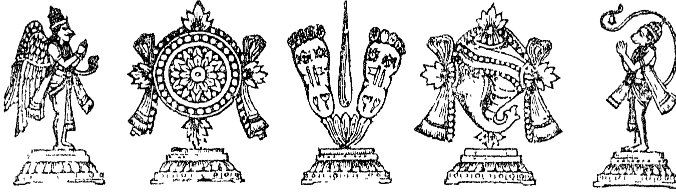
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః

శ్రీమద్భగవద్గీత

ప్రథమ షట్కము

ప్రతిపదార్థ - తాత్పర్య - రామానుజభాష్య

ఆంధ్రానువాద సహితము

రచయితలు

శ్రీశ్రీశ్రీ త్రిదండి శ్రీమన్నారాయణరామానుజజీయరుస్వామివారు

తాత్పర్య చంద్రికావివరణ

విశేషార్థములు

న్యాయవేదాంత విద్వాన్

తె. కం. గోపాలాచార్యస్వామివారు

ప్రకాశనము

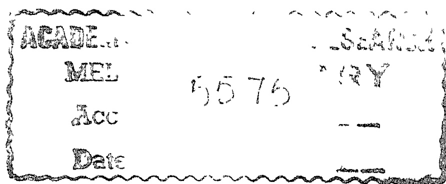
శ్రీ మదుభయ వేదాంతాచార్యపీఠము

వెల : **15-00**

ప్రతులు 500

1976 ఆగష్టు
నల - శ్రావణము

ముద్రణ :
దుర్గా ప్రెస్ - కాకినాడ.

ప్రాప్తిస్థానము :
శ్రీ మదుభయ వేదాన్తాచార్యపీఠము
నడిగడ్డపాలెము,
(వయా) చుండూరు,
గుంటూరుజిల్లా.

గీతార్థతత్త్వజిజ్ఞాసులకు మా చిన్న విన్నపము

శ్రీమద్భగవద్గీత కనేక భాష్యము లనేకభాషలలో వెలసినవి. అందు ప్రధానముగా పరిగణింపబడు భాష్యములు మతత్రయాచార్యులు ప్రసాదించినవి. వానిపైనకూడా వ్యాఖ్యానము లవతరించి వానికి వన్నెతెచ్చినవి. అట్టిగీతాభాష్య వ్యాఖ్యానములలో శ్రీ వేదాంతదేశికస్వామివారు భగవద్రామానుజుల భాష్యముపై వ్రాసి కృపజేసిన "తాత్పర్యచందిరిక" యను వ్యాఖ్యానము చాలా ప్రసిద్ధమైనది.

భగవద్రామానుజుల శ్రీభాష్యమునకు వ్యాఖ్యానమైన వ్యాసాచార్యులు ప్రసాదించిన శ్రుతప్రకాశికవంటి దీతాత్పర్యచంద్రిక.

శ్రీవారి గీతాభాష్యమునకు,

"అపి జీవేదపీత్వాపిస్తనం మాతుః స్తనన్ధయః
నత్వపీత్వైవవేదాన్తీ వ్యాసాచార్య వచస్సుధామ్."

చంటిబిడ్డ తల్లిపాలుత్రాగకున్నను బ్రతికియున్న యుండవచ్చునుగాని వ్యాసాచార్యులు ప్రతిపాదించిన శ్రీభాష్యవ్యాఖ్యానమగు శ్రుతప్రకాశికారసాస్వాదమును చేయని వేదాంతి బ్రతుకనేరడు అనినట్లు గీతాభాష్యమున కీతాత్పర్యచంద్రికా వ్యాఖ్యానమున్ను అట్టిదే.

శ్రీభాష్యకారులు తమ నిరుపమబుద్ధికౌశలముతో నిర్వచించిన కొన్నిగీతా ఘట్టములను శ్రీ దేశికులవారు చక్కని అప్రధృష్యయుక్తిప్రమాణాదులతో సమర్థించినస్థలములిం దనేకములు కలవు. ఉదాహరణమునకై మొదటియధ్యాయమున

"అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితం"

అనుశ్లోకమునందలి పరోక్షనిర్దేశపరమైన "తత్" శబ్దాన్వయమున కితరవ్యాఖ్యాతలు కొట్టిన పల్టీలను చూచిన వారి పాండిత్యప్రకర్షకెంతో జాలికలుగును. అట్టితరి మనభాష్యకారులు 'తత్' అనుశబ్దమును 'బలి'ముతో సమానాధికరణపదముగా (విశేషణముగా) నన్వయించక కారణపరముగా తత్ = తస్మాత్కారణాత్ అని యర్థమును సాయించి యతిపరసముగా సమన్వయించిరి. దానిపై పూర్వపక్షులు చేయు ఆశంకల నన్నిటిని వీరు ప్రామాణికసరళసరసయుక్తులతో నెంత నేర్పుగా నిరసించి సమర్థించిరో గమనించినచో వారికి శ్రీరామానుజులపట్లగల గౌరవభావము వ్యక్తమగుచున్నది. 3వ యధ్యాయమున చివరశ్లోకమున "యో బుద్ధేః పరతస్తు సః"

అనుపదమునకు ప్రకరణమును విడిచి యొచ్చటనో కఠోపనిషద్వాక్యమును పురస్కరించుకొని యితరులు భగవత్పరముగా వ్యాఖ్యానింపగా శ్రీభాష్యకారులు ప్రాకరణిక "కామ" పరముగా చేసిన అర్థమును శ్రీదేశికమువారు తమ తాత్పర్యచంద్రికలో నెంత నేర్పుగా సమర్థించిరో గమనించవచ్చును. ఇట్లెన్నియో ఘట్టములీ వ్యాఖ్యానమునందు గలవు. ఎంత కొంటిప్రశ్నల నైనను వారే ఆప్రశ్నల నుద్ఘాటించి నోరు మెదపనీయకుండునట్లు సమాధానముల నొసంగిరి.

"ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ" అనుచోట చచ్చినది పుట్టినచో చనిపోయిన బిడ్డకొఱకై ఏడ్వనేల? తిరిగిపుట్టునుగదా! రోగములకు మందేల? తిరిగి ఆరోగము పుట్టునుగదా! యుద్ధముచేసి శత్రునిరసన చేయనేల? ఆశత్రువు తిరిగి పుట్టును గదా! యని యిట్టి ప్రశ్నలకున్ను ఎంత చక్కని జవాబులను సెలవిచ్చిరో నాయా ఘట్టములను చదివి యనుభవింపవచ్చును.

"అంతవంత ఇమే దేహాః" అనుశ్లోకవ్యాఖ్యానమున శ్రీభాష్యకారులు ఆత్మనిత్యత్వసమర్థనకై చూపిన మూడు అనుమానములు, శరీరానిత్యత్వసమర్థనకు చూపిన మూడు అనుమానములలో 'ఆత్మనిత్యత్వము' శాస్త్రముచేతనే తెలియదగినది గాన దానిని అనుమానములచే సమర్థించుట యుక్తమేగాని ప్రత్యక్షానుభవసిద్ధమైన దేహానిత్యత్వమును అనుమానముచే- అందును మూడు అనుమానములచే సాధించుట పిష్టపేషణముకాదా! యనుప్రశ్నకు దాని సార్థక్యమును ఎనిమిదికారణములతో నెంతచక్కగ సమర్థించిరో గాంచినవారికి శ్రీభాష్యకారులపై గల శ్రద్ధాభక్తులకు ఆశ్చర్యము గలుగక మానదు.

ఇట్టి మహత్తరగ్రంథరత్నము సంస్కృతభాషలో నుండుటచే నందరు గీతాజిజ్ఞాసులకును అందుబాటులో లేదని ఉదయివరులువలె విశాలహృదయులగు మన శ్రీ శ్రీ శ్రీ త్రిదణ్డి శ్రీమన్నారాయణజీయరుస్వామివారు వెనుక శ్రీ తేవప్పెరుమాళయ్యగారి క్వచిత్క్వచిత్ తాత్పర్యచంద్రికానువాదమును అవలంబనముగా దీసుకొని అనేక సందర్భములలో నిత్యోధికముగా సరసశైలిలో ననువదించి ఆంధ్రలోకమునకు మహోపకారమును గావించిరి.

రాజకుమారుడు తిని పారవేసిన మామిడిటెంకను ఈగలు ముసిరి, మిగిలిన రసమును మరింత ఆస్వాదించునటుల-గ్రంథవిస్తరణభీతిచే వారచ్చటచ్చట విడిచినట్టియు తనబుద్ధికి తోచినట్టియు కొన్నివిశేషార్థములను అధ్యాయావసానములో మన గోపాలాచార్యస్వామిగారు చేర్చిరి. మూలశ్లోకములోని కొన్నిపదములపై అంకె లుండును. ఆయంకె సూచించు ఆపదవివరణము అధ్యాయావసానమున అదే సంఖ్యగా చూచి యనుసంధించవచ్చును. ఈవిధముగా తాత్పర్యచంద్రిక చాలా

భాగము ఆంధ్రమున ననునదించబడి గీతార్థతత్వజిజ్ఞాసుల కెంతయో యుపకరించు నని యాశించుచున్నాము.

దీని మూడుషట్కములు మూడు భాగములుగా విభజించి పాఠకులసౌకర్యార్థమై ముద్రింపజేసిరి. దీని ముద్రణదోషములను శ్రీ ఉ. వే. శ్రీమాన్ శ్రీభాష్యం అప్పలాచార్యస్వామివారు (ఛీఫ్ లెక్చరర్ సంస్కృతం-కాకినాడ కాలేజీ) పరిహరించి నిర్దుష్టమైన ప్రబంధముగా ప్రసాదించినందులకు వారికి మా కృతజ్ఞతాభివందనముల నర్పించుచున్నాము.

మొదటలో యీ తికమకలకు కొంచెము భయపడినను, చివరకు శ్రీపతిప్రెస్ వారున్ను, దుర్గాప్రెస్ వారున్ను గీతయందేమి, మాయందేమి, శ్రీ అప్పలాచార్య స్వామివారియందేమి, వారికిగల గౌరవాభిమానములను చూపుచు కడుంగడు శ్రద్ధతో నచ్చువేయించి యిచ్చినందులకు వారికి శ్రియఃపతి సకలశ్రేయస్సుల నిచ్చి బ్రోచుగాక యని యాశీర్వదించుచున్నాము.

పాఠకులీగ్రంథములను స్వీకరించి దీనికై శ్రీ శ్రీ శ్రీ జీయరుస్వామివారు గావించిన వ్యయప్రయాసలకు సాఫల్యమును కలుగజేయ ప్రార్థించుచున్నాము.

కాలకృతమైన ధరల ఔన్నత్యముచే గ్రంథమూల్యమున్ను పెరిగినది. ఐనను దీని ప్రాశస్త్యమును తత్వనిరూపణములో గల నగ్రగణ్యతను గమనించి మూల్యాధిక్యమును గీతాతత్వజిజ్ఞాసులు పాటించక ప్రోత్సహింతురని యాశించుచున్నాము.

ఇట్లు
ఉభయవేదాంతాచార్యపీఠ కార్యవర్గము.

శ్రీ కృష్ణాయ నమః

శ్రీమద్భగవద్గీత-ప్రార్థనశ్లోకములు

జయతు జయతు దేవో దేవకీనన్దనోఽయమ్ ।
జయతు జయతు కృష్ణో వృష్ణివంశప్రదీపః ।
జయతు జయతు మేఘశ్యామలః కోమలాఙ్గో ।
జయతు జయతు పృథ్వీభారనాశో ముకున్దః॥

కృష్ణో రక్షతు నో జగత్త్రయగురుః కృష్ణం నమస్యామ్యహమ్ ।
కృష్ణేనామరశత్రవో వినిహతాః కృష్ణాయ తుభ్యం నమః ।
కృష్ణాదేవ సముత్థితం జగదిదం కృష్ణస్య దాసోఽస్మ్యహమ్ ।
కృష్ణే తిష్ఠతి సర్వమేతదఖిలం హేకృష్ణ రక్షస్వమామ్॥

నమో నమో వాఙ్మనసాతిభూమయే ।
నమో నమో వాఙ్మనసైకభూమయే ।
నమో నమోఽనన్తమహావిభూతయే ।
నమో నమోఽనన్తదయైకసిన్ధవే॥

....

శ్రీమద్గీతాకాలక్షేపారంభమునందుఁ దమతమ సంప్రదాయమునకుఁ దగినట్లు గురుపరంపరానుసంధానపూర్వకముగా ననుసంధింపవలసిన శ్లోకములు.

1. శ్లో॥ వ్యాసం వశిష్ఠ నప్తారం । శక్తేః పౌత్ర మకల్మషమ్ ।
పరాశరాత్మజం వందే । శుకతాతం తపోనిధిమ్॥

తా. వశిష్ఠమహర్షి మునిమనుమఁడును, శక్తిమనుమఁడును, శ్రీ పరాశరమహర్షి పుత్రుఁడును, తపోనిధియు, పాపదూరుఁడును నగు శ్రీ వ్యాసమహర్షిని సేవించుచున్నాను.

2. శ్లో॥ నమ్యగ్న్యాయ కలాపేన। మహతా భారతేన చ।
ఉపబృంహిత వేదాయ। నమో వ్యాసాయ విష్ణవే॥

తా. బ్రహ్మసూత్రసముదాయముచేతను, శ్రీ మహాభారతము చేతను వేదాన్తార్థములను లెస్సగ విశదీకరించిన శ్రీ మహా విష్ణ్వవతారభూతులైన శ్రీ వ్యాసమహర్షికి వందనము.

3. శ్లో॥ సారథ్య మర్జునస్యాజౌ। కుర్వన్ గీతామృతం దదౌ।
లోకత్రయోపకారాయ। తస్మై కృష్ణాత్మనే నమః॥

తా. భారతయుద్ధరంగమున అర్జునునకు సారథ్య మొనరించుచు మూడు లోకములయందుండు చేతనజాతము నుద్ధరించుటకై గీతామృతమును ప్రసాదించిన ఆ శ్రీకృష్ణభగవానునకు నమోవాకములు.

4. శ్లో॥ ప్రపన్న పారిజాతాయ। వేత్రతోత్రైకపాణయే।
జ్ఞాన ముద్రాయ కృష్ణాయ। గీతామృత దుహే నమః॥

తా. శరణాగతుల పాలిటి కల్పవృక్షమై ఒకచేత గుఱ్ఱముల త్రోలెడు కొరడాకఱ్ఱను వేరొకచేత జ్ఞానముద్రను ధరించి గీతామృతమును పితికినట్టి కృష్ణపరమాత్మకు నమస్కారము.

5. శ్లో॥ కరకమల నిదర్శితాత్మ ముద్రః।
పరికలితోన్నత బర్హిబర్హ చూడః।
ఇతరకర గృహీత వేత్ర తోత్రో।
మమ హృది సన్నిధి మాతనోతు శౌరిః॥

తా. ఒక కరసరోజముచే జ్ఞానముద్రను జూపుచు, వేరొక పాణి కమలమున కొరడాకఱ్ఱను ధరించి, ఉన్నతమగు నెమలి పింఛముచే నలంకరింపబడిన కేశపాశమును కలిగియున్న శ్రీకృష్ణపరమాత్మ నా హృదయకమలమున సన్నిహితుడై విరాజిల్లుగాక!

6\. శ్లో॥ అగ్రే కృత్వా కమపి చరణం జాను నైకేన తిష్ఠన్ ।
పశ్చాత్పార్థం ప్రణయ సజుషా చక్షుషా వీక్షమాణః ।
సవ్యే తోత్రం కరసరసిజే, దక్షిణే జ్ఞానముద్రా ।
మాభిభ్రాణో రథమధి వసన్ పాతు న స్సూతవేషః॥

తా. ఒక పాదమును ముందువకు జాచి వేరొక కాలు మోకరించి కూర్చొని వెనుకనున్న యర్జునుని స్నేహమొలుకు చూపులో జూచుచు ఎడమచేత కొరడాను కుడిచేత జ్ఞానముద్రను ధరించి రథమున వేంచేసియున్న సూతవేషధారియగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మ మమ్ము బ్రోచుగాక.

7\. శ్లో॥ కృష్ణం కమల పత్రాక్షం। పుణ్య శ్రవణ కీర్తనమ్ ।
వాసుదేవం జగద్యోనిం। నౌమి నారాయణం హరిమ్॥

తా. పుండరీకాక్షుడును, తన గుణములను కీర్తించినవారికిని, తన కథలను వినువారికిని పుణ్యప్రదమైనవాడును, జగత్తునకు త్రివిధకారణమైనవాడును ఆశ్రితుల పాపహారియునగు వసుదేవసూనుడైన నారాయణుని నమస్కరింతును.

8\. శ్లో॥ కృష్ణాయ యాదవేన్ద్రాయ । జ్ఞానముద్రాయ యోగినే
నాథాయ రుక్మిణీశాయ ॥ నమో వేదాన్తవేదినే॥

తా. యదుకుల తిలకుడును, జ్ఞానముద్రాధారియు, యోగియు, సకలజగచ్ఛేషియు, రుక్మిణీవల్లభుడును, నిఖిలాగమాంతసంవేద్యుడును నగు శ్రీకృష్ణపరమాత్మకు వందనము.

....

గీతాపారాయణావసానమం దనుసంధించవలసిన శ్లోకములు

1. శ్లో॥ గీతాశాస్త్ర మిదం పుణ్యం। యః పఠేత్ప్రయతః పుమాన్
విష్ణోః పద మవాప్నోతి। భయ-శోకాది వర్జితః॥

తా. పవిత్రమగు నీ గీతాశాస్త్రము నే మానవుడు సదాచార సంపన్నుడై నిత్యమనుసంధించునో వాడు భయము, దుఃఖము మొదలగునవి లేక, భగవత్సాయుజ్యమును బడయగలుగుచున్నాడు.

2. శ్లో॥ గీతాధ్యయన శీలస్య। ప్రాణాయామ పరస్య చ
నైవ సన్తి హి పాపాని। పూర్వజన్మ కృతాని చ॥

తా. విడువక నలవాటుగ పాటించు గీతాధ్యయనము కలవాని కిని, ప్రాణాయామ నిరతునకును పూర్వజన్మార్జితమైన పాపరాశి యంతయు పటాపంచలై పోవును.

3. శ్లో॥ మల నిర్మోచనం పుంసాం। జలస్నానం దినేదినే
సకృద్గీతామ్భసి స్నానం। సంసార మల మోచనమ్॥

తా. మానవులు నిత్యమాచరించు జలస్నానము బాహ్య మాలిన్యమును మాత్రము పోగొట్టజాలును, కాని యొక్క సారి గావించిన గీతాప్రవాహావగాహనము సంసారమల మునే యపహరించును.

4. శ్లో॥ గీతా సుగీతా కర్తవ్యా। కిమన్యైశ్శాస్త్ర సఙ్గ్రహైః।
యా స్వయం పద్మనాభస్య। ముఖపద్మా ద్వినిస్సృతా॥

తా. సాక్షాత్తుగా పద్మనాభుని ముఖపద్మమునుండి యావిర్భ వించిన గీతాశాస్త్రమును లెస్సగ గానమును గావించుచో నితర శాస్త్రముల నెఱుంగుట పిష్టపేషణమే.

4. శ్లో॥ భారతామృత సర్వస్వం। విష్ణోర్వక్త్రా ద్వినిస్సృతమ్।
గీతాగఙ్గోదకం పీత్వా। పునర్జన్మ న విద్యతే॥

తా. పాలకడలి అమృతమువలె భారతమునకు సర్వస్వ మన దగినదై సాక్షాత్తుగ శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ముఖారవిందము నుండి వినిర్గళితమైప గంగవంటి పవిత్రమైన గీతాశాస్త్రా ర్థములను సాదరముగ నాలించి యాచరించువానికి తిరిగి జన్మ లేనే లేదు.

6. శ్లో॥ సర్వోపనిషదో గావః। దోగ్ధా గోపాల నన్దనః।
పార్థో వత్స స్సుధీర్భోక్తా। దుగ్ధం గీతామృతం మహత్॥

తా. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ లోకోత్తరమై పాలవలె స్వచ్ఛమై భోగ్యమును సత్త్వగుణాభివర్ధకమునునై అమృతమువలె జరామరణములు లేకుండ జేయునట్టి గీతాశాస్త్రమును, సకలోపనిషత్తులను గోవులుగా గల్పించి అర్జునుని దూడ నుగా చేసికొని తాను స్వయముగ పితికి లోకమునందలి ముముక్షువుల యనుభవమున కందజేసెను.

7. శ్లో॥ ఏకం శాస్త్రం దేవకీపుత్రగీతం।
ఏకో దేవో దేవకీపుత్ర ఏవ।
ఏకోమన్త్రస్తస్య నామానియాని।
కర్మాప్యేకం తస్య దేవస్య సేవా॥

తా. శ్రీకృష్ణుడు పాడిన గీత యొక్కటియే శాస్త్రము, శ్రీకృష్ణుం డొక్కడే దేవుఁడు, శ్రీకృష్ణుని శుభనామములే ముఖ్య మంత్రము. శ్రీకృష్ణుని సేవయే కర్తవ్యమగు కర్మవిశేషము.

....

ఓమ్॥ అస్య శ్రీ భగవద్గీతామహామన్త్రస్య

భగవాన్ వేదవ్యాసః	ఋషిః
అనుష్టుప్	ఛన్దః
శ్రీకృష్ణః పరమాత్మా	దేవతా
అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే...	ఇతిబీజమ్
సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య మామేకం శరణం వ్రజ ...	ఇతి శక్తిః
అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః	ఇతికీలకమ్
నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకం	ఇత్యంగుష్ఠాభ్యాం నమః
నచైనం క్లేదయ న్త్యాపో నశోషయతి మారుతః	ఇతి తర్జనీభ్యాం నమః
అచ్ఛేద్యోఽయ మదాహ్యోఽయ మక్లేద్యోఽశోష్య ఏవచ	ఇతి మధ్యమాభ్యాం నమః
నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః	ఇత్యనామికాభ్యాం నమః
పశ్యమే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః	ఇతికనిష్ఠికాభ్యాం నమః
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీని చ	ఇతి కరతలకర పృష్ఠాభ్యాం నమః

ఇతి కరన్యాసః.

....

అథ హృదయాదిన్యాసః

నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః	ఇతి హృదయాయ నమః
న చైనం క్లేదయన్త్యాపో నశోషయతి మారుతః	ఇతి శిరసే స్వాహా
అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవచ	ఇతి శిఖాయై వషట్
నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః	ఇతి కవచాయ హుమ్
పశ్యమే పార్థ రూపాణి శతశోఽథ సహస్రశః	ఇతి నేత్రద్వయాయ వౌషట్
నానావిధాని దివ్యాని నానావర్ణాకృతీనిచ...	ఇత్యస్త్రాయ ఫట్

శ్రీకృష్ణప్రీత్యర్థే పాఠే వినియోగః

శ్రీకృష్ణాష్టోత్తరశతమ్

శ్రీకృష్ణః కమలానాథో వాసుదేవ స్సనాతనః ।
వసుదేవాత్మజః పుణ్యో లీలామానుషవిగ్రహః ॥ ౧

శ్రీవత్సకౌస్తుభధరో యశోదావత్సలో హరిః ।
చతుర్భుజాత్తచక్రాసిగదాశఙ్ఖాద్యుదాయుధః ॥ ౨

దేవకీనన్దన శ్శ్రీశో నన్దగోపప్రియాత్మజః ।
యమునావేగసంహారీ బలభద్రప్రియానుజః ॥ ౩

పూతనాజీవితహర శ్శకటాసురభఞ్జనః ।
నన్దవ్రజజనానన్దీ సచ్చిదానన్దవిగ్రహః ॥ ౪

నవనీతవిలిప్తాఙ్గో నవనీతనటోఽనఘః ।
నవనీతనవాహారో ముచికున్దప్రసాదకః ॥ ౫

షోడశస్త్రీసహస్రేశ స్త్రిభంగీ మధురాకృతిః ।
శుకవాగమృతాబ్ధీన్దు ర్గోవిన్దో యోగినాంపతిః ॥ ౬

వత్సవాటచరోఽనన్తో ధేనుకాసురభఞ్జనః ।
తృణీకృతతృణావర్తో యమళార్జునభఞ్జనః ॥ ౭

ఉత్తాలతాలభేత్తా చ తమాలశ్యామలాకృతిః ।
గోపగోపీశ్వరో యోగీ కోటిసూర్యసమప్రభః ॥ ౮

ఇళాపతిః పరంజ్యోతి ర్యాదవేన్ద్రో యదూద్వహః ।
వనమాలీ పీతవాసాః పారిజాతాపహారకః ॥ ౯

గోవర్ధనాచలోద్ధర్తా గోపాల స్సర్వపాలకః ।
అజో నిరఞ్జనః కామజనకః కఞ్జలోచనః ॥ ౧౦

మధుహా మధురానాథో ద్వారకానాయకో బలీ ।
బృన్దావనాన్త సఞ్చారీ తులసీదామభూషణః ॥ ౧౧

శమన్తకమణే ర్హర్తా నరనారాయణాకృతిః ।
కుబ్జాకృష్ణాంబరధరో మాయీ పరమపూరుషః॥ ౧౨

ముష్టికాసురచాణూర మల్లయుద్ధవిశారదః ।
సంసారవైరీ కంసారి ర్మురారి ర్నరకాన్తకః॥ ౧౩

అనాదిబ్రహ్మచారీచ కృష్ణావ్యసనకర్షకః ।
శిశుపాలశిరశ్ఛేత్తా దుర్యోధనకులాన్తకః॥ ౧౪

విదురాక్రూరవరదో విశ్వరూపప్రదర్శకః ।
సత్యవా క్సత్యసఙ్కల్ప స్సత్యభామారతో జయీ॥ ౧౫

సుభద్రాపూర్వజో విష్ణు ర్భీష్మముక్తిప్రదాయకః ।
జగద్గురు ర్జగన్నాథో వేణునాదవిశారదః॥ ౧౬

వృషభాసురవిధ్వంసీ బాణాసురకరాన్తకః ।
యుధిష్ఠిరప్రతిష్ఠాతా బర్హిబర్హావతంసకః॥ ౧౭

పార్థసారథి రవ్యక్తో గీతామృతమహోదధిః ।
కాళీయఫణిమాణిక్యరఞ్జిత శ్రీపదామ్బుజః॥ ౧౮

దామోదరో యజ్ఞభోక్తా దానవేన్ద్రవినాశకః ।
నారాయణః పరంబ్రహ్మ పన్నగాశనవాహనః॥ ౧౯

జలక్రీడాసమాసక్త గోపీవస్త్రాపహారకః ।
పుణ్యశ్లోక స్తీర్థపాదో వేదవేద్యో దయానిధిః॥ ౨౦

సర్వతీర్థాత్మక స్సర్వగ్రహరూపీ పరాత్పరః ।
ఏవం శ్రీకృష్ణదేవస్య నామ్నా మష్టోత్తరం శతమ్॥ ౨౧

కృష్ణనామామృతంనామ పరమానన్దకారకమ్ ।
అత్యుపద్రవదోషఘ్నం పరమాయుష్యవర్ధనమ్॥ ౨౨

ఇతి శ్రీకృష్ణాష్టోత్తరశతం సంపూర్ణమ్.

శ్రీ కృష్ణాష్టకమ్

వసుదేవసుతం దేవం కంసచాణూరమర్దనమ్ ।
దేవకీపరమానన్దం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

అతసీపుష్పసఙ్కాశం హారనూపురశోభితమ్ ।
రత్నకఙ్కణకేయూరం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

కుటిలాలకసంయుక్తం పూర్ణచన్ద్రనిభాననమ్ ।
విలసత్కుణ్డలధరం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

మన్దారగన్ధసంయుక్తం చారుహాసం చతుర్భుజమ్ ।
బర్హిపిఞ్ఛావచూడాఙ్గం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

ఉత్ఫులపద్మపత్రాక్షం నీలజీమూతసన్నిభమ్ ।
యాదవానాం శిరోరత్నం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

రుక్మిణీకేళిసంయుక్తం పీతామ్బరసుశోభితమ్ ।
అవాప్తతులసీగన్ధం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

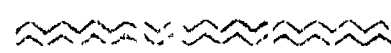
గోపికానాం కుచద్వన్ద్వకుఙ్కుమాఙ్కితవక్షసమ్ ।
శ్రీనికేతం మహేష్వాసం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

శ్రీవత్సాఙ్కం మహోరస్కం వనమాలావిరాజితమ్ ।
శఙ్ఖచక్రధరం దేవం కృష్ణం వన్దే జగద్గురుమ్ ॥

కృష్ణాష్టకమిదం పుణ్యం ప్రాతరుత్థాయ యః పఠేత్ ।
కోటిజన్మకృతం పాపం స్మరణేన వినశ్యతి ॥

శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమద్భగవద్గీత

అవతారిక.

శ్లో॥ * యత్పదామ్భోరుహధ్యాన విధ్వస్తాశేషకల్మషః ।
వస్తుతాముపయాతోఽహం యామునేయం నమామితమ్ ॥

తాత్పర్య చంద్రికాదులలోని విశేషార్థ వివరణము.

* శ్రీయామునాచార్యులు భగవద్గీతార్థము లన్నియు క్రోడీకరించి గీతార్థసంగ్రహ మనునొక సంగ్రహమును రచించియున్నారు. దానిని మార్గప్రదర్శకముగా నుంచుకొనియే రామానుజాచార్యులు గీతకు భాష్యము వ్రాసిరి. మఱియు యామునాచార్యులు రామానుజాచార్యుల యాచార్యపరంపరలో పూర్వులైనవారు గనుక పరమాచార్యులును అగుదురు. ఇంతేకాక ప్రారంభింపఁగోరిన గ్రంథము నిర్విఘ్నముగా పరిపూర్తి నొంది వర్ధిల్లుటకు ఆదిని మంగళ మాచరించుటయు నవశ్యము. కనుక యామునాచార్యులు గీతార్థముల నుపదేశించినవా రగుటను వారి ననువర్తించుటవలన స్వాచార్యులకు తృప్తికలుగుటను అనుసంధించి మొదట వారిని స్తుతించి యీపరమాచార్యస్తుతిరూపముగా గ్రంథాదిని జేయు మంగళము నాచరించు చున్నారు:— యత్ ...కల్మషః=యత్ =ఎవ్వరియొక్క-యచ్ఛబ్దము ఆచార్యగుణసమృద్ధి సర్వోత్కృష్ట మగుటవలనఁ గలిగినప్రసిద్ధిని సూచించుచున్నది. పద అంభోరుహ=పాదారవిందములయొక్క-ఇట పదములను అంభోరుహములనుటచే అవి భోగ్యములుగా నుండుటయు, కాఁబట్టియె వాని యందలి ప్రీతిగలుగుటయు తెలియుచున్నది గాన వానిని గూర్చినధ్యానమును ప్రీతిపూర్వకమైన దని సిద్ధించుచున్నది. 'స్నేహపూర్వమనుధ్యానం భక్తి రిత్యభిధీయతే' అన్నట్లు, అట్టిధ్యానము భక్తిరూప మగుచున్నది. ధ్యాన=అట్టినిరంతర చింతనముచేత-ఇచట ధ్యానశబ్దముచే ద్రోణాచార్యుని చక్కఁగ నుపాసింపక ధ్యానమాత్రముచే సిద్ధినిబొందిన యేకలవ్యునివలె తాను యామునాచార్యులకు శిష్యులగుట తెలుపఁబడినది. విధ్వస్త=పటాపంచలు సేయఁబడిన, అశేష=సమస్తములైన, కల్మషః=పాపములు గలవాఁడు-ఒకతూరి చూచినమాత్రనే బహుతరముగా కల్మషములు విధ్వస్తము లగుచున్నవి. నిరంతరస్మరణముచేత అవి సవా

* శ్రియఃపతియు,

*నిఖిల హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానుఁడును,

షనముగా నిర్మూలము సేయఁబడినవని 'విధ్వస్తాశేషకల్మషః' అన్నారు. ఇట్టి, అహం=నేను, వస్తుతాం=వస్తుత్వమును, ఉపయాతః=పొందితినో-ఎవ్వనిపదారవిందముల ధ్యానించిపాపములనెల్లఁ బోఁగొట్టుకొని నే నొకవస్తువనఁదగితినో యనుట, తం=అట్టి, యామునేయం=యామునాచార్యులను, నమామి = నమస్కరించుచున్నాను దీనిచే స్వాచార్యులనలెనే ఆయాచార్యుల పరంపరను గూడ అత్యాదరముతో భజింపఁదగునని శిక్షితమైనది.

*. ఇచట 'నారాయణః పరం బ్రహ్మ గీతాశాస్త్రే సమీరితః' అను యామునాచార్యుల సంగ్రహప్రథమశ్లోకమున గీతాశాస్త్రమునందెల్ల ప్రతిపాద్యుఁడైనవాఁడు నారాయణుఁడని చెప్పఁబడినది. నార+అయనః=నారములు అయనముగాఁగలవాఁడు. లేక, నారములకు అయనమైనవాఁడు అని వ్యుత్పత్తి. భగవంతుఁడు దివ్యాత్మస్వరూపుఁడు. నారములు అనఁగా అతని దివ్యాత్మస్వరూపముతప్ప తక్కినవి సమస్తము. వానికి అయనము (అనఁగా స్థానమైనది) భగవంతునిస్వరూపము. రామానుజాచార్యులును సంగ్రహశ్లోకము ననుసరించి గీతాప్రతిపాద్యవస్తువగు నారాయణుని ప్రతిపాదింపఁబూని ముందు అయనశబ్దార్థమగుదివ్యస్వరూపమును నిష్కర్షించి తెలుపుచున్నారు (శ్రియఃపతియు) శ్రీదేవికి పెనిమిటియైనవాఁడు. 'ఏష నారాయణః శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః। నాగపర్యఙ్కముత్సృజ్య హ్యాగతో మథురాం పురీమ్' (హరివంశము 54-50) 'శ్రీదేవికి నిత్యసహచరుఁడై చేతనాచేతనములం శరీరముగాఁ గలిగియుండుటచే అన్నిటియందును వ్యాపించినవాఁడై పాలసముద్రము వాసగృహముగాఁ గలయీభగవంతుఁడు, వ్యూహావస్థం జేసి మనుష్యులకెల్ల వారికి దృష్టిగోచరుఁడు కాఁగోరి తనశయ్యయైన అనంతుని సంకర్షణరూపముతో మొదట నవతరింపఁజేసి మథురాపురికి తాను వేంచేసినాఁడు' అని నారాయణునికి శ్రీదేవితోడి నిత్యసాహచర్యము చెప్పఁబడినది. మఱియు 'అర్థో విష్ణురియం వాణీ' (విష్ణుపురాణము - ప్రథమాంశము, ౮-18.) 'విష్ణువు అర్థము, ఈమె (శ్రీదేవి) వాక్కు-శబ్దము' అని శబ్దార్థములకువలె విష్ణువునకును శ్రీదేవికిని నిత్యసంబంధము చెప్పఁబడినది. ఇట్లు నారాయణుఁడు శ్రీతోడినిత్యయోగమువలన స్వరూపసిద్ధముగా శ్రియఃపతి యయ్యెను, అనఁగా శ్రియఃపతిత్వము నారాయణునికి స్వరూపములో చేరినదయ్యెను. కనుకనే అతనిస్వరూపము వివరించునీపట్టున 'శ్రియఃపతి' యని నిరూపించిరి.

* నిఖిల ... తానుఁడును - నిఖిల = సమస్తములైన, (హేయ) త్యాజ్యములైనవానికి, (ప్రత్యనీక) ప్రతిభటమైనట్టి - విరోధియైనట్టిదగు - తీర్థ సేవాదులంకూడ

† స్వేతర సమస్తవస్తు విలక్షణానంత జ్ఞానానందైక స్వరూపుఁడును,

కొన్ని కొన్ని హేయములను పోఁగొట్టును గావున అవి గావనుటకై నిఖిల హేయ ప్రత్యనీక మనఁబడెను. ఇట్టి, (కల్యాణ) మాంగల్యము యొక్క, (ఏకతానః) ముఖ్య స్థానమైనవాఁడు - కేవలకల్యాణమయుఁడైన వాఁడనుట - లేక, (కల్యాణ) మీఁదఁ జెప్పఁబడుకల్యాణగుణములకే, (ఏకతానః) ఆశ్రయమైనవాఁ డనియు నర్థము - హేయప్రత్యనీక మైనది ఒకరి యందలి హేయములను నిరాకరించునట్టిచో తనయం దలి హేయములను నిరాకరింపక పైఁచుట గలుగదు. కనుక హేయశూన్యమును అగు నని అర్థమువలన సిద్ధించుచున్నది. ఇట హేయములకు 'నిఖిల' అను విశేష ణము గూర్చుటచే అచిత్తులన్నిటఁ గలుగు వికారాదులును చిత్తులన్నిటను గలుగు క్లేశాదులును సంగ్రహింపఁబడినవి.

† స్వేతర ... స్వరూపుఁడును - త్రివిధములైన చేతనములును అచేతనము లును ఒకటివలెనే యొకటి పరాధీనము లగును గాన నిట్టిస్వాధీనమగు వస్తువు మఱొకటి లేదనెడియభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నారు. (స్వ + ఇతర) తన కంటె ఇతరములైన, (సమస్తవస్తు) సకలపదార్థములకు — సర్వవిధచేతనా చేతనములకును, (విలక్షణ) వేఱులక్షణములు గలదియు, (అనంత) అంతము లేనిదియు - మూఁడువిధములైన పరిచ్ఛేదములు లేనిదనుట, (జ్ఞాన ఆనంద) జ్ఞానమును ఆనందమును అగు - జ్ఞానానందమయమైన, (స్వరూపుఁడును) స్వరూపము గలవాఁడును. 'ఈదేశ మందేయున్నది; ఈదేశమందు లేదు' అని దేశపరిచ్ఛేదము. 'ఈకాలమందు ఉన్నది; ఈకాలమందు లేదు' అని కాలపరిచ్ఛేదము. 'ఇదియిదికాదు' అని వస్తుపరిచ్ఛే దము. ఈమూఁడు పరిచ్ఛేదములు లేనిది - అనఁగా సర్వదేశసర్వకాలములను వ్యా పించి సర్వవస్తువులందును అంతర్యామియై యుండునదే అనంతము. వస్తుపరిచ్ఛేదము లేనిది యనఁగా పరస్పరము విరుద్ధములుగా నుండు అయావివిధవస్తువులును తానుని స్వరూపమునందొక్క వస్తువే యగు నని కాని, తానొకటితప్ప తక్కినవస్తువులెల్ల మిథ్య లగు నని కాని గ్రహింపరాదు. సమస్తవస్తువులును ఈశ్వరునికి శరీరము గావునను, సమస్తవస్తువులందును ఈశ్వరుఁడు అంతరాత్మయై వ్యాపించి నియమించు చుండును గావునను, శరీరమును అందలియాత్మయు రెండును ఏకవస్తువుగానే గ్రహిం చునట్లు, శరీరభూతమైన యొక్కొక్కవస్తువును అందలిపరమాత్మ యగుభగవంతుఁ డును చేరి యేకవస్తువే యగుటచే ఒక్కొకవస్తువును భగవంతుఁడే యగు ననియు, కావున ఒక్కొక్క వస్తువు పేరును భగవంతునికే చెల్లు ననియు, కనుక భగవంతుఁడు తప్ప మఱియొకవస్తువు లేదనియు, ఈప్రకారము గ్రహించునది. ఇదియే విశిష్టా ద్వైతమున వస్తుపరిచ్ఛేదరాహిత్యము. ఇది యీశ్వరునికిని తక్కినవస్తువులకును గల శరీరాత్మభావముచేఁ గలిగినది. దీనింబట్టి, ఈశ్వరునితోడ చిత్తులకు జ్ఞానభోగము లందు సమత్వము గలిగియు, సర్వప్రకారములందును సమత్వము గలుగదనుట సిద్ధము.

*స్వాభావికానవధికాతిశయ జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తి తేజః ప్రభృత్య సంఖ్యేయకల్యాణగుణగణమహోదధియును, *స్వాభిమతానురూపైక రూపాచింత్య దివ్యాద్భుత నిత్య నిరవద్య నిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌందర్య సౌగంధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాద్యనంత గుణనిధి దివ్య

---

* స్వాభావిక ... మహోదధియును - ఇందు గుణములు చెప్పఁబడుచున్నవి. ముక్తులకును నిత్యులకును గల జ్ఞానాదిగుణములు పరమాత్మని సంకల్పమున కధీనములైనవి. పరమాత్మనిజ్ఞానాదులు అట్టివి గావనుటకై 'స్వాభావికములు' అనఁగా పరాధీనములు కానివి-అనఁబడినవి. మఱియునవి, నిరవధిక + అతిశయములు - మేర లేని అతిశయముగలవి. ఈ రెండు విశేషణములచే 'పరాస్యశక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే, స్వాభావికీజ్ఞానబలక్రియాచ' (శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు. (6-8.) అను శ్రుతి ప్రతిపాదితములైన పరత్వస్వాభావికత్వములు ప్రతిగుణమునకును గలవని తెలియనయ్యెను. జ్ఞాన, బల, ఐశ్వర్య వీర్య, శక్తి, తేజస్సు లనెడి గుణము లాఱును సమస్తగుణబృందమునందు ప్రధానములుగావున కంఠోక్తముగాఁ జెప్పఁబడినవి. తక్కిన సౌశీల్యాదిగుణములు 'ప్రభృతి' శబ్దముచే గమ్యములుగా సంగ్రహింపఁబడినవి. మఱియును భగవంతుఁడు జగత్తునకు సంహారమును, సృష్టిని, రక్షణమును జేయుటకై సంకర్షణుఁడు, ప్రద్యుమ్నుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు అనువ్యూహములు మూఁటిని బొందును. అందు మొదటి వ్యూహమున తత్కార్యమునకుఁదగునట్లు జ్ఞానబలములును, రెండవ దానియందు ఐశ్వర్యవీర్యములును, మూఁడవదానియందు శక్తితేజస్సులును, పుట్టును గనుక, ఆక్రమమునుబట్టియె జ్ఞానబలైశ్వర్య వీర్యశక్తితేజస్సులు అని యీగుణక్రమము ఏర్పఱుపఁబడినది. మఱియు భగవంతుఁడు 'తనంతనే. సర్వమును సర్వవిధములచేతను సర్వకాలములందును ప్రత్యక్షముగా తెలియును (జ్ఞానము); అట్లు ప్రత్యక్షముగా తెలిసిన సర్వమును ధరించును (బలము); ధరించుచునే నియమించును (ఐశ్వర్యము; ధరించుచును నియమించుచును పటుత్వము సడలకుండును (వీర్యము); అఘటితములను ఘటింపఁజేయును (శక్తి); వానిని ఘటించునపుడు మఱొకరిసాహాయ్యమపేక్షింపకయు ఒకరికిని తన్ను క్రిందుపఱుప శక్యము గాకయు, తానే యందఱిని క్రిందుపఱుచును (తేజస్సు); అనెడి యీ కార్యక్రమమునుబట్టియు గుణక్రమము ఇట్లు పఠింపఁబడుచున్నది. ఇట్టి జ్ఞానాదిగుణములు. (ప్రభృతి) మొదలుగాఁగల, (అసంఖ్యేయ) లెక్కింపరాని, (కల్యాణగుణగణ) కల్యాణగుణ సమూహములకు, (మహోదధియును) మహాసముద్రమువంటివాఁడును. ఇందు గుణములకు 'అసంఖ్యేయ' మనియు 'మహోదధి' యనియుఁ జెప్పుటచే 'యథారత్నాని జలధేరసంఖ్యేయాని పుత్రక। తథాగుణాహ్యనన్తస్య అసంఖ్యేయా మహాత్మనః (వామనపురాణము. 74-40) ఇత్యాదులు తలంపునకు వచ్చుచున్నవి.

రూపుండును, *స్వోచిత వివిధ విచిత్రానంతాశ్చర్య నిత్య నిరవ
ద్యాపరిమిత దివ్యభూషణుండును, స్వానురూపాసంఖ్యేయాచింత్య
శక్తి నిత్య నిరవద్య నిరతిశయ కల్యాణ దివ్యాయుధుండును, *స్వాభి
మతానురూప నిత్య నిరవద్య స్వరూప రూపగుణ విభవైశ్వర్య శీలా
ద్యనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణ గుణగణ శ్రీవల్లభుండును,
* స్వసంకల్పానువిధాయి స్వరూపస్థితి ప్రవృత్తిభేదాశేష శేష
తైకరతిరూప నిత్యనిరవద్య నిరతిశయ జ్ఞానశక్తి క్రియైశ్వర్యాద్య
నంత గుణగణాపరిమితసూరులచేత ననవరతము స్తుతింపఁబడుచుండు

---

* స్వాభిమత ... దివ్యరూపుఁడును-ఇందు విలక్షణవిగ్రహయోగము చెప్పఁగ
బడుచున్నది (స్వ అభిమత అనురూప) తనకు అభిమత మైనదియు అనురూపమైన
దియు-అభిమతమైనను అనురూపము గాకయు అనురూపమైనను అభిమతము గాకయు
లోకమున నుండుటగలదు గాన రెండునైనదిగా చెప్పఁబడెను. (ఏకరూప) ఎప్పు
డును ఒక్కరీతినే యుండునదియు-వ్యూహవిభవాదులైన అవస్థలందును విగ్రహము
నకు హేయప్రత్యనీకత్వము ఆనందావహత్వము మొదలైన స్వభావములు వీడకుండు
ననుట. (అచింత్య) చింతింపఁ దగను కానిదియు. (దివ్య) పరమాకాశమందు వర్తిం
చునదియు, (అద్భుత) ఆశ్చర్యమైనదియు - వటపత్రశయన విశ్వరూపాదులచేత
ఆశ్చర్యమైనదనుట, (నిత్య) నిత్యమైనదియు, (నిరవద్య) జర మొదలగుదోషములు
లేనిదియు, (నిరతిశయ, ఔజ్జ్వల్య, సౌందర్య, సౌగంధ్య, సౌకుమార్య, లావణ్య,
యౌవన, ఆది) తమకంటె ఉత్కృష్టమైనది లేనట్టివగు, నిగనిగ మను కాంతి, అవయవ
శోభ, మంచివాసన, మహాబలముండియుఁ బువ్వువలె మెత్తందనము, సముదాయ
శోభ, యౌవనము, మొదలగు (అనంతగుణనిధి) లెక్కలేని గుణములకు పాఁతఱయై
నదియు, (దివ్య) అప్రాకృతమైనదియు అగు, (రూపుఁడును) విగ్రహము గలవాఁ
డును-ఇట ఔజ్జ్వల్యము మొదలైనవానిచే శుభాశ్రయత్వమునకును భోగ్యత్వమున
కును అనువైన మంగళ గుణములు చెప్పఁబడెను. (సుకుమారో మహాబలః) (రామా
యణము) అని మహాబలత్వముతోడి సౌకుమార్యము తెలియునది.

* స్వోచిత...భూషణుండును-స్వరూపమును దానిగుణములను విగ్రహమును
దానిగుణములను జెప్పి విగ్రహమందున్న ఆభరణవర్గమును ఆయుధవర్గమును తెలుపు
చున్నారు. (స్వ ఉచిత) అట్టివిలక్షణవిగ్రహముతోఁగూడిన స్వరూపమునకుఁ దగి
నట్టియు (వివిధ) హారకిరీటాదిరూపముచే నానావిధము లైనవియు, (విచిత్ర)
బంగారు మణులు మొదలగువానిచే విచిత్రములైనవియు, (అనంతాశ్చర్య) కొలఁది

చరణయుగళము గలవాఁడును *వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్య స్వరూప స్వభావుండును †స్వోచిత వివిధ విచిత్రానంతభోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన సమృద్ధానంతాశ్చర్యానంత మహావిభవానంత పరిమాణ

లేని ఆశ్చర్యమును గలిగించునవియు, (నిత్యనిరవద్య) నిత్యములును నిరవద్యములు నైనవియు, (అపరిమిత) లెక్కలేనివియును, (దివ్య) అప్రాకృతములైనవియు అగు, (భూషణుఁడును) భూషణములు గలవాఁడును - (స్వఅనురూప) తనకుతగినట్టివియు, (అసంఖ్యేయ) లెక్కింపఁ దరముకానివియు, (అచింత్యశక్తి) ఎన్న నలవికానిశక్తి గలవియు - గోర్దండ్రము గడ్డపాఱలు మొదలగు పెక్కింటిచేతఁ గష్టపడి ద్రోయవలసిన సాలపర్వతభూతలవిదళనమును ఒక్క బాణముచేతనే కదా రామావతారమున చేసినాఁడు. కనుక వానిశక్తి అచింత్య మనుట, (నిత్యనిరవద్య)ము లైనవియు, (నిరతిశయకల్యాణ) నిరతిశయానందము గూర్చునవియు, (దివ్య) మైనవియు నగు (ఆయుధ)ములు గలవాఁడును.

* స్వాభిమత ... వల్లభుండును - పూర్వము భగవంతుని స్వరూపము నిరూపించుటకై సామాన్యముగా శ్రీదేవిని జెప్పి యిపు డతనివిభూతినడుమను నెలకొనియున్న యాదేవిని విశేషించి తెలుపుచున్నారు. (స్వఅభిమత అనురూప నిత్య నిరవద్య)ము లైనవి యగు, (స్వరూప) దివ్యాత్మస్వరూపమును, (రూప) దివ్యవిగ్రహమును, (గుణ) నిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌందర్యాదులగు విగ్రహగుణములును, (విభవ) పరిజనము మొదలైనవిభవమును, (ఐశ్వర్యశీల ఆది, అనవధికాతిశయ, అసంఖ్యేయ, కల్యాణ, గుణగణ) ఐశ్వర్యము శీలము మొదలుగాఁ గలవియు, మితిలేని అతిశయము గలవియు, లెక్కింపరానివియు, మంగళకరము లైనవియు నగు, గుణములయొక్క సమూహమును), గల, (శ్రీ) లక్ష్మీదేవికి, (వల్లభ) చెలువుఁడయినవాఁడును - శ్రీదేవికిఁ గల స్వరూపమును, రూపమును, రూపగుణములును, విభవమును, ఐశ్వర్యాదిగుణగణమును ఈ యైదును భగవంతుఁ డగుతనకు అభిమతములును అనురూపములును నిత్యములును నిరవద్యములు నగు నని యర్థము. లక్ష్మీస్వరూపము నిర్వికారమై సర్వకాలవర్తియగుటచే నిత్యమైనది; జరాదులు లేమిచే నిరవద్య మైనది; భగవంతునిస్వరూపమువలె కల్యాణైకతానత్వాదులు కలిగియుండుటచే అనురూపమైనది. రూపము (విగ్రహము) పరమపదమునం దున్నట్టిదే అవతారాదిదశలయందు నుండుటచే నిత్యమైనది. అది 'అస్యాదేవ్యా యథారూప మఙ్గప్రత్యఙ్గసౌష్ఠవమ్, రామస్యచ యథారూపం తస్యేయమసితేక్షణా' 'విష్ణోర్దేహానురూపాం వై కరోత్యేషాత్మన స్తనుమ్' అన్నట్లు అనురూపమైనది. విగ్రహగుణములు ఒకప్పుడును కొఱవడకుండుటచే నిత్యములు; మిఱుమిట్లుకొలుపుట మొదలగుదోషములు లేమిచే నిరవద్యములు. విభ

నిత్యనిరవద్యాక్షర పరమవ్యోమనిలయుండును. *వివిధ విచిత్రానంత భోగ్యభోక్తృవర్గ పరిపూర్ణ నిఖిల జగదుదయ విభవ లయ

వము 'దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు పున్నామా భగవాన్ హరిః॥ స్త్రీనామ్నీ లక్ష్మీర్మైత్రేయ నానయోర్విద్యతే పరమ్' అన్నట్లు అనురూపమైనది. ఈశ్వరుని ఐశ్వర్యాదులే అనవధికాతిశయములుగాన లక్ష్మియైశ్వర్యాదులును అట్టివగుట యెట్లు? అన్నచో లక్ష్మియైశ్వర్యమీశ్వరుని కభిమతముగాన దోషములేదు. 'అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ' అని విష్ణుపత్నీత్వవేషముననేకదా సమస్త జగమును ఏలుచున్నది. ఐశ్వర్యము నిగ్రహాదిప్రసక్తి లేమిచే నిరవద్యమైనది. నిగ్రహాదులు పురుషుని కనురూపములుగాన నామెవల్లభుని భాగమే యగును. శీలమనఁగా మహత్త్వముండినను మందులతో గుత్తముగాఁ గలసిమెలసి యుండుటగదా. అట్టియెడల తనయుత్కర్షను ఒకప్పుడును తెలుపకుండుటయే ఆశీలముయొక్క నిత్యత్వము. అది 'తుల్యశీలవయోవృత్తామ్' (రామాయణ) అన్నట్లు అనురూపమైనది.

* స్వసంక...చరణయుగళము గలవాఁడును—ఇట నిత్యపరిజన విశిష్టత్వమును జెప్పుచున్నారు. (స్వసంకల్ప అనువిధాయి) తనసంకల్పమును అనుసరించి నడచునట్టివైన (స్వరూపస్థితిప్రవృత్తిభేద)ములు గలవారును, (అశేషశేషతా ఏకరతిరూప) సమస్తమైన శేషవృత్తియందే ముఖ్యముగా (అవలంబించి) యున్న ప్రీతియే స్వభావముగాఁ గలవారును - సర్వవిధకైంకర్యములను జేయుటయందే వారికి ప్రీతి. అది మఱియొకకొటియందును గలుగదు-ఆప్రీతియె వారికి స్వభావమని యర్థము. (నిత్య) నిత్యులును-ముక్తులవలె ఒకప్పుడు స్వరూపాదులు సంకోచించియుండినవారు గారు-నిత్యమును సంకోచింపకుండు జ్ఞానాదిగుణములు గలవారమట. (నిరవద్య) క్లేశము కర్మము స్వాతంత్ర్యము అభిమానము మొదలైనదోషములు లేనివారును, (నిరతిశయ) ములైన, (జ్ఞానశక్తి క్రియా ఐశ్వర్య అది అనంతగుణగుణ) ములుగలవారును, (అపరిమిత) కొలఁది లేనివారును అగు, (సూరులు) చరణయుగళము నెల్లప్పుడును స్తుతించుచుందురని యర్థము. నిత్యసూరులస్వరూపస్థితిప్రవృత్తులు పరమాత్మనిసంకల్పమునకు లోనయినవనఁగా అతని నిత్యేచ్ఛచేత సిద్ధించినవనుట. అతని కిచ్ఛలేకపోయెనా వానినెల్ల మరలఁ దీసికొనఁజాలును. కాని యట్లిచ్ఛలేకపోవుట యొకప్పుడును సంభవింపదు. ఆయిచ్ఛ నిత్యమైనది. పరమాత్మసంకల్పమునకు లోనయిన స్వరూపస్థితిప్రవృత్తులు గలిగియుండుట బద్ధముక్తప్రకృతిప్రాకృతకాలాదు లన్నిటను సమానము. అశేషశేషతయనఁగా భగవంతుని కభిమతమైన ఆకారములెల్లఁ గలిగియుండుట. 'శరా నానావిధాశ్చాపి ధను రాయతవిగ్రహమ్। అన్వగచ్ఛన్త కాకుత్స్థం సర్వే పురుషవిగ్రహాః' 'నివాసశయ్యాసనపాదుకాంశు కోపధాన వర్షాతప వారణాదిభిః। శరీరభేదైస్తవ శేషతాం గతైర్యథోచితం శేష ఇతీరితే జనైః॥ ఇత్యా

లీలుండుచు † పరబ్రహ్మమును పురుషోత్తముఁడును నగు నారాయణుఁడు బ్రహ్మ మొదలుకొని స్థావరములవఱకుఁ గలసమస్తజగత్తును సృజించి, నిజస్వరూపముతో నెలకొనియున్నపుడు బ్రహ్మాది దేవతలకును మనుష్యులకును ధ్యానారాధనములకు అగోచరుఁడగుటంబట్టి * అపార కారుణ్య సౌశీల్య వాత్సల్యౌదార్యమహోదధి గావున † తన స్వభావమును విడువకయే తనరూపమునే ఆ యావానికి సజాతీయ మగుసంస్థానము గలది గావించుచు ఆ యాలోకములం

దులం దెలియునది. వారి జ్ఞానక్రియైశ్వర్యాదులు నిత్యనిరవద్యనిరతిశయములు. జ్ఞానము నిరతిశయ మనఁగా పరమాత్మజ్ఞానముతో సాటియైనదనుట. క్రియ నిరతిశయమనఁగా స్వచ్ఛందానంతకైంకర్యమై యుండుట. ఐశ్వర్యము నిరతిశయమైనదనఁగా తమ యిచ్ఛచేతఁ గయికొనెడి ఆయాశరీరేంద్రియాదులను నియమించుట యందు అడ్డులేక యుండుట-వానిని ఏయడ్డములేక తలఁచినట్లెల్ల భగవత్కైంకర్యమునకై నియమించుట యని భావము. కాని యన్నిటియందును అది గలిగియుండుట కాదు. ఇదియే 'జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ' అని సూత్రింపఁబడెను. ఇట్టిసూరులే 'సదా పశ్యన్తి సూరయః, తద్విప్రాసో విపన్యవో జాగృవాంసః సమిన్ధతే' అని ప్రతిపాదింపఁబడిరి. విపన్యవు లనఁగా విశేషించి స్తుతిశీలురు.

* వాఙ్మ...స్వభావుండును, (వాచ్ మనస) వాక్కునకును మనస్సునకును. (అపరిచ్ఛేద్య) ఇంతయని కొలఁది యిడరాని, (స్వరూపస్వభావ)ములు గలవాఁడు, స్వరూపస్వభావములు కొలఁది యిడరానివే కాని తెలియరానివి గావు. తెలియరాని వన్నయెడల 'తద్విజిజ్ఞాసస్వ' 'మనసాతువిశుద్ధేన' 'బ్రహ్మవిత్' 'ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్' ఇత్యాదులగు వేదశ్రుతులకు విరుద్ధమగును. 'యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహ) ఇత్యాదు లూహ్యము.

† స్వోచిత ... నిలయుండును-ఇందు వాసస్థాన మగు నిత్యవిభూతిని జెప్పుచున్నారు. (స్వ-ఉచిత) తనకు తగినదియు, (వివిధవిచిత్రములైనవియు, అగు (భోగ్య భోగోపకరణ భోగస్థాన)ములచేత-భోగ్యములనఁగా శబ్దాదివిష...ములు, భోగోపకరణము లనఁగా భోగమునకు సాధనములైన దేహేంద్రియాదులు, భోగస్థానము లనఁగా సౌధారామప్రదేశాదులు, ఇట్టివానిచేత, (సమృద్ధ) నిండినదియు, (అనంతాశ్చర్య) మైనదియు, (అనంతమహావిభవ)ము గలదియు - అడ్డముగాను పొడుగాను దానికి కొలఁదియు మేరయు లేవు; క్రిందమాత్రము ప్రకృతినిబట్టి దానికి మేరకలదు.

(నిత్య) ప్రాకృతాకాశమువలె లయములేనిదియు, (నిరవద్య) శుద్ధసత్త్వమయ మగుట
చేత రజస్తమస్సులును వానికార్యములును లేనిదియు, (అక్షర) మైనదియు - దాని
కేయంశమందుఁ గాని సృష్టిసంహారములు లేవనుట, అగు, (పరమవ్యోమనిలయుఁడు)
పరమాకాశము-పరమపదము-వాసస్థానము గాఁ గలవాఁడు.

* వివిధ...లీలుఁడును-ఇందు లీలావిభూతియోగమును జెప్పుచున్నారు. (వివిధ
విచిత్ర)ములును, (అనంత)ములునగు, (భోగ్యభోక్తృవర్గములచేత, (పరిపూర్ణ)మైన,
(నిఖిలజగత్ ఉదయవిభవలయ) సమస్తజగముయొక్క ఉత్పత్తియు స్థితియు లయ
మును అనెడి, లీలలు గలవాఁడును, భోగ్యములు శబ్దస్పర్శాదిరూపములచే వివిధ
ములు; దివ్యాదివ్యభేదముచే విచిత్రములు. భోక్తృవర్గము దేవమనుష్యాదిభేదముచేత
వివిధము; వర్ణాశ్రమాదిభేదములచేత విచిత్రము. పరమపదమందు భోక్తృవర్గమునకు
జ్ఞానసుఖాదితారతమ్యము లేనందున వారికి వివిధత్వము చెప్పఁబడదయ్యె. లీలా
విభూతియందును భోగోపకరణభోగస్థానములు గ్రాహ్యములు. జగదాకారముగా
తాను ఉదయాదులు పొందుటయే లీలలు. జగదాకారముగాఁ బరిణమించినచో
వికారి కాఁడా యనఁగా సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టుఁ డయియే యట్టివికారమును
బొందుచున్నాఁడు గాని స్వరూపముచేతఁ గాదు; కాన నిర్వికారుఁడే యగును. కాలా
నికి యావదాదులు కలిగినపుడు స్వరూపమునకు వికారముగలుగనట్లే భగవంతునికి
జగదాకారత్వాదులందును స్వరూపవికారము లేదని తెలియునది. అవాప్తసమస్త
కామునకు జగద్వ్యాపార మేలయనఁగా లీలనుబట్టియని లీలాశబ్దము.

† బ్రహ్మలక్షణములతోఁ గూడియుండుటచే నారాయణుఁడే పరబ్రహ్మమని
'నారాయణ పరంబ్రహ్మ' 'నారాయణః పరంబ్రహ్మ గీతాశాస్త్రే సమీరితః' ఇత్యా
దులచొప్పున నిట ప్రతిపాదించిరి. ఈమూఁడును కృష్ణునకును చెల్లు నని 'పరం
బ్రహ్మ పరంధామ పవిత్రం పరమంభవాన్' 'ప్రథితఃపురుషోత్తమః' 'ఏష నారాయణః
శ్రీమాన్' ఇత్యాదులచేతఁ దెలియునది. సర్వసామానాధికరణ్యమును సర్వైలక్ష
ణ్యమును సర్వాంతర్యామిత్వముచేత ఉపపన్నమని యీమూఁడు పదములయభిప్రా
యము.

* తన కేప్రయోజనము లేకుండఁగా అవతారము లెత్తనేల యనఁగా 'అపార
...దధి' అనఁబడెను. కారుణ్యమనఁగా తనప్రయోజనమేమియుఁ గోరక పరుల
దుఃఖములకు తాళకుండుట. మిక్కిలి గొప్పతన మున్నను తక్కువవారితోడ
గుత్తముగా కలసిమెలసియుండుట సౌశీల్యము. పరులదోషములను నిరసించి పాటిం
పనిస్వభావము గలిగియుండుట వాత్సల్యము. వత్సస్య ఇదం వాత్సం తత్ లాతీతి
వాత్సలా తత్స్వభావం వాత్సల్యమ్ అని వ్యుత్పత్తి. ఆవు తనదూడదేహమునందలి

§ దవతరించి యవతరించి వారివారిచే ఆరాధితుఁడై వారి వారి యిష్టమునకుఁదగినట్టు ధర్మార్థకామమోక్షము లనుఫలముల నొసంగుచు * భూభారము దింపునెపమున, అస్మదాదులకుఁ గూడ మిక్కిలి యాశ్రయింపఁ దగియుండుటకు "తతోఽఖిలజగత్పద్మ బోధాయాచ్యుతభానునా దేవకీపూర్వసంధ్యాయా మావిర్భూతమ్మహాత్మనాః"

ముతికినిగూడ భోగ్యముగా నాకుట వాత్సల్యము. పిశాచగోపాలగోపికాదులకుఁ దన్నె యిచ్చుకొన్నను ఏమి యిచ్చితిమని భావించుట ఔదార్యము, ఈగుణములు ప్రేరింపఁగా అవతరించుచున్నాఁడు.

† 'అజోఽపిస న్నవ్యయాత్మా' ఇత్యాదు లిందులకుఁ బ్రమాణములు.

♦ దీనిచే అవతారవిగ్రహముకూడ అప్రాకృత మగు పరమపదమందలి విగ్రహముయొక్క అంశవిశేషమెయని తెలియునది. ఇదియె 'న తస్యప్రాకృతామూర్తి ర్మాంస మేదోఽస్థిసమ్భవా' 'నభూతసంఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః' ఇత్యాదులచే నెఱుంగునది.

§ 'యదా యదాహి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత' 'సంభవామి యుగే యుగే' 'బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని' ఇత్యాదు లెఱుఁగునది. వారిచే ఆరాధింపంబడుట, 'యస్యావతారరూపాణి సమర్చన్తి దివౌకసః। అపశ్యన్తః పరం రూపమ్' ఇత్యాదులచొప్పనఁ దెలియునది.

* అవతారమునకు భూభారమును దింపుట వ్యాజమాత్రము. అందఱకు ఆశ్రయణీయుఁడగుటయె సాక్షాత్తయిన ఉద్దేశ్యము. దుర్జనులనాశము సేయుట సాధురక్షణమనుమహాప్రయోజనమునకు సంబంధించినదిగదా. అస్మదాదు లనఁగా అయోగ్యులైనవారనుట. మహాయోగులపరిశుద్ధమనస్సుచేత గ్రహింపఁగష్టమైన వాఁడు సౌలభ్యాతిశయముచేత మనుష్యులకును - అందును గొల్లవారలవఱకును - మాంసపుఁగన్నులకుఁ గ్రహింపఁదగినవాఁడయ్యెనని భావము. ఇట్లవతరించుటకును కన్నులకగపడుటకును ప్రయోజనము కేవలము ఆరాధింపఁదగియుండుట మాత్రము గాదు; అనుభవింపఁదగియుండుటయు నగుననియె 'పరావర' ఇత్యాదులు చెప్పఁబడెను. పర లనఁగా ఉపాసనసమర్థు లగు బ్రహ్మరుద్రభీష్మాక్రూరాదులు. అవర లనఁగా గొల్లలు మొదలగువారు. నిఖిలజను లనఁగా స్త్రీపుంసాదివిభాగము లేక 'పుంసాం దృష్టిచిత్తాపహారిణమ్' అన్న ట్లుండుట తెలియునది. దివ్యచేష్టితములు నవనీతనటనాదులు.

అనుకీర్తిని దేవకీనందనుఁడై భూమియం దవతరించి, సకలమనుజుల నయనములకు విషయభూతుఁ డగుచు, పరావరు లగునిఖిలజనుల మనస్సులను నయనములను హరించునట్టి దివ్యచేష్టితములను గావించుచు, పూతనా శకట యమలార్జునారిష్ట *ప్రలంబ ధేనుక కాలియ కేశికువలయాపీడ చాణూర ముష్టిక తోసల కంసాదులను వధించి, † అనవధికదయా సౌహార్దానురాగ గర్భము లగు విలోకనాలాపామృతములచేత విశ్వమును ఆప్యాయితము చేయుచు, ♦నిరతిశయ సౌశీల్యాది గుణగణములను వెలిపుచ్చుటచేత అక్రూర మాలాకారాదులను బరమభాగవతులను గావించి, h పాండుతనయుని యుద్ధమునకు పురికొల్పు వ్యాజముచేత పరమపురుషార్థలక్షణ మగుమోక్షమునకు సాధనముగా వేదాంతమునందు చెప్పఁబడినదియు స్వవిషయమైనదియు జ్ఞానకర్మ సాధ్యమైనదియు నగు భక్తియోగము నవతరింపఁ జేసినవాఁడయ్యె. *అందు పాండవులకును కౌరవులకును యుద్ధము

---

* బలభద్రుఁడు భగవదంశరూపమే కావున నతఁడు చేసిన ప్రలంబ ముష్టికాదివధము భగవంతుండు చేసినదిగానే యిచట చెప్పఁబడెను.

† ప్రియతముని స్వరూపమును దర్శించుట ధారకము. వానిచేష్టితములను దర్శించుట పోషకము. వానితోడ ఆలాపాదులు చేయుట భోగ్యప్రకారము. సౌహార్ద మనఁగా హితమునుగోరుస్వభావము. అనురాగ మనఁగా ప్రీతి.

♦ ధర్మసంస్థాపనము తనయారాధ్యమగు స్వరూపముయొక్క దర్శనముచేతను, దేశకాలముల చేత నుపరిస్థు లగువారికి పరంపరచే ననుగ్రహించునట్టి యుపదేశముచేతను, గావించుట తెలుపుచున్నాఁడు.

h ఇందు శ్రీమద్గీతోపదేశముతోడి సంగతి తెలుపఁబడినది. ఈగీత ఏడువందల శ్లోకములు గలది. అందు ధృతరాష్ట్ర ప్రశ్నశ్లోకములు సంజయప్రతివచన శ్లోకములు అర్జునప్రశ్నశ్లోకములు తప్ప తక్కిన వన్నియు భగవన్ముఖారవిందమునుండి వెడలివచ్చినవి. ఇది గీతామాహాత్మ్యమునం దిట్లు చెప్పఁబడినది: "గీతా సుగీతాః కర్తవ్యాః కిమన్యైశ్శాస్త్రవిస్తరైః యాః స్వయం పద్మనాభస్య ముఖపద్మాద్వినిస్సృతాః"

* ఇందు గీతాశాస్త్రమునకు ఉపోద్ఘాతము గూర్చిరి.

ప్రారంభింపఁగా † ఆ భగవంతుఁడు పురుషోత్తముఁడు సర్వేశ్వరేశ్వరుఁడు జగదుపకృతిమర్త్యుఁడు ఆశ్రిత వాత్సల్యవివశుఁడై పార్థుని రథిగాను తన్ను సారథిగాను సర్వలోకసాక్షికముగాఁ జేసెను. ♦ ఇట్లగుట తెలిసియు సర్వవిధముల నంధుఁ డగు ధృతరాష్ట్రుఁడు సుయోధనుని విజయము తెలియఁగోరి సంజయు నడిగెను.

---

† అవతారదశయందును పూర్ణత్వమును స్వచ్ఛందత్వమును మొదలగునవి 'ఆభగ...శ్వరుఁడు' అను పదములచే ప్రతిపాదింపఁబడెను. వీనిచేత పరత్వమును 'జగ...వివశుఁడు' అని సౌలభ్యము సంగ్రహింపఁబడినవి. జగదుపకారమునకు మర్త్యుఁడైనను ఉత్కృష్టచరిత్రమును మాని నికృష్టసారథ్యమును చేయనేల యనఁగా 'ఆశ్రి..వివశుఁ'డనఁబడెను. పార్థశబ్దముచేత వాత్సల్యమున కుపయుక్తమగు లౌకిక సంబంధము చెప్పఁబడినది. మేనత్త యగు పృథకొడుకుగదా పార్థుఁడు. ఈనికృష్ట కృత్యము సిగ్గుపడి రహస్యమునఁ జేయలేదనుటకై 'సర్వలోకసాక్షికముగా'(లోకములెల్లఁ జూచుచుండఁగా) అనఁబడెను.

♦ శ్రియఃపతి యిత్యాదులను తెలిసియు ననుట. కనులచేతనే కాక యిహపరములందలిహితములను తెలియని మనస్సుచేతను గూడ అంధుఁడు గావున సర్వవిధముల చేత అంధుఁ డనఁబడెను.

శ్రీ భగవద్గీతా — ప్రథమోఽధ్యాయః

అర్జునవిషాదయోగః.

ధృతరాష్ట్ర ఉవాచ = ధృతరాష్ట్రుడు పలికెను.

శ్లో॥ ధర్మక్షేత్రే కురుక్షేత్రే సమవేతా యుయుత్సవః।
మామకాః పాణ్డవాశ్చైవ కిమకుర్వత సఞ్జయ ॥ 1

టీ. హే సఞ్జయ = ఓసంజయుఁడా, ధర్మక్షేత్రే = ధర్మానుష్ఠానమునకు యోగ్యస్థాన మైన - కురుక్షేత్రే = కురుక్షేత్ర మనెడి దేశమునందు, యుయుత్సవః = యుద్ధము చేయఁ గోరువారై, సమవేతాః = కూడిన, మామకాః = దుర్యోధనుఁడు మొదలగు నావారును, పాణ్డవాశ్చైవ = ధర్మరాజాదులగు పాండుకుమారులును, కిం = ఏమికార్యము అకుర్వత = చేసిరి.

తా॥ ఓసంజయా, పుణ్యక్షేత్ర మగు కురుక్షేత్రమునందు యుద్ధముసేయు నిచ్ఛతోఁ గూడిన దుర్యోధనాదు లగు నావారును ధర్మరాజాదు లగు పాండవులును ఏమి చేసిరి ?

ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనునిజయముఁ దెలియఁగోరి యిట్లడుగఁగా సంజయుఁడు అందులకు 'యత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణో యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః। తత్ర శ్రీ ర్విజయో భూతిః ధ్రువా నీతి ర్మతిర్మమ' అని యీయుత్తరమును జెప్పఁబోవువాఁడై దీనిని సమర్థించుటకు వలసిన యవాంతరవృత్తాంతమును 'దృష్ట్వాతు' అని చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

సంజయ ఉవాచ = సంజయుఁడు చెప్పెను.

3

శ్లో॥ దృష్ట్వాతు పాణ్డవానీకం వ్యూఢం దుర్యోధన స్తదా।
ఆచార్య ముపసఙ్గమ్య రాజా వచన మబ్రవీత్ ॥ 2

టీ. తదా=అప్పుడు, రాజా=రాజయిన, దుర్యోధనః=దుర్యోధనుఁడు, వ్యూఢం=వ్యూహములుగా తీరియున్న, పాణ్డవానీకం=పాండవులసేనను, దృష్ట్వా=చూచి, ఆచార్యం = ద్రోణాచార్యుని, ఉపసఙ్గమ్య=సమీపించి, వచనం = చెప్పఁబోవు వాక్యమును, అబ్రవీత్ = పలికెను.

తా॥ అప్పుడు రాజైన దుర్యోధనుఁడు పద్మశకటసూచీ వరాహాదివ్యూహరచనతోఁ దీర్పఁబడియున్న పాండవబలమును జూచి ద్రోణాచార్యునియొద్దకుఁ బోయి యీ ప్రకారము చెప్పెను.

4

శ్లో॥ పశ్యైతాం పాణ్డుపుత్రాణా మాచార్యమహతీం చమూమ్।
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా ॥ 3

టీ॥ హే ఆచార్య=ఓ ఆచార్యుఁడా, ధీమతా=బుద్ధిమంతుఁడును, తవ=నీకు, శిష్యేణ = శిష్యుఁడునగు, ద్రుపదపుత్రేణ = పాంచాలరాజగు ద్రుపదుని కుమారుఁడైనధృష్టద్యుమ్నునిచేత, వ్యూఢాం=వ్యూహములుగా తీర్పఁబడినదియు, మహతీం=గొప్పదియు నగు, పాండుపుత్రాణాం = పాండవులయొక్క, ఏతాం=ఈ ఎదుట నుండు, చమూం=సేనను, పశ్య=చూడుము.

తా॥ ఓ ఆచార్యా, బుద్ధిమంతుఁడును నీశిష్యుఁడును అయిన ధృష్టద్యుమ్నునిచే వ్యూహాకారముగా రచింపఁబడినదై గొప్పదియగు నీపాండవబలముఁ గనుంగొనుము.

అవ. ఆయతిశయమునే తెలిపించువాఁడై చెప్పుచున్నాఁడు.

5

శ్లో॥ అత్ర శూరా మహేష్వాసా భీమార్జునసమా యుధి।
యుయుధానో విరాటశ్చ ద్రుపదశ్చ మహారథః॥

ధృష్టకేతు శ్చేకితానః కాశీరాజశ్చ వీర్యవాన్ ।
పురుజిత్కున్తిభోజశ్చ శైబ్యశ్చ నరపుఙ్గవః ॥ 5

యుధామన్యుశ్చ విక్రాన్త ఉత్తమౌజాశ్చ వీర్యవాన్ ।
సౌభద్రో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వ ఏవ మహారథాః ॥ 6

టీ. అత్ర=ఈపాండవసేనయందు, శూరాః=శౌర్యగుణవంతు లును, మహేష్వాసాః=గొప్పవిలుకాండ్రును, యుధి=యుద్ధవిషయము నందు, భీమార్జునసమాః=భీమార్జునులతో సమానులు నగు, యుయు ధానః=(శ్రీ)కృష్ణునితమ్ముఁడగు సాత్యకియు, విరాటశ్చ = విరాటరా జును, *మహారథః=మహారథుఁడగు, ద్రుపదశ్చ = ద్రుపదమహారా జును, ధృష్టకేతుః=ధృష్టకేతువును, చేకితానః = చేకితానుఁడును, వీర్యవాన్=వీర్యము గలవాఁడైన, కాశీరాజశ్చ = కాశీరాజును, పురుజిత్=పురుజిత్తును, కున్తిభోజశ్చ=కుంతిభోజుఁడును, నరపుఙ్గవః =పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు, శైబ్యశ్చ=శైబ్యుఁడును, విక్రాన్తః=పరా క్రమవంతుఁడగు, యుధామన్యుశ్చ=యుధామన్యువును, వీర్యవాన్ =ధీరుఁడగు, ఉత్తమౌజాశ్చ=ఉత్తమౌజస్సును, సౌభద్రః=సుభద్ర పుత్త్రుఁడైన అభిమన్యుఁడును, ద్రౌపదేయాశ్చ=ద్రౌపదియందుఁ బుట్టిన ప్రతివింధ్య శ్రుతసోమ శ్రుతకీర్తి శతానీక శ్రుతసేనులును, సర్వే=అందఱును, మహారథా ఏవ=మహారథులే యైనవారు, (సన్తి =కలరు.)

తా॥ ఈపాండవసేనయందు శూరులును మేటివిలుకాండ్రును యుద్ధములో భీమార్జునులకు సమానులును నగు సాత్యకి, విరాటరాజు,

---

* ఏకో దశసహస్రాణి యోధయేద్యస్తు ధన్వినామ్ । శస్త్రశాస్త్రప్రవీణశ్చ మహారథ ఇతి స్మృతః ॥ అనఁగా, ఎవఁడు ఆయుధవిద్యయందు నిపుణుఁడై పదివేల విలుకాండ్రతో తా నొక్కఁడే యుద్ధముచేయ సమర్థుఁడో వాఁడు మహారథుఁ డనఁ బడును. అమితాన్యోధయేద్యస్తు సంప్రోక్తోఽతిరథస్తుసః। రథేనైకేన యోయోద్ధా సమ్యానోఽర్ధరథోత్తమః। ఇట్లు అతిరథ అర్ధరథులలక్షణము.

మహారథుఁడగు ద్రుపదుఁడు, ధృష్టకేతువు, చేకితానుఁడు, పరాక్రమవంతుఁడైన కాశిరాజు, పురుజిత్తు, కుంతిభోజుఁడు, పురుషశ్రేష్ఠుఁడైన శైబ్యుఁడు, శూరుఁడగు యుధామన్యువు, వీర్యవంతుఁడైన ఉత్తమౌజుడు, అభిమన్యుఁడు, ప్రతివింధ్యాదులైన ద్రుపదాంగజులు వీరందఱును మహారథులే యై యున్నవారు.

అవ. ఇట్లు పాండవసేనయందలి యోధాగ్రేసరులను చెప్పి, తనసేనయందలి యోధాగ్రేసరులను చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అస్మాకంతు విశిష్టా యే తా న్నిబోధ ద్విజోత్తమ ।
నాయకా మమసైన్యస్య సంజ్ఞార్థం తాన్ బ్రవీమి తే॥ 7

టీ॥ హేద్విజోత్తమ = బ్రాహ్మణోత్తముఁడగు ద్రోణాచార్యా, అస్మాకంతు = మనవారిలోపల, యే=ఎవరు, విశిష్టాః = ముఖ్యులో మమ=నాయొక్క, సైన్యస్య=సేనకు, నాయకాః=అధిపతులో, తాన్=వారిని, నిబోధ = తెలిసికొనుము, తాన్ =వారిని తే=నీకు, సంజ్ఞార్థం=చక్కఁగా తెలియుటకొఱకు, బ్రవీమి= చెప్పుచున్నాను.

తా॥ ద్రోణాచార్యా, మనబలంబున నెవరు ముఖ్యులో, నా సైన్యమునకు నెవరధిపతులో వారిని దెలిసికొనుము. మీకుచక్కఁగా తెలియుటకై వారిని జెప్పెదను.

శ్లో। భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ కృపశ్చ సమితింజయః ।
అశ్వత్థామా వికర్ణశ్చ సౌమదత్తి స్తథైవచ ॥ 8

6

అన్యేచ బహవ శ్శూరా మదర్థే త్యక్తజీవితాః ।
నానాశస్త్రప్రహరణా స్సర్వే యుద్ధవిశారదాః ॥ 9

టీ॥ భవాన్ = మీరు, భీష్మశ్చ = భీష్ముఁడును, కర్ణశ్చ= కర్ణుఁడును, సమితింజయః = యుద్ధమందు జయశీలుఁడగు, కృపశ్చ=

కృపాచార్యుఁడును, అశ్వత్థామా=అశ్వత్థామయు, వికర్ణశ్చ=వికర్ణుఁడును, తథైవ=అట్లే, సౌమదత్తిశ్చ = సోమదత్తునికుమారుఁడగు భూరిశ్రవుఁడును, అన్యే=ఇతరులగు, బహవశ్శూరాశ్చ=అనేకశూరులును, మదర్థే=నాకొఱకు, త్యక్తజీవితాః = ప్రాణములను విడుచుటకు నిశ్చయించుకొనినవారు, సర్వే=అందఱును, నానాశస్త్రప్రహరణాః=అనేకములగు ఆయుధములు గలవారును, యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందు నేర్పు గలవారును నై, (సన్తి=ఉన్నారు.)

తా॥ మీరును, భీష్మాచార్యుఁడును, కర్ణుఁడును యుద్ధమున జయశీలుఁడగుకృపాచార్యుఁడును, నశ్వత్థామయు, వికర్ణుఁడును, భూరిశ్రవుఁడును, మఱియును జయద్రథుఁడు మొదలగుననేక శూరులు నందఱును యుద్ధసమర్థులై నాకొఱకు ప్రాణములవిడువ నిశ్చయించుకొని నానాశస్త్రాస్త్ర సంపన్నులై యున్నవారు.

శ్లో॥ అపర్యాప్తం తదస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితమ్ ।
పర్యాప్తం త్విద మేతేషాం బలం భీమాభిరక్షితమ్ ॥ 10

టీ॥ తత్ = కాఁబట్టి = భీష్మాభిరక్షితం=భీష్మునిచే అంతటను రక్షింపఁబడుచున్న. అస్మాకం=మనయొక్క, బలం=సేన. అపర్యాప్తం=చాలకున్నది, భీమాభిరక్షితం = భీమసేనునిచే రక్షింపఁబడుచున్న, ఏతేషాం=ఈ పాండవులయొక్క, ఇదం బలం=ఈసైన్యము, పర్యాప్తం=చాలియున్నది.

తా॥ * ఇట్లు స్వకీయ పరకీయ సేనలయందలి శూరపురుషుల సంఖ్య న్యూనాధిక్య మగుటచేత, భీష్మునిచే కాపాడఁబడుచున్న మన

---

* ఇట దుర్యోధనుని సైన్యమును 'భీష్మాభిరక్షితమ్' అన్నందులకు ప్రతిగా పాండవసైన్యమును 'భీమాభిరక్షితమ్' అని నిర్దేశించినందుల కభిప్రాయమేమి ? యని శంకగలుగుచున్నది. కురుసేనకు భీష్ముఁడు సేనాధిపతియైనట్లు పాండవసేనకు భీముఁడు సేనాధిపతిగాఁడు. ధృష్టద్యుమ్నుఁడే యట్లగును. భీష్ముఁడు 'శక్తోఽహం ధనుషైకేన నిహన్తుం సర్వపాణ్డవాన్ । యద్యేషాం నభవేద్గోప్తా విష్ణుః కారణ

బలము పరబలమును జయించుటకు చాలకున్నది. భీమునిచే కాపాడఁబడుచున్న యీ పాండవులబలము మనబలమును జయించుటకు చాలియున్నది.[7]

అవ. కాఁబట్టి మీరిట్లు వర్తింపవలయునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయనేషుచ సర్వేషు యథాభాగ మవస్థితాః।
భీష్మ మే వాభిరక్షన్తు భవన్త స్సర్వ ఏవ హి॥ 11

టీ॥ భవన్తః=మీరు, సర్వేఏవ=అందఱును, సర్వేషు=సమస్తములయిన, అయనేషు=వ్యూహప్రవేశమార్గములందు, యథాభాగం=వంతులచొప్పున, అవస్థితాః = వర్తించుచున్నవారై, భీష్మమేవ=భీష్మునినే, అభిరక్షన్తు హి=అంతటను రక్షించుదురుగాక.

తా॥ **మీ**రందఱును, అన్నివ్యూహప్రవేశ**మా**ర్గములయందు[8] మీవంతులచొప్పున నిలిచియుండి భీష్ముని నలుప్రక్కల సంరక్షింపవలయునుగదా.

పూరుషః 'కారణార్థము మనుష్యుఁడై యున్న విష్ణువు పాండవులకు రక్షకుఁడుగాఁడేని వీరినందఱిని ఒక్కవింటనే గెలువనేర్తును' అని తానే చెప్పికొనియున్నాఁడు గావున ఇట్టి భీష్మునితో సాటియైన పౌరుషము భీమునకుఁ గలుగుట కానరాదు. భీష్మునికి ప్రతిబలమగు పాండవసైన్యమునకు భీముఁడు అధిపతియుఁ గాఁడు; అధిపతి ధర్మరాజే యగును. ఆ ప్రతిబలమందలి భటులలో భీముఁడు ప్రధానుఁడును గాఁడు. అట్టివాఁ డర్జునుఁ డనియే ప్రసిద్ధి. కనుక భీష్మునికి ప్రతిగా భీముని నిర్దేశించుటకు కారణ మేమనఁగా, భీష్ముఁడు సమస్త పాండుకుమారులను రక్షించుటయందు ప్రవణుఁడైనవాఁడు. అతనికి వ్యత్యస్తముగా భీముఁడు సమస్తధార్తరాష్ట్రులను వధించుటకు దీక్షఁ బూని యందులకుఁ దగినసాహస బల సహాయాది సంపత్తి గలిగినవాఁడు. కావుననే భీష్మునకు మాఱుగా భీముఁడు నిర్దేశింపఁబడినాఁ డని తెలియునది.

9A

శ్లో॥ తస్య సంజనయ న్హర్షం కురువృద్ధః పితామహః।
సింహనాదం వినద్యోచ్చైః శ్శఙ్ఖం దధ్మౌ ప్రతాపవాన్ ॥12

టీ॥ ప్రతాపవాన్=పరాక్రమవంతుఁడును, కురువృద్ధః=కౌరవులలో పెద్దయు నగు, పితామహః=భీష్ముఁడు, తస్య=ఆ దుర్యోధనునికి, హర్షం=సంతోషమును, సంజనయన్=చక్కఁగా పుట్టించుచు ఉచ్చైః=గట్టిగా, సింహనాదం = సింహధ్వనిని, వినద్య = ధ్వనింపఁజేసి, శఙ్ఖం=శంఖమును, దధ్మౌ=పూరించెను.

తా॥ ఇట్లు దుర్యోధనుఁడు స్వబలపరబలముల తారతమ్యమును జూచి మనస్సునందు దుఃఖమును పొందియుండఁగా పరాక్రమవంతుఁడును, కౌరవులలో వయసుచేతను జ్ఞానముచేతను పౌరుషముచేతను నధికుఁడును నగు భీష్ముఁడు ఆ విషాదము నెఱిఁగి యాతనికి సంతోషము కలుగునట్లు మిక్కుటముగా సింహనాదము చేసి శంఖమును పూరించెను.

అవ. ఇట్లు సేనాపతి యగుభీష్మునియొక్క యుద్ధోత్సాహమును జూచి వాని యాజ్ఞచే సైనికులును యుద్ధోత్సాహమునందు ప్రవర్తించినవారైరి.

శ్లో॥ తత శ్శఙ్ఖాశ్చ భేర్యశ్చ పణవానకగోముఖాః।
సహసై వాభ్యహన్యన్త స శబ్ద స్తుములోఽభవత్॥ 13

టీ. తతః = పిమ్మట, శఙ్ఖాశ్చ= శంఖములును, భేర్య శ్చ= దుందుభులును, పణవ ఆనక గోముఖాః = ఉడుకలు తమ్మటలు బూరలును, సహసా ఏవ = ఒకసారిగానే, అభ్యహన్యన్త = కొట్టబడినవి, స శబ్దః=ఆధ్వని, తుములః = సంకీర్ణముగా, అభవత్ = ఆయెను.

తా. అనంతరము శంఖములు భేరులు ఉడుకలు తప్పెటలు బూరలు మొదలైన వాద్యవిశేషములు ఒకసారిగా ప్రయోగింపఁబడెను. ఆధ్వనులు కలసి యంతటను వ్యాపించెను.

అవ. పిమ్మట పాండవసైన్యమునందు కలిగిన యుద్ధోత్సాహము చెప్పుచున్నాఁడు.

9C

శ్లో॥ తత శ్శ్వేతై ర్హయై ర్యుక్తే మహతి స్యన్దనే స్థితౌ ।
మాధవః పాణ్డవ శ్చైవ దివ్యౌ శఙ్ఖౌ ప్రదధ్మతుః॥ 14

టీ. తతః= అటుపిమ్మట, శ్వేతైః = తెల్లనివియగు, హయైః= గుఱ్ఱములతో, యుక్తే = కూడుకొనినదియు, మహతి= ఉత్కృష్టమైనదియు నగు, స్యన్దనే = రథమునందు స్థితౌ =ఉన్న, మాధవః = శ్రీకృష్ణమూర్తియు, పాణ్డవ శ్చైవ = అర్జునుఁడును, దివ్యౌ = అప్రాకృతము లగు, శఙ్ఖౌ = శంఖములను, ప్రదధ్మతుః = లెస్సగా, పూరించిరి.

తా. కురుసైన్యముయొక్క వాద్యవాదనానంతరము, తెల్లని గుఱ్ఱములు పూన్చిన మహారథమునం దున్నకృష్ణార్జునులు తమ దివ్యశంఖముల నొత్తిరి. 9B

శ్లో॥ పాఞ్చజన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనఞ్జయః ।
పౌండ్రం దధ్మౌ మహాశఙ్ఖం భీమకర్మా వృకోదరః॥ 15

టీ. హృషీకేశః = శ్రీకృష్ణుఁడు, పాఞ్చజన్యం = పాంచజన్యమనెడి శఙ్ఖమును, దధ్మౌ=పూరించెను, భీమకర్మా=భయంకరవ్యాపారము గల, *వృకోదరః = భీముఁడు, పౌండ్రం = పౌండ్రమనెడి మహాశఙ్ఖం = గొప్పశంఖమును, దధ్మౌ = పూరించెను.

*వృక ఉదరః=వృక మనెడియగ్ని కడుపులోఁ గలవాఁడు.

తా. శ్రీకృష్ణుఁడు పాంచజన్యమును అర్జునుఁడు దేవదత్తమును బూరించినవెంటనే శత్రుభయంకరము లగుకృత్యములఁ జేయు భీముడు పౌండ్ర మనుమహాశంఖమును పూరించెను. 10

శ్లో॥ అనన్తవిజయం రాజా కున్తీపుత్రో యుధిష్ఠిరః।
నకులస్సహదేవశ్చ సుఘోషమణిపుష్పకౌ॥ 16

టీ. రాజా = రాజును, కున్తీపుత్రః = కుంతీపుత్త్రుఁడు నగు, యుధిష్ఠిరః = ధర్మరాజు, అనన్తవిజయం = అనంతవిజయ మను శంఖమును, దధ్మౌ = పూరించెను, నకులః = నకులుడు, సహదేవశ్చ = సహదేవుడును సుఘోషమణిపుష్పకౌ = సుఘోషము మణిపుష్పకము ననుశంఖములను, దధ్మతుః = పూరించిరి. 11

తా. కుంతీపుత్త్రుఁ డగుధర్మరాజు అనంతవిజయ మను శంఖమును పూరించెను. నకులుఁడు సుఘోష మనుశంఖమును, సహదేవుడు మణిపుష్పక మనుశంఖమును బూరించిరి.

శ్లో॥ కాశ్యశ్చ పరమేష్వాసశ్శిఖణ్డీచ మహారథః।
ధృష్టద్యుమ్నో విరాటశ్చ సాత్యకిశ్చాపరాజితః॥ 17
ద్రుపదో ద్రౌపదేయాశ్చ సర్వశః పృథివీపతే।
సౌభద్రశ్చమహాబాహుః శఙ్ఖాన్ దధ్ముః పృథక్ పృథక్॥ 18

టీ. పృథివీపతే = ధృతరాష్ట్రమహారాజా, పరమేష్వాసః = గొప్పవిల్లు గల, కాశ్యశ్చ = కాశీరాజును, మహారథః = మహారథుడైన, శిఖణ్డీచ = శిఖండియును, ధృష్టద్యుమ్నశ్చ = ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, విరాటశ్చ = విరాటుఁడును, అపరాజితః = అపజయముఁ బొందని, సాత్యకిశ్చ = సాత్యకియును, ద్రుపదః = ద్రుపదరాజును, ద్రౌపదేయాశ్చ = ద్రౌపదీకుమారు లైనయుపపాండవులును, మహాబాహుః = గొప్పభుజములు గల, సౌభద్రశ్చ = అభిమన్యుఁడును,

సర్వశః = సేనయందంతట, పృథక్ పృథక్ = వేఱు వేఱుగా, శఙ్ఖాన్ = శంఖములను, దధ్ముః = పూరించిరి.

తా. ధృతరాష్ట్రమహారాజా, మేటివిలుకాఁడగు కాశీరాజును, మహారథుఁడగు శిఖండియు, ధృష్టద్యుమ్నుఁడును. విరటరాజును, యుద్ధమునం దపజయము నొందని సాత్యకియు, ద్రుపదరాజును, ఉపపాండవులును, భుజబలము గలయభిమన్యుఁడును, సేనయంతటఁ గల తక్కిన యోధాగ్రేసరు లందఱును వేఱువేఱుగా తమతమశంఖములను పూరించిరి.

పాండవసేనానాయకులు వేఱువేఱుగా శంఖములను బూరించి రనుటచే తమశంఖధ్వను లొక్కటొకటియును దుర్యోధనాదులకు హృదయభేదనము గావించునట్లు పూరించి రని భావము.

శ్లో॥ సఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్ ।
నభశ్చ పృథివీం చైవ తుములోఽప్యనునాదయన్॥ 19

టీ. తుములః = సంకులమైన, సఘోషః = ఆశబ్దము, నభశ్చ = ఆకాశమును, పృథివీంచ = భూమినిని, అనునాదయన్ అపి = ప్రతిధ్వనుల నిచ్చునట్లు చేయుచున్నను, ధార్తరాష్ట్రాణాం ఏవ = నీ పుత్రులగు దుర్యోధనాదులయొక్కయె, హృదయాని = గుండెలను, వ్యదారయత్ = బ్రద్దలుచేసెను.

తా. భయంకరమైన ఆశంఖనాదము భూమ్యంతరిక్షములయందంతట ప్రతిధ్వను లెసగఁజేయుచున్నను, నీపుత్రులగు దుర్యోధనాదు

12

లకుమాత్రము గుండెలు పగిల్చిన దయ్యెను. (ఇతరులకు సంతోషహేతువయ్యె నని భావము. దుర్యోధనుని గెలుపున కువ్విళ్లూరుచున్న ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుడు దుర్యోధనుని యపజయమే యిట సూచించినాఁ డని తెలియునది.)

శ్లో॥ అథ వ్యవస్థితాన్ దృష్ట్వా ధార్తరాష్ట్రాన్ కపిధ్వజః ।
ప్రవృత్తే శస్త్రసంపాతే ధను రుద్యమ్య పాణ్డవః॥ 20
హృషీకేశం తదా వాక్య మిద మాహ మహీపతే ।

టీ. మహీపతే = రాజా, అథ = శంఖారావము చేసిన పిమ్మట, శస్త్రసంపాతే = ఆయుధప్రయోగము, ప్రవృత్తే (సతి) = ప్రవర్తించిన దగుచుండఁగా, కపిధ్వజః = హనుమంతుని ధ్వజమునందుఁ గల, పాణ్డవః = అర్జునుఁడు, వ్యవస్థితాన్ = యుద్ధసన్నాహముతో నిలిచి యున్న, ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను, దృష్ట్వా = చూచి, ధనుః = వింటిని, ఉద్యమ్య = ఎత్తి, తదా = అప్పుడు, హృషీకేశం† = శ్రీకృష్ణునిఁగూర్చి, ఇదం వాక్యం = ఈమాటను, ఆహ = పలికెను.

తా. ఓరాజా, అంత కపిధ్వజుఁడైనయర్జునుఁడు యుద్ధసన్నద్ధులై నిలిచియున్న దుర్యోధనాదులఁ గనుంగొని, బాణప్రయోగసమయం బగుటయు, గాండీవంబు పైకెత్తి శ్రీకృష్ణుని నవలోకించి యిట్లనియె.

అర్జున ఉవాచ :—

శ్లో॥ సేనయో రుభయో ర్మధ్యే రథం స్థాపయ మేఽచ్యుత॥
యావ దేతాన్నిరీక్షేఽహం యోద్ధుకామా నవస్థితాన్ ।
13A
కై ర్మయా సహ యోద్ధవ్య మస్మిన్ రణసముద్యమే॥ 22

టీ. హే అచ్యుత* = ఓకృష్ణా, అస్మిన్ = ఈ, రణసముద్యమే = యుద్ధోద్యోగమునందు, మయా = నాచేత, కైస్సహ = ఎవ

---

†(హృషీకమనగా ఇంద్రియములు, ఈశుఁడనఁగా నియమించువాఁడు, పరాపరములగు సమస్తజనుల బాహ్యాంతర కరణములను సర్వప్రకారముల నియమించువాఁడని యర్థము.

*అచ్యుతః = స్వరూపస్వభావాదు లగు జ్ఞానశక్త్యాదులనుండి చ్యుతుఁడు కాని (జాఱని)వాఁడు. జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజస్సులకు నిధియైనవాఁడు.

రితో, యోద్ధవ్యం = యుద్ధము చేయదగినదో, యోద్ధుకామాన్ = యుద్ధము సేయఁ గోరిక గలవారై, అవస్థితాన్ = ఎదుట నిలిచి యున్న, ఏతాన్ = వీరిని, యావత్ = ఎంతలో, అహం = నేను, నిరీక్షే = చూతునో, (తావత్ = అంతవఱకు), ఉభయోః = రెండైన, సేనయోః = సేనలయొక్క, మధ్యే = నడుమ, నాయొక్క, రథం = రథమును, స్థాపయ = నిలుపుము.

తా. ఓకృష్ణా, ఈయుద్ధోద్యోగమునందు నే నెవరితో యుద్ధము సేయదగినదో, యుద్ధముసేయఁ గోరివచ్చినవార లెవరెవరో, వారిని చక్కఁగా నవలోకించువఱకు (లేక, వారిని చూడదగినస్థానమునందు) ఈరెండుసేనలనడుమ మనరథము నిలుపుము.

13B

శ్లో॥ యోత్స్యమానా నవేక్షేఽహం య ఏతేఽత్రసమాగతాః ।
ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్బుద్ధే ర్యుద్ధే ప్రియచికీర్షవః॥ 23

టీ. దుర్బుద్ధేః = చెడ్డబుద్ధిగల, ధార్తరాష్ట్రస్య = దుర్యోధనునికి, ప్రియచికీర్షవః = ఇష్టము చేయఁగోరినవారై, యుద్ధే = యుద్ధమునందు, యే ఏతే = ఏవీరు-భీష్మద్రోణాదులు అత్ర = ఇచ్చట, సమాగతాః = వచ్చి చేరియున్నారో, యోత్స్యమానాన్ = యుద్ధముచేయఁగలవారిని, అహం = నేను, అవేక్షే = చూచెదను.

తా. దుష్టబుద్ధియగు దుర్యోధనునకు ప్రియము గావింపఁ గోరి యిచ్చట మనతో యుద్ధముచేయుటకు వచ్చి చేరియున్న వారెవ్వరెవ్వరో వారిని నేను చూచెదను,

సంజయ ఉవాచ = సంజయుఁడు చెప్పుచున్నాఁడు :

శ్లో॥ ఏవ ముక్తో హృషీకేశో గుడాకేశేన భారత ।
సేనయో రుభయోర్మధ్యే స్థాపయిత్వా రథోత్తమమ్॥ 24
భీష్మద్రోణప్రముఖత స్సర్వేషాం చ మహీక్షితామ్ ।
ఉవాచ పార్థ పశ్యైతాన్ సమవేతాన్ కురూ నితి॥ 25

టీ. హే భారత = ఓ ధృతరాష్ట్రా, *గుడాకేశేన = అర్జునుని చేత, ఏవం = ఈప్రకారము, ఉక్తః = చెప్పఁబడిన, హృషీకేశః = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉభయోః సేనయోః = రెండుసేనలయొక్క, మధ్యే = నడుమ, భీష్మద్రోణప్రముఖతః = భీష్మద్రోణులయెదుటను, సర్వేషాం = సమస్తమైన, మహీక్షితాంచ (ముఖతః) = రాజులందఱు (యెదుటను-అందఱు) చూచుచుండఁగా, రథోత్తమం = రథశ్రేష్ఠమును, స్థాపయిత్వా = నిలిపి, హే పార్థ = అర్జునా!, సమవేతాన్ = చేరియున్న, ఏతాన్ = ఈ, కురూన్ = కౌరవులను, పశ్య = చూడుము, ఇతి = అని, ఉవాచ = పలికెను.

తా. ఓ రాజా, ఇట్లు అర్జునప్రేరితుఁడైనవెంటనే శ్రీకృష్ణుఁడుభయసేనామధ్యమున భీష్మద్రోణాది సమస్తవీరుల కభిముఖంబుగా రథంబు నిలిపి, అర్జునా, యుద్ధము చేయునభిలాషతోఁ గూడియున్న యీకౌరవసైనికుల నవలోకింపుమని పలికెను.

శ్లో॥ తత్రాపశ్యత్ స్థితాన్ పార్థః పితౄ నథ పితామహాన్ ।
ఆచార్యాన్మాతులాన్ భ్రాతౄన్ పుత్రాన్పౌత్రాన్సఖీంస్తథా॥
శ్వశురాన్ సుహృదశ్చైవ సేనయో రుభయో రపి ।

టీ. అథ = పిదప, పార్థః = అర్జునుఁడు, తత్ర = అచ్చట, ఉభయోః సేనయోః = రెండు సేనలయందును, స్థితాన్ = ఉన్న, పితౄన్ = తండ్రివరుసవారయిన భూరిశ్రవఃప్రభృతులను, పితామహాన్ = తాతవరుసవారయినభీష్మాదులను, ఆచార్యాన్ = గురువులయిన ద్రోణాదులను, మాతులాన్ = మేనమామలయిన శల్యాదులను, భ్రాతౄన్ = అన్నదమ్ములయిన దుర్యోధనాదులను, పుత్రాన్ =

*గుడాకేశః (గుడాకా = నిద్రాలస్యములకు, ఈశః = నియంత (నిద్రను జయించినవాఁడు)-అనగా అంతటను జాగరూకుఁడు. "నిద్రాలస్యే గుడాకా స్యాత్" అని నిఘంటువు.

కుమారు లయిన లక్ష్మణాదులను, పౌత్రాన్ = మనుమ లయిన లక్ష్మణపుత్రాదులను, తథా=అట్లు, సఖీన్ = స్నేహితు లగుకృత వర్మాదులను, శ్వశురాన్ = ద్రుపదరాజువలె మామలను, సుహృదశ్చ = హితము గోరువారిని, లేక, ఉపకారముఁ బొందినవారిని, అపశ్యత్ = చూచెను.

తా. పిమ్మట అర్జునుఁడు ఆ రెండుసేనలయం దున్న తండ్రి తాతవరుసలవారిని, ఆచార్యులను, మేనమామలను, అన్నదమ్ములను కొడుకు మనుమఁడు మొదలైన వరుస గలవారిని, మిత్రులను, మామ గార్లను తనహితము కోరువారిని అందఱను జూచెను.

శ్లో॥ తా న్సమీక్ష్య సకౌన్తేయ స్సర్వాన్ బన్ధూ నవస్థితాన్॥
కృపయా పరయాఽఽవిష్టో విషీద న్నిద మబ్రవీత్ ।

టీ. సః=ఆ, కౌన్తేయః=అర్జునుఁడు, అవస్థితాన్=యుద్ధసన్నాహముతో నిలిచియున్న, తాన్=ఆ, సర్వాన్=సమస్తమైన, బన్ధూన్=చుట్టములను, సమీక్ష్య=చక్కఁగా చూచి, పరయా=అధికమయిన, కృపయా=కనికరముచేత, ఆవిష్టః=పరవశుఁడై, విషీదన్ = దుఃఖించుచు, ఇదం=ఈవాక్యమును, అబ్రవీత్=పలికెను.

తా. ఇట్లు యుద్ధరంగమునందు వచ్చియున్న బంధువుల నెల్ల రనుజూచి, అర్జునుఁడు అత్యంత దయాపరవశుఁడై దుఃఖించుచు నిట్లు పలికెను.

శ్లో॥ దృష్ట్వేమం స్వజనం కృష్ణ యుయుత్సుం సముపస్థితమ్॥ 28
సీదన్తి మమ గాత్రాణి ముఖం చ పరిశుష్యతి ।
వేపథు శ్చ శరీరే మే రోమహర్ష శ్చ జాయతే॥ 29
గాండీవం స్రంసతే హస్తా త్త్వ క్చైవ పరిదహ్యతే ।
న చ శక్నో మ్యవస్థాతుం భ్రమతీవ చ మే మనః॥ 30

టీ. హే*కృష్ణ=ఓకృష్ణుఁడా, యుయుత్సుం = యుద్ధముఁ సేయ నిచ్ఛ గలయట్టియు, సముపస్థితం = ఎదుట వచ్చియున్నట్టియు, ఇమం స్వజనం=ఈబంధుజనమును, దృష్ట్వా=చూచి, మమ = నాయొక్క, గాత్రాణి=అవయవములు, సీదన్తి = కృశించుచున్నవి. ముఖంచ = నోరును, పరిశుష్యతి=ఎండిపోవుచున్నది, మే = నాయొక్క, శరీరే = దేహమునందు, వేపథుశ్చ = వడఁకును, (జాయతే = పుట్టుచున్నది), రోమహర్షశ్చ = పులకరింతయు, జాయతే పుట్టుచున్నది, హస్తాత్ = చేతినుండి, గాండీవం = గాండీవము, స్రంసతే = జాఱుచున్నది, త్వక్చైవ=చర్మమును, పరిదహ్యతే=అంతటను దహింపఁబడుచున్నది, మే = నాయొక్క, మనశ్చ = మనస్సును, భ్రమతీవ = తిరుగుచున్నట్లున్నది, అవస్థాతుంచ=రథమున నిలుచుటకును, న శక్నోమి = శక్తి లేక యున్నాను.

తా. కృష్ణా, యుద్ధేచ్ఛతో వచ్చియున్న స్వజను లగువీరలం జూచి నాకరచరణాద్యవయవములు తడఁబడుచున్నయవి. నోరు ఎండి పోవుచున్నది. నాశరీరంబున వడఁకును పులకరింతయుఁ బొడముచున్నయవి. గాండీవము చేతినుండి జాఱుచున్నది. దేహము మండుచున్నది. నామనస్సుతల్లడిల్లుచున్నది. 14 ఇఁక రథంబున నిలిచి యుండ శక్తుఁడను గాను.

శ్లో॥ నిమిత్తాని చ పశ్యామి విపరీతాని కేశవ।
న చ శ్రేయోనుపశ్యామి హత్వా స్వజన మాహవే॥ 31

టీ. హే*కేశవ=ఓ కృష్ణా, విపరీతాని=అనిష్టసూచకములగు, నిమిత్తాని = శకునములను, పశ్యామి=చూచుచున్నాను. ఆహవే =

*కృష్ణ=పూర్ణమైన సుఖము గలఁవాఁడు.

*క ఈశ వ=బ్రహ్మను రుద్రుని రక్షించువాఁడు.

యుద్ధమునందు, స్వజనం=బంధుజనమును, హత్వా=చంపి, అను =
అటుపిమ్మట, శ్రేయశ్చ=మేలును, న పశ్యామి=చూడకున్నాను.

తా. కృష్ణా, అనిష్టసూచకము లగుశకునములు గానంబడు
చున్నవి. యుద్ధమునందు బంధుజనమును బరిమార్చుటవలన నగు
ఫల మెద్దియో కానరాదు.

శ్లో॥ న కాఙ్క్షే విజయం కృష్ణ న చ రాజ్యం సుఖాని చ ।
కిం నో రాజ్యేన గోవిన్ద కిం భోగై ర్జీవితేన వా॥ 32

టీ. హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా, విజయం=జయమును, రాజ్యంచ =
రాజ్యమును, సుఖానిచ = సుఖములను, న కాఙ్క్షే = కోరను, హే
గోవిన్ద†=ఓగోవిందా, నః=మాకు, రాజ్యేన=రాజ్యముచేత, కిం=
ఏమి ప్రయోజనము, భోగైః = (భూషణాది) భోగములచేతఁగాని,
జీవితేనవా=బ్రదికియుండుటచేతఁగాని, కిం=ఏమిప్రయోజనము?

తా. కృష్ణా, నాకు జయమువలదు, రాజ్యమువలదు. సుఖము
లభిలషించువాఁడనుగాను. రాజ్యమువలన మా కేమి ప్రయోజనము?
మఱి భోగమువలనఁ గాని బ్రదికియుండుటవలనఁ గాని మనకు వచ్చు
నది యేమి? 15

శ్లో॥ యేషా మర్థే కాఙ్క్షితం నో రాజ్యం భోగా స్సుఖాని చ ।
త ఇమేఽవస్థితా యుద్ధే ప్రాణాం స్త్యక్త్వా ధనాని చ॥ 33

టీ. నః=మనకు, రాజ్యం=రాజ్యము. యేషాం=ఎవరియొక్క,
అర్థే=(సుఖరూప మైన) ప్రయోజనముకొఱకు, కాఙ్క్షితం=కోరఁబడి
నదో, భోగాః=సుఖసాధనములును, సుఖానిచ=సుఖములును, (కాఙ్క్షి

---

† గోవిన్ద - ఇంద్రియములు అధిష్ఠానముగాఁగలవాఁడు; లేక, వేదముచేత
తెలియఁబడువాఁడు; లేక, గో అవిద్ ద= వాక్కులయొక్క అజ్ఞానమును ఛేదించు
వాఁడు.

తాని=కోరబడినవో), తే ఇమే = అటువంటివీరు, ప్రాణాన్ = ప్రాణ
ముల (మీఁది ఆశ)ను, ధనానిచ=ధనముల (మీఁది ఆశ)ను, త్యక్త్వా=
విడిచి, యుద్ధే=యుద్ధమునందు, అవస్థితాః=వచ్చి నిలిచియున్నారు.

తా. ఎవ్వరినిమిత్తము రాజ్యమును భోగ్యవస్తువులను సుఖ
మును గోరుదుమో అట్టి బంధుజనము ప్రాణములమీఁదను ధనముల
మీఁదను ఆశవదలి యుద్ధరంగమునందు వచ్చియున్నారు.

శ్లో॥ ఆచార్యాః పితరః పుత్రా స్తథైవ చ పితామహాః ।
మాతులా శ్శ్వశురాః పౌత్రాః స్యాలా స్సమ్బన్ధిన స్తథా॥ 34

టీ. ఆచార్యాః=గురువులును, పితరః=తండ్రులును, పుత్రాః=
కొడుకులును, తథైవ=అట్లే, పితామహాః=తాతలును, మాతులాః=
మేనమామలును, శ్వశురాః=మామలును పౌత్రాః=మనుమలును,
స్యాలాః = బావమఱఁదులును, తథా = ఆప్రకారము, సమ్బన్ధినః =
చుట్టములును

తా. వారెవ్వరనఁగా ఆచార్యులు, తండ్రులు, కుమారులు,
తాతలు, మేనమామలు, మామలు, మనుమలు, బావలు, మఱఁదులు,
సంబంధులు నగు బంధువులు.

శ్లో॥ ఏతా న్న హన్తు మిచ్ఛామి ఘ్నతోఽపి మధుసూదన ।
అపి త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే॥ 35
నిహత్య ధార్తరాష్ట్రాన్నః కా ప్రీతి స్స్యాజ్జనార్దన ।

టీ. మధుసూదన=కృష్ణా, ఘ్నతోఽపి=మనలనుహింసించువా
రైనను, ఏతాన్=వీరిని, త్రైలోక్యరాజ్యస్య హేతోరపి = మూఁడు
లోకముల రాజ్యాధిపత్యమునిమిత్తమైనను, హన్తుం = చంపుటకు,
న ఇచ్ఛామి=ఇచ్ఛగింపకున్నాను, మహీకృతే = భూమిమాత్రప్రాప్తి

కొఱకు, కిం ను = చెప్పవలసినదేమి, *జనార్దన = కృష్ణా, ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను, నిహత్య = చంపి, నః = మనకు, కా ప్రీతిః = ఏమిసంతోషము, స్యాత్ = కలుగును.

తా. కృష్ణా, వీరు నన్నుఁ జంపినను జంపనీ. త్రైలోక్య రాజ్యాధిపత్యము ప్రాప్తమయినను వీరిని జంపుటకు నాకు మనసు రాకున్నది. ఇట్లుండ మహీమాత్రలాభమునకై వీరిని జంప నెంతునా? జనార్దనా, దుర్యోధనాదుల జంపుటవలన మన కేమి సంతోషము కాఁగలదు?

శ్లో॥ పాపమే వాశ్రయే దస్మాన్ హత్వైతా నాతతాయినః॥ 36
తస్మా న్నార్హా వయం హన్తుం ధార్తరాష్ట్రాన్ సబాన్ధవాన్।
స్వజనం హి కథం హత్వా సుఖిన స్స్యామ మాధవ॥ 37

†ఆతతాయినః (అపి) = మహాపాతకులయినను, ఏతాన్ = వీరిని, హత్వా = చంపి, (స్థితాన్ = ఉన్న), అస్మాన్ = మనలను, పాపమేవ = పాపమే, ఆశ్రయేత్ = పొందును.

టీ. మాధవ = కృష్ణా, తస్మాత్ = దానివలన, వయం = మనము, సబాన్ధవాన్ = బంధువులతోఁగూడిన ధార్తరాష్ట్రాన్ = దుర్యోధనాదులను, హన్తుం = చంపుటకు, నార్హాః = తగినవారము కాము, స్వజనం = స్వజనమును, హత్వా = చంపి, కథం హి = ఎట్లుగా, సుఖినః = సౌఖ్యవంతులము, స్యామ = అగుదుము.

---

*జన అర్దన = జనులను చంపువాఁడు - అనఁగా సంహారకర్త; లేక, దుర్జనులను హింసించువాఁడు; లేక పుట్టుకను బోఁగొట్టువాఁడు.

† అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణి ర్ధనాపహః। క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః॥ ఇండ్లు మొదలగువానికి నిప్పు పెట్టువాఁడు, విషము పెట్టువాఁడు, శస్త్రము చేతఁగలవాఁడు, ధనము నపహరించువాఁడు, భూమిని భార్యను హరించువాఁడు, ఈయార్గురును ఆతతాయులనబడుదురు.

తా. కాఁబట్టి వీరు మహాపాతకు లయినను వీరలం జంపి మనము గట్టుకొనునది పాప మొక్కటియే. బంధుజనములతోఁగూడ దుర్యోధనాదులను సంహరించుట మనకు యుక్తము కాదు. మాధవా, స్వజనమును సంహరించి మన మెట్లు సుఖముఁ జెందఁగలము ?

16

శ్లో॥ యద్య ప్యేతే న పశ్యన్తి లోభోపహతచేతసః ।
కులక్షయకృతం దోషం మిత్రద్రోహే చ పాతకమ్॥ 38

కథం న జ్ఞేయ మస్మాభిః పాపా దస్మా న్నివర్తితుమ్ ।
కులక్షయకృతం దోషం ప్రపశ్యద్భి ర్జనార్దన॥ 39

టీ. లోభోపహతచేతసః=రాజ్యమునందు పేరాసచేతఁ జెడఁగొట్టఁబడినవివేకముగల, ఏతే = ఈదుర్యోధనాదులు, కులక్షయకృతం = వంశనాశమువలనఁగలుగు, దోషం = దోషమును, మిత్రద్రోహే=మిత్రద్రోహమునందలి, పాతకంచ=పాపమునును, నపశ్యన్తి యద్యపి=ఆలోచింపకపోయినను, హేజనార్దన=ఓకృష్ణా, కులక్షయకృతం = కులనాశమువలనఁ గలిగింపఁబడు, దోషం = పాపమును, ప్రపశ్యద్భిః = చక్కఁగా తెలిసికొనుచున్న, అస్మాభిః = మనచేత, అస్మాత్ పాపాత్ = బంధువధరూపమైనయీపాపమునుండి, నివర్తితుం=మరలుటకు కథం=ఎట్లు, నజ్ఞేయం= తెలియఁదగదు.

తా. రాజ్యమునందలి పేరాసచేత వివేకము చెడినవారు గాన ఈదుర్యోధనాదులు స్వకులక్షయముచే కలుగుదోషమును మిత్రద్రోహముచే నగుపాతకమును నెంచువారు గాకున్నను, జనార్దనా, కులక్షయమువలన కలుగుదోషమును పరికించునట్టి మన మీపాపము పరిహరింప నుపాయముఁ గానకపోవు టెట్లు ?

అవ. అర్జును డీశ్లోకమున మొదలిడి 44వ శ్లోకమువరకు యుద్ధానర్థములను పేర్కొనుచున్నాడు.

శ్లో॥ కులక్షయే ప్రణశ్యన్తి కులధర్మాస్సనాతనాః।
ధర్మే నష్టే కులం కృత్స్న మధర్మోఽభిభవ త్యుత॥ 40

టీ. కులక్షయే (సతి) = వంశనాశము కలుగుచుండఁగా, సనాతనాః=శాశ్వతము లైన, కులధర్మాః=కులధర్మములు, ప్రణశ్యన్తి = నాశమును బొందును, ధర్మేనష్టే (సతి) = ధర్మము నశించిన దగుచుండఁగా, అధర్మః ఉత=అధర్మమో, కులంకృత్స్నం=కులమునంతటిని, అభిభవతి=క్రిందుపఱుచుచున్నది-వ్యాపించుచున్నది.

తా. కులనాశము సంభవించినపుడు చిరకాలమునుండి పరంపరగా నాచరింపబడుచున్న కులధర్మములు నాశము నొందును. అంతియ కాక యట్టియాచారములు నశించినయెడల కులం బంతియు నధర్మమునఁ బ్రవర్తిల్లును.

శ్లో॥ అధర్మాభిభవా త్కృష్ణ ప్రదుష్యన్తి కుల స్త్రియః।
స్త్రీషు దుష్టాసు వార్ష్ణేయ జాయతే వర్ణసఙ్కరః॥ 41

టీ. హేకృష్ణ=ఓకృష్ణా, అధర్మాభిభవాత్ = అధర్మము మించుటవలన, కులస్త్రియః=కులస్త్రీలు, ప్రదుష్యన్తి=పరమదుష్ట లగుదురు. వార్ష్ణేయ=కృష్ణా, స్త్రీషు దుష్టాసు (సతీషు)=స్త్రీలు చెడినవార లగుచుండఁగా, వర్ణసఙ్కరః=వర్ణము లొకటితో నొకటి కలసిపోవుట, జాయతే=కలుగుచున్నది.

తా. కృష్ణా, అట్టియధర్మము మించుటచేత కులాంగనలు దుష్టలై చెడుదురు. స్త్రీలు చెడిన వర్ణసంకరం బగును. అనఁగా బ్రాహ్మణాది జాతివ్యవస్థ లేకపోవును.

17

శ్లో॥ సఙ్కరో నరకాయైవ కులఘ్నానాంకులస్య చ।
పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్త పిణ్డోదకక్రియాః॥ 42

టీ. సఙ్కరః=వర్ణసంకరము, కులఘ్నానాం=కులమును చెడఁగొట్టినవారికిని, కులస్య=కులమునకును, నరకాయైవ=నరకముకొఱకే, (భవతి=అగుచున్నది), హి=ఏలనఁగా, ఏషాం=వీరియొక్క, పితరః=పితృదేవతలు, లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః (సన్తః) = లోపించినపిండోదక కార్యములు గలవారగుచు, పతన్తి=నరకమునఁ బడుదురు.

తా. వర్ణసంకరమువలన కులనాశకులకును కులమువారికిని నరకమే కలుగును. ఏలయనఁగా. వారి పితృదేవతలు తమ్ముని‌ద్దేశించి పిండోదకక్రియలు చేయువారు లేకుండుటచేత నధోగతిఁ జెందుదురు. (నరకమున బడుదు రనుట).

శ్లో॥ దోషైరేతైః కులఘ్నానాం వర్ణసఙ్కరకారకైః।
ఉత్సాద్యన్తే జాతిధర్మాః కులధర్మాశ్చ శాశ్వతాః॥ 43

టీ. కులఘ్నానాం=కులనాశకులయొక్క, వర్ణసఙ్కరకారకైః=జాతిసాంకర్యముఁ జేయు ఏతైః దోషైః=ఈదోషములచేత, శాశ్వతాః = పరంపరాప్రాప్తములయిన, జాతిధర్మాః=వర్ణాచారములును, కులధర్మాశ్చ = కులాచారములును, ఉత్సాద్యన్తే = చెడఁగొట్టబడుచున్నవి-లోపించుచున్నవి.

తా. ఇట్లు కులము చెఱిచినవారలదోషములచేత వర్ణసంకరమై, పురాతనమగు కులధర్మములును వర్ణాచారములును జెడును.

శ్లో॥ ఉత్సన్నకులధర్మాణాం మనుష్యాణాం జనార్దన।
నరకే నియతం వాసో భవతీ త్యనుశుశ్రుమ॥ 44

టీ. హేజనార్దన=ఓకృష్ణా, ఉత్సన్నకులధర్మాణాం=నశించిన కులధర్మములు గల, మనుష్యాణాం=మనుష్యులకు, నరకే=నరకమునందు, నియతం = ఎల్లప్పుడును, వాసః = ఉనికి, భవతి=అగుచున్నది, ఇతి=అని, అనుశుశ్రుమ=వింటిమి.

తా॥ కృష్ణా, కులధర్మములు చెడినమానవులకు ఎల్లప్పుడును నరకవాస మగు నని వినియున్నాము.

శ్లో॥ అహో బత మహత్పాపం కర్తుం వ్యవసితా వయమ్ ।
యద్రాజ్యసుఖలోభేన హన్తుం స్వజన ముద్యతాః॥ 45

టీ॥ అహో=ఆశ్చర్యము, బత=అయ్యో, యత్=ఏకారణము వలన, వయం = మనము, రాజ్యసుఖలోభేన = రాజ్యమందును సుఖమందును పేరాసచేత, స్వజనం=బంధుజనమును, హన్తుం=చంపుటకు, ఉద్యతాః = యత్నించితిమో, (తత్ =ఆకారణమువలన), మహత్ = అధికమైన. పాపం=పాపమును,కర్తుం=చేయుటకు, వ్యవసితాః=ఉద్యుక్తుల మైతిమి.

తా॥ కటకటా! మనము మహత్తర మైనపాపము గట్టికొనుటకుఁ బాలుపడితిమి. రాజ్యసుఖములందలి పేరాసచేత మన బంధుజనమును జంప యత్నించితిమి కదా.

శ్లో॥ యది మా మప్రతీకార మశస్త్రం శస్త్రపాణయః ।

18

ధార్తరాష్ట్రా రణే హన్యు స్తన్మే క్షేమతరం భవేత్॥ 46

టీ॥ శస్త్రపాణయః = ఆయుధములు చేతులలోఁగల, ధార్తరాష్ట్రాః=దుర్యోధనాదులు, అశస్త్రం=ఆయుధరహితుఁడును,అప్రతీకారం=ప్రతిక్రియచేయ లేనివాఁడునునగు, మాం=నన్ను, రణే=యుద్ధమునందు, హన్యుర్యది = సంహరించిరేని, తత్ =ఆమరణము, మే= నాకు, క్షేమతరం=మఱింత క్షేమము, భవేత్ =అగును.

తా॥ శస్త్రాస్త్రములు పరిత్యజించి ప్రతియుద్ధము చేయని నన్ను శస్త్రపాణు లయిన దుర్యోధనాదులు యుద్ధమునందు వధించిరేని అదియును నాకు మఱింత క్షేమమే యగును,

సఞ్జయ ఉవాచ = సంజయుఁడు చెప్పెను.

19

శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వాఽర్జున స్సఙ్ఖ్యే రథోపస్థ ఉపావిశత్ ।
విసృజ్య సశరం చాపం శోకసంవిగ్నమానసః ॥ 47

టీ. సఙ్ఖ్యే=యుద్ధరంగమునందు, అర్జునః=అర్జునుఁడు, ఏవం= ఈప్రకారము, ఉక్త్వా = పలికి, శోకసంవిగ్నమానసః = దుఃఖముచేత మిక్కిలి చలించినమనస్సు గలవాఁడగుచు, సశరం = బాణములతోఁ గూడిన, చాపం = ధనుస్సును, విసృజ్య= విడిచి, రథోపస్థే = రథము మీఁద, ఉపావిశత్=కూర్చుండెను.

తా॥ అర్జునుఁడీవిధమునఁ బలికిశోకముచేత మనస్సుమిక్కిలి కలఁత నొందఁగా, ఎక్కుపెట్టినగాండీవమును దిగువఁబడవైచి రణ రణరంగములో రథిస్థానమువిడిచి రథముపయిఁ జదికిలఁబడెను.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా సూపనిషత్సుబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే అర్జున విషాదయోగో నామ
ప్రథమోఽధ్యాయః.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జున సంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలయందు అర్జునవిషాదయోగం బన్నది
ప్రథమాధ్యాయము.

* రామానుజ భాష్యము-"దుర్యోధనుఁడు భీమునిచే సంరక్షిత మైన తనబలమును తానే చూచి తన్ను గెలుచుట కాబలము చాలి యుండుటయు తనబలమువారిని గెలుచుటకుచాలకుండుటయు నాచార్యునికిఁ దెలిపి లోపల విషణ్ణుఁడయ్యెను. అతనివిషాదమును గనుఁగొని భీష్ముఁ డతనికి హర్షముఁ బుట్టించుటకు సింహనాదముసేసి శంఖమును పూరించి శంఖభేరీధ్వనులచే గెలుపుసూచించునట్టి ఘోషమును జేయించెను. అంత నాఘోషమును విని సర్వేశ్వ రేశ్వరుఁడగు పార్థసారథియు రథియగు పాండుకుమారుఁ డర్జునుఁడును, త్రైలోక్యమును జయించుటకు సాధన భూతములగు మహారథములందున్నవారై యుల్లోకములను గంపింపఁజేయుచున్నవియు శ్రీమంతములునగు పాంచజన్య దేవదత్తముల నెడి దివ్యశంఖములఁ బూరించిరి. అంత యుధిష్ఠిరుఁడును, భీముఁడు మొదలగువారును తమతమ శంఖములను వేర్వేఱపూరించిరి. ఆఘోషము దుర్యోధనాదులయిన నీకుమారులందఱ హృదయములను భేదింపఁగా 'ఇంతకు నశించినట్టే కురుబలము' అని ధార్తరాష్ట్రులు తలఁచిరి." ఈప్రకారముగా, దుర్యోధనుని విజయమును గోరుచున్న ధృతరాష్ట్రునకు సంజయుఁడు చెప్పెను. అంత యుద్ధము సేయఁగోరి నిలిచియున్న ధార్తరాష్ట్రులను జూచి, లంకాదహనము చేసిన బలువానరుని ధ్వజమునం గల పాండుకుమారుఁ డర్జునుఁడు, జ్ఞానశక్తి బలైశ్వర్య వీర్య తేజస్సులకు నిధియు, నిజసంకల్పమున జగదుదయస్థితిలయములను లీలలుగాఁ గావించువాఁడును, హృషీకేశుఁడు గావున పరావరము లగుసకలజనముల బాహ్యాంతరకరణముల సర్వప్రకారముల నియమించుచుండువాఁడును, ఆశ్రితవాత్సల్యమున వివశుఁడై తనకు సారథ్యము సేయుచున్నవాఁడు నగుభగవంతునిఁ జూచి, తాను యుద్ధముసేయఁగోరి నిలిచియున్నవారిని కలయూపునఁ గనుఁగొనువాఁడై వారిని జూచుటకుఁ దగినట్టిస్థానమున రథమును నిలుపుమని పురికొలిపెను. అట్లు

పురికొలుపఁబడి యాభగవంతుఁడు భీష్మ ద్రోణాదులును తక్కిన రాజులును ఎల్లవారును జూచుచునే యుండఁగా నర్జునుఁడు చెప్పినట్లు చేసెను. నీవారలు గెలుచు స్థితి యిట్టి దనియువారల నెత్తిపొడుచునట్లు చెప్పెను. ఆపార్థుఁడన్ననో గొప్పమనసు గలపరమ కారుణికుఁడును దీర్ఘబంధువును పరమధార్మికుఁడును నగుం గావున తానును తనతోఁబుట్టువులును మీచేత నతిఘోరములైన జతుగృహదాహాది మారణకర్మములచే మాటిమాటికి వంచింపఁబడియున్నవారయ్యును పరమపురుషుని సాహాయ్యమునఁ దనచే చావనున్న నీవారలను విలోకించి బంధుస్నేహమునను మిక్కుటమైన కృపవలనను ధర్మాధర్మ భయమునను అవయవము లన్నియు మిక్కిలియు విరవిరఁబోవ 'సర్వ విధముల నేను యుద్ధము సేయను' అని చెప్పి బంధువిశ్లేషమువలనఁ గలుగుశోకముచే మనస్సు కొందలపడఁగా అమ్ములను వింటిని విడిచి రథోపస్థమునఁ గూర్చున్నవాఁడయ్యెను.

(1)

"మాతు ర్దోషా దివ బహింరగా ।
దన్త రప్యన్ధభావమ్॥

తల్లి సంభోగసమయమున వ్యాసుని వికృతరూపమునకు భయపడి కన్నుల మూసుకొనుటచే కనులు కనబడనటులనే తన దుర్మార్గుడైన దుర్యోధన దుశ్శాసనాది బిడ్డలయందలి కామముచే

"ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా ।
కామరూపేణ కౌన్తేయ! దుష్పూరేణానలేన చ॥"

అనినటుల నిత్యసన్నిహిత శత్రువగుటచే జ్ఞానము నావరించి వివేకమును హరించెను.

"కామం కర్ణాన్త విశాన్తే ।
విశాలే తస్య లోచనే ।
చక్షుష్మత్తా తు శాస్త్రేణ ।
సూక్ష్మకార్యార్థ దర్శినా॥"

చెంపకు చారెడు కన్నులున్నను సూక్ష్మార్థ విమర్శనాపాటవముగల శాస్త్రజ్ఞాన మున్నందుననే కన్నులు కలవాడుగా పరిగణింపబడును.

ఈ ధృతరాష్ట్రున కీరీతిగా రెండు కన్నులు (ఆంతర-బాహ్య చక్షుస్సులు) లేక పోవుటచే శ్రీభాష్యకారులు "సర్వాత్మనా అంధః" అని సెలవిచ్చిరి. దీనికి నిదర్శనముగా "సుయోధన విజయ బుభుత్సయా" యని సాయించిరి.

ఈయన స్వభావము వీరి కెట్లుగోచరించెననగా-

"యుయుత్సవః కురుక్షేత్రే సమవేతాః కథమకుర్వత"

యని యడుగవలసియుండగా- "కిమకుర్వత" యని ప్రశ్నించుట చేతను "మామకాః" అని ఊరుకొనక "పాణ్డవాశ్చైవ" యని పాండవులను వేరుచేయుటచేతను స్పష్టమగుచున్నది.

ఈశ్లోకమున నొక వేదాంతరహస్యార్థము స్ఫురించుచున్నది. అది ప్రతివారును ముఖ్యముగా గమనించవలసినది. ఏమనగా-
ఒక సజ్జను డొక యకించనుడైనను నావాడని యభిమానించినచో-

"పశుర్మనుష్యః పక్షీవా ।
యేచ వైష్ణవ సంశ్రితాః ।
తేనైవ తే ప్రయాస్యన్తి ।
తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥"

అనినట్లు ఆతనితోపాటు పరమపురుషార్థమును బడయగల్గును.

అందువలననే శ్రీ భాష్యకారులు "యద్వా భాగవతాభిమాన వసతిః" యని చివరమెట్టుగా సెలవిచ్చిరి. అట్లుగాక విపరీతముగా

నొక దుర్మార్గునిచే నావాడని యభిమానింపబడువాడు "సహేంద్ర తక్షకాయ స్వాహా" అనునటుల నాతనితోనే నశించును.

అందుల కీశ్లోకమే మనకు తార్కాణము. ధృతరాష్ట్రు డభిమానించిన కౌరవులగతియు, శ్రీకృష్ణు డభిమానించిన పాండవుల గతియును పాఠకు లెఱుంగనిదికాదు.

(2)

వ్యాసమహర్షి ప్రసాదించిన దివ్యచక్షుస్సువలన సకలసమర వృత్తాంతమును సాక్షాత్తుగా చూచినవాడును, 'శుద్ధభావంగతో, భక్త్యా శాస్త్రాద్వేద్మి జనార్దన" మ్మనుటచే భక్తి సహకృత శాస్త్ర జ్ఞానము కలవాడు నగుటచే యథార్థ దర్శియు, యథార్థవాదియునై, ఆప్తతముడుగా సంభావింప తగినవాడగు సంజయు నడిగెను.

2 శ్లో॥-(3)

ఈశ్లోకమున "తు" అని "దృష్ట్వా" తో చేర్చబడినది. ఇది యొక విశేషార్థము తెలుపుచున్నది. అమరకోశకారుడు "తు" "అథ" శబ్దము కొక సంకేతము నేర్పరచెను. "త్వన్తాథాది న పూర్వభాక్" అనగా నేపదమునకు చివర "తు" చేర్పబడునో ఏ పదమునకు ముందు "అథ" చేర్పబడునో ఆ పదములు వెనుకనున్న పదముతో నన్వయింపక ప్రత్యేకార్థము నిచ్చును.

అటులనే యిచ్చట దుర్యోధనుడు యింట నున్నంతవరకు యీ పాండవులను జయించుట నా కొక పెద్దపనియా, కాలి గోటితో మీటనా ? యని యహంకరించుచుండెను. కాని రణరంగమునకు వచ్చి చూడగనే ఆ బుద్ధి మారి భయభీతుడై దుఃఖితు డయ్యెనని తెలుపుచున్నది. ఈ యర్థము ముందు "అపర్యాప్తం" అను శ్లోకార్థమున కెంతో అనుకూలము.

3 శ్లో॥-(4)

ఈశ్లోకమున దుర్యోధనుడు "మహతీం" అను విశేషణముచే పాండవసైన్యమును,

"ధీమతా" "తవ శిష్యేణ" అను విశేషణములచే పాండవ సేనానాయకునిన్ని ప్రశంసించుచున్నాడు.

4 శ్లో॥-(5)

ఈశ్లోకమున దుర్యోధనుడు పాండవసేనావీరులను ప్రశం సించుచున్నాడు.

"భీమార్జున సమా" యనుటచే

"భీతస్య సర్వం భయకారిణాం"

అను న్యాయమునుబట్టి పరవీరు లందరును భీమునివలెను అర్జునుని వలెను నాతనికి గాన్పించిరి. భీముడు తనను చంపుటకును అర్జునుడు

"కః కర్ణః కస్సుయోధనః"

అనినట్లు తన కభిన్నుడైన కర్ణుని చంపుటకును ప్రతిజ్ఞను గావించుటచే వారివలన కలిగిన భయముచే నందరును వారిద్దరివలెనే గాన్పించిరి. అందరును మహారథులవలెనే గాన్పించిరి.

8. 9 శ్లో॥-(6)

తన సేనలోని వీరులను పాండవసేనలోని వీరులకన్న నల్ప సంఖ్యాకులని పేర్కొనుచున్నాడు.

"అన్యేచ" యని మిగిలిన వారిని ఊరును పేరును లేకయే నాకృతిగణముగా పరిగణించుచున్నాడు.

"మదర్థేత్యక్తజీవితాః" అని అప్రయత్నముగా నశ్లీలవాక్క ఆతని నోటినుండి వెలువడెను.

10 శ్లో॥ (7)

ఈ 10వ శ్లోకమున దుర్యోధనుడు భీష్మ పితామహునితో-నుభయసేనల తారతమ్యము నుగ్గడించుచున్నాడు.

ఈశ్లోకము నన్వయించుటలో నొకచిక్కు గాన్పించుచున్నది.
భీష్మాభిరక్షితం అస్మాకం తద్బలం అపర్యాప్తం।
భీమాభిరక్షితం తు ఇదం ఏతేషాం బలం పర్యాప్తం॥
అనిగదా అన్వయక్రమము.

సంస్కృతభాషలో పరోక్షనిర్దేశమును తత్ శబ్దముతోను అపరోక్షనిర్దేశమును ఏతచ్ఛబ్ద ఇదంశబ్దములతోను చేయుట వ్యాకరణసిద్ధమైన నిర్దుష్టపద్ధతి.

దీనిని చెప్పువాడు దుర్యోధనుడు. తన సేనలోనుండి చెప్పుచున్నాడు. ఇతనికి తన సేన అపరోక్షముగాని పరోక్షముకాదు. అట్టి తరి "అస్మాకం తత్ బలం" అనుట తగునా? పాండవసేన దూరమున నున్నది. దానిని "ఏతేషాం ఇదం బలం" అనుట తగునా? యను శంక ఉదయించుచున్నది. ఈచిక్కును తీర్చుటకు వ్యాఖ్యాత లనేక తబ్బిబ్బులు పడిరి.

1. ఒకరు - పాఠభేదమును కల్పింతుమనిరి.
2. మరియొకరు - దూరాన్వయమును గావింతుమనిరి.
3. ఇంకొకరు - వాక్యభేదమును కల్పింతుమనిరి.
4. వేరొకరు - పదార్థభేదమును కల్పింతుమనిరి.

వారి సమన్వయములను అందలి దోషములను గమనింపుడు.

1. పాఠభేదము - భీమ - భీష్మ శబ్దముల స్థానమును మార్చుట.

అనగా - భీమాభిరక్షితం తత్ బలం అస్మాకం అపర్యాప్తం భీష్మాభిరక్షితం ఇదం బలం తు ఏతేషాం పర్యాప్తం, భీమునిచే

రక్షింపబడు ఆ పాండవబలము మనకు అనగా మనల జయించుటకు చాలదు. భీష్మునిచే రక్షింపబడు ఈ మనబలము వీరికి అనగా పాండవులను జయించుటకు చాలును. అని అర్థము సమంజసముగా సమన్వయమగును. తచ్ఛబ్ద బలశబ్దములకు సామానాధికరణ్య స్వారస్యమూ చెడదు. దుర్యోధనుని యభిప్రాయమునకు అనుగుణముకూడా నగుచున్నది అందురు.

2. దూరాన్వయపక్షము-(వ్యవహితాన్వయము)

ఇది రెండువిధములు-

1. భీమాభిరక్షిత భీష్మాభిరక్షిత పదములను ఇచ్చట దాని నచ్చటను, అచ్చట దాని నిచ్చటను అన్వయించుట, 2. లేక అపర్యాప్తం తత్, పర్యాప్తంతు ఇదం అను పదసమూహములను ఇచ్చట దాని నచ్చటను. అచ్చటి దాని నిచ్చటను అన్వయించుట.

అనగా - భీష్మాభిరక్షితం అస్మాకం ఇదం బలం పర్యాప్తం భీమాభిరక్షితం ఏతేషాం తత్ బలం అపర్యాప్తం.

పర్యాప్తం - చాలియున్నది, అపర్యాప్తం - చాలదు. అనియే యర్థము.

3. వాక్యభేదపక్షము-

అపర్యాప్తం తత్ - ఆపాండవబలము చాలదు. ఏలననగా- అస్మాకం బలం భీష్మాభిరక్షితం. మన బలము భీష్మునిచే రక్షింపబడుచుండుటవలన-

పర్యాప్తం తు ఇదం - ఈ మనబలము చాలియున్నది. ఏలననగా-ఏతేషాం బలం భీమాభిరక్షితం, అనగా-వీరి బలము భీముని బలముచే రక్షింపబడుచుండుటవలన.

4. పదార్థభేదపక్షము-

పర్యాప్తం అనగా పర్యాపనం అనగా సమాపనం అనగా నాశన సమర్థం (కడతేర్చగలది)

అపర్యాప్తం-నాశన అసమర్థం (కడతేర్చలేనిది)

భీష్మునిచే రక్షింపబడు మన బలమును ఆ పాండవబలము అపర్యాప్తము నాశనము చేయలేనిది. భీమునిచే రక్షింపబడు ఈ పాండవుల బలమును (గూర్చి) మన యీబలము పర్యాప్తం - నాశనము చేయగలది.

ఇట్లన్వయించుట రాజబాటను వీడి దొంగలగుడిశలో దూరినట్లున్నదని శ్రీభాష్యకారు లతిసేర్పుగా నన్వయించిరి.

తత్ శబ్దమునకు సామానాధికరణ్యాన్వయమును, అనగా - బలమునకు విశేషణము చేయుటను మాని, కారణపదముగా నన్వయించి యనాయాసముగా యీ చిక్కును తొలగించిరి.

తత్ ఆకారణమువలన - అప్పుడు -

ఆకారణమువలన భీష్మునిచే రక్షింపబడు మనబలము పాండవులను గెలుచుటకు చాలదు.

భీమునిచే రక్షింపబడు ఈ పాండవబలము (మనలను గెలుచుటకు) చాలియున్నది - అనిసరసమైన అర్థము తేలుచున్నది. చూచితిరా శ్రీబాష్యకారుల సమన్వయ చాతుర్యము.

పై వారి యన్వయ ప్రక్రియలోని దోషములు సుస్పష్టముగా విజ్ఞులకు గోచరించుచునేయున్నవి-చూడుడు.

ఆ పక్షము లన్నియును ఏగతియు లేనప్పు డంగీకరించవలసిన వియేగాని సర్వజన పఠితపాఠమున కిట్లు సరస సమన్వయ మున్నప్పుడాదరించదగినవి కావు. అదియే ముఖ్యదోషము.

మరియు-పాఠభేదము. వ్యవహితాన్వయము, వాక్యభేదము, అప్రసిద్ధార్థకల్పనము, అను నివి శాస్త్రకారులు మిక్కిలి హేయముగా పరిగణించు పక్షములు.

వాక్యభేద యోజనలో జూపిన రెండు హేతువులును యథా క్రమముగా నన్వయించవు.

ఆ పాండవ బలము చాలదు- అను ప్రతిజ్ఞను సాధించుటకు ప్రయోగించు హేతువు ఆపక్షమునందుండునది కావలెను.

ఇప్పుడు వీరు చెప్పిన హేతువు "మన బలము భీష్మునిచే రక్షింపబడుచుండుటవలన" అనుదానికి పక్షమైన పాండవబలముతో నేమి సంబంధము కలదు ? అట్లే రెండవ హేతువున్ను అ యా బలము లను రక్షించువాడు ప్రబలుడైనను దుర్బలుడైనను ఆబలము సమ ర్థమగుటకు అసమర్థమగుటకును కారణమగునేగాని ప్రతిబలము యొక్క సామర్థ్యాసామర్థ్యముల కెట్లు హేతువగును- కావున శాస్త్ర దృష్ట్యా యీ హేతువులు రెండును స్వరూపాసిద్ధము లనబడును. గాన సాధ్యమును సాధింపజాలవు. దీనిని సమర్థించుట కెన్ని దారులు త్రొక్కినను అవి యన్నియు దొంగదారులే యగును.

కాని శ్రీభాష్యకారుల సమన్వయములోను కుదృష్టులకు కొన్ని దోషాభాసములు గాన్పింపక పోవు. అవి ఆభాసములే.

1. తత్పద- బలపదములకు స్వరససిద్ధమైన సామానాధికరణ్యము భంగపడుట,

2. వెనుక పరబల ప్రాబల్యమునకును, స్వబల దౌర్బల్యమునకును హేతువులను చెప్పకయే 'ఆ కారణమువలన' యనుట అసంగతము.

3. దుర్యోధను డనేకపర్యాయములు ధృతరాష్ట్రునితో-
"న భేతవ్యం మహారాజ! న శోచ్యా భవతా వయమ్ ।
సమర్థాస్స్మ పరాన్ జేతుం బలినః సమరే విభో॥"

తండ్రీ! నీవు భయపడకుము. మాకొఱకై చింతింపకుము. మేము బలవంతులము. యుద్ధమున శత్రువులను గెలుచుటకు సమర్థులమని చెప్పి చెప్పి భీష్మద్రోణాదులచే రక్షింపబడు స్వబలము నివ్వు డసమర్థమని జెప్పునా? అట్లు చెప్పుట కిప్పుడేమి యాపద వచ్చినది.

4. మరియు యుద్ధ ద్వితీయ దివసమున - దుర్యోధనుడు భీష్మద్రోణాదులతో-

అపర్యాప్తం త దస్మాకం బలం పార్థాభిరక్షితమ్ ।
పర్యాప్తం త్విద మే తేషాం బలం పార్థివసత్తమాః॥

ఓ రాజాధిరాజులారా! అర్జునునిచే రక్షింపబడు ఆ పాండవ బలము మనలను జయించుటకు చాలదు. కాని యీ మన బలము పాండవులను జయించుటకు చాలియున్నదని చెప్పెను.

ఈశ్లోకమున 'అస్మాకం - అపర్యాప్తం' అనియే అన్వయించవలెనుగాని 'అస్మాకం - బలం' అని అన్వయించుట తగదుగదా-అట్లే యిచ్చటను దానితో సమానార్థకముగనే యుండవలెను. కాని విపరీతముగా నుండరాదు.

5. ఇట్లర్థమును జెప్పుట దుర్యోధనుని పాత్రను గుర్తెఱుంగని పామరత్వము-

ఈప్రశ్నలు శ్రీభాష్యకారాన్వయపద్ధతి నడ్డజాలవు. వినుడు.

తమ బలమును భీష్మాభిరక్షితం అని చెప్పి పాండవబలమును భీమాభిరక్షితం అని భీష్మునకు ప్రతికోటిగా భీముని నిర్దేశించుట కేమి కారణమో యొకింత పరికింపుడు :

1. భీష్మునివలె భీముడు సేనాపతియనియా?
కాడే. పాండవ సేనాపతి ధృష్టద్యుమ్నుడుగదా.

2. భీష్మునితో సమాన పౌరుషవంతుడనియా ?
అట్లనరాదు. భీష్మభీముల పౌరుషములలో నెంతో తార తమ్యము గలదు. ఆమాట భీష్ముడే చెప్పెను వినుడు-
"శక్తోఽహం ధనుషైకేన నిహన్తుం సర్వ పాండవాన్ ।
య ద్యేషాం న భవే ద్గోప్తా విష్ణుః కారణపూరుషః॥
పాండవులను కృష్ణుడు కంటికి రెప్పవలె కాపాడుటకు సన్నద్ధుడు కానిచో పాండవుల నందరను హతమార్చుటకు నే నొక్కడనే చాలుదుననెను.

3. భీముడు శత్రుబలమున కధీశ్వరుడనియా ?
అట్టివాడు ధర్మరాజేగదా !

4. పాండవసేనలో ప్రధానుడనియా ?
అట్టివా డర్జును డనియే దుర్యోధనుని యభిప్రాయము. అందులకే "అకారాదీని నామాని అర్జున త్రస్తచేతసః" అని భారతమున చెప్పబడెను. అనగా-గోగ్రహణ స్వగ్రహణ ఘట్టములలో నాత డర్జునుని సామర్థ్యమును ప్రత్యక్షముగా ననుభవించినవాడు గావున నర్జును డన్న నులికిపడుటయేగాక అకార మాదియందుగల ఏమాట విన్నను త్రుళ్ళిపడుచుండెనట.

మరి భీష్మునకు ప్రతికోటి భీముని చెప్పుట కేమి హేతువు ?

అనగా - భీష్ముడు పాండవులలో నొక్కరినైనను చంపనని ప్రతినయొనర్చియే సేనాధిపత్యమును స్వీకరించెను. భీముడు కౌరవులలో నొక్కనినిగాని బ్రతుకనీయనని శపథ మొనరించెను. దానికితో డాతనికి భుజబలము, సాహసము, సహాయాదులు పుష్కలముగ నున్నవి. ఈకారణముచేతనే భీష్మునకు ప్రతికోటిగా భీముని పేర్కొనెను.

ఇంతకుముందు పరబల ప్రాబల్యమునకును స్వబల దౌర్బల్యమునకును హేతువులే ప్రసక్తము కాలేదే! అట్టితరి తత్ - ఆకారణమువలన అను నర్థ మెట్లుఘటించుననిగదా ఆక్షేపణ? ఆకారణము లెన్నిప్రసక్తమైనవో వినుడు :

(అ) మొదటలోనే పరబలము తనబలముకన్న నాలుగక్షౌహిణీలు తక్కువేయైనను దానిని జూచి 'మహతీం చమూం' అనుట పరసేనాతిశయమును వర్ణించుట కాదా ?

(ఆ) పశ్యైతాం పాణ్డుపుత్రాణా మాచార్య మహతీం చమూమ్ ।
వ్యూఢాం ద్రుపదపుత్రేణ తవ శిష్యేణ ధీమతా ॥
ఆచార్యా! అయ్యా! పాండవుల యీ మహత్తరమైన సేనను చూడుడు. బుద్ధిమంతుడగు మీ శిష్యుడైన ద్రుపదరాజపుత్రు డెట్లు వ్యూహము పన్నెనో!

ధీమతా అతః తవ శిష్యేణ- తవ శిష్యేణ అతః ధీమతా అని అన్వయము.

ఈతడు బుద్ధిమంతుడు గనుక మీ రితనిని శిష్యునిగాగొని సమస్త ధనుశ్శాస్త్ర రహస్యముల నుపదేశించి పెద్దను గావించిరి.

మీకు శిష్యుడుగనుకనే యింతబుద్ధిశాలియైనాడని. ఇది పరసేనాపతిని వర్ణించుటకాదా!

(ఇ) అత్ర శూరా మహేష్వాసాః భీమార్జునసమా యుధి
అని ప్రారంభించి 'సర్వ ఏవ మహారథాః' అనుట పరసేనను వర్ణించుటకాదా ?

పరసేనలో నందరును మహారథులే యనియు, ఎవరిని చూచినను భీముడు, అర్జునునివలెనే కాన్పించుచున్నారనియు చెప్పటను గమనించుడు.

"మథ్నామి కౌరవశతం సమరే న కోపాత్ ।
దుశ్శాసనస్య రుధిరం న పిబా మ్యురస్తః ।
సంచూర్ణయామి గదయా న సుయోధనోరూ ।
సన్ధిం కరోతు భవతాం నృపతిః పణేన॥"

ధర్మరాజు శ్రీకృష్ణుని కౌరవులతోడి సంధికై యనుపుచున్న వార్త విని భీముడు సహదేవునితో నేను రణరంగమున క్రోధావిష్టుడనై దుర్యోధనాది నూరుగురు సోదరులను నా గదతో మర్దించనినాడును, దుశ్శాసనుని వక్షస్థలమును చీల్చి రక్తమును పానముచేయనినాడును, దుర్యోధనుని తొడలునాగదతో నుగ్గుచేయనినాడు మీరాజైన ధర్మరాజు సంధిగావించుగాక యనియు, ద్రౌపదితో నాతడు సభలో-

చంచద్భుజ భ్రమిత చండగదాభిఘాత
సంచూర్ణితోరుయుగళస్య సుయోధనస్య ।
స్త్యానావనద్ధ ఘనశోణిత శోణ పాణిః
ఉత్తంసయిష్యతి కచాన్ తవ దేవి! భీమః॥

నాచేతనున్న గదాదండమును బిరబిర ద్రిప్పుకొనుచు నేగి వజ్రాహతమగు కొండవలె దుర్యోధనుని తొడలను గుండ పిండి చేసి వాని శరీరమునుండి పొరలుచున్న వేడి చిక్కనిరక్తమును నాచేతులకు పూసికొని వచ్చి నీ కురుల కలది వాటిని నేను ముడివేయనిచో నేను భీముడను కాను. చూచుకొనుమని చేసిన ప్రతినయు దుర్యోధన శ్రవణ కుహరముల క్షణక్షణే నూతనమై ప్రతిధ్వనించుటచేతను,

అర్జునుడు సభారంగమున కర్ణుని సంహరింతునని ప్రతిన యొనర్చుటచే "కః కర్ణః కస్సుయోధనః" యనునట్లు కర్ణ దుర్యోధనులకు శరీరము వేరైనను ఒకేవ్యక్తిగా భావించు మిత్రులగుటచే నా ప్రతిజ్ఞ తనను చంపుటకే గావింపబడినదని భావించుటచేతను ఉభ

యులవలన కలిగిన భయాతిశయముచే "భీతస్య సర్వం భయకారి నూనం" అను న్యాయముగా పాండవ సేనలో ప్రతియోధుడును భీమార్జునులవలెనే యాతనికి గోచరించుట వింతయా? ఇది పరసేనను వర్ణించుటకాదా? పాండవబలములోని వీరులను లెక్కించుచు భీమార్జునులవంటి మహారథులను సుమారు ఇరువదిమందిని పేరుపేరుగా వర్ణించుట పరసేనాతిశయ వర్ణనము కాదా?

తన సేనలో నేమైనా సేనను వర్ణించెనా? సేనాపతిని వర్ణించెనా? పైగా తన సేనలోని ప్రధానవీరులను పరిగణించుటలో "భవాన్ భీష్మశ్చ కర్ణశ్చ" యని యారంభించి యేడుగురను మాత్రమే పేర్కొనుచు మిగిలినవారిని "అన్యేచ బహవశ్శూరాః" అనిఆకృతి గణములో చేర్చెను. మరియొక విపరీత వార్తను వినుడు. "మదర్థే త్యక్తజీవితాః" అని వారందరిని చచ్చిన శవములని పేర్కొనెను. నాకొఱకై జయేచ్ఛ గలవారనిగదా చెప్పవలసినది? సరి. లోపల అభిప్రాయ మెట్లున్నను నోటినుండి వచ్చిన దీయమంగళ పరిసంగముగదా!

"తస్య సఞ్జనయన్ హర్షం కురువృద్ధః పితామహః' అని యప్పుడు ఆనందమును పుట్టించవలసిన దశలో నున్నాడనుట అంతకు పూర్వము దుఃఖించుచున్నాడనియేగదా భావము. కావుననే భాష్యకారు లీశ్లోక వ్యాఖ్యానమున "దుర్యోధనః స్వయ మేవ భీమాభిరక్షితం పాణ్డవానాం బలం ఆత్మీయంచ భీష్మాభిరక్షితం బలం చావలోక్య ఆత్మవిజయే తస్య బలస్య పర్యాప్తతాం ఆత్మీయస్య బలస్య తద్విజయే చా పర్యాప్త తాం చ ఆచార్యాయనివేద్య అంత ర్విషణ్ణోఽభవత్" అని వ్రాయించిరి.

అనగా-దుర్యోధనుడు స్వయముగ భీముని చే రక్షింపబడు చున్న పాండవుల సేనను, భీష్మునిచే సంరక్షింపబడు తన సేనను

చూచి తమను జయించుటకు పాండవసేన చాలియుండుటను, తన సేన పాండవులను జయించుటకు చాలకుండుటను, ద్రోణాచార్యులవారి కెఱింగించి దుఃఖించెనని సెలవిచ్చుట ఎంతయో సంగతము.

ఆపైనగూడా "స ఘోషో ధార్తరాష్ట్రాణాం హృదయాని వ్యదారయత్" అనగా శ్రీకృష్ణుడు పాంచజన్యమును, అర్జునుడు దేవదత్తమును, భీముడు పౌండ్రమును, ధర్మరాజు అనంతవిజయము, ఇట్లు పాండవులు పేరెన్నికగన్న తమ తమ శంఖములను పూరించగా నాధ్వని భూమ్యాకాశములనిండి నీపుత్రుల హృదయములను ముక్కముక్కలు గావించినదని సంజయుడు ధృతరాష్ట్రునితో చెప్పెను.

దానికి భాష్యకారులు "అద్యైవ నష్టం కురూణాం బల మితి ధార్తరాష్ట్రా మేనిరే" నేడే మనమంతా నశించితిమని దుర్యోధనాదులు తలంచిరని వచించిరి. ఇది భయకార్యము, విచారకార్యమును కాదా!

ఈ కారణములు చాలవా, "తత్" అనగా ఆకారణమువలన ననుటకు? కనుక శ్రీభాష్యకారులు సెలవిచ్చిన యర్థమే సర్వథా ఉపపన్నము. అట్లర్థమును జెప్పిననే ఇతర వ్యాఖ్యాతలు త్రొక్కిన తప్పుడు త్రోవలు త్రొక్క నవసరముండదు. పరబలము దుర్యోధనునకు పరోక్షము కాదు గాన పాండవబలమును "భీమాభిరక్షితం ఏతేషాం బల"మ్మనుట దోషముకాదు. "దృష్ట్వాతు పాండవానీకం" "పశ్యైతాం" ఏతేషాం" మొదలుగాగల ప్రత్యక్ష నిర్దేశములను గాంచుడు.

భీష్మద్రోణాది మహావీరులచే రక్షింపబడు తన సేనను దుర్బలమనుకొనునా? యనుప్రశ్నకు సమాధానమును వినుడు! భీష్మద్రోణాదుల వధ సోపాధికమైనను ఆ యుపాధి దుర్యోధనునెఱుంగును గావున వారి వధను శంకించి భయపడుటలో ఆక్షేపమేమియును లేదు.

"న భేతవ్యం మహారాజ!" ఇత్యాదులచే ననేకమారులు తన బలసామర్థ్యము నుగ్గడించినను, ఇప్పుడిట్లు భయపడుటకు కారణము లేదనరాదు. అర్జునుడు కౌరవులను పరిమార్చు సంకల్పముతో, శ్రీకృష్ణుని సారథిగా నిడుకొని రణరంగమునకురికి "ప్రవృత్తే శస్త్ర సంపాతే" యనినట్లు బాణసంధానావస్థవరకు వచ్చియు తనచే చంప బడు గురు జన బంధు మిత్రాదులను జూచి స్నేహము కారుణ్యము ధర్మాధర్మ భీతులతో కలత చెంది దుఃఖించి యుద్ధవిముఖుడై తిరిగి శ్రీకృష్ణునిచే ప్రోత్సహింపబడి యెట్లు నిలబడెనో అట్లే దుర్యోధనుడును ఒక్కడైనను పాండవులకు తోడుపడడనుగొనుచున్నవానికి ఏడక్షౌ హిణీల సేన యుద్ధమునకు సన్నద్ధమై నిలచుటయు, దృఢముగా బుద్ధి మంతుడైన ద్రోణ శిష్యుడగు దృష్టద్యుమ్నునిచే పన్నబడియుండు టయు, తమకంటె హెచ్చు మహావీరుల సంఖ్య గాన్పించుటయు, అందరును భీమార్జునులతో సమబలులగుటయు, శ్రీకృష్ణు డర్జునునకు సారథియై నిలుచుటయు, జూచుటచే భయవిషాదములకు లోనగు టయు భీష్మాచార్యులచే సింహనాద శంఖధ్వానములచే ప్రోత్సహిం పబడుటయు నొక వింతయా?

రెండవరోజున తన నాయకులతో పలికిన శ్లోకము యీ శ్లోక మును భిన్నార్థబోధకములు కాకూడ దనునది రాజాజ్ఞయా? శబ్దసా దృశ్యమెచ్చటనో యున్నదని యర్థసాదృశ్యముకూడ నుండవలెనా? భోజనప్రకరణములోని సైంధవశబ్దమునకును యానప్రకరణములోని సైంధవశబ్దమునకు నొకేయర్థము నేచెనటియైన జెప్పునా? యుద్ధసిద్ధి చంచలమైనదని యందరెఱుంగునదియేగాన నభిప్రాయములు ముందు వెనుకలలో మారుచుండవచ్చును. ఇంటియం దున్నప్పు డున్నభావము యుద్ధరంగములో మారుట యొకవింతయా? విపరీతమా? ఉత్తర కుమారు డింటను రణరంగమున నొక్కరీతిగనే యుండెనా? ప్రథమ దివసమున యుద్ధపద్ధతిని గాంచి కొంచెము నిరుత్సాహము చెందిన

తన బలమును ప్రోత్సహించుటకు రెండవనా డట్లనవచ్చును. అందు లకే "దృష్ట్వాతు" అని "తు" శబ్దము ప్రయోగింపబడినది. ఈ "తు" శబ్దము "నపూర్వభాక్" అనున్యాయముచే వెనుకటి స్థితికి వైలక్షణ్యమునే జెప్పునుగదా!

ఈకారణములచే శ్రీభాష్యకారుల యోజనయే నిర్దుష్టమై సోపపత్తికమైన ప్రమాణమై యొప్పుచున్నది.

దీనిచే శ్రీభాష్యకారుల నిర్దుష్ట సమన్వయ పటుత్వము స్థాలీ పులాకన్యాయముగ జూపబడెను.

11 శ్లో॥-(8)

భీష్ముడు స్వచ్ఛందమరణము కలవాడును అజయ్యుడు నైనను పాండవులను చంపనని శపథమొనర్చి నాయకత్వమును వహించుటచే పాండవు లాతని కిక బ్రతుకరాదను బాధను కలిగింతురో యను భయము దుర్యోధనునకు కలదు. భీష్ము డొక్కడు బ్రతికియున్న శత్రువీరు లెవ్వరును తన సేనను కన్నెత్తియైనను చూడజాలరు. ఇక పాండవ వధ తాను కర్ణుడు మొదలగువా రనాయాసముగ చేయ వచ్చును అను నమ్మకముతో భీష్ముని సంరక్షించడని తన వీరులను ప్రోత్సహించుచున్నాడు.

12 శ్లో॥ (9A)

ఈ శ్లోకమున "సఞ్జనయన్ హర్ష"మ్మను నిర్దేశము దుర్యో ధనుని స్థితి సంతోషమును బుట్టించవలసిన స్థితిలో నున్నదని సూచించు చున్నది.

అందువల్లనే శ్రీభాష్యకారులు "అన్తర్విషణ్ణోఽభవత్" మనో దుఃఖముతో క్రుంగియున్నాడని సెలవిచ్చిరి.

14 శ్లో॥-(9B)

"తతః శ్వేతైః" ఈ శ్లోక మీ యధ్యాయమునకు ప్రాణము అధ్యాయమునకే కాదు గీతాశాస్త్రమున కంతకును అనియును. చెప్పవచ్చును.

ఇది గీతా తాత్పర్యమును సూచించుచున్నది.

ముముక్షువునకు కర్తవ్యమును బోధించునది ఈ గీతా శాస్త్రమే. ఇదేవిషయము ప్రణవముచే బోధింపబడుచున్నది. కావున గీతాశాస్త్రమున్ను ప్రణవమున్ను సమానార్థకములే యని నమ్మ వలెను. ప్రణవమున మకారమున కర్థమగు జీవుడు అకారవాచ్యు డగు సర్వేశ్వరునకే ప్రీతిరూపముగా తన విధ్యుక్తకార్యములను కైంకర్యబుద్ధితో చేయవలెనని చెప్పబడుచున్నది. గీతయందును ప్రతిమానవుడును తన విధ్యుక్తధర్మములను తన కొరకు ఫలమును గోరక భగవదర్పణబుద్ధితో నాచరించవలెనని బోధింపబడుచున్నది.

ఈ యర్థ మీ 14వ శ్లోకముచే ధ్వనింపచేయబడుచున్నది. ఎట్లనగా—

తెల్లని గుఱ్ఱములనగా దోషములు లేని నాలుగు వేదములు. దోషములు—భ్రమ- ప్రమాద - విప్రలంభ (మోసము)- అశక్తి యనునవి. ఇవి మనుష్యులచే వ్రాయబడు గ్రంధములలో నుండుట స్వభావము. ఈగీత సాక్షాద్భగవంతునిచే ప్రతిపాదింపబడినదగుటచే దీని కాదోషములు లేవు అట్లు దోషములు లేక భగవంతునిచే నావిష్కరింపబడినవి నాలుగు వేదములు.

హాయ-గతౌ : నడచుట. ఈ ధాతువునుండి "హాయ" శబ్దము బుట్టినది గత్యర్థము లన్నియును బుద్ధ్యర్థములు నిచ్చును గాన నిచ్చట హాయము లనగా జ్ఞానప్రదములగు నాలుగు వేదములు

అవి తెల్లనివనుటచే ఆ నాలుగు దోషములున్ను వీనికి లేవని తెలియుచున్నది. యుక్తే- కూడుకొనిన- అట్టి వేదములతో కూడియున్న అనగా- ఆ వేదార్థములను తెలుపు మహతి స్యన్దనే- గొప్పరథమునందు. ఇచ్చటను స్యన్దూ= ప్రస్రవణే=కారుట, స్రవించుట అని యర్థము గాన నిదియును నొకవిధమైన గమనార్థకధాతువే యగుటచే జ్ఞానప్రదమైన గీతాశాస్త్రమునందని యర్థము. అనగా- తతశ్శ్వేతైః హయై.....స్యన్దనే- యనుటచే పౌరుషేయదోషములు లేని వేదార్థములను వెలిబుచ్చు గీతాశాస్త్రమునందు అని యర్థము సిద్ధించినది. మహతి యనుటచే పౌరుషేయగ్రంథముల కన్నను ఉత్కృష్టమైనదని యర్థము సూచింపబడినది. దీనియందు "స్థితౌ" శిష్యాచార్యులుగా నుండినవారు దివ్యౌశంఖౌ=ఇచ్చట శంఖమనగా ఆకారసామ్యముచేతను లక్షణముచేతను ప్రణవమని యర్థముగాన శంఖములనూదించిరి యనుటచే ప్రేరణకర్త ప్రేర్యకర్తలుగానుండి ప్రణవార్థమును లోకాంతర కాలాంతరపురుషులుగూడ నిరంతరము అనుభవించదగినంత దృఢముగ నిరూపించిరని యర్థము ధ్వనించుచున్నది.

14 శ్లో॥-(9C)

ఈ రథము అర్జునునకు ఖాండవవనదహన సమయమున నగ్నిహోత్రుడొసంగిన నంద ఘోష మనుపేరు కలది.

15, 16 శ్లో॥-(10)

15, 16 శ్లోకములలో కృష్ణార్జునులయొక్కయు మిగిలిన నలుగురు పాండవులయొక్కయు శంఖముల పేర్లు తెలుపబడుచున్నవి.

పంచజనుని చంపి యాతని ఎముకతో నిర్మింపబడినది "పాంచజన్య"మనియు,

దేవతలచే బహూకరింపబడినది "దేవదత్త" మనియును వినిన వారి హృదయములను భయాగ్నిచే భిన్న భిన్న మొనరించునదిగాన "పౌండ్రి" మనియును పిలువబడును. (పుడి-ఖణ్డనే)

16 శ్లో॥-(11)

ధర్మరాజు ధర్మాత్ముడు గాన ఆతనిచే నూదబడిన శంఖధ్వని తప్పక గొప్పవిజయమును నొసంగునుగాన దానికి "అనంతవిజయ" మని పేరుంచబడెను.

నకులుడు సౌందర్యమే ప్రధానముగా కలవాడు గాన తన యందమునకు తగినరూపము మనోహరమైన ధ్వనిని కల శంఖమును చేబట్టుటచే దానికి "సుఘోష" మనియును,

సహదేవుడు చిన్నవాడగుటచే సౌష్ఠవప్రియుడుగాన తన శంఖమునకు క్రిందభాగమున మాణిక్యగుచ్ఛము నొకదానిని వ్రేల గట్టెను. అందుచే నాతని శంఖమునకు "మణిపుష్పక"మనియును పేర్లుంచబడెను,

19 శ్లో॥-(12)

హృదయము అణు పరిమాణమున్ను, నిత్యమును, శస్త్రాదులు ఇతరవస్తువులను నశింపజేయునుగాని యిట్టి మనస్సును కాదు.

అట్టితరి శంఖధ్వని యెట్లు బ్రద్దలుగావించెనన్నచో చెప్పు చున్నారు. "కౌరవు లిప్పుడే" ఇత్యాది.

22 శ్లో. (13) ఎ

22వ శ్లోక ఉత్తరార్థము నిట్లన్వయించవలెను-

కైస్సహ (స్థిత్వా) మయా (పరైః) యోద్ధవ్యం.

నేనెవరితో కూడియుండి శత్రువులతో యుద్ధమును చేయవలెనో' అని యిట్లన్వయించనిచో నీ శ్లోకమునకు 23వ శ్లోకముతో పేనరుక్త్యముండును. తన పక్షీయులను చూడవలెనను కోరికను తెలుపును.

23 శ్లోకమున (13 బి)

దుర్యోధనునకు సహాయమును చేయవచ్చిన పరసైన్యమును చూడవలెనను కోరిక చెప్పబడును.

అందులకేగదా—

''సేనయోరుభయోర్మధ్యే'' అని రెండు సేనలమధ్యను రథమును నిలుప గోరినది,

29, 30 శ్లో॥

ఇవి నిజముగ నితరులకు దుశ్శకునములే కార్య విఘాతమును సూచించునవియే. ఐనను యాత్ర యోగేశ్వరః కృష్ణః 'యత్ర పార్థో ధనుర్ధరః। తత్ర శ్రీర్విజయః...అను నట్లు శ్రీకృష్ణుడండగ నుండుటచేనవి పాండవులకు విఘ్నకారులు కాజాలవు.

32 శ్లో॥ చివర

అర్జునునకు గుహ్యతమమైన వేదాంత విషయములను ప్రశ్నించుటకును వినుటకును వలయు వైరాగ్యోదయ మారంభమైనది. ఇష్ట వియోగము అనిష్టాగమమే కదా వైరాగ్యమునకు నిదానము-

శ్లో॥ భోగే రోగభయం, కులేచ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్భయం।
శాస్త్రే వాదిభయం గుణే ఖలభయం రూపేజరాయా భయమ్।
మానేదైన్య భయం బలేరిపుభయం కాయేకృతాన్తాద్భయం।
సర్వం వస్తుభయావహం భువి నృణాం, వైరాగ్యమేవా
భయమ్ ॥

38 శ్లో॥ (16)

లోభోపహత చేతసః-

లోభేన=రాజ్యలాభాభిలాషచే, ఉపహతాని=దూషింపబడిన చేతాంసి=మనస్సులు యేషాంతే.

రాజ్యమును బడయవలెనను కోరికతో చెడగొట్టబడిన మనస్సులు కలవారు అని యర్థము. భీష్మాదులకట్టి లోభము లేదే యనిన-

లోభోపహతే = దుర్యోధనునియందు, చేతాంసి యేషాంతే మనస్సులు కలవారు.

అనగా ఆతని పక్షీయులని యర్థమును చెప్పవలెను.

43 శ్లో॥ (17)

గమనిక-

సాంకర్య దోషమును గీతా శ్లోక మింత స్పష్టముగా వర్ణించు చున్నను గీతావ్యాఖ్యానమును గావించు ప్రముఖ నాయకులే సాంకర్యమునకై ప్రేరణ చేయుట ఎంత విపరీత ప్రవృత్తియో యోచింపుడు.

వీరాస్తికులేనా ?

46 శ్లో॥ (18)

ఈశ్లోకము నందలి 'క్షేమతరమ్మను పదమును గమనింపుడు.

యుద్ధమున చేతియందాయుధము లేని వానిని గాని దెబ్బకు దెబ్బ తీయని వానిని గాని చంపినచో మహా పాపము వాటిల్లును. దానిచే చిరకాలము ఘోర నరకము ననుభవించును. మృతునకు వీర స్వర్గము లభించును. కావున మాకు అస్థిరమైన రాజ్యలాభము లాభదాయక మగుటకన్న మాశత్రువులకు ఘోర నరకప్రాప్తియే మాకు మిక్కిలి సమ్మతమని యర్జునుని భావము. అందుచేతనే క్షేమతరమ్మని తరప్ ప్రయోగము.

47 శ్లో॥ (19)

యుద్ధమును చేయవలెనను గట్టి పట్టును విడిచి యుద్ధ మహా యజ్ఞమునందలి స్రుక్స్రువాదిస్థానీయములగు ధనుర్బాణములను విడిచిపెట్టి ప్రాయోపవేశమును చేయుగోరువాని వలె రథమున రథికుడు కూర్చుండవలసిన స్థానమును విడిచిపెట్టి రథమునకు మధ్య భాగమున కూర్చుండెను-

(ఓవిజీ-భయచలనయోః)

యుద్ధమొక యజ్ఞము-

శ్లో॥ చత్వారోవయ మృత్విజః స భగవాన్ కర్మోపదేష్టాహరిః
సజ్గ్రామాధ్వర దీక్షితో నరపతిః పత్నీగృహీతవ్రతా ।
కౌరవ్యాః పశవః ప్రియాపరిభవ క్లేశోపశాన్తిః ఫలం
రాజన్యోపనిమన్త్రణాయ రసతి స్ఫీతం యశోదున్దుభిః ॥
భీము డిట్లు సహదేవునితో ననుచున్నాడు.
మనము నలుగురము ఋత్విక్కులము.
కర్మాధ్యక్షుడు శ్రీకృష్ణుడు.
ధర్మరాజు దీక్షనుపూనిన యజమాని.
ద్రౌపది నియమ నిరత-
కౌరవులు నూరుగురు పశువులు.

ప్రియురాలి పరాభవ శాంతి యజ్ఞఫలము. రాజులనందరను ఆహ్వానించుటకు దుందుభి మ్రోగుచున్నది.

శ్రీమత్ యామునమునయే నమః

గీతార్థ - సంగ్రహము

శ్లో॥ విగాహే యామునం తీర్థం, సాధు బృందావనే స్థితమ్
నిరస్త జిహ్మగ స్పర్శే, యత్ర కృష్ణః కృతాదరః
అవతారిక—

తత్వహితములు అధ్యాత్మ శాస్త్రసారములు. అందు పర తత్త్వము నారాయణుడనియు, పరమహితము నారాయణ ధ్యానమే యనియు, మహాత్ములు నిర్ణయించిరి. ఈరెండింటినీ భగవద్గీత చెప్పు చున్నదని తెలుపుచు నా తత్వమును మొదట చెప్పుచున్నారు-

1. శ్లో॥ స్వధర్మజ్ఞాన వైరాగ్యసాధ్య భక్త్యేక గోచరం ।
నారాయణః పరం బ్రహ్మ గీతా శాస్త్రే సమీరితః ॥

తాత్పర్యము :

తన వర్ణాశ్రమ ధర్మములచేతను, ఆత్మీయాధ్యాత్మ జ్ఞానము చేతను, తదితర విరక్తిచేతను భక్తియోగము సాధ్యము. దీనిచే తను మాత్రమే పరమాత్మ లభ్యుడగును. ఆతడే యీ గీతాశాస్త్రమున చక్కగ చెప్పబడెను. ఆతడే యీ శాస్త్రమునందు ముఖ్యముగా తెలుపబడిన తత్వము.

(21)

అవతారిక-

ఇకముందు ఈ శ్లోకములచేతను వరుసగా మూడు షట్కముల యర్థమును సంగ్రహించుచున్నారు-

పూర్వషట్కము-

2 శ్లో॥ జ్ఞాన కర్మాత్మికే నిష్ఠే ।
యోగలక్ష్యేసుసంస్కృతే ।
ఆత్మానుభూతి సిద్ధ్యర్థే ।
పూర్వషట్కేన చోదితే॥

తాత్పర్యము-

యోగమనగా అత్మసాక్షాత్కారము. అది ఫలాపేక్షలేని బుద్ధితో సంస్కరింపబడిన జ్ఞానయోగ కర్మయోగములకు ఫలము. అట్టి యాత్మానుభవము సిద్ధించుటకొఱకు సాధనములు మొదటి షట్కమున చెప్పబడినవి.

అవ. మధ్యమషట్కమున పరతత్త్వవిషయమైన సన్నిహితోపాయమగు భక్తియోగమును గుఱించి చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ మధ్యమే భగవత్తత్త్వయాథాత్మ్యావాప్తిసిద్ధయే ।
జ్ఞానకర్మాభినిర్వర్త్యో భక్తియోగః ప్రకీర్తితః॥

తా. మధ్యమ (రెండవ) షట్కమున భగవంతుడనెడు పరతత్త్వముయొక్క యాథాత్మ్యమును బడయుట యనెడు ఫలముకొఱకు జ్ఞానకర్మయోగములచే సిద్ధించు భక్తియోగము చెప్పబడుచున్నది.

అవ. మూడవ షట్కమున చెప్పగా మిగిలినదంతయును చెప్పబడుచున్న దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ ప్రధాన పురుష వ్యక్త ।
సర్వేశ్వరవివేచనమ్ ।
కర్మధీః భక్తి రిత్యాది ।
పూర్వశేషోఽన్తిమోదితః॥

తా. కారణావస్థలోనున్న ప్రకృతి, బద్ధజీవులు, శుద్ధజీవులు, కార్యావస్థలోనున్న ప్రకృతి, సర్వేశ్వరుడు అను పదార్థములు వేఱు వేఱుగా ననుసంధింపబడినవి. మరియు కర్మజ్ఞానభక్తులున్ను వెనుక చెప్పగా మిగిలినవి యిందు వివేచింపబడినవి.

అవ. ఇక పదునెనిమిది శ్లోకములచే వరుసగ నొక్కొక్క అధ్యాయముయొక్క యర్థమును సంగ్రహించి చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ అస్థానస్నేహకారుణ్య ।
ధర్మాధర్మధియాకులమ్ ।
పార్థం ప్రపన్న ముద్దిశ్య ।
శాస్త్రావతరణం కృతమ్॥

తా. కూడని బంధుస్నేహముచేతను, దయచేతను ధర్మమైన యుద్ధమును అధర్మముగా తలంచి కలతనొంది శరణాగతుడైన యర్జునుని గూర్చి గీతాశాస్త్రము ప్రారంభింపబడినది.

శ్రీ భగవద్గీతా — ద్వితీయోఽధ్యాయః

సాఙ్ఖ్యయోగః

అవతారిక.

ఆత్మ దేహమునకంటె వేఱై నిత్యమైయుండుటయు, శాస్త్రవిహితధర్మములగు యుద్ధాదికర్మములను ఫలాపేక్షలేక చేయుటయే యట్టియాత్మస్వరూపప్రాప్తికి సాధనమగుటయును దెలియక దేహమే యాత్మ యనియు, యుద్ధము పాప మనియు భ్రమించి మోహితుఁడై, యుద్ధము మాన నిశ్చయించిన యర్జునుని యామోహమును బోఁగొట్టుటకు ఆత్మనిత్యత్వమునుగుఱించిన సాంఖ్యజ్ఞానమును, అట్టిజ్ఞానముతోఁ గూడినదై ఫలాపేక్షారహిత కర్మానుష్ఠానరూపమైయున్న కర్మయోగమును, దానికుద్దిష్టఫలమైన స్థితప్రజ్ఞత యను జ్ఞాననిష్ఠయు (జ్ఞానయోగమును). ఆస్థితప్రజ్ఞతచే సాధ్యమగు యోగము అనెడి ఆత్మదర్శనమును, స్థితప్రజ్ఞతయొక్క స్వరూపమును. దానిని సాధించుటకు ఇంద్రియజయమావశ్యక మగుటయు, ఇంద్రియజయము భగవంతుని స్మరణముచేతనే సాధ్యమగు ననుటయు, భగవంతుని స్మరణముతప్ప తక్కినయుపాయములచేత దానిని సాధింపఁజూచువారికిఁ గలుగుక్లేశములును ఈద్వితీయాధ్యాయమున వివరింపఁబడుచున్నవి.

సఞ్జయ ఉవాచ=సంజయుఁడు (ధృతరాష్ట్రునకు) ఇట్లు చెప్పెను :

1

శ్లో॥ తం తథా కృపయాఽఽవిష్ట మశ్రుపూర్ణాకులేక్షణమ్ ।
విషీదన్త మిదం వాక్య మువాచ మధుసూదనః॥ 1

1

టీ. తథా=అట్లు, కృపయా=కనికరముచేత, ఆవిష్టం = ఆవేశింపఁబడినవాఁడును, అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం=కన్నీటితో నిండినవై వ్యాకులములైననేత్రములు గలవాఁడును, విషీదన్తం=దుఃఖించు

చున్నవాఁడు నగు, తం = ఆ యర్జునునిఁగూర్చి, మధుసూదనః = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఇదం వాక్యం=ఈవచనమును, ఉవాచ=పలికెను.

తా. అట్లు దయాఁగమేతుఁడై కన్నీరు విడుచుచు వ్యాకులతఁ జెందినవాఁడును. దుఃఖాక్రాంతుఁడునై నయర్జునుని చూచి శ్రీకృష్ణు డిట్లు పలికెను.

శ్రీ భగవా నువాచ=శ్రీకృష్ణుఁడు పలికెను :

శ్లో॥ కుత స్త్వా కశ్మల మిదం విషమే సముపస్థితమ్।
2అనార్యజుష్ట మస్వర్గ్య మకీర్తికర మర్జున॥ 2

టీ. హే అర్జున=ఓ అర్జునా, అనార్యజుష్టం = పామరులచేత నవలంబింపఁబడునదియు, అస్వర్గ్యం=పరలోకవిరోధియు, అకీర్తికరం= అపకీర్తిని గలుగఁజేయునదియును అగు, ఇదం కశ్మలం=ఈ దుఃఖము, విషమే = సంకటసమయమందు, కుతః = ఎందువలన, త్వా=నిన్ను, సముపస్థితం=పొందినది.

తా. అర్జునా, పామరులకు సహజమైనదియు, స్వర్గ (పరలోక) విరోధియు, అపయశస్సునకు కారణము నైనయీదుఃఖమకాలమునం దెందులకు నీకు సంభవించినది ?

శ్లో॥ క్లైబ్యం మాస్మగమః పార్థ నైతత్త్వ య్యుపపద్యతే।
క్షుద్రం హృదయదౌర్బల్యం త్యక్త్వోత్తిష్ఠ పరన్తప॥ 3

టీ. పార్థ=అర్జునా, క్లైబ్యం=అధైర్యమును, మాస్మగమః = పొందకుము, త్వయి=నీయందు, ఏతత్=ఇది, న ఉపపద్యతే=తగదు, హేపరన్తప=శత్రువులను దపింపఁజేయు అర్జునా. క్షుద్రం = తుచ్ఛమైన, హృదయదౌర్బల్యం = మనస్సునందలిదైన్యమును, త్యక్త్వా = విడిచి, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

తా. అర్జునా, భయమును జెందకుము. ఇది నీకు యుక్తము కాదు. పరంతపా, తుచ్ఛమైన యీ మనోదైన్యమును వదలి యుద్ధము చేయుటకు లెమ్ము.

అర్జున ఉవాచ=అర్జునుఁడు చెప్పెను :

4

శ్లో॥ కథం భీష్మ మహం సఙ్ఖ్యే ద్రోణం చ మధుసూదన ।

4

ఇషుభిః ప్రతియోత్స్యామి పూజార్హా వరిసూదన॥ 4

టీ. అరిసూదన=ఆశ్రితశత్రునిరసనా, మధుసూదన=కృష్ణా, పూజార్హౌ = పూజింపఁదగిన, భీష్మం = పితామహుఁడగు భీష్మునిని, ద్రోణంచ=ఆచార్యుఁడగు ద్రోణునిని, అహం=నేను, సఙ్ఖ్యే=యుద్ధమునందు, ఇషుభిః-బాణములచేత-కథం=ఎట్లు, ప్రతియోత్స్యామి = ఎదిరించి యుద్ధము చేయుదును.

తా. మధుసూదనా, పూజార్హులగు భీష్మద్రోణులపయి బాణప్రయోగము చేసి నే నెట్లు ప్రతియుద్ధము చేయుదును ?

శ్లో॥ గురూ నహత్వా హి మహానుభావాన్ ।

5A

*శ్రేయ శ్చర్తుం భైక్ష మపీహ లోకే ।

హత్వాఽర్థకామాంస్తు గురూ నిహైవ ।

5B

భుఞ్జీయ భోగాన్ రుధిరప్రదిగ్ధాన్॥ 5

టీ. మహానుభావాన్ = గొప్పప్రభావము గల, గురూన్ = పెద్దలను, అహత్వా=చంపక, ఇహ లోకే=ఈలోకమునందు, భైక్షమపి=భిక్షాచరణమైనను, చర్తుం=ఆచరించుట, శ్రేయః=మేలుకదా

---

*శ్రేయోభోక్తుం (పాఠాన్తరం) - భైక్షం = భిక్షాన్నమును, భోక్తుం = భుజించుట.

అర్థకామాన్ = భోగార్థములందు మిక్కిలి యాసక్తి గలయట్టి, గురూన్=గురువులను, హత్వాతు=సంహరించియో, ఇహైవ=ఇచ్చ టనే-వా రనుభవించినచోట్లనే, రుధిరప్రదిగ్ధాన్ = వారిరక్తముచేఁ బూయఁబడినవి యగు, భోగాన్=భోగములను, (కథం) భుఞ్జీయ = (ఎట్లు) అనుభవింతును.

తా. మహానుభావులును నాకు గురువులు నైన భీష్మద్రోణాదు లను జంపుటచే లభించెడి భోగముల ననుభవించుటకంటె వారిని జంపక భిక్షాచరణ మైనను చేయుటయే మేలు. ఏలనఁగా వారు విరక్తులు కారు; మనవలెనే భోగములందు మిక్కిలి యపేక్ష గలిగి యున్నవారు. అట్టిగురువులను జంపితిమా, వారిభోగముల ననుభ వించునప్పుడెల్ల నవి నెత్తుటఁ దడిసిన యాగురువులను జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చు టచే నవియును నెత్తుటఁ దడిసినవానివలెనే యసహ్యములుగాఁ దోఁచును. కాన వానివలన ఇహలోకసుఖమును లేదు. వా రనుభ వించుచుండిన భోగములనే వా రుండినతావులయందే కూర్చుండి యెట్లనుభవింతును ?

శ్లో॥ న చైత ద్విద్మః కతర న్నో గరీయో
యద్వా జయేమ యదివా నో జయేయుః ।
యా నేవ హత్వా న జిజీవిషామః ।
తేఽవస్థితాః ప్రముఖే ధార్తరాష్ట్రాః॥ 6

టీ. నః=మనకు, కతరత్=ఏది, గరీయః=శ్రేష్ఠమో, ఏతత్= దీనిని, న విద్మః = ఎఱుఁగకున్నాము. జయేమ యద్వా = మనమే జయింతుమో, నః=మనలను, జయేయుః యదివా = వారే జయిం తురో, యాన్ = ఎవరిని, హత్వా=చంపి, నజిజీవిషామః = బ్రదుక నిచ్ఛగింపమో, తేధార్తరాష్ట్రాః ఏవ = అట్టి దుర్యోధనాదులే,

ప్రముఖే = ఎదుట, మనలను జంపఁగోరినవారై తాము మనచేఁ జచ్చుటకనువుగా, అవస్థితాః=నిలిచియున్నారు.

తా. యుద్ధముచేయుట మేలో మానుట మేలో, మనమే జయింతుమో వారలకే జయము కలుగునో యెఱుఁగఁజాలము. ఎవ్వరిని వధియించినపిదప మనము బ్రిదికియుండఁగోరనేగోరమో అట్టి భీష్మదుర్యోధనాదులు యుద్ధసన్నద్ధులై కట్టెదుట నిలిచియున్నారు. (అట్టివారిని జంపుటకంటె వారిచే చంపఁబడుట మే లని నాకు దోఁచుచున్నది.)

6

శ్లో॥ కార్పణ్యదోషోపహతస్వభావః ।
పృచ్ఛామి త్వాం ధర్మసమ్మూఢచేతాః ।
7
యచ్ఛ్రేయస్స్యాన్నిశ్చితంబ్రూహి తన్మే
శిష్యస్తేఽహం శాధి మాం త్వాం ప్రపన్నమ్॥ 7

టీ. కార్పణ్య...స్వభావః—కార్పణ్య=(వీరిని జంపి మన మెట్లు జీవింతుమనెడి) మనోదైన్యము చేతను, దోష = కులక్షయమువలనఁ గలుగుదోషము చేతను, ఉపహత=కొట్టఁబడిన, స్వభావః=స్వభావము గలవాఁడ నగు, (అహం=నేను), ధర్మసమ్మూఢచేతాః=ధర్మమునందు సందియముపొందినమనసుగలవాడనై, త్వాం=నిన్ను, పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను, యత్=ఏది, శ్రేయః=మేలు అని, నిశ్చితం=నిశ్చయింపఁబడినది, స్యాత్=అగునో, తత్=దానిని, మే=నాకు, బ్రూహి=చెప్పుము. తే=నీకు, అహం=నేను, శిష్యః=శిష్యుఁడను-శిక్షకు తగినవాఁడను, త్వాం=నిన్ను, ప్రపన్నం = శరణుజొచ్చిన, మాం=నన్ను, శాధి=శాసింపుము.

తా. స్వజనమును జంపెద నని మనస్సు దీన మగుటవలనను కులక్షయమగు ననుభయమువలనను స్వాభావికమగు నాధైర్యము

చెడఁగా, ధర్మ మిది యని తెలియక మనస్సున సందియము పొంది
7
యున్నాఁడను. ఏది నిశ్చయముగా శ్రేయస్కరమై యుండునో
దానిని నాకుఁ జెప్పుము. నీకు నేను శిష్యుఁడను. నిన్ను శరణముఁ
జొచ్చితిని గాన శాస్త్రార్థరహస్య ముపదేశించి యిట్లు చేయుము
అట్లు చేయకుము అని నన్ను శిక్షింపుము.

శ్లో॥ న హి ప్రపశ్యామి మమాపనుద్యా ।
ద్యచ్ఛోక ముచ్ఛోషణ మిన్ద్రియాణామ్ ।
అవాప్య భూమా వసపత్న మృద్ధం ।
రాజ్యం సురాణామపి చాధిపత్యమ్॥ 8

టీ. భూమౌ=భూమియందు, అసపత్నం = శత్రువులులేనట్టి
దియు, ఋద్ధం = సమృద్ధమైనదియు నగు, రాజ్యం = రాజ్యమును,
సురాణాం = దేవతలయొక్క, ఆధిపత్యంచ = ఆధిపత్యమునుకూడ,
అవాప్య అపి=పొందియును, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు, ఉచ్ఛో
షణం = అత్యంతసంతాపకరమయిన, మమ=నాయొక్క, శోకం =
దుఃఖమును, యత్ = ఏది, అపనుద్యాత్ = పోఁగొట్టునో, (తత్ =
దానిని,) న ప్రపశ్యామి హి=కానకున్నానుగదా.

తా. నిష్కంటకమును సమృద్ధమునైనట్టిమహీరాజ్యము
మాత్రము కాదు; దేవాధిపత్యము సయితము లభించినను, బంధు
వధోద్యోగమున నింద్రియముల శోషింపఁజేయుచున్న నాశోక మేవిధ
మునఁ దొలఁగునో అట్టియుపాయ మెద్దియు నాకుఁ గానఁబడకున్నది.

సఞ్జయ ఉవాచ=సంజయుఁడు పలికెను :

8 8
శ్లో॥ ఏవ ముక్త్వా హృషీకేశం గుడాకేశః పరన్తపః ।
8
న యోత్స్య ఇతి గోవిన్ద ముక్త్వా తూష్ణీం బభూవహ॥ 9

టీ. పరన్తపః=శత్రుసంహారకుఁడైన, గుడాకేశః=అర్జునుఁడు, హృషీకేశం (ప్రతి)=శ్రీకృష్ణుని (గూర్చి), ఏవం=ఇట్లు, ఉక్త్వా=పలికి, న యోత్స్యే=యుద్ధముచేయను, ఇతి=అని, గోవిన్దం (ప్రతి) = కృష్ణునితో, ఉక్త్వా=చెప్పి, తూష్ణీంబభూవ=ఊరకుండెను, హా=ఆశ్చర్యము. [హృషీకేశుఁ డనుటవలన అర్జునుని హృషీకములను సదర్థములను వినుటకై పురికొల్పినాఁ డని తెలియునది.]

తా. శత్రుసంహారకుఁడైనయర్జునుఁడు శ్రీకృష్ణునిఁ గనుంగొని యీతెఱఁగునఁ బలికి యుద్ధముచేయ నని యూరకుండెను. ఏమాశ్చర్యము? భగవంతుఁడు చేయఁగోరిన భూభారావతరణకార్యమునందు నిమిత్తభూతుఁడైనయర్జునునికిఁ దగనిచోట శోకము గలిగెనని సంజయుఁడు శోకించుచున్నాఁడు.

అవ. ఇట్లు తగనియెడ, స్నేహమును కారుణ్యమును ప్రాప్తింపఁగా నర్జునుఁడు తనప్రకృతిని దప్పినవాఁడై క్షత్రియులకు యుద్ధము పరమధర్మ మయ్యును అధర్మమని తలఁచుచు ధర్మమిది యనియు అధర్మమిదియనియుఁ దెలియక వ్యాకులతచెంది ధర్మమును దెలియఁగోరి శరణాగతుఁడు కాఁగా నతని నుద్దేశించి, శరణాగతవత్సలుఁడును భగవంతుఁడు నైన శ్రీకృష్ణుఁడు, 'ఆత్మ నిత్య మైనది భగవదధీన మైనది' అనెడి శుద్ధాత్మస్వరూపవిషయ మైనజ్ఞానముచేతను, 'ఫలాభిసంధిరహితముగ యుద్ధము సేయుట అట్టి ఆత్మస్వరూపప్రాప్తికి ఉపాయ మగును' అనెడిజ్ఞానముచేతను తప్ప తక్కినవిధమున వీని యజ్ఞానము ఉపశమింప దని యోచించి యధ్యాత్మశాస్త్రము నవతరింపఁ జేయువాఁ డయ్యెను.

9A

శ్లో॥ తమువాచ హృషీకేశః ప్రహసన్నివ భారత।
సేనయో రుభయో ర్మధ్యే విషీదన్త మిదం వచః॥ 10

టీ. హే భారత=ఓధృతరాష్ట్రా, హృషీకేశః = శ్రీకృష్ణుఁడు, ఉభయోః సేనయోః = రెండు సేనలయొక్క, మధ్యే = నడుమ, విషీదన్తం=దుఃఖించుచున్న, తం=ఆ యర్జునునిఁగూర్చి, ప్రహసన్నివ = పరిహాసవాక్యమును పలుకుచున్నవానివలె, ఇదం వచః=ఈ చెప్పఁబోవు వాక్యమును, ఉవాచ=వలికెను.

తా॥ రాజా, (ఇట్లు అర్జునుఁడు దేహము వేఱు ఆత్మ వేఱు అని దేహాత్మల యథార్థస్వరూపమును వాని పరస్పర భేదమును దెలియనందున శోకము నొందెను; మఱి, 'దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు' అని ఆరెంటి స్వరూపములను పరస్పర భేదమును తెలిసి చెప్పెడు ధర్మములను మాటాడెను. ఇట్లు పరస్పరవిరుద్ధములైన గుణములతోఁ గూడినవాఁడై, తటాలున ప్రయత్నము మాని, యుద్ధమున కుద్యుక్తములైన) రెండు సైన్యములనడుమ దుఃఖపడుచున్న యర్జు 9C నునిఁ జూచి, పరమపురుషుడగు భగవంతుడు పరిహాసవాక్యము లాడువానివలె (ఆత్మయొక్కయు పరమాత్మయొక్కయు యథార్థస్వరూపమును బొందుట కుపాయములైన కర్మయోగ భక్తియోగములు గలదియు 'న త్వేవాహం జాతునాసమ్' అనుట మొదలుగా 'అహం త్వా సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి మాశుచః' అను వఱకుఁ గలదియు నగు) ఈ వాక్యమును జెప్పెను. 9B

శ్రీభగవానువాచ=భగవంతుడు చెప్పెను :

10 10
శ్లో॥ అశోచ్యా నన్వశోచస్త్వం ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ భాషసే ।
10
గతాసూ నగతాసూంశ్చ నానుశోచన్తి పణ్డితాః॥ 11

టీ. త్వం = నీవు, అశోచ్యాన్ ప్రతి = శోకింపఁదగనివానిని గూర్చి, అన్వశోచః = దుఃఖించితివి, ప్రజ్ఞావాదాంశ్చ = ప్రజ్ఞ గలిగియున్న వాదములను, భాషసే=పలుకుచున్నావు, గతాసూన్=పోయిగి

ప్రాణములుగల శరీరములంగూర్చియు, అగతాసూన్ = ఆత్మలం గూర్చియు, పణ్డితాః = యథార్థస్థితి నెఱుఁగువారు, న అనుశోచన్తి = దుఃఖింపరు.

తా. అర్జునా, నీవు శోకింపఁదగనివానిం గూర్చి శోకించెదవు మఱి *'పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిణ్డోదకక్రియాః' ఇత్యాదిగా దేహాత్మస్వభావముల నెఱిఁగి చెప్పెడు మాటలు పలికెదవు. దేహాత్మ స్వభావముల నెఱిఁగినవారికి నిందు శోకింపవలసిననిమిత్తము కొంచె మైనను లేదు. దేహాత్మస్వరూపములు దెలిసినవారు దేహము లనిత్య ములు గాన వానింగూర్చియు, ఆత్మలు నిత్యములుగాన వానిని గూర్చియు, దుఃఖింపరు. ఆత్మ వేఱైనది యని తెలియక వీరి దేహ ములనే ఆత్మగాఁ దలఁచి వీరిని జంపుచున్నానే యని శోకించుటయు, దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు అని తెలియుటచేఁ జెప్పునట్టి 'ధర్మము అధర్మము' అనుమాటలను పలుకుటయు, ననునివి నీయందు మిక్కిలి ప్రతిషిద్ధముగా కనఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి నీవు దేహస్వభావము నెఱుఁగవు. దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱై నిత్యమైనదనియు, అట్టి యాత్మప్రాప్తికిని ఉపాయము యుద్ధాదికమైన ధర్మమనియు నెఱుఁ గవు. ఈయుద్ధము ఫలాపేక్ష లేక చేసినయెడల నిది ఆత్మయొక్క యథార్థస్వరూపమును బొందుట కుపాయమగును. (ఆత్మకు జనన మరణములు లేనందున, దానికి జననముచేత కలుగుట గాని మర ణముచేత నశించుట గాని లేదు. కాఁబట్టి దానినిగుఱించి శోకింప నక్కఱలేదు. దేహమో కుండమొదలైనవానివలె అచేతనమై పరి ణామస్వభావము గలది గనుక దీనికి ఉత్పత్తివినాశనములు స్వాభావిక

---

* చూడు ౧ అధ్యా-౧౨ శ్లో-ఈలోకమునుండి ఆత్మలు పరలోకమునకుఁ బోవుట, పితృదేవతలగుట, పిండోదకములు గొనుట మొదలైనమాటలు దేహమున కంటె ఆత్మ వేఱై దానివలె నిచ్చటనే నశింపక నిత్యమై యుండునని దేహాత్మస్వరూప జ్ఞానముచే చెప్పునట్టిమాటలుగాఁ దెలియునది.

ములు. కాఁబట్టి దీనినిగూర్చియు శోకింప నక్కఱలేదు. ఇట్లు రెంటికిఁ గలస్వభావము లిట్టి వని తెలియక వానినిగూర్చి దుఃఖించుచున్నావు.

11

అవ. దేహాత్మస్వభావములను చెప్పఁబూని మొదట ఆత్మ స్వభావమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న త్వేవాహం జాతు నాసం న త్వం నేమే జనాధిపాః।
న చైవ న భవిష్యామః సర్వే వయ మతఃపరమ్॥ 12

టీ. అహం = ఈశ్వరుఁడ నైననేను జాతు = ఒకప్పుడును, నాసం(ఇతి)తు = లేకుంటిని (అనునది), న ఏవ= లేనేలేదు, త్వం = జీవుఁడ వైననీవు, (నాసీరితి)న=(లేకుంటి వనునది) లేదు. ఇమే=ఈ, జనాధిపాః=జీవు లైనరాజులును, (నాస న్నితి) న = (లేకుండిరనునది) లేదు. వయం సర్వే = మన మందఱమును, అతఃపరం=ఇఁకమీఁదను, న భవిష్యామః (ఇతి) చ= లేకపోయెదము అనునదియును, న ఏవ = లేనేలేదు.

తా. సర్వేశ్వరుఁ డగునేను ఇప్పటికిఁ బూర్వ మనాదిగానున్నకాలమున నొకప్పుడును లేకున్నవాఁడను గాను. నాకు ఈశితవ్యులైన సమస్తక్షేత్రజ్ఞులలో నొకఁడ వగునీవును తక్కిన యీరాజులందఱును అట్లే మున్నెప్పుడును లేకున్నవారు గారు. నేనును మీరును అందఱమును ఇఁకమీఁద లేకుందుమనుట లేనేలేదు. (అనఁగా పరమాత్మయు సర్వేశ్వరుఁడు నగు నే నెట్లు నిత్యుఁడనుటకు సందేహము లేదో అట్లే క్షేత్రజ్ఞులైన యాత్మలు మీరును నిత్యులే యని తలంపవలయును.)

అర్జునుఁడు బంధువులను వధింపనోపక వారి దేహములే యాత్మలనియు, అవి బాణాదిహతములై నశించునని తలఁచుటచే అనిత్యము

లనియు, అజ్ఞానముచే మోహితుఁడు కాఁగా వానికిఁ గలిగిన యీ మోహమును దొలఁగించుటకై భగవంతుఁ డాయాత్మల పారమార్థిక నిత్యత్వమును 'న త్వేవాహమ్' మొదలుగా ఉపదేశింపఁబూనిన సమయమున 'అహమ్', 'త్వమ్', 'ఇమే', 'సర్వే', 'వయమ్' అని తన్నును దక్కినవారిని వేఱు వేఱ చెప్పెను; కాన తనకును ఆత్మలకును, ఆత్మలలో నొకటికొకటికిని, భేదము పారమార్థిక మైన దని భగవంతుఁడే చెప్పినాఁ డని తెలియుచున్నది.

*(శంకరీయులు) ఇందులకు 'దేహభేద మనువర్తించుటంబట్టి అట్లు వేఱువేఱ చెప్పినాఁడే కాని యాభేదమునుబట్టి కా'దన్నచో, దేహ

---

* శంకరులు బ్రహ్మ మొకటితప్ప మఱియొద్దియును లేదు. బ్రహ్మము, మాయ ఆవేశింపఁగా, తన్నె పెక్కువస్తువులుగా భ్రమించుచున్నది కాన జగమునందు రాముఁడు సోముఁడు ఇత్యాదులందలి చిత్తులును (ఆత్మలును), దేహము ఘటము పటము ఇత్యాదులైన యచిత్పదార్థములును (అనఁగా బ్రహ్మము తప్ప తక్కిన నానావస్తుభేదములన్నియు) మిథ్యలు; భ్రాంతికల్పితములు. దేహములు మిథ్యలయ్యును, పైకి అవి పెక్కులు వేఱువేఱుగాఁదోఁచుటచే దానింబట్టి వ్యవహారవశమున భగవంతుఁడు 'నేను' 'నీవు' అని యిట వేఱువేఱ నిర్దేశించినాఁడుగాని దానిచే ఆత్మలు పెక్కులు వేఱువేఱ కలవని తలఁపగాదు. దేహభేదములు పెక్కులు కనఁబడుటయు అజ్ఞానమూలమైన భ్రాంతియే. జ్ఞానముదయింపఁగానే యీ భేదములన్నియు నశించి బ్రహ్మ మొక్కటియే యంతటను గనుపట్టును అనెదరు. భాస్కరులు, బ్రహ్మ మొక్కటియే. దానినుండి అచిత్తు పుట్టి దేహాదిరూపముగా నుపాధులై బ్రహ్మముయొక్క యంశములను ఆవరింపఁగా, అట్లావరింపఁబడిన బ్రహ్మాంశములే, భ్రాంతివలన, జీవులుగా తోఁచును గాని జీవులు బ్రహ్మముకంటె వేఱుగారు. ఇట్లు జీవులు మిథ్యలయ్యును వానియుపాధులైన దేహములు సత్యములై పెక్కు వేఱువేఱుగానున్నవి గాన ఈయుపాధుల భేదముఁబట్టి 'నేను' 'నీవు' అని వేఱువేఱనిర్దేశము కలిగె' నందురు. రామానుజులు, జగత్తునందలి భేదములన్నియు సత్యములే. ఏదియు మిథ్యగాదు. కనుక బ్రహ్మము వేఱు; జీవులు వేఱు. జీవులు పెక్కులు; పరస్పరమును వేఱువేఱు. కావుననే 'నేను' 'నీవు' అని వేఱనిర్దేశము తగియున్నది. శంకరులు, కేవల దేహభేదమునుబట్టి యట్లు చెప్పఁబడుటచే ఆత్మభేదము లేదనుట సరికాదు. అర్జునుఁడు భ్రాంతుఁడై యున్నవాఁడు. వానికి, వారిమతము చొప్పున భ్రాంతికల్పితములైనదేహముల భేదముంబట్టి 'నేను'

భేదమును వారిమతముచొప్పున మాయాకృతము గాన అపారమార్థిక మైనది. పారమార్థికవిషయ ముపదేశింపవలసినప్పుడు అపారమార్థిక దేహభేదమును ఈశ్వరుఁడు ప్రసంగింపఁడు. (భాస్కరీయులు) "దేహాద్యుపాధి సత్యమగుటంబట్టి దేహభేదము పారమార్థికముగాన దానిం బట్టి యట్లు వేఱువేఱు నిర్దేశించె" నన్నచో, దేహభేదము సత్యమైనను దానింబట్టి తోఁచు ఆత్మభేదము అసత్యము గనుక తత్త్వోపదేశ సమయమున తాత్త్వికము కాని యాభేద మేర్పడునట్లు 'నేను నీ'వని నిర్దేశించు ననుట యొప్పదు. శ్రుతియు *"నిత్యోనిత్యానాం చేతన శ్చేత నానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" (నిత్యులై యనేకులైన చేతనులకు, నిత్యుఁడగు చేతనుఁ డొకఁడెవ్వఁడో వాఁడు కోరికల నొడగూర్చుచున్నాఁడు) అని ఆత్మలకు భేదము స్వాభావిక మైనదిగా చెప్పుచున్నదే కాని సత్యోపాధిచేఁగాని మిథ్యోపాధిచేఁగాని కల్పితమైన దనలేదు.

"అజ్ఞానకృతమైన భేదదృష్టిచే అట్లు 'నేను నీవు' అను భేదము నిర్దేశించినాఁ"డన్నచో, ఇచ్చట నుపదేశించువాఁడు పరమపురుషుఁడు. పరమార్థమైనది వానిదృష్టి కవశ్యము గోచరింపక మానదు.

'నీవు' అనుట మఱింత భ్రాంతికరము. వానిభ్రాంతి నివర్తింపవలయును. 'నేను' నీవనుట భ్రాంతినివర్తించుటకై పఠించిన మంత్రము గాదు. మంత్రమేని దానియభిప్రాయ మెట్లైనను గావచ్చును. భ్రాంతినివృత్తికై యుపదేశించిన తత్త్వవాక్యము కాన యట్లు వేర్వేఱ నిర్దేశించినందుల కాత్మభేదము సత్యమై యుండవలయును. భాస్కరులు చెప్పునదియు సరిగాదు. వారిమతముచొప్పున దేహభేదము సత్యమైనను ఆత్మలు మిథ్యలుగావున ఆత్మభేదమును మిథ్యయే. కాన తత్త్వముపదేశించునపుడు 'నేను' 'నీవు' అని వేర్వేఱ నిర్దేశించుట ఆత్మభేదము సత్యమని అర్జునునకు తోఁపించును గాన అతాత్త్వికమైనయట్టివాక్యము భగవంతుఁడు చెప్పఁడు. కనుక ఆత్మలు పెక్కులై పరస్పరము వేర్వేఱై యుండిననే నేను నీవు అని వేఱువేఱనిర్దేశించుట చెల్లును. కాన ఆత్మల బహుత్వమును భేదమును సిద్ధము.

* శ్వేత-ఉ. ౬-౧౩.

కాన †నిర్విశేషమై, కూటస్థమై, నిత్యమై, చైతన్యరూపమై యున్న యాత్మస్వరూపము సాక్షాత్కరించుటవలన నతనికి అజ్ఞానమును (అవిద్యయు) తత్కార్యమైన భేదభ్రమయును నివర్తించియుండఁగా, అజ్ఞానమువలన 'నేను' 'నీవు' అని భేదమును కనుఁగొనుటయు, తన్మూలమున తన్ను గురువుగాను ఎదిరిని శిష్యునిగాను దలఁచి యుపదేశాది వ్యాపారములు సేయుటయు నొప్పవు.

'భగవంతునికిఁ గలిగియున్న యద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమై పోయినను, వాసనావశమున మరల ననువర్తించుచున్నది. కాన బాధితానువృత్తిరూపమైన (అనఁగా బాధింపఁబడియు మరల ననువర్తించునట్టిదైన) యాభేదజ్ఞానముచే ఈశ్వరుఁడు 'నేను' నీవు' అను భేదము ప్రదర్శించినాఁడు. ఐనను ఒకవస్త్రము కాలిపోయినపిదప నది తనవస్త్రాకారమును విడువకుండినను పూర్వమువలె నెట్లుప యుక్తము కానేరదో యట్లే భేదజ్ఞాన మద్వైతజ్ఞానముచే బాధితమైన పిదప వాసనారూపముగా అనువర్తించినను పూర్వమువలె పరమ పురుషునికి బంధకము కానేరదు'' అన్నయెడల నిదియొప్పదు. ఎట్లన, ఎండమావులను జూచి నప్పుడు మొదట జలజ్ఞానముగలిగియు పిదప నది జలముకాదనెడి జ్ఞానముచే ఆ జలజ్ఞానము బాధితమగును. అట్లు బాధితమై యది యనువర్తించియు నాయెండమావులనుండి జలము తెచ్చుకొనుట మొదలైన ప్రవృత్తుల నది కలిగింపదు. అట్లే యిందును అద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమైనపిదప అనువర్తించు చున్నను, అది మిథ్యార్థములను గుఱించినదే యగునని నిశ్చయ ముండుటవలన, అది మిథ్యాభూతులైనశిష్యాదులనుగుఱించి ఉప దేశాదిప్రవృత్తులను గలిగింపనేరదు. మఱియు నీశ్వరునికి మొదట అజ్ఞానముండినసేకదా అది శాస్త్రాధిగత తత్త్వజ్ఞానముచే పిదప

---

† సజాతీయ విజాతీయ స్వగతభేదరహితము నిర్విశేషము. నిర్వికారమైనది కూటస్థము.

బాధితానువృత్తి యగును. ఈశ్వరున కజ్ఞాన మున్నదనుట *'యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్', †'పరాస్యశక్తిర్వివిధైవశ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞాన బలక్రియాచ' §'వేదాహం సమతీతాని వర్తమానాని చార్జున। భవిష్యాణి చ భూతాని మాంతు వేద న కశ్చన॥' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులకు విరుద్ధము. కనుక అజ్ఞానమే లేనప్పుడు అది బాధితానువృత్తి యగు ననుటయే యశక్యము.

మఱియు పరమపురుషునికిని ఇప్పటి గురుపరంపరకును 'ఆత్మస్వరూపము ఒక్కటియే; దానికి రెండవది లేదు' అను నిశ్చయముండు నేని, భేదజ్ఞానము అనువర్తించినను, రెండవది లేనిదిగా తాము నిశ్చయించిన యాత్మస్వరూపమును రెండవవాని కెవని కుపదేశింతురు ? అని యడుగవలసియున్నది. "నిజముగా రెండవది లేకున్నను, ప్రతిబింబమువలె తోఁచుచున్న అర్జునుఁడు మొదలైన రెండవవారి కుపదేశింతు" రన్నచో, వెఱ్ఱిలేనివాఁ డెవఁడుగాని మణులు కత్తులు అద్దములు మొదలైనవానియందుఁ దోఁచుచున్న తనబింబములను జూచి యవి తనకంటె వేఱు కావని తెలిసి వాని కేయర్థమునుగాని యుపదేశింపఁ డనఁగా, ఇఁక మోక్షార్థము నుపదేశించుటయే కలుగదు. బాధితానువృత్తి గలుగునని యొప్పుకొని యింతవాదము సేయనేల ? మొదట బాధితానువృత్తి గలుగు నని చెప్పుటయే వారికి నొప్పదు. ఎట్లన, ఆత్మవ్యతిరిక్తభేదజ్ఞానమునకు (అనఁగా ఆత్మకంటె వేఱైనవానిని తోఁపించుజ్ఞానమునకు) కారణము అనాదిదోషము. అది బాధకమైన అద్వితీయాత్మజ్ఞానముచేత, (అనఁగా ఆత్మకంటె రెండవది లేదనుజ్ఞానముచేత) నశించినదై యున్నది. ఇట్లు అద్వితీయాత్మజ్ఞానముచే నాశితమై కారణమైనదోషమే లేకుండఁగా తత్కార్యమైన భేదజ్ఞానము ఘటించుట యెట్లు ? అది ఘటింపనప్పుడు బాధితానువృత్తి యగుటయే యెక్కడిది ?

---

* ముం., ఉ. ౧-౧-౯; ౨-౨-౭. † శ్వే. ఉ. ౬-౮.

"చంద్రుఁ డొకఁడయ్యును కంటియందలి తిమిరాదిదోషములచే యిద్దరు చంద్రులు గనఁబడుదురు. చంద్రుఁ డొకఁడే యనుజ్ఞానముచే ద్విచంద్రజ్ఞానము బాధిత మయ్యును అనువర్తించునట్లు, అద్వైతజ్ఞానముచే భేదజ్ఞానము బాధితమయ్యు ననువర్తించు" నన్నచో, చంద్రైకత్వజ్ఞానముచే ద్విచంద్రజ్ఞానము బాధిత మైనది కాని, ఆ ద్విచంద్రజ్ఞానమునకుఁ గారణమైన తిమిరాదిదోషము పారమార్థికమైనది గాన బాధితము కాకుండును. కనుక, పారమార్థిక కారణ ముండువఱకును తత్కార్యమైన ద్విచంద్రజ్ఞానము బాధితానువృత్తియగుట (అనఁగా బాధితమయ్యు ననువర్తించుచుండుట) యుక్తమే. అట్లు అనువర్తించుచున్నను అది చంద్రుఁ డొకఁడే యను ప్రబలప్రమాణముచే బాధిత మగుటవలన ఏమియుఁ జేయ నేరదు. ఇందో, భేదజ్ఞానమును దానివిషయములును దానికారణమును అన్నియు అపారమార్థికములు. కనుక వస్తుయాథాత్మ్యజ్ఞానముచే అపారమార్థికములైన భేదజ్ఞానమును దానివిషయములును దాని కారణమును అన్నియు నశించియుండఁగా ఎట్లును బాధితానువృత్తి కలుగనేరదు. కారణసహితముగా నశించిన పిదప కార్యమెట్లుండును ? కాఁబట్టి సర్వేశ్వరునికిని ఇప్పటి గురుపరంపరకును తత్త్వజ్ఞాన ముండెనా గురుశిష్యాదిభేదదర్శనముగాని తత్కార్యములైనయుపదేశాదులుగాని కలుగవు; భేదదర్శన ముండెనా దానికి హేతువైనజ్ఞానమును వారికుండును గాన ఆయజ్ఞత్వముంబట్టి వారుపదేశము సేయుట యెంతయుఁ గలుగనేరదు.

["మఱియు బ్రహ్మ మొకటియే అవిద్యాశబలమై జీవుఁ డగును. కావున జీవుఁ డొక్కఁడే కాని పెక్కండ్రు లేరు. కలఁ గనువానికి కలలోఁ గనఁబడు పురుషులవలె ఆ యేకజీవునికిని భ్రాంతివలన అనేక జీవులు ప్రతిభాసింతురు. కల గన్నవానికి మేలుకొనుటచే కలలోఁ గనబడినవెల్ల బాధితము లగునట్లు ఆ యేకజీవునికి ఒకప్పుడు గలుగు

తత్త్వజ్ఞానముచే వానికిఁ గనఁబడెడి యీ మిథ్యాప్రపంచము బాధిత
మగును" అందురు. అట్లైన నుపదేశముసేయు వాసుదేవాది గురువు
లెవరు ? ఆయేకజీవుడా ? లేక వానిచేఁ జూడఁబడు మఱియొకరా?
మఱి యర్జునాది శిష్యులు అతఁడా ? లేక అతని చేఁ జూడఁబడు మఱి
యొకరా ? అని యడుగఁదగును. జీవభూతుఁడైన యీ బ్రహ్మమే
గురుఁడేని అప్పు డట్టి గురువునకుఁ గల అద్వితీయాత్మవిజ్ఞానమువల
ననే (అనఁగా తనకంటె రెండవది లేదను నెఱుకవలననే) ఆబ్రహ్మ
మునకుఁ గలయజ్ఞానమును తత్కార్యములైన శిష్యాచార్యత్వాది
భేదములును నశింపగా, అట్లు నశించిన శిష్యునిఁగూర్చి యుపదేశము
సేయుటవలనఁ బ్రయోజనమేమి ? ["గురుఁడాయేకజీవుఁడు కాఁడు
గాని వానిచేఁ జూడఁబడు మఱొకఁడగును. జీవుఁ డొకఁడే కలఁడు
గాన వానిచేఁ జూడఁబడు మఱొకఁడైన యీగురువును అతని
అద్వైతజ్ఞానమును కల్పితములే యగును. అయినను కలఁగనువానిచే
కలయందు కల్పితుఁడైన యొకపురుషునియొక్క విజ్ఞానమువలన
ఆకల బాధితము కానట్లు ఆయేకజీవునిచే కల్పితమైన యీ గురువు
యొక్క విజ్ఞానముచే ఆజీవునికిఁ దోఁచు మిథ్యాప్రపంచము బాధి
తము కానేరదు. అది బాధితమగుటకై కల్పితుఁడైన యీగురువు
తనజ్ఞానము నుపదేశింపవలసి యున్నది గాన ఉపదేశము నిష్ప్రయో
జనము గాదు" అన్నచో, ఉపదేశార్థమైన యీ] గురువును అతని
జ్ఞానమునుఁ గల్పితములేని [శిష్యుడును ఆయేకజీవుడే యనుటకు
ప్రమాణము లేదు గాన] శిష్యుఁడును వాని యద్వైతజ్ఞానమును
[నిజము లనుటయెట్లు ? అవియును] గల్పితములే యగును గాన శిష్యుని
యొక్క కల్పితజ్ఞానమును వానియజ్ఞానమును నివర్తింపఁజేయనేరదు.
"శిష్యుని యద్వైతజ్ఞానము కల్పితమైనను పూర్వమున్న భేద
జ్ఞానమునకు విరోధి యగుటచే దానిని నివర్తింపఁజేయు" నన్నచో
నప్పు డాచార్యజ్ఞానమును అట్టిదే యగును. అదియే యీ భేదజ్ఞాన,

మును నివర్తింపఁజేయును. అనఁగా జీవుఁడొక్కఁడే కాన ఆచార్యునికిఁ గలయద్వైతజ్ఞానముచేతనే జీవునకు పూర్వమున్నభేదజ్ఞానము నివర్తింపఁగా అంతటను గల శిష్యాచార్యత్వాదిభేదము లన్నియు నశించునుగాన శిష్యుని కుపదేశమే నిరర్థకమగును. ఇఁక శిష్యుని జ్ఞానముతోఁ బని యేమి? కాన అద్వైతసిద్ధాంతము అనుపపన్నము.

12
శ్లో॥ దేహినోఽస్మిన్ యథా దేహే కౌమారం యౌవనం జరా।
తథా దేహాన్తరప్రాప్తిః ధీరస్తత్ర న ముహ్యతి॥ 13

టీ. అస్మిన్ దేహే = ఈ ఒక్క దేహమునందు వర్తించునట్టి, దేహినః = ఆత్మకు, కౌమారం = బాల్యము, యౌవనం = యౌవనము, జరా = ముసలితనము, యథా (భవన్తి) = ఎట్లు కలుగుచున్నవో, తథా = అట్లు, దేహాన్తరప్రాప్తిః = మఱియొక శరీరమును బొందుటయును, (భవతి = కలుగుచున్నది). తత్ర = ఆవిషయమునను, ధీరః = బుద్ధిమంతుఁడు, నముహ్యతి = మోహము నొందఁడు-భ్రమింపఁడు.

తా॥ ఒక దేహమునందలి ఆత్మకు ఆ దేహమునందే బాల్యము యౌవనము వార్ధకము ఎట్లు సంభవించునో, అట్లే దేహాంతరము గలుగుటయును నిశ్చయము. ఈవిషయమునందు బుద్ధిమంతుఁడు భ్రమింపఁడు.

బుద్ధిమంతుఁడు, ఒక శరీరమునకు బాల్యావస్థ పోయి మఱి యౌవనాద్యవస్థలు కలుగునపుడు ఆశరీరమునందుండు ఆత్మ స్థిరమైన దనుబుద్ధితో అది నశించినది యని దుఃఖింపక యెట్లుండునో, అట్లే ఆ దేహము పోయి మఱియొక దేహము కలుగునపుడును ఆ యాత్మ అట్లు నశింపకయె యున్నదని తలఁచి దుఃఖింపఁడు. బాల్యాద్యవస్థలు దేహమునుబట్టి ఆత్మకు సంభవించునట్లు జననమరణములును దేహమునుబట్టియే ఆత్మకు కలుగుచున్నవి. కాబట్టి ఆత్మ నిత్యమగుటచే ఆత్మవిషయమై దుఃఖింపఁగూడదు. మఱి చేయవలసిన దేమి

యనఁగా:—నిత్యములే యగు ఆత్మలు అనాదికర్మవశ్యములై ఆయా కర్మములకు తగినదేహములను బొందుచుండును. ఆయా దేహము వలన ఆత్మకుఁ గలిగినబంధము నివర్తించుటకొఱకు ఆ దేహముచేతనే *శాస్త్రీయములై స్వవర్ణోచితము లగుయుద్ధాది కర్మములను ఫలాపేక్ష విడిచి యాచరించుచుండవలయును. అప్పుడు ఇంద్రియములు వానివాని విషయములతో సంబంధించుటచేత శీతోష్ణాదులవలన సుఖదుఃఖములు కలుగక మానవు అయినను, ప్రారంభింపఁబడిన యాకర్మలు ముగియువరకును వానిని ఓర్చుకొనియే తీఱవలెను.

13

అవ. ఈయర్థమును అనంతరమే యిందు చెప్పుచున్నాఁడు.

14

శ్లో॥ మాత్రాస్పర్శా స్తు కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః ।

14

ఆగమాపాయినోఽనిత్యా స్తాం స్తితిక్షస్వ భారత॥ 14

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా. మాత్రాస్పర్శాః = శబ్దాదివిషయములతో శ్రోత్రాదీంద్రియములయొక్క సంబంధములు, శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః = చలి వేఁడి మొదలగు సుఖదుఃఖములను గలుగఁజేయునవి, ఆగమాపాయినః = రాకపోకలుగలవి, అనిత్యాస్తు = ప్రవాహరూపముగా ఎడతెగకుండునవిగావు (తస్మాత్ = కావుననే), భారత= అర్జునా, తాన్=వానిని, తితిక్షస్వ=ఓర్చుకొనుము.

తా. అర్జునా, శబ్దాదివిషయములతో ఇంద్రియములు సంబంధించినపుడు శీతోష్ణసుఖదుఃఖములుకలుగును. అవి నచ్చుచుఁ బోవుచునుండునవి గాన బంధమునకు హేతువులైన కర్మములు నశింపఁగానే నివర్తించునవి, కాఁబట్టి యుద్ధాదులైన శాస్త్రీయకర్మములు ముగియు

* శాస్త్రీయము లనుటచే ఈశ్వరుని శాసనమునకు లోఁబడనిచో దండము గలుగుననియు, స్వవర్ణోచితములనుటచే యుద్ధాదులు విడిచి భైక్షమాచరింపరాదనియు, ఫలాపేక్ష విడిచి యనుటచే మోక్షముకొఱకనియుఁ దెలియునది.

వఱకు వానిని ధైర్యముతో *సహింపుము. అనఁగా, ఆత్మలు నిత్యములయ్యును అనాదికర్మవశ్యములైనవి. కనుక వానికి ఆయా కర్మములవలన ప్రాప్తమైన శరీరసంబంధముచేత విషయానుభవము కలుగునపుడు సుఖదుఃఖములు కలుగక మానవు. కాబట్టి వానిని సహింపుమని భావము.

పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశము లనెడి పంచభూతములును వానిని ఆశ్రయించియుండెడి శబ్దస్పర్శరూపరసగంధము లనెడి విషయములును తన్మాత్రములచేఁ గలిగినవిగాన మాత్ర లని చెప్పఁబడుచున్నవి. వాని స్పర్శములు, చలువ వేఁడి మెత్తన పరుసన మొదలగు రూపములతో సుఖదుఃఖప్రదములుగా నుండును. వానికి ఇంద్రియములతోడి సంబంధములే "మాత్రాస్పర్శములు". తన్మాత్రములనఁగా భూతములయొక్క సూక్ష్మావస్థలు.

15

అవ. అట్లు ఓర్చుకొనుట యేల యనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యం హి న వ్యథయన్త్యేతే పురుషం పురుషర్షభ ।
సమదుఃఖసుఖం ధీరం సోఽమృతత్వాయ కల్పతే॥ 15

టీ. హేపురుషర్షభ=ఓపురుషశ్రేష్ఠుడైన అర్జునా, ఏతే = ఈ విషయవాసనలు, సమదుఃఖసుఖం = సుఖదుఃఖములయందు సమబుద్ధి గల, ధీరం=ధైర్యవంతుఁడగు-నిశ్చలుఁడైన, యం పురుషం=ఏపురుషుని, న వ్యథయన్తి=బాధింపవో, సః హి = వాఁడుగదా, అమృతత్వాయ=మోక్షముకొఱకు, కల్పతే=సమర్థుఁడగుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, ఏధీరుఁడు త్రోసిపుచ్చరాని దుఃఖమునుగూడ అది కర్మక్షయహేతువై అనుకూలమగుటవలన, సుఖముగనే తలఁ

* దుఃఖమును ఓర్చుకొనుటగలదుగాని సుఖమునుగూడ ఓర్చుకొనుటయన నేమి యనఁగా దానియందుపేక్ష గలిగి ఉబ్బు లేకుండుట యని తెలియునది.

చుచు, మోక్షసాధనముగా స్వవర్ణమునకుఁ దగిన యుద్ధాదికర్మము లను ఫలాపేక్ష లేక చేయుచుండఁగా, వానిలోఁ గల్గు బాణపాతము [16] [17]
మొదలైన మృదుక్రూరస్పర్శములు పీడించినను నోర్చుకొనియుం డునో వాఁడే నిత్యానందరూపమగు మోక్షమును సాధించును గాని దుఃఖ మోర్వఁజాలని నిను బోఁటివాఁడు గాడు. ఆత్మలు నిత్యము లగుటచే వానిని రక్షింపవలసినది లేదు; మఱి వానికొఱకై చేయవల సిన దింతయే యని భావము

అవ. 'గతాసూనగతాసూం శ్చ' అని యాత్మలు నిత్యము లగుటచేతను, దేహములు స్వాభావికముగా నశించున వగుటచేతను వానినిగూర్చి శోకింప నిమిత్తము లేదని పూర్వము చెప్పినదానినే ఉపపాదించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నాఽసతో విద్యతేభావో నాఽభావో విద్యతే సతః ।
ఉభయోరపి దృష్టోఽన్త స్త్వనయో స్తత్త్వదర్శిభిః ॥ 16

టీ. అసతః = నశించుస్వభావము గలశరీరమునకు, భావః = ఉండుట, నవిద్యతే= లేదు. సతః=నశింపనిజీవాత్మకు, అభావః= లేకుం డుట, నవిద్యతే= లేదు. అనయోః = ఈ-కనఁబడుచున్న, ఉభయో రపి= రెంటియొక్క (దేహాత్మలయొక్క) యొక్కయు, అన్తః = నిర్ణయము, తత్త్వదర్శిభిః=తత్త్వము నెఱిఁగినవారిచేత, దృష్టః= తెలియఁబడినది.-

తా. నశ్వరమైన దేహమునకు నిత్యత్వమును, స్థిరమైనయా త్మకు అనిత్యత్వమును లేవు. అచిద్వస్తువగు దేహమునకు అసత్త్వమే స్వరూపమనియు, చేతనమైన యాత్మకు సత్త్వమే స్వరూప మనియు, తత్త్వదర్శను లైనవారు ప్రత్యక్షముగాఁ జూచినట్లు తెలిసి నిశ్చ యించియున్నారు.

వినాశము నొందు స్వభావమే అసత్త్వము. అవినాశస్వభా వము సత్త్వము. భగవంతు లగుపరాశరులును నిట్లే చెప్పియున్నారు.

* 'తస్మాన్న విజ్ఞానమృతే౽స్తి కించిత్ క్వచిత్ కదాచిద్ద్విజ వస్తుజాతమ్।' 'సద్భావ ఏవం భవతో మయోక్తో జ్ఞానం యథా సత్యమసత్య మన్యత్' (వి. పు. 2-12-45) 'అనాశీ పరమార్థశ్చ ప్రాజ్ఞైరభ్యుపగమ్యతే। తత్తు నాశి న సన్దేహో నాశిద్రవ్యోపపాదితమ్'(వి.పు. 2-14-24) 'యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞా ముపైతి వై। పరిణామాది సంభూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిం' (వి.పు. 2-13-100) అని చెప్పియున్నారు. ఇందును 'అన్తవన్త ఇమే దేహాః' 'అవినాశి తు తద్విద్ధి' అని చెప్పఁబడుచున్నది. కావున అవినాశిత్వమును వినాశిత్వమునే సత్త్వము అసత్త్వము అని చెప్పుటకు హేతు వని తెలియుచున్నది. ఇచ్చట † సత్కార్యవాదము అసంగతముగాన ఈశ్లోకము

---

* దీనికి 'ద్విజా! కాఁబట్టి వస్తుసమూహమున, విజ్ఞానమైన ఆత్మ తప్ప తక్కినయేదిగాని యెచటఁగాని యెప్పుడుగాని సత్తులేదు'. 'నీకు నేనిట్లు జ్ఞానము-ఆత్మ-సత్యమనియు తక్కినవల్ల అసత్యమనియుఁ జెప్పితిని' అని యర్థము. ఇట్లు, ఆత్మ సత్యమనియు దేహము అసత్యమనియు చెప్పఁబడుట తెలుపఁబడినది. సత్యము అసత్యము అనుటకు పరమార్థము అపరమార్థము అని అర్థములగునుగాని అవి అనాశి వినాశి యని యర్థమెట్లు? అనఁగా ఇందులకై 'అనాశీపరమార్థశ్చ...ద్రవ్యోపపాదితమ్' అనాశియైనది పరమార్థము-అనఁగా సత్యము, అని ప్రాజ్ఞు లంగీకరింతురు. నశించుద్రవ్యములలోనైనది నశించునది సందేహము లేదు' అనిరి. అనాశి యగుటయే పరమార్థ మనుటకును, వినాశి యగుటయే అపరమార్థ మనుటకును హేతు వని భావము. 'సత్యము అసత్యము' అనుటకు అర్థములుగాఁ జెప్పఁబడిన 'అవినాశి వినాశి' యనఁగా నేమి? యని శంక రాఁగా, అందులకై 'యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞాముపైతి వై। పరిణామాదిసమ్భూతాం తద్వస్తు నృప తచ్చ కిమ్॥' కాలాంతరమునను, వికారాదులచే మఱియొక పేరు నొందనిది వస్తువు. రాజా! అది యేది' అని వికారములను వానిచే వేఱు పేళ్లను బొందునది అవస్తు వనియు, అట్టిది గానిది వస్తు వనియుఁ జెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి వినాశి యనఁగా వికారమును బొందునది; అవినాశి యనఁగా వికారమును బొందనిది యని యర్థము. కాఁబట్టి దేహమునకు వికారిత్వమూలమైన వినాశిత్వమును బట్టి అసత్త్వమనియు, ఆత్మకు అవికారిత్వరూపమైన అనాశిత్వమును బట్టి సత్త్వమనియు పేళ్లు చెప్పఁబడుచున్నవని గ్రాహ్యము.

† సత్కార్యవాదము సాంఖ్యప్రోక్తము. 'నాసతో విద్యతే భావో నాభావో విద్యతే సతః' అనుటకు 'లేనిది కలుగఁజాలదు. ఉన్నది లేకపోవదు' అని యర్థము.

తత్పరము గాదు. దేహాత్మల స్వభావములను దెలియక మోహము నొందినవానికి ఆమోహము శాంతించుకొఱకు ఆ రెంటియొక్క స్వభావము లైన నాశిత్వమును అనాశిత్వమును వివేచించి చెప్పఁదగును. అదియే 'గతాసూ నగతాసూంశ్చ' అని ప్రస్తావింపఁబడినది. దానినే 'అవినాశి తు త ద్విద్ధి' 'అన్తవన్త ఇమే దేహాః' అని వెంబడిని ఉపపాదించుచున్నాఁడు. కావున ఉక్తార్థమే గ్రాహ్యము.

18

శ్లో॥ అవినాశి తు తద్విద్ధి యేన సర్వ మిదం తతమ్ ।
వినాశ మవ్యయ స్యాస్య న కశ్చి త్కర్తు మర్హతి॥ 17

టీ. యేన=ఏ ఆత్మతత్త్వముచేత, ఇదంసర్వం = ఈప్రపంచమంతయు, తతం = వ్యాపింపఁబడినదో, తత్ = దానిని, అవినాశి = నాశము లేనిదిగా, విద్ధి= తెలిసికొనుము. అవ్యయస్య=నాశము లేని, అస్య = దీనికి, కశ్చిత్ = ఏపదార్థ మయినను, వినాశం=నాశమును, కర్తుం=కలుగఁజేయుటకు. నార్హతి=అర్హము గాదు-తగదు.

తా. చేతనమగు ఏయాత్మ తత్త్వము తా నతిసూక్ష్మమగుటచేత తనకు వ్యతిరిక్తమైన యీ యచేతనప్రపంచ మినందంతటను వ్యాపించియున్నదో అట్టిదానికి నాశములేదని యెఱుఁగుము. నాశము లేని యీయాత్మను నాశమునొందింప నెట్టిపదార్థమునకుఁగాని శక్యముగాదు.

నాశమును గలిగించునట్టిశస్త్రము జలము అగ్ని వాయువు మొదలైనవి తమచే నశింపజేయఁబడు వస్తువులయందు వ్యాపించి నాశముఁ గలిగించుచున్నవి. వ్యాపించి నాశముసేయునవి సూక్ష్మములుగాను వానిచే వ్యాప్తములై నాశమునొందునవి వానికంటె

ఇది యీ ప్రకరణమునకుఁ బొసఁగినది కాదు దేహాత్మస్వభావము తెలియంగక మోహితుఁడై యున్న యర్జునునికి ఇందు దేహాత్మవివేచనము లేదు. తన్మూలకమయిన శోకాపనోదనమును గలుగదు. కాన యిది అసంగతమని భావము.

స్థూలములుగాను నుండును. సూక్ష్మము స్థూలమునందు వ్యాపించి నాశము కలిగించునేకాని స్థూలము సూక్ష్మమునందు వ్యాపించి నాశము కలుగఁజేయఁజాలదు. ఆత్మతత్త్వము, తక్కిన యన్నిటియందును వ్యాపించునది గనుకనే వాని కన్నింటికంటె మిక్కిలి సూక్ష్మమై యుండును. తక్కినవి దానిచేత వ్యాప్తములగును గాన దానికంటె స్థూలము లగును. ఇట్లు వ్యాపకమై, కావుననే నిరతిశయసూక్ష్మమై, దానివలన వినాశమునకనర్హమై, యుండు ఆత్మతత్త్వమునకు, దానిచే వ్యాపింపఁబడిన దగుటవలన దానికంటె స్థూలముగా నుండెడు తక్కిన యచేతనవస్తు వేదిగాని నాశముఁ గలిగింపఁ జాలదు. స్థూలము సూక్ష్మమును నశింపఁజేయఁ జాలదన్నప్పుడు సమ్మెట మొదలైనవి స్థూలములుగా నుండినను కుండ మొదలైనవానిని నశింపఁజేయ లేదా యన్నచో అవి *వేగముతోఁ గూడినసంయోగముచే సూక్ష్మమైన

---

* 'వేగముతోడి సంయోగ' మనుటవలని సారస్యమేమనఁగా—సమ్మెటమీఁద ఉరకకుండను పెట్టఁగా ఆసంయోగమాత్రముచే కుండ నశింపదు. కాన సంయోగమాత్రము నాశము గలిగింపఁజాలదు. సమ్మెటకు వట్టి వేగముమాత్రము ఉండి సంయోగము లేకున్నను కుండ పగులదు. కావున వేగమాత్రము నాశము కలిగింపదు. గడ్డిపోఁచకు వేగమును సంయోగమును ఉండినను కుండను పగుల్పఁజాలదు. సమ్మెట వంటి ద్రవ్యవిశేషముతో అవిగూడియుండినచో నది పగులును. కనుక కేవల వేగసంయోగములు రెండును నాశకములు గావు. ద్రవ్యవిశేషముయొక్క వేగముతోడి సంయోగమును గావలయును. సమ్మెట వెనుకటిభాగము కుండతో సంయోగము నొందినను అది నశింపదు. దాని ముందటిభాగమే యట్లు సంయుక్తము గావలయును. కావున కాఠిన్యాదియుక్తమైన ద్రవ్యవిశేషపు భాగవిశేషముయొక్క వేగముతోడి సంయోగమే నాశకమగునని తెలియుచున్నది. ఇది సరికాని యిక్కడ సమ్మెట పగులగొట్టినదానికి వాయువును హేతువుగాఁ జెప్పుట యెట్లు? అనవచ్చును. వేగము వలన వాయువు పుట్టుట ప్రత్యక్షసిద్ధము. మిక్కిలి కటువైనశబ్దము బిట్టుగా తాఁకగా వస్తువులు క్షోభించుటయుఁ దెలియుచున్నదిగాన వాయువు ద్రవ్యంబులంజొచ్చి నాశముసేయుననుట యేర్పడుచున్నది. వాయు వంతటను గలదు. ఇటఁగూడ వాయువున్నది గావున సమ్మెటతో వాయువిశేషము గూడి కుండకన్నను సూక్ష్మమగుటచే దానిని నాశము సేయుచున్న దనుట అంగీకరింపఁదగియున్నది. కొన్నియెడల సమ్మెట మొదలైనవి వేగము లేకయె ఆక్రమణాది మాత్రమున నాశము సేయుచున్నవి. అట్టి

వాయువును బుట్టించి తన్మూలమున నాశముఁ గలిగించుచున్నది. కాన ఆత్మతత్త్వము అవినాశి.

19 శ్లో॥ అన్తవన్త ఇమే దేహా నిత్యస్యోక్తాః శరీరిణః।
అనాశినోఽప్రమేయస్య తస్మాద్యుధ్యస్వ భారత॥ 18

టీ. నిత్యస్య=ఉత్పత్తిరహితుఁడును, అప్రమేయస్య = ప్రమాణముచేత నెఱుఁగరానివాఁడును, అనాశినః=నాశము నొందనివాఁడును నగు, శరీరిణః=శరీరి (ఆత్మ)యొక్క, ఇమే=ఈ దేహములు, అన్తవన్తః=వినాశస్వభావము కలవిగా, ఉక్తాః=(శాస్త్రములచేత) చెప్పఁబడినవి, తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, హేభారత = ఓయర్జునా, యుధ్యస్వ=యుద్ధముచేయుము.

తా. అర్జునా, నాశమున కనర్హుఁడు కావుననే నాశము లేనివాఁడును, దేహమువలె యోగ్యరూపమునఁ దెలియరానివాఁడును అగు ఆత్మ, తనపూర్వకర్మములను అనుభవించుకొఱకే పంచభూతసంఘాతరూపమైన యీ దేహములతోడి సంబంధము నొందునని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి ఇట్లు దేహములు కర్మవశమునఁ బుట్టినవి. కావున ఆకర్మము ముగియఁగానే అవి నశించును. ఇట్టి ఆత్మనుగూర్చియు దేహములను గూర్చియు శోకము దగదు. కావున సంశయమువదలి యుద్ధము సేయఁ బ్రారంభింపుము.

*'దిహ ఉపచయే' అను ధాత్వర్థమునుబట్టి దేహములు ఉపచయరూపము లైనవి-(అనఁగా పెరుఁగునట్టివి- అవయవములు గలవి

యొడల సమ్మేటయవయవముచే ఒత్తుడుపడినకుండయవయవవిశేషములు తమకంటె స్థూలమైన కుండ యితర భాగమును జొచ్చుటచే అది పగులుచున్నది. లేక వాయుపూరితమైనతిత్తి మొదలైనవానినుండి వాయువు వెడలువట్లు ఆయాక్రమణమువలన లోపలి వాయు వెడలుటం బట్టియు దానిచే కుండకు నాశము గలుగునని చెప్పవచ్చును.

* 'ఈశ్లోకమున దేహమునకు 'అన్తవన్తః' 'ఇమే' 'దేహాః' అని మూఁడు విశేషములుగలవు 'అన్తవన్తః' అనుటకు వినాశస్వభావములని యర్థము. 'ఇమే'

యనుట.) కావుననే ఈదేహములు అంతవంతములు-అనఁగా వినాశ
స్వభావము గలవి.) ఎట్లనఁగా ఉపచయాత్మకములైన ఘటాదులు
అంతవంతములుగాఁ గనుపట్టుచున్నవి. నిత్యుఁడైన శరీరికి (అనఁగా
ఆత్మకు) ఈదేహములు కర్మఫలములను అనుభవించుకొఱకై పంచ
భూతముల సంఘాతమురూపముగా ఏర్పడినవి. ఇవి, 'పుణ్యః పుణ్యేన
కర్మణా భవతి పాపః పాపేన' ఇత్యాది శాస్త్రములచే (కర్మఫల

అని నిర్దేశించుటచే భూతసంఘాతరూపములైనవని ఫలితార్థము. పెక్కుభూతముల
కూడికచేతనైనవియు అనిత్యములు కావున ఇవియు అనిత్యములే. 'దేహాః' అనుటవలన
బహుత్వార్థముంబట్టి ఉపచయాత్మకములు—అనఁగా సావయవములని యర్థము స్ఫురించు
చున్నది. సావయవము లనుటచేతను అనిత్యములని తెలియుచున్నది. 'శరీరిణః'
అను షష్ఠి, సంబంధమును దెలుపుచున్నది గావున శరీరియగు ఆత్మతో కర్మఫలాను
భవముకొఱకవి సంబంధించుచున్నవనియుఁ దెలుచున్నది. దీనినే 'పుణ్యః పుణ్యేన'
బృ-ఉప-అధ్యా. ౪. బ్రా. అనుశ్రుతి ప్రతిపాదించెడిని అవి, కర్మఫలముల ననుభ
వించుటకై కలిగినవనుటచే అర్థసిద్ధముగా కర్మములు ముగియఁగానే నశించుననియు
నేర్పడుచున్నవి. ఇట్లు దేహము నాశస్వభావమును, భోగార్థమును, సావయవమును,
సంఘాతరూపమును వ్యాప్యమునుగా నున్నది. దీనికి వ్యత్యస్తముగా ఆత్మను వర్ణించు
చున్నాఁడు; ఆత్మకు,'నిత్యస్య' 'శరీరిణః' 'అనాశినః' 'అప్రమేయస్య' అని నాల్గు
విశేషణములు చెప్పఁబడియున్నవి. నిత్య మనుటచే దేహమువలె నాశార్హము గాదు.
ఏలనఁగా అది అప్రమేయము. ప్రమేయమనఁగా జ్ఞానమునకు విషయమైనది. అయినను
కేవలము జ్ఞానవిషయ మను నర్థము దగదు. 'ఏతద్యోవేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ
ఇతి తద్విదః' అనుచో, దేహము ఆత్మకు జ్ఞానవిషయమే కాక భోగ్యమును అగును
గావున ప్రమేయ మనుటకు భోగ్యత్వమువఱకు అర్థము గ్రాహ్యము. కాన, అప్రమేయ
మనఁగా భోగ్యముగానిది-దేహమువలె కర్మఫలార్థమైనభోగ్యము గాక భోక్తయైనదని
యర్థము. మఱియు ఆత్మ, దేహమువలె సావయవము గాదు. ఎట్లనఁగా, ఆత్మ, యొక
గృహమునుగాని క్షేత్రమునుగాని 'నేను దీనిని ఎఱుఁగుచున్నాను' అనును. గృహ
మునుజూచి 'నేను ఎఱుగుచున్నాను' అనునప్పుడు ఆగృహముయొక్క సమస్తభాగము
లను తాను ఒక్కఁడే ఒక్కరూపుననే తెలియునట్లు దేహమునుగూర్చియు అట్లు
చెప్పునప్పుడు దాని సమస్తావయవములను తాను ఒక్కఁడే ఒక్కరూపుననే తెలి
యువాఁడగుచున్నాఁడు; కాని ఆయా యవయవములను తెలియువాఁడు వేఱువేఱుగఁ
గాని తెలియుట వేఱువేఱువిధముగఁగాని యుండదు. ఇట్లు దేహమును దాని యవ
యవముల నెల్లను తెలియువాఁడు 'నేను' అని యొక్కఁడుగాను, తెలియుట 'ఎఱుఁగు

భోగార్థము లని) చెప్పఁబడినవి. (ఇట్లు కర్మాధీనముగా ఉత్పత్తి నొందునవి గావున) కర్మావసానమున నశించునవి. ఆత్మయో అవినాశి. ఏలనఁగా నది అప్రమేయ మైనది. ఆత్మ ప్రమేయముగా కనఁబడదుగదా. అయితే ప్రమాతగాఁ గనఁబడుచున్నది. అట్లనియే యిందు 'ఏత ద్యో వేత్తి తం ప్రాహుః క్షేత్రజ్ఞ ఇతి తద్విదః' అని

చున్నాను' అని యొక్క రూపుగాను నుండుటంబట్టి అట్లు తెలియునట్టి యాత్మకు అవయవము లుండఁజాలవు. ఎట్లనఁగా-దేహము అవయవములుం గలదిగదా. అందు ఒక యవయవమునకుఁ గలుగుబాధాదులు మఱియొక అవయవమునకుఁ దోఁపవు. అట్లే ఆత్మకును అవయవము లుండునేని వానియం దొక్క అవయవమునకుఁ దోఁచినది మఱొకయవయవమునకుఁదోఁపదు. కుడిచేతియందున్న యాత్మయొక్క యవయవమునకుఁ దోఁచినది, ఎడమచేతియందున్న యాత్మయొక్క యవయవమునకుఁ దోఁపదు. కనుక కుడిచేతియందుఁ గలిగినదానిని అనుభవించునది ఆత్మయం దొక్క భాగముగాను ఎడమచేతియందు కలిగినదానిని అనుభవించునది ఆత్మయొక్క మఱియొక భాగముగాను ఉండునే కాని పూర్ణముగా ఒక్క యాత్మయే రెండుచేతుల యందును గలుగువానిని అనుభవింపఁజాలదు. కాఁబట్టి 'నేను కుడిచేతఁ గొట్టితిని; మరల ఎడమచేత తట్టితిను' అని ఒక్క యాత్మయే రెండుచేతులందును గలుగువానికి 'నేను' అని ఒక్కఁడే ప్రమాతగా చెప్పుకొననేరదు. అది, నిరవయవమై యుండినసే అట్లు చెప్పుకొనఁగూడును. ఆత్మయొక్క అవయవములు అతివేగముగా దేహావయవములందు సంచరించుచుండుటచే దాని ఒక యవయవమునకుఁ దోఁచినదే మఱియొక యవయవమునకును దోఁపవచ్చు ననరాదు. అప్పు డది చూర్ణపుంజము వంటిదే యగును గాన సంఘాతరూపముకూడ దానికి లేకపోవును వస్త్రములందు కస్తూరివాసన దగులుపడునట్లు మఱియొకదాని వాసన ఆత్మకు దగులుపడుచున్న దనరాదు. అప్పుడు తల్లి అనుభవించినది గర్భముకూడ అనుభవించుటచే పుట్టిన వెనుక తల్లి యనుభవించినదెల్ల శిశువు స్మరింపవలయునుగదా. అట్లులేదు. కాఁబట్టి దేహమునం దేయవయవమునందు ఏది తోఁచినను అన్నిటికి 'నేను' అని ఆత్మ ఒక్కఁడే ఒక్కరూపుననే, అనుభవించుటను జూడఁగా ఆత్మ నిరవయవమే యగును; సావయవమైనచో ఆయాయవయవమునకు ఆత్మలో కొంచము కొంచమే భోక్తగా నుండునే కాని అన్నియవయవములకు 'నేను' అని ఒక్కఁడే భోక్తగాఁ గనుపట్టఁడు, ఇట్లు దేహమంతటను ఏకరూపముగా (ఒక్కతీరుగానే) ఆత్మ 'నేను' అని ప్రమాతగా నుండుటంబట్టి నిరవయవమే యగును. ఆత్మ వ్యాపకమునగును. ఇట్లు ఆత్మ దేహమునకు వ్యతిరిక్తముగా నాశానర్హమై భోక్తయైనిరవయవమై వ్యాపకమై యుండుటచే నిత్యమగుట సిద్ధము.

చెప్పఁబడెడిని. మఱియు ఆత్మ, ఇతరమునకు-అనఁగా గృహక్షేత్రాదులకు 'దీనిని నే నెఱుఁగుచున్నాను' అని ఒక్కరూపుననే ప్రమాతగాఁ గనుపట్టునట్లు దేహమునం దంతటికిని ఏభాగమందును 'దీనిని నేను ఎఱుఁగుచున్నాను' అని ఒక్కరూపున ప్రమాతగా కనుపట్టుచున్నాఁడు; కాన అనేకములైన యవయవములతో నైనట్టు చూపట్టఁడు. ఇంతేకాక దేహాదులకు వలె వేఱువేఱుచోట్ల ప్రమాతకు వేఱువేఱు ఆకారములు కానరావు. కాఁబట్టి ఒక్కటేరూపున నిరవయవముగా నుండుటవలనను, ప్రమాతయగుటవలనను, వ్యాపకమగుటవలనను ఆత్మ నిత్యమైనది. దేహమో. అవయవాత్మకమగుటవలనను, శరీరికి (ఆత్మకు) కర్మఫలభోగములకొఱ కగుటవలనను, ఏకరూపముగా నుండకుండుటవలనను, వ్యాపకమగుటవఁ నను వినాశి యైనది. కాఁబట్టి దేహముయొక్క వినాశస్వభావమును బట్టియు, ఆత్మయొక్క నిత్య స్వభావమునుబట్టియు రెండునుగూడ శోకస్థానము గావు. ఇది తెలిసి శస్త్రపాతము మొదలైన యనివార్యములగు పరుషస్పర్శములు తనకుఁ గలిగినను ఇతరులకుఁ గలిగినను వానిని ధైర్యముతో సహించి మోక్షప్రాప్తికొఱకు ఫలము నుద్దేశింపక యుద్ధ మనెడు కర్మమును ఆరంభింపుము.

శ్లో॥ య ఏనం వేత్తి హన్తారం యశ్చైనం మన్యతే హతమ్ ।
ఉభౌ తౌ న విజానీతో నాయం హన్తి న హన్యతే॥ 19

టీ. యః = ఎవఁడు, ఏనం (ప్రతి) = ఇట్టియాత్మను (గూర్చి), హన్తారం = చంపెడి హేతువును (అగ్ని మొదలైనదానిని హననకర్తఁ)గా, (కమపి) వేత్తి=ఏదేనొకటిని తలఁచుచున్నాఁడో, యః= ఎవఁడు, ఏనం = ఈయాత్మను, హతంచ = చంపఁబడిన వానినిగాను, మన్యతే = తలఁచునో, తౌ ఉభౌ=వారిద్దఱును, నవిజానీతః=ఎఱిఁగినవారు కారు, (ఏలయనఁగా), అయం = ఈయాత్మ, నహన్తి=చంపుటకు హేతువుగాఁడు; నహన్యతే=చంపఁబడఁడు.

తా. ఎవఁడు పూర్వోక్తస్వభావమైన ఆత్మను చంపుటకు దేని నేని సాధనముగాతలంచునో, ఎవఁడు ఏదేనొక హేతువుచే ఆత్మ చంపఁబడెనని తలంచునో, వార లిరువురును ఆత్మస్వరూపము నెఱుంగనివారు. ఉక్త హేతువులచేత, ఆత్మ నిత్య మగుటం బట్టియే చంపుటకు హేతువును గాఁడు. కాఁబట్టియే చంపఁబడఁడు.

[బ్రాహ్మణాదిశబ్దములు కేవలదేహమునకే కాక యందలి యాత్మలకును చెల్లును అందు దేహము అచేతనము గావున దానికి హింసచేయుట వ్యర్థము. కావుననే అచేతనములైన మృతశరీరములను హింసచేయువానిఁగూర్చి నిందించుటగాని ఆక్రోశించుటగాని కనఁబడదు. చేతనమైన ఆత్మయె హింసకు యోగ్యము. కావున 'బ్రాహ్మణం హన్తి' అనుచో బ్రాహ్మణశబ్దము ఆదేహమునకును అందలియాత్మకును జెల్లినను హన్తి ధాతువునకు హింసాయోగ్యమగు

20A

చేతనమైన యాత్మయేకర్మము కాఁదగును. ఇట్లుండఁగా 'నహన్తి' 'నహన్యతే' అని యాత్మ హింసకు యోగ్యము కాదనుట యెట్లు? అన్నచో] హన్తిధాతువునకు ఆత్మకర్మమయ్యును, అది [ఆత్మ యొక్క స్వరూపమును దూల్చుటను జెప్పదు] శరీరవియోగకరణమును (అనఁగా ఆత్మకు శరీరవియోగమును గలిగించుటనే) చెప్పుచున్నది. ['హన్తి' యనుటకు అర్థ మేమైనను అగుఁగాక] 'నహింస్యాత్సర్వభూతాని' 'బ్రాహ్మణో నహన్తవ్యః' ఇత్యాదిశాస్త్రములు [సామాన్యముగాను విశేషముగాను హింసయే కూడ దనుచున్నది గాన హింసయెట్లును దగదన్నచో అవి] విహితములుకానట్టి హననములను-అనఁగా శరీరవియోగకరణములను-గూర్చి నిషేధము

20B

చెప్పునవి [కాని విహితములైన యాగపశువధము శత్రువధము మొదలైనవానిని నిషేధించునవి గావు.]

అవ. పూర్వోక్తహేతువులంబట్టి ఆత్మ నిత్య మగుటచే దానికి పరిణామములు గలుగవు గావున అచేతన దేహధర్మములగు జననమరణాదు లెల్లను దానికి కలుగనేర వని చెప్పుచున్నాఁడు.

21A

శ్లో॥ న జాయతే మ్రియతే వా కదాచి
న్నాయం భూత్వా భవితా వా న భూయః।
22
అజో నిత్య శ్శాశ్వతో౽యం పురాణో
న హన్యతే హన్యమానే శరీరే॥ 20

టీ. అయం=ఈయాత్మ. న జాయతే = పుట్టువాఁడు కాఁడు, నమ్రియతేవా=చచ్చువాఁడును కాఁడు, అయం=ఈయాత్మ, కదాచిత్ = ఒకప్పుడు (కల్పాదియందు), భూత్వా=పుట్టి, భూయః = మరల (కల్పాంతమునందు), నభవితా వా న=లేకపోవువాఁడును కాఁడు - ఆ అయం=ఈ యాత్మ, అజః=పుట్టుక లేనివాఁడు, (కావుననే,) నిత్యః= నాశము లేక యుండువాఁడు, శాశ్వతః = స్థిరరూపుఁడు, పురాణః = పురాపి నవః=పురాతనుఁడైనను క్రొత్తవాఁడు, శరీరే=దేహము, హన్యమానే సత్యపి = హతము సేయఁబడుచున్నను, న హన్యతే = హతుఁడు గాఁడు.

తా. సమస్తదేహములందును ఎల్లవారును అనుభవించుచుండు జననమరణములు ఒకప్పుడును ఆత్మను అంటవు. ప్రజాపతి మొదలైనవారి దేహములందలి యాత్మలు కల్పాది యందుఁ బుట్టి కల్పాంతమునందు నశించుటయు లేదు. కనుక సర్వదేహములందుం గలయీయాత్మ జన్మరహితుఁడై, నాశరహితుఁడై, పరిణామశూన్యుఁడై, పురాతనుఁడయ్యుఁ గ్రొత్తగానే యుండును. కాఁబట్టి తాను
21B
పొందియుండు దేహము వధింపఁబడినను నాశము నొందఁడు.

శ్లో॥ వేదావినాశినం నిత్యం య ఏన మజ మవ్యయం ।
23
కథం స పురుషః పార్థ కం ఘాతయతి హన్తి కమ్ ॥ 21

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, యః = ఎవఁడు, ఏనం = ఈయాత్మను, అవినాశినం=నాశము లేనివానినిగాను, అజం=పుట్టుక లేనివానినిగాను, అవ్యయం=స్థిరరూపునిఁగాను, కావున నే, నిత్యం=నిత్యునిఁగాను, వేద=తెలిసికొనుచున్నాఁడో, సః పురుషః = ఆపురుషుఁడు, కథం=ఎట్లు, కం=ఏ ఆత్మను, ఘాతయతి=చంపించుచున్నాఁడు, కం=ఏ ఆత్మను, హన్తి=చంపుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, ఆత్మ వినాశము లేనివాఁడనియు ఉత్పత్తి లేని వాఁడనియు కావుననే నిత్యుఁడనియును ఎవ్వఁడు దెలియంజాలునో అతఁడు దేవమనుష్యతిర్యక్ స్థావరశరీరములందుఁగల ఆత్మలలో, ఏయాత్మను ఎవరినిగాని ఎట్లు చంపింపఁగలవాఁడు? ఏయాత్మను ఎట్లు తాను చంపఁగలవాఁడు? (అనఁగా ఈయాత్మలను చంపించుచు న్నాను చంపుచున్నాను అను శోకము నొందుటకు మూలము ఆత్మ స్వరూపముయొక్క యథార్థస్థితిని-అనఁగా దానియొక్క నిత్యత్వా దులను, దెలియ కుండుటయే యని భావము.)

అవ. ఆత్మలు నిత్యము లగుటచే, యుద్ధమువలన వానికి అని త్యము లగు శరీరములను విడుచుటమాత్రమే కలుగును గాని మ త్తేబాధయుఁ, గలుగ దనుట సరిగాని, రమణీయములగు భోగములకు శరీరములు సాధనము లగుటచే అట్టివానిని ఎడఁబాయుట దుఃఖ కరము కాదా యనఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ
నవాని గృహ్ణాతి నరోఽపరాణి ।
తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణా
న్యన్యాని సంయాతి నవాని దేహీ॥ 22

టీ. నరః=మనుష్యుఁడు, యథా = ఎట్లు, జీర్ణాని=శిథిలములయిన, వాసాంసి=వస్త్రములను, విహాయ=విడిచి, నవాని=క్రొత్తవియగు, అపరాణి = ఇతరవస్త్రములను, గృహ్ణాతి = స్వీకరించుచున్నాఁడో, తథా=అలాగున, దేహీ=జీవుఁడు, జీర్ణాని=శిథిలములయిన, శరీరాణి=దేహములను, విహాయ=విడిచి, నవాని = క్రొత్తవియగు, అన్యాని=ఇతర దేహములను, సంయాతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. మానవుఁడు జీర్ణములగు వస్త్రములు పరిత్యజించి నూతన వస్త్రము లేవిధముగా పరిగ్రహించునో, అట్లే జీవుఁడు శిథిలములైన దేహములను వదలి నవీనములగు నితరశరీరములను బొందును. (ధర్మయుద్ధమునందు శరీరము విడిచినవారికి విడువఁబడిన శరీరములకంటె రమణీయము లయినశరీరములు లభించు నని శాస్త్రమువలనఁ దెలియుచున్నది. కాఁబట్టి ఇది శోకింపఁదగనివిషయముమాత్రమే కాక సంతోషనిమిత్తమైన విషయము నైయున్నది.) 24

శ్లో॥ నైనం ఛిన్దన్తి శస్త్రాణి నైనం దహతి పావకః।
నచైనం క్లేదయన్త్యాపో న శోషయతి మారుతః॥ 23

టీ. ఏనం=ఈజీవుని, శస్త్రాణి = ఖడ్గము మొదలైన ఆయుధములు, న ఛిన్దన్తి = ఛేదింపవు, పావకః = అగ్ని, ఏనం=ఈజీవుని, న దహతి=కాల్పదు, ఆపః=నీళ్ళు, ఏనం=ఈజీవుని, న క్లేదయన్తి = తడుపవు, మారుతః=వాయువు, న శోషయతి=శోషింపఁ జేయదు.

తా. ఈజీవాత్మ సమస్తతత్త్వములందు వ్యాపించుస్వభావము కలది గాన ఆ తత్త్వము లన్నిటికంటె తాను సూక్ష్మమైన దగుటచేత దీనిని ఆయుధములు ఖండింపఁజాలవు. అగ్ని దహింపఁజాలదు. ఉదకములు తడుపఁజాలవు, వాయువు శోషింపఁజేయఁజాలదు. (ఆయుధాదులు ఆత్మకు వ్యాప్యము లగుటచే ఆత్మకంటె స్థూలములగును గాన నవి ఆత్మను జంపఁజాల వని భావము.)

శ్లో॥ అచ్ఛేద్యోఽయమదాహ్యోఽయమక్లేద్యోఽశోష్య ఏవచ ।
25 26
నిత్య స్సర్వగతః స్థాణు రచలోఽయం సనాతనః॥ 24

టీ. అయం=ఈయాత్మ, అచ్ఛేద్యః=ఛేదింపఁబడఁదగనివాఁడు, అయం=వీఁడు, అదాహ్యః = దహింపఁబడఁదగనివాఁడు, అక్లేద్యః = తడుపఁబడఁ దగనివాఁడు, అశోష్య ఏవచ = శోషింపఁబడఁదగనివాఁడును, అయం=వీఁడు, నిత్యః=నిత్యుఁడు, సర్వగతః=సర్వవ్యాపి, స్థాణుః=స్థిరస్వభావము కలవాఁడు, అచలః=చలింపనివాఁడు, సనాతనః=అనాది యైనవాఁడు.

తా. కావున ఈయాత్మను ఛేదింపను, దహింపను, తడుపను, ఎండింపను శక్యము కాదు. ఇతఁడు నిత్యుఁడు, సర్వవ్యాపి, స్థిరస్వభావము గలవాఁడు, చలింపనివాఁడు, పురాతనుఁడు. 27

28 29
శ్లో॥ అవ్యక్తోఽయమచిన్త్యోఽయమవికార్యోఽయముచ్యతే ।
తస్మా దేవం విది త్వైనం నానుశోచితు మర్హసి॥ 25

టీ. అయం=ఈయాత్మ, అవ్యక్తః = (జ్ఞానేంద్రియములకు) గోచరుఁడు కానివాఁడు, అయం = వీఁడు, అచిన్త్యః = (మనసునకు) తలంప నశక్యుఁడు, అయం=వీఁడు, అవికార్యః = (కర్మేంద్రియముల చేత) వికారములను బొందింపరానివాఁడు, (ఇతి=అని), ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు, తస్మాత్ = ఆ హేతువువలన, ఏనం = ఈ యాత్మను, ఏవం=ఇట్లు, విదిత్వా = తెలిసికొని, అనుశోచితుం = దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. ఈ ఆత్మ యితరవస్తువులవలె చక్షురాదిజ్ఞానేంద్రియములకు గోచరుఁడు కాఁడనియు, మనస్సుచేత నైతము తలంప నశక్యుఁడనియు. కర్మేంద్రియములచేత వికారమును బొందింపరానివాఁ

డనియు చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. కావున ఆత్మ యిట్టి దని తెలిసికొని ఇట్టిలక్షణములు గలదానినిగూర్చి నీవు శోకింపఁ బనిలేదు. 30

అవ. దేహమునకంటె వేఱైన ఆత్మ నిత్యుఁడగుటచే శోకింపఁదగ దని చెప్పి, యిప్పుడు జననమరణస్వభావములు గల దేహమునే యాత్మగాఁ దలఁచినను దుఃఖింపఁ బని లే దనుచున్నాఁడు.

31
శ్లో॥ *అథ చైనం నిత్యజాతం నిత్యం వా మన్యసే మృతమ్ ।
32
తథాపి త్వం మహాబాహో నైవం శోచితు మర్హసి॥ 26

టీ. నిత్యజాతం = ఎల్లప్పుడు పుట్టుచున్నదియు, నిత్యం = ఎల్లపుడు, మృతంచ = నశించుచున్నదియు నగు దేహమునే, ఏనం = ఈ యాత్మనుగా, అథ మన్యసే = తలతువేని, తథాపి = అట్లయినను, హేమహాబాహో = గొప్పభుజములు గలఅర్జునా, త్వం = నీవు, ఏవం = ఇట్లు-అతిమాత్రమనుట, శోచితుం = దుఃఖించుటకు, నార్హసి = తగవు.

తా. అర్జునా, ఎప్పుడును జననమరణములను దప్పక పొందుచుండెడియాశరీరమునే యాత్మ యని తలఁతువేని, అప్పటికిని, దేహము పరిణామస్వభావము గలది గనుక దానికి ఉత్పత్తివినాశములు త్రోసిపుచ్చ నలవిగావు. కావున, అట్టిదేహమేయైనయాత్మను

* పూర్వము ఆత్మకు నాశమే లేనందున శోకమేకలుగదని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు దేహమేయాత్మయని తలఁచుటచే అట్టియాత్మకు నాశము కలుగుటను పరిహరింప నలవిగాదు. కావున దానినిగూర్చి యేదోకొంత శోకింపవచ్చును గాని మహాబాహుఁడ వగునినుబోఁటికి మిక్కిలి శోకించుట తగదని చెప్పినాఁడు. లేక, పూర్వము దేహముకంటె ఆత్మ వేఱు అని యొప్పుకొనియుండుటచే పరలోకాది భయమున అతిమాత్రశోకము తగియుండెను. ఇప్పు డట్టిభయము లేనందున ఈ యుద్ధము నినుబోఁటివారలకి అతిమాత్రప్రీతికరమయి యుండఁగా అతిమాత్రశోక మెట్లు? అనియు భావము హ్యము.

గూర్చి యిట్లు మిక్కిలియు శోకించుట నిను బోఁటివారలకి ఎంతమాత్రము దగదు. 33

34

శ్లో॥ జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుః ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ ।
తస్మా దపరిహార్యేఽర్థే న త్వం శోచితు మర్హసి॥ 27

టీ. జాతస్య=పుట్టినవానికి, మృత్యుః=నాశము, ధ్రువోహి = నిశ్చయముగదా, మృతస్య=నశించినవానికి, జన్మచ = పుట్టుకయును, ధ్రువం=అట్లే త్రోసిపుచ్చరానిది, తస్మాత్=ఆకారణమువలన, అపరిహార్యే = నివారింపఁగూడని, అర్థే=విషయమునందు, త్వం = నీవు శోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. పుట్టినవానికి నాశము తప్పకవచ్చుట కనఁబడుచున్నది. అట్లే నష్టమైనవానికి ఉత్పత్తియు తప్పక కలుగును. పుట్టుచు గిట్టుచు మరలఁ బుట్టుచునుండు పరిణామములు ఒకటి వెనుక నొకటిగాఁ గలుగుచుండును. దీనిని పరిహరింప నలవిగాదు. కాన దీనిఁగూర్చి నీవు శోకింప నక్కఱలేదు.

* [అసత్కార్యవాదమున పూర్వము అసత్తుగా (లేనిదిగా) నుండిన ఘటము మొదలైనవానికే ఉత్పత్తి కనఁబడును. నష్టమైన వస్తువు, నాశమునకు మునుపు సత్తే యగును. సత్తునకు ఉత్పత్తిలేదు గావున, సత్తేయగునష్టమైన దానికిని ఉత్పత్తికలుగదు. కనుక) నష్టమైనదానికి ఉత్పత్తియనునది యెట్లు చెల్లును? అన్నచో, సత్తునకే

* అసత్కార్యవాది 'పూర్వము లేకుండిన కుండకే పుట్టుక కనఁబడుచున్నది గావున అసత్తునకే యుత్పత్తి. మన్ను ఉండినను అందు కుండ లేదుగదా. కావున కుండ ద్రవ్యాంతరమే' యని యభిప్రాయపడుచున్నాఁడు. ఇది వట్టి వాదము మాత్రమే. రామానుజులు 'మన్ను కుండ యను పేళ్ళు వట్టి యవస్థాభేదములే. అవస్థలయం దెల్ల పెందటి ద్రవ్య మొక్కటియె తప్పక వచ్చుచున్నది గాన మన్నును కుండయును ఏకద్రవ్యములే కాని భిన్నద్రవ్యములు కా' వని యభిప్రాయపడుచున్నారు.

ఉత్పత్తి కనఁబడుచున్నది; అసత్తునకు కనఁబడదు. కావున నిది చెల్లును. (సత్తైనదాని కుత్పత్తి యక్కఱ లేదు. పూర్వము అసత్తు అగుఘటాదులకు ఉత్పత్తి కనఁబడుచున్నది. కనుక సత్తునకు ఉత్పత్తియు అసత్తునకు ఉత్పత్తిలేమియు నెట్లు? అన్నచో) ఉత్పత్తి, వినాశము మొదలైనవి సత్తయిన ద్రవ్యముయొక్క అవస్థావిశేషములే కాని వేఱుగావు. ఎట్లనఁగా తంతువులు మొదలైన సద్ద్రవ్యములే నేఁత మొదలైన రచనావిశేషములతోఁ గూడినవై పటములు మొదలైనవిగా చెప్పఁబడుచున్నవి. (తంతు వను సద్ద్రవ్యమే నేఁతవలన పటముగా ఉత్పత్తినొందినది) అసత్కార్యవాది అసత్తునుండియే పటము ఉత్పత్తి నొందిన దని వాదించుచున్నను అతనిమనస్సునకు రచనావిశేషముతోఁ గూడియున్న తంతువులను సద్ద్రవ్యముమాత్రమే పటమునందును కనఁబడుచున్నదిగాని మఱొకద్రవ్యము గానరాదు. (కానఁబడక పోయినను కల్పించుకొనవచ్చు నన్నచో) పటమునందు తంతువే ఒకవిధమైన సంయోగమును బొందియుండుటతప్ప మఱియొక్క ద్రవ్యము చూపట్టదుగదా. (మరియు అసత్కార్యవాది సత్తయినదానికి ఉత్పత్తికలిగించు నేఁత మొదలైన కారకవ్యాపారములు వ్యర్థమనియు మఱియొకనామము పెట్టుట పొసఁగదనియు కట్టుకొనుట మొదలైన వ్యవహారములు చెల్లవనియుఁగావున అసత్తునకే యివి యన్నియుఁ జెల్లుననియుఁ దలఁచికదా అసత్తునకే యుత్పత్తినంగీకరించుచున్నాఁడు; అట్లేల? సత్తును ఒకయవస్థనుండి మఱొకయవస్థను బొందించుటచే కారకవ్యాపారము సార్థకమగుచున్నది. నామాంతరమును వ్యవహార విశేషములును చెల్లుచున్నవి. ఇట్లు సద్ద్రవ్యము ఒక యవస్థ నుండి మఱొకయవస్థను బొందు) నంతమాత్రముననే కారకవ్యాపారాదులు పొసఁగుచున్నవి. (సత్తునకు మఱొకయవస్థ కలుగుటచేతనే యవన్నియుఁ దెలిపెడిగా పొసఁగుచుండఁగా, అందులకై, తెలియరాని మఱియొక ద్రవ్యమును గల్పించుకొనవలసిన

ప్రయాస మేల ? కావున) ద్రవ్యాంతరమును గల్పించుట యుక్తము గాదు. కాఁబట్టి ఉత్పత్తి వినాశము మొదలైనవి, సత్తయిన ద్రవ్యము యొక్క అవస్థావిశేషములు. ఉత్పత్తియనెడి అవస్థను బొందిన ద్రవ్యమునకు, దానికి విరుద్ధమైన మఱియొక యవస్థను బొందుటయే నాశము అని చెప్పఁబడును. ఎట్లన; మన్ను పిసుకఁబడి ముద్దయై పిదప కుండయై పగిలి పెంకులై కాలవశమున పొడియగుచున్నది. ఇట్లు మృత్తు అను ఆ ద్రవ్యమునకు పిండత్వము, ఘటత్వము, కపాలత్వము, చూర్ణత్వము మొదలైన అవస్థలు అనఁగా పరిణామములు వరుసగా కలుగుచున్నవి. కాఁబట్టి అది పరిణామిద్రవ్యమగును. ఇట్లు పరిణామిద్రవ్యమునకు పరిణామపరంపరలు కలుగక మానవు. ఆ ద్రవ్యమునకు మొదటి యవస్థలందు ఉత్పత్తియు పిమ్మటియవస్థలయందు నాశమును వరుసగా కలుగుచున్నవి. పిండావస్థయందున్న మృద్ద్రవ్యమునకు ఘటావస్థ కలుగఁగా దానికి పిండావస్థయందు నాశమును ఘటావస్థయందు ఉత్పత్తియుఁ గలుగుచున్నది. (ఇట్లే తక్కినయవస్థలందును పూర్వావస్థలు నాశములుగాను ఉత్తరావస్థలు ఉత్పత్తులుగాను ఎఱుంగునది. ఇట్లు ఎన్నియవస్థలు మాఱి ఎన్ని యుత్పత్తివినాశములు పొందినను ఆయన్నింటను ఆమృద్ద్రవ్యముయొక్క స్వరూపము మాత్రము చెడదు.) కాఁబట్టి పరిణామిద్రవ్యముల కెల్ల అట్టి ఉత్పత్తివినాశాఖ్య పరిణామపరంపరలు అవశ్యము సంభవించును. వాని విషయమై దుఃఖింపఁ బనిలేదు.]

*అవ. సద్ద్రవ్యమునకు, పూర్వావస్థకు విరుద్ధమైన మఱొక

---

* ఇంతవఱకు ఉత్పత్తివినాశములు అపరిహార్యము లగుటచే దుఃఖింపరాదని చెప్పి యిప్పుడు ఆయా వస్తువుల నియతస్వభావమును బట్టియు దుఃఖింప నవశ్యము గాదనుచున్నాఁడు. అనఁగా ద్రవ్యములకు నిప్పుడు వ్యక్తముగా కనఁబడుచుండు మనుష్యత్వాదిదశలే స్వభావము గాదు. ఇంతకుఁ బూర్వము అవ్యక్తముగానున్న యవస్థయు వానికి స్వభావము గాదు. సామాన్యముగా పరిణామము పొందుచుండుటయే

యవస్థ గలుగుటం జూడఁగా ఏదో కొంత దుఃఖము గలుగుచున్నది. ఆదుఃఖముగూడ మనుష్యాదిభూతములపట్ల కలుగదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అవ్యక్తాదీని భూతాని వ్యక్తమధ్యాని భారత।
అవ్యక్తనిధనాన్యేవ తత్ర కా పరిదేవనా॥ 28

టీ. హేఁభారత = ఓ అర్జునా, భూతాని = మనుష్యాదిశరీరములు, అవ్యక్తాదీని = తెలియబడని పూర్వావస్థ కలవి, వ్యక్తమధ్యాని = తెలియఁబడిన మధ్యమావస్థ గలవి, అవ్యక్తనిధనాన్యేవ = తెలియఁబడని నాశము (ఉత్తరావస్థ) గలవియే, తత్ర = ఆవిషయమునందు, పరిదేవనా కా = దుఃఖమేమి ?

తా. ఓ అర్జునా, మనుష్యాది శరీరములపూర్వావస్థ తెలియదు. వానియొక్క మనుష్యత్వము మొదలైన మధ్యమావస్థలుమాత్రము తెలియుచున్నవి. మరణానంతరము వాని యుత్తరావస్థ యేదియో తెలియరాదు. ఇట్లు పరిణామములు పొందుచుండుట వానికెల్ల 35
స్వభావము. ఈవిషయమై వగవఁ బని యేమి ?

అవ. ఇంతవఱకు శరీరమునే యాత్మగా గ్రహించినను శోకింపఁ బనిలేదని చెప్పి యిప్పుడు శరీరమునకంటె వేఱై యాశ్చర్యస్వరూపమై యొప్పు ఆత్మను కన్నవాఁడుగాని కని చెప్పువాఁడు గాని విన్నవాఁడుగాని విని యెఱింగినవాఁడుగాని దొరకుట అరుదని చెప్పుచున్నాఁడు. 36

శ్లో॥ ఆశ్చర్యవత్పశ్యతి కశ్చిదేనమ్।
ఆశ్చర్యవద్వదతి తథైవ చాన్యః।

వాని స్వభావము. కాఁబట్టి పరిణామిద్రవ్యమునకు అవ్యక్తమైన పూర్వావస్థగాని వ్యక్తమైన మధ్యావస్థగాని ఎట్లు శోకనిమిత్తముగాదో అట్లే అవ్యక్తమైన ఉత్తరావస్థయు శోకనిమిత్తముగా నేరదని భావము.

ఆశ్చర్యవ చ్చైన మన్య శ్శృణోతి।
శ్రుత్వా ప్యేనం వేద న చైవ కశ్చిత్॥ 29

టీ. ఆశ్చర్యవత్ (అవస్థితం) = అద్భుతవస్తువువలె నుండు, ఏనం=ఈయాత్మను, కశ్చిత్ ఏవ=ఒకనొకఁడె-సుకృతము గలవాఁడె, పశ్యతి=చూచుచున్నాఁడు, తథా-తథావిధః=అట్టివాఁడు, అన్యః ఏవ=మఱియొకఁడె, ఆశ్చర్యవత్=(అవస్థితం) = అద్భుతవస్తువువలె నుండు నీయాత్మనుగుఱించి, వదతి=చెప్పుచున్నాఁడు, అన్యశ్చ=మఱియొకఁడును, ఆశ్చర్యవత్ = అద్భుతవస్తువువలెనుండు, ఏనం = ఈఆత్మను, శృణోతి=వినుచున్నాఁడు కశ్చిత్ చ=ఒక్కఁడును, ఏనం=ఈఆత్మను, శ్రుత్వాఽపి=వినియును, న వేద ఏవ=ఎఱుఁగకయే యున్నాఁడు. 37

తా. ఇట్టిస్వభావము గలజీవుఁడు తనకంటె నితరములైన సమస్తవస్తువులకును సజాతీయుఁడును విజాతీయుఁడును గాకుండుట వలన ఆశ్చర్యమువలె నున్నాఁడు. ఇట్టిజీవుని, పాపములు క్షీణించి పుణ్యము వృద్ధినొందిన యొకానొకఁడు కనుఁగొనుచున్నాఁడు. అట్టి యొకానొకఁడు మఱొకనికి చెప్పుచున్నాఁడు. అట్లు ఎవఁడో యొకఁడె వినుచున్నాఁడు. అట్లు విన్నను గాని దానిని యథావస్థితముగ (కలరూపున) తెలిసికొన్నవాఁడొక్కఁడును లేనేలేఁడు. ఇట్లు చూచినవారలలోను చెప్పినవారలలోను వినినవారలలోను ఎవ్వఁడు గాని దానిని ఉన్నది యున్నట్టుగాఁ జూచుటయు చెప్పుటయు వినుటయు దుర్లభము.

38

శ్లో॥ దేహీ నిత్య మవధ్యోఽయం దేహే సర్వస్య భారత।
తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి॥ 30

టీ. హేభారత = అర్జునా, సర్వస్య = దేవతలు మొదలైన సమస్తప్రాణులయొక్క, దేహే=దేహము, (వధ్యమానేపి = చంపఁ

బడుచున్నను) అయం దేహీ = ఈయాత్మ, నిత్యం = ఎల్లప్పుడును, అవధ్యః=చంపఁబడఁదగనివాఁడు, తస్మాత్ =అందువలన, త్వం=నీవు, సర్వాణి భూతాని=సమస్తభూతములనుగూర్చి, శోచితుం=దుఃఖించుటకు, నార్హసి=తగవు.

తా. అర్జునా, దేవతలు మొదలైన సమస్తజంతువులయొక్క దేహములు వధింపబడుచున్నను ఆదేహములలో నొక్కొక్కటియందుండు దేహి (ఆత్మ) యెప్పుడును వధ్యుఁడు గాఁడని తలఁపవలయును. దేవతలు మొదలుకొని స్థావరములవఱకుఁ గల సర్వభూతములును ఆకారములందు విషమములుగా నుండినను అందలి యాత్మలన్నియు స్వరూపస్వభావములయందు సమానములుగాను నిత్యములుగాను ఉన్నవి. విషమములుగాను అనిత్యములుగాను నుండునవి దేహములు మాత్రమే. కాఁబట్టి భీష్మాదులనుగుఱించి మాత్రమే కాదు: దేవతలు మొదలుగా సమస్తభూతములనుగుఱించియు నీవు శోకము నొందవలదు. 39

అవ. ఇట్లు శోకము తగ దని చెప్పి 'వేపథుశ్చ శరీరే మే' అనుచో చెప్పఁబడిన శరీరకంపము గూడ తగదని చెప్పుచున్నాఁడు. 40

40

శ్లో॥ స్వధర్మ మపి చావేక్ష్య న వికమ్పితు మర్హసి।
ధర్మ్యాద్ధి యుద్ధాచ్ఛ్రేయోఽన్యత్ క్షత్రియస్య నవిద్యతే॥ 31

టీ. అపిచ=ఇంతేకాక, స్వధర్మం = స్వకీయ మగు క్షత్రియధర్మమును, అవేక్ష్య=ఆలోచించి, వికంపితుం=చలించుటకు, నార్హసి=తగవు, క్షత్రియస్య = క్షత్రియునికి, ధర్మ్యాత్ = న్యాయ్యముగా ప్రవర్తించునట్టి, యుద్ధాత్ = యుద్ధముకంటె, అన్యత్ = ఇతరమైన, శ్రేయః=మేలు, న విద్యతే హి=లేదుగదా.

తా. ఇంతేకాక, అగ్నిషోమీయాదియాగములందు ప్రాణిహింస యుండినను అవి ఎట్లు ధర్మ్యమగునో యట్లే యీ ప్రారంభింపఁబడిన యుద్ధము ప్రాణిహింసాత్మకమే యైనను ఇదియు స్వధ

ర్మమే (అనగా క్షత్రియునికి ధర్మశాస్త్రములందు విధింపఁబడిన యర్థమే) యని యెంచి దీనినుండి నీవు చలింపరాదు. ఏలనఁగా, క్షత్రియునకు న్యాయ్యముగాఁ బ్రవర్తించినయుద్ధమునకంటె శ్రేయస్కర మైనది వేఱొకటి లేదుగదా.

'శౌర్యం తేజోధృతిర్దాక్ష్యం యుద్ధేచాప్యపలాయనమ్ । దానమీశ్వరభావశ్చ క్షాత్రంకర్మస్వభావజమ్॥ (గీత-౧౮-౪౩) అని క్షత్రియునికి స్వాభావికమైన కర్మము, మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నట్లు నీకు యుద్ధము స్వధర్మమే. మఱి అగ్నీషోమీయాదులు హింసాత్మకము లగుటచే, అధర్మము లనరాదు. అందు పశువునకు హింసలేదు. (అనర్థమును పుట్టించుకార్యమే హింస. దానికి విపరీతమైనది రక్షణమే యగును. ఏలన) పశువునకు సంజ్ఞపనమువలన, అప్పటికిని హీనతరమైన ఛాగాది దేహముపోయి కల్యాణతరమైన దేహములు స్వర్గాదు
41
లను ప్రాపించు నని శ్రుతియున్నది. *'నవా ఉ వేతన్మ్రియసే న రిష్యసే దేవాఇదేషిపథిభి స్సుగేభిః । యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృతః । తత్ర త్వా దేవ స్సవితా దధాతు' అని శ్రుతి ఈ యుద్ధమందును మృతులైనవారికి 'వాసాంసిజీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి నరోపరాణి' ఇత్యాదులచే కల్యాణతర దేహాదులు ప్రాప్తించుట చెప్పఁబడియున్నది. కాఁబట్టి, రోగార్తుఁడైనవానికి చికిత్సకుఁడు చేయు శల్యాదికర్మములవలె, పశువునకు అగ్నీషోమీ
42
యాదులందలిసంజ్ఞపనము రక్షణమే యగునుగాని హింసకాదు. అట్లై ధర్మయుద్ధమున వధమును రక్షణమే కాని హింస కానేరదు.

---

* యజు. ౪-౬-౯-౪౬, యజు. తైత్తి-బ్రాహ్మణ. 3-౭-౭-౯౪. 'ఓ పశువా, నీవు ఈసంజ్ఞపనముచేత సర్వవిధముల మరణింపవు. కాబట్టియే నశింపవు. కాని సుఖముగాఁ బోఁదగినమార్గములచే దేవతలనే పొందుదువు. అందు (ఆ యుత్తమలోకమునందు) పుణ్యవంతులగువారు పోవుదురు. పాపులు పోనేపోవరు. అందు సవిత యనుభగవంతుఁడు నిన్ను నిలుపుకొనుఁగాక' యని యర్థము.

43
శ్లో॥ యదృచ్ఛయా చోపపన్నం స్వర్గద్వార మపావృతమ్।
సుఖినః క్షత్రియాః పార్థ లభన్తే యుద్ధ మీదృశమ్॥ 32

టీ. హే పార్థ = అర్జునా, యదృచ్ఛయా = తనంతటనే-ప్రయత్నము లేకయే, ఉపపన్నం=ప్రాప్తమైనదియు, అపావృతం = తెఱవఁబడిన- అడ్డులేని, స్వర్గద్వారం=స్వర్గమునకు ద్వారరూప మైనదియు నగు, ఈదృశం=ఇట్టి, యుద్ధం=యుద్ధము, సుఖినః=భాగ్యవంతులగు, క్షత్రియాః=క్షత్రియులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు.

తా. అర్జునా, తనంతట దైవికముగాఁ బ్రాప్తమైనదియు, నిరతిశయసుఖరూప మైనమోక్షమునకు నిర్విఘ్నసాధన మైనదియు నగు ఇట్టియుద్ధము పుణ్యవంతు లగుక్షత్రియులకే లభించును. అనఁగా నీభాగ్యవశమున నిట్టిమహాశ్రేయస్సు తనంతట సమీపింపఁగా చలించుట యేల అని భావము.

45 44
శ్లో॥ అథ చే త్త్వం ధర్మ్య మిమం సంగ్రామం న కరిష్యసి।
46
తత స్స్వధర్మం కీర్తించ హిత్వా పాప మవాప్స్యసి॥ 33

టీ. అథ =మఱియు, త్వం=నీవు, ధర్మ్యం = ధర్మయుక్తమైన, ఇమం=ఈ-తనంతట సంప్రాప్తమైన, సంగ్రామం = యుద్ధమును, న కరిష్యసిచేత్ =చేయకపోదువేని, తతః=దానివలన చేయనందున, స్వధర్మం=స్వకీయ మైన క్షత్రియధర్మమును, కీర్తించ=యశస్సును, హిత్వా=విడిచి, పాపం=పాపమును, అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు.

తా. క్షత్రియుఁడ వగునీవు స్వధర్మ మైనయీయుద్ధమును అజ్ఞానమువలన చేయవైతివేని, ప్రారబ్ధధర్మమును చేయనందున, స్వధర్మఫల మగునిరతిశయసుఖమును, జయమువలనఁ గలుగు నిరతిశయకీర్తిని, బోఁగొట్టుకొని నిరతిశయ మగు పాపమును బొందుదువు.

47 48
శ్లో॥ అకీర్తిం చాపి భూతాని కథయిష్యన్తి తేఽవ్యయామ్ ।
సమ్భావితస్య చాకీర్తిః మరణా దతిరిచ్యతే॥ 34

టీ. అపి చ = ఇంతేకాక, భూతాని = సర్వప్రాణులు, తే = నీయొక్క, అవ్యయాం = శాశ్వతమగు, అకీర్తిం=అపకీర్తిని, కథయిష్యన్తి=చెప్పకొనఁగలవు, సంభావితస్య = గౌరవింపఁబడిన వానికి, అకీర్తిః=అపకీర్తి, మరణాచ్చ=చావుకంటెను, అతిరిచ్యతే = అధికమగుచున్నది.

తా. (నిరతిశయమగు సుఖమును గీర్తియుఁ జెడుట మాత్రమే కాదు.) 'అర్జునుఁడు యుద్ధ మారంభింపఁగానే భయపడి పాఱిపోయెను' అని సర్వదేశకాలములందును నశింపక వ్యాపించునట్టి నీయపకీర్తిని, సమర్థములును అసమర్థములును అగు సర్వభూతములును బ్రకటము సేయును, (దానివలన నాకేమి యని యందు వేని) శౌర్యవీర్యపరాక్రమాది గుణముల నెల్లవారిచే సన్మానింపఁబడినవానికి
49
అట్టిగుణములు చూపమిచే అపకీర్తి కలుగుట మరణముకంటె నధికము. (ఇట్టియపకీర్తిని వినుటకంటె మరణమె నీకు శ్రేయము అని భావము.)

అవ. బంధువిషయ మైన స్నేహముచేతను కరుణచేతను యుద్ధమును మానినశూరుఁడ నగునాకు అపకీర్తి యెట్లు కలుగుననఁగా చెప్పచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భయా ద్రణా దుపరతం మంస్యన్తే త్వాం మహారథాః ।
50
యేషాంచత్వం బహుమతో భూత్వాయాస్యసిలాఘవమ్॥ 35

టీ. యేషాం=ఎవరికి, త్వం=నీవు, బహుమతః భూత్వా=గొప్పగా ఎన్నఁబడినవాఁడవై యుండి, లాఘవం=(ఇఁక) చులుకనను, యాస్యసి=

పొందఁగలవో, (తే=అట్టి,) మహారథాశ్చ = దుర్యోధనాదిమహారథు లును, త్వాం=నిన్ను, భయాత్=భయమువలన, రణాత్ = యుద్ధము నుండి, ఉపరతం=మఱలినవానిఁగా, మన్యన్తే=తలంతురు.

తా. ఏకర్ణదుర్యోధనాదిమహారథులు, నీవు శూరుఁడ వని యిదివఱకు నిన్ను గొప్పగాఁ దలఁచియుండిరో వారే యిఁక నీవు యుద్ధము కలుగఁగానే ఏమియు చేయక యూరకుండుటనుబట్టి నిన్నుఁ జులుకనగాఁ జూతురు. మఱి వారు నిన్ను శత్రుభయమువలన యుద్ధమునుండి మఱలినవానినిగాఁ దలంతురు. (కాని బంధుస్నేహా దులవలన మఱలినవానినిగాఁ దలంపరు. ఏలనఁగా శూరులగు వైరు లకు బంధుస్నేహాదులవలన యుద్ధమునుండి మఱలుట కలుగదు.) 51

అవ. మఱియును. 52

శ్లో॥ అవాచ్యవాదాంశ్చ బహూన్ వదిష్యన్తి తవాహితాః ।
53
నిన్దన్తస్తవ సామర్థ్యం తతో దుఃఖతరం ను కిమ్॥ 36

టీ. తవ=నీయొక్క, అహితాః = శత్రువులు, తవ-నీయొక్క, సామర్థ్యం=శక్తిని, నిన్దన్తః = దూషించుచున్నవారై, బహూన్ = అనేకములయిన, అవాచ్యవాదాంశ్చ=పలుకఁదగనిపలుకులనుగూడ, వదిష్యన్తి=చెప్పుదురు. తతః=అంతకంటె అట్టిమాటలు వినుటకంటె, దుఃఖతరం=మఱింత దుఃఖకర మైనది, కిం ను=ఏమి యున్నది ?

తా. నిశత్రువులు ('శూరులగు మామందట ఈయర్జునుఁడు నిమిషము నిలువ శక్తుఁడా ? వీనిసామర్థ్య మెల్ల మఱియొకచోటనే కాని, మాయెదుటఁ గాదు' అని) నీసామర్థ్యమును నిందించుచు ఆడ రానిమాటల నధికంబుగ నాడుచుందురు. అంతకంటె మించిన దుఃఖ మేమియున్నది ? (అనఁగా నట్టిమాటలు వినుటకంటె మరణమే శ్రేయ మని నీవే తలంతువని భావము.) 54

55

అవ. శూరుఁ డగువానికి, తన చేత శత్రువులు చంపఁబడు టయు, తాను శత్రువులచేత చచ్చుటయు, నీ రెండును శ్రేయస్సును గలుగఁ జేయు ననుచున్నాఁడు. 56A

56B

శ్లో॥ హతోవా ప్రాప్స్యసే స్వర్గం జిత్వావా భోక్ష్యసే మహీమ్ ।
56C
తస్మా దుత్తిష్ఠ కౌన్తేయ యుద్ధాయ కృతనిశ్చయః। 37

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా హతోవా = చంపఁబడినవాఁడ వైతి వేని, స్వర్గం = స్వర్గమును, ప్రాప్స్యసే = పొందఁగలవు, జిత్వావా = జయించితివేని, మహీం=రాజ్యమును, భోక్ష్యసే=అనుభవింపఁగలవు, తస్మాత్ = దానివలన - ఈరెండు శ్రేయస్సాధనము లగుటవలన, యుద్ధాయ = యుద్ధముకొఱకు, కృత నిశ్చయః = చేయఁబడిన నిశ్చయము గలవాఁడవై, ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము,

తా. అర్జునా, ధర్మయుద్ధమున శత్రువులచేత చంపఁబడితివేని, యిట్టిచావుచేతనే మోక్షమును బొందెదవు. శత్రువులను జయించితివా అకంటక మగురాజ్యం బనుభవించెదవు. (వారిని జంపఁగా వచ్చిన రాజ్యభోగము హెచ్చా? యనకుము. కేవల రాజ్యమే కాదు; ఫలాపేక్ష లేక చేయు యుద్ధమనునట్టిధర్మము మోక్షసాధనమగుట చేత మోక్షమునుగూడఁ జెందఁగలవు) కావున యుద్ధమునకుఁ బూనుట పరమపురుషార్థలక్షణ మగుమోక్షమునకు సాధన మని నిశ్చయించి యందులకై లెమ్ము. (కుంతికడుపున బుట్టిననీ కదియే యుచిత మని భావము.)

అవ. మోక్షము నపేక్షించువాఁడు యుద్ధము ననుష్ఠింపవలసిన ప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

57A

శ్లో॥ సుఖదుఃఖే సమే కృత్వా లాభాలాభౌ జయాజయౌ ।

57B

తతో యుద్ధాయ యుజ్యస్వ నైవం పాప మవాప్స్యసి॥ 38

టీ. సుఖదుఃఖే = సుఖదుఃఖములను, సమేకృత్వా = సమములుగాఁ జేసికొని, లాభాలాభౌ=సుఖదుఃఖములకుఁ గారణమైన లాభనష్టములను, జయాజయౌ=జయపరాజయములను, (సమౌకృత్వా=సమములుగాఁ దలఁచి) తతః=దానివలన, యుద్ధాయ=యుద్ధమునకు, యుజ్యస్వ=తలపడుము, ఏవం (చేత్) = ఇట్లు చేసితివేని, పాపం = పాపమును, న అవాప్స్యసి=పొందవు.

తా. ఇట్లు దేహమునకంటె వేఱయ్యు, దేహస్వభావము యొక్క యేతగులును లేకయు, నిత్యమయ్యు నుండునది ఆత్మయని యెఱిఁగి, యుద్ధమున తప్పక కలుగు బాణపాతాదులవలని సుఖదుఃఖములను, ద్రవ్యలాభనష్టములను, జయపరాజయములను, సమములుగాఁ దలఁచి, వానివలన బుద్ధికి వికారము కలుగనీక, స్వర్గాదిఫలముల నుద్దేశింపక, కేవలము కర్తవ్య మని తలఁచి యుద్ధము నారంభింపుము. ఇట్లు చేసినఁ బాపముఁబొందవు. (అనఁగా దుఃఖరూపమగుసంసారబంధమునుండి విడివడుదు వని యర్థము.)

అవ. ఇంతవఱకు ఆత్మ *యాథాత్మ్యజ్ఞానము నుపదేశించి, ఇఁక నట్టిజ్ఞానమును పురస్కరించుకొని మోక్షసాధనముగాఁ గావించు కర్మయోగమును జెప్పఁదొడఁగుచున్నాఁడు.

---

* యాథాత్మ్యము అనఁగా యథావస్థితమైనప్రకారము-యథార్థస్వరూపము-కలరూపు. ఆత్మయొక్క నిత్యత్వము మొదలైనవియే దానియాథాత్మ్యము-దాని కలరూపు. దీనిని ఎఱుఁగుటయే (అనగా దీనిని గుఱించిన జ్ఞానమే) ఆత్మ యాథాత్మ్య జ్ఞానము. దేహమే యాత్మయని భ్రమించి ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్యము నెఱుఁగక శోకించుచున్నయర్జునునికి దాని నిత్యత్వాదిరూపమైన యాథాత్మ్యమును 'నత్వేవాహం' అనుట మొదలుగా 'తస్మాత్సర్వాణిభూతాని' అనువఱకు ఉపదేశింపఁబడి

58 శ్లో॥ ఏషా తేఽభిహితా సాంఖ్యే బుద్ధి ర్యోగే త్విమాం శృణు।
బుద్ధ్యాయుక్తో యయా పార్థ కర్మబన్ధం ప్రహాస్యసి॥ 39

టీ. హే పార్థ=అర్జునా, సాంఖ్యే=ఆత్మతత్త్వవిషయమునందు, ఏషా=ఈప్రతిపాదింపఁబడిన, బుద్ధిః=జ్ఞానము, తే=నీకు, అభిహితా=చెప్పఁబడెను, యయా బుద్ధ్యా=ఎట్టికర్మయోగబుద్ధితో, యుక్తః=కూడినవాడవై, కర్మబన్ధం=కర్మమువలనఁగలుగుసంసారబంధమును, ప్రహాస్యసి = వదలుదువో, యోగే = కర్మయోగవిషయమందు, ఇమాం=ఈ చెప్పఁబోవుబుద్ధిని, శృణు=వినుము.

తా. కర్మయోగానుష్ఠానమునకు ముందు ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము ఉండవలయును. కావున ఆయాత్మతత్త్వజ్ఞానమునకు ఏబుద్ధి చెప్పఁదగునో అది 'న త్వేవాహం' మొదలుకొని 'తస్మా త్సర్వాణి భూతాని న త్వం శోచితు మర్హసి' అనువఱకును చెప్పఁబడినది. అట్టి ఆత్మజ్ఞానముతోఁ గూడినదై మోక్షసాధనభూతమై యుండు కర్మానుష్ఠానమునఁ బ్రవేశించిన బుద్ధియోగవిషయములోఁ జెప్పఁదగినబుద్ధిని ఇదిగో చెప్పుచున్నాను వినుము. ఈ బుద్ధియోగముచే నీకు సంసార బంధము వదలును.

అవ. మీఁదఁ జెప్పఁబడుబుద్ధితోఁ గూడినకర్మయొక్క మహాత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

నది. ఇట్లు ఆత్మ యాథాత్మ్యమునుగూర్చినజ్ఞానము ఉపదేశింపఁబడినతోడనే ఆత్మయాథాత్మ్యమునుగూర్చిన చింతనవిశేషమైన జ్ఞానయోగమును చెప్పుట యుచితము. అయినను జ్ఞానయోగమునకు సాధనము కర్మయోగము. కనుక నిపుడు మొదట కర్మయోగము చెప్పఁబడుచున్నది. మఱియు కర్మయోగ మనఁగా ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమును మున్నిడుకొని మోక్షము తప్ప తక్కినఫలముల నేమియుఁ గోరక శాస్త్రవిహితము లైనకర్మముల ననుష్ఠించుటయే కాని వేఱు కాదు. ఇట్టి కర్మయోగమున మొట్టమొదట ఆవశ్యకమైన ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన మింతవఱకుఁ జెప్పఁబడఁగా, ఇఁక దానిని మోక్షసాధనముగా నమష్ఠించుప్రకారమును (అనగాఁ ఆప్రకారమును గూర్చిన బుద్ధిని) 'బుద్ధిర్యోగే త్విమాం శృణు' అని చెప్పుచున్నాఁడని తెలియునది.

శ్లో॥ † నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి ప్రత్యవాయో న విద్యతే ।
స్వల్పమప్యస్య ధర్మస్య త్రాయతే మహతో భయాత్ ॥ 40

టీ. ఇహ=కర్మయోగమునందు, అభిక్రమనాశః=అభిక్రమ=ఆరంభమాత్రమునకైనను, నాశః=నాశము, నాస్తి = లేదు, ప్రత్యవాయః=దోషము, న విద్యతే = కలుగదు, అస్య ధర్మస్య = ఈకర్మయోగ మనెడిధర్మముయొక్క, స్వల్ప మపి=స్వల్పాంశ మయినను, మహతః=అధికమైన, భయాత్ =సంసారభయమునుండి, త్రాయతే=రక్షించుచున్నది.

తా. ఈశ్వరారాధనరూపమగు నీకర్మయోగము నారంభించి ముగింపకపోయినను ఫలము లేకపోదు. ఆరంభించినది చెడినను పాపము సంభవింపదు. ఈయోగము కొద్దిగా నాచరింపఁబడినను మహత్తరమగుసంసారభయమునుండి రక్షించును.

ఈకర్మయోగవిషయమే 'పార్థనైవేహ నాముత్ర వినాశస్తస్య విద్యతే' అని మీఁద ప్రపంచింపఁబడును. కర్మయోగము
59 60
తప్ప నితరము లగు సమస్తలౌకికవైదికధర్మములు సమాప్తిపర్యంతమాచరింపఁబడక నడుమ విడువఁబడునేని అవి నిష్ఫలమగుటయే కాక దోషమునుం గలుగఁజేయును. కర్మయోగమట్లు గాక కొద్దిగా నాచరింపఁబడినను ఆస్వల్పాంశమునకుఁ దగినఫలము నొసఁగుటయే కాక విడిచిపెట్టుటచే దోషమును కలిగింప దని యభిప్రాయము.

---

† 'ఇమాంశృణు' అని బుద్ధిని చెప్పఁబూనినతోడనే 'వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః' అని చెప్పవలసియున్నది కాని 'నేహాభిక్రమ' అని చెప్పుట సంగతము కాదన్నచో, చెప్పఁబూనినదాని మాహాత్మ్యమును ఉపక్రమమున చెప్పుటచే దానిని తెలిసికొనవలయు నని మిక్కిలిరుచి కలుగును. కాన దాని మహత్త్వము ముందు చెప్పఁబడుట సంగతమే యని గ్రాహ్యము.

అవ. కామ్యకర్మములను గుఱించిన బుద్ధికంటెను మోక్షసాధన మగుకర్మమునుగుఱించినబుద్ధి విశేషించిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

61

శ్లో॥ వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధి రేకేహ కురునన్దన ।
బహుశాఖా హ్యనన్తాశ్చ బుద్ధయోఽవ్యవసాయినామ్॥ 41

టీ. హే కురునన్దన=అర్జునా, ఇహ=సర్వకర్మముల యనుష్ఠానమందు, వ్యవసాయాత్మికా = శుద్ధాత్మయాథాత్మ్యముయొక్క నిశ్చయమును మున్నిడుకొన్నదియగు, బుద్ధిః = మోక్షేచ్ఛగలవానిబుద్ధి, ఏకా=ఒకటి. అవ్యవసాయినాం=ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము లేనివారికి, బుద్ధయః = బుద్ధులు, అనన్తాశ్చ = అనంతప్రకారములు గలవియును, బహుశాఖాః=అనేకశాఖలు గలవియును.

62

తా. అర్జునా, మోక్షేచ్ఛ గలవానికి శాస్త్రీయము లగు సమస్తకర్మములయందును ఆత్మస్వరూపనిశ్చయపూర్వక మైనబుద్ధి, మోక్షము నొకటినే యుద్దేశించుటచే ఒక్కటియే యై యుండును. ఆత్మస్వరూపనిశ్చయము లేక కామ్యకర్మముల నాచరించువారి బుద్ధులు బహుశాఖలు గలిగి అంతము లేనివై యుండును. (అనఁగా, వైదికకర్మము లనుష్ఠించువారు ముముక్షువు లనియు భోగైశ్వర్యకాము లనియు నిరుతెగలై యుందురు. వారిలో మోక్షఫలమును బొందఁ గోరువారిబుద్ధి ఆత్మయాథాత్మ్యమును నిశ్చయించుకొని ఆ నిశ్చయమును మున్నిడుకొని యుండును. కామ్యకర్ము లగువారిబుద్ధి

62

అట్టినిశ్చయము గలది గాదు. కామాధికారులకు 'దేహముకన్న వేఱై ఆత్మ యొక్కటి యున్నది' అనునంతమాత్రము తెలిసినఁ జాలును. ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయము వారికి అంతఁగా అపేక్షితము కాదు. ఆనిశ్చయము వారి కున్నను దానికి అనుగుణముగా మోక్షమును

గోరక స్వర్గపుత్రపశ్వన్నాదికామ్యములనే కోరుటయు దానికి వలయు సాధనముల ననుష్ఠించుటయు తత్ఫలము లనుభవించుటయు వారికిం
63
గలుగవచ్చును. అట్లు గలుగుటవలన శాస్త్రవిరోధ మేమియును లేదు. ముముక్షువునకు సర్వకర్మములును మోక్ష మనెడిఫల మొక్కటికే
64
సాధనములుగా విధింపఁబడుచున్నవి. ఇట్లు వానివ్యవసాయాత్మిక మైనబుద్ధి, ఒక్కఫలమునే సాధింపఁజూచునది గాన ఒకటియే. అయినను ఆయాకర్మములు *స్వరూపమునందు నానావిధములుగా నుండు

---

* నిత్యములు నైమిత్తికములు కామ్యములు అనుసమస్తకర్మములు ముముక్షువుచే అనుష్ఠింపఁబడు నేని, అవి సాక్షాత్తుగాఁగాని పరంపరగాఁగాని మోక్షమును సాధించుట కుపకరించునుగాన మోక్ష మొకటియే వానికి ప్రధానమైన ఫలము. వానికే 'సర్వమాయురేతి' ఇత్యాదిగా ఆయువు మొదలగు అవాంతరఫలములు చెప్పఁబడినను అవి యామోక్షమున కుపయోగించునవి మాత్రమే యగుచుగాని వేఱుగావు. కాన సమస్తకర్మములును మోక్షఫల మొకటికే సాధనము లగును. ఇట్లాకర్మములు ఏకఫలసాధనములైనను క్రమముగా వానిస్వరూపములు నానావిధములుగా నుండఁగా వానినిగుఱించినబుద్ధి యేకముగా నెట్లుండు నన్నచో సమస్తకర్మములును ఏకఫలసాధనముగా ఏకవిధిచేత గ్రహింపఁబడుటవలన అవి ఏకశాస్త్రార్థమగును. కాన యాకర్మములనుగుఱించిన బుద్ధి, వానియం దవాంతరభేదము లుండినను, అవి ఏకశాస్త్రార్థము లని యనుసంధించుటచే అదియును ఏకమే యగునని చెప్పఁబడినది. అయినను వేఱువేఱువిధులచే స్వరూపములు సిద్ధించియు వేఱువేఱువాక్యములచే నియమములు కలిగియున్న కర్మములు భిన్నశాస్త్రార్థములే కాని ఏకశాస్త్రార్థ మెట్లగు నన్నచో, ఇందులకు దృష్టాంత మొకటి యుదాహరింపఁబడినది. ఆగ్నేయము, అగ్నీషోమీయము, ఉపాంశుయాజము ఆగ్నేయము, ఐంద్రదధి, ఐంద్రపయస్సు అనెడి యీ యాఱుయాగములు దర్శపౌర్ణమాసము లనంబడును. ఆగ్నేయాదులలో మూఁడు పూర్ణమాసియందును (పున్నమయందును) తక్కినమూఁడు దర్శమందును (అమావాస్యయందును) జరుపఁబడును. ఈయాగములాఱును వానినియమములతో 'యదాగ్నేయోఽష్టాకపాలోఽమావాస్యాయాంచ పౌర్ణమాస్యాం చాచ్యుతో భవతి' ఇత్యాదిగా వానిస్వరూపమును మొదటఁ దెలుపునట్టి వాక్యములచే వేఱువేఱ ప్రతిపాదింపఁబడినవి. పిదప 'యఏవం విద్వాన్ పౌర్ణమాసీం యజతే' 'యఏవం విద్వా నమావాస్యాం యజతే' అని సముదాయముల ననువదించు వాక్యద్వయముచే సముదాయద్వయముగాఁ జెప్పంబడినవి. పిదప నీరెండును 'ఏతాభ్యాం దర్శపౌర్ణ

నపుడు వానిని గుఱించినబుద్ధి ఏకముగా నెట్లుండు నన్నచో నవి యెల్లను ఏకఫలసాధనములుగా ఏకవిధిచేత గ్రహింపఁబడుటవలన ఏకశాస్త్రార్థ మగుచున్నది. కావున సర్వకర్మములను గుఱించిన బుద్ధియు ఏకముగానే యుండును గాని, ఈకర్మ మీఫలమునకు సాధనము ఆకర్మము ఆ ఫలమునకు సాధనము అని, వేఱువేఱై పెక్కులుగా నుండదు. ఆగ్నేయాదు లైనకర్మములు లాఱును వాని యితి కర్తవ్యతలతో, స్వరూపమునందు వేఱువేఱుగా నుండినను, మొత్తమునకు స్వర్గమనెడి యేకఫలమునకే సాధనములుగా విధింపఁబడుట వలన, అవి యెల్ల ఏకశాస్త్రార్థమే యగుటంబట్టి వానిని గూర్చిన బుద్ధియు ఎట్లు ఏకముగానే యుండునో, అట్లే యని యర్థము-

65

(అనఁగా సర్వకర్మములును మోక్షమనెడి ఏకఫలమునకే సాధనములుగా విధింపఁబడుటచే ఏకశాస్త్రార్థ మగునుగాన వానియం దెల్ల 'మోక్షసాధనములు' అని వారికి బుద్ధియు ఏకముగానే యుండును.) ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయము లేనివారు పుత్రులు పశువులు అన్నము మొదలైనఫలములను గోరి వానికి సాధనములుగా కర్మము లాచరింతురు; కాన వారు గోరినఫలములు *అనంతము లగుటవలన

మాసాభ్యామ్' (కాత్యా-శ్రౌ-౪-3-౪౭) అని కామాధికారమున స్వర్గసాధనవిషయమందు ఒక్కటిగాఁ జేసి కర్తవ్యముగా విధింపఁబడినవి. ఇట్లు ఆయాఱును స్వరూపాదులందు వేఱువేఱయ్యు స్వర్గమనెడి ఏకఫలమునకు సాధనములుగా ఏకవిధిచే గ్రహింపబడుటచేత ఏకశాస్త్రార్థ మైనది. అట్లే సమస్తకర్మములును తమతమ స్వరూపాదులు వేఱువేఱువిధులచేత సిద్ధించినను తుదకు మోక్షమనెడి యేకఫలమునకు సాధనములని విధింపఁబడుటచే ఏకశాస్త్రార్థమే యగునుగాన వానినిగూర్చినబుద్ధియు ఏకమే యగు నని భావము.

* ఇట ప్రధానఫలభేదములు అనంతము లగుటంబట్టి అనంతములనియు, అవాంతరఫలభేదములు పెక్కు లగుటంబట్టి బహుశాఖ లనియుఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది. అనఁగా వృక్షములు స్వరూపముచే పరస్పరభిన్నములై అనంతములుగా నుండుటయే కాక తమలో నొక్కొక్కటియు పెక్కుశాఖలు గలిగియుండునట్లు, కర్మములు

వారిబుద్ధులును 'ఇది యీఫలమునకు సాధనము, అది యీఫలమునకు సాధనము' అని అనంతములుగా నుండును. అందును, దర్శపూర్ణమాసాదికర్మములు అవి యవి ఆయాప్రధానఫలమునకే ఏర్పఱుపఁబడినను, వానిలో ఒక్కొక్కటికి, 'ఆయురాశాస్తే' అని ఆయువు మొదలైన అవాంతరఫలభేదములును దెలియుచున్నందున ఒక్కొక్కటియు లోపల అనేకశాఖలు గలవిగాను నున్నవి. కాన వానిం గూర్చిన బుద్ధులును అనేకశాఖలుగా నుండును. ఇట్లు అవ్యవసాయుల
66
కర్మములు అనంతములును బహుశాఖలునుగా నుండుటంబట్టి వారి బుద్ధులును అనంతములును బహుశాఖలు నగును. దీని ముఖ్యాభిప్రాయమే మనఁగా-నిత్యనైమిత్తికము లైనకర్మములకు ప్రధానఫలములును అవాంతరఫలములును జెప్పఁబడి యున్నవి. ఆఫలముల నన్నిటిని బరిత్యజించి సర్వకర్మములను మోక్షైకఫలములుగాను గావుననే యేకశాస్త్రార్థముగాను నాచరింపవలసినది. మఱి తమతమ వర్ణాశ్రమములకు తగినట్టి కామ్యకర్మములనుగూడ వానివానిఫలములను విడిచి మోక్షఫలసాధనములుగా నిత్యనైమిత్తికములతో నొక్కటిగాఁ జేర్చుకొని శక్తికొలఁది నాచరింపవలయును. 67

69

అవ. ఇఁకఁ గామ్యకర్మాధికారులను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యామిమాం పుష్పితాం వాచం ప్రవద న్త్యవిపశ్చితః। 68
వేదవాదరతాః పార్థ నాన్య దస్తీతి వాదినః॥ 42
కామాత్మాన స్స్వర్గపరా జన్మకర్మఫలప్రదామ్।
క్రియావిశేషబహుళాం భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి॥ 43

అనంతములైన ప్రధానఫలములంబట్టి అనంతస్వరూపభేదములు గలవిగాను, ఒక్కొక్కటియు అప్రధానములైన పెక్కు అవాంతరభేదములఁబట్టి బహుశాఖలుగాను నుండును. కాన వానిఁగూర్చిన బుద్ధులు నట్లె యుండు నని భావము.

భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం తయాఽపహృతచేతసామ్ ।
వ్యవసాయాత్మికా బుద్ధిః సమాధౌ న విధీయతే॥ 44

టీ. పార్థ=అర్జునా, వేదవాదరతాః = వేదవాక్యములం దనురక్తిగలవారును, అన్యత్ = స్వర్గాదులకంటె వేఱొకటి, నాస్తి ఇతి వాదినః=లేదని వాదించువారును, కామాత్మానః=కామ్యవిషయములందు మనస్సుగలవారును, స్వర్గపరాః = స్వర్గమునం దాసక్తులను నగు, (యే) అవిపశ్చితః=(ఏ) అల్పజ్ఞానులు, జన్మకర్మఫలప్రదాం = పునర్జన్మరూప మయినఫలము నిచ్చునదియు, క్రియావిశేషబహులాం= పెక్కులైన క్రియలచేత నతిశయించినదియు, భోగైశ్వర్యగతిం ప్రతి (వర్తమానాం) = స్వర్గాదిసుఖానుభవరూపమైన ఐశ్వర్యముయొక్క ప్రాప్తి నుద్దేశించి (ప్రవర్తించు)నదియు, పుష్పితాం = చూపునకు మాత్రము రమ్యమయిన, ఇమాం= ఈ, యాం వాచం=ఏవాక్యమును-ప్రవదన్తి=అధికముగా చెప్పుచున్నారో, తయా=అట్టివాక్యముచేత, అపహృతచేతసాం=అపహరింపఁబడిన ఆత్మజ్ఞానము గలవారైన, (తేషాం) భోగైశ్వర్యప్రసక్తానాం=సుఖానుభవరూపమైన ఐశ్వర్యమునందు మిక్కిలి అసక్తి గల అట్టివారియొక్క, సమాధౌ = మనస్సునందు, వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధిః=నిశ్చయపూర్వక మగు బుద్ధి, న విధీయతే=చేయఁబడదు-పుట్టదు.

తా. అర్జునా, అల్పజ్ఞులు, వేదములందలి కర్మభాగమునందు స్వర్గాదిఫలములఁగూర్చి చేయఁబడువాక్యములయందు తగులంవడి ఆ వైదికకర్మములకు స్వర్గముకన్న నధిక మగుఫలము వేఱొక్కటి లేదని పలుకుచు, కామ్యవిషయములందు మనసు తగిలినవారుగాన, స్వర్గమునే పొందఁగోరుచుందురు. (అనఁగా మోక్షవిముఖు లగుదురు) మఱియును వేదములయందు (కామ్యవిధిభాగపర మైన) యావాక్యము, మనుజులు యజ్ఞాది వైదికకర్మములఁ జేసి వానిఫలమగు స్వర్గాదిసుఖముల ననుభవించినవెనుక వారికి మరల కర్మభూమి

యందు పునర్జన్మరూప మైనకర్మఫలమును ప్రతిపాదించునే కాని మోక్షమును ప్రతిపాదింపదు; తత్త్వజ్ఞానము లేక అది యనుష్ఠింపఁబడును గాన యందు మోక్ష మనెడి యేకఫలము నుద్దేశించుట కలుగదు. పశ్వన్నాదు లైన బహువిధఫలములే యుద్దేశింపఁబడును కాన ఆఫలములకు సాధనములైన పలువిధము లగు కర్మములను అది రూపించునదియు నగును. ఇంతేకాక, అది భోగైశ్వర్యప్రాప్తికొఱకే ప్రవర్తించునది కాని మోక్షమునకుఁ గాదు; కావుననే ఫలములేక పువ్వులుమాత్రము కల దానివలె ప్రయోజనములేక పైకిమాత్రము రమణీయముగా తోఁచుచుండును. అట్టివేదవాక్యమును, ఆయల్పజ్ఞులు ఎక్కువగా చెప్పుకొనుచుందురు. అట్టివారు తమకును భోగైశ్వర్యములందు విశేషాభిలాష యుండుటవలన, భోగైశ్వర్యములను గుఱించినయీవాక్యములందు మనస్సు తగిలి దానిచేత ఆత్మజ్ఞానము పోఁగొట్టుకొన్నవా రగుదురు. కావున వారిమనస్సునందు, ఆత్మస్వరూపము చక్కఁగాఁ దెలిసినపిదప మోక్షమునకై సమస్తవైదిక కర్మము లనుష్ఠింపవలయు ననెడిబుద్ధి యెన్నఁటికిని కలుగనేరదు. కాఁబట్టి ముముక్షువునకు కామ్య కర్మములయందు సంగ మెపుడును తగదు. 71

అవ. తలిదండ్రులు[72] వేన[73] వేలమందికంటెను మిక్కిలివాత్సల్యము[74] గల దై ఆత్మోజ్జీవనము మొదలైనహితముల నుపదేశించుటకు ప్రవర్తించుచున్న వేదములు ఇట్లు అత్యల్పఫలములై పునర్జన్మమును గలుగఁజేసెడికర్మములను ఏల[75] చెప్పుచున్నవి? వేదవిహితమైన కర్మలను ఎట్లు త్యాజ్య మనవచ్చును అని? యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్రైగుణ్యవిషయా వేదా నిస్త్రైగుణ్యో భ వార్జున।
నిర్ద్వన్ద్వో నిత్యసత్త్వస్థో నిర్యోగక్షేమ ఆత్మవాన్ ॥ 45

టీ. వేదాః= వేదములు, త్రైగుణ్యవిషయాః=సత్త్వరజస్తమోగుణములు గల పురుషుల హితమును ప్రతిపాదించునవి. హే అర్జున= ఓయర్జునా, నిస్త్రైగుణ్యః=అన్యోన్యముకలసిన ఈమూఁడుగుణములు లేనివాఁడవును-నిర్ద్వన్ద్వః = సకలసాంసారికస్వభావములు లేనివాఁడవును, నిత్యసత్త్వస్థః=ఎల్లప్పుడు శుద్ధసత్త్వగుణమునే ఆశ్రయించినవాఁడవును, నిర్యోగక్షేమః=లభింపనివానిని బొందుట యనెడియోగమును ప్రాప్తమైనవానిని రక్షించుట యనెడిక్షేమమును విడిచినవాఁడవును, ఆత్మవాన్ = ఆత్మస్వరూపమును వెదకుటయం దాసక్తుఁడవును, భవ=అగుము.

తా. మిక్కిలి సత్త్వగుణము గలవారు మాత్రమే మోక్షమును గోరుదురు. తక్కినరజస్తమోగుణములు మిక్కిలిగాఁగలవారు దానిని ఒల్లక స్వర్గాదిసాధనములనే కోరుదురు. కనుక వేదములు వీరికి, వీరిగుణముల కనుగుణముగా స్వర్గాది ఫలములను సాధించు[77]టయే హితమని బోధింపవేని, యపుడు వీరు రజస్తమస్సులు మిక్కుటముగాఁ గలవారు గావున సాత్త్వికఫలమైన మోక్షమునకు విముఖులై తా మపేక్షించిన స్వర్గాదిఫలములకు సాధనము లివి యని మఱియొకదానిచే నెఱుఁగ లేక కామప్రావణ్యముచే వివశులై ఉపా[78]దేయములుకానివానిని ఉపాదేయములుగా భ్రమించి చెడిపోదురు. కావున వేదములు మిక్కిలిసత్త్వగుణు లైనవారికిని, మిక్కిలిరజో[76]గుణులైనవారికిని, మిక్కిలితమోగుణు లైనవారికిని వాత్సల్యముతో వారివారికిఁ దగినహితములను బోధించుచున్నవి. ఇట్లు వేదములు మూఁడుగుణములు గలవారినిగుఱించియుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి. నీవి[79]ప్పుడు సత్త్వమే మిక్కిలి కలిగియున్నావు.[80] దానిని వృద్ధిఁబొందింపుము. మూఁడుగుణము లొండొంటితోఁ గలిసి మిక్కిలి యగునట్లు చేయ

కుము. వానిని మిక్కుటముగు నట్లు పెంపకము. ఇట్లు వర్తించుట వలన పుణ్యపాపములకుఁ గారణము లగుసకలసంసారస్వభావముల నెల్ల విడిచినవాఁడవై, రజస్తమోరహిత మగునట్లు సత్త్వగుణమును మాత్రము నిత్యమును వృద్ధి బొందించుకొని శుద్ధసాత్త్వికుఁడవుకమ్ము.

81

ఇట్టివాఁడ వగుట కుపాయ మెద్ది? యంటివేని, ఆత్మస్వరూపంబును, ఆత్మస్వరూపముఁ బొందుటకు నుపాయము లగునవియును తప్ప తక్కినవాని ప్రాప్తిని గోరక, ప్రాప్తించినవాని రక్షణము సేయక ఆత్మస్వరూపమును గని పెట్టుటయే పనిగా నుండుము. ఇట్లు చేయుదు వేని రజస్తమస్సులప్రాచుర్యము నశించి సత్త్వము వృద్ధిఁబొందును.

అవ. వేదమునందు చెప్పఁబడిన దంతయు నందఱకును ఉపాదేయము కా దని దృష్టాంతపూర్వకముగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావా నర్థ ఉదపానే సర్వత స్సంప్లుతోదకే।
తావాన్ సర్వేషు వేదేషు బ్రాహ్మణస్య విజానతః॥ 46

టీ. సర్వతః=అంతటను, సంప్లుతోదకే = నిండియున్ననీరుగల, ఉదపానే=తటాకమునందు, యావాన్=ఎంత, అర్థః=ప్రయోజనమో, విజానతః=ఆత్మజ్ఞానము గల, బ్రాహ్మణస్య=బ్రహ్మజ్ఞాన నిష్ఠుడగు-ముముక్షువునకు, సర్వేషు=సమస్తములైన, వేదేషు=వేదములయందు, తావాన్ అర్థః=అంతే ప్రయోజనము.

తా. స్నానపానాది 82 నానావిధ ప్రయోజనముల కొఱకుఁ గల్పింపఁబడినదై సర్వత్ర జలపూర్ణమైయుండు తటాకమునందు దప్పిగొన్నమనుజుఁడు, తాగుట కెంతజలము ప్రయోజనమో అంత మాత్రమే గ్రహించునుగాని జలమునంతయు గ్రహించుటలేదు. అట్లే సర్వాధికారులకొఱకును బ్రవర్తించునదై కావుననే వారివారికి వలయు సమస్తవిషయములతో నిండియుండునది యగు వేదములం

దెల్ల వైదికుఁడును ముముక్షువును నగువానికి ఎంతమాత్రము మోక్ష[83] సాధనమో అంతమాత్రమే ఉపాదేయము (గ్రహింపఁదగినది) గాని అంతయు నుపాదేయము కాదు.

అవ. కాఁబట్టి సత్త్వనిష్ఠుఁ డగునట్టిముముక్షువున *కింత మాత్రమే ఉపాదేయ మగునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మణ్యే వాధికారస్తే మా ఫలేషు కదాచన ।
మా కర్మఫలహేతు[85]ర్భూ ర్మా తే సఙ్గోఽస్త్వకర్మణి॥ 47

టీ. తే=నీకు, కర్మణ్యేవ=కర్మస్వరూపమునందు మాత్రము. అధికారః=అధికారము (కలదు), కదాచన=ఒకప్పుడును, ఫలేషు = వానికి సంబంధించిన స్వర్గాదిఫలములయందు, మాభూత్ =(అధికారము) లేదు. †కర్మఫలహేతుః=కర్మములకును వానిఫలములకును

---

* మోక్షసాధనములు తప్ప తక్కినవన్నియుఁ బరిత్యజించుటచే నిత్యనైమిత్తికాముల నుల్లంఘింపవలసి వచ్చును. దానిచే కామచారదోషము కలుగును. మఱి పూర్వశ్లోకమున 'తావాన్' అనఁగా 'అంతమాత్రము' అని యున్నది. ఈశ్లోకమున 'అంతమాత్రము' అన్నందులకు ఇంతమాత్రము అని తెలుపుటచే కామచారదోషము గలుగదు. ఇంతమాత్రమనఁగా కర్మముల స్వరూపమాత్రము అని తెలియునది. అనఁగా కర్మములయొక్క ఆయాఫలములను వదలి వాని సాధారణస్వరూపమాత్రము ఉపాదేయముగాఁ గొనవలయు నని భావము. ఈఫలత్యాగముచే, ఒకఫలమును గోరి మఱొకయుపాయమును అనుష్ఠించుదోషమును గలుగదు.

† 'కర్మణ్యేవాధికారః' 'మా తే సఙ్గోఽస్త్వకర్మణి' అని పూర్వోత్తరములందు కర్మములను గావింపుమని చెప్పి నడుమ 'మాకర్మఫలహేతుర్భూః' అని కర్మములకు హేతువు-అనగా కర్త-గాకుండుము అనుట విరుద్ధ మగుచున్నది. కాన యిట 'హేతువు గాకుండుము' అనఁగా వాస్తవమున హేతువు గాకుండుమని యర్థము గాదు. హేతువుగా నుండుటను అనుసంధింపవలదని భావము. కర్మమునకు హేతుత్వముగాదు హేతుత్వానుసంధానమే నిషేధింపఁబడినదని గ్రాహ్యము. మఱి యిట 'మా ఫలేషు కదాచన' అని ఫలహేతుత్వము నిషేధించియుండఁగా 'మా కర్మఫలహేతుర్భూః' అని మరల దానిని నిషేధించుట పునరుక్తమగును. ఇది యిట్లుండ

కారణము (అనఁగా కర్త) మాభూః = కాకుండుము, తే = నీకు. అకర్మణి = కర్మములను అనుష్ఠింపకుండుటయందు, సఙ్గః = ఆసక్తి, మా అస్తు = కలుగకుండును గాక.

తా. నిత్యము నైమిత్తికము కామ్యము అనఁబడునవై ఒకానొక ఫలవిశేషముతో సంబంధించినవిగా శ్రుతులందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడుచున్న కర్మములలో నిత్యసత్త్వనిష్ఠుఁడును ముముక్షువు నగునీకు కర్మమాత్రమందు అధికారము కలదు; కాని, దానిని సంబంధించినవిగాఁ దెలియఁబడుఫలములందు ఒకప్పుడును అధికారము లేదు. కర్మము ఫలముతోఁ గూడిన దైనయెడల బంధరూప మగుటవలనను, ఫలము లేక కేవలమైన కర్మము నన్ను ఆరాధించుటయే యై

85

మోక్షహేతు వగుటవలనను, కర్మమునకును వాని ఫలములకును హేతువుగాకుము. కర్మములను అనుష్ఠించుచుండినను నిత్యసత్త్వస్థుఁడును ముముక్షుఁడు నగునీవు అకర్తృత్వముగూడ అనుసంధింపవలయును. ఆఁకలి నివర్తించుట మొదలైనఫలములకుఁగూడ నిన్ను హేతువుగా నీ వనుసంధింపరాదు *ఆ రెంటిని గుణములందుఁగాని

భోజనాదులవలన క్షున్నివృత్త్యాదిఫలములు కలుగును గదా. ఈఫలములను నిషేధించినచో వీని కుపాయము లైన భోజనాదులందలిరక్తియు నివర్తించును గాన శరీరధారణాదులు లేక ఉపాయానుష్ఠానమే లోపించును. కనుక ఫలనిషేధము పొసఁగదు. కాన యిందులకై 'క్షున్నివృత్త్యాదులైన ఫలములకుఁగూడ' అని చెప్పఁబడినది. అనఁగా ముందు 'ఫలేషు' అనుచో సామాన్యముగా ఫలములను చెప్పి యిప్పుడు 'ఫలహేతుః' అనుచో క్షున్నివృత్త్యాదివిశేషఫలములను చెప్పుటచే పునరుక్తి కలుగదు. మఱి క్షున్నివృత్త్యాదిఫలముల స్వరూపమును నిషేధింపలేదు. ఆఫలములకు తాను హేతువని యనుసంధించుటమాత్రమే నిషేధింపఁబడినది గాన ఉపాయానుష్ఠానలోపము మున్నగుదోషములు కలుగవు.

* కర్మమునకును ఫలములకును తాను హేతువుగా నుండియు హేతువుగా దని యనుసంధించుట యెట్లు? అహేతుకమైనదానికి ఉపాయ మనుష్ఠింపనేల? మఱి ప్రయాసమెందుకు? అన్నచో, కర్మమునకును ఫలమునకును హేతువు గుణములని

సర్వేశ్వరుఁ డగునాయందుఁగాని అనుసంధింపవలయునని మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. ఇట్లు అనుసంధించి కర్మము చేయుము. 'నేను యుద్ధము చేయను' అని నీవు మున్ను చెప్పినట్లు కర్మమును అనుష్ఠింపకుండుట యందు నీకు సంగము లేకుండుఁగాక-అనఁగా పూర్వోక్తప్రకారమున యుద్ధాదికర్మమునందే సంగ ముండుఁగాక యని యర్థము. 86

అవ. దీనినే మఱింత స్ఫుటముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

87

శ్లో॥ యోగస్థః కురు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా ధనఞ్జయ ।
సిద్ధ్యసిద్ధ్యోస్సమో భూత్వా సమత్వం యోగ ఉచ్యతే॥ 48

టీ. హేధనఞ్జయ=అర్జునా, సఙ్గం=ఆసక్తిని, త్యక్త్వా=విడిచి, సిద్ధ్యసిద్ధ్యోః=ప్రాప్తియందును అప్రాప్తియందును, సమః=సమానుఁడవు, భూత్వా=అయి, యోగస్థస్సన్ = యోగమునం దున్నవాఁడ

కాని సర్వేశ్వరుఁడని కాని యనుసంధింపవలయునని మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది కాఁబట్టి యహేతుకత్వము లేదు. కాని, ఆత్మమాత్రము అందులకు హేతువుగాదని యనుసంధించుటచే అది దానిని అనుష్ఠింపలేదని ప్రసక్తి కలుగదా? యనవచ్చును. అయినను ఇచట అనుష్ఠించుటను అనుష్ఠింపమిగా భ్రాంతిచెప్పలేదు. అనుష్ఠించినవాఁడై యుండఁగా అట్టివాఁడు గాఁడని గ్రహించునట్లును విధింపలేదు. 'పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః' 'య ఆత్మానమన్తరో యమయతి' 'సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టః' ఇత్యాది శారీరకసూత్ర శ్రుతిస్మృతులవలన ఆత్మయొక్క కర్తృత్వము పరమాత్మకధీనమైనదని తెలియుచున్నది. మఱియు ఆత్మకుఁ గలకొన్నికార్యములు త్రిగుణములచేఁ గలిగినవి కాని నానికి స్వరూపముచే సిద్ధించినవిగావు ఇట్లు ఆత్మచేయు కార్యమునకు పరమాత్మాదులు హేతువులు పెక్కులుండఁగా ఆత్మయొక్కటే హేతువనుటయు, త్రిగుణములచే దానికిఁ గలిగినవానిని స్వరూపముచేఁ గలిగినవనుటయు, భ్రాంతిసిద్ధములుగాన యీ రెంటిని ఇట నిషేధించి గుణములును సర్వేశ్వరుఁడును ఆత్మ కార్యమునకు హేతువులుగా అనుసంధించుట చెప్పఁబడినది. ఇట్లు ఆత్మకు కర్మఫలముల హేతుత్వానుసంధానమును నిషేధించినను వానియొక్క స్వరూపమును నిషేధింపరాదుగాన 'ఇట్లు అనుసంధించి కర్మమును జేయుము' అని అనుష్ఠింపకుండుటయందు తగులు వలదని చెప్పి ఈయనుష్ఠింపమికి 'నయోత్స్యే' అన్న యర్జునుని తొంటికార్యమునే యుదాహరించిరని తెలియునది.

వై, కర్మాణి= యుద్ధాదికర్మములను, కురు=చేయుము. సమత్వం = సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమానమైన మనస్సు గలిగియుండుటయే, యోగః (ఇతి) ఉచ్యతే= యోగ మని చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. రాజ్యబంధుపరిభృతులయందు సంగమును వదలి, సిద్ధ్యసిద్ధులను సమముగాఁ గొను యోగమునందు నిలిచి, యుద్ధాదికర్మముల నాచరింపుము. వానియం దంతర్భూతములైన ఫలములగు జయము మొదలైనవి సిద్ధించినను సిద్ధింపకుండినను సమానమగు మనస్సు గలిగి యాకర్మములను జేయుము. సిద్ధ్యసిద్ధులయందలి యీ సమత్వము 'యోగస్థః' అని యిట *యోగ శబ్దముచే చెప్పఁబడినది. సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమత్వరూపమైన చిత్తసమాధానమే యోగ మనఁబడును.

అవ. ఎందుల కిది మాటిమాటికిఁ జెప్పఁబడుచున్న దనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దూరేణ హ్యవరం కర్మ బుద్ధియోగా ద్ధనఞ్జయ ।
88 89
బుద్ధౌ శరణ మన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః॥ 49

టీ. హేధనఞ్జయ=అర్జునా, బుద్ధియోగాత్ = బుద్ధియోగము కంటె (ఇతరత్ = అన్యమైన), కర్మ = కామ్యకర్మము, దూరేణ = మిక్కిలి, అవరం హి=తక్కువగదా; బుద్ధౌ=సమత్వబుద్ధియందు, శరణం = ఆశ్రయమును, అన్విచ్ఛ = కోరుము-ఆబుద్ధియందే వర్తింపుమనుట, ఫలహేతవః = ఫలాపేక్షతో కర్మములఁ జేయువారు కృపణాః=దీనులు.

---

* యోగశబ్దమునకు పాతంజలయోగశాస్త్రమునందు 'యోగ శ్చిత్తవృత్తి నిరోధః' అనఁగా చిత్తసమాధాన మని చెప్పంబడినది.

తా. ప్రధానఫలమును త్యజించినదై, అవాంతరఫలముల సిద్ధ్యసిద్ధులయందు సమమై యుండుబుద్ధియోగముతో చేయఁబడు కర్మముకంటె ఇతరమైన కామ్యకర్మము మిక్కిలి నికృష్టమయినది. పూర్వోక్తబుద్ధియోగముతోఁ గూడిన కర్మము నిఖిలసాంసారిక దుఃఖముల దొలఁగించి పరమపురుషార్థలక్షణమగు మోక్షమును బొందించును. ఇతరమైనది అపరిమిత దుఃఖరూప మగుసంసారమును బొందించును. కాన రెంటికిని ఎక్కువతక్కువలంబట్టి వైషమ్యము మిక్కిలిగానున్నది. కనుక కర్మముల నాచరించునపుడు అట్టి బుద్ధియందు వర్తింపుము. ఫలాపేక్షతో కర్మముల నాచరించువారు దీనులయిననిత్యసంసారు లగుదురు.

శ్లో॥ బుద్ధియుక్తో జహాతీహ ఉభే సుకృతదుష్కృతే ।
తస్మాద్యోగాయ యుజ్యస్వ యోగః కర్మసు కౌశలమ్॥ 50

టీ. బుద్ధియుక్తః=బుద్ధియోగముతోఁగూడినవాఁడు, ఇహ = ఈజన్మమునందు, సుకృతదుష్కృతే = పుణ్యపాపములను, ఉభే = రెంటిని, జహాతి=త్యజించుచున్నాఁడు, తస్మాత్ = ఆకారణమువలన, యోగాయ=సమత్వరూపమైన బుద్ధియోగముకొఱకు, యుజ్యస్వ = సిద్ధపడుము, కర్మసు = కర్మములయందు-కర్మము లాచరించునపుడనుట, యోగః = బుద్ధియోగము, కౌశలం = సామర్థ్యము-సామర్థ్యముచే సాధింపఁదగిన దనుట.

తా. బుద్ధియోగముతో కర్మముల నాచరించుపురుషుఁడు
90
అనాదికాలసంచితములును అనంతములును బంధహేతువులు నైన పుణ్యపాపకర్మములను రెంటిని ఇహమునందె త్యజించును. కాఁబట్టి సమత్వరూపమైన అట్టిబుద్ధియోగముకొఱకు నుద్యోగింపుము. బుద్ధియోగముతో కర్మములు చేయుటయే మిక్కిలిసామర్థ్యము. కాఁబట్టి సమత్వబుద్ధియుక్తుఁడవు గమ్ము.

శ్లో॥ కర్మజం బుద్ధియుక్తాః హి ఫలం త్యక్త్వా మనీషిణః ।
91 91
జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాః పదం గచ్ఛన్త్యనామయమ్॥ 51

టీ. బుద్ధియుక్తాః=బుద్ధియోగముతోఁగూడిన, మనీషిణః = వివేకజ్ఞులు, కర్మజం=కర్మమువలనఁ గలుగు, ఫలం = ఫలమును, త్యక్త్వా =విడిచి, జన్మబన్ధవినిర్ముక్తాఃసన్తః=జన్మమనెడిబంధనమునుండి బొత్తిగావిడువఁబడినవారగుచు, అనామయం=ఉపద్రవరహితమగు, పదం =స్థానమును, గచ్ఛన్తిహి =పొందుచున్నారు గదా.

తా. బుద్ధియోగముతోఁ కర్మముల నాచరించుజ్ఞానులు కర్మములవలనఁ గలుగు స్వర్గాదిసకలసాంసారికఫలములను త్యజించి పునర్జన్మమనెడిబంధములనుండి సవాసనముగా విడివడినవారై నిరుపద్రవమైన మోక్షపదవి నొందుదురు. ఇది ప్రసిద్ధమే కదా.

92
శ్లో॥ యదా తే మోహకలిలం బుద్ధిర్వ్యతితరిష్యతి ।
తదా గన్తాసి నిర్వేదం శ్రోతవ్యస్య శ్రుతస్య చ॥ 52

టీ. తే=నీయొక్క, బుద్ధిః=బుద్ధి, మోహకలిలం=అజ్ఞానరూపమగుకలుషమును, యదా=ఎప్పుడు, వ్యతితరిష్యతి=దాఁటఁగలదో, తదా=అప్పుడు, శ్రోతవ్యస్య (కృతే) = వినవలసినయర్థముకొఱకును, శ్రుతస్యచ (కృతే)=వినినయర్థముకొఱకును, *నిర్వేదం=నిన్ను నీవే నిరసించుకొనుటను, గన్తాసి=పొందఁగలవు.

తా. (ఇట్లు చెప్పఁబడినప్రకారమున కర్మమునందు వర్తించుచున్నవాఁడవై అట్టివర్తనముచేఁ బాపములు పోఁగొట్టుకొన్నవాఁడ
93

* నిర్వేద మనఁగా తన్ను తాను నిరసించుకొనుట. 'ఆప్తతములైనవా రెంత చెప్పినను వినక త్యాజ్యము లైనవానియందు మున్ను సంగము కలిగియు ఉపాదేయము లైనవానిని ఇంకను తెలిసికొనకయు నే నున్నాఁడ నే' యని నిర్వేదపడుట ఇట గ్రాహ్యము.

వగు) నీయొక్క చిత్తము (ఇంకను అత్యల్పఫలసంగమునకు హేతుభూతమై యుండు) దేహాత్మాభిమానరూప కాలుష్యమును ఎప్పుడు విశేషించి యతిక్రమించునో అప్పుడు ఆప్తతములగు మాబోటుల వలన నింతకుఁబూర్వము త్యాజ్యములుగా నీవు వినినఫలాదులకుఁ
94
గాను ఇఁక వినఁబోవు అర్థమునకుఁగానును విన్న నీవే నిరసించు కొనఁగలవు.

అవ. 'యోగేత్విమాం శృణు' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడినదియు ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానపూర్వక మైనదియు బుద్ధివిశేషముచే సంస్కరింపఁబడినదియు నగు ధర్మానుష్ఠానమునకు ఉద్దేశ్యభూత మగు యోగ మనెడిఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

95
శ్లో॥ శ్రుతివిప్రతిపన్నా తే యదా స్థాస్యతి నిశ్చలా ।
101 102
సమాధా వచలా బుద్ధి స్తదా యోగ మవాప్స్యసి॥ 53

టీ. శ్రుతివిప్రతిపన్నా=వినుటచేత విశేషముగా తెలిసికొనఁబడినదై, అచలా=ఏకరూపము౽న, తే = నీయొక్క, బుద్ధిః=ప్రజ్ఞ, సమాధౌ=మనస్సునందు, యదా=ఎప్పుడు, నిశ్చలా = చలింపనిదై, స్థాస్యతి=స్థిరముగ నుండునో, తదా = అప్పుడు, యోగం = ఆత్మావలోకనమును, అవాప్స్యసి=పొందఁగలవు.

96 97
తా. ఆప్తతము లగుమావలనఁ గలిగినవినికిచేత విశేషముగా గ్రహింపఁబడినదియు, (ఇతరము లగుసకలవస్తువులకును విజాతీయమును సజాతీయమునుగాక నిత్యమై నిరతిశయసూక్ష్మతత్త్వమైయుండునట్టి ఆత్మవిషయముగాఁగలదియు, కాఁబట్టి 'వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధి
98 99
రేకా' అనునట్లు (తనంతట) చలింపక ఏకరూపముగా నుండునదియు

నగునీబుద్ధి, ఫలసంగరహితకర్మానుష్ఠానముచేత నిర్మలముగాఁ జేయఁ
101 100
బడిననీమనస్సునందు ఎప్పుడు స్థిరముగా నిలుచునో, అపుడు నీవు
యోగమును (అనఁగా ఆత్మావలోకనమును) బొందుదువు. దీని
102
అభిప్రాయ మేమనిన - *శాస్త్రజన్యమైన ఆత్మజ్ఞానమును మున్నిడు
కొని చేయఁబడు కర్మయోగము స్థితప్రజ్ఞత యనెడి జ్ఞాన
నిష్ఠను గలుగఁజేయును. జ్ఞాననిష్ఠారూపమైన ఆస్థితప్రజ్ఞత యోగ
మనెడి ఆత్మావలోకనమును సాధించు నని భావము. 100

అర్జున ఉవాచ :

అవ. ఇట్లు చెప్పఁగా, అర్జునుఁడు ఫలసంగరహితకర్మానుష్ఠాన
రూప మైనకర్మయోగముచే సాధ్యమైనదియు యోగమునకు సాధన
మైనదియు నగుస్థిత ప్రజ్ఞతయొక్క స్వరూపమును స్థితప్రజ్ఞునియొక్క
అనుష్ఠానప్రకారమును నడుగుచున్నాఁడు.

అర్జున ఉవాచ :

103
శ్లో॥ స్థితప్రజ్ఞస్య కా భాషా సమాధిస్థస్య కేశవ।
స్థితధీః కిం ప్రభాషేత కిమాసీత వ్రజేత కిమ్॥ 54

టీ. కేశవ=కృష్ణా, సమాధిస్థస్య=సమాధియం దుండెడి, స్థిత
ప్రజ్ఞస్య=జ్ఞాననిష్ఠునికి భాషా = స్వరూపవాచకశబ్దము, కా = ఏది-

---

* మొదట శాస్త్రశ్రవణముచేత తత్త్వజ్ఞానము (అనఁగా ఆత్మయొక్క నిజ
స్వరూప మిట్టిది యనుతెలివి) కలుగుచున్నది. ఇదియె ఆత్మజ్ఞానము అనియు చెప్పఁ
బడుచున్నది. పిదప రెండవది స్మృతిసంతతిరూపమగు ఉపాసనము-స్మృతిసంతతి
యనఁగా ఎడతెగని స్మరణము-తైలధారవలె అవిచ్ఛిన్నముగా ఆత్మను స్మరించు
చుండుట. ఈస్మృతిసంతతిరూపమైన యుపాసనమునకే స్థితప్రజ్ఞత, జ్ఞాననిష్ఠ,
జ్ఞానయోగము అని మూఁడుపేళ్ళు వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి. పిదప మూఁడవది
ఈయుపాసనమూలమునఁ గలుగు ఆత్మసాక్షాత్కారము. అనగా ఆత్మదర్శనము.
దీనికే యోగమనియు పేరు. ఈమూడును జ్ఞానపూర్వభేదములని యెఱుంగునది.

అనఁగా మఱియు నేశబ్దముచేత వానిని నిర్దేశింపవచ్చును-వానిస్వరూప మెట్టిది యని యర్థము, స్థితధీః=అస్థితప్రజ్ఞుఁడు, కిం=దేనిని, ప్రభాషేత=పలుకును, కిం ఆసీత=ఎట్లు కూర్చుండును, కిం వ్రజేత = ఎట్లు నడచును-వానినడత యెట్టిది ?

తా. సమాధినిష్ఠుఁడై స్థితప్రజ్ఞత గలపురుషుని *స్వరూప మెట్టిది ? అతఁ డెట్టిభాషణాదులను చేయును ? ధ్యానముకొఱ కెట్టి ఆసనాదులు గలిగియుండును ? (కిం గమనం కుర్యాత్) ఏమిటఁ బ్రవర్తించును ?

శ్రీ భగవానువాచ :

అవ. స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పరిపాకమునకుఁగల నాలుగుదశలు రాఁగల నాలుగుశ్లోకములందు ఎఱుకగా నిరూపింపఁబడుచున్నవి. అందు పూర్ణపరిపక్వ మగునాలుగవదశ వశీకరణసంజ్ఞ అనుపేరుగలది మీఁదిశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడుచున్నది. మఱియు స్థితప్రజ్ఞుని స్వరూప మెట్టిది ? యను మొదటి ప్రశ్నమునకు నుత్తరముగా, వానివృత్తివిశేషమును జెప్పినయెడల వాని స్వరూపముగూడఁ జెప్పఁబడినదే యగును గనుక వానివృత్తివిశేషమును మొదట చెప్పుచున్నాఁడు. 104

శ్లో॥ ప్రజహాతి యదా కామాన్ సర్వాన్ పార్థ మనోగతాన్ ।
ఆత్మన్యే వాత్మనా తుష్టః స్థితప్రజ్ఞ స్తదోచ్యతే॥ 55

టీ. హేపార్థ=అర్జునా, ఆత్మనా = ఆత్మనే యవలంబించినట్టి మనస్సుచేత, ఆత్మన్యేవ = ఆనందరూపమైనతనయాత్మయందె, తుష్టః=సంతోషించినవాఁడై, మనోగతాన్ = మనస్సునం దుండెడి,

*దేనియొక్క స్వరూపముగాని దానియొక్క వాచకశబ్దముచేత నిర్దేశింపఁబడుచున్నది గనుక నిందు స్థితప్రజ్ఞునికి వాచకశబ్దమేది యనుటచే వానిస్వరూప మెట్టిది అనునర్థము ఫలించుచున్న దని గ్రాహ్యము.

సర్వాన్=సమస్తమైన, కామాన్=కోరికలను, యదా = ఎప్పుడు, ప్రజహాతి=బొత్తుగ విడుచుచున్నాఁడో, తదా = అప్పుడు, స్థితప్రజ్ఞః= స్థితప్రజ్ఞ గలవాఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. అర్జునా, *ఎప్పుడును ఆత్మయే విషయముగాఁ గలిగి యుండునట్టి మనస్సుచేత ఆనందరూపమైన తనయాత్మయందే తృప్తి నొందినవాఁడై (అనఁగా ఆత్మయందే సంతోషించిన మనస్సుగల వాఁడై) ఆతృప్తిచేత ఆత్మతప్ప తక్కినమనోరథము లన్నియు బొత్తిగా నెప్పుడు వదలుచున్నాఁడో, అప్పుడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డనఁబడు చున్నాఁడు. ఇదియే జ్ఞాననిష్ఠయొక్క కాష్ఠ-అనఁగా స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పూర్ణపరిపాకదశ. 105

అవ. ఈనాలుగవదశకంటె కొంచెము తక్కువపరిపాకముగల *మూఁడవదశను ఏకేంద్రియసంజ్ఞ అనుదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

106

శ్లో॥ దుఃఖే ష్వనుద్విగ్నమనా స్సుఖేషు విగతస్పృహః।
వీతరాగభయక్రోధః స్థితధీ ర్మని రుచ్యతే॥ 56

టీ. దుఃఖేషు = దుఃఖహేతువు లగువానియందు, అనుద్విగ్న మనాః = క్షోభమునొందని మనస్సు గలవాఁడును, సుఖేషు = సుఖ హేతువు లగువానియందు, విగతస్పృహః = స్పృహ లేనివాఁడును,

---

* నిరతిశయానందరూప మగువాత్మయే యుద్దేశ్యముగాఁ గలిగి దానియందే రమించుచుండు మనస్సు గలవానికిఁ దక్కిన యాయాపదార్థములందుఁ గలయాయా కోరిక లన్నియు మఱల మొలకెత్తకుండునట్లు సవాసనముగ పూర్ణముగ నశించుచున్న వని భావము.

* ఉద్వేగస్పృహారాగాదులు నాలుగవదశకును మూఁడవదశకును సమానమే యైనను, ఈమూఁడవదశయందు ఔత్సుక్యమాత్రమును చూపఁజాలువిషయవాసన బూడిదలోనినిప్పువలె నొక్కింత మిగిలియుండుటచే ఇది నాల్గవదశకంటెను వేఱగు చున్నది.

వీతరాగభయక్రోధః = ఆశ భయము క్రోధము లేనివాఁడును అగు, మునిః=ఆత్మమననశీలుఁడు, స్థితధీః (ఇతి)=స్థితప్రజ్ఞుఁ డని, ఉచ్యతే= చెప్పబడుచున్నాఁడు.

తా. †ప్రియవస్తువిశ్లేషాదిదుఃఖములకు నిమిత్తము లైనట్టివి ప్రాప్తించినను వానివలన దుఃఖింపనివాఁడును, సుఖసాధనము లగునవి దగ్గఱ నుండినను వానియెడల పూర్వముండినస్పృహ లేనివాఁడును, రాగభయక్రోధములు లేనివాఁడును, ఆత్మమననశీలుఁడును నగు వాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు. ఉద్వేగస్పృహారాగాదులుం లేనివాఁడై సాక్షాత్కరింపఁబోవుచున్నయాత్మను మననము చేయుచు 107 నుండువాఁడు స్థితప్రజ్ఞుఁ డని భావము. స్పృహ యనఁగా సామాన్యముగా అనురాగము. రాగ మనఁగా కలుగనట్టివానియెడల స్పృహ. 108 ప్రియము లైనవి పాసిపోవుటకును, అప్రియము లైనవి వచ్చుటకును సూచకము లైన హేతువులను జూడఁగాఁ బుట్టునట్టిదుఃఖమే భయము ప్రియములపోకకును అప్రియములరాకకును హేతుభూతు లగునట్టి యితరచేతనులకు దుఃఖము కలిగించునట్టి తనమనోవికారమే క్రోధము. 109

అవ. మూఁడవదశకన్నఁ గొంతతక్కువపరిపాకము గల రెండవ దశను *వ్యతిరేకసంజ్ఞ అను పేరు గలదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

---

† ప్రియవిశ్లేషాదులు ప్రాప్తించి బాధపెట్టునపుడు కలుగునది దుఃఖము. అవి ప్రాప్తించునని కేవలసూచకము లగపడినపుడు కలుగుదుఃఖము భయము.

* అపక్వములైన కషాయములను పక్వములైన వానికంటె వేఱయినవిగాఁ తెలఁచి వానినిగూడఁ బక్వతను పొందించు దశయే వ్యతిరేకసంజ్ఞ యనఁబడును. ఇట పూర్వమే తన్ను అంటియుండు ప్రియులయెడ తానే స్నేహము చూపఁడనియు, దైవికముగా నడుమ ప్రాప్తించిన ప్రియసంశ్లేషాదులందు అభినందనాదులను చూపఁడనియు చెప్పఁ బడుటచే, అపక్వము లైన రాగాదులను పక్వము సేయఁగోరి స్నేహము, అభినందనము, ద్వేషము అనెడి మనోవ్యాపారవిశేషములను వారించుచున్నాఁడని

శ్లో॥ యస్సర్వత్రానభిస్నేహః తత్తత్ప్రాప్య శుభాశుభమ్ ।
110
నాభినన్దతి న ద్వేష్టి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 57

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, సర్వత్ర=అన్నిట-ప్రియములైనవానియం దెల్ల, అనభిస్నేహస్సన్ = స్నేహములేనివాఁడగుచు, తత్తత్ శుభాశుభం = ఆయా ఆనుకూల్యప్రాతికూల్యములను, ప్రాప్య = దైవికముగా పొందియు, న అభినన్దతి = సంతోషింపఁడో, న ద్వేష్టి=ద్వేషింపఁడో, తస్య = వానియొక్క, ప్రజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమైనది.

తా. తన్ను సంబంధించి యున్న ప్రియములగువానియందంతటను స్నేహమువదలి ఉదాసీనుఁడయి (తగులు లేనివాఁడై), దైవికముగా ప్రియసంయోగరూప మగుశుభ మైనను ప్రియవియోగరూపమైన యశుభమైనను గలిగినప్పుడును వాని ననుమోదించుట గాని ద్వేషించుట గాని లేకయు నుండునో అనఁగా అనుకూలమైనవి కలిగినప్పుడు ప్రశంసింపకయు, ప్రతికూలములైనవి కలిగినప్పుడు నిందింపకయును దాసీనుఁడై యుండునో-అట్టివాఁడును స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

అవ. రెండవదశకన్న తక్కువపరిపాకము గల మొదటిదశను యతమానసంజ్ఞ అనుపేరు గలదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

111
శ్లో॥ యదా సంహరతే చాయం కూర్మోఽఙ్గానీవ సర్వశః ।
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 58

టీ. యదా=ఎప్పుడు, అయం=ఇతఁడు ఈయోగి, ఇన్ద్రియాణి= విషయములను స్పృశించుటకు ఉద్యుక్తములైయున్న చక్షురా

యర్థము. అనగా ఆరాగాదులను ఉదాసీనత్వముగాను పిదప అనభినందనముగాను అద్వేషముగాను పక్వము సేయుచున్నాఁడని భావము. కాన యిది వ్యతిరేకసంజ్ఞ యగుచున్నది అనఁగా ఉదాసీనత్వాదులచే రాగద్వేషాదులను నివారించుచున్నాఁడని గ్రాహ్యము.

దీంద్రియములను, కూర్మః=తాఁబేలు, అఙ్గానీవ=కరచరణాద్యవయవములను వలె, సర్వశః = సమస్తవిధముల, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః = శబ్దాది విషయములనుండి, సంహరతే=మఱలించుకొనుచున్నాఁడో, (తదా= అప్పుడు), తస్య = వానియొక్క, ప్రజ్ఞా = జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా = మిక్కిలి స్థిరమైనది.

తా. *ఎపుడు చక్షురాదీంద్రియములు శబ్దాదివిషయములను దాఁకుటకు నుద్యోగించునో అపుడే, తాఁబేలు తన యవయవములను ముడిఁచి లోపలి కీడ్చుకొను తెఱఁగున, విషయములనుండి ఆ యింద్రియములను సర్వవిధముల మఱలించి మనస్సును ఆత్మయందు గట్టిగా నిలుపువాఁడుగూడ స్థితప్రజ్ఞుడు ఇట్లు స్థితప్రజ్ఞత ప్రారంభము మొదలుకొని పరిపాకము వఱకు నాలుగుదశలు గలదిగా నున్నది. *ఈ నాలు

* ఇచట విషయములను దాఁక సుద్యుక్తము లైయుండునపుడే ఇంద్రియములను మరలుచ్చుటను జెప్పుటచే, వార్ధకమురోగము మొదలైనవానిచేఁ గలిగిన యశక్తిచేఁగాని నిద్రాదులచేఁగాని వానిని మరలుచ్చుటగాదని తెలియునది. మఱియు ఉద్యుక్తమైనపుడే యనుటచే, తాఁక నున్నపుడే కాని తాఁకి యనుభవించిన వెనుకఁ గాదనియు సూచితము. ఇంతేకాక కూర్మోపమానముచే తాబేలు తలఁచుకొన్నమాత్రమున తనయంగములను లోని కెట్లు ఈడ్చుకొనునో అట్లే ప్రథమదశయందుండు స్థితప్రజ్ఞుఁడును విషయములతోఁ గలియ సిద్ధముగా నున్న తనయింద్రియములను తలఁచినమాత్రమున వానియన్నింటినుండి మరలుచ్చుకొను లాఘవము గలవాఁడై యుండు నని రూఢమగుచున్నది. ఇట్లు మరలుచ్చుటచే విలోకనశ్రవణాది బాహ్యవ్యాపారములన్నియు లేనివాఁడై వాఁడు మనస్సును లోనున్న యాత్మయందు నెలకొల్పుచున్నాఁడు.

* మొదట బాహ్యేంద్రియములను విషయములనుండి మరల్చి బాహ్యవ్యాపారములను మాని మనస్సును లోనున్న యాత్మయందు నిలుపుటకు యత్నముచేయవలయును. ఇదియె యతమానసంజ్ఞ అను మొదటిదశ. ఇట్లు ఇంద్రియములు బలాత్కారముచే మరల్పఁబడినప్పటికిని శేషించియుండు రాగద్వేషాదిదోషములచేత కలుషితమైన మనస్సు వానిని మరల విషయములదెస గిగుడునట్లు పురికొల్పుటయే కాక తానును ఆత్మయందు నెలకొనుటకు అశక్తమగుచున్నది. కాఁబట్టి పక్వములుగాక మిగిలియున్న రాగాదులను మొదట ఉదాసీనత్వముగాను పిదప అనభినందనము మొదలైనవిగాను మాఱునట్లు పక్వముసేయవలయును; అనగా నవి పూర్ణముగాఁ దొలఁగు

గింటిలో ముందు చెప్పఁబడిన యొక్కొక్క దశకును దాని వెనుకటిది సాధన మని యెఱుంగునది.

అవ. ఇప్పుడు జ్ఞాననిష్ఠను పొందుట కష్ట మనియు దానిని పొందునుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు. 112

నట్లు ఉదాసీనత్వము మొదలైనవానిని చాల్పవలయును. ఇదియె వ్యతిరేకసంజ్ఞ అను రెండవదశ. ఇట్లు రాగాదులు పక్వము లైనను (పూర్ణముగా నశించినను,) అనాది కాలమునుండి విషయముల ననుభవించుచుండినందువలనఁ గలిగియున్న విషయవాసన మాత్రము విషయానుభవము నశించినను, తాను నశింపక ఆ విషయములయెడల ఔత్సుక్యమాత్రమును గలిగించి ఆత్మ ననుభవింపఁగోరు బుద్ధిని కలంచుచున్నది. అయినను, మొదట పురుషులను ద్వేషించునదిగానుండిన యొక యువతికి సుందరాంగు డనునొక యౌవనపురుషునిఁ జూపఁగా నది వానిని జూచి పిదప వానియెడల తుష్టి గలది యెట్లగునో అట్లే, యాబుద్ధికి నిరతిశయానందరూప మగు నాత్మను జూపి రానురాను దానియందు మిక్కుటి తుష్టి గలుగఁజేసి యాతుష్టియొక్క పటిమచేత బాహ్యవిషయవాసనాసమూహమును అది గలుగఁజేయు ఔత్సుక్యమును నిర్మూలము చేయఁబూనవలయును. ఇందులకు స్మరింప నలవికాని బహుదీర్ఘకాలము పట్టును. ఇట్టి పూనిక గలదియె ఏకేంద్రియసంజ్ఞ అను మూఁడవదశ. ఇట్లు ఆత్మరతిచేత సమస్తవాసనలును నశించి తుదకు ఔత్సుక్యముమాత్ర మయినను గలుగకపోఁగా పరమవైరాగ్యయుక్తమై వశీకరణసంజ్ఞ అను పేరు గలిగిన నాలుగవదశ కలుగుచున్నది. ఇదియె స్థితప్రజ్ఞతయొక్క పూర్ణపరిపాకదశ. ఈదశయే యోగము అనెడి ఆత్మావలోకనమును సాధించుచున్నది. ఆత్మావలోకనమే పరంపరగా నిరతిశయ పురుషార్థరూపమగు మోక్షమునకు సాధన మగునని మీఁద తెలుపఁబడును. కామములు కామములుగా కనఁబడకుండుట; అట్లై కనఁబడుచుండినను వానియందు సంగము లేకుండుట; సంగలేశముతో వాని ననుభవించుచుండినను అతిస్నేహము లేకుండుట; అనురాగము మిక్కుటిగా నుండినను దానిని నిరోధించుటకై తొడిఁబడుట; అని కాష్ఠాదశ మొదలుగాఁ గల నాలుగు అవస్థలకును వరుసగా వైషమ్యము తెలియునది.

54-వ శ్లోకమున స్థితప్రజ్ఞుని స్వరూపాదులను గుఱించిన నాలుగు ప్రశ్నములకు క్రమముగా ఉత్తరము లెట్లనఁగా-ఆత్మరతిత్వమే వానిస్వరూపము. 'ఆశ్చర్యవ ద్వదతి' అనునట్లు ఆత్మను గుఱించిన భాషణమే వాని భాషణము. ఆత్మానుసంధానమే వానియాసనము. ఆత్మప్రాప్తికొఱకైన ప్రవృత్తియే వానివ్రజనము (నడత) అని యెఱుంగునది.

113

శ్లో॥ విషయా వినివర్తన్తే నిరాహారస్య దేహినః।
రసవర్జం రసో ప్యస్య పరం దృష్ట్వానివర్తతే॥ 59

టీ. నిరాహారస్య=ఆహారము లేని, దేహినః=పురుషునికి, విషయాః=శబ్దాది విషయములు, రసవర్జం = విషయరాగము తప్ప, వినివర్తన్తే=నివర్తించుచున్నవి, రసఃఅపి=రాగముగూడ, పరం=ఉత్కృష్టమైన ఆత్మస్వరూపమును, దృష్ట్వా = చూచినపిదప, అస్య=ఈ[illegible]నికి, నివర్తతే=నివర్తించుచున్నది.

తా. ఇంద్రియములను విషయములనుండి మరల్చుకొన్న పురుషునకు విషయానుభవము నివర్తించినను, విషయముల యందలి రాగము మాత్రము వదలదు. సుఖరూపము లైన విషయములకంటె సుఖతర మగు ఆత్మస్వరూపమును గనుఁగొన్నపిదప, ఆవిషయరాగముగూడ నివర్తించును. (అనఁగా, విషయానుభవము నివర్తించినను విషయరాగముమాత్రము ఆత్మదర్శన మగునంతకు నివర్తింపదు. అది ఆత్మదర్శనమైననే నివర్తించు నని భావము.)

అవ. ఆత్మదర్శనము కలుగక విషయరాగము నివర్తింపదు' విషయరాగము నివర్తింపకున్న ఇంద్రియములను జయించుట కష్టమనుచున్నాఁడు.

114

శ్లో॥ యతతో హ్యపి కౌన్తేయ పురుషస్య విపశ్చితః।
ఇన్ద్రియాణి ప్రమాథీని హరన్తి ప్రసభం మనః॥ 60

టీ. హేకౌన్తేయ=అర్జునా, యతతః అపి=ప్రయత్నము చేయుచున్నవాఁ డైనను, విపశ్చితః = శాస్త్రజన్య హేయోపాదేయ వివేకజ్ఞానము గల, పురుషస్య=పురుషునియొక్క, ప్రమాథీని=కలఁచునట్టి-బలవంతము లైన, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, మనః = విషయా

సక్తమైన మనస్సును, ప్రసభం=బలాత్కారముగా, హరన్తిహి=ఆకర్షించుచున్నవిగదా, విషయములందు బంధించుచున్నవి అనియర్థము.

తా. ఆత్మదర్శనము లేక విషయరాగము నివర్తింపదు. విషయరాగము నివర్తింపకుండునపుడు విద్వాంసుఁడైనపురుషుఁడు ఆత్మదర్శనముకొఱకు ఎంతప్రయత్నము చేయుచుండినను, వాని విషయరాగమే ఇంద్రియములకు బలము కావున దానిచే బలవంతములైన యింద్రియములు వానిమనస్సును మిక్కిలి కలంచుచు దానిని ఆత్మయందు నెలకొననీక బలాత్కారముగా లాగుచున్నవి; కాన ఆత్మదర్శనము లేకపోవుచున్నది. ఇట్లు ఇంద్రియజయము ఆత్మదర్శనముచేతనే కలుగునదైయున్నది. ఆత్మదర్శనము ఇంద్రియజయముచేతనే కలుగునదైయున్నది. ఈ అన్యోన్యాశ్రయణమువలన జ్ఞాననిష్ఠను పొందుట కష్టమగుచున్నది.

అవ. విషయరాగమువలన ఇంద్రియములు బలవంతములై మనస్సును మిక్కిలి కలఁచుచు దాని కాత్మదర్శనము కలుగనట్లు చేయుచున్నవి. కావున ఇంద్రియములను జయించిననే ఆత్మదర్శనము కలుగును. మఱియు, ఇంద్రియజయము కొఱకు ఆయింద్రియములకు బలము కలుగఁజేయు విషయరాగము నివర్తింపవలయును. విషయరాగమో 'రసోఽప్యస్య పరం దృష్ట్వా నివర్తతే' అనునట్లు ఆత్మదర్శనముచేతనే నివర్తించును. ఇట్లు ఆత్మదర్శనముచేత రాగనివృత్తియు దానిచే ఇంద్రియజయమును కలుగుచున్నది. అనఁగా ఆత్మదర్శనముచే ఇంద్రియజయము కలుగునని యేర్పడుచున్నది. ముందు ఇంద్రియజయముచే ఆత్మదర్శనముకలుగునని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు ఆత్మదర్శనముచే ఇంద్రియజయము కలుగునని చెప్పఁబడినది. ఇట్లు రెండును ఒకటినొకటి యాశ్రయించియుండుటచే ఒకటి లేక మఱియొకటి కలుగఁజాలదు. రెండును ఏకకాలమున కలుగనేరదు. ఇట్లీరెంటియొక్క అన్యోన్యాశ్రయణమువలన వీనిచే జ్ఞాననిష్ఠ కలు

గుట కష్టము కాఁగా దానిని పొందుటకు వేఱొకసులభోపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తాని సర్వాణి సంయమ్య యుక్త ఆసీత మత్పరః ।
వశే హి యస్యేన్ద్రియాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా ॥ 61

టీ. తాని సర్వాణి=వానినన్నిటిని, సంయమ్య=వశపఱుచుకొని యుక్తః=సమాధి గలవాఁడును, మత్పరస్సన్=నాయందు దాసక్తమైన మనస్సు గలవాఁడు నగుచు, ఆసీత=ఉండవలయును, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, ఇన్ద్రియాణి = మనస్సు మొదలగు ఇంద్రియములు, వశే = తనవశమునందు, (వర్తన్తే=ఉన్నవో), తస్య = వానియొక్క, ప్రజ్ఞా=జ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమయినది.

తా. (స్థితప్రజ్ఞతకు ఇంద్రియజయము కావలయును, ఇంద్రియజయము ఆత్మదర్శనము లేక ప్రత్యేకముగా కలుగదు. మఱి అన్యోన్యాశ్రయాదిదోషములును కలుగుచున్నవి. ఈ దోషముల నెల్ల పరిహరించుటకును, ఇంద్రియజయము ప్రత్యేకముగా కలుగుటకును ఉపాయ మేమన); విషయరాగముతోఁ గూడిన వగుటచే జయింపరాని వగునింద్రియములనెల్ల ఆత్మదర్శనము లేమినిబట్టి పూర్ణముగా జయింపకపోయినను, వానిని విషయస్పర్శము మానునంతవఱకైనను అణఁచి విషయములపట్టునుండి మనస్సును కొంత విడిపించి,

115

దానిని చేతస్సునకు శుభాశ్రయభూతుఁ డగునాయందు నిలిపి లయించునట్లు చేయవలెను. మనస్సును నాయందు నిలుపఁగా* 'యథాగ్నిరుద్ధతశిఖః కక్షం దహతి సానిలః । తథాచిత్తస్థితో విష్ణు ర్యోగినాం సర్వకిల్బిషమ్॥' (అనఁగా, గాలితోఁ గూడి పేర్చినజ్వాలలు గలిగియుండునగ్ని యెండినగడ్డి నెట్లు కాల్చునో అట్లే యోగుల హృదయమునందు నెలకొనియుండు విష్ణువు వారియొక్క సకలపాపములను

* విష్ణుపురాణం. ౬. ౭-౭౪; గారుడపురాణం. పూర్వ. ౨౨౨-౧౬.

గాల్చివైచును) అనునట్లు, ఆమనస్సు, పుటమునందుఁ బెట్టినబంగార
116
మువలె, దోషములెల్ల దగ్ధములగుటచే నిర్మలముగాఁ జేయబడి
నదై, విషయరాగము తొలఁగుటంబట్టి, తాను ఆత్మదర్శనము లేకయె
యింద్రియములను వశముచేసికొనును. అంత 'వశేహి యస్యేంద్రి
యాణి తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా' అన్నట్లు ఇంద్రియములను వశముచేసి
కొన్నమనస్సు ఆత్మదర్శనమునకుశక్తి గలదగును. ఈ యుపాయము
చేత ఆత్మదర్శనము లేకయే ప్రత్యేకముగా నింద్రియజయము గలుగుట
వలన అన్యోన్యాశ్రయణదోషము లేకపోవును. ఆయింద్రియజయము
చేత స్థితప్రజ్ఞతయు సిద్ధించును. ఇట్లు స్థితప్రజ్ఞత కలుగఁగా ఆత్మావ
లోకనరూపమైన యోగము సులభమై యుండును అని భావము.
దీనిచే "కిమాసీత" అను ప్రశ్నకుత్తరము చెప్పఁబడినది. 117

అవ. మనస్సును నాయందుంపక స్వప్రయత్నాధిక్యముచేతనే
ఇంద్రియజయము గావింపఁగోరువాఁడు మిక్కిలి చెడిపోవునని చెప్పు
చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ధ్యాయతో విషయాన్ పుంసః సఙ్గస్తేషూపజాయతే।
సఙ్గాత్సఞ్జాయతే కామః కామాత్ క్రోధోఽభిజాయతే॥
క్రోధాద్భవతి సమ్మోహస్సమ్మోహాత్ స్మృతివిభ్రమః।
స్మృతిభ్రంశాద్బుద్ధినాశో బుద్ధినాశాత్ప్రణశ్యతి॥ 63

టీ. విషయాన్=శబ్దాదివిషయములనే, ధ్యాయతః=చింతించు
చున్న, పుంసః = పురుషునకు, తేషు=ఆ విషయములయందు, సఙ్గః=
సంగము-రాగము, ఉపజాయతే=అధికముగా కలుగుచున్నది - వృద్ధి
యగుచున్నది, సఙ్గాత్=విషయానురాగమువలన, కామః=కామము,
సఞ్జాయతే=పుట్టుచున్నది. కామాత్ = కామమువలన, క్రోధః=కో
పము, అభిజాయతే=పుట్టుచున్నది. క్రోధాత్=కోపమువలన, సమ్మో
హః=అవివేకము భవతి=కలుగుచున్నది. సమ్మోహాత్=అవివేకము

వలన, స్మృతివిభ్రమః=మఱపు, (భవతి=కలుగుచున్నది), స్మృతిభ్రంశాత్=మఱపువలన, బుద్ధినాశః=నశించుట (భవతి=కలుగుచున్నది,) బుద్ధినాశాత్ = అవ్యవసాయము చెడిన హేతువువలన, ప్రణశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు.

తా. (విషయరాగమును నిరసింపకయు, దానిని నిరసించుకొఱకు మనస్సును నాయందు నుంపకయు, నుండుపురుషుఁడు స్వప్రయత్నముచేత నింద్రియముల నెంత యడంచి యుండినను అనాది పాపవాసనచేత విషయధ్యానము వానికి తప్పక కలిగియుండును). ఇట్లు విషయములను ఇంద్రియములచేత స్పృశింపకుండినను వానిని మనస్సుచేత మాత్రము ధ్యానించుచుండు పురుషునికి పూర్వము వదలినవిషయసంగము మరల మిక్కిలి అధికముగా కలుగును. ఆసంగమువలన కామ ముదయించును. కామ మనఁగా *సంగముయొక్క విపాకదశ-పురుషుఁడు ఏదశను బొందఁగా విషయములను అనుభ

---

* సంగమునకును కామమునకును భేదము లేదు; రెండు నొకటియే. కనుక 'సంగాత్సంజాయతే కామః' అన్నట్లు ఒకటినుండి మఱియొకటి పుట్టుట యెట్లు? అని శంక రాఁగా కామమనఁగా సంగముయొక్క విపాకదశ అని చెప్పిరి. అనఁగా సంగము ఒకానొకపరిపాకమును జెంది కామమగుచున్నదని యర్థము. ఇట్లు దానిని 'సంగముయొక్క విపాకదశ' అని సామాన్యముగా చెప్పుటచే దాని విశేషాకారము తేటపడనందున 'ఏదశను ..అది కామము' అని విశదీకరించిరి. మఱియు కామము సర్వదా క్రోధమునకు హేతువు గానేరదు. అది తనకు విషయమైనది సన్నిహితము కానపుడే కోపమును బుట్టించును. కాన 'విషయమైనది సన్నిహితముకానిచో,' అనఁబడినది. కోపము కామమునకుఁ బ్రతిబంధకభూతు లైన పురుషులనుగూర్చి మాత్రమే కలుగునదికాదు; అప్పుడు కృత్యాకృత్యములు తెలియకుండును గాన ఎదురుపడ్డవారి నందఱనుగూర్చియు కలుగునది. కావుననే 'సన్నిహితు లైనవారిని' అనఁబడినది. క్రోధమువలన సమ్మోహము కలుగుటచే దానివలన నిది యుక్తము అది అయుక్తమని చూడక అన్నియును జేయును గావుననే ఆత్మదర్శనార్థము తాను ఆరంభించియుండు ఇంద్రియజయాద్యుపాయములను మఱచిపోవును. ఉపాయములను మఱచిపోఁగా ఆత్మజ్ఞానముకొఱకు వానిని అనుష్ఠింపవలయును అనుబుద్ధి (అనఁగా నిశ్చయము) నశించును అని భావము.

వింపక యుండఁజాలఁడో యది కామము. కామము వర్తించుచుండు
118
నపుడు దానికి విషయమైనది సన్నిహితము కానిచో సన్నిహితు
లైన పురుషులను జూచి 'వీరిచేత నాయిష్టము గొట్టుపడినది'
119
అని కోపము పుట్టును. కోపమువలన సమ్మోహము పుట్టును. సమ్మోహ
మనఁగా నిది చేయఁదగినది యిది చేయఁదగనిది యనువివేకములేమి.
అట్టివివేకము లేమిచే అన్నిటిని జేయును. మఱియు దానివలన ఆరం
భింపఁబడిన యింద్రియజయము మొదలగు యత్నములందు మఱపు
పుట్టును. మఱపువలన ఆత్మజ్ఞానార్థము చేయఁబడినవ్యవసాయము
120
చెడును. దానివలన మఱల సంసారమున మునిఁగి నశించును.

121
శ్లో॥ రాగద్వేషవియుక్తైస్తు విషయా నిన్ద్రియై శ్చరన్ ।
122
ఆత్మవశ్యై ర్విధేయాత్మా ప్రసాద మధిగచ్ఛతి ॥ 64

టీ. రాగద్వేషవియుక్తైః=రాగద్వేషరహితము లయినవియు, ఆత్మవశ్యైః=తనకు స్వాధీనము లయినవియు నగు, ఇన్ద్రియైః=ఇంద్రియములచేత, విషయాన్ = విషయములను, చరన్ = తిరస్కరించి వర్తించుచున్న, విధేయాత్మా = స్వాధీనమగు మనస్సు గలవాఁడు, ప్రసాదం=మనోనిర్మలత్వమును, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. (ముందు చెప్పఁబడినప్రకారమున సర్వేశ్వరుఁడును చిత్తమునకు శుభాశ్రయభూతుఁడు నగు నాయందు తనమనస్సునుంచి, అట్లుంచుటచే సకలపాపములును దహింపఁబడఁగా పాపవాసనామూలములగు) రాగద్వేషములు వీడినవియు అట్లు వీడుటచేఁ దనకు వశము లైనవియు నగు తనయింద్రియములచేత విషయములను దిరస్కరించి (ఆదరింపక) వర్తించువాఁడు మనస్సును వశపఱచుకొని ప్రసన్నతను

బొందుచున్నాఁడు. (అనఁగా నిర్మలాంతఃకరణము గలవాఁ డగును.)

దీనిచే 'వ్రజేత కిం' అను ప్రశ్నమున కుత్తరము చెప్పఁబడినది.

ఇట్లు రాగద్వేషవియోగముచే ఇంద్రియజయమును, ఇంద్రియ జయముచే మనోజయమును, మనోజయముచే నాత్మదర్శనమునకు వలయు మనోనైర్మల్యమును గలుగుచున్న దని గ్రాహ్యము.

శ్లో॥ ప్రసాదే సర్వదుఃఖానాం హాని ర స్యోపజాయతే ।
ప్రసన్నచేతసో హ్యాశు బుద్ధిః పర్యవతిష్ఠతే॥ 65

టీ. హి=ఎందుచేత, ప్రసన్నచేతసః-ప్రసన్న = తేటపడినట్టి, చేతసః = మనస్సు గలవానియొక్క, బుద్ధిః = శుద్ధాత్మ విషయమైన బుద్ధి, ఆశు=శీఘ్రముగా, పర్యవతిష్ఠతే=స్థిరముగా నిలుచుచున్నదో, (అందువలన), ప్రసాదేసతి = మనస్సునకు నిర్మలత్వము కలుగుచుండఁగా, అస్య=వీనియొక్క, సర్వదుఃఖానాం = సమస్తదుఃఖములకు, హానిః=నాశము, ఉపజాయతే=కలుగుచున్నది

తా. అట్టి యీపురుషునియొక్క మనస్సు ఆత్మదర్శనమునకు ప్రతిబంధకములైన దోషములన్నియుఁ దొలఁగి, ప్రసన్నము కాఁగా, అప్పుడే శుద్ధాత్మవిషయమగుబుద్ధి శీఘ్రముగా స్థిరపడుచున్నది. ఇట్లు మనఃప్రసాదము ఆత్మదర్శనమునకు హేతువగుటంబట్టి దానిచే ప్రకృతి సంసర్గమువలన జనించినసమస్తదుఃఖములకును నాశము కలుగుచున్నది.

శ్లో॥ నాస్తి బుద్ధి రయుక్తస్య న చాయుక్తస్య భావనా ।
న చాభావయత శ్శాన్తి రశాన్తస్య కుత స్సుఖమ్॥ 66

టీ. అయుక్తస్య = యోగము లేనివానికి, బుద్ధిః = శుద్ధాత్మ విషయమగుప్రజ్ఞ, నాస్తి=లేదు-సిద్ధింపదు. అయుక్తస్య=అట్టివానికి, భావనాచ=ఆత్మస్వరూపమును మననముచేయుటయు, నాస్తి=లేదు.

అభావయతః = ఆత్మధ్యానము లేనివానికి, శాన్తిః = విషయస్పృహా నివృత్తి, నాస్తి = లేదు. అశాన్తస్య = విషయములయందాశ నివర్తింపని వానికి, సుఖం = సుఖము - నిత్యనిరతిశయసుఖప్రాప్తి, కుతః = ఎక్కడిది ?

తా. నాయందు మనస్సును సన్న్యసింపక స్వప్రయత్నము చేతనే ఇంద్రియనిగ్రహము చేయఁబూనినవానికి ఒకప్పుడును శుద్ధాత్మవిషయ మగుబుద్ధి సిద్ధింపదు. కావుననే వానికి ఆత్మమననముం గలుగదు. శుద్ధాత్మస్వరూపమును మననము చేయనివానికి విషయములయందలిస్పృహా నివర్తింపదు. విషయాభిలాష వదలనివానికి *నిత్యనిరతిశయసుఖప్రాప్తి యెక్కడిది ? 123

అవ. చెప్పబడినప్రకారమున ఇంద్రియజయము గావింపని వానికి కలుగునట్టియనర్థమును మరలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణాం హి చరతాం యన్మనోఽనువిధీయతే ।
తదస్య హరతి ప్రజ్ఞాం వాయుర్నావమివామ్భసి॥ 67

టీ. చరతాం = ప్రవర్తించుచున్న, ఇన్ద్రియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క, (వర్తనం = వృత్తిని), అను = అనుసరించి, యత్ = ఏ, మనః = మనస్సు, విధీయతే = వర్తిల్లఁజేయఁబడుచున్నదో, తత్ = ఆమనస్సు, అస్య = వీనియొక్క, ప్రజ్ఞాం = ఆత్మస్వరూపమునం దాసక్తమైనబుద్ధిని, అమ్భసి = నీటియందు, నావం = ఓడను, వాయురివ = వాయువువలె, హరతి హి = ఆకర్షించుచున్నదిగదా.

తా. పురుషుఁడు తనమనస్సును ఆయావిషయములయందు వర్తించుచున్న యింద్రియముల పోకడలవెంబడిఁ బోవనిచ్చెనేని, అట్టిమనస్సు, నీటియందు నడపఁబడుచున్నయోడను ప్రతికూలమగు

---

*అశాంతులకే స్వర్గాదిసుఖములు లభించును. శాంతులు అట్టిసుఖములను గోరుటలేదు. కావున నిట శాంతివలనఁ గలుగుసుఖము స్వర్గాదిసుఖముగాక నిత్యనిరతిశయమైనమోక్షసుఖమే యగు నని తెలియునది.

వాయువు బలాత్కారమున వేఱుదెసకుఁ గొనిపోవునట్లు. శుద్ధాత్మ స్వరూపమునందాసక్తమగువానిబుద్ధిని వేఱుచోటికిఁ గొనిపోవుచున్నది. (అనఁగా విషయాసక్తముగఁ జేయుచున్నది అని యర్థము)

125

శ్లో॥ తస్మాద్యస్య మహాబాహో నిగృహీతాని సర్వశః।
ఇన్ద్రియాణీన్ద్రియార్థేభ్యస్తస్య ప్రజ్ఞా ప్రతిష్ఠితా॥ 68

టీ. హేమహాబాహో=భుజబలముగల అర్జునా, తస్మాత్ = ఆ హేతువువలన, యస్య=ఎవ్వనియొక్క, ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియములు, ఇన్ద్రియార్థేభ్యః=విషయములనుండి, సర్వశః = అన్నివిధములచేత, నిగృహీతాని=నియమింపఁబడినవో, తస్య=వానియొక్క, ప్రజ్ఞా = ఆత్మజ్ఞానము, ప్రతిష్ఠితా=మిక్కిలి స్థిరమయినదగుచున్నది.

తా. (ముందు చెప్పబడినప్రకారమున మనస్సునకు శుభాశ్రయుఁడనగునాయందు నుంపబడిన మనస్సు గలవాఁడగుటచే) ఎవ్వఁడు తన యింద్రియములను విషయములనుండి సమస్తవిధముల నివర్తింపఁజేయునో వాఁడే స్థితప్రజ్ఞుఁడు.

అవ. ఇట్లు ఇంద్రియముల నడంచి ప్రసన్నమగుమనస్సు నొందినవానికగుసిద్ధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీ।
యస్యాం జాగ్రతి భూతాని సా నిశా పశ్యతో మునేః॥ 69

టీ. సర్వభూతానాం=సమస్తప్రాణులకు, యా=ఆత్మవిషయమైన ఏబుద్ధి, నిశా = రాత్రియో. రాత్రివలె అప్రకాశమైనదో, తస్యాం=ఆత్మవిషయమయిన ఆబుద్ధియందు, సంయమీ=ఇంద్రియముల నడంచినవాఁడు- ప్రసన్నమనస్కుఁడగు యోగి, జాగర్తి = జాగరూకుఁడుగా నుండును, యస్యాం = శబ్దాదివిషయమైన ఏబుద్ధియందు, భూతాని=ప్రాణులు, జాగ్రతి = జాగరూకులై యుందురో,

సా=శబ్దాదివిషయ మగు నాబుద్ధి, పశ్యతః=ఆత్మావలోకనము చేయు చున్న, మునేః=ఆత్మమననశీలునికి, నిశా=రాత్రి-రాత్రివలె అప్రకాశ మయియుండును.

తా. (ఆత్మవిషయ మగుబుద్ధియే ఆత్మను కనుఁగొనుటకు సాధనము.) సర్వప్రాణులకు ఆ బుద్ధి రాత్రివలెఁ బ్రకాశింపకుండును కాఁబట్టి వా రాత్మను కనుఁగొనఁజాలరు. అయినను ఆబుద్ధి ప్రసన్న మనస్కుఁ డగువానికి పగటివలెఁ బ్రకాశించుచుండుటచే వాఁడు మేలుకొని దానిమూలమున ఆత్మను కనుఁగొనుచుండును. ప్రాణులు శబ్దాదివిషయమగుబుద్ధియందు మెలఁకువ గలిగియుందురు-అనఁగా వారి కదియే ప్రకాశించుచుండును. ఆత్మదర్శనము సేయుచుండు మునికన్నో అది రాత్రివలె అప్రకాశమైయుండును. (సర్వప్రాణు లకు బుద్ధి ఆత్మవిషయమై యుండనేరక శబ్దాదివిషయమై యుండు ననియు, మునికి బుద్ధి శబ్దాదివిషయమై యుండనేరక ఆత్మవిషయమై యుండు ననియును భావము.) 126

127

శ్లో॥ ఆపూర్యమాణ మచలప్రతిష్ఠం
సముద్రమాపః ప్రవిశన్తి యద్వత్ ।
తద్వ త్కామా యం ప్రవిశన్తి సర్వే ।
స శాన్తి మాప్నోతి న కామకామీ॥ 70

టీ. ఆపూర్యమాణం = అంతట తనంతనె పూర్ణమై యున్న దియు, అచలప్రతిష్ఠం=చలింపనిస్థితి గలదియు సముద్రం=సముద్రమును, ఆపః=నదీజలములు, యద్వత్=ఎట్లు, ప్రవిశన్తి= చొచ్చుచున్నవో, తద్వత్=అట్లు, సర్వే=సమస్తములయిన, కామాః=కోరికలు=శబ్దాది విషయములు, యం=ఏయోగిని, ప్రవిశన్తి=చొచ్చుచున్నవో-ఏజితేం ద్రియుని యింద్రియములకు గోచరించుచున్నవో, సః = వాఁడు,

శాన్తిం=శాంతిని, ఆప్నోతి=పొందుచున్నాఁడు, కామకామీ = విషయాసక్తుఁ డగువాఁడు, న (ఆప్నోతి)=శాంతిని పొందఁడు.

తా. తనంతటనె పూర్ణమై యుండు సముద్రము, నదీజలములు ప్రవేశించినను ప్రవేశింపకపోయినను, ఎట్లు కలంపఁబడక, యే విశేషమునుగాని పొందక, యేకరూపముగా నుండునో, ఆ తెఱఁగు ననే యెవఁడు తనయింద్రియములకు శబ్దాది విషయములు గోచరము లైనను కాకున్నను, ఆత్మావలోకన తృప్తుఁ డగుటచేత తాను ఏవికారమును బొందకయుండునో, వాఁడే శాంతిని బొందును. శబ్దాదులచే వికారము నొందువాఁడు ఒకప్పుడుగాని యాశాంతిని బొందఁడు. 128

శ్లో॥ విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్పృహః।
నిర్మమో నిరహఙ్కార స్స శాన్తి మధిగచ్ఛతి। 71

టీ. యః=ఏ, పుమాన్ = పురుషుఁడు, సర్వాన్=సమస్తములగు, కామాన్=కోరికలను-శబ్దాదివిషయములను, విహాయ=విడిచి, నిస్స్పృహః=ఆశ లేనివాఁడును, నిర్మమః=మమత లేనివాఁడును, నిరహఙ్కారః = దేహమునం దాత్మాభిమానము లేనివాడును నై, చరతి=వర్తించుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు శాన్తిం = శాంతిని, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఏపురుషుఁడు శబ్దాదిసమస్తవిషయములను పరిత్యజించి, వానియందు అభిలాష లేనివాఁడును దేహబంధువులయెడ మమత లేనివాఁడును నై, ఆత్మ కానట్టి దేహమునం దాత్మాభిమానము లేకయు వర్తించునో, వాఁడు ఆత్మదర్శనముచేత సమస్తదుఃఖనివృత్తిని బొందును. 129

130

శ్లో॥ ఏషా బ్రాహ్మీ స్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్యవిముహ్యతి।
స్థిత్వాఽస్యా మన్తకాలేఽపి బ్రహ్మనిర్వాణ మృచ్ఛతి॥ 72

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే
శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే సాఙ్ఖ్యయోగో నామ
ద్వితీయోఽధ్యాయః.
శ్రీకృష్ణాయ పరబ్రహ్మణే నమః.

టీ. హే పార్థ = అర్జునా, ఏషా స్థితిః = కర్మానుష్ఠానమందలి యీస్థితి-అనఁగా జ్ఞాననిష్ఠ, బ్రాహ్మీ = బ్రహ్మప్రాప్తికి హేతువైనది, ఏనాం = ఈస్థితిని, ప్రాప్య = పొంది, న విముహ్యతి = మోహముఁ జెందఁడు-మరల సంసారమును బొందఁడనుట, అన్తకాలే అపి = చరమవయసునం దయినను, అస్యాం = ఈ స్థితియందు, స్థిత్వా = ఉండి, నిర్వాణం = సుఖరూపమైనబ్రహ్మను తనయాత్మను, ఋచ్ఛతి = పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఈస్థితి (అనఁగా ఆత్మనిత్యత్వజ్ఞానపూర్వకమై స్థితప్రజ్ఞత నుద్దేశ్యముగాఁ గలదై యొప్పు ఫలసంగరహితకర్మానుష్ఠానము) బ్రహ్మప్రాప్తికి హేతువు. ఇట్టి కర్మస్థితిని బొందిన మనుఁజుఁడు మరల సంసారమును బొందఁడు. అంతిమవయసునందేనియు నిట్టిజ్ఞానము గలిగెనేని నిర్వాణమయ మగు బ్రహ్మమును (అనఁగా సుఖైకస్వరూప మగునాత్మను) బొందుచున్నాఁడు.

131 ఇట్లు ఆత్మయాథాత్మ్యమును, యుద్ధ మనెడు కర్మము ఆ యాథాత్మ్యమును బొందుటకు సాధన మగుటయును ఎఱుఁగక, శరీరమే యాత్మయను భ్రమముచే మోహితుఁడై, యా మోహముచే యుద్ధమునుండి మరలినట్టివానికి మోహము శమించుకొఱకు నిత్యమైన యాత్మనుగూర్చిన సాంఖ్యబుద్ధియు, ఆ బుద్ధిని మున్నిడుకొన్నదియు, అసంగకర్మానుష్ఠానరూప మగు కర్మయోగమును

కూర్చినదియు, స్థితప్రజ్ఞతకును (అనఁగా జ్ఞానయోగమునకును) యోగమునకును (అనఁగా ఆత్మదర్శనమునకును) సాధనమైనదియు నగు యోగబుద్ధియును ద్వితీయాధ్యాయమందు చెప్పఁబడినవి. ఆవిషయమే 'నిత్యాత్మాఽసఙ్గకర్మేహా గోచరా సాంఖ్యయోగధీః। ద్వితీయే స్థితధీలక్షా ప్రోక్తా తన్మోహశాన్తయే' అని గీతార్థసంగ్రహమున చెప్పఁబడినది.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీ భగవద్గీతలయందు సాంఖ్యయోగం బన్నది
ద్వితీయాధ్యాయము. 132

* రామానుజభాష్యము—ఇట్లర్జునుఁడు కూర్చుండగానే భగవంతుఁడు 'ఎందుల కీశోకము తగనిపట్ల సంభవించిన' దని యాక్షేపించి 'తగనియెడలఁ గలిగిన యీశోకము విద్వాంసులు కానివారికిఁ గలుగునది; పరలోకమునకు విరోధి యైనది; అపకీర్తిని దెచ్చునది; మిక్కిలి క్షుద్రమైనది. మఱి హృదయ దౌర్బల్యముచేఁ గలిగినట్టిది. కావున దీనిని విడిచి యుద్ధమునకు లెమ్ము' అని చెప్పెను. మరల నర్జునుఁడు (బంధువులవలని) స్నేహమునను కారుణ్యమునను ధర్మాధర్మభయమునను వ్యాకులుఁడై భగవంతుఁడు చెప్పినది మిక్కిలి హితమైనదని తెలియక ''భీష్మద్రోణాదులు మాకు గురువులు; మఱి గొప్పగా నెన్నఁదగినవారు. అట్టివారి నెట్లు చంపుదును ?' ఎట్లని, భోగములం దతిమాత్రమాసక్తులైయున్నవారిని జంపి వారనుభవించునట్టి యాభోగములనే వారి నెత్తుటితో నంజుకొని వారియాసనములందుఁ గూర్చుండి యనుభవింతును ? ఇట్లు యుద్ధ మారంభించి యావ్యాపారమునుండి మరలినయెడ మిమ్ము ధార్తరాష్ట్రులు బల

వంతముగాఁ జంపుదురందు వేని, చంపనిమ్ము. వారిని వధింపఁగాఁ గలిగెడి యధర్మపు గెలుపునకంటెను ధర్మాధర్మములను దెలియకున్నట్టివారిచే నోడుట చచ్చుటయే గొప్ప యని నాకుఁ దోఁచుచున్న' దని చెప్పి "ఏది నాకు మేలని నిశ్చయింపఁబడినదో దానిని శరణాగతుఁడనైననీశిష్యునకు నాకు చెప్పుము" అని అతిమాత్రము దీనుఁడై భగవంతునిపాదముల నండగొన్నవాఁ డయ్యెను.

1 శ్లో॥-(1)

ఈ శ్లోకమునకృపయనగా లోపలి దుఃఖము.

కాబట్టి "అశ్రుపూర్ణాకులేక్షణం" అనగా బాహ్యదుఃఖము.

"మధుసూదన" శబ్దముచే దుఃఖమునకు కారణమైన రజోగుణ తమోగుణములను పోగొట్టుట తెలుపబడుచున్నది.

2 శ్లో॥-(2)

ఈశ్లోకమున శ్రీకృష్ణు డర్జునుని దుఃఖమునం దారోపించిన

'అనార్యజుష్టం, అస్వర్గ్యం, అకీర్తికర'

మ్మనుమూఁడుదోషములను ముందుశ్లోకములలో క్రమముగ వివరించుచున్నాఁడు. అందు మొదటిదోషము

"అనార్యజుష్ట"మ్మని-

ఆర్యులనగా- ఆరాత్ యాతా బుద్ధిః యేషాం తే- ఆర్యాః.

"ఆ రా ద్దూరసమీపయోః"

అను కోశానుసారముగ ఆరాత్ అను పదమునకు దూరము- దగ్గర యని యర్థము. శాస్త్రోక్తవిషయములకు దగ్గరగను, నిషిద్ధవిషయములకు దూరముగను పోవు బుద్ధికలవారు ఆర్యులు. వారిచే జుష్టముకానిది

"అనార్యజుష్టం" జుషూ- ప్రీతిసేవనయోః

అని ధాతువునుండి నిష్పన్నమైన "జుష్ట" మను పదమునకు సేవింప

బడునది యనిగాని ప్రేమింపబడునది యనిగాని యర్థము. అట్టిది కానిది
"అనార్యజుష్టం"
శిష్టులచే నాదరింపబడదగినది కాదని యర్థము.

అస్వర్గ్యం-స్వర్గ్యం అనగా పరలోకసాధనమని యర్థము. ఇచ్చట "అ" అనునక్షరము "అసురాః" అనునట్లు విరోధి యని యర్థము. కాబట్టి పరలోకప్రాప్తికి విరోధియని సెలవిచ్చిరి.

కశ్మలశబ్దమునకు మూర్ఛ పర్యంత దుఃఖమని యర్థము,

3 శ్లో॥-(3)

ఈ శ్లోకమున క్లైబ్యమనగా- కాతర్యము- అనగా పిరికితనము. దానికి కారణము హృదయదౌర్బల్యము. దానిని విడువమనుటచే కారణము లేనిచో కార్యముండదు కాన అధైర్యము తొలగి యుద్ధసన్నద్ధుడవు కమ్మని భావము.

4 శ్లో॥(4)

ఈశ్లోకమున "మధుసూదన" 'అరిసూదన"
అనుపదములు సాభిప్రాయముగ ప్రయోగింపబడినవి. కృష్ణా! నీవు లోకకంటకులగు భక్తశత్రువులను మాత్రము చంపితివికాని సాందీపనిసూదనుడవు (గురువులను బంధువులను చంపువాడవు) కావుగదా? నన్నేల వారిని చంపమని ప్రోత్సహించుచున్నావని సూచింపబడుచున్నది.

5 శ్లో॥-(5A)

"శ్రేయోభోక్తుం"
అనుచోట శ్రేయః అనగా- అంతకన్న మంచిదని యర్థము భిక్షాటనచేసి జీవించుట పరధర్మము.

"పరధర్మో భయావహః"

ఐనను గురుపులను బంధువులను చంపుటచే లభించు రాజ్యభోగాను భవముకన్నను మంచిదని యే నా యభిప్రాయము. ఏలననగా- మహా పరిభావము కల గురువులను తత్తుల్యులను చంపి సంపాదించుకొను పారలౌకిక దుఃఖ మపారముకదా!

5 శ్లో॥-(5B)

ఇచ్చట భోగములు వారి రక్తసిక్తము లనగా వా రుపయో గించు పదార్థములను చూచిన వెంటనే వారి రక్తసిక్తగాత్రములు జ్ఞాపకమునకు వచ్చి దుఃఖహేతువులగునని భావము.

7 శ్లో॥-(6)

కార్పణ్యం=విడువవలసిన వానిని విడువకుండుట. ఇది చేయవల సిన కృత్యములను ఎఱుంగకపోవుటవలనను, దుఃఖమును బాపు ఉపాయములను గాంచకుండుటవలనను బుట్టును.

లేక- జాలిని బుట్టించు దీనవృత్తిలోనిమగ్న మగుట.

మరియును- ఈ కృపణశబ్దమునకు ఔపనిషదమగు మరియొక అర్థముకలదు.

"యో వా ఏత దక్షరంగార్గి! అవిదిత్వాఽస్మాల్లోకాత్ ప్రైతి స కృపణః" అని.

అనగా- ఓ గార్గీ! మానవుడై పుట్టియు ఆత్మయాథాత్మ్యము నెఱుంగకయే మృతిజెందువాడు కృపణుడని యర్థము- దానిభావము కార్పణ్యము.

అనగా- ఆత్మానాత్మ వివేకశూన్యత యని యర్థము. అది సకలానర్థములకును నిదానము.

7 శ్లో॥-(7)

ఈశ్లోకమున నర్జునుడు భగవానుని నిశ్చితమగు శ్రేయస్సును చెప్పమని యడిగెను.

"యత్ శ్రేయ ఇతి నిశ్చితం తత్ మే బ్రూహి"

అంతమాత్రమునకే శ్రీకృష్ణుడు గుహ్య- గుహ్యతర- గుహ్యతమము లగు కర్మయోగ- జ్ఞానయోగ-భక్తి యోగరూపమగు నర్థముల నెల్ల, ఉపదేశించెను ?

"నాఽపృష్టః కస్యచిత్ బ్రూయాత్"

అడుగక నుడువరాదని గదా శాస్త్ర ముగ్గడించుచున్నది. అట్టితరి యిట్టి రహస్యార్థములను దుడ దుడ చెప్ప తగునా? మరియు నీ గ్రంథమున పెక్కుచోట్ల యుద్ధప్రోత్సాహమే కానవచ్చుచున్నది. కాబట్టి యీ గీత అధ్యాత్మశాస్త్రమున చెల్లదని పూర్వపక్ష ముదయించు చున్నది. వానికి- ఇచట అర్జునుడు 'శ్రేయః' అని సామాన్యముగ నడిగెను గాని విశేషించి ఫలానవిషయమని యడుగలేదు. పరమ ఆస్తికుడైన అర్జునుడు భగవానుడు తనదగ్గరగ నుండగా యుద్ధమే శ్రేయస్సుగ నెఱుంగదగినదనుట అసమంజసము.

కాబట్టి యీమిషతో పరమనిశ్శ్రేయస జిజ్ఞాసతోనే ప్రశ్నించెనని చెప్పవచ్చును.

పోనిండు- యుద్ధమునుగూర్చియే ప్రశ్నించెనందము. ఐనను పరమకారుణికుడగు భగవంతుండు యీ శ్రేయస్సనెడు సాధారణ శబ్దముచు సాకుగా గొని లోకహితమునకై పరమహితోపదేశము నే చేసెనని చెప్పవచ్చును. యుద్ధప్రోత్సాహమే యైనను పరమ నిశ్శ్రేయససాధనముగనే యచ్చటచ్చట వివరింపబడెను.

ఇదియునుగాక కఠోపనిషత్తులో

"శ్రేయశ్చ ప్రేయశ్చ మనుష్యమేత ।
స్తౌ సమ్పరీత్య వివినక్తి ధీరః ।
తయోశ్శ్రేయ ఆదదానస్య సాధు భవతి ।
హీయతేఽర్థాత్ య ఉప్రేయో వృణీతే॥

అను మంత్రములో శ్రేయోమార్గము నివృత్తిమార్గమనియు ప్రేయో మార్గము ప్రవృత్తిమార్గమనియును వివరింపబడినవి.

అర్జునుడు కంఠరవముగనే నివృత్తిమార్గమునేప్రశ్నించుటచే శ్రీకృష్ణపరమాత్మ ఆతని యభిప్రాయము నెఱింగిఅధ్యాత్మ శాస్త్రోప దేశమునే గావించెను.

9 శ్లో॥-(8)

ఈశ్లోకమున "గుడాకేశ" శబ్దమునకు

గుడాకా=నిద్రా, తస్యాః ఈశః నిద్రను నిగ్రహించినవాడు.

(ప్రబుద్ధజాగరూకస్వభావః) అనియు

గుడా=గుప్పెడులో నిముడు, కేశః = జుట్టుకలవాఁడు (పిణ్డిత కేశః-) అనియును నర్థము.

గోవిన్దశబ్దమునకు-

దుఃఖమును పోగొట్టగల మాటలనేర్పుకలవాడని కాని, భూభారమును దీర్ప నున్యుక్తుడైనవాడనిగాని యర్థము.

హృషీకేశః- హృష్యన్తి, హర్షయన్తీతి వా హృషీకాని = ఇంద్రియములు. వికసించునవి, ఆనందింపచేయునవి.

వానికి ఈశః=నియన్త యని యర్థము.

(i) వినదగిన మంచి యర్థములను వినుటకై అర్జునుని యింద్రియములను ప్రేరేపించువాడు.

(ii) అర్జునునకు కలిగిన యింద్రియక్షోభను శాంతింపజేయు వాడు.

10 శ్లో॥-(9A)

ప్రహసన్నివ-

ప్రపన్నుడైనవాని దోషములను గాంచి పరిహసించుట తగదు.

శిష్యునకు వేదాంతోపదేశసమయమున పరిహాసము నిరుపయోగము. కావుననే భాష్యకారులు

"పరిహాసవాక్యం వదన్నివ" అని తెలిపిరి.

దానిభావ మేమనగా-

సరసముగను సుగమముగను సకలవేదాన్తార్గతములగు నిగూఢమైన గొప్పవైన యర్థముల నన్నిటిని యనాయాసముగ జెప్పుట.

(9B)

ఈశ్లోకమునకు వెనుకటి శ్లోకమువరకు ప్రథమాధ్యాయము మొదలుకొనియున్న గ్రంథమంతయును శాస్త్రోపోద్ఘాతము. ఇక మీద గ్రంథమంతయును శాస్త్రావతరణరూపమైనది.

9వ శ్లోకమువరకును ప్రథమాధ్యాయములోనే చేర్చదగి యున్నను అర్జునుని దుఃఖము పూర్వాధ్యాయమందును ఉండుటచే వేరువేరు అధ్యాయములుగ పేర్కొనబడినవి.

(9C)

"పరమపురుషుడును, భగవంతుడును' అను నీరెండు విశేషణములచేతను ఈశాస్త్రము ప్రమాణతమమని తెలియుటకు దగిన హేయ ప్రత్యనీకత్వ. కల్యాణగుణాకరత్వములు తెలుపబడుచున్నవి. అనఁగా పరమాత్మ (గీతాచార్యుడు) దుర్గుణ దూరుడును, సద్గుణాకరుడు నగుటచే నాతని శ్రీసూక్తి ప్రబల ప్రమాణమని భావము.

11 శ్లో॥-(10)

*అన్వశోచః=ఇది భూతకాల ప్రయోగము. దుఃఖమింకను సాగుచునే యుండుటచే నీప్రయోగ మనుపపన్నము. అయినను-ఎప్పటినుండియో సాగుచున్నదని తెలుపుటకై "అను" ఉపసర్గను భూతకాలమున్ను వాడబడినవి.

*భాషసే=ఇది వర్తమానము. ప్రథమాధ్యాయావసానమున
పతన్తి పితరో హ్యేషాం లుప్తపిండోదకక్రియాః"
అని పలికిన మాట లిప్పటివి కావు.
"తూష్ణీం బభూవహ"
అని అప్పుడే విరమించివేసెను. కావున యిట్లు వర్తమాన ప్రయోగము అసంగతమని తోచుచున్నది. అయినను,
"వర్తమాన సామీప్యే వర్తమాన వద్వా"
అను వ్యాకరణ మర్యాద నవలంబించి అచిరకాలములో జరిగిన వాటిని వర్తమానకాలములో జెప్పవచ్చును.
*"గతాసూ నగతాసూంశ్చ" అను
ఈపదముల కితరవ్యాఖ్యానకర్తలు సప్రాణములు నిష్ప్రాణములని (అనగా బ్రతికియున్నవారు, చనిపోయినవారని) యర్థమును చెప్పుదురు. భారతమున మోక్షపర్వమున పండితులచే సప్రాణ నిష్ప్రాణులనుగూర్చిన శోకము చెప్పబడుటచే ప్రకృతమున నది సమన్వయించదు. కాబట్టి దేహములనుగురించిగాని ఆత్మలను గురించిగాని పండితులు దుఃఖించరని శ్రీభాష్యకారులు వ్యాఖ్యానించిరి. ఇకముందు యీవిషయమే వివరింపబడినది. 12వ శ్లోకము మొదలు 25వ శ్లోకము వరకు ఆత్మనిత్యత్వము నుపదేశించి ఇట్లది నిత్యమైనదగుటచే దానిని గురించి శోకింపతగదనియును, అథచైనం 26 శ్లోకము మొదలు 30వ శ్లోకమువరకు దేహ మనిత్య మగుటచే దానినిగురించి శోకించ తగదనియును వివరింపబడుటచే శ్రీభాష్యకారుల అర్థమే ప్రకరణానుగుణమని గ్రహించవలెను.

12 శ్లో॥-(11)

అవతారిక-

అర్జునుని దుఃఖమున కారోపింపబడిన మూడుదోషములలో "అనార్యజుష్ట" మ్మను మొదటిదోషమును సమర్థించుచు

మునుముం దాత్మలను గురించి శోకింపదగదని ఋజువు చేయుచున్నాడు.

13 శ్లో-(12)

అవతారిక-

ఆత్మలు నిత్యమైనవగుటచే వానినిగూర్చి శోకింపరాదని చెప్పబడెను.

ఆత్మ నిత్యమైనచో పుట్టెను గిట్టె ననెడు వ్యవహార మెట్లనగా చెప్పుచున్నాడు.

14 శ్లో॥-(13)

అవతారిక-

ఆత్మనిత్యత్వమును గూర్చి చెప్పవలసిన దంతయును చెప్పిన తరువాత చెప్పవలసిన విషయమైనను ప్రధానముగా చెప్పదగిన దగుటచే నీ యర్థమును యిప్పుడే చెప్పుచున్నాడు.

14 శ్లో॥-(14)

కౌన్తేయ- భారత-

అను నీసంబోధనలచే క్షత్రియస్త్రీ కడుపున పుట్టిన వాడవును లోక ప్రసిద్ధమైన క్షత్రియసంతానమునకు చెందిన వాడవును నగు నీకు ధైర్యమే తగిన దని సూచింపబడుచున్నది.

15 శ్లో॥-(15)

అవతారిక-

ఎందులకు ఓర్చుకొనవలెను ? అట్లు ఓర్చుటవలన ప్రత్యక్ష ఫల మేదైనను లభించునా ? పరోక్షమైన ఫలము లభించునా ? లేక తప్పనిసరి గాన సహించవలెనా ? మొదటిపక్షము కాదు, దుఃఖరూపము గనే కదా కాన్పించుచున్నది. రెండవపక్షమును సరికాదు. ఆచార్య వధ- కులక్షయకృతపాపరాశులతో కదా యిది నిండియుండును ?

మూడవపక్షమున్ను తగదు. యుద్ధమును మాని యింటనేయున్నచో శస్త్రప్రహారాదులనుండి తప్పించుకొనవచ్చునే, ఇక దేనికై తప్పని సరిగా నీ మాత్రాస్పర్శలను సహించవలెను ?

15 శ్లో॥-(16)

ఆరోగ్యమును కోరువాడు తీవ్రమగు ఔషధసేవవలన కలుగు బాధను సుఖసాధన మగుటచే సుఖముగనే భావించుచున్నాడు.

ధనార్జనపరుడును సముద్రతరణాది క్లేశమును సుఖమనియే భావించుచున్నాడు. అటులనే యీ ఓర్పు మోక్షసాధన మగుటచే దానిని సహించవలెను.

దొంగ మొదలగువారికిన్నీ తితిక్ష యుండు, అది మోక్షసాధనము కాదు. ఆ తితిక్ష మోక్షసాధనము కాదు కాదు మరి ?

15 శ్లో॥-(17)

ఈ స్పర్శలు వచ్చుచు పోవుచున్నట్టియు తత్వజ్ఞానముచే ముందుముందు సాగక నిలిచిపోవునట్టియు, మోక్షసాధనముల నను ష్ఠించుచుండగ తప్పనిసరిగ తటస్థించునట్టి శీతాతపాది దుఃఖములను శస్త్రపాతాదిబాధలను సహించుటయే ధర్మము.

వీనికి భయపడి ఆ విధ్యుక్త ధర్మములను చేయనిచో మోక్షము లభింపకపోవుట తనకు శాస్త్రము విధించిన ధర్మమును చేయకపోవు టచే భగవంతుని యాజ్ఞ నుల్లంఘించుటయే గావున అనర్థములకు పాలగును.

ధైర్యలోపముచే నపకీర్తి మొదలగునవియును తటస్థించును.

17 శ్లో॥-(18)

అవతారిక-

ఈశ్లోకమునం దాత్మనిత్యత్వము సహేతుకముగ సమర్థింప

బడుచున్నది. ఇది శోకమును పోగొట్టుటకు సన్నిహిత సాధనమున్ను ప్రాప్యకోటిలో చేరినదియు నగుటచే పురుషార్థభూతమైనదియునగు చున్నది.

కావున- ఆత్మ- నాశనము లేదని యెటుల తెలియుచున్న దనగా చెప్పుచున్నాడు.

18 శ్లో॥-(19)

లోకులందరును స్పష్టముగ నెఱింగిన దేహమనిత్య మనువిషయ మును ఉపచయాత్మకత్వ, శరీరిణః కర్మఫలార్థ త్వాది హేతువులతో సమర్థింపనేల ?

కొన్ని శరీరములు ప్రత్యక్షముగనే నశించుట గోచరించుచుండు టచే భీష్మాదిశరీరములను గూర్చియు- అవియును వీనివలెనే శరీర ములే గాన శీర్యతే ఇతిశరీరం శిథిలమగునది శరీరమను వ్యుత్పత్తిని బట్టి యవియును నశించునని ఊహింపవచ్చును, అట్లు కాదేని శత్రు సంహారమునకై శస్త్రాదులను ప్రయోగించే పని లేకపోవునుగదా! తానుకూడ శత్రువులు ప్రయోగించు శస్త్రాదులను పరిహరింప పని లేకపోవును గదా! కావున శరీరవినాశము నందరెఱింగి యంగీక రించుటచే దానిని తిరిగి హేతువులచే సమర్థించుట సిద్ధసాధనము, పిష్టపేషణము. అందుచే శరీరమనిత్యమని సాధించు సావయవత్వా ద్యనుమానములు నిరర్థకములే యన్నచో- దీనికి ఎనిమిదివిధములగు ప్రయోజనములు కలవు. వినుఁడు :—

(1) ఆత్మలు శస్త్రాధీనవినాశ స్వభావముకలవి కావు గాన నవి నిర వయవములు. నిరవయవములు గాన నిత్యములని సాధించ వలెను. అనుమానముచే నొక యర్థమును సాధించుటకు అన్వయదృష్టాంతమును వ్యతిరేకదృష్టాంతమును జూపి సమ

ర్థించవలెను. కొండపై పొగకలదుగాన నిప్పుయున్నదని చెప్పుటకు వంటయిల్లు అన్వయదృష్టాంతము, మడుగు వ్యతిరేకదృష్టాంతము. అటులనే యిచటను పరమాణువు- ఆకసము మొదలగువానిని అన్వయదృష్టాంతముగా గొన్నను శస్త్రములచే నశించు స్వభావము కలవి సావయవములు. సావయవములు నశించును. దేహములట్టివేయని వ్యతిరేకదృష్టాంతము నకై దేహానిత్యత్వమును సాధించవలసియున్నది.

(2) దేహము సావయవముగాన నశించుననియును, ఆత్మ నిరవయవము గాన నిత్యమనియును ఇట్లు దేహాత్మలకు గల విరుద్ధ ధర్మములను విస్తరించి చెప్పుటచే రెండింటికిని భేదము స్థిరపడి దేహాత్మ భ్రాంతి నివర్తించును.

(3) శస్త్రాదులనుండి తప్పించుకొన్నగాని రసాయనములను వాడుట వలనగాని శరీరము నిత్యముగా నుండునో యను శంకను బాపవచ్చును.

(4) ఇట్లు శరీరములకు వినాశమున్ను అవినాశసాధనములున్ను తప్పనిసరియగుటచే తన శరీరమునకును అదే గతి యని యెఱింగి దానిపై వైరాగ్యము జనించి తత్త్వాన్వేషణకే జీవితము నంతను వ్యర్థపరచకుండును.

(5) ఇతరుల దేహములను తానొక్కడే నశింపజేయువాడనని భ్రమను పోగొట్టుటమూలముగ ముందు చెప్పబోవు స్వతంత్రకర్త ననుకొను దురభిమానము దూరమగును.

(6) నశింపజేయుసాధనములున్నప్పుడు తప్పక యీశరీరము నశించి పోవునుగాన ఫలమును కోరక భగవదర్పణబుద్ధితో తన

వర్ణాశ్రమధర్మములను అనుష్ఠించి మరి తిరిగి పుట్టకుండునట్లును నశింపజేసుకొనవచ్చుననియును తోచును.

(7) ఏమిచేసినను నశించుటయే స్వభావముగాగలదగాన శరీరము నశించునని విచారించుట తెలివితక్కువతనమని తెలియును.

(8) ఇట్లు శరీర మనిత్యముగాన దీపముండగనే యిల్లు చక్కబెట్టు కొనవలెనన్నట్లు జీవించియుండగనే మోక్షసాధనముల ననుష్ఠించవలెనను త్వర పుట్టును.

ఇట్లనేకప్రయోజనములను ఊహించుకొనవచ్చును.

19 శ్లో॥_(20A)

అట్లగుచో

"మనుష్యం హన్తి"

అను ప్రయోగమున కర్థమేమి ? ఇది శరీరమును మాత్రము చంపుటను బోధించదు. అట్లగుచో తల్లిదండ్రి చనిపోయినప్పుడు ఆశరీరములను చితిపైనుంచి భస్మముచేయుకుమారు నెవ్వరును పితృఘాతకుడు, మాతృఘాతకుడని నిందించుట లేదుగదా!. మనుష్యాది శబ్దములు ఆత్మపరకును అర్థమును బోధించుశబ్దము లనిగదా మనసిద్ధాంతము.

"మాంజిఘాంసతి"

"నన్ను చంపగోరుచున్నా"డనునప్పుడు హననమున కర్మ ఆత్మయే యని స్పష్టమేకదా !

కాబట్టి హింసింపదగిన ఆత్మయే హనన ధాతువునకు కర్మయగుచున్నది. అట్లగుచో

"నాయం హన్తి న హన్యతే"

అను నీరెండు నెట్లు పొసగునన్నచో

"హన్తి" యను ధాతువుకూడా యను వాక్యముచే నీ యాశంకను పరిహరించుచున్నాడు.

హన్తిధాతువు సహజముగ ఆత్మను కర్మగా కలదే. కాని ఆత్మస్వరూపమును నశింపచేయునది కాదు.

కాని మారణార్థకముమాత్రమే. అటులనే లోకమునందును వేదమునందును వాడబడుచున్నది. మారణమనగా- శరీరాదుల నెడబాటుచేయుట.

"మృజ్" ధాతువునకు ప్రాణత్యాగ మర్థము.

19 శ్లోః (20B)

ఈరెండును ఒకటి సామాన్యహింసానిషేధ పరమును రెండవది విశేషహింసానిషేధవరము గదా! అందుచే రెండును చేయరానివే. నేనిప్పుడు యుద్ధము చేసినచో నీ రెండింటి విరుద్ధవ్యాపారమును చేసినట్లేగదా యన్నచో- నీవు చేయునవి రెండును పశువునకును, శత్రువునకును హితములే కాన హింసయే కానేరవు.

పశువునకు నిహీనతర పశుశరీరముపోయి పుణ్యశీలుర లోకమున పుణ్యశరీరమును బడసి సుఖముల ననుభవించుననియు, ధర్మయుద్ధమున చంపబడినవాడీపాపశరీరమునువిడిచి వీరస్వర్గమున దివ్యశరీరముతో దివ్యభోగముల ననుభవించుననియును శాస్త్రము ఘోషించుచున్నది. అయినచో- అట్లు చేయుమని శాస్త్రము చెప్పలేదుగాన నేను చేయజాలను అని సమాధానము.

19 శ్లో॥-(21A)

జన్మప్రభృతి దేహధర్మము లాత్మయందు లేవని చెప్పబడుచున్నది.

ప్రత్యక్షాదులవలన ఆత్మయందు పుట్టుట పెరుగుట చచ్చుట

మొదలగు ధర్మము లున్నవని తలంచుచున్న అర్జునునకు

"నజాయతే"

యనుశ్లోకముచేతనే ఆత్మయొక్క నిజస్వరూపము దేహవిలక్షణముగా చెప్పబడుచున్నది. అంతియుగాని దేహముతో నాత్మకుగల సంయోగము దానినుండి విడిపోవుట యనెడు జన్మ-మరణములు దానికిలేవని చెప్పుటలో తాత్పర్యము లేదు.

19 శ్లో॥-(21AB)

ఇదేశ్లోకము కఠోపనిషత్తులో మంత్రముగా పరిగణింపబడినది.

"న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చి
న్నాయం కుతశ్చిన్న బభూవకశ్చిత్
అజోనిత్యశ్శాశ్వతోఽయం పురాణో
నహన్యతే హన్యమానే శరీరే"

అను గీతను ఉపనిషత్తునుటలో శబ్దసామ్యమున్ను అర్థసామ్యమున్ను ప్రధానకారణములు. ఇది శబ్దసామ్యమున్న శ్లోకము.

20 శ్లో॥-(22)

పురాణః-అనగా పురాపి నవః

ఇచ్చట నవశబ్దమునకు నవత్వముతో కూడిన ఆశ్చర్యత్వమర్థము.

అవయవములు గల వస్తువునకు అవయవములను పోషించి నూతనత్వమును సంపాదించవచ్చును. ఆత్మ నిరవయవమగుటచే నట్లు చేయుట కవకాశము లేదు. కాబట్టి

"పురాపినవః"

అని స్వాభావిక నవత్వము చెప్పబడినది.

21 శ్లో॥-(23)

ఈశ్లోకమున చంపుటలో నాత్మ కర్త కాదని చెప్పుటలో మాత్రమే ఉద్దేశ్యము కాదు,

చనిపోవుటనుగూర్చిన దుఃఖము తగదని చెప్పుటలోనే తాత్పర్యము. ఆ దుఃఖమును బుట్టించు రీతిని నిషేధించుటకే

"కథం" అను శబ్దము వాడబడినది.

22 శ్లో॥-(24)

ఈశ్లోకమున రెండు శంక లుదయించుచున్నవి.

సార్వభౌమ శరీరమును విడిచినచో మిగిలియున్న పాపకర్మానుభవమునకై నారకశరీరమునో పశు పక్షి తరు గుల్మాది శరీరములను పరిగ్రహించుటయు నొకప్పుడు తటస్థించవచ్చును. ప్రళయములోవలె శరీరమే లేక పడియుండవలసియు వచ్చును- అందుచే చనిపోయిన వారినిగూర్చి దుఃఖము ప్రసక్తమగుచున్నదే.

మరియు- నూతనమైనంతమాత్రమానందదాయకమా? చిరకాలపరిచితమైన రాజభవనమును విడిచి నూతనకారాగార ప్రవేశముగాని, చినిగినబట్టను విడిచి క్రొత్తకౌపీనమాత్రమును గ్రహించుటగాని దుఃఖరూపమా? సుఖరూపమా?

మనుష్యశరీరమును విడిచినతోడనే క్రొత్తబట్టను ధరించినటుల దేవదేహమును ధరించుటను చూచుట లేదే- యనిశంకలుదయించుచున్నవి. అందులకే భాష్యకారులు ధర్మయుద్ధమునందు మరణించినవారికి విడిచిన శరీరముకంటె కళ్యాణతరశరీరము లభించునని శాస్త్రము తెలుపుచున్నదని తెలుపుచున్నారు.

మరియొక సంశయము కలుగుచున్నది.

ఈ చంపబడు దేహములు పాతబట్టవంటివి కావే, ఇంకను నిండు యౌవనవంతు లనేకులున్నారే. ఈయుపమాన మెట్లు ఘటించునని శంక.

దానికి- శరీరములు కర్మానుభవమునకే ఏర్పడినవి. ఆకర్మ ముగిసినతోడనే ఆశరీరములు జీర్ణశరీరములనియే తలంపవలెను. ఆకర్మానుభవమునకు వయోనియమము లేదు. కావున జీర్ణవస్త్ర ములవంటివే యగును.

శరీరములను వస్త్రములతో బోల్చుటచే నొక విలక్షణమైన అర్థము ధ్వనించుచున్నది.

(ధ్వన్యర్థము)

గృహయజమాని తన కనుకూలమైన పరివారమునకు విలు వైన బట్టలను ప్రతికూల పరివారమునకు మాన రక్షణకుమాత్ర ముపయోగించు ముతక చౌకబట్టల నిచ్చునట్లే భగవంతుడు తన కనుకూలురగు భక్తులకు సత్వగుణసంపన్నశరీరములనిచ్చి ప్రతికూలు లైన చేతనులకు నిహీనతరమైన శరీరముల నిచ్చుననియును సూచింపబడుచున్నది.

24 శ్లో॥-(25)

ఈశ్లోకమునందలి సర్వగత శబ్దమునకీక్రిందివిమర్శనుగమనించ వలెను.

అణువగు నాత్మకు సర్వగతత్వ మెట్లనగా- ఇచ్చట జీవ విభు త్వము చెప్పబడుటలేదు. అది యనేక శ్రుతులకు విరుద్ధము. ఇక నేమనగా అన్నివస్తువులలోను ప్రవేశించు యోగ్యతను మాత్రమే తెలుపును.

"అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణి(" అనుటచే సృష్టియనగా నామరూపములను కలుగజేయుట. అది జీవునిద్వారా పరమాత్మ యన్నిటిలోను ప్రవేశించిననే కలుగును. కాబట్టి ఒకరూపము ఒకపేరు ఉన్నదన్నచో అందు జీవుడును ఆతనిలో పరమాత్మయును కలరనియే నిశ్చయము. కాబట్టి సమస్త వస్తువుల లోను జీవుడు వ్యాపించియే యున్నాడు. అట్లు వ్యాపించుటకు తగి యుండు యోగ్యతను కలిగియుండుటయే సర్వగతత్వమున కర్థము.

24 శ్లో॥(26)

స్థాణుః, అచలః అను రెండుపదములున్ను నిత్యత్వమును వివ రించుటకే ప్రయోగింపబడినవి.

లేక నాశనమునకు తగనిదనియు, నాశనపరికరములకు లోబ డనిదనియు అర్థము.

సనాతనః—నిత్యశబ్దముచే అనంతత్వము చెప్పబడినదిగాన దీనిచే అనాదిత్వము చెప్పబడుచున్నది.

24 శ్లో॥-(27)

23, 24 శ్లోకము లొకేయర్థమును తెలుపుచుండుటచే పున రుక్తములవలె తోచుచున్నది. కాని యిందొక విశేషమును సూక్ష్మ బుద్ధితో గ్రహించవలెను. నశింపకుండుటకు కారణములు రెండు. సాధనములకావస్తువులను నాశనము చేయుశక్తి లేకుండుటచే గాని ఆవస్తువులు సహజముగ నశింపజేయబడు స్వభావము కలవి కాకుం డుట గాని. వేళ్లు కర్రను కోయజాలదనగా కర్ర కోయబడుస్వభా వము కలది కాదనికాదు. వేళ్లున కాసామర్థ్యము లేదని యర్థము. అగ్ని రాతిని కరగించనేరదనగా అగ్నికి కరగించుశక్తి లేదని యర్థము కాదు. రాతికి కరగు స్వభావము లేదని యర్థము.

అటులనే యిచ్చట ఆత్మ కారెండును లేవని తెలుపుట కీరెండు శ్లోకములును చెప్పబడినవి. కావుననే 23వ శ్లోకమున శస్త్రిగులకు కర్తృత్వము చెప్పబడినది. అనగా వానికి యాత్మను నశింపజేయు శక్తి లేదని తెలుపబడినది.

24వ శ్లోకమున "అర్హార్థేయత్" ప్రత్యయమును ప్రయోగించి ఆత్మకు నశించు యోగ్యత లేదని తెలుపబడినది. కావున ఉభయవిధముల చేతను ఆత్మనశించదని ఋజువు చేయబడినది.

25 శ్లో॥-(28)

వ్యక్తమనగా- ఇంద్రియములకు గోచరించునది.
అవ్యక్తమనగా- అతీంద్రియము.
దీనికి ప్రమాణము- మోక్షధర్మే-
ఇన్ద్రియైర్గృహ్యతే యద్యత్ ।
తత్తద్వ్యక్త మితి స్థితిః ।
అవ్యక్త మితి విజ్ఞేయం ।
లిఙ్గగ్రాహ్య మతీంద్రియమ్॥
(లిఙ్గం=అనుమానము,)

25 శ్లో॥-(29)

ఆత్మకు వికారములను తెలుపు ప్రమాణము లేమియును లేక పోవుటచే నది యీశ్వర స్వరూపమువలె వికరించుటకు తగదు.

వికారములను తెలుపు ప్రమాణము లున్న ఘటాదులు వికరించుటకు తగియున్నవిగా మనము చూచుచునే యున్నాము.

25 శ్లో॥-(30)

తెలుసుకొని విచారించకుము అనుటచే ఆత్మను యథార్థముగా నెఱుంగుట దుఃఖము లేకుండుటకు కారణము.

కావుననే ఉపనిషత్తు-

"తరతి శోకమాత్మవిత్"

అని తెలుపుచున్నది. భాగవతమునందలి చిత్రకేతూపాఖ్యాన మిందుల కుదాహరణము.

అందువల్లనే అర్జునుని దుఃఖమును మాన్పుటకై భగవానుడు "నత్వేవాహం" మ్మను శ్లోకముతో నాత్మతత్వమును బోధించెను.

26 శ్లో॥-(31)

ఇచ్చట శ్లోకారంభమున "అథ" శబ్దము ప్రయోగింపబడినది. శోకకారణని సంకేతమునుబట్టి యిచ్చటినుండి వేరొకవిషయము తెలియనగును. ఆవిషయ మేమనగా- పదునొకండవ శ్లోకమున పండితులు శరీరములను గురించిగాని ఆత్మలను గురించిగాని దుఃఖంచరని చెప్పి ఆత్మలను గురించి దుఃఖింపకుండుటను చెప్పుచున్నాడు.

లేక దేహముకన్న వేరొక ఆత్మ కలదని యంగీకరించినచో దుఃఖించడని చెప్పి నాస్తికదృష్టితో దేహమే యాత్మయని భావించినను దుఃఖంచరాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

26 శ్లో॥-(32)

ఇచ్చట మహాబాహో యని యర్జునుని సంబోధించుట సాభిప్రాయము. ఇంతవరకు నాత్మకు నాశము లేదుగాన శోకమునకు ప్రసక్తియే లేదని చెప్పెను. ఇప్పుడు దేహమే యాత్మ యని తలంచినను వానికి నాశమును తప్పించుట కేరికిని శక్యము కాదు గాన నీవంటి పరాక్రమశాలికి స్వ-పరమరణ దుఃఖము బొత్తుగ తగదని సూచించుచున్నది.

26 శ్లో॥-(33)

ఇప్పుడు శరీరముకన్న వేఱొక ఆత్మ లేదు గాన శరీరమే ఆత్మ అయినప్పుడు దానిని నశింపజేయుట యనగా సంసారవిమోచనమే గదా! అందుచే అంత ఉపకారమును చేయుట కెంతో గర్వించి సంతోషించవలసియుండగ నీకీ దుఃఖాతిశయము తగదే.

27 శ్లో॥-(34)

ఈశ్లోకమున పుట్టినది గిట్టకమానదనుట సర్వలోకవిదితమే గాని గిట్టినది పుట్టుననుట విపరీతముగా గోచరించుచున్నది.

గిట్టినది పుట్టినచో దుఃఖము బొత్తుగ లేకుండ జేసుకొనుట శక్యముకానిదగుటచే మోక్షశాస్త్ర మంతయును అప్రమాణమే కావలసివచ్చునుగదా. రోగమును బాపుకొనుట, శత్రువిజయము మొదలగు ప్రయోగములన్నియును వ్యర్థము లేగదా! గుణవత్పుత్రప్రాప్తి కేడ్వనేల ? యని శంక ఉదయించుచున్నది. దానికి ఉత్తరము శాస్త్ర దృష్టితో పై తాత్పర్యమున విశదీకరింపబడినది. దాని సారాంశ మేమనగా-

ఏ యవస్థతో ద్రవ్యము నశించినదో తిరిగి ఆ యవస్థతోనే యది పుట్టదు. కాని యదే ద్రవ్యము మరియొక యవస్థతో ఏదో యొక కాలమున యేదో యొక దేశమున బుట్టును. మన్ను ఘటాకారముతో బుట్టినది. అది యెప్పుడో యెచ్చటనో నశించి కపాలాకారముతో బుట్టును. అప్పుడు ఘటావస్థా ద్రవ్యమునకు నాశనమనియు కపాలావస్థా ద్రవ్యమునకు పుట్టుక యనియు చెప్పబడును. దానినిబట్టి మాత్రమే గిట్టినది పుట్టునని చెప్పబడినది. ఇవి కొన్ని మనకు తెలియబడునవియును కొన్ని తెలియబడనివియును గాన పై యాక్షేపణల కవకాశము లేదు.

28 శ్లో॥-(35)

వస్తువులయొక్క స్వభావమే సామాన్యముగా దుఃఖహేతువైనచో ప్రపంచమునన్న పదార్థము లన్నియు తమ కసాధారణమైన విచిత్రస్వభావములతో కూడియున్నవియే గాన సంసారమున నుండుట సర్వథా దుఃఖసముద్రమున నుండుటయే యనవలెను, అట్టితరి యిప్పుడు ప్రత్యేకించి శోకనిమిత్తమే మున్నది? సుఖసాధనములగు నీ దేహములు ఔపాధికములైనను నశించినచో దుఃఖ మెట్లు కలుగకుండునందువా? అట్లగుచో దుఃఖహేతువులగు శత్రువులు భిక్షాటనము మొదలగునవి పరమార్థముగా శోకనిమిత్తములగునే గాని శత్రునిరసనము, చక్రవర్తిత్వమును అట్టివికావే. లేక సుఖసాధనమగు నీ శరీరము నశించునని భయపడుచున్నావా? అయినచో బలాఢ్యుడవగు నీవు నీశత్రువులను దునుమాడి నీశరీరమును కాపాడుకొనవలదా? బంధువులను చంపుటచే లోకాపవాదము కలుగునని భయపడుచున్నావా? అట్లగుచో నీవు నీ బంధువులను సంరక్షించుటలో సమర్థుడవై యుండియు వారిని రక్షించక యుద్ధవిముఖుడవై పోదువేని యిది యంతకు మించిన యపవాదుగదా! క్షత్రియునకు పిరికివాడను అపకీర్తి చావుకంటె నధికానర్థకరమైనది. శీతాతపాది సాంస్పర్శిక దుఃఖమువలెనిది పోగొట్టుకొన అశక్యమైనది కాదు. శాస్త్రవిచారములేని దేహాత్మాభిమానముచే తటసించినది గాన పోగొట్టుకొనతగినదియే.

29 శ్లో॥-(36)

అవతారిక-

ఇట్లు నాస్తికదృష్టితో చూచినను దుఃఖించరాదను సమర్థనను ముగించి దేహముకంటె వేరొక నిత్యమైన ఆత్మకలదను తన సిద్ధాంతమును దేహమే యాత్మ యని భావించు పాపాత్ములతో

నిండియున్న ఈ ప్రపంచములో నెఱుంగువాడే యరుదని తన సిద్ధాంతమును ప్రశంసించుచున్నాడు.

29 శ్లో॥-(37)

దేహముకంటె వేరగు ఆత్మను చూచువాడే దుర్లభము. ఇక ఉన్నదాని నున్నట్లు చూచువా డెవడుండును. ఒకవేళ ఉన్నదాని నున్నట్లు చూచువా రున్నను చూచినదానిని చూచినట్లు చెప్పువాడుండడు.

అట్టితరి ఇక సకలరహస్యములను చెప్పువా డెవడు ?
అట్టివాడున్నను వినువాడు దొరకడు.

అట్టితరి బాహ్యాభ్యన్తర సమస్త శిష్యలక్షణములతో కూడిన వాస్తవశ్రోత దుర్లభుడు.

అట్టివా డున్నను చెప్పినదాని నంతను చెప్పినట్లు తెలుసుకొనువా డెవడు ?

మొదట శ్రద్ధాభక్తులతో నియమనిష్ఠలతో వినవలెను, ఆపై మననమును చేసిన విని ఆత్మతత్త్వముయొక్క నిశ్చయము కలుగును. ఆపై చెప్పగల్గును. అదియైనను చిరకాలాభ్యాస మున్ననే ఉన్నదాని నున్నట్లు చెప్పగలుగును. ఆపై ధ్యానబలముచే ఆత్మ దర్శనము కలుగును. ఆతరువాత రత్నతత్త్వమువలె చిరకాలము దర్శించగా దర్శించగా బలిష్ఠమైన సంస్కార మబ్బి విశేషవిశిష్టముగా నాత్మను చూడగల్గును- అను క్రమము నెఱుంగవలెను. ఆత్మ దేహముకన్న వేరన్నచో అట్లు గోచరించ దేమి యని యడిగినచో నది తెలియ శక్యమైనది కాదనియే సమాధానము.

ఇట్లెవ్వరును యెఱుంగనిదానినిగూర్చి నిన్నొక్కని నే నిందించిన నేమిలాభము ?

30 శ్లో॥-(38)

"అశోచ్యానన్వశోచస్త్వం" ఇత్యాది శ్లోకము మొదలు

"నత్వం శోచితు మర్హసి" శ్లోకమువరకు తగనిచోట జూపు కారుణ్యము పనికిరానిదని స్థాపించెను.

30 శ్లో॥-(39)

దేవాది సన్నివేశ వైషమ్యము దేహగతమేగాని ఆత్మకు లేదు. సుఖాది వైషమ్యము ఆత్మగతమే యైనను ఆయా దేహాద్యుపాధికధర్మమైన ధర్మభూత జ్ఞానముయొక్క అవస్థలలో గల తారతమ్యమే యదిగాన నదియును దేహమూలకమే.

చేతనులు దేవాది శబ్దములచే పిలువబడుట ఆ దేహాత్మలకు గల యెడబాటు లేని (అపృథక్సిద్ధ) సంబంధమూలమే.

31 శ్లో॥-(40)

అవతారిక-

ఇకమీద "స్వధర్మమపి" ఇత్యాది శ్లోకము మొదలు

"మరణా దతి రిచ్యతే" అను శ్లోకమువరకు ధర్మము నధర్మముగా భావించు తామసబుద్ధి పరిహరింపబడుచున్నది.

32 శ్లో॥-(41)

హింస యనగా- అనర్థమును కలిగించు వ్యాపారము. ఇచ్చట అందులకు విపరీతముగా సార్థకవ్యాపార మగుటచే రక్షణమే యని యజ్ఞమున పశు విశసన (హింస) మాత్రము నుదహరించి తెలుపుచున్నారు.

32 శ్లో॥-(42)

దుఃఖమును కలిగించుటమాత్రమే హింసకానేరదు. వైద్యుడు రక్షణకొఱకై గావించు శల్యప్రయోగమున్ను, ఆచార్యులు గావించు తప్త చక్రాంకణము మొదలైనవియును హింస యనబడునా?

ప్రాణమును తీయుటను హింస యనరాదు. సర్వస్వమును దోచుకొనుట, నరకపీడ. న్యాయాల యవ్యవహారములలో ముంచుట మొదలగునవి హింస లనబడుట లేదా? వానిని హింస లనుట ఔపచారిక మనరాదు. అందులకు నియామక మేమికలదు? కావున అనర్థములుగా తేలునట్టియు, అప్పటికిమాత్రము దుఃఖమునిచ్చు వ్యాపారమే హింస యనబడును.

33 శ్లో॥-(43)

స్వర్గమనగా-

యస్మిన్నోష్ణం నశీతం।
యన్నదుఃఖేన సమ్భిన్నం।
న చ గ్రస్త మనన్తరం।
అభిలాషోపనీతం తత్।
సుఖం స్వర్గపదాస్పదమ్॥

ఏస్థానమున శీతోష్ణబాధలు లేవో, యెచ్చట దుఃఖము బొత్తుగ నుండదో, అనుభవము ముగించగనే నశించదో, కావలెనని కోరికతో సాధనానుష్ఠానముచే సంపాదింపబడినదో, ఆ సుఖమును స్వర్గమందురు; అనగా నిరతిశయ సుఖమునకే స్వర్గమని పేరు.

ఇంద్రాదు లుండుస్థానమును స్వర్గమనుట కది యట్టి సుఖము నిచ్చు స్థానమగుటచేతనే.

ధర్మము లన్నియు సహజముగ నిరతిశయసుఖము (మోక్షము) నిచ్చునవేయైనను, ఫలాంతరమును కోరుట దాని నడ్డివేయును.

33 శ్లో॥-(44)

అవతారిక-

ఇంతవరకును యుద్ధము క్షత్రియునకు ధర్మమే గాన నది నిరతిశయసుఖసాధనమని చెప్పబడినది. ఇకముందు దీనిని చేయనిచో ననర్థము చెప్పబడుచున్నది.

33 శ్లో॥-(46)

అవతారిక-

కేవలము ఐహిక-పారలౌకిక నిరతిశయపురుషార్థమును బడయకపోవుటయేగాక నిరతిశయదుఃఖమునకు కారణమైన పాపమునకు పాలగుదువు.

33 శ్లో॥-(45)

ఈ శ్లోకమునందును ప్రారంభములో

"అథ" శబ్దప్రయోగమును గాంచనగును. ఇచ్చటినుండి పైదాక వేరైనవిషయమని యీపదము సూచించుచున్నది. అదేమనగా-అర్జునుని దుఃఖమున కారోపించిన దోషములలో మూడవదియగు

"అపకీర్తికరత్వసమర్థనము"

ఈశ్లోకమున మొదలిడి నాలుగు శ్లోకములతో వివరించబడుచున్నది.

34 శ్లో॥-(47)

అవతారిక-

ఇంతవరకు దృష్టాదృష్ట ఫలహానియు, అదృష్టమగు అనర్థమును తెలిపి యిప్పుడు ఇంద్రియములకు గోచరించు అనర్థములను పేర్కొనుచున్నాడు.

34 శ్లో॥-(48)

అవ్యయమనగా అవినాశియని యర్థము. నశించదు గాన సర్వకాలమును వ్యాపించి యుండును కాని సర్వదేశవ్యాపిత్వ మెట్లనగా-అపకీర్తి సర్వదేశములయందును వ్యాపించనిచో సర్వకాల వ్యాపిత్వమును లేకుండును- కాలవశమున తగ్గిపోయి లోకులు మరచిపోవుదురు. కాబట్టి సర్వకాలీనత్వమును కాపాడుటకై సర్వదేశవ్యాపిత్వమును సిద్ధించును.

34 శ్లో॥-(49)

కీర్తి లేకపోవుటకాదు- అపకీర్తి పాలగుదువు. అపకీర్తి మరణముకన్న గొప్పదనుచున్నారే. ఈ గొప్పతనము విడిచిపెట్టదగుటలోనా. పరిగ్రహించదగుటలోనా.

మొదటిపక్షము సమంజసముకాదు.

జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి" "ఆత్మార్థే పృథివీం త్యజేత్"
మరణము నైనను తప్పించుకొనవలెనని చెప్పియుండుటచే అపకీర్తిననుభవించినను ప్రాణమును విడువరాదని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

రెండవపక్షమును సరికాదు. యుద్ధమును మాని అపకీర్తినే ఆర్జించుము మరణముకన్న అపకీర్తియే గొప్పది అని యర్థమును చెప్పినచో నది ప్రకరణ విరుద్ధము-

ఇక నేమి యన్నచో-

యుద్ధమును చేసి చచ్చియైనను పోవచ్చును గాని దానిని విడచి అపకీర్తి నార్జించరాదు. అని యర్థము.

"జీవన్ భద్రాణి పశ్యతి"

అను నీతి క్షత్రియబిడ్డవగు నీకు తగదు,

అపకీర్తి యల్పమగుచో చనిపోవుటకంటె ఆయపకీర్తిని వహించుటయే శ్రేయస్కర మనవచ్చును. అదియట్టిదికాదు. ఇది సర్వదేశ సర్వకాలముయందును వ్యాపించియుండును. లోక మెన్నటికిని దీనిని మరువజాలదు.

ఈయపకీర్తి నరకము పాలుజేయునని స్మృతులు వాకొనుచున్నవి. ఉత్తరరామాయణములో రఘునాథుడు-

"అకీర్తి ర్యస్య నీయేత ।
లోకే భూతస్య కస్యచిత్ ।

పతత్యే వాధమాన్ లోకాన్ ।
యావచ్ఛబ్దః స్వకీర్త్యతే॥

ఏ ప్రాణియొక్క అపకీర్తిగాని భూలోకమున ఎంతకాలము చెప్పబడు చుండునో అంతకాలము నీతడు అధోలోకముల పాలగుచుండును. యుద్ధములో చనిపోవుటయన్ననో అది ధర్మయుద్ధమృతి గాన స్వర్గమును బడయ జేయును.

35 శ్లో॥-(50)

ఈశ్లోకమున "బహుమతః" అను పదమునకు-

(1) బహుభిః గుణైః మతః,
(2) బహుభిః వీరైః మతః,
(3) బహుత్వేన మతః-
(1) అనగా- అనేక సద్గుణములు కలవాడవు,
(2) అనేకమంది వీరులచే కొనియాడబడితివి,
(3) లోకులచే గొప్పవాడవుగా లెక్కింపబడితివి.
అని యర్థములు.

35 శ్లో॥-(51)

శూరుడవగు నీతో విరోధము లేకున్నను, విరోధమున్నను పరాక్రమము లేనివాడవైనను, మహారథులు నిన్ను లెక్కింపక పోవువారే.

36 శ్లో॥-(52)

అవతారిక-

వెనుకవారు గావించిన అపకారములను రాబోవు అప్రయోజకత్వారోపణమును చెప్పి తిరిగి రాబోవు అపకారమును చెప్పి యీ సమయమున జాలికూడదని చెప్పుచున్నాడు.

36 శ్లో॥-(54)

భీష్మద్రోణాదు లేమైన నన్నుచో వారు పెద్దలును శూరులు ననెడు గౌరవముచే సహించనైనను సహించవచ్చును గాని నిజమున తాము శూరులుగాక శూరులమని గర్వించు కర్ణ-దుర్యోధనాదులచే పలుకబడు దురుక్తులను సహించగలవా ?

36 శ్లో॥-(53)

"దుఃఖతరం" అనుచోట-

తరప్ ప్రత్యయము గుణములతోగూడిన వస్తువులను తెలుపు శబ్దములతోనే చేర్చబడును. కాని జాత్యాదిశబ్దములతో చేర్పబడరాదు.

"ఘటతరః" అని వాడవచ్చునా ? అన్నచో దుఃఖశబ్దము ప్రాతికూల్యముతోగూడిన వస్తువును జెప్పును. అప్పుడు

"ప్రబలతరం" అనుటయే దుఃఖతరమ్మనుటలో తాత్పర్యము. అందులకే "తరప్" ప్రత్యయార్థమును స్పష్టముగా "అధికతర"మ్మని వ్యాఖ్యానించిరి.

36 శ్లో॥-(55)

నీవు దేశదిమ్మరివికావు. లేక ప్రపంచమును మరచిన సమాధి నిష్ఠుడవుకావు. అట్లగుచో దుఃఖమే యుండదు. నీవు మిక్కిలి బాధపడుదువు. అట్టి శత్రువుల లేవిడీమాటలను విని సహించలేక ఒక్కపెట్టునవారిపైబడి పెద్ద యుద్ధమును తప్పక చేయుదువు. నీ స్వభావము నాకు తెలియును. అప్పుడు నీకేధర్మమును గోచరించదు. ఆసమయమున నేను నిన్నాదుకొనను. కావున నీవు మొదటిలో చెప్పిన పాపములన్నియును నిన్ను చుట్టుకొని బాధించును. నామాట విని నీవిపుడు యుద్ధమునకు గడంగుదువేని నీభారము నంతను నేనే వహింతునుగాన నీకు అపజయముగాని పాపస్పర్శగాని యుండనేరదు.

38 శ్లో॥-(57A)

అవతారికలో-

ఇంతవరకు అర్జునుని దుఃఖమున కారోపింపబడిన ముందు దోషములను సమర్థించి కూడనిచోట నుదయించిన కారుణ్యము, ధర్మమునం దధర్మబుద్ధినిన్నీ పరిహరించెను.

ఇకముందు ముముక్షువు యుద్ధముచేయు పద్ధతిని చెప్పుచున్నాడు.

38 శ్లో॥ (57B)

ఈ శ్లోకమున "పాప" శబ్దమునకు సంసారమని యర్థమును చెప్పవలెను. ఏలననగా-

ఇచ్చట పాప మనగా యుద్ధమును చేయుటగాని, గురువుల జంపుట గాని కాదు. ఆయుద్ధ ముభయులకును ధర్మమేగదా! వెనుక చేసిన పాప మనరాదు. దాని నిదివర కెప్పుడో చేసినప్పుడే పొంది యున్నాడు. ముందుచేయుబోవు పాపమనరాదు. అది యంటకుండుట కీయుద్ధము ప్రాయశ్చిత్తమా? పరిపక్వ ఉపాసనమా?

కావున నిచట పాపమనగా సంసారమే యని యర్థము.

ఈశ్లోకమున "సమేకృత్వా" యనుచోట "సమే" యను పదమును సుఖదుఃఖములతోను, లాభాలాభములతోను, జయాజయ ములతోను లింగమును మార్చి యన్వయించవలెను. సుఖదుఃఖే సమేకృత్వా, లాభాలాభౌ సమౌ కృత్వా ఇత్యాది. ఈమూడు జంట లలోను మొదటిజంట మాత్రమే (సుఖదుఃఖే) నపుంసక లింగము. తక్కిన రెండు జంటలును పుంలింగమే.

"భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వం"

అను న్యాయమును బట్టి రెండు పుంలింగజంటలతో నన్వయించు కొనుటకై నపుంసకలింగ

'సమ' శబ్దమును రెండుసార్లు పుంలింగముగా మార్చుటకన్న

"సమా" అని ప్రయోగించి సుఖదుఃఖములతో నన్వయించుటకు మాత్ర మొక్కసారి నపుంసక లింగముగా మార్చవచ్చునే. అది లాఘవముకదా. ఇట్లేల నపుంసకలింగములో

"సమే" యని ప్రయోగించెననగా- దీని కొక పెద్దలిట్లు సమాధానము నొసంగిరి-

"సమే" యనునది ద్వితీయాద్వివచనము కాదు. పుంలింగ సప్తమీవిభక్తి ఏకవచనము-

మయా=లక్ష్మ్యా సహితః సమః = శ్రియః పతిః- తస్మిన్ = సమే, అనగా- భగవంతునియందని యర్థము.

అపుడు సుఖదుఃఖములను, లాభాలాభములను, జయాపజయములను భగవంతుని యధీన మొనరించి గావించిన యుద్ధము పాపావహము కాదని తాత్పర్యము.

36 శ్లో॥-(56A)

అవతారికలో-

ఈ రెండును శ్రేయస్కరము లగుట నీకే కాదు నీచే చంప బడు భీష్మాదులకును శ్రేయస్కరములే. గాన నీకు పూజ్యులగు వారికి శ్రేయస్సును చేకూర్చుటకు ఆసందించవలెనుగదా! కావున నిస్సంశయముగ యుద్ధమును చేయుము- అనుచున్నాడు.

36 శ్లో॥-(56B)

ఈ శ్లోకమున-

"స్వర్గ" మనగా ఇది యమృతత్వ ప్రకరణమగుటచే పరమని శ్రేయసమైన మోక్షమని యర్థము.

36 శ్లో॥-(56C)

ఇచ్చట "కౌన్తేయ" యను సంబోధన సాభిప్రాయము.

సింహపుపిల్ల లేడిపిల్ల చేష్టలు చేయునా? తగునా? శుద్ధ క్షేత్రమున బుట్టిన నీవు మహత్తరమైన ధర్మమును చెడగొట్టుట తగదని తాత్పర్యము.

38 శ్లో॥-(58)

అవతారికలో-

ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము నుపదేశించి పిమ్మట దానినే ధ్యానించుట యను జ్ఞానయోగము నుపదేశించుట యుక్తము.

"జ్ఞానయోగో జితస్వాన్తైః పరిశుద్ధాత్మని స్థితిః" అని.
అట్లు చేయక మధ్య కర్మయోగము నుపదేశింపనేల యనగా-ఆ జ్ఞానము కర్మయోగముచే సిద్ధించునదగుటచే

"కారణం పూర్వం కార్య మనన్తరం"
గాన కర్మయోగమును చెప్పి-

"ప్రజహాతి యదా కామాన్"

ఇత్యాది గ్రంథముచే జ్ఞానయోగమును చెప్పను.

40 శ్లో॥-(59, 60)

వైదికధర్మములు"

యని సామాన్యముగా చెప్పి విడుచుటలో తాత్పర్య మేమనగా- నిత్యకర్మలు కాని నైమిత్తిక కర్మములుగాని విచ్ఛిన్నమైనచో (చివరవరకు చేయక విడిచినచో) ఫలము నీయజాలవు. అనర్థమును కూడ తెచ్చిపెట్టును. నిజముగ శక్తి లేక కొలదిలోపములు తటస్థించి నను దోషము లేదు.

కామ్యకర్మలలో మాత్రము అంగములలో నేమాత్రము వైకల్యమున్నను నిరర్థకమే. ఫలము నీయజాలవు సరిగదా అనర్థము లను తెచ్చిపెట్టును. అనగా బ్రహ్మరక్షస్సులగుదురు.

40 శ్లో॥-(61)

అవతారికలో-

ఇట్లు కర్మయోగ మాహాత్మ్యమును చెప్పెడు వ్యాజముతో ఇతరకర్మలకన్న కర్మయోగముయొక్క ఆధిక్యము చెప్పబడినది.

"ఇక చెప్పెదన"ని ప్రతిజ్ఞను గావించిన విషయమును చెప్పు చున్నాడు.

41 శ్లో॥-(62)

కామ్యకర్మల ననుష్ఠించువానికి ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయ ముండనవసరము లేదు. ఆత్మ స్థిర (నిత్య) మనుజ్ఞాన మున్నచో నాతని కా కర్మల ననుష్ఠించుట కదిచాలును. ఆత్మయాథాత్మ్య నిశ్చయముతో నాతని కేమి ప్రయోజనము ?

పూర్వపక్షము:—

(1) అది లేనిచో నాతనికి కర్మానుష్ఠానమే కుదురదందువా?

(2) శాస్త్రమాతని కాజ్ఞానముండవలెనని విధించుచున్న దందువా ?

మొదటి పక్షమున- కర్మానుష్ఠానమే కుదురదనుటకు-

(1) స్వర్గాది ఫలేచ్ఛయే యుండదా ?

(2) స్వర్గసాధనానుష్ఠానమే కుదురదా ?

(3) అది కుదిరినను వానికి స్వర్గానుభవమే కుదురదనియా ?

స్వర్గము సుఖానుభవస్థానమని శాస్త్రము చెప్పుచుండగా ఆస్తికున కందు రుచి యెట్లు పుట్టకుండును ?

ఇక రెండవవిషయము-

వాని కాస్వర్గానుభవము కావలెనని యాశ యున్నను దానికి సాధనమైన యాగమును చేయుటకు తగిన కరణకళేబరము లున్నవి. ఆఫలము ననుభవించువరకు తానుండున(ఆత్మయుండున)ను నమ్మిక మున్నది. లోకమున నొకరహితు వ్యవసాయమును జేసి దానిఫలము ననుభవించుట చూచుచున్నాము కదా ! ఇక నేల చేయకుండును.

ఇక మూడవయంశము-

శాస్త్రమున చెప్పబడిన కర్మను అంగాది వైకల్యములు లేక శ్రద్ధతో చేసిన ఫలము నిచ్చుటలో లోటేమి ? ఆసుఖానుభవార్థమే ఆ కర్మ చేయబడుటచే దానిని యనుభవించునపుడు చక్రవర్తి భోగానుభవమువలె స్వర్గభోగానుభవమున ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్యానుభవమున కేమి యవసరము ? ఈవిషయమునంతను

"కామాధికారులకు"

అనుగ్రంథముతో సూచింపబడినది.

శాస్త్రము కంటికి గాన్పించు ఐహికఫలములకును కాన్పించని పుణ్యరూపమైన ఆముష్మికఫలములకును సాధనములను బోధించును.

41 శ్లో॥-(63)

దృష్టఫలములనుగూర్చి ప్రత్యేకించి ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయముతో పనిలేదని చెప్పనవసరము లేదు. ఇక అదృష్టఫలములకైనను దాని యావశ్యకత లేదు.

కొన్ని యంగముల ననుష్ఠించనిచో యాగమే నిష్పన్నము కాదు. అటుల నీఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయము యాగాది కరణశరీర నిష్పాదకము కాదు. కర్తయగు నాత్మయొక్క సంస్కారమునకై యీ యాథాత్మ్యనిశ్చయ ముండవలసిన పనిలేదు. అట్టి ప్రోక్షణాదులు కామ్యప్రకరణములలో విధింపబడినట్లు

"ఆత్మానం తత్వతో జానీయాత్"

అని విధి కాన్పించదు. వేదాంతశాస్త్రమున చెప్పబడిన జ్ఞానవిశేషము అతిశయితమైన మరియొక ఫలమునకే యగుటచే నది యొక కర్మకు అంగమగుట ఉచితము కానేరదు. ఆత్మతత్వము నెఱుంగకున్నను స్వర్గాదుల ననుభవించుట కనుమతిని శాస్త్రమొసంగుచునే యున్నది గదా!

"ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపాః।
ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినన్దన్తి మూఢాః॥"

యజ్ఞములనునవి చిల్లులపడవలవంటివి. ఇవియే శ్రేయోదాయకములని ఆత్మతత్వము నెఱుంగనివారు పనిని చేయుచుందురని యర్థము. గీతయందును

"యామిమాంపుష్పితాం వాచం।
ప్రవదన్త్య విపశ్చితః॥"

అనియును ఇప్పుడే చెప్పబడును.

ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగనివారు ధూమాది మార్గమున స్వర్గము నధిరోహింతురని ఉపనిషత్తులు చెప్పుచున్నవి. అందుచే శాస్త్రబలముచే వీరికి ఆత్మయాథాత్మ్యనిశ్చయముతో పనిలేదు. ఈవిషయమునే

"విరోధమున్న" లేదనియు సూచించెను.

మోక్షమును కోరువానికిమాత్ర మీయాత్మయాథాత్మ్య నిశ్చయ ముండితీరవలెను. ఏమనగా-

మోక్షమనగా యథావస్థిత స్వస్వరూప ప్రాప్తియేగాన ఆ యథావస్థిత స్వరూపజ్ఞాన మీతని కుండవలెను. తక్రతున్యాయమున కిదియేగదా అర్థము.

దాని నెఱుంగనివాడు దాని నెట్లుకోరును. కోరనిచో ముముక్షు వెట్లగును ? అది పురుషార్థ మెట్లగును ?

"అధ్యాత్మయోగాధిగమేనేతి"

తృతీయాశ్రుతిచే ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము అంగముగా శాస్త్రము విధించుచుండగా నది లేనిచో సాధన మెట్లు పూర్తియగును ? తా నవ్వరో తత్త్వము నెఱుంగనివానికి స్వరూపావిర్భావరూపమైన ఫలానుభవ మెట్లు ? కావున మోక్షార్థికి ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము లేనిచో విరుద్ధమే యగును.

41 శ్లో॥-(64)

వ్యవసాయాత్మికబుద్ధికి ఏకత్వమన అర్థమేమి ? బుద్ధి వ్యక్తి ఒకటి యనియా ? కాదు. ఆ బుద్ధి సంతాన మనువదించుటచే నేకత్వ మెట్లు పొసగును. అనగా- బుద్ధి క్షణికముగాన బుద్ధిధారలో అనేక బుద్ధు లుండుటచే ఏకత్వ మెట్లు. విషయ మొక్కటియే యగుటచే నొక్కటియందురా ? కాదు. ప్రధానాంగములు ఉపాంగములను అవాన్తర భేదముచే నది యనేకవిధమే యగును.

అట్టి ప్రధానాంగ సముదాయాంగ సముదాయము నొక్కటిగా భావించిన దానినిగూర్చిన బుద్ధి యొక్కటి కావచ్చునే యనగా అటులైనచో నిది కామ్యకర్మలకును సమానమే గాన మోక్షసాధనమైన యీ వ్యవసాయాత్మికబుద్ధికి గల భేద మేమికలదు అన్నచో

"వ్యవసాయాత్మకమైనబుద్ధి" యని చెప్పుచున్నారు.

41 శ్లో॥ -(66)

(1) నిత్యనైమిత్తిక కామ్యకర్మలు వేరువేరైన ప్రధానఫల అవాంతరఫలములకు సాధనములుగా విధింపబడినవిగదా వాని కొకే ఫలమగుట ఎట్లు ఘటించును?

(2) కామ్యకర్మలను తద్విరుద్ధమైన నిష్కామకర్మలతో కలిపి చేయుట ఎట్లు తగును?

(3) ఆయా కామ్యకర్మలకు శాస్త్రమున విధింపబడిన ఫలములయందాశ లేకున్నను వానిని చేయవలెనన్నచో అధికారము లేకున్నను బ్రాహ్మణుడు క్షత్రియాది ధర్మములను చేయుటలో దోషమేమి?

(4) సమస్త కామ్యకర్మలను ఆచరించుట ఫలభేద ముండుటచే ఘటించు టెట్లు? అది దుష్కరముకూడ నగునుగదా!

(5) కొన్ని కామ్యకర్మలను మాత్రమే యనుష్ఠించిన చాలునన్నచో ఆ కొన్ని ఫలానయని నిర్ణయించు విశేషశాస్త్రము లేకపోవుటచే అన్నిటిని ఆచరించవలసిరాదా? అను సందేహములను బాపుటకై బుద్ధికి ఏకత్వము, బహుత్వమును చెప్పుటకు ఫలమును

దీని ముఖ్యాభిప్రాయ మేమనగా"

అను ముందు గ్రంథము బయలుదేరుచున్నది.

నిత్యనైమిత్తికకర్మలకు ముఖ్యఫలములును అవాంతరఫలములును ఏవియనగా-

ప్రాజాపత్యాది లోకప్రాప్తి;

ఇంతవరకు సంపాదించి పెట్టిన పాపవినాశము చేయకుండుటచే లభించు అనర్థపరిహారము అనునవి.

నిత్యనైమిత్తికములనగా- ప్రత్యేక ప్రత్యేకమేగాక, సమ్మిళితమైన నిత్యనైమిత్తికములని యర్థము.

41 శ్లో॥-(65)

ఆఫలముల నన్నిటిని విడుచుట యనగా నెట్లు కుదురును? ముముక్షువునకును, పాపవినాశమువలన అంతఃకరణశుద్ధి కలుగును. ఆరీతిగా నా కర్మల కుపయోగమున్నది గదా యన్నచో-

"మోక్ష మను నొకేఫలమునకే" యని చెప్పబడినది.

ఇతరత్ర వీని విని యోగము వేరువేరుగా నుండుటచే ఫలము వేరగుటయును, శాస్త్రము వేరగుటయును నున్నను, ముముక్షువువిషయమున- అన్నియు నొకేఫలము నుద్దేశించి యొకేరమయమున నొక్కనిచేతనే చేయుబడునవగుటచే ఫల మేకమగుట శాస్త్రార్థ మేకమగుటయు నొక్కటియే యగుటలో విరోధమేమియును లేదు.

41 శ్లో॥-(67)

"శక్తికొలది" అనగా-

శాస్త్ర మెప్పుడును శక్తినిబట్టియే కర్మలను విధించును. అశక్యమైన వానిని చెప్పదు-

మనువున్ను

"తద్ధికుర్వన్ యథాశక్తి।

ప్రాప్నోతి పరమాంగతిమ్॥

అని చెప్పుచున్నాడు.

ఏతావతా ముముక్షువునకు నిత్యనైమిత్తికములలోవలె కామ్య కర్మలలోను కొన్ని యంగములు లోపించినను ఫలము లేకుండుట గాని అనర్థముగాని కలుగనేరదు.

విచ్ఛిన్నమైనను అనర్థము లేదనుట జ్యోతిష్టోమాది కర్మలలో నొకొక్కదానిని చేయుకుండుటలో తాత్పర్యముకాదు. మరి యేమనిన-

మోక్షము లభించువరకును చేయవలసిన కర్మకలాపములో ప్రయాజాదులవలె నంగభూతములగు కర్మలలో నొకొక్కకర్మను చేయునపుడు దేశకాలవైపరీత్యములవలన దానిపై కర్మనుజేయ లేకున్నను అనర్థము లేదని మాత్రమే తాత్పర్యము.

42 శ్లో॥-(68)

42, 43, 44 శ్లోకములలోని కొన్ని పదములకు విశేషార్థములు వ్యుత్పత్త్యర్థములున్న-

అవిపశ్చితః— వివిధం పశ్యత్ చిత్ యేషాం తే విపశ్చితః- అనగా బహుజ్ఞులు, తే న భవన్తి=అవిపశ్చితః. అనగా ఉపనిషత్తులను చదివి ఎఱుంగవలసిన స్థిరాస్థిరపదార్థవివేకము లేనివారు.

వేదవాదరతాః— ''వేదేషు-వేదాన్తేషు చ గీయతే'' అన్నచోట వేదశబ్దమునకువలెనే యిచ్చట కర్మభాగపరమని యర్థము. వేదేవాదాః= వేదవాక్కులు. అనగా విధి- ఫల- అర్థవాద వాక్కులు.

కామాత్మానః— కామేషు, ఆత్మా=మనః యేషాం తే.

స్వర్గపరాః— స్వర్గః, పరః=పరాయణం=పరమప్రాప్యము. యేషాం తే, మోక్షవిముఖులు.

జన్మకర్మఫలప్రదాం— జన్మ- కర్మకు ఫలమగునట్లు పైలోకమున ననుభవించగా మిగిలిన కర్మకును ఫలమని యెఱుంగవలెను. ఆ కర్మశేషము వలన గొప్పదిగాని, నీచమైనదిగాని జన్మరావచ్చు అని శాస్త్రము చెప్పుచున్నది.

42 శ్లో॥-(69)

అవతారికలో-

ఇట్లు కామ్యకర్మలనుగూర్చిన బుద్ధికన్న మోక్షసాధనమగు కర్మలనుగూర్చిన బుద్ధియొక్క వైభవమును జెప్పి మోక్షసాధనముల ననుష్ఠించవలెననెడు త్వరను బుట్టించుటకై కామ్యకర్మాధి......

42 శ్లో॥-(70)

జ్ఞానులుం గావించు సకలకర్మలును జ్ఞానప్రచురములై యే యుండును, ఆకర్మలు ఒకేఫలమగు మోక్షమునకే సాధనము లగు టచే వానికి ఏకశాస్త్రార్థత్వము. వారిచే మోక్షమున కుపయోగించని కర్మ లెన్నడును చేయనేబడవు. కాబట్టి శ్రమ అధికమున్ను పరిమిత మైనఫలమును ఉండునది కామ్యకర్మలు చేయువారికిమాత్రమే.

42 శ్లో॥-(71)

కామ్యకర్మలనుకూడ ఫలాశను విడిచి చేయుట యంగీకరింప బడుచున్నది. నిష్కామకర్మయోగమునకు ఫలము యథార్థాత్మ స్వరూపప్రాప్తియే. ఆస్వరూపము మాత్రము మోక్షమునకు విరుద్ధము

కానేరదు. కాబట్టి మోక్షేచ్ఛ యుండగా బంధకమగు మరియొక కోరిక యుండరాదు.

42 శ్లో॥-(72)

ప్రీతికి తల్లియు హితమునకు తండ్రియును లోకమున ప్రసిద్ధి కలదు.

వేదములు ప్రియమును హితమును బోధించునవి యగుటచే తల్లియు తండ్రియును అవియే యగుచున్నవి.

42 శ్లో॥-(73)

లౌకిక తల్లిదండ్రులు జన్మలనుబట్టి మారుచుందురు. కాని వేద మను నీతల్లిదండ్రులు అన్నిజన్మలలోను మనలను విడువక అనుసరించు చునే యుండును గాన వేలకొలది యనబడెను.

42 శ్లో॥-(74)

సమస్తాత్మలకును కావలసిన చతుర్విధ పురుషార్థసాధనములను, అపురుషార్థపరిహారసాధనములను బోధించుచు నొకప్పుడైనను విడువక యుండుటచే వాత్సల్యాతిశయ శబ్దము వాడబడినది.

42 శ్లో॥-(75)

మోసగించుటకా ? కాదు. హితమును బోధించున వగుటచే:

తల్లి రోగముతోనున్న బిడ్డ మందును తిననిచో వెన్నలో నామందును పొదిగి వెన్నను తినుమని చెప్పును. అదిరోగశాంతికి ఉపకరించునుగదా ! అటులనే మరియొక హితమునకై పర్యవసించు నని యందురా ? కాదు. ఆయా కర్మలను బోధించు ప్రతిప్రకరణము నందును ఆయా కర్మల ఫలములలోనే యవి పర్యవసించుచున్న వగుటచే.

కావున పరమపురుషుని ఆజ్ఞారూపములగు నీవేదములు మొదటి నుండి చివరవరకును అపరిమిత దుఃఖములతో సేకూడి మిణుగురు పురుగువలె యేయల్పఫల సాధనములనో బోధించునవి యగుటచే విషము కలసిన మధుపానము నుపదేశించినట్లు కూడని వేయగు చున్నవి. కావున వానిని విడిచిపెట్టుటయే మంచిది. వేదవిరుద్ధమైన దగుచో విడిచిపెట్టుమని చెప్పవచ్చును గాని విధించినదానిని విడుచుట ఎట్లు? కర్మలను విధించు శాస్త్రమైనను అప్రామాణికము కావలెను. అవి ప్రమాణములే యైనచో వానిని చేయువద్దని చెప్పుచున్న భగవదుక్తి అప్రామాణికము కావలెను అన్నచో చెప్పుచున్నాడు.

42 శ్లో॥-(76)

ప్రథమమున

"సత్వరజస్తమః ప్రచురాః" అని క్రమ మున్నను విడిచి

"మిక్కిలి తమోగుణులైనవారికిని"

అని తమోగుణముతో ప్రారంభించుట లోకమున నున్నవారి ప్రాచుర్యమునుబట్టియే. తమోగుణప్రచురులు లోకమున నధికము గదా! రజోగుణప్రచురు లంతకన్న తక్కువ. సత్వగుణప్రచురులు అంత కంటె తక్కువగా నుందురు. ఈవిషయమును సూచించుటకే యీ క్రమ మవలంబింపబడినది. దీనినిబట్టి క్రమముగా ఐహికాముష్మిక మోక్షాభిలాషులగు పురుషులు సూచింపబడుచున్నారు.

42 శ్లో॥-(77)

సద్వైద్యుడు వాతపిత్తశ్లేష్మప్రకృతులగు పురుషులను పరీక్షించి వారి ప్రకృతికి తగిన మందులను, మందులకు తగిన అనుపానములను, వానికి తగిన పథ్యములను అపథ్యపరిహారములను విధించును. అట్లు చేయనిచో వారు దురుపదేశములచే అపథ్యములను సేవించి నశింతురు.

తాంబూలాదుల కలవాటుపడిన పిల్లలు తల్లిదండ్రులు డబ్బు నీయనిచో దొంగతనమున కలవడి చెడుదురు. అట్లే రజస్తమః ప్రచురులగు పురుషులకు తగిన సాధనములను శాస్త్రము చెప్పనిచో వారును తమ యభీష్టసిద్ధికై తప్పుడుదారులనుబట్టి చెడిపోవుదురు.

వేదమునందు నమ్మకములేనివాడొకడు తన శత్రువునుచంపు ఉపాయము నన్వేషించి వైదికునిచే అభిచారహోమములను (చేత బడియొ) ఉపదేశింపబడి వానిఫలమును గాంచి వేదమున నొకింత నమ్మకము కలుగగనే ధనాగమనమునకై రాజసకర్మల యందును క్రమముగా పరమపురుషార్థసాధనములయందును నమ్మకము కలవాడై తరించుట కవకాశము కలదు. దాహముతో పీడింపబడువానికి నీటి నీయవలెనా ? రసాయనపానము నుపదేశించవలెనా ?

మోక్షము నపేక్షించకుండుటకును, తనకు కావలసిన ఫలము నకు సాధనముల నెఱుంగకుండుటకును కారణము తమోగుణము యొక్క ఆధిక్యమే. ఫలములయం దాసక్తి కామసుఖానుభవాభిలా షయు రజోగుణాధిక్యమువలన. కామప్రవణులు దానియందలి అభి నివేశమును మరల్పజాలక చెడుదురు.

42 శ్లో॥-(78)

పాపకర్మల ప్రాచుర్యముచే చెట్టుగను, పుట్టగను కూడ బుట్టి అచేతనప్రాయులై పురుషార్థయోగ్యత యీషణ్మాత్రమైనను లేనివా రగుదురు.

42 శ్లో॥-(79)

"నీవిపుడు సత్వగుణ ప్రచురుడ వైయున్నావు" అనుట

"శిష్యస్తేఽహం" అని శరణాగతిచేయుటవలననే.

అర్జున! శ్లోకమున యీసంబోధన ప్రకృతోపయుక్తముగా వాడబడినది.

సంబోధనవలన నీతడు సత్వగుణప్రచురుడని తెలియబడు చున్నది. అర్జున శబ్దమునకు తెలుపు అర్థము. సత్వగుణము తెలుపును చెప్పెడు శుక్లశబ్దముచే చెప్పబడును.

అర్జునా! నీవిప్పుడు సత్వగుణము నధికముగా కలిగియున్నావు. దానిని విడిచి చేయవలసిన కృత్యములను (యుద్ధమును) విడిచి, చేయరాని పనులను (భిక్షాటనాదులను) చేయకుము. దానిచే నీకు సత్వగుణ మడుగునపడి రజస్తమస్సులు తలయెత్తును.

42 శ్లో॥-(80)

నిస్త్రైగుణ్యశబ్దము- మూడుగుణములను నిషేధించుచుండగా సత్వగుణమును వృద్ధిపరచుమని యర్థ మెట్లు సిద్ధించుననచో.

నిజమే మూడుగుణములును నిషేధింపబడుచున్నవి. కాని ఆ నిషేధము సాంకర్యవిషయము. అనగా సత్వగుణముతో రజస్తమస్సులను కలవనీయకుమని యర్థము. అట్లుగాక సత్వగుణమునుకూడా నిషేధించినచో ముందు

"నిత్యసత్వస్థః"

అనుట తగదుగదా! ఆ సాంకర్య మెట్లుపరిహరింపబడుననగా- రజస్తమస్సులను వృద్ధిపరచు ఆహారవిహారములను మార్చుటచే నది సిద్ధించును.

42 శ్లో॥-(81)

రజస్తమః ప్రాచుర్యమును తగ్గించుకొనుమనియు సత్వప్రాచుర్యమును వృద్ధిపరచుకొనమనియు విధించుట తగదు. ఏమనగా-

వీనికి ఇది రజస్సు- ఇది తమస్సు. నేను దీనిని వృద్ధిని పొందించుచున్నానని తెలిసి ప్రవర్తించుచున్నాడా? తెలిసినగదా తాను దీనిని మాన్పుకొనగల్గును. వీడు సత్వగుణమునుగాని దాని ఉపాయములనుగాని యెఱుంగడే. ఎఱింగినగదా దానియందు ప్రవర్తించి వృద్ధిని పొందించుకొనగల్గును అని ప్రశ్న ఉదయించును.

దీనికి సమాధానము

గుణములను పట్టుకొని సాక్షాత్తుగా నీవు చేయవలసిన దేదియును లేదు.

"నిర్యోగక్షేమః ఆత్మవాన్"

అను రెండు సాధనముల నలవరచుకొనుము. అసాత్వికాహారములను సుతరాం దరిచేరనీయకుము వీనివలననే రజస్తమస్సులు తగ్గుటయు సత్వగుణోన్మేషమును సిద్ధించును.

నిర్యోగక్షేమః

"ఆత్మవాన్" అనుపదముల కర్థమును అనువాదములో చూడుము.

46 శ్లో॥ (82)

అయా ప్రయోజనముల నపేక్షించునందరికొఱకును కల్పింపబడినది. లేక స్నానము పానము మొదలగు వివిధ ఉపయోగముల కొఱకై త్రవ్వించబడినది.

46 శ్లో॥-(83)

వేదమున వర్ణము ఆశ్రమము ప్రవరాది భేదములనుబట్టి ధర్మములు వేరు వేరుగా విధింపబడును. అవి యెవరి కెట్లు విధింపబడునో వారిచే నటులనే చేయబడవలెను. వేదమున చెప్పబడినను ముముక్షువు నకు మోక్షసాధనముకానిది చేయతగదు. ఇతరవర్ణములకుగాని ఇతర

ఆశ్రములకుగాని ఇతర ఫలార్థులకుగాని చెప్పబడిన ధర్మములను తదితరు లాచరింపరాదు.

46 శ్లో॥-(84)

ఈశ్లోకమునందలి బ్రాహ్మణపదమునకు శ్రీ భాష్యకారులు

"వైదికస్య ముముక్షోః"

అని యర్థమును సాయించిరి. కానిచో క్షత్రియున కుపదేశము అసమంజస మగును గదా! ఆయర్థ మీశబ్దమున కెట్లు వచ్చినదనగా- (బ్రహ్మ=వేదమును, అణతి=ధ్వనించుచున్నాడు) గాన

"బ్రాహ్మణః"

అని దానికి వ్యుత్పత్తి. (అణ-శబ్దే అను ధాతువునుబట్టి) వేదాధికారము బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులు ముగ్గురకును కలదు.

47 శ్లో॥-(85)

కర్మఫలహేతుః-

"కర్మణాం ఫలం తస్య హేతుః"

అని షష్ఠీతత్పురుషగా జెప్పినచో రెండవపాదముతో పౌనరుక్త్యము ప్రసంగించును. కాబట్టి యిచ్చట కర్మచ ఫలంచ=కర్మఫలే-తయోః హేతుః అని అని ద్వంద్వము చెప్పవలెను. అనగా- నీవు కర్మకును ఫలమునకును కారణభూతుడవు కావని యర్థము- ఇది ఉభయపదార్థ ప్రధానముఅగుటచే శ్రేష్ఠతరము.

అందులకే భగవానుడు ద్వంద్వసమాసమును ప్రశంసించుచు "ద్వంద్వస్సామాసికస్యచ" అనెను.

ఇచ్చట వాస్తవమైన కారణత్వము నిషేధింపబడుటలేదు. అట్లనుసంధించవలదని చెప్పబడుచున్నది.

47 శ్లో॥-(86)

(1) నిత్యాదికర్మలకు ఫలము-

(1) ఇతరకర్మలు చేయుట కధికారము- స్నానము నిత్యకర్మ. అది సంధ్యావందనమునకు యోగ్యతను సంపాదించును.

సంధ్యావందనము నిత్యకర్మ. అది భగవదారాధనాది శాస్త్రీయకర్మలకు యోగ్యతను కలిగించును.

"సంధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యం । అనర్హస్సర్వకర్మసు॥"

(2) ఇంతవరకు సంపాదించి కూడబెట్టిన పాపమును పోగొట్టును.

(3) వానిని చేయనిచో అనర్థము కలుగునని శాస్త్రము చెప్పుచున్నదా ? చేసినచో నా యనర్థము పరిహరింపబడును.

(4) వానికి ప్రాజాపత్యాది లోకసుఖానుభవము కలదు.

(5) పశు పుత్రాది ప్రాప్తియును కలదు.

(2) ఏదోయొక ఫలవిశేషముతో-

కర్మలను విధించు వాక్యములో కర్మల స్వరూపము మాత్రమే తెలుపబడును. ఆ పైన కామాధికారమున స్వర్గాదులతో సంబంధము వినబడుటచే దానికి స్వర్గము ఫలమగుచున్నది. అటులనే మోక్షాధికారమునకూడ మోక్షమనెడు విలక్షణ ఫలముతో సంబంధము వినబడుటచే మోక్షమే దీనికి ఫలమగుచున్నది.

(3) ఫలమునకు నీవు యోగ్యుడవు కావనుటచే ఆకర్మతో సంగము (అనగా యీకర్మనాదియను మమకారమున్ను) నిషేధింపబడినది.

48 శ్లో॥-(87)

ఈశ్లోకమున "సఙ్గం త్యక్త్వా" అనుచోట సంగ శబ్దమునకు బంధకమగు సంగమని యర్థము.

రాజ్యమునందలి సంగము ఫలద్వారా బంధకము-

బంధువులు మొదలగువారియందలి సంగము యుద్ధమును చేయనీయక బంధకమగును. ఆ రెండును త్యాజ్యములే యగుటచే నిచ్చట విడువదగినవానిలో నా రెండును గ్రహింపబడినవి.

అవతారిక-

ఆరువిధములైన తాత్పర్యలింగములలో

"అభ్యాస" యనెడు (మాటిమాటికిని చెప్పుట) లింగమును చెప్పగోరి పౌనరుక్త్య శంకను పరిహరించుచు ఈ సామ్యానుసంధాన రూపమగు చిత్తసమవధానమును పదే పదే చెప్పుటకు కారణమును జెప్పుచున్నాడు.

49 శ్లో॥-(88)

ఈశ్లోకమునందలి "శరణ" శబ్దమునకు

"ఉపాయే గృహరక్షిత్రోః శబ్దశ్శరణ మిత్యయం"

అను యనేకార్థములలో నిచ్చట గృహార్థమే గ్రహించదగినది. బుద్ధికి వాసస్థానము గృహాదులు ఆశ్రయ మెట్లనగా- కర్మయోగమున నిష్ఠను కలిగియుండుమని భావము.

49 శ్లో॥-(89)

కృపణాః—

"కదర్యే కృపణక్షుద్ర కిం పచాన మితంపచాః"

అను నీ సమానఘటకపదములు కదర్యుని (కుత్సితుని) బోధించును.

అనగా- ఇచ్చట ఫలమునుకోరి కర్మలనుచేయు పురుషులని యర్థము, వారే యిచ్చట నిందింపబడుచున్నారు.

51 శ్లో॥-(90)

బంధించుటలో బంగరుగొలుసు లైననేమి? యినుపగొలుసు లైననేమి? అటులనే ఆత్మను శరీరమను కారాగారములో బంధించుటలో పుణ్యమున్ను పాపమున్ను సమానములే. ముముక్షుస్థానములో నున్నవానికి స్వర్గసాధన మగుసుకృతమును పాపముతో సమానమే. అలౌకికమై యనిష్టసాధన మైనదనెడు పాపలక్షణము యీ పుణ్యమునకును కలదు. ముముక్షువునకు స్వర్గము నరకతుల్యమే.

"ఏతే వై నిరయాస్తాత ।
స్థానస్య పరమాత్మనః॥

ఈ గీతాశ్లోకమున బంధకమైనపుణ్యపాపముల పరిత్యాగము చెప్పబడినది.

51 శ్లో॥-(91)

అనామయం పదం = దీనికి ఒకానొకస్థాన మనిగాని, పరము ప్రాప్యమైన పరమాత్మస్వరూప మనిగాని యర్థము. లేక నిష్కామ కర్మ యోగప్రకరణ మగుటచే దానికి ఫలము ఆత్మప్రాప్తిమాత్రమే గాన పరమాత్మాత్మక శుద్ధాత్మస్వరూప మనియును చెప్పవచ్చును.

"పద్యతే = గమ్యతే ఇతిపదం"

అని వ్యుత్పత్తి. ఈమూడును ముక్తునకు సాక్షాత్తుగాగాని పరంపరగా గాని ప్రాప్యములే యగుటచే

"పద" శబ్దముచే చెప్పబడును.

51 శ్లో॥-(92)

అవతారిక-

ఈవిధమున జెప్పబడిన పరిత్యాజ్య = పరిగ్రాహ్య విభాగము, యుక్తి గాని శాస్త్రము గాని అవసరములేకయే నీకే స్పష్టముగ గోచరించునని చెప్పబడుచున్నది.

51 శ్లో॥-(93)

పుణ్యము పాపము అనెడు సాంసారిక కర్మవలననే మోహము జనించును. ఆ మోహము ఫలమును కోరక కర్మల నాచరించుటచే నశించును. కారణము లేనిచో కార్యమెట్లుండును ?

51 శ్లో॥-(94)

నిర్వేదము (అనగా- వ్యర్థ మనుబుద్ధి) లేకపోవుటకు కారణము యీ మోహమే. మోహస్వరూపముకంటె వేరై దానివలన బుట్టునట్టి కాలుష్య మనునది వేరొండు లేదు.

పనికిరానివానిని పట్టి ప్రాకులాడుట, చేయవలసిన వానియందు పెడముఖమును బెట్టుటను, తలంచుకొన్నచో నిర్వేదము (అనగా తనను తానే నిందించుకొనుట) జనించును-

"తత్వజ్ఞానాప దీర్ష్యాదేః నిర్వేదస్స్వావమాననం"

వస్తుతత్వము నెఱుంగుటవలనను, ఆపదలు కలిగినను, ఈర్ష్య (గుణములయందు దోషబుద్ధి) జనించినను, నిర్వేదము పుట్టును, అది తనను తానే నిందించుకొనుటలో పర్యవసించును.

51 శ్లో॥-(95)

అవతారిక-

జ్ఞానయోగము (స్థితప్రజ్ఞ) అని చెప్పబడి ఉపాయమునకు మొదటిశ్లోకము ఆరంభింపబడుచున్నది.

53 శ్లో॥-(96)

సర్వజ్ఞుడైనట్టియు, సర్వశక్తి కలిగియున్నట్టియు పరమకారు ణికుడైనట్టియు, భ్రమప్రమాద విప్రలంభాది దోషముల లేశమైనను లేనట్టి నిరుపాధికబంధువైనభగవంతునినుండి అని తాత్పర్యము.

53 శ్లో॥-(97)

ఇచ్చట (విప్రతిపన్నా అనుచోట) విశబ్దమునకు విరుద్ధమని యర్థము కాదు, వైశిష్ట్యమని యర్థము. సాక్షాత్ సర్వేశ్వరునినుండి వినుటచే దీనికి వైశిష్ట్యము కలిగినది.

53 శ్లో॥-(98)

శ్లోకమునందలి నిశ్చలమనగా- కలిగినబుద్ధి మాసిపోకుండగ స్థిరముగ నుండవలెను.

53 శ్లో॥-(99)

శ్లోకమునందలి అచలమనగా- ఉండవలసిన అచలత్వము, అనగా- ఒకేరూపముగా నుండుట. ఫలాంతర రుచిభేదముచే నానా రూపములను దాల్చరాదనియు, విషయాంతరములకు పోసీయరా దనియును భావము.

టీక

53 శ్లో॥-(100)

"శ్రుతివిప్రతిపన్నా"

అనుటచే శ్రవణము విధింపబడుటచే మననముచే (యుక్తులతో సమాలోచనను జరుపుట) స్థిరీకరణమున్ను, కుయుక్తులచే చలించక నిలిచియుండుటయు నర్థము.

53 శ్లో॥-(101)

సమాధీయతే అస్మిన్ ఆత్మజ్ఞానమితి సమాధిః- మనస్సు. అనగా సూనెధారవలె యఖండమైనధ్యానమునకు కారణమైయుండవలెను.

53 శ్లో॥-(102)

(1) యోగమనగా ఉపాయమనికదా యర్థము- దాని నిచ్చట ఫలముగా చెప్పుచున్నారేల ?

(2) ఆత్మజ్ఞానము నార్జించికదా కర్మయోగము నాచరించవలెను. అట్టి ఆత్మజ్ఞానమే దానికి ఫలమన్నచో ఆత్మాశ్రయ దోషము రాదా ?

(3) శ్రవణ మననముల వలనను గదా స్థితప్రజ్ఞుడు అనుష్ఠానమును సాగించవలెను. అట్టితరి యాస్థితప్రజ్ఞ అనుష్ఠానముచే నెట్లు సాధింపబడును.

(4) స్థితప్రజ్ఞునకు ఫలము యోగమందురు గదా ! నిశ్చలమైన ప్రజ్ఞాస్థితి గాక ఆయోగి మననేమి- అను నీప్రశ్నలకు సమాధానముగా ముందుగ్రంథము బయలుదేరుచున్నది.

వెనుకటి ప్రశ్నల కుత్తరములు-

(1) ఉపాయమైన యోగము సమత్వబుద్ధి. ఫలమైన యోగము ఆత్మసాక్షాత్కారము. కావున విరోధము లేదు.

(2) ముందుండవలసిన ఆత్మజ్ఞానము శాస్త్రజన్యమైనపరోక్ష జ్ఞానము. ఫలమైన ఆత్మజ్ఞానము అపరోక్ష సాక్షాత్కారము.

(3) ఆత్మజ్ఞాన మనగా- వినుటచేమాత్రము కలుగు నిశ్చయాత్మకమైనతత్త్వజ్ఞానము మాత్రమే
జ్ఞాననిష్ఠయనగా- యోగము (ఉపాయమైనది).
సాక్షాత్కారము ఫలమైన యోగము, అదిసాధ్యము.

నిశ్చలమైన ప్రజ్ఞాస్థితి యనగా ఆఫలమునకు సాధనమైన స్మృతిసంతానము.

ఇట్లాదోషములు పరిహరింపబడినవి.

సారాంశము:—

మొట్టమొదట శాస్త్రమువలన ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగవలెను. ఆపైన అవిచ్ఛిన్నమైనధ్యానప్రవాహరూప మైనఉపాసనము. దాని వలన ఆత్మసాక్షాత్కారము.

53 శ్లో॥-(103)

కా భాషా ? కిం ప్రభాషేత ? అను నీరెండుపదములకు వ్యాఖ్యయత లేదు.

కా భాషా అనగా- ఆతని స్వరూప మెట్లుండునని ప్రశ్న.

కిం ప్రభాషేత- ఆత డేమిప్రసంగించునని వాచికవ్యాపారమును గూర్చిన ప్రశ్న.

ఈశ్లోకమునవాడబడిన కిం శబ్దములు క్రియావిశేషమును ప్రశ్నించుటనే సూచించును.

సమాధిస్థస్య=సమాధి యనగా మనస్సు. దానిస్థితి యనగా దానిని వశమున నిడుకొనుట.

ఈశ్లోకముచే స్థితప్రజ్ఞుని వాచిక- కాయిక- మానసిక అను స్థానములు అడుగబడినవి.

కిం ప్రభాషేత-వాచికప్రశ్న.

కిం వ్రజేత-కాయిక ప్రశ్న.

కిం ఆసీత-మానసప్రశ్న.

ఆసనము ధ్యానమునకే గదా!

53 శ్లో॥-(104)

అవతారిక-

కరణత్రయవ్యాపారము నడిగిన ప్రశ్నకు ముందు 4 శ్లోకములచే సమాధానము చెప్పబడుచున్నది. అందు ముందుగా-

53 శ్లో॥-(105)

హైరణ్యగర్భైరుక్తం-

"దృష్టానుశ్రవిక విషయ వితృష్ణస్య వశీకార సంజ్ఞావైరాగ్యం" ఇతి.

దీని కర్థము- చూడబడినట్టియు కర్ణాకర్ణికగా వినబడినట్టియు ఐహిక ఆముష్మిక సమస్త ఫలములయందును విరక్తికలవానికి ఆఫలములయందు సకలవాసనలును తిరిగి పుట్టనట్లు నశించగా నట్టియవస్థకు

"వశీకారవస్థ" యని పేరు.

56 శ్లో॥-(106)

అనుద్విగ్న అనుచో "విజ్" ధాతువునకు భయమున్ను, చలించుటయును అర్థము.

"వీతరాగభయః"

అనుచోట భయము చెప్పబడుటచే నిచ్చట చలనమను నర్థమునే గ్రహించవలెను.

అనుద్విగ్న యనుటచే నిర్దుఃఖత్వమాత్రమే వివక్షితము. దుఃఖమున్నచో యోగమునుండి చలించునుగదా!

తటస్థించుట యనగా దుఃఖపెట్టుట కారంభించినపుడని యర్థము.

56 శ్లో॥-(107)

స్పృహా-రాగశబ్దములు సామాన్యవిశేషవిషయములు కాబట్టి-విశేషశబ్దము దగ్గరగా వినబడినచో సామాన్యశబ్దమునకు ఆ విశేషశబ్దము చెప్పెడు అర్థమును విడిచి మిగిలిన అర్థమునే చెప్పవలెను. ఉదా-"చూతః" అనగా మామిడిచెట్టు అర్థము-

చూతవృక్షః అన్నచో చూత శబ్దమునకు "మామిడి" అనిమాత్రమే అర్థమును చెప్పవలెను అటులనే యిచ్చటను- స్పృహాశబ్దము సామాన్యార్థ బోధకముగాన రాగశబ్దమునకు భావివిషయములపట్ల రాగమని యర్థమును చెప్పవలెను. స్పృహాశబ్దమునకు దానికన్న వేరైన విషయముల పట్ల స్పృహాగా నర్థమును చెప్పవలెను.

56 శ్లో॥-(108)

ప్రియమైన వస్తువు చేయిజారినను అప్రియమైన వస్తువు తటస్థించినను రెండును దుఃఖరూపములే. ఆ రెండింటికిని కారణమైనట్టిది గాని ఆ రెండింటిని సూచించు నిమిత్తముకాని హేతువనబడుచున్నది. దానియొక్క దర్శనముచే దానికి తోడైన సమస్త సహకారివర్గమున్ను సిద్ధపడియే యున్నట్లు మన మూహించుకొనవచ్చును. (ఇచ్చట దర్శనశబ్దమునకు జ్ఞానమే యర్థము.) దానిచే శరీరమంతయు కంపించుట ముచ్చెమటలు పోయుట మొదలగువానిని బుట్టించు దుఃఖము జనించును. దానికే భయమని పేరు. అట్టిభయము స్థితప్రజ్ఞున కుండరాదు.

56 శ్లో॥-(109)

క్రోధలక్షణము—

ప్రియవిశ్లేష అప్రియాగమన హేతుభూతః చేతనాన్తరగత దుఃఖహేతుభూత స్వమనో వికారః క్రోధః.

ప్రియవిశ్లేషాదుల వర్తమానము మాత్రమేకాదు. అవి వెనుకటివైనను కావచ్చును రాబోవునవి యైనను గావచ్చును. వానివిషయమైయ్యును క్రోధము జనించుట చూచుచున్నాము గదా! గాలి, యెండ, ముల్లు మొదలగు అచేతనపదార్థముల వలనను బాధలు కలుగుచున్నను వానిపై నెవడును కోపించుట చూడలేదు

గాన లక్షణమున అట్టి చేతనశబ్దము వాడబడినది. ఎవడైనను పిచ్చి వాడు వానిపైనను కోపగించినచో వానికవి చేతనములే యను భ్రాంతిచేతనే యని చెప్పవలెను. వేరొక చేతనునిపై యనుటచే తనకే దుఃఖమును బుట్టించు తన మనోవికారమును క్రోధ మనరు గాన వేరొకచేతనునిపై యని చెప్పబడెను (అన్తరశబ్దము చే). అట్లొకవేళ జనించినను దానిని నిర్వేదము పశ్చాత్తాపము మొదలగు పేరులతో వ్యవహరింతురు.

క్రోధవశ్యులై నూతబడుట మందుమ్రింగి చచ్చుట చేయువా రున్నను వా రట్లు చేయుట వారి శత్రువులను పాలకులో మరియొకరో హింసించవలెననియే యట్లు చేయుదురు. ఈమనోవికారము రజో గుణ తమోగుణాధిక్యములచే బుట్టును.

అట్టి క్రోధము స్థితప్రజ్ఞున కుండదు.

56 శ్లో॥-(110)

అభినందన మనగా-

అభితో నందనం- అనగా- తత్సంబంధులయందును కాలాం తరములయందును కూడ ఆప్రేమ అనువర్తించుట.

ఇష్టే స్నేహమున్న.

56 శ్లో॥-(111)

సర్వశః- అనుటచే

చూచుట, వానితోగాని వానినిగూర్చిన ప్రసంగము, విలా సము, పరిహాసము మొదలగువానినికూడ చేయరాదని భావము.

ఈశ్లోకమున ఇంద్రియములను ప్రేరేపించు సంకల్పవిశేషము లను మాత్రమే నియమించుట చెప్పబడినది.

59 శ్లో॥-(112)

ఈశ్లోకముచే ఆత్మదర్శనమువలనగాని విషయరాగము పోదని చెప్పబడినది

59 శ్లో॥-(113)

ఇచ్చట నిరాహార మనగా భోజనమును విడిచిపెట్టుట కాదని తెలుపుచున్నాడు. ఈవిషయమే ముందు

"న చైకాన్త మనశ్నతః" అనియు,
"యుక్తాహార విహారస్య" అనియును చెప్పబడును.
వేదముకూడా

"అత్యాశనా దతీపానాత్" అని చెప్పుచున్నది. మోక్షధర్మము నందును

"దశైతానీన్ద్రియోక్తాని ద్వారాణ్యాహార సిద్ధయే"
అని చెప్పబడినది. ఇంద్రియవిషయము లన్నియును

"ఆహార" శబ్దముచే చెప్పబడును. మనము లోకమున వాడుకొను తిండిని మాత్రమే విడిచినంతమాత్రమున సకలవిషయములును పోవు.

60 శ్లో॥-(114)

విపశ్చితః-
ఇచ్చట విపశ్చిత్వ మనగా- శాస్త్రమును చదువుకొనుటచే కలిగిన పరిగ్రాహ్య పరిత్యాజ్య పదార్థజ్ఞానము.
ప్రమాథీని- అనగా బలవంతులను కలచునవి.

శ్లో॥ 'బలవా నిన్ద్రియగ్రామో।
విద్వాంస మపి కర్షతి।
మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా చ।
న వివిక్తాసనే వసేత్॥

అను మను వాక్యమును జ్ఞాపకపరచుచున్నది.

శాస్త్రజ్ఞానముచే స్వాధీనమైన మనస్సును కలవానినైనను ఇంద్రియ ములు పరవశము గావించుచున్నవి. ఇంద్రియములకు రాగాదులే బలము- అవి తొలగినగాని యింద్రియములు లొంగవు.

60 శ్లో॥-(115)

ఇచ్చట శుభపదముచే హిరణ్యగర్భాదులు ముముక్షువునకు ధ్యేయులు కారని చెప్పబడెను. ఏమనగా-

విష్ణుపురాణములో భావనాత్రయవినిర్ముక్తస్వరూపమే ధ్యేయ మని నిర్ణయింపబడెను. కర్మభావన, బ్రహ్మభావన, ఉభయభావన యని భావన మూడువిధములు. కర్మభావన కలవారు సామాన్య మానవులు. బ్రహ్మభావన కలవారు సనకాదులు. ఉభయభావన కలవారు చతుర్ముఖాదులు. ఈ ముగ్గురును

"నైవధ్యానోపకారకాః"

అని నిషేధింపబడిరి.

ఆశ్రయశబ్దముచే పరిశుద్ధాత్మస్వరూపము భగవత్ప్రాప్తి కాముకునకు ధ్యేయముకాదని తెలుపబడినది. అట్టివాని మనస్సు అచ్చట నిలచియుండదు.

61 శ్లో॥-(116)

మనస్సు నిర్మల మనగా- రజస్తమస్సులణగి యుండుట, అది సత్వవృద్ధిచేతనే సాధ్యము. అది మనస్సు భగవంతునియందు నిలపిన దుశ్శకముకాదు.

రజస్తమస్సు లడగిన శబ్దాది విషయానురాగము నశించును

61 శ్లో॥-(117)

ఈశ్లోకమున నింద్రియములకు విషయములతోగల సంబంధ మును మాన్పమని మాత్రము చెప్పబడినదిగాని సుతరాం ఇంద్రియ జయావస్థకాదు. అందుచే నన్యోన్యాశ్రయ దోషములేదు.

63 శ్లో॥-(118)

తన యభీష్టసిద్ధి కడ్డుపడువారిపై మాత్రమేగాక మంచిచెడ్డ తెలియంగజాలనిస్థితిలో నుండునుగాన యిరుగుపొరుగున నున్నవారిపై కూడా ఆక్రోపము ప్రసరించును. శ్రీరామచంద్రుడు మనుష్యవిడంబనతో సీతాపహారఘట్టమున క్రోధము నభినయించుచు నెత్తుకొనిపోయిన వాడొక క్రూరరాక్షసుడే యైనను

"సదేవ గన్ధర్వ మనుష్యపన్నగం జగత్సశైలంపరివర్తయామ్యహం।
పురేవ మే చారుదతీమనిన్దితాం దిశన్తి సీతాం యది నాద్యమైథిలీమ్॥
అని యుగ్రుడయ్యెనుగదా!

"అభిజాయతే"

అన్నచో అభి=అభితః అను ఉపసర్గచే సిద్ధించిన యర్థము.

63 శ్లో॥-(119)

సమ్మోహః- సమ్=ఏకీకారము. కావున సమ్మోహమనగా మంచిని చెడ్డను ఒక్కవిధముగనే తలంచుట.

దేహాత్మ భ్రాంతి యనియును చెప్పవచ్చును.

"కిం తేన న కృతం పాపం ?

"క్రుద్ధః పాపం న కుర్యాత్కః ? క్రుద్ధో హన్యా ద్గురూ నపి"

63 శ్లో॥-(120)

ఈశ్లోకమున

"ప్రణశ్యతి"

యనుచో నిత్యమగు నాత్మకు నాశము లేదుగదా! కావున నాశమనగా

"లేనిదాని వంటిదే"

యని యర్థము. ఆ లేకపోవుట యనగా దానివాస్తవస్వరూపము గోచరింపకపోవుట

("ణశ=అదర్శనే" యని ధాతువు) దానికి మూలము దేహాత్మభ్రాంతి, ఆభ్రాంతికి కారణము దేహసంబంధము, అదియే సంసారము.

64 శ్లో॥-(121)

ఈశ్లోకమున "చరన్"
అనుపదమునకు తిరస్కరించి వర్తించుట యని యర్థము చెప్పబడినది అంతియగాని

"చర-గతిభక్షణయోః"

అను ధాతుసిద్ధ భోగార్థము కాక, గత్యర్థమే గ్రహింపబడినది. గతి యనగా ఆక్రమణము. పోనిందు భక్షణమని చెప్పినను సంహారమును దాని కర్థముగాన నదియును సమంజసమే. ఎట్లైనను విషయములను తిరస్కరించుటలోనే పర్యవసానము. తిరస్కరించుటయనగా అనాదరించుట.

"అనాదరః పరిభవః పరీభావ స్తిరస్క్రియా"
అని కోశముగదా!

64 శ్లో॥-(122)

మనః ప్రసాదము=నిర్మలచిత్తత. ఇది ఆత్మదర్శనమునకు కారణము. ఆత్మదర్శన మైనవానికి దుఃఖ మొక్కటియు నుండ నేరదు. కాబట్టి ఈశ్లోకమున

"ప్రసాదే...సర్వదుఃఖానాం హానిః"
చెప్పబడినది.

66 శ్లో॥-(123)

ఈశ్లోకమున మోక్షసాధనములగు యోగావయవములగు ప్రత్యాహారధ్యానధారణసమాధు లనబడు నాలుగును కలవానికి ఫలమైన మోక్షమున్ను ముఖ్యవృత్తితోను తాత్పర్యవృత్తితోను వెనుకటిది లేనిదే ముందు అవస్థకలుగదని చెప్పబడినది.

67 శ్లో॥-(124)

ఈశ్లోకమున

"హారతి" శబ్దమునకు వినాశ మర్థముకాదు. దృష్టాంతబలముచే చేరవలసిన చోటునకు చేరక మరియొకచోటునకు చేర్చుట చెప్పబడుచున్నది. అనగా- ఆత్మ ప్రవణము కావలసిన దానిని విషయప్రవణ మొనర్చునని చెప్పబడుచున్నది.

68 శ్లో॥-(125)

అవతారిక-

"యదా సంహరతే చాయం"

అను శ్లోకమున ప్రారంభించిన ఇంద్రియ నిగ్రహోపదేశమును ఇచ్చట ముగించుచున్నాడు.

68 శ్లో॥-(126)

వెనుక చెప్పిన ఫలమునే యిచ్చట ప్రశంసించుటచే పునరుక్తి లేదు. 69, 70, 71 శ్లోకములచే వెనుక ప్రజహాతీత్యాది 55వ శ్లోకము మొదలు నాలుగు శ్లోకములచే చెప్పబడిన నాలుగు అవస్థల యొక్క సిద్ధి ముగింపబడుచున్నది.

"విహాయ కామాన్......"నిస్పృహః"

అనుపదములు

"యతమాన" "వ్యతిరేకావస్థ"

లకు ఉపలక్షణములని గ్రహించవలెను.

70 శ్లో॥-(127)

అవతారిక-

శబ్దాదులు విషయములుగానే గోచరించని

"వశీకార"

దశవరకును గల ఆత్మసాక్షాత్కార దశయొక్క స్థితి చెప్పబడినది. ఈదశకు కొంచెము క్రిందదైన సన్నిహితమైన

"ఏకేంద్రియావస్థ"

చెప్పబడుచున్నది. అది శబ్దాది విషయము లింద్రియ గోచర మైనప్పటికిని వికారమును చెందకుండునట్టి దశ. అది యీశ్లోకమున చెప్పబడుచున్నది.

70 శ్లో॥-(128)

నిత్యము నిరవద్యము నిరతిశయమును నగుస్వాత్మానుభవ ఆనందమునందు మునిగియున్నవాడు నశ్వరములు దుఃఖమిశ్రములు అల్పములును నగువిషయానుభవానందబిందువులలో సక్తుడు కాడని ముఖ్య తాత్పర్యము.

ఈశ్లోక మొకపాఠమును నేర్పుచున్నది

సముద్ర మెల్లపుడును నీటితో నిండియుండునటుల నీవెల్లప్పుడును ఆత్మానుభవముతో నుండియుండుము. సముద్రము నదీజలములు తనలోనికి రావలెనని కోరనటులనే నీవును విషయానుభవము నాశింపకుము. కోరకున్నను ఆ నీరు వచ్చిచేరినను సముద్రము ఏవిధమైన మార్పును చెందనటుల నీవున ఆవిషయానుభవము వచ్చిపడినను ఏవిధముగను పొంగునుగాని కుంగునుగాని చెందకుము. ఇట్లుండుటచే సముద్రశాంతి కేశోఅతయు లేకుండగ నుండునట్లే నీశాంతికిని భంగము లేకుండ గంభీరముగ నుండగలవు.

70 శ్లో॥-(129)

ఈశ్లోకముచే విషయాసక్తి కలవానికిక నెన్నటికిని శాంతి దుర్లభమే యగునా యనెడు ఆశంక పరిహరింపబడుచున్నది. ఎట్లనగా-

వెనుకటిశ్లోకములో చెప్పబడినటుల విషయములను విషయములుగా చూడకుండుటయు అట్లు చూచినను వానిమూలమునగ మనస్సు వికరించకుండుటయును సాధించవలెను. అట్లుండవలెననిన దేహాత్మ భ్రాంతిని తొలగించుకొనవలెను. అది తొలగిన శరీరము నందుగాని తత్సంబంధులయందుగాని మమకారము దొలగును. అది తొలగిన విషయసంపాదనేచ్ఛ తొలగును. అది తొలగిన విషయ సంగ్రహణము దూరమై శాంతిని బడయగల్గును.

దేహాత్మభ్రాంతిచే మమకారము, దానిచే విషయసంగ్రహణేచ్ఛ దానిచే విషయసంగ్రహణప్రయత్నములు అందుచే కలుగు సాఫల్యవైఫల్యములచే కలుగు మనఃక్షోభ దానిచే శాంతి భంగమును క్రమముగా కలుగును.

వీనికి వెనుక రెండుశ్లోకములును ఆత్మను సాక్షాత్కరించు ప్రయత్నములో నున్నపురుషుని యవస్థాభేదములను తెలుపును. ఈశ్లోకములచేతను విషయానుభవ నివృత్తిరూప మగుశాంతి చెప్ప బడినదని సారాంశము.

70 శ్లో॥-(130)

అవతారిక-

ఈశ్లోకమున పరమప్రయోజనముగా ప్రసక్తమైనసంసార నివృత్తి యనబడుశాంతి యుపసంహరింపబడుచున్నది.

70 శ్లో॥-(131)

బాల్యావస్థనుండియు విషయాసక్తుడైనవానికిని ఉత్తరావస్థలో నైనను విరక్తినిచెంది గడచినదానికి వగచి పశ్చాత్తప్తుడైనచో వీని కధికారి కావచ్చును-

ఇక బ్రహ్మచర్యాద్యారంభమునుండియు నీకర్మయోగస్థితిలో నున్నవానికి వేరుగ చెప్పవలెనా ?

70 శ్లో॥-(132)

ద్వితీయాధ్యాయార్థ సంగ్రహశ్లోకము-

శ్లో॥ నిత్యాత్మాఽసఙ్గకర్మేహా। గోచరాసాఙ్ఖ్యయోగధీః।
ద్వితీయే స్థితధీలక్షా। ప్రోక్తా తన్మోహశాన్తయే॥
ముందుగా తాత్పర్యము-

ఆత్మ నిత్య మనువిషయ మైనసాంఖ్యబుద్ధితో స్థితప్రజ్ఞావస్థను సాధించు, ఫలసంగరహిత కర్మానుష్ఠానమును గుఱించిన యోగబుద్ధి యర్జునుని యజ్ఞానమును బోగొట్టుటకై ఈ ద్వితీయాధ్యాయమున జెప్పబడినది.

శ్రీ భగవద్గీతా-తృతీయోఽధ్యాయః.

కర్మయోగః.

అవతారిక.

*వేదాంతములం బ్రతిపాదితుఁడై, సమస్తములైన యవిద్యాది దోషములను లేశముగూడ లేనట్లు నిరసించి, అనవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణుఁడును పరబ్రహ్మము నైయొప్పు పురుషోత్తముని బ్రాపించుటకు †తదైకాంతికాత్యంతికభక్తి ఉపాయమగును. ఆభక్తి వేదనము ఉపాసనము ధ్యానము మొదలైన శబ్దములచేఁ జెప్పఁదగియున్నది: మఱియు నది ముముక్షువునకు బ్రాప్యమైనది. దానికి అంగము ఆత్మయాథాత్మ్యదర్శనము. కావున నిట్లు ముముక్షువునకుఁ బ్రాప్యమైనభక్తిని జెప్పుటకుఁగాను ముందు దాని యంగము 'య ఆత్మాఽపహతపాప్మా' ఇత్యాదిప్రజాపతివాక్యములచే ప్రతిపాదితమైనప్రాప్తయగు అనఁగా (భగవత్ప్రాప్తినిగోరు) ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్యదర్శన మనియు, అది జ్ఞానయోగముచే

---

*ఈశాస్త్రము మోక్షప్రధానమైనది. ద్వితీయాధ్యాయమందుఁ జెప్పఁబడిన యర్థము సాక్షాత్తుగా మోక్షోపాయముగాదు. కావున నట్టియర్థమును ఇట్టిశాస్త్రమునఁ జెప్పుట యసంగతము, అని శంక రాఁగా, నిందు సంగతమే యని నిరూపించుచున్నారు. ఎట్లన, పరమపురుషప్రాప్తి యనెడు మోక్షమునకు ఉపాయము భక్తి. భక్తికి అంగము ప్రత్యగాత్మదర్శనము. దీనికి సాధనములైన కర్మయోగాదుల స్వరూపములే రెండవ యధ్యాయమునఁ జెప్పఁబడినవి గాన అసంగతి లే దని భావము.

†ఏకాంతమనఁగా (ఏకత్ర అంతః) ఒక్కదానియందే నిశ్చయము. అట్టిది ఏకాంతికము. అనఁగా దేవతాంతరఫలాంతరములను పరిత్యజించి ఈశ్వరునే ప్రాప్యముగాను ప్రాపకముగాను దలఁచి వానియందే నెలకొని యుండునట్టిది. ఆత్యంతిక మనఁగా అత్యంతమైనది- అంతము లేనిదనుట. ఫలదశయందును నివర్తింపకుండునదని భావము. ఉపాయదశ మొదలుకొని ఫలదశవఱకును నశింపక పైపై నిరతిశయముగా పెరుగుచుండున దనుట.

సిద్ధించునదనియు, జ్ఞానయోగము ఆత్మనిత్యత్వజ్ఞానపూర్వక మైన అసంగకర్మానుష్ఠానమువలన (కర్మయోగమువలన) నిష్పన్న మగు ననియుఁ జెప్పఁబడినది. *ఆత్మదర్శనము పరవిద్యకు (అనఁగా భక్తికి)

---

*ఇది మొదలుగా భక్తికి ఆత్మదర్శనము అంగమనుటకుఁ బ్రమాణముల నుదాహరించుచున్నారు. 'య ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః సోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః స సర్వాంశ్చ లోకా నాప్నోతి సర్వాం శ్చ కామాన్ యస్తమాత్మాన మనువిద్య విజానాతి ఇతిహ ప్రజాపతిరువాచ' (ఛాందోగ్య. ౮-౭-౧) 'ఏజీవాత్మ పాపరహితుఁడును, ముసలితనము లేనివాఁడును, మృత్యువులేనివాఁడును, శోకరహితుఁడును, ఆఁకలిలేనివాఁడును, దప్పిలేనివాఁడును, సత్యకాముఁడును, సత్యసంకల్పుఁడును, నగునో వానిని వెదకవలయును; వానిని తెలిసికొనవలయును. ఎవ్వఁ డాయాత్మను ఎఱింగి ధ్యానముసేయునో వాఁడు సర్వలోకములను సర్వకామములను బొందును' అని యర్థము. ఇది దహరవిద్యాప్రకరణము దహరవిద్యయనఁగా హృదయమున దహరాకాశమందున్న పరమాత్మను బొందువిద్య. ఇట ప్రజాపతికిని ఇంద్రునకును సంవాదమున్నది. ఈసంవాదమున ప్రజాపతి వరుసగా జాగ్రత్తు స్వప్నము సుషుప్తి యనెడియవస్థలతోఁ గూడిన ప్రత్యగాత్మను ఇంద్రుని కుపదేశింపఁగా నతఁడు 'నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామి' 'ఈ ప్రతిబింబాత్మయందు అమృతత్వాభయత్వాదిక మైన భోగ్యము నాకుఁ గనుపట్టలేదు' అని యందందు విముఖుఁడై మరలమరల నడిగెను. పిదప నతనియోగ్యతను గనుఁగొని ప్రజాపతి 'అశరీరం వా వసన్తమ్ న ప్రియాప్రియే స్పృశతః' ఛాం. ౮-౧౨-౧ 'కర్మారబ్ధ మైనదేహమును వీడియున్న యాత్మను (శుద్ధాత్మస్వరూపమును) కర్మఫలభూతము లైనసుఖదుఃఖములు స్పృశింపవు' అని పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును జెప్పె నని సందర్భము తెలియునది. ఈపరవిద్యాప్రకరణమున పరవిద్యాఙ్గముగా 'యస్తమాత్మాన మనువిద్య విజానాతి' అని ఆత్మస్వరూపదర్శనమును జెప్పి, జాగరిత స్వప్న సుషుప్తులకు అతీతమై అశరీరమై యుండునదిగా వానిని ప్రతిపాదించి 'ఏవమే వైషసంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపే ణాభినిష్పద్యతే' ఛాం ౮-౧౨-౨. 'ఇట్లే మిక్కిలి ప్రసన్నుఁడైన యీయాత్మ యీశరీరమునుండి లేచి పరంజ్యోతిని బొంది తనరూపముతో నిష్పన్నుఁ డగుచున్నాఁడు' అని పరవిద్యకు ఫల మైన పరంజ్యోతిః ప్రాప్తిని (మోక్షమును) జెప్పి యుపసంహరింపఁబడినది. పరవిద్యకుఁగల ఫలమునే ఆత్మదర్శనమునకును ఇట ఫలముగా చెప్పుటచే పరవిద్యకు ఆత్మదర్శనము అంగమగుట సిద్ధము. ఎట్లనఁగా, ఇచట ప్రజాపతివాక్యములు దహరవిద్యం గూర్చినవి. ప్రజాపతివాక్యములందు ప్రోక్తమైన ప్రత్యగాత్మదర్శనమునకు మోక్షమునకన్న వేఱు ఫలము చెప్పఁబడలేదు. ప్రత్యగాత్మదర్శనము తనంతటనే మోక్షమునకు సాధన

అంగ మెట్లనఁగా ప్రజాపతివాక్యమందు దహరవాక్యముచేఁ జెప్పం
బడిన పరవిద్యకు, ప్రాప్త యగు ఆత్మయొక్క స్వరూపదర్శనము
'య స్త మాత్మాన మనువిద్య విజానాతి' అని యంగముగాఁ జెప్పి,
జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తులకు అతీతుఁ డైన ప్రత్యగాత్మస్వరూపమును
అశరీరముగాఁ బ్రతిపాదించి, 'ఏవమేవైష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా
త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే'
అని దహరవిద్యకుఁ (భక్తికి) గల ఫలమును దానికిఁ జెప్పి, యుప
సంహారము సేయఁబడినది. కాఁబట్టి ఆత్మదర్శనము భక్తికి అంగ
మనుట సిద్ధించుచున్నది. ఇంతేకాక తక్కినయెడలఁగూడ *'అధ్యాత్మ

మును గానేరదు. అట్లగునేని 'నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే' ఇత్యాదిగా
భక్తియే మోక్షసాధన మనెడిశ్రుతులకు విరుద్ధమగును. మఱియు నిచట జీవప్రాప్తియే
ఫలమని చెప్పలేదు. 'పరం జ్యోతి' అని పరమాత్మప్రాప్తియే ఫలముగా విశేషిత
మైయున్నది. ఇట్లు పరవిద్యాప్రకరణమందు ఆత్మదర్శనము మోక్షమునకంటె వేఱు
ఫలము లేనిదిగాను అనఁగా మోక్షమే ఫలముగాఁ గలదిగాను, అయినను మోక్షము
నకు తనంతట సాధనము కానిదిగాను నుండుటం జూడఁగా, అది ప్రాకరణికమైన
పరవిద్యద్వారా మోక్షమునకు సాధనమై తన్మూలమున మోక్షఫలము నొసఁగునని
యేర్పడుచున్నది. కాన పరవిద్యకు అది అంగ మని తెలియుచున్నది. ఇట్లంగము
కానిచో పరవిద్యయొక్క 'ఏవమేవైష' అను ఫలము దీనికిని జెప్పుట పొసఁగదు.
కాన యీశ్రుతిచేత పరవిద్యకు (అనఁగా భక్తికి) ఆత్మదర్శనము అంగ మగుట
సిద్ధము.

*'తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణమ్।
అధ్యాత్మయోగాధిగమేన . జహాతి' కఠవల్లీ-౧-౨-౧౨ 'దర్శించుట కలవి గాని
వాఁడును, గుణత్రయములచేఁ గప్పబడుటచే గూఢుఁడైనవాఁడును; శరీరములం దను
ప్రవిష్టుఁ డైనవాఁడును, అందులోను హృదయగుహయందు నున్నవాఁడును, దాని
లోపలివస్తువునందు (అనఁగా జీవాత్మయందు) నెలకొన్నవాఁడును, అనాది యైనవాఁ
డును, (అధ్యాత్మయోగాధిగమేన-విషయములనుండి మరల్చి చిత్తమును ఆత్మయందు
లయింపఁజేయుట అధ్యాత్మయోగ మనఁబడును.) అట్టి అధ్యాత్మయోగముచేత,
(అధిగమేన-పొందఁబడిన దగు జీవాత్మజ్ఞానముచేత, (తం దేవం) పూర్వోక్తలక్షణ
లక్షితుఁడైన యాపరమాత్మను, (మత్వా) మననముచేసి-జీవాత్మజ్ఞానము కలిగినచో
జీవాత్మకు సమానరూపముగానే పరమాత్మ యుండుటవలన పరమాత్మజ్ఞానముకూడఁ

యోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్ష శోకౌ జహాతి' ఇత్యాదు లందు, 'దేవం మత్వా' అని విధింపఁబడుచున్న పరవిద్యకు 'అధ్యాత్మ యోగాధిగమేన' అని అంగముగా ప్రత్యగాత్మజ్ఞానమునుగూడ విధించి *'నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్' ఇత్యాదులచే ప్రత్య గాత్మస్వరూపమును విశోధించి, 'అణోరణీయాన్' అని యారం భించి యీవాక్యముచే పరస్వరూపమును 'మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వా ధీరో న శోచతి' అని తదుపాసనమును, *'నాయమాత్మా

గలుగును గాన జీవాత్మజ్ఞానమును బొంది (అనఁగా ఆత్మదర్శనము లభించి) తన్మూల మున పరమాత్మజ్ఞానమును బడసి, (ధీరో...జహాతి) ధీరుఁడు విషయలాభాలాభముల వలనఁ గలుగు హర్షశోకములను బొందఁడని యర్థము. పరమాత్మజ్ఞానమే భక్తి. దీనికి 'అధ్యాత్మయోగాధిగమేన' అను ప్రత్యగాత్మజ్ఞానము (ఆత్మదర్శనము) అంగ ముగా విధింపఁబడుట తెలియుచున్నది.

*'నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిత్' కఠ-౧,౨-౧౮ అని దీనిచే ప్రత్యగాత్మ స్వరూపము (అనఁగా దాని నిత్యత్వాదులు) విశోధింపఁబడినవి. ఇదియే ప్రథమ షట్కాంశము. ద్వితీయతృతీయ షట్కాంశములే 'అణోరణీయాన్' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడుచున్నవి. 'అణోరణీయాన్మహతో మహీయా నాత్మాస్య జన్తోర్నిహితో గుహాయాం। తమక్రతుః పశ్యతి వీతశోకో ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మాత్మనః॥ ౨౦॥ ఆసీనో దూరం వ్రజతి శయానో యాతి సర్వతః। కస్తం మదామదం దేవం మదన్యో జ్ఞాతుమర్హతి॥ ౨౧॥ అశరీరం శరీరేషు అనవస్థేష్వవస్థితమ్। మహాన్తం విభు మాత్మానం మత్వాధీరో న శోచతి॥ ౨౨॥' కఠ-౧-౨-౧౦- ఇందు ప్రత్య గాత్మయం దంతర్యామి యైయుండు పరమాత్ముని స్వరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు. (అణోః) సమస్తాచేతనములకంటెను సూక్ష్మమగు చేతనమునకన్న (అణీయాన్) మఱింతసూక్ష్ముఁడైనవాఁడు, మఱింత సూక్ష్ముఁడగుటచే వానిలోపలఁ బ్రవేశింప దగినవాఁడనుట, (మహతః) గొప్పవియైన ఆకాశాదుల కంటెను, (మహీయాన్) మఱింత పెద్దవాఁడును-తనచే వ్యాప్యముకాని వస్తువు లేనివాఁడనుట, (అస్య జన్తోః) 'నజాయతే' అని మంత్రద్వయముచే నిర్దేశింపఁబడిన యీప్రత్యగాత్మకు, (ఆత్మా) లోపలఁ బ్రవేశించి నియమించువాఁడు, (గుహాయాం నిహితః) హృదయమం దున్న వాఁడును, (తం) అట్టిపరమాత్ముని, (అక్రతుః) కామ్యకర్మాదిరహితుఁడగుచు, (ధాతుః) ధారకుఁడైన పరమాత్మయొక్క, (ప్రసాదాత్) ప్రసాదమువలన, (ఆత్మనః) తనకు, (మహిమానం) మహత్త్వము సంపాదించువాఁడైన-తన సర్వజ్ఞత్వాది గుణ ములు ఆవిర్భవించుటకు హేతుభూతుఁడైన యాపరమాత్మను, (యదా పశ్యతి)

ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా నబహునా శ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్' అని

ఎప్పుడు చూచునో, (తదాపీతశోకో భవతి) అప్పుడు దుఃఖము వీడినవాఁడగును॥౨౦॥ 'ధాతుః ప్రసాదాత్' అని ప్రసాదశబ్దముచే చెప్పబడిన భగవదనుగ్రహము లేనట్టి వానికి పరమాత్మునితత్త్వము అత్యంతము లోకాతీతమైనదిగావున తెలియ నలవికా దనుచున్నాఁడు. 'కూర్చుండియు దూరము పోవువాఁడును పరుండువాఁడై అంతటను దిరుగువాఁడును హర్షాహర్ష విరుద్ధధర్మములు గలవాఁడు నయిన యాదేవుని నాకంటె నన్యుఁడెవ్వఁడు తెలియఁగలఁడు' అని యర్థము. కూర్చుండియే దూరము పోవుట మొదలైన ధర్మములు తక్కినవారియెడల విరుద్ధములుగా దోఁచినను సర్వాత్మకుఁ డగుటచే భగవంతునియందు జీవునిద్వారా పొసఁగియు నున్న వని భావము॥ ౨౧॥ (అశరీరమ్) కర్మకృతమైనశరీరము లేనివాఁడును, (అనవస్థేషు శరీరేషు) అస్థిరశరీరములందు, (స్థితమ్) నిత్యుఁడగుటచే నున్నవాఁడును, (మహాన్తం విభుం) మహావైభవశాలియైనవాఁడును అగు, (ఆత్మానం) పరమాత్మను, (మత్వా) మననము చేసి, (ధీరోనశోచతి) ధీరుఁడు దుఃఖము నొందఁడు అని యర్థము. ఇందు మొదట 'నజాయతే' అని ఆత్మస్వరూపము చెప్పఁబడినది. ఇదియే మొదటి షట్కాంశము 'అణోరణీయాన్' అని పరమాత్మస్వరూపమును 'మహాన్తం విభుమాత్మానం' అని తదుపాసనమును జెప్పఁబడినది. ఇదియే మధ్యమషట్కాంశము. 'నాయమాత్మా' అని తదుపాసనము భక్తిరూప మగుట చెప్పఁబడెనది. ఇదియె తృతీయషట్కాంశము అని క్రమము తెలియునది.

*'నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యోన మేధయా న బహునాశ్రుతేన। యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మావివృణుతే తనూం స్వామ్'॥ కఠ-౧-౨-౨౩ (అయం ఆత్మా) ఈపరమాత్మ, (ప్రవచనేన) ప్రవచనఫలమైన మననము చేత, (న లభ్యః) లభ్యుఁడుగాఁడు. (బహునాశ్రుతేన) మిక్కిలి శ్రవణముచేత (నలభ్యః) లభ్యుఁడు గాఁడు (ఏషః) ఈ పరమాత్మ, (యం) ఏజీవాత్మను, (వృణుతే) వరించునో, (తేన) ఆజీవాత్మచే, (లభ్యః) పొందఁదగినవాఁడు, (ఏషః) ఈపరమాత్మ, (తస్య) భగవత్ప్రియుఁడైన ఆజీవాత్మునికి (స్వాం) తనదైన, (తనూం) అప్రాకృత దివ్యమంగళవిగ్రహమును, (వివృణుతే) ప్రకాశింపఁజేయుచున్నాఁడు అని యర్థము. ఇందు 'న ప్రవచనేన' 'న మేధయా' ఇత్యాదులంబట్టి కేవలములైన మనన నిధిధ్యాసనశ్రవణములను నిషేధించి జీవుని భగవంతుఁడు వరించుటకు హేతుభూతమైన గుణవిశేషమగు భక్తిని విధించుట తెలియునది. అనఁగా మననాదులు భక్తిరూపమును బొందిననే భగవత్ప్రీతికరము లగు నని భావము.

యీ యుపాసనము భక్తిరూపమగుటయును బ్రతిపాదించి *'విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః। సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్' అని పరవిద్యాఫలమును జెప్పి ఉపసంహారము చేయఁబడినది. ఇటమీఁద నాలుగధ్యాయములచేత ప్రాప్య యగు ప్రత్యగాత్మయొక్క యీ చెప్పఁబడిన దర్శనమే దానిసాధనములతోఁ గూడ విస్తరించి చెప్పఁబడుచున్నది.

1

అర్జున ఉవాచ :

శ్లో॥ జ్యాయసీ చేత్కర్మణస్తే మతా బుద్ధిర్జనార్దన।
తత్కిం కర్మణి ఘోరే మాం నియోజయసి కేశవ॥ 1

టీ. హే జనార్దన=ఓకృష్ణా, *బుద్ధిః=బుద్ధి-జ్ఞాననిష్ఠ, కర్మణః=కర్మమునకంటె, జ్యాయసీ=శ్రేష్ఠమైనదని, తే=నీయొక్క, మతా చేత్=అభిప్రాయమైనయెడల, కేశవ=కృష్ణా, తత్=అప్పుడు, ఘోరే=భయంకరమగు-ఆత్మదర్శనవిరోధియైన యనుట, కర్మణి=యుద్ధాదికర్మమునందు, మాం=నన్ను, కిం నియోజయసి=ఏల ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నావు?

---

*'విజ్ఞానసారథిః...పరమం పదమ్' కఠ-౧-3-౯, ఎవఁడు విజ్ఞాన మనెడు సారథిఁగలిగి మనస్సుయొక్క నిగ్రహము గలవాఁడును) అనఁగా సమాహితచిత్తుండును) శుచియు విద్వాంసుఁడునగునో వాఁడు సంసార మార్గముయొక్క పారమైన విష్ణునియుత్కృష్టపదమును (అనఁగా వైకుంఠమును) బొందును. ఇట 'విజ్ఞానసారథిః' అని ప్రత్యగాత్మజ్ఞానమునకు 'విష్ణోః పరమం పదమ్' అను పరవిద్యాఫలమె చెప్పంబడుటచేతను మఱివేఱుఫలము దానికి లేమిచేతను అది పరవిద్యకు అంగ మనుట సిద్ధమని స్థాపితమైనది.

*ఇట బుద్ధియనఁగా జ్ఞాననిష్ఠ గ్రాహ్యము. పూర్వము కర్మమునకంటె జ్ఞానము శ్రేష్ఠ మని చెప్పలేదు. కాని, స్థితప్రజ్ఞతాప్రకరణమున, కర్మము జ్ఞాననిష్ఠకు హేతువనియు జ్ఞాననిష్ఠయే ఆత్మదర్శనమునకు హేతువనియు చెప్పబడినది. ఇట్లాత్మదర్శనమునకు జ్ఞాననిష్ఠ అవ్యవహితమైన సాధన మగుటచే కర్మమునకంటె శ్రేష్ఠ మని, చెప్పకపోయినను, సిద్ధించినది గాన నర్జునుఁ డిట్లడిగెను.

తా. జనార్దనా, కర్మముకంటెను జ్ఞానమే మేలనుట నీకు సమ్మత మయ్యెనేని హింసాత్మక మగుటచే నతిక్రూర మైన యుద్ధాది కర్మమునందు నన్ను నియోగింపనేల ?

2

("జ్ఞాననిష్ఠయే ఆత్మావలోకనమునకు సాధనము. కర్మనిష్ఠ యాజ్ఞాననిష్ఠకు సాధన మైనది. ఆ జ్ఞాననిష్ఠ, సర్వేంద్రియముల యొక్కయు మనస్సుయొక్కయు శబ్దాదివిషయవ్యాపారములు ఉడుగుటచే కలుగుచున్నది" అని చెప్పితివి. సర్వేంద్రియవ్యాపారవిరతిచే సిద్ధించెడి ఆత్మదర్శనము సాధింపవలసిన దని కోరినచో, సకలకర్మ నివృత్తిపూర్వక మగుజ్ఞాననిష్ఠయందే ప్రవర్తించునట్లు నన్ను నియోగింపవలయును గాని, సర్వేంద్రియవ్యాపారరూపమై కాఁబట్టియే ఆత్మ దర్శనమునకు విరోధి యగుటచే ఘోర మైయుండు యుద్ధాది కర్మము

3

నందు నన్నేల వినియోగించెద వని భావము.

శ్లో॥ వ్యామిశ్రేణైవ వాక్యేన బుద్ధిం మోహయసీవ మే ।

4 5

తదేకం వదనిశ్చిత్య యేన శ్రేయోఽహ మాప్నుయామ్॥ 2

టీ. వ్యామిశ్రేణ ఏవ=మిశ్రిత మగుటచే పరస్పరము విరుద్ధమే మైయుండు, వాక్యేన = మాటచేత, మే = నాయొక్క, బుద్ధిం=మనస్సును, మోహయసీవ = భ్రమింపఁ జేయుచున్న ట్లున్నావు, తత్ = ఆకారణమువలన, యేన=ఏవాక్యముచేత, అహం=నేను, నిశ్చిత్య= (అనుష్ఠింపవలసినదానిని) నిశ్చయించి, శ్రేయః=మేలును-పరమపురుషార్థమును, ఆప్నుయాం=పొందుదునో, ఏకం = మిశ్రము కాని ఒక్క మాటను, వద=చెప్పుము.

తా. కర్మజ్ఞానమిశ్ర మగుటచే పరస్పరము విరుద్ధముగానుండు

6

వాక్యముచే నీవు నాబుద్ధిని భ్రమింపఁజేయునట్లు తోఁచుచున్నది.

ఎట్లన 'ఆత్మావలోకనమునకు సాధనభూతమై సర్వేంద్రియవ్యాపార
నివృత్తిరూపమైన జ్ఞాననిష్ఠయు, దానికి వ్యతిరిక్తమై సర్వేంద్రియ
వ్యాపారప్రవృత్తిరూపమైన కర్మనిష్ఠయె సాధనము, దానినే
చేయుము' అనువాక్యము విరుద్ధమును మిశ్రమునే యగును. కావున
మిశ్రముకాక ఒక్కవిధముగ నున్నయేవాక్యముచేత నే ననుష్ఠింప
వలసినదిది యని నిర్ణయించుకొని శ్రేయముఁ బొందుదునో అట్టి
మాటను జెప్పుము.

శ్రీభగవానువాచ :

శ్లో॥ లోకేఽస్మిన్ ద్వివిధా నిష్ఠా[7] పురా ప్రోక్తా[8] మయాఽనఘ[12] ।
జ్ఞానయోగేన సాఙ్ఖ్యానాం కర్మయోగేన యోగినామ్॥ 3

టీ. అనఘ = పాపరహితుఁడా, అస్మిన్ లోకే = యీలోక
మందు, సాఙ్ఖ్యానాం=జ్ఞానులకు, జ్ఞానయోగేన=జ్ఞానయోగము చేతను,
యోగినాం=కర్మయోగులకు, కర్మయోగేన = కర్మయోగము చేతను,
నిష్ఠా=అనుష్ఠానక్రమము, ద్వివిధా = రెండువిధములుగా, పురా =
ముందే, మయా=నాచేత, ప్రోక్తా=చెప్పఁబడినది.

తా.[12] పాపరహితుఁడవగు అర్జునా, నేను ముందు చెప్పినదానిని
నీవు చక్కఁగా అవధరింపలేదు. నానావిధములైనయధికారులచే
నిండియున్న యీలోకమునందు సాంఖ్యులకు జ్ఞానయోగమును, కర్మ
యోగులకు కర్మయోగమును, అని రెండువిధములైన నిష్ఠలు ఆయా
యధికారులకు తగినట్లు వేఱువేఱుగానే పూర్వము నేను చెప్పితిని
గాని మిశ్రముగాఁ జెప్పలేదు. [9] లోకమునందలి పురుషులకు ఎల్లవారి
కిని మోక్షాభిలాష కలిగినప్పుడే జ్ఞానయోగమునందు అధికారము
కలుగదు. అయినను, మొదట ఫలము నుద్దేశింపక [10] పరమపురుషా
రాధనరూపములుగా కర్మములను జేయుట యనెడికర్మయోగానుష్ఠా

11
నముచే మనస్సులోని దోషములను నిర్మూలము గావించి దానివలన నింద్రియములకు విషయవ్యాకులత్వము లేకుండునట్లు చేసి, పిదపనే జ్ఞానయోగమునం దధికారము పొందవలయును. ఇదియే క్రమము. 'యతః ప్రవృత్తిర్భూతానాం యేన సర్వమిదంతతం ॥స్వకర్మణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధింవిన్దతిమానవః'॥ (చూడు అధ్యా, ౧౮ శ్లో. ౪౬) అని కర్మములు పరమపురుషారాధనైకరూపము లని మీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. ఇట కూడ విషయవ్యాకులము లగు నింద్రియములు గలవారికి 'కర్మణ్యేవాధికారస్తే' అని ఫలోద్దేశములేని కర్మయోగమే అనుష్ఠింపఁదగిన దని విధించి, ఆయోగముచేత విషయవ్యాకులత్వరూపమైన మోహమును దాఁటినబుద్ధి గలవారికి 'ప్రజహాతి యదా కామాన్' ఇత్యాదులచే జ్ఞానయోగము చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి సాంఖ్యులకే జ్ఞానయోగముచేత స్థితి చెప్పఁబడినది. యోగులకన్నో కర్మయోగముచేత చెప్పఁబడినది. సంఖ్య అనఁగా బుద్ధి. దానితోఁ గూడినవారు సాంఖ్యులు- అనఁగా ఆత్మైకవిషయ మగుబుద్ధితో సంబంధించినవారు సాంఖ్యులు. దానికిఁ దగనివారు కర్మయోగము
13
నకు అధికారులగు యోగులు. ఇట్లు విషయవ్యాకులబుద్ధులకు కర్మయోగమునం దధికారమును అవ్యాకులబుద్ధులకు జ్ఞానయోగమునం దధికారమును వేఱువేఱుగాఁ జెప్పబడినది కాన రెంటిని గలిపి యొక్కఁడే చేయవలయునను విరుద్ధవిషయమును జెప్పలే దని భావము.

14 15
అవ. లోకమునం గలపురుషుల కెవరికైనను మోక్షాపేక్ష కలిగినతోడనే జ్ఞానయోగము నాచరించుట కష్ట మనుచున్నారు.
16
శ్లో॥ నకర్మణా మనారమ్భా న్నైష్కర్మ్యం పురుషోఽశ్నుతే।
న చ సన్న్యసనాదేవ సిద్ధిం సమధిగచ్ఛతి॥ 4

టీ. పురుషః = పురుషుఁడు, కర్మణాం = నిత్యనైమిత్తికాది శాస్త్రీయకర్మములయొక్క, అనారంభాత్ ఏవ=చేయుటకు మొదలు పెట్టకుండుటవలననే, నైష్కర్మ్యం=జ్ఞాననిష్ఠను, న అశ్నుతే = పొందఁడు. సన్న్యసనాదేవ-(ఆరంభించిన శాస్త్రీయకర్మలను) విడిచినంతమాత్రముననే, సిద్ధిం = జ్ఞాననిష్ఠారూపమైన సిద్ధిని, న సమధిగచ్ఛతి=పొందఁడు.

తా. పురుషుఁడు శాస్త్రీయమైన కర్మము లారంభింపకుండిన మాత్రముననే జ్ఞాననిష్ఠను బొందఁడు. ఆరంభించిన శాస్త్రీయకర్మములను విడిచినంతమాత్రమునను జ్ఞాననిష్ఠను బొందు ననుటయు యుక్తముగాదు. ఏలనఁగా ఫలసంగములేక పరమపురుషారాధనరూపముగా నాచరింపఁబడునట్టి కర్మముచేతనే యాజ్ఞానయోగసిద్ధిని పొందవలయునుగాన యది లేక యాజ్ఞాననిష్ఠను బొందఁడు. ఫలము నుద్దేశింపని కర్మములచే గోవిందుని ఆరాధింపకయు, అందువలన అనాదికాలమునుండి వచ్చుచున్న యనంతపాపసమూహములు నశింపకయు, నుండువారికి అవ్యాకులములైనయింద్రియములతో ననుష్ఠింపవలసిన జ్ఞాననిష్ఠ సంపాదించుట కష్టము. 17

అవ. దీనినే యుపపాదించుచున్నాఁడు. 23

18 20 22 21

శ్లో॥ న హి కశ్చిత్ క్షణమపి జాతు తిష్ఠ త్యకర్మకృత్ ।

19

కార్యతే హ్యవశః కర్మ సర్వః ప్రకృతిజైర్గుణైః॥ 5

టీ. కశ్చిత్ = ఎవఁడుగాని, జాతు=ఒకప్పుడును క్షణమపి = క్షణకాలమైనను, అకర్మకృత్=కర్మమును చేయనివాఁడై, నతిష్ఠతి= ఉండఁడు, హి=ఏకారణమువలన, సర్వః=ఒక్కొక్కఁడును, అవశః= అస్వతంత్రుఁడై, ప్రకృతిజైః = ప్రకృతిసంభవములైన, గుణైః = సత్త్వరజస్తమోగుణములచేత, కర్మ (ప్రతి)=కర్మమును (గూర్చి,) కార్యతేహి=ప్రవర్తింపజేయబడుచున్నాఁడు గదా.

తా. ఈలోకమున వర్తించువాఁ డొక్కఁడైనను ఎప్పుడేని క్షణమాత్ర మేనియు కర్మము సేయక యుండుటలేదు. 'నే నేమియును జేయను' అని నిశ్చయించుకొన్నను ప్రకృతిజన్యములై ప్రాచీనకర్మవాసనానుగుణముగాఁ బెరిఁగియున్న సత్త్వరజస్తమోగుణములు ఎల్లవారిని స్వవశము చేసికొని తమతమకుఁ దగినపనుల యందు ప్రవర్తింపఁజేయుచుండును. (కావున కర్మయోగముచే పూర్వపాపసంచయమును నశింపఁజేసి దానివలన సత్త్వాదిగుణములను వశపఱుచుకొని నిర్మలాంతఃకరణముతో జ్ఞానయోగమును సంపాదింపవలయు నని భావము). 26

(24, 25, 26 written above the lines as marginal numbers.)

అవ. కర్మయోగము చేయక వేఱువిధమున జ్ఞానయోగమును సంపాదింపఁ బూనువాఁడు మిథ్యాచారుఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మేన్ద్రియాణి సంయమ్య య ఆస్తే మనసా స్మరన్ ।
27
ఇన్ద్రియార్థాన్ విమూఢాత్మా మిథ్యాచార స్స ఉచ్యతే॥ 6

టీ. యః=ఎవఁడు, కర్మేన్ద్రియాణి=వాక్పాణిపాదపాయూపస్థలనెడికర్మేంద్రియములను, సంయమ్య = అడఁచి, ఇన్ద్రియార్థాన్ = శబ్దాదివిషయములను. మనసా=మనస్సుచేత, స్మరన్ = తలఁచుచు. ఆస్తే = ఉన్నాఁడో, విమూఢాత్మా = మోహమును జెందిన మనస్సుగల, సః=ఆపురుషుఁడు, మిథ్యాచారః = కపటాచారము గలవాఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఎవ్వఁడు, వాక్పాణిపాదపాయూపస్థ లనెడి కర్మేంద్రియముల నిగ్రహించినను మనస్సుచే శబ్దాదివిషయములను చింతించుచుండునో అట్టిమూఢాత్ముఁడు కపటాచారము గలవాఁ డని చెప్పఁబడును. (కర్మయోగము చేయక పాపములు నశింపవు· బాహ్యాంతః

కరణములును జయింపఁబడవు. అట్టివాఁడు ఇంద్రియనిగ్రహము చేసి కొని ఆత్మజ్ఞానముకొఱకు పూనినను మనోనిగ్రహము లేనివాఁడుగాన విషయాసక్తి గలిగి, ఆయాత్మయెడల తనమనస్సు విముఖము గావింపఁ బడుటచే, విషయములనే స్మరించుచుండును. వానియుద్దేశ్యము ఆత్మ జ్ఞానము; ఆచారము విషయస్మరణము. ఇట్లు ఉద్దేశ్య మొకటియు ఆచారము మఱియొకటియు నై యున్నది. కాబట్టి వాఁడు మిథ్యా చారుఁ డనఁబడుచున్నాఁడు. అట్టివాఁ డాత్మజ్ఞానమునకై యుద్య
28
మించి, దానికి విపరీతుఁ డై మిక్కిలి నశించునని యర్థము.)

29
శ్లో॥ యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా నియ మ్యారభతేఽర్జున ।
కర్మేన్ద్రియైః కర్మయోగ మసక్త స్స విశిష్యతే॥ 7

టీ॥ హే అర్జున=అర్జునా, యస్తు=ఎవ్వఁడైతే, ఇన్ద్రియాణి= ఇంద్రియములను, మనసా=మనస్సుచేత, నియమ్య=అణచి, అసక్తస్సన్=ఫలసంగము లేనివాఁడై, కర్మేన్ద్రియైః = తమంతటనే కర్మమునం దాసక్తమైన కర్మేంద్రియములచేత, కర్మయోగం = కర్మయోగమును, ఆరభతే = ఆచరించుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, విశిష్యతే=జ్ఞాననిష్ఠునకంటె శ్రేష్ఠుఁడగుచున్నాఁడు.
30

తా. *పూర్వము చేసిచేసి యలవాటుపడియుండు కర్మముల

---

*అనఁగా మనకు ఇంతకుముందు చేసిచేసి యలవాటుపడియుండు విషయముల వంటివే శాస్త్రీయకర్మము లగునుగాని వేఱుకావు. మనయింద్రియములు స్వాభావికముగా తమంతటనే కర్మములం దాసక్తములై యుండును. ఇట్టి యింద్రియములతో అట్టి కర్మములను అనుష్ఠించుట మిక్కిలి సుకరమగుటయే గాక యేప్రమాదమును కలుఁగనీయదు. ఇట్లు అలవాటుపడియున్న కర్మములే కలవై కాఁబట్టి యేప్రమాదమును గలుఁగనీయనిదైన కర్మయోగమును బూనినవాఁడు, అలవాటుపడియున్నది కానిదై కాఁబట్టి ప్రమాదమును గలుగనిచ్చున దగుజ్ఞానయోగమును బూనినవానికంటె, నధికుఁ డగుచున్నాఁడని భావము.

వంటివే యగు శాస్త్రీయకర్మముల నాచరించునపుడు (త్వక్ చక్షు శ్శ్రోత్ర జిహ్వాఘ్రాణము లనెడి) జ్ఞానేంద్రియములను ఆత్మావలోకనప్రవృత్తమైనమనస్సుచేత నిగ్రహించి, తమంతటనే కర్మాసక్తము లైన యీయింద్రియములచేత ఎవ్వఁడు ఫలాభిలాష లేనివాఁడై కర్మయోగము నాచరించునో అట్టివానికి ప్రమాదములు కలుగనేరవు. కనుక నతఁడు జ్ఞాననిష్ఠుఁడైనపురుషునికంటె శ్రేష్ఠుఁడు.

31

శ్లో॥ నియతం కురు కర్మ త్వం కర్మజ్యాయో హ్యకర్మణః ।
శరీరయాత్రాపి చ తే న ప్రసిద్ధ్యే దకర్మణః॥ 8

టీ. త్వం=నీవు, నియతం=ఎడ తెగనిసంబంధము గల, కర్మ = నిత్యనైమిత్తికాదికర్మములను, కురు=చేయుము. అకర్మణః = జ్ఞాననిష్ఠకంటె, కర్మ=కర్మనిష్ఠ, జ్యాయో హి=శ్రేష్ఠము గదా, అకర్మణః= కర్మనిష్ఠ లేని-కర్మముల నాచరింపని, తే=నీకు, శరీరయాత్రాపిచ= శరీరధారణముగూడ, న ప్రసిద్ధ్యేత్=సిద్ధింపదు.

తా. అనాదివాసనవలన జనులకు ప్రకృతిసంసర్గము కలుగుచున్నది. ఆప్రకృతియొక్క గుణములు దానిదాని కనుగుణము లైన పనులను జనులచే చేయించుచునే యుండును గాని వారిని మూరకుండనీయదు. కాబట్టి దానిసంసర్గమువలన జనులకు కర్మములు నియతములై (గట్టిగా నేర్పబడినవై) వారి నెడ తెగక సంబంధించి యుండును. ఇట్లు కర్మము, ఎడ తెగనిసంబంధమువలన అలవడినదై, కావున సుకరమై, ప్రమాదము కలుగనిదై, యుండుటచేత కర్మములను జేయుము. జ్ఞాననిష్ఠయో ఇంతకుఁ బూర్వము అలవాటుపడినది కాదు; మఱి కర్మమువలె ఎడ తెగని సంబంధము గలదియు కాదు; కావున దుష్కరమును ప్రమాదయుక్తము నగును. కాబట్టి జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ జ్ఞాననిష్ఠకన్న కర్మనిష్ఠయే హెచ్చు. మఱియు కర్మముల నాచరింపునపుడు ఆత్మస్వరూపవిషయజ్ఞానముచేత ఆత్మకు

అకర్తృత్వమును అనుసంధానముచేయుట వెంబడినే చెప్పబడెడిని. కావున జ్ఞానయోగమును సంబంధించిన ఆత్మజ్ఞానము కర్మయోగము నందును అంతర్గతమైయున్నది. ఇట్లు నియతముగ అలవడియుండుట వలన సుకరమై అప్రమాదమై యుండుటయేగాక ఆత్మజ్ఞానముగూడ లోపలఁ గలదై యుండుటచేతను కర్మయోగమే మేలైనది. 'జ్ఞాననిష్ఠకంటెను కర్మము మేలైనది' అనుమాట జ్ఞాననిష్ఠయం దధికార ముండునప్పుడే చెప్పుట యొప్పును. అం దధికారము లేనపుడు అట్లు రెంటినిఁ బోల్చి చెప్ప నక్కఱలేదు. కావునను కర్మమే హెచ్చు. సర్వకర్మములను వదలి కేవలజ్ఞాననిష్ఠకు పూనితివేని అప్పుడు నీ వేమియు చేయక యూరకుండుటవలన నీజ్ఞాననిష్ఠకు ఉపకరించునట్టి [32] దేహయాత్రగూడ నీకు సిద్ధింపదు. సాధనమును ఆరంభించినంతనే ఫలము కలుగదు. అది పూర్తినొందిననే కలుగును. కావున సాధనము [33] సమాప్తినొందుపర్యంతము శరీరమును బోషింపవలయును. న్యాయ మార్గమున ద్రవ్య మార్జించి మహాయజ్ఞాదులను జేసి అందు దేవతా [34] దులకుఁ బెట్టి శేషించినయాహారముతోనే శరీరమునుబోషింపవలయు నని శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. *'ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః' అని శ్రుతియు నున్నది. 'తేత్వఘం

---

* 'మోక్షమునకు ఉపాసనము సాధనము. ఉపాసనము నిష్పన్నమగుటకు అంతఃకరణమున దానియుత్పత్తికి ప్రతిబంధకములైన పాపము లెల్ల పోవలయును. ఆపాపములు లేకపోవుట రాజసతామసాహారులకుఁ గలుగదు; సాత్త్వికాహారులకే కలుగును' అని 'ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువాస్మృతిః। స్మృతిలమ్భే హృదయగ్రన్థీనాం విప్రమోక్షః (ఛాం-౭-౨౬-౨-వా.) అనుశ్రుతి యుపదేశించెడిని. ఇచట సత్త్వమనఁగా అంతఃకరణము. గ్రంథియనఁగా ముడివలె విడిచిపుచ్చరాక హృదయమున పెనఁగొనియుండు అవిద్యారాగాదులు. ఆహారశుద్ధివలన అంతఃకరణ శుద్ధియు దానివలన ధ్రువమైనస్మృతియు స్మృతిలంభముచే హృదయగ్రంథులయొక్క మోక్షమును (అనఁగా వీడిపోవుటయుఁ) గలుగు నని యర్థము.

భుఞ్జతే తే త్వఘం పాపా యే పచన్త్యాత్మకారణాత్' అని యిందేమీఁదఁ జెప్పఁబడెడిని. కాన జ్ఞాననిష్ఠునకుఁగూడ కర్మము చేయనిచో దేహయాత్రయు సిద్ధింపదు. కాఁబట్టి ఇట్లు జ్ఞాననిష్ఠునికిఁగూడ దేహము దాల్చి యుండఁగా సాధనసమాప్తిపర్యంతము శరీరమును బోషించుటకు *మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికకర్మము లవశ్యకర్తవ్యము లగుటచేతను, కర్మయోగమందును ఆత్మయొక్క అకర్తృత్వమును అనుసంధించుటం జేసి ఆత్మయాథాత్మ్యానుసంధానము అంతర్భూత మగుటచేతను, ప్రకృతితో నెడతెగనిసంబంధము గలవానికి కర్మయోగము సుకరమును అప్రమాదము నగును. ఈమూఁడుకారణములనుబట్టి జ్ఞాననిష్ఠాయోగ్యునికిఁ గూడ జ్ఞానయోగముకంటె కర్మయోగమే
35
శ్రేష్ఠమగును. కాబట్టి నీవు కర్మము నే చేయు మని యభిప్రాయము. 36

అవ. కర్మము శ్రేష్ఠ మగుట సరిగాని యాద్రవ్యార్జనాది కర్మములు అహంకార మమకారాదులను గలిగించి పురుషునియొక్క యింద్రియములను కలతఁనొందినవానినిగాఁ జేయఁగా వాఁడు కర్మవాసనచేత బద్ధుఁడు కాఁడా యనఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యజ్ఞార్థాత్కర్మణోఽన్యత్ర లోకోఽయం కర్మబన్ధనః।
తదర్థం కర్మ కౌన్తేయ ముక్తసఙ్గస్సమాచర॥ 9

టీ. యజ్ఞార్థాత్=యజ్ఞము ప్రయోజనముగాఁగల, కర్మణః=(ద్రవ్యార్జనాది) కర్మముకంటె, అన్యత్ర=ఇతరమగు, కర్మాచరణము

---

* పంచమహాయజ్ఞము లెవనఁగా:—(1) బ్రహ్మయజ్ఞము అనఁగా అధ్యాపనము వేదాదులను జదివించుట. (2) పితృయజ్ఞము అనఁగా తర్పణము-పిండోదకము లిచ్చుట. (3) దేవయజ్ఞము అనఁగా హోమము-నెయ్యి మొదలగువాని నగ్నియందు వేల్చుట. (4) భూతయజ్ఞము అనఁగా బలి-భూతములకు ఆహారము పెట్టుట. (5) నృయజ్ఞము అనఁగా అతిథిపూజనము- అతిథులను అన్నాదు లొసంగి పూజించుట.

నందు, అయం=ఈ, లోకః=సంసారిచేతనవర్గము, కర్మబన్ధనః=కర్మమే బంధనముగాఁగలది, భవతి=అగుచున్నది, హేకౌన్తేయ = అర్జునా, తదర్థం=యజ్ఞార్థము, కర్మ=ద్రవ్యార్జనాదికర్మమును, ముక్తసఙ్గస్సన్ — ముక్త=విడువఁబడిన, సంగఃసన్=సంగము గలవాఁడవై, సమాచర= ఆచరింపుము

తా. అర్జునా, యజ్ఞాదిశాస్త్రీయకర్మములకొఱకై ద్రవ్యార్జనాదికర్మములను గావింపక, స్వప్రయోజనముకొఱకై యాకర్మములను గావించుచుందురేని, లోకులు ఆకర్మముచే బద్ధులగుదురు. (అనఁగా *అనాదికాలప్రవృత్తమైన కర్మవాసనచే పయి పయి సంసారబద్ధులగుచు నుందురు. యజ్ఞార్థమై కర్మమును గావించినచో ఆకర్మవాసన బంధహేతువుకాదు.) కాఁబట్టి నీవు యజ్ఞార్థము ద్రవ్యార్జనాదికర్మములను ఆచరింపుము. అందు స్వప్రయోజనమును సాధించుకొఱకై †సంగము కలిగియుందువేని, యట్టిసంగమునుండి విడివడి

---

* ద్రవ్యార్జనాదికర్మములు పాపములు గావు. కాన యవి తమంతట బంధింపవు. వానివాసనయే బంధించును. అనఁగా అనాదికాలముగా ఆకర్మములను ఆచరించుచు వచ్చుచుండుటవలన వానిని విడిచిపెట్టినను వాని వాసనమాత్రము విడువక మరల ఆకర్మములను జేయునట్లు ముముక్షువును పురికొలిపి పయిపయి సంసారబంధము కలిగించుచుండునని తెలియునది. కనుక నిట 'కర్మబంధను' లనఁగా 'కర్మవాసనాబంధను' లని యర్థము సేయ బడియె. కావుననే దీని యవతారికయందును 'కర్మవాసనచే బద్ధుఁడు' అనియున్నది. కర్మములను స్వప్రయోజనమునకై కావించినచో వాని వాసన బంధించు ననియు, యజ్ఞార్థముగాఁ గావించినచో వానివాసన బంధింప దనియు వివేకించుకొనవలయును.

† ఇట కర్మమునందు 'సంగము' అనఁగా కేవలము స్వప్రయోజనమును సాధించుటకై దానియందు తగులు గలిగియుండుట. ఇదియె సంగస్వరూపము. ఈ సంగమును విడుచుటయే సంగత్యాగము. ఇది అకర్తృత్వానుసంధానరూపమయిన కర్తృత్వత్యాగమునకును అఫలహేతుత్వానుసంధానరూపమయిన ఫలత్యాగమునకును విలక్షణమయిన దని తెలియునది. అయినను మందుఁడుగూడ ఏప్రయోజనముగాని లేక యొకకార్యమునకుఁ బూనఁడు. కనుక ఏప్రయోజనము నుద్దేశింపక కర్మములను జేయుట యెట్లు? అన్నచో, వానిని ప్రయోజనమునకు సాధనముగా నెన్నకపోయి

యాకర్మముల నాచరింపుము. (ఇట్లు ముక్తసంగుఁడై యజ్ఞాదుల కొఱకు కర్మములను జేయుచుండఁగా యజ్ఞాదికర్మలచే ఆరాధితుఁడగు పరమపురుషుఁడు వీనికి అనాదికాలప్రవృత్తమైన వాసనను ఛేదించి యవ్యాకులమైన ఆత్మావలోకనము నొసంగునని యర్థము.)

అవ. ఏపురుషార్థమును సాధింపఁ బూనియున్నవారికిని, యజ్ఞశేషము చేతనే శరీరధారణము చేయదగునని యును, యజ్ఞశేషము కానట్టిదానిచే శరీరధారణము చేసినచో దోషము కలుగునని యును, జెప్పుచున్నాఁడు.

38 37

శ్లో॥ సహయజ్ఞాః ప్రజాః సృష్ట్వా పురోవాచ ప్రజాపతిః ।
అనేన ప్రసవిష్యధ్వ మేష వోఽస్త్విష్టకామధుక్ ॥ 10

టీ. పురా=సృష్టికాలమందు, ప్రజాపతిః = సర్వేశ్వరుఁ డగు నారాయణుఁడు, *యజ్ఞైఃసహ = యజ్ఞములతోఁగూడ, ప్రజాః = ప్రజలను, సృష్ట్వా = సృజించి, అనేన = ఈయజ్ఞముచేత, ప్రసవిష్యధ్వం=వృద్ధిఁబొందించుకొనుఁడు, ఏషః = ఇది, వః=మీకు, ఇష్టకామ

నను, అవి. యొకస్నేహితునికి స్వప్రయోజన మేమియు నుద్దేశింపక తత్ప్రీతిమాత్రము నకై చేయు నుపచారమువలె, భగవంతునికి తత్ప్రీతిమాత్ర మునకై చేయునారాధనమే యగును గాన యిదియే వానికిఁ బ్రయోజనమని యెన్నినచో వాని నాచరించుట యొప్పు నని తెలియునది. భగవంతు డా యజ్ఞాదికర్మలచే ఆరాధితుఁ డగు ననఁగా వానియందు హవిస్సు గొని ప్రీతినొందునని యభిప్రాయము. కర్మములను స్వప్రయోజనమునకై యాచరించినచో కర్మవాసన విడువదు. అది విడువమిచే ఇంద్రియముల వ్యాకులత యుడుగదు. కాన యింద్రియజయమూలక మయిన ఆత్మదర్శనము గలుగదు. కర్మములను యజ్ఞాదులకై యాచరించినచో వానిచే భగవంతుఁ డారాధితుఁడై కర్మవాసనను ద్రెంచివైచును. దానిచే ఇంద్రియముల వ్యాకులత యుడిగి యింద్రియజయము కలుగును. దీనిచే ఆత్మదర్శనము సిద్ధించు నని గ్రాహ్యము.

* 'సహయజ్ఞాః' అనుపాఠమునందు 'యజ్ఞముతోఁ గూడినవారినిగా.'

ధుక్ = కోరినకోర్కెలను పూర్తి చేయునది, అస్తు = అగుఁగాక, (ఇతి = అని,) ఉవాచ = పలికెను.

తా. ప్రజాపతి శబ్దము, హిరణ్యగర్భాదులకుఁగూడ చెల్లును. కాని 'పతిం విశ్వస్య' (తై-నార-అను-౩-వా.) ఇత్యాది శ్రుతులం బట్టి యాశబ్దము నిరుపాధికముగా (అనఁగా ఇంత అంత అని అవచ్ఛేదము లేనిదిగా) నుండుటవలన, అండాద్యవచ్ఛిన్నులైన హిరణ్యగర్భాదులం జెప్పక అనవచ్ఛిన్నుఁడును సర్వేశ్వరుఁడును, విశ్వమును సృజించువాఁడును, విశ్వాత్ముఁడును, పరాయణుఁడును, నగు నారాయణుని చెప్పుచున్నది. సృష్ట్యాదికాలమునందు భగవంతుఁడగు నా ప్రజాపతి అనాదికాలమునుండి ప్రవర్తించుచున్న *ప్రకృతిసంస

---

* సృష్టికిఁ బూర్వము ప్రజలు అనాదికాలప్రవృత్తమయిన అచిత్సంసర్గముచే వివశులై అచేతనప్రాయులై సర్వేశ్వరునిలోపల లీనులై యుండుటంబట్టి వారుండియు లేనట్లయి 'సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్' 'ఏకమేవాద్వితీయమ్' (ఛాం-౬-౨-౧) 'ఏకో హవై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః' (మహో-౧-౧) అన్నట్లు నారాయణుఁ డొక్కఁడే యుండునట్లు తోఁచుచుండెను. ఇట్లు ఒక్కఁడై తోఁచుచున్న సర్వేశ్వరుఁడు 'తదైక్షత బహుస్యామ్ ప్రజాయేయ' అన్నట్లు తనయందు లీనులైన ప్రజలకు వేఱువేఱ నామరూపములు కల్పించి తన్మూలమునఁ దాను పెక్కండ్రగుటఁ దలంచినవాఁడై యట్లు చేయఁగా 'తత్ర బ్రహ్మా చతుర్ముఖోఽజాయత' 'తస్య ధ్యానాన్తఃస్థస్య లలాటా ద్బుద్బుద మభవత్ - బుద్బుదాత్ త్ర్యక్షః శూలపాణిః పురుషోఽజాయత' (మహో.౧-౧) 'సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్స్వాత్ సిసృక్షుర్వివిధాః ప్రజాః' (మను-౧-౮) అన్నట్లు హిరణ్యగర్భుఁడు శివుఁడు మొదలుగాఁ గల ప్రజలను సృజించెనని యున్నది. ఇట బ్రహ్మాదులుంగూడ ప్రజలగుటంబట్టియు వారికి నారాయణుఁడు జనకుఁడగుటంబట్టియు, 'ప్రజాః సృష్ట్వా' అని అవచ్ఛేదము లేని ప్రజాశబ్దముచే బ్రహ్మాదికమయిన విశ్వమునకు స్రష్టయైన నారాయణుఁడే యిటఁ జెప్పఁబడిన ప్రజాపతి యగును. మఱియు 'తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః। ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే' (పురుషసూ) 'సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే' (పురుషసూ) అని యజ్ఞములతోడ సర్వప్రజలను సృజించునట్లు నిర్దేశింపబడిన యధికారపురుషునిఁగూడ సృజించినవాఁడు పరమపురుషుడే గనుక 'సహయజ్ఞైః ప్రజాః సృష్ట్వా' అని నిర్దేశింపఁబడిన ప్రజాపతి నారాయణుఁడే యగునని తెలియునది. ఇందు ప్రజలు అచిత్సంసర్గమున వివశులగుటను వారి యనాదికాల ప్రవృత్తకర్మప్రవా

ర్గమువలన స్వాధీనతతప్పి, నామరూపవిభాగము ఉపసంహృతమై, తనయందులీనులై సకలపురుషార్థములకును దగనివారై యచేతన ప్రాయులై పడియున్న ప్రజలను జూచి, పరమకారుణికుఁడు గాన వారు ఉజ్జీవించునట్లు చేయఁగోరినవాఁడై తనకాంధారాములగు యజ్ఞములను నిర్వర్తించుకొఱకు యజ్ఞములతోడం గూడ నాప్రజలను బుట్టించి వారిం జూచి "ఈయజ్ఞముచేతనే మీరాభివృద్ధిని జేసి

39 40

కొనుఁడు. ఈయజ్ఞము పరమపురుషార్థలక్షణమైన మోక్ష మనెడి కామమును దాని కనుగుణములుగా నుండెడు కామములనును బూరించునది యగునుగాక" యని చెప్పెను.

శ్లో॥ దేవా న్భావయ తానేన తే దేవా భావయన్తు వః।
పరస్పరం భావయన్తః శ్రేయః పర మవాప్స్యథ॥ 11

టీ. అనేన=ఈయజ్ఞము చేత, దేవాన్=దేవతలను, భావయత=ఆరాధింపుఁడు, తే దేవాః=ఆదేవతలు, వః=మిమ్ములను, భావయన్తు=పోషింతురుగాక. పరస్పరం భావయన్తః=ఒకరినొకరు వృద్ధిఁ బొందించుకొనుచున్నవారై, పరం=ఉత్కృష్టమగు, శ్రేయః = మేలును, అవాప్స్యథ=పొందఁగలరు.

తా. *యజ్ఞములు కామములను బూరించుటయెట్లు? అన్నచో

హము కారణ మగుటచే పర్వేశ్వరుని పక్షపాతమునఁ గాని దయారాహిత్యమునఁ గాని వారి కట్టిసంసర్గము కలుగ లేదనియు, కావున భగవంతునికిఁ బక్షపాతాదులు లేవనియుఁ దెలియునది. మఱియు ప్రజలు ఎల్లప్పుడును సుఖదుఃఖము లనుభవించుచుండుటవలన ఆయాసము నొంది ఆలసియుండుటచే విశ్రాంతి కలుగుటకొఱకును, ఎడతెగక అసన్మార్గమున వర్తించుచుండు వాసనను త్రెంచుటకొఱకును, ప్రళయమునఁదు వారి నామరూపములు ఉపసంహరింపఁబడుచున్న వని తెలియునది.

* యజ్ఞములచే తనకు వృద్ధియెట్లు? క్షణికక్రియారూపములైన యజ్ఞములు కాలాంతరమునఁగలుగుఫలములకు సాధనములగుట యెట్లు? 'నాన్యః పన్థాః' అని జ్ఞానమే మోక్షమునకు సాధన మనియుండఁగా కేవల స్వర్గాదులకు సాధనములుగా

దేవతారాధనరూపమైన యీయజ్ఞముచేత నాకు శరీరభూతులయిన[41] నన్నే యాత్మగాఁ గలిగియుండు దేవతలను ఆరాధింపుఁడు. 'అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ' అని మీఁదఁ జెప్పఁబడును. అట్లు యజ్ఞముచేత ఆరాధింపఁబడిన యాదేవతలు, తమ్ము నారాధించుటకు మీకుఁ గావలసిన యన్నపానాదుల నిచ్చి మిమ్ము[42] బోషింతురుగాక. ఇట్లు దేవతలును మీరును బరస్పరము వృద్ధినొందించుకొనుచు మోక్షాఖ్యమగు పరమశ్రేయస్సు నొందెదరు.

శ్లో॥[43] ఇష్టాన్ భోగాన్ హి వో దేవా దాస్యన్తే యజ్ఞభావితాః ।
తైర్దత్తా నప్రదాయైభ్యో యో భుఙ్క్తే స్తేన ఏవ సః॥ 12

టీ. యజ్ఞభావితాః=యజ్ఞములచే నారాధింపబడిన, దేవాః=దేవతలు, వః=మీకు, ఇష్టాన్=అభీష్టములగు, భోగాన్=భోగములను, దాస్యన్తే హి=ఇత్తురు గదా, తైః=వారిచేత, దత్తాన్=ఇయ్యఁబడిన వానిని, ఏభ్యః=వీరికొఱకు, అప్రదాయ=ఇయ్యక, యః=

నేర్పఱుపఁబడిన యజ్ఞములు మోక్షసాధనము లెట్లగును?' 'కర్మణా బధ్యతేజన్తుర్విద్యయాచవిముచ్యతే। తస్మాత్కర్మనకుర్వన్తి యతయః పారదర్శినః' అని కర్మము జ్ఞానులాచరింపరని యున్నదికాన 'యజ్ఞమెట్లువృద్ధికరము' అన్నచో దీనికి పరిహారము—యజ్ఞములచే దేవతలు ఆరాధింపఁబడుదురు. ఆదేవతలు నాకు శరీరము. 'అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ' (గీత-౯-౨౪) అని మీఁదఁ జెప్పఁబడునట్లు వారికిని అంతరాత్మనైయుండి నేనే యాయజ్ఞముల ననుభవించుచున్నాను గాన యజ్ఞములకు నేనే ఫలము నిచ్చువాఁడ నయ్యెదను. కాన యవి మోక్షప్రదములే యగును. అవి క్షణికక్రియ లయ్యును వానిచే దేవతలు సంతుష్టులై తమ్మారాధించుటకు వలయు నన్నపానాదు లొసంగుదురు గావున వానివలన కాలాంతరఫలములును దప్పక కలుగునని పరిహారము తెలియునది. దేవతలను భావించుట యనఁగా వారిని సంతోషపెట్టుట. దేవతలు మిమ్ము భావించుట యనఁగా వారిని సంతోషపెట్టుట. దేవతలు మిమ్ము భావించుట యనఁగా అపేక్షించినవెల్ల నిచ్చి మిమ్ము పోషించుట యని తెలియునది.

ఎవఁడు భుఙ్క్తే = అనుభవించుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు, స్తేన ఏవ = చోరుఁడే.

తా. పూర్వపూర్వయజ్ఞములచే నారాధింపఁబడిన మహాత్ములగు దేవతలు మీకు ఉత్తరోత్తరారాధనములకుఁ గావలసినవియు ఉత్తమపురుషార్థలక్షణ మగు మోక్షమును సాధించువారికి నిష్టము లైనవియు నగుసమస్తభోగముల నొసంగుదురు. ఆదేవతలు తమ్ము నారాధించుకొఱకు నిచ్చినపదార్థములను యజ్ఞరూపమున మగుడ వారల కియ్యక యెవ్వఁడు తానే భుజించునో వాఁడు చోరుఁడే యనఁబడును. పరునిదై వానిప్రయోజనముకొఱకై యేర్పడియుండు వస్తువును తనదిగా నెంచి, దానిచేఁ దన్నుఁ బోషించుకొనుట 44 చౌర్యము. అట్టి చౌర్యముగలవాఁడు పరమపురుషార్థమునకుఁ దగనివాఁడగుటే కాక నరకమునుగూడ పొందఁగలఁ డని యభిప్రాయము.

అవ. *ఈవిషయమునే వివరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యజ్ఞశిష్టాశిన[45] స్సన్తో[46] ముచ్యన్తే[47] సర్వకిల్బిషైః।
భుఞ్జతే తే త్వఘం పాపా యే పచ న్త్యాత్మకారణాత్॥ 13

టీ. యజ్ఞశిష్టాశినః = యజ్ఞశేషమును భుజించునట్టి, సన్తః = సత్పురుషులు, సర్వకిల్బిషైః = సమస్తపాపములచే, ముచ్యన్తే = విడువఁబడుచున్నారు, యేతు = ఎవ్వరైతే, ఆత్మకారణాత్ = తమ నిమిత్తము, పచన్తి = వండుకొనుచున్నారో, పాపాః = పాపు లగు, తే = వారు, పాపమును, భుఞ్జతే = అనుభవించుచున్నారు.

*పూర్వోక్తమైనదాని కిది వివరణమే కాన పునరుక్తి లేదని భావము. అనఁగా పూర్వము 'శ్రేయః పరమవాప్స్యథ' అన్నందులకు నిట పూర్వార్ధమును 'తైర్దత్తాన ప్రదాయ' అన్నదానికి నిట ఉత్తరార్ధమును వివరణములని తెలియునది.

తా. ఇంద్రాదిరూపుఁడై యుండు పరమపురుషుని ఆరాధించుటకొఱకనియే ద్రవ్యములను ఆర్జించి పచనముచేసి దానిచే † యథావస్థితుఁడైన పరమపురుషు నారాధించి శేషించినదానిని భుజించుచు శరీరయాత్ర జరపు సత్పురుషులు అనాదికాలసంచితములై
48 49
ఆత్మయాథాత్మ్యదర్శనమునకు విరోధులగు సర్వపాపములనుండి విడివడుదురు. అట్లుగాక భగవంతుఁడు ఇంద్రాదిరూపమున తన యారాధనముకొఱకు నిచ్చిన ద్రవ్యములను ఎవ్వరు తమ యుదరపూరణముకొఱకనియె పాకముచేసి భుజింతురో యట్టిపాపాత్ములు పాపమునే (అనఁగా పాపముగానే పరిణమించు అన్నమును) భుజింతురు. అట్టి
50
వారు తమపాపము నివర్తింపనందున ఆత్మావలోకనవిముఖులై నరకమునఁ బడుదు రని భావము.

అవ. మఱియును లోకదృష్టినిబట్టియు శాస్త్రదృష్టినిబట్టియుఁ జూడఁగా సమస్తమునకును యజ్ఞమే మూలమై యుండునని తెలియఁజేయుచు, యజ్ఞమును అవశ్యముగా ననువర్తింపకున్న దోషము కలుగుననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

53

శ్లో॥ అన్నా ద్భవన్తి భూతాని పర్జన్యా దన్నసమ్భవః ।
యజ్ఞా ద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మసముద్భవః ॥ 14

---

† ఇట 'యథావస్థితుఁడైన పరమపురుషుఁ' డనుటలో సారస్య మేమనఁగా కేవలము ఇంద్రాదులను ఆరాధించుటగూడ నిజమునకు పరమపురుషు నారాధించుటయే యగుచున్నది. అట్లయినను వారిలోనుండు పరమపురుషునిగూడ మనస్సున నుద్దేశించి యింద్రాదుల నారాధించిననే ఆరాధకునకు ఫలము కలుగును. కనుక నాయా దేవతలను అర్చించుట తదంతరాత్మ యగు పరమపురుషునిపర్యంతము చెల్లుటకై 'యథావస్థితుఁ' డనఁ బడినది. అనఁగా 'ఇంద్రాదిశరీరకుఁడై యున్నపరమపురుషుని' నని యర్థము.

కర్మ బ్రహ్మోద్భవం విద్ధి బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్ ।
తస్మాత్సర్వగతం బ్రహ్మ నిత్యం యజ్ఞే ప్రతిష్ఠితమ్॥ 15
ఏవం ప్రవర్తితం చక్రం నానువర్తయతీహ యః ।
అఘాయు రిన్ద్రియారామో మోఘం పార్థ స జీవతి॥ 16

టీ. అన్నాత్=అన్నమువలన, భూతాని=ప్రాణులు (సజీవశరీరములు), భవన్తి=కలుగుచున్నవి. పర్జన్యాత్=పర్జన్యునివలన-వర్షము వలన, అన్నసమ్భవః=అన్నము కలుగుచున్నది. యజ్ఞాత్=యజ్ఞము వలన, పర్జన్యః=పర్జన్యుఁడు-వర్షము, భవతి=కలుగుచున్నది, యజ్ఞః=యజ్ఞము, కర్మసముద్భవః=కర్మమువలన కలుగుచున్నది

టీ. కర్మ=కర్మము, బ్రహ్మోద్భవం=ప్రకృతిపరిణామరూపమగు శరీరముచేత కలిగినదిగా, విద్ధి=ఎఱుగుము. బ్రహ్మ=శరీరము, అక్షరసముద్భవం=అక్షరము (నాశరహితము) అనఁబడు జీవాత్మచేత కలిగినదిగా, విద్ధి=ఎఱుఁగుము, తస్మాత్=ఆ హేతువువలన, సర్వగతం = సమస్తపురుషార్థసాధనాధికృతమ్ - సర్వాధికారులను పొందియున్న, బ్రహ్మ=శరీరము, నిత్యం=ఎల్లకాలము, యజ్ఞే=యజ్ఞమందు, ప్రతిష్ఠితమ్=నిలిచియున్నది. (అనఁగా యజ్ఞమూలమైనది.)

టీ. ఏవం=ఈప్రకారము, ప్రవర్తితం=ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన, చక్రం=చక్రమును, యః=ఎవఁడు, ఇహ = ఈలోకమునందు, నానువర్తయతి = ప్రవర్తింపఁజేయఁడో, హేపార్థ = అర్జునా, సః=వాఁడు, అఘాయుః = పాపారంభమునకే యైన యాయువు గలవాఁడును, ఇన్ద్రియారామశ్చ-ఇన్ద్రియ=ఇంద్రియములే, ఆరామశ్చ=భోగస్థానములుగాఁ గలవాఁడునై, మోఘం = వ్యర్థముగా, జీవతి=బ్రదుకుచున్నాఁడు.

తా. అన్నమువలన సమస్తభూతములు కలుగుచున్నవి. వర్షము వలన న్నము పుట్టుచున్నది యనుటకు సర్వలోకులును సాక్షులు

గాన చెప్పవలసినది లేదు. యజ్ఞమువలన వర్షము గలుగుచున్న దనుటయు 'అగ్నౌప్రాస్తాహుతి స్సమ్యగాదిత్య ముపతిష్ఠతే' 'ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిః' ఇత్యాదిశాస్త్రములవలనఁ దెలియుచున్నది. యజ్ఞమును, కర్తయొక్క వ్యాపారము లగు ద్రవ్యార్జనాదికర్మములవలనం గలుగుచున్నది. కర్మము బ్రహ్మమువలనఁ బుట్టుచున్నది. [ఇట

51

బ్రహ్మశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది * ప్రకృతిపరిణామరూప మగు శరీరము. † తస్మా దేత ద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయతే (ముణ్డ-ము-౧-ఖం-౯-వా) అని బ్రహ్మశబ్దముచేత ప్రకృతి నిర్దేశింపంబడినదిగదా. ఇందుఁగూడ 'మమ యోనిర్మహద్బ్రహ్మ (గీత-౧౪-౩)

---

* బ్రహ్మశబ్దము సాక్షాత్పరమపురుషునికివాచకము. కాని యిట 'కర్మ బ్రహ్మోద్భవమ్' అనుచో కర్మము పరమపురుషునివలనఁ గలుగుననుట మిక్కిలియు మందము. కర్మము శరీరివలనఁ గలుగునది. ఆత్మ శరీరము అను రెండంశములుం చేరి శరీరియగును. అందు ఆత్మాంశము, మీఁద 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అని అక్షరశబ్దముచే చెప్పబడుటవలన నిట శరీరాంశమే బ్రహ్మము గావలయును. కాన బ్రహ్మమనఁగా 'ప్రకృతిపరిణామరూప మగు శరీరము' అనఁబడినది.

† 'తస్మాత్ జాయతే' (ముండక. ౧-ము-ఖం-౯-వా) (తస్మాత్) సంకల్పముచేత సృష్టికి ఉన్ముఖుఁడైన బ్రహ్మమునుండి 'తతోఽన్నమభిజాయతే' అని యిట అన్నశబ్దముచే నిర్దిష్టమైన, (ఏతత్) ఈ, (బ్రహ్మ) అవ్యాకృత మనఁబడు బ్రహ్మము, (జాయతే) సాక్షాత్తుగ పుట్టుచున్నది. పరబ్రహ్మద్వారా, (నామరూపంచ జాయతే) నామరూపములు గలదై, (అన్నంచ) 'అద్యతే అత్తి చ భూతాని' అని అన్నశబ్దనిర్దిష్ట మగు భోగ్యభోక్తృరూపము గలదియునై పుట్టుచున్నదని యర్థము. అనగా ప్రధానము అనఁబడు బ్రహ్మము (ప్రకృతి) కార్యము లగునపుడు ఘటపటాది నామరూపములచే వేఱువేఱ విభక్తమై చేతనములకు భోగ్యమగుచున్నదని యర్థము. ఇట 'యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః। తస్మాదేత...జాయతే' అని పూర్ణ శ్రుతి. 'సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్' అని యిందు పరమపురుషుఁడు వేఱుగా చెప్పఁబడుటచే బ్రహ్మశబ్దము తత్పరము గానేరదు; జీవభోగ్యమగు ప్రకృతిపరమే కావలయునని తెలియునది. ఇట్లె 'మమయోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ' అనుచో 'మమ' అని యీశ్వరుఁడు తన్ను ప్రత్యేకముగా చెప్పకొనుటచే బ్రహ్మశబ్దము తదితరమైన ప్రకృతిపరమే కావలయునని గ్రాహ్యము.

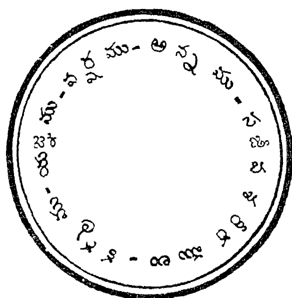
అని మీఁద బ్రహ్మశబ్దముచే ప్రకృతి నిర్దేశింపఁబడుచున్నది. బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టమైన ప్రకృతిచే ప్రకృతిపరిణామరూపమైనశరీరము ఇట గ్రాహ్యము. కాఁబట్టి, 'కర్మము బ్రహ్మమువలనఁ బుట్టుచున్నది' అనుటచే ప్రకృతిపరిణామరూప మైనశరీరముచే కర్మము పుట్టునని చెప్పఁబడినదయ్యె.] *బ్రహ్మము (అనఁగా శరీరము) అక్షరము వలనఁ బుట్టినది, ఇట అక్షరశబ్దముచే నిర్దేశింపఁబడినది జీవాత్మ. అన్నపానాదులచే తృప్తుఁడైన అక్షరుఁడు అధిష్ఠింపఁగా, శరీరము

---

* ఆత్మకు శరీరము స్వబుద్ధిపూర్వక మైనదిగాదు. కనుక 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అనుచో బ్రహ్మమనఁబడు శరీరము అక్షరముచే (అనఁగా ఆత్మచేఁ) గలుగు ననుట అయుక్తము. మఱియు నిందు చక్రము చెప్పఁబడినది. అందు అన్నము మొదలుగా శరీరమువఱకును ఒకటివలన నొకటిగాఁ బుట్టుచున్నవిగాని శరీరమునకు హేతువైన యక్షరము అన్నాదులవలనఁ బుట్టుటలేదు. అట్లు అది పుట్టిననేకదా అన్నిటికిని కార్యకారణభావము గలిగి చక్రముగా పరివర్తించుట సరిపడును. కాన యిది యెట్లు? అన్నచో, ఇట 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అనుచో శరీరమాత్రము అక్షరమువలనఁ బుట్టునదిగాఁ జెప్పలేదు. 'కర్మ బ్రహ్మోద్భవమ్' అన్నట్లు కర్మమునకు సాధనభూత మైనశరీరమే అక్షరమువలనఁ బుట్టును. అనఁగా కేవలశరీరము గాదు, శరీరము కర్మములను సాధించుటయే (అనఁగా శరీరమునకుఁ గల కర్మములను సాధించుశక్తియె) అక్షరమువలనఁ బుట్టుచున్న దని గ్రాహ్యము. శరీరము కర్మలను సాధించుటయు ఆత్మ దానిని అధిష్ఠించిననే కలుగును ఆత్మ శరీరమును అధిష్ఠించుటయు, అన్నాదులచే తాను తృప్తి నొందిననే కలుగును. ఇట్లు కర్మసాధనమయిన శరీరము ప్రత్యగాత్మాధిష్ఠానముచేతఁ గలుగుటవలన, బ్రహ్మము (శరీరము) అక్షరమువలనఁ గలుగుననుట యుక్తమే. అక్షరము అన్నాదులచే తృప్తినొందిననే అధిష్ఠాతయై కార్యములు చేయించును గాన అన్నాదులవలనఁ బుట్టు ననుటయు యుక్తమే. ఇట అన్నియును ఒకటివలన నొకటి ఉత్పత్తి నొందుటచేతనే చక్రమేర్పడుచున్నదని తలంపరాదు. ఒకటి కొకటి ఏదే నొకవిధమున హేతు వగుటచేతను చక్రము సిద్ధించుచున్నదని తెలియునది. లేక యుత్పత్తినిబట్టియే చక్ర మేర్పడవలయునన్నచో, అప్పుడు 'కర్మ బ్రహ్మోద్భవమ్' 'బ్రహ్మాక్షరసముద్భవమ్' అను రెంటిని ఒకటిగా సముచ్చితము చేసికొనవలయును. అప్పుడు కర్మము అక్షరసముద్భవ బ్రహ్మోద్భవము- అని అన్వయ మగును అనఁగా అక్షరాధిష్ఠిత బ్రహ్మమువలన (అనగా జీవాధిష్ఠితశరీరమువలన) పుట్టును. జీవాధిష్ఠితశరీరము అన్నమువలనఁ బుట్టును అని చక్రము పరస్పరోత్పత్తిచేతనే యేర్పడుచున్నది. ఇట 'అన్నాద్భవన్తి భూతాని' అనుచో భూత మనఁగా 'భ్రామయన్ సర్వభూతాని' ఇత్యాదులందుఁ బోలె సజీవశరీరముగా నర్థము గ్రాహ్యము.

కర్మము సేయ శక్తి గలదగుచున్నది. కావున కర్మమునకు సాధనమైన
52
శరీరము అక్షరమువలనఁ బుట్టున దగును. కాఁబట్టి సర్వాధికారులను బొందియున్న శరీరము నిత్యము యజ్ఞమందు ప్రతిష్ఠిత మైనది-అనఁగా యజ్ఞమూల మైన దని యర్థము. ఈవిధముగా పరమపురుషునిచేత ప్రవర్తింపజేయఁబడిన యీచక్రమును, సాధనము ననుష్ఠించుచుండు ఏకర్మయోగాధికారి గాని జ్ఞానయోగాధికారిగాని నడపఁడో, వాఁడు యజ్ఞశేషముచేత దేహధారణము చేయనందున పాపాయువు గలవాఁడగును. కావుననే వాఁడు ఆత్మారాముఁడు గాక యింద్రియారాముఁడగుచున్నాఁడు. అనగాఁ నింద్రియములే వీనికి ఉద్యానము లగుచున్నవి-అనఁగా యజ్ఞ శేషముచేత దేహమును మనస్సును బోషింపమిచే సత్త్వవృద్ధిలేక రజస్తమస్సులుమాత్రము ఉద్రేకింపఁగా వాఁడు ఆత్మదర్శనవిముఖుఁడై విషయభోగములందే ఆసక్తుఁడగుచున్నాఁ డని యర్థము. దీనివలన జ్ఞానయోగాదులయందు ప్రవర్తించినను వానియత్నములు విఫలము లగును. కాఁబట్టి వానిబ్రదుకు వ్యర్థమే యగుచున్నది.

53
భూతములు (అనఁగా జీవముతోఁ గూడినశరీరములు) అన్నము చేతను, అన్నము వర్షముచేతను, వర్షము యజ్ఞముచేతను, యజ్ఞము కర్తృవ్యాపారరూప మగు కర్మము చేతను, కర్మము సజీవశరీరముల చేతను, మరల సజీవశరీరములు అన్నముచేతను, ఇట్లు అన్యోన్య కార్యకారణభావముచేత చక్రము వలె తిరుగుటవలన చక్ర మనఁబడెను.

అవ. ఆత్మదర్శనము సాధ్యము. దానికి జ్ఞానయోగాదులు సాధనములు. సాధనముల ననుష్ఠించుచుండువారికి మహాయజ్ఞాదివర్ణాశ్రమోచితకర్మములను జేయుట యావశ్యకము. కనుక సాధనమక్కఱలేకయే ఆత్మదర్శనము చేయుముక్తునికిమాత్రమే యాకర్మమావశ్యకము గాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్త్వాత్మరతిరేవ స్యా దాత్మతృప్తశ్చ మానవః।
54
ఆత్మన్యేవ చ సన్తుష్ట స్తస్య కార్యం న విద్యతే॥ 17

టీ. యః=ఏ, మానవస్తు = మనుష్యుఁడైతే, ఆత్మరతిరేవ = ఆత్మయందే యాసక్తి గలవాఁడును, ఆత్మతృప్తశ్చ = ఆత్మచేతనే తృప్తిపొందినవాఁడును, ఆత్మన్యేవ=ఆత్మయందె, సన్తుష్టశ్చ=సంతోషించినవాఁడును, స్యాత్=అగునో, తస్య=వానికి, కార్యం = (ఆత్మదర్శనముకొఱకు) చేయఁదగినది, న విద్యతే=లేదు.

తా. ఏపురుషుఁడైతే కర్మయోగ జ్ఞానయోగము లనెడిసాధనముల నపేక్షింపక స్వయముగ ఆత్మాభిముఖుఁడై అన్నపానాదుల చేతఁగాక ఆత్మానుభవముచేతనే తృప్తుఁడై, ఉద్యానహారచందన గీతవాద్యనృత్తాదులయందుఁ గాక ఆత్మయందే సంతుష్టుఁడై యుండునో-అనఁగా ఎవనికి ఆత్మానుసంధానమె *(ధారణపోషణభోగ్యములు మొదలైన వెల్ల నగునో) అట్టివాఁడు ఏసాధనమును లేక తనంతనె సర్వదా ఆత్మస్వరూపదర్శనము గలిగియుండును గనుక వానికి ఆత్మదర్శనముకొఱకు చేయవలసినది ఎద్దియు లేదు. 55

అవ. దీనికి హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు.

---

* జ్ఞానయోగనిష్ఠుఁడైనను ఎవ్వనికి ధారణాదులు అన్నపానాదులచేతనే కలుగునో యట్టివానికి ఆత్మదర్శనముకొఱకు చేయవలసినది తప్పక యున్నది. ఎవ్వనికి ధారణాదులు ఆత్మానుసంధానముచేతనే కలుగునో (అనఁగా ఎవఁడు ముక్తుఁడో) వానికి అందులకై చేయవలసిన దేదియు లేదని భేదమూహించునది.

శ్లో॥ నైవ తస్య కృతే నార్థో నాకృతే నేహ కశ్చన ।
న చాస్య సర్వభూతేషు కశ్చి దర్థవ్యపాశ్రయః॥ 18

టీ. తస్య=అట్టివానికి, ఇహ=ఇచ్చట, కృతేన=చేయఁబడిన దానిచేత,అర్థం=ప్రయోజనము, నైవ=కొంచెమైనను లేదు, అకృతేన =కర్మము చేయకుండుట చేత, కశ్చన=(అనర్థము) ఏదిగాని, న=లేదు అస్య = వీనికి, సర్వభూతేషు = ఆకాశాదిసమస్తభూతములందును, అర్థవ్యపాశ్రయః=ప్రయోజననిమిత్త మాశ్రయింపఁదగినది, కశ్చిత్=, ఒకటియును, న=లేదు.

తా. కాఁబట్టియే అట్టివానికి సాధనాపేక్ష లేకయే ఆత్మదర్శనము సిద్ధమై యుండుటచేత, దానికొఱకు సాధనముల నాచరించుట వలన ప్రయోజనముగాని, దానికొఱకు సాధనములను ఆచరింపకుండుట వలన ప్రత్యవాయముగాని, ఏదియు లేదు. వాఁడు ఆత్మారాముఁడగుటచే ఆత్మ తప్పతక్కిన సకల అచిద్వస్తువులయందును విముఖుఁడై యుండును. అట్టివానికి ఆత్మేతరములై ప్రకృతియొక్క వికార భేదములై యుండు నాకాశాది సమస్తభూతములయందును వాని కార్యములయందును ఒక్కటియైనను ఆత్మదర్శనముకొఱకు ప్రయోజనముగా స్వీకరింపఁదగినది కలుగదు. వానియన్నిటియెడల విరక్తి కలుగుటకే సాధనముల ననుష్ఠింపఁగా వానిని ప్రయోజనముగాఁగైకొనుటెట్లు ? అట్లు సాధన మక్కఱలేక యాత్మదర్శనము చేయు వానికే సాధనములందు ప్రవర్తించుట లేకుండును. కనుక అట్టివాఁడు ముక్తుఁడే యగును.

శ్లో॥ తస్మా దసక్త స్సతతం కార్యం కర్మ సమాచర ।
56 57
అసక్తో హ్యాచరన్ కర్మ పర మాప్నోతి పూరుషః॥ 19

టీ. తస్మాత్=ఆకారణమువలన, అసక్తస్సన్ = సంగము లేని వాఁడ వగుచు, కార్యం (ఇతి) = అవశ్యము చేయవలసినదియె యని,

సతతం=ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతమును, కర్మ=కర్మయోగమును, సమాచర =ఆచరింపుము, అసక్తః=సంగములేనివాఁడై, కర్మ = కర్మమును, ఆచరన్=ఆచరించుచున్న, పూరుషః = పురుషుఁడు, పరం=ఆత్మను, ఆప్నోతిహి = పొందుచున్నాఁడు గదా.

తా. (సాధనాపేక్ష లేక ఆత్మదర్శనము గలవానికే సాధనములందు ప్రవృత్తి లేకుండుటంబట్టియు, సాధనమందు ప్రవర్తించినవానికిని, కర్మమే సుఖకరమై ప్రమాదము లేనిదై అంతర్గతమగు ఆత్మస్వరూపానుసంధానము గలదై యుండుటంబట్టియు, జ్ఞానయోగికిఁగూడ తగుమాత్రము కర్మానువృత్తి కావలసియుండుటంబట్టియు, జ్ఞానయోగముకంటె కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనము నొడఁగూర్చుటకు మేలైనది.) కాబట్టి, ఫలాదిసంగరహితముగా, కర్మమును అవశ్యముచేయవలసినదేయని తలఁచి ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతము చేయుచుండుము. ఇట్లు సంగము మాని, (చెప్పబోవు అకర్తృత్వానుసంధానమును మున్నుడకొని) కర్మముల నాచరించుపురుషునికి కర్మయోగముచేతనే ఆత్మప్రాప్తి సిద్ధించును, (జ్ఞానయోగముయొక్క సాహాయ్యమక్కఱలేక కర్మయోగమే ఆత్మప్రాప్తిని కలిగించుచున్నదనియర్థము.)

అవ. శిష్టులైనవారి యనుష్ఠానముచేతను కర్మయోగమే మేలైనదని తెలుపుచున్నాఁడు.

59 60 58

శ్లో॥ కర్మణైవ హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః ।

టీ. జనకాదయః=జనకుఁడు మొదలగువారు, కర్మణైవహి = కర్మయోగముచేతనేకదా, సంసిద్ధిం = ఆత్మప్రాప్తిరూపమైనసిద్ధిని, ఆస్థితాః=పొందినవారు.

తా. జ్ఞానయోగాధికారులకుఁ గూడ ఆత్మదర్శనమునకు కర్మయోగమే మేలైయుండుటచేత జ్ఞానులలో శ్రేష్ఠులైన జనకుఁడు

మొదలైన రాజర్షులు కర్మయోగము నాచరించియే కదా జ్ఞాన యోగఫల మగు ఆత్మప్రాప్తిని బొందిరి.

అవ. ఇట్లు ముముక్షు వైనవాఁడు మొట్టమొదటనే జ్ఞాన యోగమున కర్హుఁడు కానందున వాఁడు కర్మయోగాధికారి యగును. కాఁబట్టి వానికి కర్మయోగమే చేయఁదగినదని చెప్పి జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ కర్మయోగమే మేలైనదని సహేతుకముగా నిరూపించినవాఁడయ్యె. ఇప్పుడు జనులలో విశిష్టుఁడుగాఁ జెప్పఁదగినవానికి సర్వవిధములఁ గర్మయోగమే చేయఁదగిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

62 63

శ్లో॥ లోకసఙ్గ్రహ మేవాపి సంపశ్యన్ కర్తు మర్హసి॥ 20

యద్య దాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్త దేవేతరో జనః।

స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్త దనువర్తతే॥ 21

టీ. లోకసఙ్గ్రహం-లోక=లోకులయొక్క, సంగ్రహం = ప్రవర్తనమును, సంపశ్య న్నపి=ఆలోచించి యైనను, కర్తుం ఏవ = కర్మములఁ జేయుటకె, అర్హసి=తగుచున్నావు. (ఏలయనఁగా.) శ్రేష్ఠః = ప్రసిద్ధుఁడగు పురుషుఁడు, యద్యత్=ఏయేకర్మమును, ఆచరతి=ఆచరించుచున్నాఁడో, తత్తదేవ=దానినిదానినె, ఇతరో జనః = తక్కిన జనుఁడును, (ఆచరతి=ఆచరించుచున్నాఁడు), సః=అతఁడు, (కర్మ = అనుష్ఠింపఁబడుచున్న కర్మమును,) యత్ ప్రమాణం=ఏయంగముతోఁ గూడినదిగా, కురుతే=చేయుచున్నాఁడో, లోకః = పామరజనుఁడు, తత్=ఆయంగముతోఁ గూడినదానినిగానే, అనువర్తతే=అనుసరించుచున్నాఁడు.

తా. లోకసంగ్రహార్థముగా నైనను నీవు కర్మమునే చేయవలయును. 64 పూర్ణశాస్త్రజ్ఞానమునందును మంచి యనుష్ఠానమునందును ప్రసిద్ధుఁ డగువాఁడు ఏయేకర్మం బాచరించునో ఆయా కర

మునే పూర్ణజ్ఞానము లేని యితరజనములును ఆచరింతురు. అనుష్ఠింపఁ
61
బడుచున్న కర్మమునుగూడ శ్రేష్ఠుఁడు ఏయంగముతోడ ఆచరించునో
స్వల్పజ్ఞానము గల తక్కినలోకులును దానిని అయంగముతోనే
యాచరింతురు. (కాఁబట్టి జనులలో శిష్టుఁడై ప్రసిద్ధి నొందిన శ్రేష్ఠుఁడు
తనకొఱకుఁ గాకపోయినను లోకరక్షకొఱకు నిజవర్ణాశ్రమోచిత
మగు సకలకర్మములను సర్వదా ఆత్మప్రాప్తిపర్యంతము నాచరింప
వలయును. అతఁ డాచరింపఁడేని అతనిని జూచి లోకులుఁ గూడ
నాచరింపక నశింతురు. లోకనాశమువలనఁ గలుగుపాపము వానిని
*జ్ఞానయోగమువలననుండియు భ్రష్టుఁ డగునట్లు చేయును.)

శ్లో॥ న మే పార్థాస్తి కర్తవ్యం త్రిషు లోకేషు కిఞ్చన ।
నా నవాప్త మవాప్తవ్యం వర్త ఏవ చ కర్మణి॥ 22

టీ. పార్థ=అర్జునా. మే = నాకు, కర్తవ్యం = అనుష్ఠింపఁదగిన
కర్మము, నాస్తి=లేదు, (ఏలనఁగా,) త్రిషులోకేషు = మూఁడులోక
ములయందును, అనవాప్తం = (ఇదివఱకు) పొందఁబడనిదై, అవా
ప్తవ్యం=(ఇఁకమీఁద పొందఁదగినది కిఞ్చన=ఒకటియు, న = లేదు,
(తథాపి) చ=అయినను, కర్మణి=కర్మమునందు, వర్త ఏవ=ప్రవర్తించు
చునే యున్నాను.

65

తా. అర్జునా! అవాప్తసమస్తకాముఁడును సర్వజ్ఞుఁడును సత్య
సంకల్పుఁడును సర్వేశ్వరుఁడును నై మూఁడులోకములందును దేవ
మనుష్యాది రూపముల స్వేచ్ఛతో వర్తించుచున్నవాఁడ నగునాకు
కర్తవ్యంబైన దేమియు లేదు. పూర్వము నాకు లభింపక యిఁక

*జ్ఞానయోగముచేత ముక్తుఁడైనవానికి ఈలోకము సంగృహీతమైన నేమి ?
కాకున్న నేమి ? యనరాదు. అట్టివానినిగూడ లోకనాశజనితపాపము కర్మయోగము
నుండియే కాక జ్ఞానయోగమునుండియు భ్రష్టుఁ డగునట్లు చేయునని గ్రాహ్యము.

కర్మము చేసి ముందర లభింపవలసిన దేదియు లేదు. అట్లయినను లోకసంగ్రహార్థము కర్మమునందుఁ బ్రవర్తించుచునే యున్నవాఁడను. 66

67

శ్లో॥ యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మణ్యతన్ద్రితః।
మమ వర్త్మానువర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః॥ 23

టీ. పార్థ=అర్జునా, అహం=నేను, జాతు=ఒకప్పుడును, అతన్ద్రితః=ప్రాలుమాలిక లేనివాఁడనై, కర్మణి=కర్మమునందు, నవర్తేయం యది=ప్రవర్తింపకపోదునేని, మనుష్యాః=(కర్మాధికారులగు) మనుష్యులు, సర్వశః=అన్నిప్రకారములుగా, మమ=నాయొక్క, వర్త్మ=(ప్రవృత్తి) మార్గమును, అనువర్తన్తేహి=అనుసరింతురు గదా.

తా. అర్జునా, సర్వేశ్వరుఁడును సత్యసంకల్పుఁడు నగునేను 68 సంకల్పమాత్రమున జగదుదయాదిలీలఁ జేయువాఁడును కర్మవశమునఁ గాక నాయిచ్ఛచేతనే జగదుపకారార్థము మనుష్యుఁడుగా నవతరించినవాఁడ నైనను, ఇట్టినేనుకూడ మనుష్యులలో శిష్టజనాగ్రేసరుఁ డగువసుదేవునిగృహమునఁ బుట్టి *ఆపుట్టినకులమునకుఁ దగిన

* ఈశ్వరుఁడు కర్మవశ్యుఁడు గాఁడు. కాఁబట్టి కర్మనివృత్తికై కార్యమేదియుఁ జేయవలసినది లేదు. అయినను కేవలము తనయిచ్ఛచేతఁ గార్యములం చేయఁబూనినను అందులకును దగిన వర్ణాశ్రమములం గాని సామాన్యములగు ధర్మములాచరించుటకు వలయు మనుష్యత్వాదికముగాని యుండవలయును. అతనికి వాస్తవముగా వర్ణాదులు లేనేలేవు. కనుక కేవలమిచ్ఛచేత కర్మములం జేయఁబూనుకొన్నను దేనినిబట్టి చేయు నన్నచో, ఈశ్వరునకు వాస్తవముగా వర్ణాశ్రమములు లేవు గాని యాయావర్ణాదులకు ఆయా కర్మము లుచితము లని చూపుటకై తన యప్రాకృత దివ్యవిగ్రహమునే ఆయాజాతీయరూపముగా పరిణమింపఁ జేసి ఆయావర్ణాదుల కుచితకార్యముల నాచరించుచున్నాఁడు. పురుషులు చూచి అతనిని ఆయాజాతివానినిగా నెంచి యతఁ డనుష్ఠించినవానిని తాము ను అనువర్తించి యుజ్జీవింతురు. కావుననే 'ఆపుట్టినకులమునకుఁ దగినకర్మము' అనబడినది.

కర్మమునందు ఎప్పుడును ప్రాలుమాలిక లేక ప్రవర్తించువాఁడను గానైతినేని, శిష్టజనాగ్రేసరుఁడగువసుదేవునికి పుత్రుఁడైన నా యొక్క మార్గమే అపూర్ణజ్ఞానులైన శిష్టజనులు సర్వవిధముల ధర్మమని తలఁచి దానిని అనుసరింతురు. ఇట్లు వారును నన్నుఁ జూచి, తాము చేయవలసినదానిని జేయక, యట్లు చేయనందునఁ బ్రత్యవాయము నొంది ఆత్మప్రాప్తి నొందక నరకమును బొందువారగుదురు.

శ్లో॥ ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మచే దహమ్ ।
71
సఙ్కరస్య చ కర్తా స్యాముపహన్యా మిమాః ప్రజాః॥ 24

టీ. అహం=నేను, కర్మ=కర్మమును, న కుర్యాంచేత్=చేయనైతినేని, ఇమే లోకాః=యీ శిష్టజనులు, ఉత్సీదేయుః=చెడుదురు, సఙ్కరస్య చ=వర్ణసంకరమునకును, కర్తా=కర్తనుగా, స్యాం=అగుదును, ఇమాః ప్రజాః=ఈప్రజలను, ఉపహన్యామ్=చెఱిచినవాఁడనౌదును.

తా. నేను కులోచితకర్మము సేయనైతినేని, శిష్టజనులెల్ల నన్నుఁ జూచి నాయాచారమునే పట్టి యదియే ధర్మమని నిశ్చయించుకొన్నవారై తాము చేయవలసిన కర్మము నాచరింపకయే నాశము నొందుదురు. శాస్త్రీయాచారములను పాలింపనందున శిష్టకులముల కన్నిటికిని సంకరము కలిగించుటకు నేనే కర్త నగుదును. దానివలననే యీప్రజలను నేనే పిడపఁగూడ కర్మముల కనర్హు లగునట్లు చెఱుచువాఁడ నగుదును (ఇట్లే నీవుగూడ శిష్టజనాగ్రణి యగు
69 70
పాండురాజునకు పుత్రుఁడును ధర్మరాజునకుఁ దమ్ముఁడు నగునర్జునుఁడై విశిష్టుఁడవై జ్ఞాననిష్ఠను బూనితివేని పూర్ణజ్ఞానము లేని ముముక్షువులగు శిష్టజనులు నీయాచారము ననుసరించువారై తమకు అధికరింపఁ

దగిన దిది యని తెలియుటచే కర్మనిష్ఠ నాచరింపక నశింతురు కావున విశిష్టుఁ డగువిద్వాంసుఁడును లోకరక్షకొఱకు కర్మమే చేయ దగిన దని భావము.)

శ్లో॥ *సక్తాః[72] కర్మణ్యవిద్వాంసో యథా కుర్వన్తి[73] భారత ।
కుర్యా ద్విద్వాం స్తథాఽసక్త[74] శ్చికీర్షుర్లోకసఙ్గ్రహమ్॥ 25

టీ. హేభారత=అర్జునా, అవిద్వాంసః = సంపూర్ణమైన ఆత్మజ్ఞానము లేనివారు గనుకనే, కర్మణి=కర్మమునందు, సక్తాః = విడువరాని సంబంధము గలవారు, యథా = ఏప్రకారముగా, కుర్వన్తి = కర్మముల నాచరింతురో, తథా=అట్లే, విద్వాన్ =ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడును, అసక్తః = కర్మమునందు సంగము లేనివాఁడై, లోకసఙ్గ్రహం=లోకసంరక్షణమును (సం=ఒక్కటిగాఁ జేసి, గ్రహం=స్వీకరించుట), చికీర్షుః=చేయఁగోరుచున్నవాఁడై, కుర్యాత్ = కర్మయోగమునే చేయవలెను.

తా. అర్జునా, ఆత్మవిషయమైన సంపూర్ణజ్ఞానము లేక కర్మమునందే విడువరానిసంబంధము కలిగియుండువారు (అనఁగా ఆత్మవిషయమై పూర్ణజ్ఞానము లేమిచే ఆత్మాభ్యాసరూపమైన జ్ఞానయోగ

---

* 'అవిద్వాంసః' 'కర్మణిసక్తాః' అను రెండుపదములనుబట్టి 'తెలిసినవారు కానందున సాంసారికకర్మములం దాసక్తులైనవారు' అని సాంసారిక కర్మపరులను గ్రహింపరాదు. అట్లు గ్రహించినచో 'కుర్యాద్విద్వాంస్తథాసక్తః' అనుటకు 'విద్వాంసుఁడైనవాఁడును వారివలె కర్మయోగమునుగూడ విడిచి సాంసారికకర్మములనే చేయవలయు నని యర్థ మగును. కనుక అవిద్వాంసుఁ డనఁగా ఆత్మవిషయమును బూర్ణముగాఁ దెలియనివాఁడు. అనఁగా జ్ఞానయోగమం దధికారి గానివాఁడు. 'కర్మణిసక్తాః' అనుట కర్మయోగమం దధికారముగలవారు అని తెలియునది. ఇట్లే మీఁద 'అజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినామ్' అనుటకును 'ఆత్మవిషయమై పూర్ణజ్ఞానము లేని కర్మయోగాధికారులు' అని అర్థము తెలియునది.

మం దధికారము లేనివారై కర్మయోగమునందు మాత్ర మధికారము గలవారు) ఆత్మదర్శనముకొఱకు కర్మయోగమునే చేయునట్టుగా, విశిష్టుఁ డని పేర్కొనఁబడినవాఁడు ఆత్మవిషయమును చక్కఁగా నెఱింగి యుండుటంబట్టి తాను కర్మమునం దాసక్తి లేక జ్ఞానయోగాధికారమునకు దగినవాఁడై యుండినను, లోకరక్షకొఱకు (అనఁగా తన యాచారమును జూచి శిష్టజనులు ధర్మమిది యని నిశ్చయించుకొనుట కొఱకు) కర్మయోగమునే చేయవలయును. (అవిద్వాంసుఁడు సంగము కలిగియు విద్వాంసుఁడు సంగము లేకయు కర్మమును జేయఁదగు నని భావము.)

శ్లో॥ న బుద్ధిభేదం జనయే దజ్ఞానాం కర్మసఙ్గినాం ।
జోషయే త్సర్వకర్మాణి విద్వాన్ యుక్తః సమాచరన్॥ 26

టీ. విద్వాన్=ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు, అజ్ఞానాం=ఆత్మవిషయమై పూర్ణజ్ఞానము లేని కర్మసఙ్గినాం = కర్మయోగాధికారు లగు ముముక్షువులకు, బుద్ధిభేదం=కర్మమునం దాసక్తి గలబుద్ధికి మాఱుపాటును, న జనయేత్=పుట్టింపఁగూడదు, యుక్తః=కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాధనమగు ననుబుద్ధితో గూడినవాఁడై, సర్వకర్మాణి=సమస్తకర్మములను, సమాచరన్ = చక్కఁగా నాచరించుచున్నవాఁడై, జోషయేత్=ప్రీతిని గలిగింపవలయును.

తా. ఆత్మజ్ఞాన మంతగా లేమిచే జ్ఞానయోగము నవలంబింప శక్తిలేనివారు మోక్షమును పొందగోరి *అనాదికర్మవాసనవలన కర్మమే తమకు నియమితమై యుండుటచే కర్మయోగమునకే యధి

* కర్మవాసన యనఁగా ఉత్తరోత్తరపుణ్యపాపారంభకమైన పూర్వపూర్వపుణ్యపాపాంశవిశేషము. లేక, పూర్వపూర్వశరీరప్రేరణానుభవవిశేషజనితమై ఉత్తరోత్తరశరీరప్రేరణసమర్థమగు స్మృతికి హేతువై యుండు సంస్కారవిశేషము. మద్దెల, పిల్లనగ్రోవి మొదలగు వాద్యములను వాయించు సంస్కారమువలెనే.

కారు లై యుందురు. ఆత్మజ్ఞానము గలవాఁడు జ్ఞానయోగము నవలంబించెనేని వానిని జూచి అజ్ఞులగునట్టివారికి ఆత్మావలోకనమునకు కర్మయోగముకంటె మఱియొక సాధనము కలదనెడి బుద్ధిభేదము జనించును. కాఁబట్టి ఆశిష్టుఁడు జ్ఞానయోగాధికారియైనను తనవలన వారికట్టిబుద్ధిభేదము కలుగకుండుటకై జ్ఞానయోగాపేక్ష లేక కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాధన మగుననెడిబుద్ధితోఁ గూడిన వాఁడై, కర్మమునే చేయుచు వారికిని ఆకర్మలందెల్ల ప్రీతిఁ బుట్టింప వలయును.

అవ. కర్మయోగమును విద్వాంసుఁ డనుష్ఠించువిధమునకును అవిద్వాంసుఁ డనుష్ఠించువిధమునకును గల భేదమును తెలుపుచు కర్మయోగమునకుఁ గావలసినదైన ఆత్మయొక్క అకర్తృత్వానుసంధానప్రకారము నుపదేశించుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః ।
74 అహఙ్కారవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే॥ 27

టీ. ప్రకృతేః = ప్రకృతియొక్క - ప్రకృతికి సంబంధించిన, గుణైః=సత్త్వరజస్తమోగుణములచేత, సర్వశః= అనేకవిధములుగా, క్రియమాణాని = చేయఁబడుచున్న, కర్మాణి (ప్రతి) = కర్మములను గూర్చి, అహఙ్కారవిమూఢాత్మా=అహంకారముచేత తెలియని ఆత్మస్వరూపము గలవాఁడు, అహం= నేను, కర్తా=కర్తను, ఇతి = అని, మన్యతే=తలఁచుచున్నాఁడు-భ్రమించుచున్నాఁడు.

తా. దేహాత్మాభిమానముచేత ఆత్మస్వరూపము నెఱుఁగని వాఁడు ప్రకృతిసంబంధము లగు సత్త్వరజస్తమోగుణములచే తమ తమ కనురూపముగా నయ్యైవిధముల నాచరింపఁబడు కర్మములకు తానే కర్తయని తలఁచును. (అహంకార మనఁగా అనహమర్థమైన

ప్రకృతియందు అహమభిమానము-తానుగానట్టి దేహమే తానని తప్పుగా గ్రహించుట-అనగా దేహాత్మాభిమానము.)

శ్లో॥ తత్త్వవిత్తు మహాబాహో గుణకర్మవిభాగయోః ।
గుణా గుణేషు వర్తన్త ఇతి మత్వా న సజ్జతే॥ 28

టీ. హే మహాబాహో = అర్జునా, గుణకర్మవిభాగయోః = సత్త్వాదిగుణముల విభాగమందును వానిచేఁ జేయఁబడు కర్మముల విభాగమందును, తత్త్వవిత్ తు = తత్త్వము నెఱిఁగినవాఁడో, గుణాః=సత్త్వాదిగుణములు, గుణేషు = తమతమ కార్యములయందు, వర్తన్తే=ప్రవర్తించుచున్నవి, ఇతి—అని, మత్వా=తలఁచి, న సజ్జతే= సంగము కలిగియుండఁడు-తాను కర్త యని తలంపఁడు.

తా. సత్త్వరజస్తమోగుణములయొక్కయు వానిచేఁ జేయఁబడు కర్మములయొక్కయు విభాగములస్వరూపము నెఱింగినవాఁడు, సత్త్వాదిగుణములు తమతమ కార్యములయందుఁ బ్రవర్తించుచున్నవి యని యెంచి గుణకర్మములందు కర్త తానని తలంపఁడు.

శ్లో॥ ప్రకృతేర్గుణసమ్మూఢాః సజ్జన్తే గుణకర్మసు ।
76 75
తానకృత్స్నవిదో మన్దాన్ కృత్స్నవిన్న విచాలయేత్॥ 29

టీ. ప్రకృతేః=ప్రకృతియొక్క, గుణసమ్మూఢాః = సత్త్వాదిగుణములచే మోహముఁ జెందినవారు, గుణకర్మసు = గుణములయొక్క కర్మములయందు-గుణములచేఁ జేయఁబడు క్రియలందే, సజ్జన్తే=ఆసక్తులగుచున్నారు, అకృత్స్నవిదః=సంపూర్ణమైన ఆత్మజ్ఞానములేని, తాన్ =అట్టి, మన్దాన్ =మందబుద్ధులను, కృత్స్నవిత్= పూర్ణజ్ఞానము గలవాఁడు, న విచాలయేత్ =చలింపఁజేయఁగూడదు.

తా. సంపూర్ణజ్ఞానము లేనివారు ఆత్మదర్శనమునకై పూనియు ప్రకృతిగుణములవలన ఆత్మస్వరూపమును కలరీతిని నెఱుఁగనివారై

కర్మములందే ఆసక్తులగుచున్నారు (కాని ప్రకృతికంటె విలక్షణమైయుండెడి ఆత్మస్వరూపమునందు ఆసక్తులు కారు.) కావున వారు జ్ఞానయోగమునకు తగక కర్మయోగమునందే అధికారము గలవారై యుందురు. ఇట్టిమందబుద్ధు లయిన ఆ యసంపూర్ణజ్ఞానులను, సంపూర్ణజ్ఞానము గలవాఁడు తాను జ్ఞానయోగ మవలంబించుటచేత బుద్ధిచాంచల్యము నొందింపఁదగదు. వారు మందులు గాన తమంతట తమయాచారమును నిర్ణయించుకొను పాటవము లేక శ్రేష్ఠజనుల యాచారములనే యనువర్తింతురు. కాన కర్మయోగమును విడిచిన తన్నుఁ జూచి కర్మయోగమునుండి బుద్ధిచలించినవా రగుదురు. కావున శ్రేష్ఠుఁ డగువాఁడు జ్ఞానయోగాధికారి యయ్యును తాను గూడ కర్మయోగమునందే నిలిచి, ఆత్మస్వరూపజ్ఞానముచే అకర్తృత్వమును అనుసంధించుచు, వేఱొకసాహాయ్య మపేక్షింపక కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాధన మగు నని తెలుపుచు, దానియందు వారికి ప్రీతిఁ బుట్టింపవలయునని యర్థము. (జ్ఞానయోగాధికారి కర్మయోగము నవలంబించుట నికృష్టాధికారమును పరిగ్రహించుట యని శంకింపరాదు.) జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ జ్ఞానయోగమునకంటె ఈకర్మయోగమే మేలైన దని పూర్వమే చెప్పఁబడినది. కాఁబట్టి విశిష్టుఁడైనవాఁడు, లోకసంగ్రహముకొఱకు దీనినే చేయవలయును. ప్రకృతిబంధవిముక్తమైన శుద్ధాత్మయొక్క స్వభావమును ఇట్టి దని తెలిసికొని, దానంజేసి, గుణములే కార్యములను జేయు నని తెలియుటవలన వానియందే కర్తృత్వము నారోపించి కర్మము ననుష్ఠింపవలసినప్రకారము చెప్పఁబడినది. గుణములందు కర్తృత్వాను సంధాన మనఁగా 'ఆత్మకు *ఈ కర్తృత్వము స్వరూపప్రయుక్తము

---

* 'ఈ కర్తృత్వము' అనఁగా పుణ్యపాపాదికర్తృత్వ మని యర్థము. పురుషునికి ముక్తావస్థయందును స్వాభావికమైన కర్తృత్వము గలదు. కాని అది గుణసంపర్కమూలఁ గలిగిన కర్తృత్వముగాదు. ఇదియో గుణసంపర్కమూలమైన పుణ్యపాపా

77

గాదు; మఱి గుణసంపర్కమువలనఁ గలిగినది' అని యుక్తాయుక్త వివేకముచే గుణకృత మైనదిగా అనుసంధించుట.

అవ. ఆత్మలకి కర్తృత్వము గుణముచే నైనది గదా. అయినను ఆత్మలు భగవంతునికి శరీరమై యతనిచే నియమింపఁబడునవి యైయుండుట వానిస్వరూపము. కావున అవి గుణములకంటె భగవంతునికే ముఖ్యముగా పరతంత్రము లైయున్నవి వాని యిట్టి స్వరూపము నిరూపించుటవలన వానికి గుణములచే కలిగినకర్తృత్వము సైతము †పురుషోత్తముఁడును సర్వాత్మభూతుఁడు నగు భగవంతుని యందే ఆరోపించి కర్మములు చేయఁదగిన వని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్యాధ్యాత్మచేతసా ।
నిరాశీ ర్నిర్మమో భూత్వా యుధ్యస్వ విగతజ్వరః॥ 30

టీ. సర్వాణి=సమస్తము లగు, కర్మాణి=కర్మములను, మయి=నాయందు, అధ్యాత్మచేతసా = ఆత్మయందు నెలకొన్న మనస్సుచేత, సన్న్యస్య=సమర్పించి, నిరాశీః=వానిఫలములం దాశ లేనివాఁడవును, కావుననే, నిర్మమః=మమకారము లేనివాఁడవును, భూత్వా = అయి,

---

ములవలనఁ గలిగినకర్తృత్వ మని తెలియునది. మీఁదిశ్లోకమున కర్తృత్వము భగవంతునియం దారోపించుటను జెప్పఁగా నిట గుణములం దారోపించుటను జెప్ప నేల యన్నచో, గుణములం దారోపించునంతమాత్రముచేతను దేహాత్మవివేకాదులు సిద్ధించుటకొఱ కని తెలియునది.

† భగవంతుఁ డనుటచే తనియంతృత్వము ఉపాస్యత్వము ఫలప్రదత్వము మొదలైనవాని కుపయుక్తమైన కల్యాణగుణగణము గలవాఁ డనియు, హేయప్రత్యనీకుఁ డనియును, పురుషోత్తముఁ డనుటచే చిదచిత్తులను నియమించుకొఱకు వానిలోనఁ బ్రవేశించుట మొదలైన వానివలన హేయస్పర్శప్రసక్తియే లేని విలక్షణుఁ డనియు, సర్వాత్మభూతుఁ డనుటచే త్రిగుణాత్మకమైన యచిద్ద్రవ్యమునకుఁ గూడ తానే నియంత యనియుఁ దెలియుచున్నది.

విగతజ్వరః = సంతాపము లేనివాఁడగుచు, యుధ్యస్వ = యుద్ధము సేయుము.

తా. సర్వేశ్వరుఁడును సర్వభూతముల కంతరాత్మ యైన వాఁడు నగు నాయందు సర్వకర్మములను అధ్యాత్మచేతముతో సన్న్యసించి నిరాశియు నిర్మముఁడును విగతజ్వరుఁడును నై యుద్ధాదులైన విహితకర్మముల నన్నిటిని గావింపుము.

అధ్యాత్మచేత మనఁగా ఆత్మయందలి చేతస్సు; అనఁగా ఆత్మస్వరూపవిషయమై శ్రుతిశతములచే సిద్ధించిన జ్ఞానము. ఆ శ్రుత్యాదు లెవ్వి యన 'అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా...అన్తః ప్రవిష్టం కర్తారమేతం యజుషీ-ఆరణే-3-౧౧-౨౧-౨౩) 'య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాన్తర్యా మ్యమృతః (బృ-౫.౭-౨౩) ఇత్యాదిశ్రుతులు, ఈయాత్మ పరమపురుషుని చేతనే ప్రవృత్తి గలదై యతనికి శరీరమై యుండు ననియు పరమపురుషుఁడే దీనిని ప్రవర్తింపఁజేయువాఁ డనియు చెప్పుచున్నవి. 'ప్రశాసి తారం సర్వేషామ్' (మను-౧౨-అ-౧౨౨) ఇత్యాది స్మృతులును జెప్పు చున్నవి. 'సర్వస్య చాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతి ర్జ్ఞాన మపోహనంచ' (గీత-౧౫-౧౫) 'ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశే ఽర్జున తిష్ఠతి। భ్రామయ న్సర్వభూతాని యన్త్రారూఢాని మాయయా' (గీత-౧౮-౬౧) అని యిందును మీఁదఁ జెప్పఁబడుచున్నది. కాఁబట్టి ఆత్మలు నాకు శరీరమై నే నెట్లు ప్రవర్తింపఁజేయుదునో యట్లు ప్రవర్తించుట స్వరూపముగాఁ గలవి యని వాని యిట్టి *స్వరూపమును

---

* 'మయి సర్వాణి కర్మాణి సన్న్యస్య అధ్యాత్మచేతసా' అని అధ్యాత్మ చేతస్సుతో, (అనగా ఆత్మవిషయమైన జ్ఞానముతో), భగవంతునియందు సర్వకర్మముల కర్తృత్వము సన్యసించుట చెప్పబడినదిగదా. ఆత్మవిషయజ్ఞానముచేక ర్తృ

అనుసంధించుచు, దానం జేసి యిట్టిస్వరూపముగలవి తమంతట కర్తలు కాఁజాలవు గనుక కర్మము లన్నియు నాచేతనే చేయఁబడుచున్నవని తలఁచి, వానినెల్ల పరమపురుషుఁడ నగునాయందు సన్న్యసించి, అవి కేవలము న న్నారాధించుటలుగా నెంచి, వానిఫలములందు ఆశ వదలి, కావుననే కర్మములందు మమకారము విడిచినవాఁడవై, జ్వరముమాని, యుద్ధాదికమును జేయుము. అనగా *'పరమపురుషుఁ

త్వము సన్న్యసించుట యెట్లు సిద్ధించు నన్నచో శరీరమునకు ఆత్మ శరీరియై తాను నడుపునట్లే శరీరము ప్రవర్తించునుగాని, అది తనంతట కొంతేసూత్రమును బ్రవర్తింపఁజాలదు అట్లే, ఆత్మకు శరీరి యగు భగవంతుఁడు తనశరీరమైన ఆత్మను నడపునట్లు అది ప్రవర్తించునే కాని తనంతటఁ గొంచెమేనియుఁ బ్రవర్తింపఁజాలదు. ఇట్లు భగవంతునికి శరీరమై కావున భగవంతునిచేతనే ప్రవృత్తి గలిగియుండుట ఆత్మకు స్వరూపమగును. ఆత్మకు గలయిట్టి స్వరూపమును దెలిసినయెడల దానికిఁ గల ప్రవృత్తియంతయు తనంతటఁ గలిగినదిగాదనియు తచ్ఛరీరి యైనభగవంతునిచేతనే కలుగున దనియుఁ దెలియవచ్చును. అనఁగా నది చేయు కార్యములకెల్ల భగవంతుఁడే కర్తయని తేటపడును. కాన ఆత్మస్వరూపవిషయమైన జ్ఞానము, ఆత్మచేయు కర్మములన్నింటికర్తృత్వమును భగవంతునియందే సన్న్యసించునట్లు చేయునని గ్రాహ్యము. మఱియు యీశ్లోకమునఁగల 'సన్న్యస్య' 'నిరాశీః' 'నిర్మమః' అను మూఁడుపదములును కర్తృత్వత్యాగము, ఫలత్యాగము, స్వకీయతాసంగ త్యాగము, అను మూఁటిని వరుసగా గుఱించినవనియు, వానిలో పూర్వపూర్వమైనది ఉత్తరోత్తర మైనదానికి హేతువనియుఁ దెలియునది. స్వకీయతాసంగత్యాగమనఁగా ఒకవస్తువును తనదిగా తలచి యందు కలిగియుండుసంగమును త్యజించుట యని యర్థము

* ఈశ్వరునియందు జీవునికర్తృత్వము సన్న్యసింపఁబడినయెడల జీవుఁడగు నర్జునునిఁజూచి 'యుధ్యస్వ' అని కర్తగా నిర్దేశించుటయెట్లు? వీఁడు 'నిరాశీః' అన్నట్లు ఆశలేనివాఁడైనచో, కర్మము పరమపురుషారాధన మైననుగూడ, అం దాశలేక ఎట్లు ప్రవర్తించును? మఱియు వీఁడు 'నిర్మమః' అన్నట్లు నాదికాదు, అని మమతలేనివాఁడగునేని, 'ఈకర్మము నాది' యని మమతతో కర్మమును జేయుట యెట్లు? తనవ్యాపారమునే తాను అనుసంధింపనియెడ త్యాగము సేయువ్యాపార మును సైతము తలంపఁడు? ఇట్లు త్యాగమే తలఁపకుండఁగా 'విగతజ్వరః' అని జ్వరమును త్యజించుటెట్లు? అని శంకరాగా 'పరమపురుషుఁడు...కర్మయోగమునే చేయుమని యర్థము' అనువాక్యముచే పరిహారము చెప్పఁబడినది. అనఁగా పరమ

డగు సర్వేశ్వరుఁడు సర్వస్వామి గనుక తనకు శేషమై యుండుటచే తనది యగు ఆత్మను కర్తగాఁ గాని, తనయాత్మవి యగుటచే తనవియే యగు హవిస్సు మొదలైన యుపకరణముల చేత, తన్నారాధించు ప్రయోజనమునకే, తానే, తనకర్మములను చేయించుచున్నాఁడు. నా దేమియు లేదు' అని యనుసంధించి యిట్లు కర్మములందు మమత మానినవాఁడవై 'ప్రాచీనములై అనాదికాలప్రవృత్తము లైన యనంతపాపసంచయముల చేత నే నెట్లగుదునో' యనియెడి లోపలి పరితాపమును వీడి, పరమపురుషుఁడే కర్మముల చేత నారాధితుఁడై బంధమునుండి విడిచిపుచ్చునని సుఖముగా కర్మయోగమునే చేయుమని యర్థము, ఈశ్వరునియొక్క సర్వేశ్వరత్వమును సర్వశేషిత్వ

పురుషుఁడు సేయించుకర్తయై జీవునిని చేయుకర్తగాఁగొనుటవలన 'యుధ్యస్వ' అనుట యొప్పుచున్నది. 'నిరాశీః' అనగా కర్మముయొక్క ఫలమునందుమాత్రమే ఆశలేని వాఁడను గాని కర్మములయొక్క స్వరూపమునందుఁ గాదు. కర్మస్వరూపమునందుఁ గాని యాశ యుండనేల: యన్నచో, అదిభగవదారాధనరూపమె కావున, దానిచే భగవంతు నారాధించుప్రయోజనము సిద్ధించును. భగవదారాధనమందుఁగాని యాశ యేల? యన్నచో, భగవంతుఁడు శేషి, జీవుఁడు శేషభూతుఁడు. శేషభూతునికి, శేషికతిశయము గూర్చుటయే ప్రయోజనము. ఇదియే వేదార్థసంగ్రహమున 'పరగతాతిశయాధానేచ్ఛయా ఉపాదేయత్వమేవ యస్య స్వరూపం సశేషః; పరశ్శేషీ' 'భగవంతుని కతిశయముఁ గూర్చు కోరికచేతనే ఉపాదేయమై యుండుట యెవని స్వరూపమో వాఁడు శేషభూతుఁడు. పరుఁడు శేషి' అని యున్నది. కాబట్టి శేషభూతుఁడగుజీవునకు శేషి కారాధనరూపమైన కర్మముయొక్క స్వరూపమునందు ఆశ లేకుండినచో స్వస్వరూపమునకే భంగమగునుగాన వానికి కర్మస్వరూపమందాశ యావశ్యకము. నిర్మముఁ డనఁగా 'ఈశ్వరుఁడు తనకర్మములను తానే చేయించుకొనుచున్నాఁడు' అని కర్మములందు 'నాది కాదు' అనునిర్మమతను అనుసంధించువాఁ డనియర్థము. ఇట్లు, నిర్మమత యనఁగా 'కర్మము నాదిగాదు' అని యనుసంధించుటే కాని 'కర్మము నాది గాదు' అని చేయక యూరకుండుట గాదు. భగవంతుఁడు సర్వేశ్వరుఁడుగాన తానిష్టపడినదెల్ల తానే చేసికొనుటకు శక్తుఁ డయ్యును, తనకు శేషభూతులైనజీవులకు శాస్త్రవశ్యత్వము తత్ఫలభోగము మొదలైనవి సిద్ధించుకొఱకు వారిని కర్తలనుగాఁ గావించుచున్నాఁ డని భావము, ఇట్లు 'యుధ్యస్వ' యనుటయు 'నిరాశీః' 'నిర్మమః' అనుటయు నొప్పునని తెలియునది.

ము ‘తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమంచ దైవతం (శ్వే. ఉ-౬-అ-౭ వా). పతిం విశ్వస్య (తై. నా. ౧౧-౩-౨౦౮) ‘పతిం పతీనామ్’ (శ్వే. ఉ.౬-అ-౭-వా) ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధము గదా. ఈశ్వరత్వ మనఁగా నియంతృత్వము. శేషిత్వ మనఁగా పతిత్వము. 78

అవ. ఇదియే సాక్షాదుపనిషత్సారభూత మైనయర్థ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *యే మే మత మిదం నిత్య మనుతిష్ఠన్తి మానవాః ।
శ్రద్ధావన్తోఽనసూయన్తో ముచ్యన్తే తేఽపి కర్మభిః॥ 31

---

* ఇట ‘యే...నిత్యమనుతిష్ఠన్తి శ్రద్ధావన్తః’ ‘అనసూయన్తః’ అనుమూఁడును ఏకవాక్యగతము లగుటచే మూఁటిచేతను ఒకతెగవారే చెప్పఁబడఁగూడదా యని శంక రాఁగా ‘తేఽపి’ అనుచోఁగల అపిశబ్దము ‘నిత్యమనుతిష్ఠన్తి’ అను నిత్యానుష్ఠాత లను వేఱుగను, శ్రద్ధావంతులు అనసూయువులు అనునిరుతెగలను వేఱుగను, జేయు చున్నది గాన నందఱు నొకతెగగా రని భావము. ఎట్లనఁగా ‘తేఽపి’ ‘వారుగూడ’ అనుటచే అపిశబ్దమువలన సముచ్చయముగాని అపకర్షముగాని తెలియుచున్నది. అనఁగా ‘నిత్యానుష్ఠాతలేకాక యితరులైన యధికారులుగూడ’ అని నిత్యానుష్ఠాత లతో ఇతరాధికారులను సముచ్చయము చేయవచ్చును. లేక, ‘పూర్వోక్తులైన జ్ఞాన యోగులేకాక నిత్యానుష్ఠాతలుగూడ నని జ్ఞానయోగులకంటె నిత్యానుష్ఠాత లగుకర్మ యోగులకు అపకర్షము (తక్కువపాటును) సూచింపవచ్చును. మొదటిపక్షమునఁ జెప్పబడిన యితరాధికారులు, ఇది కర్మయోగప్రకరణము గాన, జ్ఞానయోగులు గారు. రెండవపక్షమున కర్మయోగులకుఁ దక్కువ పాటుచెప్పుట మిక్కిలి యనుచి తము. మఱియు నిత్యానుష్ఠాతలు అశ్రద్ధాళువులుగను అసూయువులుగను నుండరు; శ్రద్ధావంతులుగను అనసూయువులుగను యుందురు. కాన వారికి ‘శ్రద్ధావన్తః’ ‘అనసూయన్తః’ అని విశేషణములు పెట్టుట వ్యర్థము. కనుక నీవిశేషణములు వేఱుతెగవారికే తప్పక యన్వయింపవలయును. కాన ‘అపి’ శబ్దము, సముచ్చయము చేయు ప్రథమపక్షమున మూఁడు తెగలవారినిని సముచ్చయము చేయవలయును; అపకర్ష పరమైన రెండవపక్షమునందు మొదటితెగ వారికన్నను తక్కువవారినేని సూచింపవలయును. కనుక నిత్యానుష్ఠాతలు వేఱు అనియు తక్కిన యిరుదెగలవారును వేఱనియు గ్రాహ్యము. అయినను అనుష్ఠాతల కును, అనుష్ఠానములేక కేవలము శ్రద్ధయు యనసూయయుమాత్రముగలవారికిని సమాన

టీ. యే మానవాః = ఏమనుష్యులు, మే = నాయొక్క, ఇదం మతం = ఈయభిప్రాయమును, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, అనుతిష్ఠన్తి = ఆచరించుచున్నారో, శ్రద్ధావన్తః = ఆస్తిక్యబుద్ధి కలవారై యుందురో, అనసూయన్తః = అసూయ లేక యుందురో, తే అపి = వారుగూడ, కర్మభిః = సంసార హేతువు లగుకర్మములనుండి, ముచ్యన్తే = విడువం బడుచున్నారు.

తా. శాస్త్రాధికారులైన యే మానవులు నాచే చెప్పంబడిన యీమతమునే శాస్త్రార్థమని నిశ్చయించి యట్లే ఆచరించుచున్నారో ఎవరు ఆచరింపకపోయినను ఈశాస్త్రార్థమునందు శ్రద్ధాళువులై యుందురో ఎవరు శ్రద్ధలేకపోయినను 'శాస్త్రార్థ మిట్లుండ నేరదు' అని మహాగుణమైన యీ శాస్త్రార్థమునందు అసూయచేత తప్పులు చెప్పకుందురో, వారందఱుంగూడ బంధహేతువులై అనాదికాలప్రవృత్తము లగుసమస్తకర్మములనుండి విముక్తులగుదురు. ('తేఽపి కర్మభిః' అని యిట అపి శబ్దముచే వీరిని వేఱుచేయుటయైనది. ఈశాస్త్రార్థమునందు శ్రద్ధగలిగియు అసూయలేకయు నుండువారు ఇప్పుడు దీని ననుష్ఠింపకపోయినను శ్రద్ధకలిమిచేతను అసూయలేమిచేతను పాపములు క్షీణించి త్వరలో నీశాస్త్రార్థమునే యనుష్ఠించి బంధవిముక్తిం బొందుదురని భావము.)

అవ. భగవంతుని కభిమతమైన యీ యుపనిషదర్థమును అనుష్ఠింపనివారికిని దీనియెడల శ్రద్ధ లేనివారికిని అసూయపడువారికిని కలుగుదోషమును జెప్పుచున్నాఁడు.

ఫలము చెప్పినయెడల, అనుష్ఠానము విధించుశాస్త్రము వ్యర్థమగునే యని శంకరాఁగా, 'ఇప్పుడు దీనిని అనుష్ఠింపకపోయినను...' ఇత్యాదిపరిహారము చెప్పంబడినది. శ్రద్ధయు అనసూయయు 'ధర్మశ్శ్రుతో వా దృష్టో వా స్మృతో వా కథితోఽపి వా । అనుమోదితో వా రాజేన్ద్ర పునాతి పురుషం సదా' అని భారతమున పాపమును బోఁగొట్టునట్లు చెప్పంబడియున్నది.

శ్లో॥ యే త్వేత దభ్యసూయన్తో నానుతిష్ఠన్తి మే మతమ్।
*సర్వజ్ఞానవిమూఢాంస్తాన్ విద్ధి నష్టా నచేతసః॥ 32

టీ. యేతు=ఎవ్వరైతే, మే=నాయొక్క ఏతత్ మతం = ఈ యభిప్రాయమును, అభ్యసూయన్తః = ద్వేషించువారలై, నానుతిష్ఠన్తి =ఆచరింపరో, తాన్=వారిని, సర్వజ్ఞానవిమూఢాన్ = అన్ని జ్ఞానములయందు మిక్కిలి మూఢులనుగాను, నష్టాన్ = చెడినవారిని గాను, అచేతసః=చేతస్సు లేనివారినిగాను-(చేతస్సు=మనస్సు), విద్ధి= తెలిసికొనుము.

తా. ఎవరు 'ఈసమస్తాత్మలును నాశరీరమై నన్నే యాధారముగాఁ గలవై నాకు శేషమై నాచేతనే నడపఁబడునవై యున్నవి' అను నామతమును అనుసంధింపక సమస్తకర్మముల నాచరింతురో, ఎవరికి దానియందు శ్రద్ధలేదో, ఎవరు దానియెడల నసూయపడుచుందురో వారు వస్తుయాథాత్మ్యనిశ్చయములేక చెడి విపరీతజ్ఞానులై అన్నిట విశేషించి మూఢులైనవా రని యెఱుంగుము.

అవ. ఇట్లు ప్రకృతిసంసర్గము గల జీవునకు కర్తృత్వము గుణోద్రేకమువలనఁ గలుగుచున్నదనియు ఆకర్తృత్వము పరమపురుషాధీన మైనదనియు అనుసంధానము చేయుచు, కర్మయోగమునకుఁ దగినవాఁడుగాని, జ్ఞానయోగమునకుఁ దగిన వాఁడుగాని, కర్మయోగము సుకరమై అప్రమాదమై ఆత్మజ్ఞానము లోపలఁగలదై నిరపేక్షసాధన మైయుండుటచేతను, జ్ఞానయోగము దుష్కరమై సప్రమాదమైయుండుటచేతను, శరీరధారణాదులకును కర్మమే యపేక్షితమగుటచేతను, కర్మయోగమునే చేయవలయుననియు, విశిష్టుఁ డైనవాఁడో

*'సర్వజ్ఞానవిమూఢాః' అనఁగా సమస్తములైన జ్ఞానములందును విశేషించి మూఢులైనవారనుట. ఆత్మస్వరూపముయొక్క కలరూపు తెలియనివా రగుటచే 'నేను' 'నాది' ఇత్యాదులైన యెఱుకలన్నిటియందును ఎఱుఁగఁదగిన యాయావస్తువులయొక్క స్వరూపములను (కలరూపులను) తెలియనివా రనుట.

విశేషించి దానినే లోకసంగ్రహముకొఱకు చేయవలయు ననియు ఇంతవఱకుఁ జెప్పఁబడినది. ఇఁక నీయధ్యాయము మిగతభాగమున జ్ఞానయోగము దుష్కర మగుటచే ప్రమాదముతోఁ గూడినదని చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ *సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతే ర్జ్ఞానవానపి।
ప్రకృతిం యాన్తి భూతాని నిగ్రహః కిం కరిష్యతి॥ 33

టీ. జ్ఞానవానపి = జ్ఞానవంతుఁడై నను, స్వస్యాః = తనదగు, ప్రకృతేః=ప్రకృతికి-ప్రాచీనవాసనకుఅనుట, సదృశం=అనుగుణముగా, చేష్టతే=వ్యాపారములు చేయుచున్నాఁడు, భూతాని = ప్రాణులు, ప్రకృతిం = అనాదికాలప్రవృత్త మగువాసనను, యాన్తి = అనుస రించుచున్నవి, నిగ్రహః=శాస్త్రకృతనియమనము, కిం కరిష్యతి=ఏమి చేయఁగలదు ?

---

* 'సదృశంచేష్టతే స్వస్యాః ప్రకృతేర్జ్ఞానవానపి' 'జ్ఞానవంతుఁడుగూడఁ దన ప్రకృతికిఁ దగునట్టుగా చేష్టలు చేయుచున్నాఁడు' అనుచో అపిశబ్దముచే ప్రకృతి కనుకూలమైన ప్రవృత్తి లేనిజ్ఞానవంతుఁడుగూడ ప్రకృతి ననుసరించి చేష్టలు చేయు చున్నాఁడని సిద్ధించుచున్నది. కనుక 'జ్ఞానవాన్' అనుచో జ్ఞానము, ప్రకృతికి అనుకూలమైన ప్రవృత్తికి విరోధి యైనజ్ఞానముగా నుండవలయును. లౌకికజ్ఞానము అట్టి ప్రవృత్తికి విరోధికాదు గావున నది యిచటి జ్ఞానము కానేరదు. ఆత్మసాక్షాత్కార పర్యంత మయినజ్ఞానమున ప్రకృతి ననువర్తించు ప్రసక్తియే కలుగదు గావున నదియు నీజ్ఞానము గానేరదు. కాన నేజ్ఞానము నవలంబించి పురుషుఁడు జ్ఞానయోగమునఁ బ్రివర్తించుట కుత్సహించునో యట్టిజ్ఞానమే యిట వివక్షితము. ఇది ఆత్మస్వరూప విషయముగా శాస్త్రజన్య మయినజ్ఞానమే యగును. కాన 'జ్ఞానవానపి' అనుటకు నిట 'ప్రకృతి...ప్రతిపాదించునని జ్ఞానముగలవాఁడు గూడ' అని చెప్పఁబడిన దని గ్రాహ్యము. మఱియు చేతనులప్రవృత్తిరూప మైనచేష్టకు అసాధారణకారణము రాగద్వేషములు. ఇవియే అనంతరశ్లోకమునఁ జెప్పబడుచున్నవి. ఈరాగద్వేషము లకు మూలము ప్రాచీనవాసనయే. కాన నిట ప్రకృతిశబ్దమునకు ప్రాచీనవాసన యనఁబడినది. ప్రాచీనవాసనచేతనే ప్రవృత్తిరూప మైనచేష్ట కలుగుచున్న దని భావము.

తా. ప్రకృతిబంధరహిత మైనయాత్మస్వరూప మిట్టిది. దానినే సర్వవిధముల ననుసంధింపవలయును' అని శాస్త్రములు ప్రతిపాదించుట నెఱింగినవాఁడు గూడ తన ప్రాచీనవాసన కనుగుణముగా ప్రాకృతవిషయములయందే ప్రవర్తించుచున్నాఁడు. ప్రకృతిసంబంధము గలసమస్తప్రాణులును అనాదికాలప్రవృత్త మగువాసననే యనువర్తించుచున్నవి. అట్టివాసనను వెంటనంటునట్టి ప్రాణులను శాస్త్రకృతనియమన మేమి సేయఁగలదు ? (*అనఁగా అనాదివాసన బలీయ మైనది గనుక శాస్త్రజన్యజ్ఞానము వారిని అట్టిమార్గమునుండి నిరోధింపఁ జాలదు.)

అవ. భూతములు ప్రకృతిని అనువర్తించుప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియ స్యేంద్రియ స్యార్థే రాగద్వేషౌ వ్యవస్థితౌ ।

టీ. ఇన్ద్రియస్య = జ్ఞానేంద్రియములయొక్క, అర్థే = విషయమగుశబ్దాదులందును, ఇన్ద్రియస్య = కర్మేంద్రియములయొక్క, (అర్థే=విషయమగు వచనాదులయందును.) రాగద్వేషౌ-రాగ = విషయముల ననుభవింపవలయు ననెడి కోరికయు, ద్వేషౌ=ఆయనుభవమునకు ప్రతిబంధకము కలిగినప్పుడు పుట్టు క్రోధమును, వ్యవస్థితౌ = వర్జింపరానట్లు ఏర్పడియున్నవి.

తా. శ్రోత్రాది జ్ఞానేంద్రియములకు తమవిషయము లగు శబ్దాదులందును, వాగాదికర్మేంద్రియములకు తమ విషయములగు వచనాదులందును, ప్రాచీనవాసనవలన రాగము త్రోసిపుచ్చరానట్లు నెలకొని యుండును. ఇట రాగము, విషయముల ననుభవింపవలయు నని యువ్విళ్ళూరుచుండురూపమున నుండును. ఆయనుభవమునకు

---

* అనాదికాలప్రవృత్త మైన అచిత్తుతోడిసంసర్గమువలనఁ గలిగిన దై, అపరోక్షమై, దేహాత్మభ్రమజనితమై, అత్యంత ప్రవృద్ధమైన వాసనను, ఇప్పటిదై, పరోక్షమై, శాస్త్రజన్యమైన జ్ఞానము తటాలున ఖండింపనేరదని భావము.

అడ్డు కలిగనేని ద్వేషము త్రోసిపుచ్చరానిదై తప్పక కలిగియుండును. (ఇట్టిరాగద్వేషములు రెండును, జ్ఞానయోగమునకుఁ బూని యింద్రియముల నెల్ల నడఁచియున్నట్టివానిని బలాత్కారముగా తమవశము చేసికొని తోడనే తమకార్యములందు ప్రవేశింపఁజేయుచున్నవి. కావున వాఁడు ఆత్మస్వరూపానుభవమునకు విముఖుఁడై చెడిపోవుచున్నాఁడు. అని భావము.)

శ్లో॥ తయో ర్న వశ మాగచ్ఛేత్తౌ హ్యస్య పరిపన్థినౌ॥ 34

టీ. తయోః=ఆరాగద్వేషములకు, వశం = అధీన మైయుండుటను, న ఆగచ్ఛేత్=పొందఁగూడదు, హి=ఏకారణమువలన, తౌ = ఆరెండును, అస్య=వీనికి, పరిపన్థినౌ = శత్రువులు-జ్ఞానాభ్యాసమును చెఱుపునవనుట.

తా. *జ్ఞానయోగ మారంభించునపుడు రాగద్వేషములకు వశమై చెడిపోవకుండవలయును. ఈరెండును వానికి జయింపరాని శత్రువులు కావున వానిజ్ఞానాభ్యాసమును భంగపఱుచును.

అవ. యుద్ధాదిరూప మైనకర్మయోగముగూడ దుఃఖరూపమగుటచే యథావత్తుగా చేయుటకు అశక్యముకాదాయనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

79 శ్లో॥ శ్రేయాన్ స్వధర్మో విగుణః పరధర్మా త్స్వనుష్ఠితాత్ ।
స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః పరధర్మో భయావహః॥ 35

టీ సు అనుష్ఠితాత్=సాంగముగా అనుష్ఠింపఁబడిన దైన- పరధర్మాత్=జ్ఞానయోగముకంటెను. స్వధర్మః = తనధర్మమువంటి

---

*కర్మయోగారంభమునందైతే చిరకాలముగా నలవాటుపడియుండు విషయములవంటి విషయములయందే ప్రవృత్తిగలిగియుండును గాన రాగద్వేషములు బలాత్కారము చేయఁజాలవు; జ్ఞానయోగారంభమునందో అలవాటులేని విషయములందు ప్రవృత్తి గనుక నవి బలాత్కారము చూపు నని భావము.

దైనకర్మయోగము, విగుణః (అపి)=అంగవైకల్యము గలదైనను, శ్రేయాన్=మేలయినది, స్వధర్మే=తనధర్మమగు కర్మయోగమునందు (వర్తించువానికి), నిధనమపి = మరణమైనను, శ్రేయః = శ్రేష్ఠము, పరధర్మః=అన్యధర్మమగు జ్ఞానయోగము, భయావహః= భయమును గలుగఁ జేయునది.

తా. 'కార్యతే హ్యవశః కర్మ' అనునట్లు ప్రకృతి తన గుణముల ద్వారా పురుషుని చేత కర్మములను జేయించుచునే యుండును. అట్టి ప్రకృతిసంసర్గము గలవానికి కర్మయోగము సుకరమగుటచే వానికది *స్వధర్మమే యగును. అది అంగవైకల్యమేదైనను కలిగి

---

* ఇట స్వధర్మపరధర్మశబ్దములు వర్ణాశ్రమాదులంబట్టి ప్రయుక్తములైనవి గావు. స్వవర్ణాశ్రమధర్మములు తప్ప పరవర్ణాశ్రమధర్మములు నిషిద్ధములే యై యుండుటచే నిట క్రొత్తగా నిషేధింప నక్కఱ లేదు. మఱి యిట వానికి ప్రసక్తియు లేదు. ఇట ప్రసక్తాంశములు కర్మయోగ జ్ఞానయోగములు. కనుక స్వధర్మ పరధర్మశబ్దములు స్వశక్యధర్మ పరశక్యధర్మములను (అనఁగా ప్రకృతములైన కర్మయోగ జ్ఞానయోగములను) గుఱించినవే కావలయును వానిలో కర్మయోగమునకు 'విగుణ' మనియు జ్ఞానయోగమునకు 'స్వనుష్ఠిత' మనియు విశేషణము లుంపఁబడినవి. విగుణ మనఁగా అంగవైకల్యముతోఁ గూడినది. విగుణమైన కర్మయోగమునకు ప్రతియైనది గాన జ్ఞానయోగమునకు స్వనుష్ఠిత (సు+అనుష్ఠిత) మను విశేషణమున 'సు' అనుటకు సగుణమైనదని యర్థము సేయఁబడియెను. 'అనుష్ఠిత' మనుటకు 'చక్కఁగా అనుష్ఠింపఁబడిన'దని యర్థము సేసినచో, అట్లనుష్ఠింపఁబడిన జ్ఞానయోగమునకు ఫలము తప్పక సిద్ధించునుగాన, ఫలయుక్తమైన జ్ఞానయోగమును కర్మయోగముకంటె తక్కువగాఁ జెప్ప నొప్పదు. అయినను వానిని తక్కువగా నిట చెప్పియుండుటచే 'అనుష్ఠిత' మనఁగా భూతార్థకక్రియనుబట్టి 'కొంతకాల మనుష్ఠింపఁబడి పిదప విచ్ఛేదమునొందిన' దని యర్థము సేయుట యొప్పును. కనుక 'స్వనుష్ఠిత' మైన-(అనఁగా సగుణమై స్వరూపవిచ్ఛేదము గలిగిన) జ్ఞానయోగముకంటె విగుణమై స్వరూపవిచ్ఛేదము లేని కర్మయోగమే మేలని యర్థము. స్వరూపమున విచ్ఛిన్న మగుదానికి ఫలమే కలుగదు గాన అది సగుణమైనను ప్రయోజనము లేదు. విగుణమైన దయ్యును స్వరూపమున విచ్ఛిన్నము కానిదై సాగుచుండినయెడల దానికి ఫలము తప్పదు కాన ప్రయోజనము గలదు. కాన నిట్టి కర్మయోగమే శ్రేయ మని భావము అయినను కర్మయోగమునకు విచ్ఛేదము కలుగకుండుట యెట్లు; జ్ఞానయోగమునకుఁ గలుగుట

గుణము లేనిదైనను ప్రమాదముఁ గలుగనీయదు. జ్ఞానయోగము ప్రకృతిసంసర్గము గలవానికి అశక్యమగుటచే వానికి అది పరధర్మమే యగును. అది గుణము గలదైనను కష్టసాధ్యమగుటచేత కొంత కాలమే యనుష్ఠింపబడినదై ప్రమాదముతోఁ గూడినదయ్యు నుండును. కాఁబట్టి పరధర్మమువంటిదైన జ్ఞానయోగమునకంటె స్వధర్మమే యనఁదగు కర్మయోగము మేలైనది. మఱియు ప్రకృతిసంసృష్టుఁడైనవానికి, కర్మయోగము స్వయముగాఁ గయికొనుటకుఁ దగియుండుటచే స్వధర్మమగును గాన నట్టి కర్మయోగము వర్తించుచున్నపుడు వానికి ఒకజన్మమందు ఫలము లభింపక మరణము గలిగినను మేలే యగును. ఏలనఁగా, కర్మము వానికి నియతమై స్వాభావికముగా నుండును గనుక నిప్పటి కది అంగవికలమై యుండినను,

---

యెట్లు? అన్నచో, కర్మయోగమున నింద్రియములు తమ కలవాటుపడి యున్నవిషయములవంటి విషయములందే ప్రవర్తించుచున్నవి. కావున నది మిక్కిలి శక్యముగా నుండును కావుననే దానిని 'స్వయముగాఁ గయికొనుటకుఁ దగియుండుటచే స్వధర్మమగును' అనఁబడెను. ఇట్టిది గావున దాని కంతగా విచ్ఛేదము కలుగఁజాలదు. జ్ఞానయోగమున నింద్రియవ్యాపారములనే యుడుపవలసి యుండుటచే నది యశక్యము గాన ప్రమాదగర్భమైనదును విచ్ఛిన్నమగును. కావుననే దానిని 'స్వయముగాఁ గైకొనుటకు అశక్యమగు' ననఁబడెను. కర్మయోగము విచ్ఛేదము లేనిదైనను విగుణముగా (అనఁగా అంగవికలముగా) నుండినయెడల ఫలమెట్లు కలుగు నన్నచో, నది యీజన్మమున ఫలము గలిగింపకపోయినను సులభమై యుండుటవలన నిర్విఘ్నముగా సాగుటచే జన్మాంతరమందు అవికలమైనదిగా నేర్పడి తన్మూలమున ఆత్మావలోకనఫలము కలిగించు నని యెఱుఁగునది. కావుననే 'ఏభంగను...సంభవింపవచ్చును' అనబడినది. ఈ కర్మయోగమును ఆత్మదర్శనఫలముకొఱ కయినది గాన కామ్యకర్మములవలె ఫలాభిసంధి గలదయినను ఇది జన్మాంతరమందేని ఫలము నిచ్చును. విగుణమైనందులకు ఫలము విలంబముగాఁ గలుగు నింతేకాని, కామ్యకర్మమువలె ఫలమే లేనిది గాదు. ఇప్పుడు విగుణమైనను జన్మాంతరమున సగుణమగును. అయినను వెంబడిజన్మమునందే ఫలము నిచ్చుననుట నిర్ణయింపరాదు. వెంబడి జన్మముననో దాని కవ్వలిజన్మముననో ఫలము కలుగవచ్చును. కావుననే 'అవికలముగా ననుష్ఠించుట సంభవించును' అని కేవలము అవికలత్వము (అనఁగా సగుణత్వము) సంభవించుటమాత్రమే చెప్పబడెను గాని, ఫలసిద్ధి చెప్పఁబడినది గాదు.

'నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి' అనునట్లు, అది ఏభంగము నొందక సాగు చుండునుగాన మఱొకజన్మమందేని దానిని అవికలముగా ననుష్ఠించుట సంభవింపవచ్చును. ప్రకృతిసంసర్గము గలవానికి జ్ఞానయోగము స్వయముగాఁ గైకొనుటకు అశక్య మగును గాన నది వానికి పరధర్మమే యగును. అట్టిజ్ఞానయోగము ప్రమాదగర్భ మగుటవలన నడుమవిచ్ఛేదము నొందవచ్చును. స్వరూపమున విచ్ఛిన్నమైనదానికి జన్మాంతరముననను ఫలము కలుగనేరదు గాన నిది భయంకరమైనది. (విచ్ఛిన్న మైనజ్ఞానయోగపు ఫలమునకంటె విగుణ మైనకర్మయోగపు ఫలము త్వరితమని భావము.)

అర్జున ఉవాచ :

80 81

శ్లో॥ అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః।
అనిచ్ఛన్నపి వార్ష్ణేయ బలా దివ నియోజితః॥ 36

టీ, వార్ష్ణేయ = కృష్ణా, అథ = ఇఁకను, అయం పూరుషః = జ్ఞానయోగమునందు ప్రవర్తించిన యీపురుషుఁడు, అనిచ్ఛన్నపి = విషయానుభవమును కోరనివాఁడైనను, కేన = ఏహేతువుచేత, ప్రయుక్తః = ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడై, బలాత్ = బలాత్కారముగా, నియోజిత ఇవ=నియోగింపఁబడినవానివలె, పాపం = విషయానుభవరూప మగుపాపమును, చరతి=ఆచరించుచున్నాఁడు.

కృష్ణా, జ్ఞానయోగమున బ్రవర్తించినపురుషుఁడు విషయానుభవమునం దిచ్ఛ లేనివాఁ డైనను బలాత్కారముగా నియోగింపఁబడినవానివలె దేనిచేత బ్రేరితుఁ డై విషయానుభవరూప మైన 82 పాపము నాచరించుచున్నాఁడు? (అనఁగా విషయానుభవరూపమైన యనర్థమును బొందుచున్నాఁడు.)

శ్రీభగవానువాచ :

శ్లో॥ కామ ఏష క్రోధ ఏష రజోగుణసముద్భవః ।
మహాశనో మహాపాప్మా విద్ధ్యేన మిహ వైరిణమ్॥ 37

టీ. ఏషః = నీవడిగినయీ హేతువు, రజోగుణసముద్భవః = రజోగుణమువలనఁ బుట్టిన, కామః=శబ్దాదివిషయములందలి రాగము, మహాశనః = అధికమైనయాహారము గలది, ఏషః = ఈకామమె, క్రోధః=క్రోధరూపముగాఁ బరిణమించినదై, మహాపాప్మా = మహాపాపములకుఁ గారణభూత మైనది (అగు), ఏనం = ఈకామమును, ఇహ=ఈజ్ఞానయోగమున, వైరిణం=శత్రువునుగా, విద్ధి=ఎఱుఁగుము.

తా. సత్త్వాదిగుణము లొకప్పుడు హెచ్చుచు నొకప్పుడు అడఁగుచును నిట్లు వర్తించుచుండును. అట్టిగుణములమయమైనది ప్రకృతి. ఇట్టిప్రకృతియొక్క సంసర్గము గలవాఁడు సత్త్వగుణము పొడసూపినప్పుడు జ్ఞానమునకుఁ బూనినను, ప్రాచీనవాసనవలనఁ బుట్టినదై శబ్దాదివిషయములందు వర్తించునదై రజోగుణాధిక్యమువలన పెంపు నొందిన దగు ఈకామము వానికి శత్రువై వానిని విషయములకు లాగుచున్నది. ఈ కామమే, తనకు భంగము కలిగె నేని అట్లు భంగము కలిగించినచేతనులయెడల క్రోధరూపముగా పరిణమించి మహాపాపకారకమై వానిని పరహింసాదులందు ప్రవర్తింపఁ జేయుచున్నది. రజోగుణమువలన జనించిన యీ కామమును జ్ఞానయోగమునకు సహజశత్రువుగా నెఱుఁగుము.

84 85

శ్లో॥ ధూమే నావ్రియతే వహ్ని ర్యథాఽఽదర్శో మలేనచ ।
యథోల్బే నావృతో గర్భ స్తథా తే నేద మావృతమ్॥ 38

టీ. యథా=ఎట్లు, వహ్నిః=అగ్ని, ధూమేన=పొగచేత, ఆవ్రియతే = కప్పఁబడుచున్నదో, (యథా = ఎట్లు) ఆదర్శః = అద్దము, మలేన=మురికిచేత, (ఆవ్రియతే) చ=కప్పఁబడుచున్నదో, యథా=

ఎట్లు, గర్భః=గర్భము (శిశువు), ఉల్బేన=మావిచేత, ఆవృతః = ఆవరింపఁబడియున్నదో, తథా=అట్లు, ఇదం=ఈప్రాణిసమూహము, తేన=ఆకామము చేత, ఆవృతమ్=ఆవరింపఁబడియున్నది.

తా. పొగచే నగ్నియు, మాలిన్యము చే నద్దమును, మావిచేఁ బిండమును నేవిధమున నావృతములై యుండునో ఆవిధమున నీ ప్రాణిసమూహము కామముచే నావరింపఁబడియున్నది.

86

అవ. అది ఆవరించియుండుప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

87A 87B

శ్లో॥ ఆవృతం జ్ఞాన మేతేన జ్ఞానినో నిత్యవైరిణా।

88

కామరూపేణ కౌన్తేయ దుష్పూరే ణానలేన చ॥ 39

టీ. కౌన్తేయ=అర్జునా, నిత్యవైరిణా=విషయాసక్తిని గలిగించుటచే అనాదిశత్రువైనదియు, కామరూపేణ = ఆశాస్వరూపమైనదియు, దుష్పూరేణ=పొందనర్హముకాని విషయములు కలదియు, అనలేన=తృప్తిచెందనిదియు నగు, ఏతేన=ఈకామముచేత, జ్ఞానినః=జ్ఞానస్వభావముగల ప్రాణియొక్క, జ్ఞానం=ఆత్మవిషయమైనజ్ఞానము, ఆవృతం=ఆవరింపఁబడినది.

తా. స్వభావముచే జ్ఞానాకారుఁడైనయీప్రాణియొక్క ఆత్మవిషయమైన జ్ఞానము, పొంద నర్హముగాని విషయములం బ్రవర్తించుటచేఁ బూరింప నలవి గానిదియును, యోగ్యములైనవి ప్రాప్తించినను తనివి లేనిదియు, విషయములందు వ్యామోహమును బుట్టించుటచే ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు అనాదిశత్రువుగాను నున్న యీ కామముచేత ఆవరింపఁబడియున్నది.

అవ. ఈకామము ఏయుపకరణములచేత స్వతంత్రుఁడగు ఆత్మను ఆక్రమించి పరతంత్రునిగాఁ జేయుచున్నదో వానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణి మనో బుద్ధి ర స్యాధిష్ఠాన ముచ్యతే ।
ఏతై ర్విమోహయ త్యేష జ్ఞాన మావృత్య దేహినమ్॥ 40

టీ. అస్య = ఈ కామమునకు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, మనః=మనస్సు, బుద్ధిః=బుద్ధియును, అధిష్ఠానం (ఇతి)=కామము వీని చేత ఆత్మను అధిష్ఠించునది యని, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది, ఏషః= ఈ కామము, ఏతైః= ఈయింద్రియమనోబుద్ధులచేత, జ్ఞానం = ఆత్మస్వరూపయాథాత్మ్యవిషయ మైనజ్ఞానమును, ఆవృత్య = కప్పి, దేహినం=ప్రకృతిసంసర్గము గల పురుషుని, విమోహయతి=వివిధము లుగా మోహింపఁజేయుచున్నది.

తా. ఈకామమునకు *ఇంద్రియమనోబుద్ధులు ఆత్మను అధిష్ఠించుటకు సాధనములు. కామము తనకు ఆత్మాధిష్ఠానసాధనము లై విషయాసక్తము లై యుండు నింద్రియమనోబుద్ధులచేత ప్రకృతి సంసర్గము గల దేహియొక్క జ్ఞానమును గప్పి, వానిని అనేకవిధము లుగా మోహింపఁజేయుచుండును. (అనఁగా కామము ఇంద్రియ మనోబుద్ధులను అధిష్ఠించి తన్మూలమున పురుషుని స్వవశము చేసికొని వానిని ఆత్మజ్ఞానవిముఖునిగాను విషయానుభవమునం దాసక్తునిగాను జేయునని భావము.

శ్లో॥ తస్మా త్త్వ మిన్ద్రియా ణ్యాదౌ నియమ్య భరతర్షభ ।
పాప్మానం ప్రజహి హ్యేనం జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనమ్॥ 41

టీ. భరతర్షభ=భరతవంశమువారిలో శ్రేష్ఠుఁడ వగు అర్జునా, తస్మాత్ =ఆకారణమువలన, త్వం=నీవు, ఆదౌ=మోక్షోపాయారంభ సమయమునందే, ఇన్ద్రియాణి=శ్రోత్రాదీంద్రియములను, నియమ్య=

---

* ఇచ్చట ఇంద్రియము లనఁగా బాహ్యేంద్రియములు. బుద్ధి యనఁగా పురుషార్థములు కానివానియందు పురుషార్థములే యనెడి విపరీతమైన యధ్యవసాయము. మన స్సనఁగా అంతఃకరణము.

కర్మయోగమునందు నియమించి, జ్ఞానవిజ్ఞాననాశనం-జ్ఞాన = ఆత్మస్వరూపమును గుఱించిన జ్ఞానమును, విజ్ఞాన = ఆత్మస్వరూపవివేకమును గుఱించిన విజ్ఞానమును, నాశనం=నశింపఁజేయునట్టి. పాప్మానం=పాపస్వరూప మగు, ఏనం=ఈకామమును, ప్రజహి=విడువుము.

తా. అర్జునా, (ఈ కామ మనెడి శత్రువు సర్వేంద్రియవ్యాపారోపరతిరూప మైన జ్ఞానయోగమునఁ బ్రవర్తించినవానికి విషయములందాభిముఖ్యము గలిగించి వానిని ఆత్మయెడ విముఖునిఁగాఁ జేయుచున్నది,) కాఁబట్టి ప్రకృతిసంసర్గమువలన ఇంద్రియవ్యాపారములయందే ఆసక్తుఁడ వైననీవు, మొదట మోక్షోపాయము నారంభించునపుడే *ఇంద్రియవ్యాపారానురూప మగుకర్మయోగమునందు ఇంద్రియముల నియమించి, *ఆత్మస్వరూపవిషయ మైనజ్ఞానమును

---

* కామమునకు ఆత్మ నధిష్ఠించుట కైనట్టి యుపకరణములు ఇంద్రియమనోబుద్ధులుగదా. వానిలో 'ఇన్ద్రియాణి ఆదౌ నియమ్య' అని యింద్రియములను మొదట నియమించుట యిట చెప్పఁబడినది. ఇచ్చట ఇంద్రియనియమన మనఁగా, జ్ఞానయోగమువలె ఇంద్రియవ్యాపారములనెల్ల పూర్ణముగా ఉడుపుటగాదు. ఏలన, మొట్టమొదట నట్లు చేయుట శక్యముగాదు. కర్మయోగమునందు 'యస్త్విన్ద్రియాణి మనసా' అని మును పు చెప్పఁబడిన యింద్రియనియమనమే యిచటఁగూడ గ్రాహ్యము. కావుననే 'ఇంద్రియవ్యాపారానురూప మగుకర్మయోగమందు ఇంద్రియముల నియమించి' అనఁబడినది. అనగాఁ జ్ఞానయోగమందువలె నింద్రియముల వ్యాపారముల నెల్ల నడుప నక్కఱలేదు. వానిచే వ్యాపారములను జేయించుచునే యావ్యాపారములను కర్మయోగమందు మాత్రము నిలుపవలయును. ఇదియె యిచటి యింద్రియనియమనము. మఱియు ఇంద్రియములు వ్యాపారములుచేయనిచో కర్మయోగము జరుగనేరదు. కనుక జ్ఞానయోగమువలె నింద్రియవ్యాపారము నడ్డగింపక కర్మయోగము ఇంద్రియవ్యాపారములకు అనురూపముగానే యుండుటచే ఇందు వానిని నియమించుటయు సులభ మని గ్రాహ్యము.

*స్వరూపమును గుఱించినది జ్ఞానము; స్వరూపవివేకమునుగుఱించినది విజ్ఞానము. వివేక మనఁగా భేదము. దేహమునకంటె వేఱైన యాత్మ యొకటి కలదు అని ఆత్మస్వరూప మింతమాత్ర మెఱుఁగుట జ్ఞానము దానికిఁ గల ఆనందమయత్వము అణుత్వము మొదలైన ధర్మములనుబట్టి విశేషించి దానిస్వరూపమునకును తక్కినవానికిని

తద్వివేకవిషయ మైనవిజ్ఞానమును నాశముఁ బొందింపఁజాలిన పాపిష్ఠ మైన యీ కామరూపవైరిని నాశము సేయుము.

అవ. జ్ఞానవిరోధులలో ప్రధానమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇన్ద్రియాణి పరా ణ్యాహు రిన్ద్రియేభ్యః పరం మనః ।
మనస స్తు పరా బుద్ధి ర్యో బుద్ధేః పరత స్తు సః॥ 42

టీ. ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియములు, పరాణి=జ్ఞానమునకు విరోధము చేయుటయందు ప్రధానము లైనవానినిగా, ఆహుః = (శాస్త్రములు) చెప్పుచున్నవి, ఇన్ద్రియేభ్యః=ఇంద్రియములకంటె, మనః = మనస్సు, పరం = ప్రధాన మైనది, మనసః తు = మనస్సుకంటెను, బుద్ధిః=విపరీతమైన అధ్యవసాయము, పరా=ప్రధానము, బుద్ధేః తు= బుద్ధికంటెను, యః=ఏది, పరతః = ప్రధాన మైనదియో, సః = అది-కామము.

తా. (ఇంద్రియములు విషయవ్యాకులము లై యున్న యెడల ఆత్మవిషయమున జ్ఞానము ప్రవర్తింపదు గనుక) జ్ఞానమునకు విరోధము చేయుటయందు ఇంద్రియములు ప్రధాన మైనవి యని చెప్పుదురు. (ఇంద్రియములు †విషయములనుండి నివర్తించినను మనస్సు

గల వివేకము (భేదము) నెఱుంగుట విజ్ఞానము. వివేకమునకు విచారము అనునర్థమున దేహమునకంటె వేఱైనయాత్మ యొకటి కలదని యెఱుఁగుట జ్ఞానము గాను దాని స్వరూపధర్మములను చక్కఁగా విచారించి యెఱుఁగుట విజ్ఞానము గాను గ్రహింపవచ్చును.

† ఇది జ్ఞానవిరోధులగువానిం జెప్పుప్రకరణము గాని జ్ఞానిని జెప్పుప్రకరణము గాదు. కాన నిట 'ఇంద్రియములు...నివర్తించినను' అనఁగా జ్ఞానయోగమందుంబోలె ఇంద్రియములను సర్వవిషయములనుండి పూర్ణముగా నివర్తించుట గాదు. విషయములు సన్నిహితములు కాకుండుట బలవంతముగా మరల్చుట మొదలైనవానిచేత బాహ్యేంద్రియములు విషయములనుండి నివర్తించుటయని గ్రహించునది. ఇట్లే 'మనస్సు ఇతరవ్యాపారములకు విముఖముగా నుండినను' అనగా దానికి వ్యాపారములన్నియు నిశ్శేషముగా నివర్తించుట కాదు, అది పూర్వవాక్యమున 'విషయాసక్త' మైనదిగాఁ

విషయాసక్త మగునేని ఆత్మజ్ఞానము కలుగదు గాన) ఇంద్రియముల కంటె మనస్సు ముఖ్యమైనవిరోధి. (మనస్సు ఇతరవ్యాపారములకు విముఖముగా నుండినను బుద్ధి విపరీతప్రవృత్తి కలిగియుండిన యెడల జ్ఞానము ప్రవర్తింపదు గనుక) మనస్సుకంటె విపరీతాధ్యవసాయ రూపమైన బుద్ధియె ముఖ్యవిరోధి. (ఇంద్రియ మనోబుద్ధులన్నియు శాంతినొందినను రజోగుణమువలనఁ బుట్టినదై యిచ్ఛారూప మగు కామము కలిగెనేని అదియే ఈ యింద్రియాదుల నన్నిటిని తన

జెప్పఁబడినది గాన అట్టి మనస్సునకు నిశ్శేషముగా వ్యాపారములు నివర్తింపవు మఱియు మనస్సునకు నిశ్శేషవ్యాపారనివృత్తి గలిగెనేని విపరీతాధ్యవసాయము ప్రవర్తింపదు. మనస్సును ఒకానొక విషయమందు నిలిపి దానినిగుఱించి 'చేయుదును చేయను' అని అధ్యవసించుటయే కదా అధ్యవసాయ మనఁబడును. కాన మనోవ్యాపారము లేనిచో అధ్యవసాయము గలుగదు. ఇఁక విపరీతాధ్యవసాయము గాని యెట్లు ప్రవర్తించును? కాఁబట్టి మనస్సు ఇతరవ్యాపారములకు విముఖమైన దనఁగా అది విషయాంతరములనుండి, యొక్కొక్కప్పుడు నిద్ర ఆలస్యము మొదలైనట్టి కారణములచేత తనంతటనే నివర్తించుచున్నది. అప్పుడు దానిని నివర్తింపకుండునట్లు ఎంతబలవంతముగా నడ్డగించినను శక్యము గాదు. ఈనివృత్తియే యిట గ్రాహ్యము. ఇట్లు నిద్రాదులచే తనంతటనె నివృత్తిఁ జెందినను దురాగ్రహోద్రేకమాత్రమున విపరీతాధ్యవసాయము ప్రవర్తింపఁగా మనస్సుగూడ నివృత్తిని మాని యట్లె ప్రవృత్తి నొందును గాన మనస్సునకంటె నాయధ్యవసాయమే బలీయమైనదిగాఁ జెప్పబడినది. ఇంతేకాక కామము వాసనచేఁ గలిగినదై తన కనురూపమైన యధ్యవసాయములనే కలిగించుచుండును గాన 'ఇచ్ఛారూపము' అనఁబడెను. అనఁగా నది విషయేచ్ఛ యగు నని భావము. అది 'రజోగుణమువలనఁ బుట్టిన' దనఁగా ప్రాచీనకర్మములచే రేఁగినరజస్సుచేత కలుషిత మగు మనోమాత్రముచేఁ బుట్టిన దని యర్థము. ఇంద్రియాదులు విషయాంతరములనుండి విముఖము లగుట సిద్ధించెనేని ఆవిషయేచ్ఛ యుండినను విరోధ మేమి? ఆత్మానుభవేచ్ఛయు నుండి, అధ్యవసాయమును మనస్సును ఆత్మయందే ప్రవణములు కాఁగూడదా? యన్నచో ఆత్మేచ్ఛయు నున్నది గాని అది యొకానొకప్పుడే కలుగునదై అల్పసత్త్వమే ఆధారముగాఁ గలిగియుండును. విషయేచ్ఛయో ప్రవృద్ధములైన ప్రాచీనకర్మములచేఁ బుట్టింపఁబడినదై యెడతెగక యనువర్తించుచుండు రజస్సు ఆధారముగాఁగలది. కనుక ఆత్మేచ్ఛ ఆత్మదర్శనాధ్యవసాయాదులను గలిగింపకుండునంతవఱకును విషయేచ్ఛ ప్రబలమై విషయానుభవాధ్యవసాయాదులనే కలిగించుచుండును గాన 'అదియే యీయింద్రియాదులను ..అడ్డగించు'

విషయములయందుఁ బ్రవర్తింపఁజేసి ఆత్మజ్ఞానమును అడ్డగించును. కావున 'యోబుద్ధేః పరతస్తు సః' అని యాకామమే చెప్పఁబడినది. అనఁగా జ్ఞానమునకు విరోధము చేయుటయందు బుద్ధికంటెనుగూడ ముఖ్యమైనది ఆకామమే యగునని యర్థము. ఆత్మజ్ఞానమునకు విరోధులగువానియం దెల్ల కామమె ప్రధాన మని భావము.

శ్లో॥ ఏవం బుద్ధేః పరం బుద్ధ్వా సంస్తభ్యాత్మాన మాత్మనా ।
జహి శత్రుం మహాబాహో కామరూపం దురాసదమ్॥ 43

ఇతిశ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సుబ్రహ్మవిద్యాయాం యోగశాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మయోగోనామ తృతీయో౽ధ్యాయః.

టీ. మహాబాహో=అర్జునా, ఏవం=ఇట్లు, (కామం = కామమును), బుద్ధేః = బుద్ధికంటెను, పరం = ప్రధానమైన, (వైరిణం) బుద్ధ్వా=(జ్ఞానవిరోధి యని) తెలిసికొని, ఆత్మనా=అధ్యవసాయరూపమైన బుద్ధిచేత ఆత్మానం=మనసును. సంస్తభ్య = (కర్మయోగమునందు) నిలిపి, దురాసదం = అడఁప శక్యము కాని, కామరూపం = కామస్వరూప మయిన, శత్రుం = జ్ఞానయోగశత్రువును, జహి = నశింపఁజేయుము.

తా. అర్జునా, ఈవిధముగా కామమే జ్ఞానయోగమునకు బుద్ధికంటెను ప్రధానమైనవైరిగా నెఱిఁగి, బుద్ధిచేత మనసును *కర్మ

నఁబడెను. ఇది దీనికిఁ బూర్వము లైనవానినెల్ల నడపునని చెప్పుట, బుద్ధిమనస్సులంగూడ తమకుఁ బూర్వమైన వానిని నడపు ననుటకు ఉపలక్షణ మగును.

* ఇట 'సంస్తభ్య ఆత్మానం ఆత్మనా జహి శత్రుం కామరూపమ్' అని మనస్సును సంస్తంభించుకొని కామమును జయించునట్లు చెప్ప బడి యున్నది. ఇందు మనస్సును సంస్తంభించుట యనఁగా మనస్సును అత్యంతవశము సేసికొనుట గానేరదు. ఏలనఁగా, కామము ఇంకను జయింపఁబడలేదు. అది జయింపఁబడకుండు నంతవఱకును మనస్సును గలంచుచునే యుండును గాన మనస్సు వశము గాఁజాలదు కనుక కామమును జయింపకమునుపు మనస్సును సంస్తంభించుట యనఁగా మనస్సును

యోగమున చక్కఁగా నిలిపి, కామరూపమై చెనకరానిదై యున్న యీశత్రువును నశింపఁజేయుము.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీభగవద్గీతలలో కర్మయోగంబన్నది
తృతీయాధ్యాయము. 89 90

కర్మయోగమునందు స్థాపించుటయే యుక్తము, గాని వశముచేసికొనుట గానేరదు. కావుననే 'కర్మయోగమున నిలిపి' యనఁబడినది.

1 శ్లో॥-(1)

అవతారిక-

అర్జును డింతకు పూర్వమే యుద్ధవ్యాపారమునుండి విరమించు సంకల్పములో నుండెను. ఇంతలో భగవంతుడు ప్రవృత్తి నివృత్తి రూపములగు కర్మయోగ జ్ఞానయోగముల నుపదేశించెను.

అందు తనప్రకృతికి తగిన నివృత్త్యుపదేశరసికుడై ప్రశ్నించు చున్నాడు.

1 శ్లో॥-(2)

(1) కర్మకంటె బుద్ధి గొప్పదని యెచ్చట చెప్పబడినది?
"దూరేణ హ్యవరం కర్మ"
అనుశ్లోకమున కేవల కర్మకన్న బుద్ధితో నాచరింపబడు కర్మకు అతిశయముమాత్రమే చెప్పబడినది.

(2) గొప్పతన మెందు విషయము?

(3) ఘోర మనగా-భయంకరము గదా! కర్మయోగము భయంకరము కాదే.

(4) శ్లోకమున కిం శబ్దము ప్రశ్నపరమా? అక్షేపపరమా అను ప్రశ్నలకు దీని ముఖ్యభావ మేమనగా అను గ్రంథముచే సమాధానము నొసంగుచున్నారు.

సమాధానములు—

(1) "జ్ఞాననిష్ఠ మాత్రమే" అను గ్రంథము మొదటి ప్రశ్నకుత్తరము.

(2) ఆత్మావలోకమునకు కర్మనిష్ఠకంటె సన్నిహితమైనందున. కర్మనిష్ఠ జ్ఞాననిష్ఠను జ్ఞాననిష్ఠ ఆత్మావలోకనమును సాధించునని 2వ అధ్యాయ సిద్ధాంతము.

(3) కర్మయోగము సర్వేన్ద్రియవ్యాపారములచే సాధించదగిన దగుటచే సర్వేన్ద్రియవ్యాపారముల నరికట్టి సాధింపదగిన ఆత్మావలోకమునకు విరుద్ధ మగుటచే ఘోరమనబడినది.

(4) కిం శబ్దము ఆక్షేపపరము.

1 శ్లో॥(3)

నీప్రయోజనమును యీ ద్వారా సాధించుకొనుటకా-కాదు. నీవు పరిపూర్ణు డవుగదా!

సాంసారిక ఫలమును దేనినైనను నాకిచ్చుటకొఱకా? కాదు. జనార్దన! జన్మను లేకుండచేయు జనార్దనుడవై నాకు జన్మకారణమైన సాంసారిక ఫలము నొసంగ సంకల్పింతువా?

నన్ను నిమిత్తముగా చేసుకొని భూమికి బరువైన దుర్యోధనాదులను దురుముటకై నన్ను మోసగించుటకా? కాదు. నీవు కేశవుడవు. బ్రహ్మరుద్రులకు తండ్రివై యుండి యిట్టి మోసమునకు ఒడిగట్టుదువా?

త్వరగా ఫలము నిచ్చుననియా? కాదు. జ్ఞాననిష్ఠద్వారా యిది ఫలప్రద మంటివికదా?

సౌకర్యముకొఱకా లేక చేయనిచో వచ్చిపడు అనర్థపరిహారమునకా? కాదు.

కర్మయోగ మనగా సకలేంద్రియములను పూర్తిగా వినియోగించి సాధించదగినది. వాని నన్నిటిని మానివైచి సంపాదించదగినది ఆత్మసాక్షాత్కారము. దీని కిది బొత్తుగ విరోధిగదా! ముముక్షువున కిది తగునా?

లోకమును కూడగట్టుకొనుటకా? కాదు వారికైనను ఉన్నదాని నున్నట్లు చెప్పవలెనేగాని మరియొకవిధము తగదుగదా!

ఈ కారణములచే నీకు ప్రాణసముడనగు నన్ను నీకిష్టము కాని పనిలో ప్రవేశపెంచుట తగదు.

2 శ్లో॥-(4)

ఇచట ఏకశబ్దమునకు కర్మజ్ఞానములలో నేదో యొకదానినని యర్థము కాదు. రెండింటిలో నొకటి యగు కర్మయోగమునే కదా చెప్పుచున్నాడు. అది తనకు యిష్టము లేదు. అది తగదని దానియందు భ్రమకలిగినది. ఆభ్రమను పోగొట్టవలెను. పరస్పర వైషమ్యముండ రాదు. కావున అమిశ్రమైనమాటను చెప్పుమని యర్థము.

2 శ్లో॥-(5)

"నిశ్చిత్యవద" యని యన్వయించరాదు. సర్వజ్ఞుడగు సర్వేశ్వరునకు ఇప్పుడు క్రొత్తగా నాలోచించి నిశ్చయించవలసిన అవసరమే లేదుకదా! కావున

"అహం నిశ్చిత్య యేన అహం శ్రేయః ప్రాప్నుయాం తదేకం వద" అని యన్వయము.

2 శ్లో॥-(6)

ఇచ్చట ఇవ శబ్ద స్వారస్యమును గ్రహించవలెను.

నీవు కారుణికుడవు గాన నిన్ను నమ్మిన నన్ను మోహపెట్టవు. ఇది సత్యము. కాని నేనే మందబుద్ధి కలవాడనగుటచే భ్రమించు చున్నానని భావము.

3 శ్లో॥-(7)

లోకమున వర్ణము, ఆశ్రమము, దేశము, కాలము కోరికలను బట్టి అధికారులు వేరువేరుగా నేర్పడియుందురు. అందుచే ధర్మ

ములు పరస్పర విరుద్ధములుగా గాన్పించినను వారివారి యధికార మునుబట్టి అవి వారికి తగియే యుండును. ఒకడే రెండు చేయవలసి వచ్చినచోఁగదా విరోధము గాన్పించునది.

అందువల్లనే "ప్రోక్తం" అను శబ్దము ప్రయోగింపబడినది అనగా- అధికారమును మించకుండునటులనే చెప్పబడెనని తాత్పర్యము.

3 శ్లో॥ (8)

"మయా" అనుటచేతనుకూడ-ఆయా అధికారభేదమునెఱింగి వాని హితమునే కోరుచు భ్రమప్రమాదవిప్రలంభ అశక్తిదోషములు లేని నాచే నని యర్థము.

3 శ్లో॥-(9)

మోక్షాభిలాష కలిగినను అనేక వేల పూర్వజన్మలలో గావించిన పుణ్యకర్మలచే పాపముల నన్నిటిని బాపుకొనిన ఏకొందరికి మాత్రమో వెంటనే యీ జన్మముననే మోక్షేచ్ఛ కలిగినతోడనే జ్ఞాననిష్ఠయం దధికారముండును. కాబట్టి శక్తులు అశక్తులను తారతమ్యమునుబట్టి కర్మయోగ జ్ఞానయోగములు విభజింపబడినవి.

3 శ్లో॥-(10)

సర్వజ్ఞుడు, సర్వశక్తుడు, కరుణావరుణాలయు డగు భగవానుని అనుగ్రహ మనెడు సుకృత విశేషముచే జ్ఞానయోగమున కర్హతను కలిగించుటకై పరమపురుషారాధనరూపత్వము చెప్పబడినది.

3 శ్లో॥-(11)

వ్యాకులమైన ఇంద్రియములు జ్ఞాననిష్ఠకు విరోధులు. అవ్యాకులత్వము అంతఃకరణమందలి కామక్రోధాది మాలిన్యమూలము. ఆ

కామాదులున్ను అనాదినుండి చేయుచున్న పుణ్యపాపరూపము లగు కర్మలకు మూలమైన రజోగుణ తమోగుణమూలములు. దానిని అణచుశక్తి సత్వగుణమునకే కలదు. ఆ సత్వవృద్ధికీవిధముగు భగవదర్పణ బుద్ధితో శాస్త్రవిహిత కర్మానుష్ఠాన మత్యంతావశ్యకము. అందులకీకర్మయోగమును నే చెప్పిన చొప్పున ఆచరించవలెను.

"ధర్మేణ పాప మప నుదతి"
వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ పరః పుమాన్
విష్ణు రారాధ్యతే పన్థాః నాన్యస్తత్తోష కారకః॥
ఇత్యాద్యనుసంధేయము.

3 శ్లో॥-(12)

ఈశ్లోకమున "అనఘ" శబ్దసారస్యమును గమనింపవలెను.

ఈలోకమున నీవు అనఘుడవు (పాపము లేనివాడవు) అగుటచే నీ వెట్లు మోక్షసాధనానుష్ఠానమునకు అధికారి వగుచున్నావో అట్లే కొందరు కామ్యకర్మలయందు అధికారు లగుచున్నారు. కాబట్టి అనఘులకు కర్మయోగమునందుమాత్రమే యధికారము. అనఘేతరులకు జ్ఞానయోగమునందే యధికారము అని యిట్లు సంసారతాపహార వైద్యశిఖామణి యగు సర్వజ్ఞకేశవునకు ఆయా యవస్థలకు తగినట్లు యీ యుపదేశము యుక్తమే.

3 శ్లో॥-(13)

జ్ఞానయోగమునకు తగియుండకుండుటకును కారణమును విశదపరచుచు విరోధిశంకను బాపుచు అవ్యామిశ్రవాక్యమును ఉపసంహరించుచున్నాడు.

4 శ్లో॥-(14)

అవతారికలో-

మోక్షమునందుండు కోరికయే పురుషుని నిష్కామకర్మ యోగమునందు ప్రవర్తింపచేయును. కాబట్టి యాయిచ్ఛ యుండినచో నిక వెనువెంటనే సన్నిహితమైన జ్ఞానయోగమున ప్రవర్తింపజేయుదేల ? యనగా

'లోకమున ఇత్యాది'.

4 శ్లో॥-(15)

లోకమున ననుటచే నీ సాంసారికలోకములో నున్నవాడనగుటచే శబ్దాదులయందే యింద్రియములు వ్యాపరించుచుండునుగాన వానిని జయించుట యనెడు జ్ఞానయోగము దుష్కరమని తాత్పర్యము.

4 శ్లో॥-(16)

నిష్కర్మ=నిష్క్రాన్త కర్మయోగః-కర్మయోగమును పూర్తి చేసినవాడు అనగా జ్ఞాననిష్ఠుడని యర్థము-

తస్యభావః నైష్కర్మ్యం.

4 శ్లో॥-(17)

ఫలమును కోరక కర్మలను పరమపురుషారాధనభావముతో నాచరింపకున్నచో మోక్షము నియవలె నను ప్రీతి పరమ పురుషునకు కలుగదు. ఆ ప్రీతిలేనిచో నాతని నిగ్రహాత్మకమైన పాపరాశి తొలగదు. ఆ పాపరాశిచే రజస్తమస్సులు పెరిగి మనోమలములనబడు కామక్రోధాదులు వృద్ధిని చెందును. దానిచే రాగద్వేషములకు చిరకాలస్థాయిత్వ మేర్పడును. అవి యున్నంతవరకు ఇంద్రియముల కలవరము తప్పదు. ఇంద్రియము లిట్లు బాహ్యవిషయములయందు మనస్సునుకూడ నీడ్చుకొనిపోయి సంచరించునంతవరకు ఆత్మనిష్ఠ అసంభవము. ఇట్లు ఫలమును కోరని పరమపురుషారాధనకర్మ

లను చేయకయే జ్ఞాననిష్ఠ ననువర్తించగోరువాడు ఏడంతస్థుల మేడ యందలి ఏడవఅంతస్థు నొక్కసారి యెక్కగోరువానివలె నవ్వుల పాలగును.

4 శ్లో॥-(18)

హి=పూర్వశ్లోకార్థమునందలి ఉపపాదనను సూచించుచున్నది.

4 శ్లో॥-(19)

హి=ఈశ్లోకపూర్వార్ధమును ఉపపాదించుచున్నది.

4 శ్లో॥-(20)

అధికారి వైచిత్ర్యమును తెలుపుచున్నది.

4 శ్లో॥-(21)

దివసము మొదలగు స్థూలకాలపరము.

4 శ్లో॥-(22)

అల్పకాలపరము.

4 శ్లో॥-(23)

అవతారికలో-

అనగా- పరమపురుషుని యారాధన రూపమగు కర్మయోగ మును విడిచిపెట్టినచో జ్ఞాననిష్ఠ దుర్లభము.

4 శ్లో॥-(24)

చేతనుడు సత్త్వరజస్తమోగుణములకు వశ్యుడగుటచే కర్మ యోగము నాచరించక జ్ఞానయోగము దుశ్శకముగాన- అనియర్థము.

4 శ్లో॥-(25)

పాపములు నశించిన గుణములు స్వాధీనమగును. గుణములు స్వాధీనమగుట యనగా మోక్షార్థప్రవృత్తికి అనుకూల్య మేర్పడినట్లే.

నిర్మలత్వమనగా- రజోగుణ, తమోగుణ ప్రాచుర్య మణుగుంటుటగాని, వానివలన బుట్టు రాగద్వేషాదులు లేకుండుట గాని యర్థము.

4 శ్లో॥-(26)

ఈశ్లోకమున

"నిద్రించువాడే కర్మను చేయుటలేదే"

యని ప్రశ్న యుదయించును. దానికి సమాధానము- ఆ నిద్రయే యొకకర్మ. కావుననే వానికి దేశనియమము కాలనియమము మొదలగు విధినిషేధములు పెక్కులు కలవు అట్టితరి యది కర్మ యెట్లు కాకుండును ? ప్రకృతిలో నున్నంతవరకును చేతనుడు గుణపరతంత్రుడే గాన కర్మయోగమును చేయక జ్ఞాననిష్ఠను బడయజాలడు. పాపములు పోయిన గుణములు తన యధీనములో నుండును. అప్పుడతడు మోక్షమునకై ప్రవర్తించగలుగును. ఆ పాపములు పోవుట పరమపురుషారాధనబుద్ధితో కర్మలు చేసిననే.

కావున కర్మయోగము అనివార్యము.

4 శ్లో॥-(27)

మిథ్యాత్వమనగా=అన్యథా భావః. అనగా తలచినట్లుగాక మరియొకరీతిగా నుండుట. చేయవలసిన జ్ఞానయోగమునకు పరిశుద్ధాత్మను ధ్యానించవలెను. అట్లు చేయక విషయము''ను ధ్యానించుచుండుటచే సంకల్పించిన జ్ఞానయోగమునకు విపరీతమైనదాని నాచరించుటచే వాని యాచారము మిథ్యయగుచున్నది-

అనగా- తలంచినట్లుండని దైనదని భావము.

4 శ్లో॥-(28)

ఈ వినాశము 2వ అధ్యాయాంతమున

"బుద్ధి నాశాత్ ప్రణశ్యతి" యని చెప్పబడెను.

7 శ్లో॥-(29)

అవతారికలో-

ఇట్లు మొట్టమొదటనే జ్ఞానయోగము నవలంబించ గోరువానిని నిందించి నిష్కామకర్మయోగిని ప్రశంసించుచున్నాడు.

7 శ్లో॥-(30)

పూర్వాభ్యాసము ఉపకారకమని స్వీకరించినచో నిషిద్ధఆచారములనుండి యింద్రియముల నరికట్టుట దుశ్శక మగునే. దానియందే గదా పూర్వాచారవాసన వ్రేళ్ళుపారియుండును, అని ప్రశ్నించగా-

“పూర్వము చేసి చేసి”

ఇత్యాది చెప్పబడెను. అనగా- నిషిద్ధమైన కర్మలు తమ కభిమతమైన ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు విరోధులని గట్టినమ్మిక ముండుటచే వాసన యెంత వ్రేళ్ళు నాటుకొనియున్నను పోగొట్టుకొనవచ్చును.

8 శ్లో॥-(31)

అవతారికలో-

సుకరమగుటచేతను ప్రమాదము లేనిదగుటచేతను మానుటకు శక్యము కానిదగుటచేతను కర్మయోగమే జ్ఞానయోగముకన్న మిన్నయని చెప్పుచు నర్జునుని మొదటిప్రశ్నకు సాక్షాత్తుగా సమాధానమును చెప్పుచున్నాడు.

8 శ్లో॥-(32)

సమస్తకర్మలను విడిచినవానికి శరీరపతనమైనచో జ్ఞానయోగావలంబియగు వీనికి సుకరముగనే మోక్షప్రతిబంధకమైన శరీరము పోయినపుడు ముక్తి నిష్ప్రయత్నముగ చేజిక్కునే చింతయేల యన్నచో

“దేహయాత్ర కూడ”

అని చెప్పబడుచున్నది.

సాధనానుష్ఠానమున ప్రవేశించినంతమాత్రముననే ఫలము వచ్చి వడిలో పడునా? పడదు. సాధనానుష్ఠానము పూర్తియైననే యది సిద్ధించును. ఆ సాధనానుష్ఠానపూర్తి నాలుగైదురోజులలోనే సిద్ధించునా? అట్లు సిద్ధించుచో నీశరీరమును మన ముపేక్షించిపోయి నందుకు సంతోషించవచ్చును. అది చాలకాలము పట్టును. అంత వరకును శరీరమును కాపాడుకొనవలెనుగదా! ఆ యుపాయము సాంతముకాకముందే శరీరము నశించినచో అనర్థము కూడా వాటి ల్లును. శరీరము నిలబెట్టుకొనవలయుననే యనుము. అది మన యిష్ట ములో నుండునా? ఉదాసీనముగా నున్నంతమాత్రమున నది నశిం చునా? ఏప్రారబ్ధము ననుభవించుట కాశరీర మేర్పడినదో దాని యనుభవముగువరకు నది యుండవలసినదేగదా! పోనిమ్ము. తన యిష్టమువచ్చినట్లు శరీరము నిలబెట్టుకొనవచ్చు ననుము. దాని కేదో లౌకికమైన కర్మ నాచరించి నిలబెట్టుకొనవచ్చునే- కర్మయోగమేల? అన్నచో-

8 శ్లో॥-(33)

న్యాయమైన మార్గమున అని చెప్పబడుచున్నది.

ఈ గ్రంథాభిప్రాయ మేమనగా-

కర్మలకు ఫలములు నియతములనియును అనియతము లని యును రెండువిధములు. ప్రబలమగు శాపమువలనను దేవతలిచ్చిన వరములవలనను కలుగు ఫలములు నియతములు. తదితర ఫలముల నియతములు. అవి యనియతములగుటయును స్వాభావికము కాదు, దేశకాలములనుబట్టియే. అనగా కాలాంతర దేశాంతర ఫలప్రద ములు, కానిచో కర్మలు నిష్ఫలమై శాస్త్ర మసత్య మగును. అనియ తములు తన యధీనములు. అనగా- ప్రాయశ్చిత్తముల నాచరించియో మంత్ర ఔషధ నీతిశాస్త్రములమూలముగనో బాపుకొనవచ్చును. అవి యందులకే ఏర్పడినవి. అట్లు బాపుకొన శక్యముకానిచో రోగ

ఔషధాదులను సేవించకనే పోవును. జయశీలుడు యుద్ధద్యూతాదుల నాచరించకనే పోవలసివచ్చును. తాను స్వేచ్ఛతో చేయదగిన ప్రతి క్రియ తే లేనిచో సహజమైన కర్తృత్వమే మృగ్యమగును గాన శాస్త్రమే వ్యర్థమగును. కాబట్టి నీవు జ్ఞానయోగమునే యవలంబింతువేని ప్రపంచమునకు కర్మవశ్యత్వమునే మాన్పినవాడవగుదువు.

8 శ్లో॥-(34)

"ఆహారముత్తోనే" యనుచో నేవకారముచే నిదినియమవిధి యని తెలుపబడుచున్నది. అనగా న్యాయముగా సంపాదించిన ధనముతో యజ్ఞముల నాచరించి మిగిలిన ధనముతోనే శరీరపోషణమును గావించుకొనవలెనను నియమ మేర్పడినది. ఇట్టి శరీరయాత్ర జ్ఞానయోగమునకు ఫలమగు భక్తియోగదశయందును ఉండవలెనని "ఆహార శుద్ధౌ" అను శ్రుతి చెప్పుచున్నది.

8 శ్లో॥-(35)

నీవు జ్ఞానయోగమునకు తగియున్నను కర్మయోగమునే చేయుము. అట్లుగాక నీవిప్పుడు జ్ఞానయోగము నాచరించ తగదు. కర్మయోగమునే యాచరింపుమని తాత్పర్యము.

8 శ్లో॥-(36)

అవతారికలో-

ఈశ్లోకము కర్మలను విధించునట్టియు, నిషేధించునట్టియు, వాక్యములకు ఒక వ్యవస్థను చేయుచున్నది.

10 శ్లో॥-(37)

ఈశ్లోకమున

"ప్రజాపతి రువాచ"

యని పరోక్షముగా చెప్పబడినది. దానికి కారణము- సారథిత్వ-ప్రజా

పతిత్వ రూప ధర్మభేదములచేతనేగాని వ్యక్తిభేదముచే కాదని తెలియవలెను.

10 శ్లో॥-(38)

"సహాయజ్ఞాః"

అని ఇతర భాష్యకారుల పాఠ మంత ప్రసిద్ధమైనది కాదని శ్రీభాష్యకారులపాఠమును విడిచి

"సహాయజ్ఞైః"

అనుపాఠమునే ఆదరించిరని శ్రీ దేశికులు సాధించిరి.

10 శ్లో॥-(39)

గోవువంటివి యజ్ఞములు- పాలవంటివి కోరికలు. ఆయజ్ఞములు ఫలప్రదాతనుండి ఫలములను గ్రహించి మీకొసంగును. అనగా నేనే మీరుచేయు యజ్ఞములచే నారాధింపబడి మీకొఱకు కోరికలను ప్రసాదింతునని తాత్పర్యము.

10 శ్లో॥-(40)

ఇచ్చట మోక్షమును ప్రధానఫలమునుగా జెప్పుట-

"అపి త్రైలోక్య రాజ్యస్య హేతోః కిన్ను మహీకృతే"

అని స్వర్గమును తృణీకరించిన అర్జునున కుపదేశించుటచేతను,

"మాఫలేషు కదాచన" అని వెనుకను

"శ్రేయః పరం" అని ఇకముందును ఉపదేశించుటను బట్టియు నిచ్చట మోక్షమే ప్రధాన పురుషార్థముగా జెప్పబడినది.

11 శ్లో॥-(41)

పరమాత్మ ఆరాధనబుద్ధితో చేయబడిన కర్మ, మోక్షసాధనమగు జ్ఞానమున కంగముగా నిలచి మోక్షమును సాధించి యిచ్చును.

11 శ్లో॥-(42)

కర్మ క్షణిక మైనను దేవప్రీతి యనదగు పుణ్యము ద్వారా ఫలము నీయగలుగును. ప్రలయమున నింద్రాదులు నశించినను నారాయణు డుండుటచే వాతని ప్రీతిమూలముననే ఫలము లభించుట యుక్తమే.

12 శ్లో॥-(43)

అవతారికలో-

దేవతల నారాధించినచో వారు మనలను పోషించు రీతిని, దేవతలను ఆరాధించనిచో కలుగు అనర్థములను వర్ణించుచున్నారు.

12 శ్లో॥-(44)

ఇచ్చట చౌర్య మన నేమి?

వీరు దేవత లనుభవించు భోగములను రహస్యముగాని బలవంతముగగాని హరించుట లేదే.

వారు తనకిచ్చినవాని ననుభవించుట చౌర్యము కాదుగదా! రాజు లిచ్చిన భోగముల ననుభవించు కింకరులు చోరులని దండింపబడుచున్నారా? అట్లగుచో యజ్ఞఫలముల ననుభవించువారందరును దొంగలే కావలసివచ్చునే యనగా- చౌర్యమును వివరించుచున్నారు.

ఇతరుడు- వాని ప్రయోజనము నిమిత్తమై యనుటచే పరుడు మఱియొకరికై యే ఏర్పరచిన దానిని ఆ మరియొక డనుభవించుట గాని, తనది తా ననుభవించుటగాని, ఇతరునదేయైనను వాని యనుమతిని బడసి తానుపయోగించుకొన్నను దొంగతనము కాదని చెప్పుటకే ఆవిశేషణములు చేర్చబడినవి.

ఏతావతా పరకీయవస్తువునందు స్వకీయత్వబుద్ధి యుండుటయే దొంగతన మనబడుచున్నది,

ప్రస్తుతమున చోరత్వ మెట్లనగా:—

దేవతలను మనము కర్మలచే నారాధించినను వారు హవిస్సును స్వీకరించియే ఫలము నిత్తురు. రాజులు తమ నారాధించువారికి భూములను గ్రామముల నిచ్చినను వారందు పండు పంటలో నారవ భాగమును తమకు సమర్పించనిచో దండింతురు. అటులనే దేవతలును.

దీనిచే నాత్మ చౌర్యముకూడా నీదోషమున సూచింపబడు చున్నది. భగవదధీనమై భగవంతుడు తన శేషత్వానుకూల అతిశయమును కోరియే ఏర్పరచి యుంచిన జీవాత్మను తన కతిశయమును కోరి తాను స్వతంత్రుడనని యభిమానించుటయే ఆత్మచౌర్యము. ఇదియే మహా దోషము.

13 శ్లో॥-(45)

యజ్ఞ శిష్టం (అమృతాఖ్యం) అశితుం శీలం యేషాం తే. అనగా రాగప్రాప్తమైన శరీరయాత్రకూడ యజ్ఞమున మిగిలినదానితోనే చేయవలెనని తాత్పర్యము.

13 శ్లో॥-(46)

"సన్తః యజ్ఞశిష్టాశిన ఏవ వర్తమానాః"
అని యన్వయించవలెను. లేక ఉత్తరార్థమునను న్న
"పాపాః" అనుదానికి ప్రతికోటిగా నన్వయించుకొనవచ్చును.

13 శ్లో॥-(47)

సర్వకిల్బిషైః- సర్వశబ్దము బహువచనములచే పొయ్యి- కత్తి పీట-చీపురు- నీటిబిందె- రోలు మొదలగు వానిద్వారా లభించు పంచ సూనము లనబడు పాపములు మాత్రమే కాదు. అనాదికాల సఞ్చిత అపారపాపరాశిని తెలుపును. పంచసూనాదోషములు పంచమహా యజ్ఞములద్వారా పరిహరింపబడును.

13 శ్లో॥-(48)

పాపములు ప్రాప్తివిరోధు లనియు, ఉపాయవిరోధు లనియును రెండు విధములు. అందు ప్రాప్తివిరోధులు భక్తిచేమాత్రమే నశించును. కాబట్టి హానిని మినహాయించి యిచ్చట

"ఆత్మయాధాత్మ్యేత్యాది" చెప్పబడినది.

శ్లో॥ జ్ఞాన ముత్పద్యతే పుంసాం క్షయాత్ పాపస్యకర్మణః ।
యథాఽదర్శతల ప్రఖ్యే పశ్యత్యాత్మాన మాత్మని॥

13 శ్లో॥-(49)

ఇచ్చట పాపశబ్దముచే అభీష్టసిద్ధికి విరోధియగుటచే సాంసారిక పుణ్యములును చెప్పబడుచున్నవి.

13 శ్లో॥-(50)

తన పొట్టనింపుకొనుటకుమాత్రమే వండుకొని తినువాని పూర్వార్జితపాపము పోదు గాన ఆత్మసాక్షాత్కారమును చేయవలె నను తలంపే యుండదు. అంతమాత్రమేగాక ఇక ముందు ముందు పాపవృద్ధినికూడ చేయును గాన నరకమే సిద్ధించును, అందుచే వాని కైహిక సుఖముగాని ఆముష్మికసుఖముగాని లేదు. ఋగ్వేదమున నీవిషయమే

"కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ" యని చెప్పబడినది.

15 శ్లో॥-(51)

కర్మ యనగా కర్త చేయు వ్యాపారము. అది బ్రహ్మనుండి పుట్టుట ఎట్లు? అది జీవుడు ప్రేరకకర్తగా జీవునివల్లనైనను పుట్టును లేక శరీరేంద్రియాదుల వల్లనైనను పుట్టును. కావున్నను అన్ని కార్యములకు సాధారణముగ పరమాత్మ నిచ్చట కర్మకు కారణమని ప్రత్యేకించి చెప్పటలో విశేష మేమున్నది. అట్లే చెప్పినను బ్రహ్మ అక్ష

రముఖవలన ఎట్లు పుట్టును. బ్రహ్మఅనగా పరమాత్మ యనుడు జీవాత్మ యనుడు ఇద్దరును నిత్యులే కదా! వారికి కారణమైన అక్షర మొకటి యెచ్చటనుండి వచ్చును? ఇతర భాష్యకర్తలు బ్రహ్మయనగా వేద మనియు అక్షరమనగా పరమాత్మ యనియు అర్థమును చెప్పి పరమాత్మనుండి వేద మావిర్భవించినదని వ్యాఖ్యానించిరి అర్థము బాగుగనే యున్నది. కాని చక్రత్వసిద్ధి యెట్లు? ఆపరమాత్మ కొక కారణ మేది? అందుచే

"ఇచ్చట బ్రహ్మమను శబ్దముచే"

అను గ్రంథము చెప్పబడినది.

15 శ్లో॥-(52)

కర్మయోగాధికారి శరీర మే యజ్ఞాపేక్ష కలదన్న మాటలేదు. జ్ఞానభక్త్యాది యోగాధికారుల శరీరమున్ను యజ్ఞసాపేక్షమే.

15 శ్లో॥-(53)

ఈశ్లోకమున భూతశబ్దమునకు

"భవ తీతి భూతం"

అని కార్యమాత్ర మర్థము కాదు. అయినచో మహదాదులును కార్యములే. అవి యన్నమువలన బుట్టుచున్నవా?

పంచభూతములును కాదు. వాని పుట్టుకకును అన్నము కారణముకాదు.

భేతాళాది భూతగణమును కాదు. వానిని చెప్పుటలో తాత్పర్యమే లేదు.

శరీరమాత్రమనియు నర్థముకాదు. కేవల శరీర మే పుట్టునా! జీవునితో కలసిగదా అది పుట్టును. మరియును శరీర లక్షణ లక్షితము లన్నియును అన్నమువల్ల నే బుట్టుటలేదు.

కేవల జీవు డర్థమును కాదు. ఆతడు నిత్యముగదా !

కాబట్టి యిచ్చట భూతశబ్దమునకు జీవునితో కూడిన అచిత్పరిణామమగు శరీరమే యర్థమని తెలియవలెను.

17 శ్లో॥-(54)

"తస్య కార్యం న విద్యతే"

అనునది యెల్లు సంగతము. ముక్తునకును

"జక్షన్ క్రీడన్ రమమాణః"

అని కర్తవ్యమును శ్రుతి బోధించుచున్నది గదా !

కార్య మనగా

"న తస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే"

అనినట్లు శరీరమనియును చెప్పరాదు.

"శరీరము లేదని చెప్పుట అప్రస్తుతము" కాబట్టి

"ఆత్మ దర్శనమునిమిత్తమై" అని చెప్పబడినది.

17 శ్లో॥-(55)

ఈరెండు శ్లోకములును ఫలదశకు సంబంధించినవి. జ్ఞానయోగాధికారిని గూర్చినవి కావు.

19 శ్లో॥-(56)

అసక్తః- అనుటచే జ్ఞానయోగము నవలంబించకున్నను కర్మయోగమే ఆత్మప్రాప్తిని సాధించునని తెలుపబడుచున్నది.

19 శ్లో॥-(57)

ఇచ్చట పొందతగినవాడుగా చెప్పబడిన పరుడు దేహముకన్న వేరైన ఆత్మను తెలుపు ప్రకరణముగుటచే ప్రకృతికంటె పరుడైన జీవుడే కాని పరమాత్మ కాదు.

20 శ్లో॥-(58)

"జనకాదయః" అనుపదమునకు శ్రీభాష్యకారులు

"రాజర్షయః జ్ఞానినా మగ్రేసరాః జనకాదయః"
అని వ్యాఖ్యానించిరి.

ఇందొక నిగూఢాభిసంధి కలదు.

రాజులు ప్రాయికముగా విశాలమైనట్టియు లోతైనట్టియు మనస్సు కలవారుగా నుందురు. అందులోను ఋషులనుటవలన మన యింద్రియములకు గోచరించని యర్థములనుకూడ చూడగలుగుదురు. అందును ఆత్మవేత్తలు అంతియగాక సహజముగనే స్వాధీనములో నున్న యింద్రియములు కలవారగుటచేతను ఉత్కృట మైనసత్వగుణాభివృద్ధి కలవారగుటచేతను ఆత్మవేత్తలలో నగ్రగణ్యులనిభావము.

20 శ్లో॥-(59)

"కర్మణైవహి" అనుచో
"ఏవ" కారము

"హి" శబ్దమువలన జ్ఞానయోగము నవలంబించుటకు సర్వాత్మనా సమర్థులైన వానికిని కర్మయోగాచరణ మనివార్యమని సూచింపబడినది.

20 శ్లో॥-(60)

సంసిద్ధి శబ్దమునకు శుద్ధాత్మప్రాప్తి చెప్పబడినది.
ఈశ్లోకము వెనుక 19వ శ్లోకమున
"పరం ఆప్నోతి"
అను శబ్దమునకు నిదర్శనమును చూపించుచున్నది. అచ్చట పరశబ్దమునకు శుద్ధాత్మపరముగ నర్థము చెప్పబడుటచే నిచ్చట అట్టి యాత్మప్రాప్తిచే
"సంసిద్ధి" శబ్దమున కర్థముగా జెప్పవలెను.

21 శ్లో॥-(61)

చేయవలసిన ప్రధానకర్మను చెప్పినచో దాని నెట్లు చేయవలెనని ప్రశ్న యుదయించగా- అడిగి తెలిసికొనవలసియుండును. అప్పుడు

దానికి చేయవలసిన అంగకలాపములను చెప్పవలసియుండును. అందుచే

"యత్ప్రమాణం" అనుశబ్దమునకు

"యదంగముక్తం" ఏయే యంగములతో చేయుబడునో యని యవసరమైన అర్థము సిద్ధించును.

ఇచ్చట ప్రమాణశబ్దమునకు అవధియర్థము. చేయువలసినకర్మ యొక్క అవధి అంగములే.

20 శ్లో॥-(63)

ఈశ్లోకములోని ఉత్తరార్థమందలి

"ఏవ" పదము

"కర్తుం" అనుదానితో నన్వయించవలెను. అనగా

"కర్తు మేవ" అగును.

కర్మైణ్వ కర్తుమేవ అర్హాసి అని సిద్ధించును.

మొదటి ఏవకారము అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదము. మరియొకటి కాదని చెప్పును. ఆ నిషేధింపబడున దేదియనగా "జ్ఞానయోగము".

రెండవ ఏవకారము (కర్తుం+ఏవ) అత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదకము. బొత్తుగా చేయరాదనుటను మాన్పును. చేయక ఎంత మాత్రమును నుండరాదు సుమా యని యర్థమిచ్చును.

20 శ్లో॥-(63)

ఇచ్చటి పూర్వార్థమునందలి

"అపి" శబ్దము (లోకసంగ్రహమేవాపి) లోకసంగ్రహశబ్దముతో దగ్గరగా స్వరసగా అన్వయించుచుండ శ్రీ భాష్యకారులు

"సంపశ్యన్" తో నన్వయించిరి.

లోకసంగ్రహమపి" అని యన్వయించినచో లోకసంగ్రహమున కప్రాధాన్య మేర్పడవచ్చును.

"పశ్యన్నపి" అని యన్వయించినచో కర్మలు చేయుటకు వెనుక చెప్పబడిన హేతువులకన్నను లోకసంగ్రహమునకు ఆధిక్యము తోచును అది ముఖ్యము.

20 శ్లో॥-(64)

ఇచ్చట ప్రామాణికపురుషునకు పూర్ణశాస్త్రజ్ఞానము, మంచి యనుష్ఠానము, సుప్రసిద్ధత- అను మూడు విశేషణము లుంచబడినవి. వాని యభిప్రాయ మేమనగా-

పూర్తిగ నెఱుంగనివాడు చేసినను,

పూర్తిగ నెఱింగి చేయకున్నను,

పూర్తిగ నెఱింగినను అప్రసిద్ధుడైనను- వానిని లోకులు ప్రమాణముగా దీసికొనరని భావము.

22 శ్లో॥ (65)

సర్వేశ్వరేత్యాది విశేషణములు-

కర్మవశ్యులైనజీవులకన్న విలక్షణమైనపరమపురుషుడే యీ శ్లోకమున

"మే" అను పదముచే చెప్పబడుచున్నాడని తెలుపుటకే. ఈ విశేషణములు భగవంతునకు స్వాభావికములైన విలక్షణమగు విభూతిని, కల్యాణగుణములయొక్క పూర్తిని తెలుపుచున్నవి.

వీనివలన- శ్రుతిస్మృతులు నాయాజ్ఞాస్వరూపములే. నాయాజ్ఞ నితరు లెల్లరును పాటించవలసినదియే- నన్ను నియమించువాడొకడు లేడు. అట్లున్నగదా ఆతనివలన నాకనర్థములు వాటిల్లునని భయపడి విధ్యుక్తములను చేయవలసియుండును.

"భీషాస్మాద్వాతఃపవతే, భీషోదేతి సూర్యః"

అనునటుల నాకు భయపడి వారు వారివారి పనులను చేయుదురు. నాకాభయము లేదు. ఇది

"సర్వేశ్వర" అను విశేషణమున కభిప్రాయము.

అవాప్తసమస్తకామ:— నాకు నాసంకల్పముచే బడయజాలని దొక్కటియును లేదు. ఇంతవరకు సంకల్పించి బడయునిది లేదు. అట్లున్నచో దానిని బడయుటకు కర్మలు చేయవలసియుండెడివి.

సర్వజ్ఞస్య- సత్యసంకల్పస్య-

నేను కర్మవశ్యులగు దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదులతో సజాతీయావతారములను ధరించినను, వారికివలెనే జ్ఞానసంకోచముగాని నా యిచ్ఛ కాటంకముగాని లేవు. ఉన్నచో నవి పోవుటకు కర్మలను చేయవలసియుండెడిదేమో!

22 శ్లో॥-(66)

ఈశ్లోకముచే- భగవంతుడే తనకు ఏ ఫలాపేక్ష లేకున్నను తన యనుష్ఠానమును జూచి తమ వర్ణాశ్రమధర్మములను విడిచి లోకము చెడిపోవుటవలన తనకు దాపరించు అనర్థములు లేకున్నను పరమకారుణికుడు గాన లోకమును రక్షించుటకై కర్మయోగము ననుష్ఠించుచున్నానని చెప్పుటచే ఫలాపేక్షగల క్షత్రియుడై, తనను చూచి లోకులు చెడుటయను దోషమునకు బాధ్యుడైయుండు అర్జునుడు కర్మయోగమునే యవలంబించవలెనని చెప్పవలెనా? ఇక సామాన్యసంసారుల మాట చెప్పనేల? అని పై మూడుశ్లోకములచే చెప్పబడెను.

23 శ్లో॥-(67)

అవతారిక-

22వ శ్లోకమున "త్రిషులోకేషు"

అని యుండుటచే నది సకలావతారపరము.

ఈశ్లోకమున "మనుష్యాః"

అని యుండుటచే నిది కృష్ణావతారమాత్రపరము. కాబట్టి యిందలి

"అహం" అను పదమునకు ఈశ్వర స్వభావముతోపాటు శ్రీకృష్ణావతారమునకు అసాధారణమైన ఆకారమునకు సంబంధించిన వని తెలియవలెను.

23 శ్లో॥-(68)

తన సంకల్పమాత్రముచేత నే అన్నిటిని చేయగలవాడే యైనను జ్ఞానము నొసంగి తద్ద్వారా ప్రవర్తింపజేయుటకే జగదుపకృతి మర్త్యుడుగా నవతరించినాడు.

న దేవా యష్టి మాదాయ రక్షన్తి పశుపాలవత్ ।
యం హి రక్షితు మిచ్ఛన్తి బుద్ధ్యా సంయోజయన్తి తమ్॥

అనగా- దేవతలు రక్షించుట పశువులకాపరివలె కర్రను చేబూని వెంటబడి రక్షించరు. రక్షించదలంచుకొన్నవానికి సత్కార్యముల నాచరించుబుద్ధి నొసంగి దానిద్వారా సత్కర్మల నాచరింపచేసి తత్ఫలముగా రక్షింతురు- అట్లుకానిచో గ్రహపీడితునివలె బలవంతముగా ప్రవర్తింపచేయబడినచో శాస్త్రవశ్యత లేకపోవును. దానిచే నా యనుష్ఠానమునకు తగిన ఫల ముండదు.

24 శ్లో॥-(69)

ధర్మరాజ పదస్థానే గీతాభాష్యమున

"యుధిష్ఠిర" శబ్దము వాడబడినది. దాని వ్యుత్పత్తినిబట్టి యుధిష్ఠిరః=యుధిస్థిరః అని క్షత్రియ ధర్మమునందు అచంచల దీక్ష కలవాడని యర్థము సిద్ధించును. దీనిచే ఇదియును ఒక యజ్ఞమే. దీనికి

"రణయజ్ఞ" మని పేరు. ఇది క్షత్రియునకు ముఖ్య ధర్మము. దీనికి వెనుకంజవేయుట ప్రాయశ్చిత్తీయ మని తాత్పర్యము వేణీసంహార సంస్కృతనాటకమున-

"చత్వారో వయ మృత్విజః"

అను శ్లోకమున ధర్మరాజు యజమానిగాను, ద్రౌపది యధ్వరదీక్షిత పత్నిగాను, భీమార్జుననకులసహదేవులు నలుగురు ఋత్విక్కులుగాను, శ్రీకృష్ణుడు కర్మోపదేష్టయగు బ్రహ్మగాను, కౌరవులు పశువులుగాను ప్రియాపరిభవ శాంతిఫలముగాను రూపింపబడి రణయజ్ఞము వర్ణింపబడినది.

24 శ్లో॥-(70)

తండ్రి- సోదరులప్రసక్తియేల ? నీవే స్వయముగ శిష్టజనాగ్రేసరుడవని ఊర్వశీ విరాట తనయాది వృత్తాంతములచే జగత్ప్రసిద్ధమైనది.

24 శ్లో॥-(71)

ఈశ్లోకమున- "ఉపహన్యాం" అనునపుడు ఉపహతి యనగా- ఇక నెప్పుడును కర్మల నాచరించుటకు తగకుండుట.

25 శ్లో॥-(72)

అవతారిక-

లోకులకు కర్మయోగ జ్ఞానయోగములలో కొందరి కొకదాని యందును, మరికొందరికి మరియొక దానియందును అధికారము కలదు. ఆత్మజ్ఞునకన్ననో తన యధికారము నటుంచి సామాన్య ప్రజలలోగల ముముక్షువుల యోగ్యతకు తగినట్లుగా నాచరించవలె ననియును, లోకసంగ్రహరీతినిన్ని చెప్పుచున్నారు.

ఈశ్లోకము మొదలు నాలుగుశ్లోకముల తాత్పర్యమును ఈ శ్లోక అవతారికలో చెప్పుచున్నారు.

ఈశ్లోకమున "అహఙ్కారశబ్దమున్నది. దానికి అనేకార్థము లున్నవి.

(1) అహంభావము.

(2) ప్రకృతియొక్క రెండవ వికారము. ఇది యింద్రియము లకును తన్మాత్రలకును పుట్టుటలో సహకరించును.

(3) గర్వము-(పెద్దల నవమానించుస్వభావము.)

(4) దేహాత్మ భ్రాంతి అనగా- శరీరమునే యాత్మ యను కొనుట.

27 శ్లో॥-(73)

25 శ్లోకమున-"యథా కుర్వన్తి తథా కుర్యాత్" అనునది కేవలము దృష్టాన్త దార్ష్టాన్తికవిషయము కాదు. తన యను ష్ఠానమును జూచి యితరులుకూడా కర్మయోగమునే ఎట్లు యనుష్ఠింతురో ఆప్రకారముగ విద్వాంసుడు కర్మయోగము నాచరించవలెను. అట్లైననే

"చికీర్షుర్లోకసఙ్గ్రహం" మ్మనునదియును సుసంగత మగును.

27 శ్లో॥-(74)

లోకసంగ్రహ మనగా-

సం=ఏకీకృత్య- లోకమునందున్న అధికారిజనమును ఏకముఖముగ జేసి స్వీకరించవలెను.

తన యనుష్ఠానవిషయమై తనతో నేకీభవించి ఏకగోష్ఠిగా నొనరించుట.

29 శ్లో-(75)

ఈశ్లోకమునందు నిషిద్ధకర్మలయందలి సంగమును మానవలెనని చెప్పదలంచబడలేదు. అట్లగుచో అవిచాల్యత్వము కుదర

జాలరు. కాబట్టి పురుషార్థసాధనములలో దేనియందైనగాని వారి కుండురంగము చెప్పబడవలెను. ప్రస్తుతప్రకరణములలో పురుషార్థము ఆత్మసాక్షాత్కారమే. దానిని బడయుటకై ఆత్మతత్త్వము నెఱుంగని వారు తాము వినిన ఉపాయములలో తమకు తోచిన దాని నేదో యొకదానిని స్వీకరించి చేయుచుందురు. అదియే యిచ్చట చెప్ప దలంచబడినదని చెప్పుచున్నారు.

29 శ్లో॥-(76)

ఇచ్చట మందత్వమనగా- స్వతంత్రించి తన యనుష్ఠానమును నిర్ణయించుకొనజాలకుండుట.

లేక అల్పత్వమని చెప్పవచ్చును. అల్పత్వమనగా అధైర్యము. అధైర్యమేల? చులకనగా మరణించదగినవారగుటవలన దానికేమి కారణము? పూర్తిగ నెఱుంగనివారగుటవల్లనే

"మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్య మన్దాః" అని కోశము.

30వ శ్లోకమున చెప్పినట్లు సర్వేశ్వరునియందే సర్వకర్మ సన్న్యాసము చేయదగియుండగ మధ్య గుణములయందు కర్తృత్వము ననుసంధించమని యిచ్చట చెప్పుట దానివల్లనైనను దేహాత్మ వివేకము తొలగునను అభిప్రాయముచేతనే.

29 శ్లో॥-(77)

యుక్తాయుక్త వివేకమనగా-

అన్వయవ్యతిరేకములు అనగా-

ఆత్మ శరీరముతో చేరియున్నప్పుడే సాంసారికకర్మలయందు ప్రవృత్తి కలుగుచున్నది. అది లేనిచో నా ప్రవృత్తి యుండదు. కాబట్టి సాంసారిక కర్మలయందలి ప్రవృత్తి ప్రాకృతశరీరసంబంధము మూలముగ వచ్చినదని యెఱుంగవలెను.

ఈశ్లోకముచే

"కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్"

అను సూత్రార్థము వివరింపబడినది.

అనగా- శాస్త్రము సార్థకము కావలెననిన జీవుడు కర్తయని విశ్వసించవలె నని సూత్రార్థము.

శాసనాత్ శాస్త్రం-

శాసనమనగా మంచిచెడ్డలను తెలిపి ప్రవర్తింపజేయుట అది జ్ఞానమున్నవారికే చెల్లును.

30 శ్లో॥-(78)

ఈశ్లోకముచే

"పరాత్తు తచ్ఛ్రుతేః"

అను సూత్రార్థము వివరింపబడుచున్నది. అనగా- వెనుకటిశ్లోకముచే జీవుడు కర్తయని సిద్ధింపగా ఆ కర్తృత్వ మాతనికి స్వాయత్తమా, పరమాత్మాయత్తమా యని వికల్పించి పరమాత్మాయత్తమే యని నిర్ణయింపబడినది.

సామాన్యముగా జీవునికర్తృత్వము పరమాత్మసంకల్పకృతమే గాని విశేషకర్తృత్వము చేతనాధీనమే. కావుననే జీవుడు పుణ్య పాపములకు బాధ్యుడగుచున్నాడు.

35 శ్లో॥-(79)

అవతారిక-

యుద్ధాదిరూపమైన కర్మయోగముకూడ దుఃఖరూపమగుటచే యథావత్తుగా చేయుట కశక్యముకాదా యనగా చెప్పుచున్నాడు.

36 శ్లో॥-(80)

ఈశ్లోకమున అథ శబ్దము ప్రశ్నార్థకము.

36 శ్లో॥-(81)

ఇచ్చట పురుషశబ్దమును ప్రయోగించుట చేతనుడు ఇష్టము లేకున్నను వాసనచేతనైనను ప్రవర్తింపజేయుబడడు. చేతనుడుగదా యని తాత్పర్యము.

36 శ్లో॥-(82)

"సదృశం చేష్టతే స్వస్యాః"

అనుశ్లోకమున పూర్వవాసనానువర్తనము చెప్పబడినది. వాసన జీవునకు కోరికనుబుట్టించి ప్రవర్తింపజేయును. అట్టితరి జ్ఞానయోగము నభిలషించువాడు దానికి విరోధియగు విషయానుభవమును కోరకున్నను యీవాసన వాని నెట్లు విషయానుభవమున ముంచుచున్నది. ఒక అచేతన పదార్థము గాలిచేతనో నీటిచేతనో బలాత్కారముగ త్రోయుబడినదై తలంపు లేకున్నను ఎట్లు కదలుచున్నదో అటులనే చేతనుడుకూడ చేయుచున్నాడే; ఇట్లు వీనిని యీగాలి నీరువలె ప్రేరేపించునదేది యని శంక.

37 శ్లో॥-(83)

కామాదు లీమతమున ఆత్మధర్మములు, గుణము ప్రకృతి ధర్మము (గుణము) ఒకదానిధర్మము వేరొకచోట కార్యమును పుట్టించు టెట్లు అనగా-

"అట్టి గుణమయమైనది ప్రకృతి"

యనుగ్రంథము బయలుదేరినది. వేడికలది నిప్పు. దానిని తాకినచో చేతిలో బొబ్బ ఎక్కుచున్నది. అటులనే గుణముల కాశ్రయము ప్రకృతి. దానిసంపర్కముచే నాత్మయందు కామాదు లుదయించును.

అయినచో గుణత్రయము (సత్వరజస్తమస్సులు) గల ప్రకృతితో నాత్మకు సంబంధము సమానమే గదా! అప్పుడు సత్వాదికార్యములగు జ్ఞానాదులు ఒక్కమ్మడి నేల యుద్భవింపవన్నచో-

ఒక్కొక్కప్పు డనుగ్రంధము బయలుదేరుచున్నది. అనగా-సత్వరజస్తమస్సులు మూడును సృష్టిలో విషమావస్థగా నుండును. ఎప్పు డేగుణము విజృంభించునో అప్పు డాగుణముయొక్క కార్యము నే చూడగలముగాని తక్కిన గుణకార్యము లుండనేరవు.

రజోగుణప్రచురు డైనవానికి జ్ఞానయోగారంభము మాత్ర మెట్లు ఘటించుననగా- ఈగుణములు పెరుగుచు తరుగుచు నుండుటలో నొకానొక సమయమున ఏదో యొకింత సత్వగుణమును తల యెత్తవచ్చును. అప్పుడీతడే జ్ఞానయోగము నారంభించవచ్చును.

ఇచ్చట "ఏషః, ఏషః"

అని రెండుసారులు వినిపించుచుండుటచే నివి రెండువాక్యములు ఈ రెండు వాక్యములచే తెలుపబడు

"ఏషః" శబ్దమున కొక్క కామమే యర్థము. కానిచో "అథ కేన ప్రయుక్తోఽయం పాపం చరతి పూరుషః" అని "పాపాచరణే ప్రయోజకః కః?" అని ప్రశ్నించినప్పుడు "కామ ఏషః క్రోధశ్చ" అనిగదా చెప్పవలెను. పైనకూడా "విద్ధ్యేతావిహ వైరిణౌ"అని ద్వివచనాంతముగా చెప్పవలెను. ఆపైన ఆరు శ్లోకములలో

"తేన" "ఏతేన" కామరూపేణ"

అని యిట్లంతటను ఏకవచనముచేతనే నిర్దేశింపబడెను. కామమాత్రమే నిర్దేశింపబడెనుగాని క్రోధశబ్దమే వాడబడలేదు. కామముకన్న క్రోధము వేరుగా నిర్దేశింపబడలేదు.

కావున కామమే ఒకయవస్థలో క్రోధశబ్దముచే చెప్పబడును. ఆయవస్థాభేదముచేతనే వాక్యభేదము ఉచితముగాని కామము క్రోధము రెండును వేరనికాదు.

ఈశ్లోకమున కామమునకు

"మహాశనః" అను విశేషణమును. క్రోధమునకు

"మహాపాప్మా అను విశేషణమును చేర్చి యన్వయించవలెను.

"మహాశనః అశనం=భోజనం=భోగ్యజాతం యస్య సః"

అను వ్యుత్పత్తినిబట్టి యీవిశేషణము కామమున కెంతయో అను గుణము.

"న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి"

"హవిషా కృష్ణ వర్త్మేవ భూయ ఏవాభి వర్ధతే"

అనిగదా అభియుక్తోక్తి.

అటులనే క్రోధము-

"మహాపాప్మా" మహాన్ పాప్మా = కార్యతయా అస్యాస్తీతి మహాపాప్మా. మహత్తర పాపములను చేయించునది.

"క్రుద్ధో హన్యాత్ గురూ నపి" అని ప్రసిద్ధి కలదుగదా!

37 శ్లో॥-(85)

ఈశ్లోకమున నీ ముఖ్యవిషయమును గ్రహించవలెను.

విషయముల ననుభవించుటచే బుట్టిన వాసన బీజమువంటిది. తజోగుణము నీరువంటిది. ఈనీటిచే తడుపబడిన యాబీజములు కామ క్రోధము లనబడు మొలకల నెత్తును.

ఈప్రకరణమున కామ మనగా నాత్మధర్మమైన జ్ఞానవిశేషమే. రజస్సు ప్రకృతిగుణము.

ఈశ్లోకమున జెప్పబడిన కామక్రోధములు వెనుక వాసనచే బుట్టింపబడిన రాగద్వేషములయొక్క అవస్థావిశేషములే.

38 శ్లో॥-(86)

ఈశ్లోకమున కామమునకు పొగ, మాలిన్యము, మావి యను మూడు దృష్టాంతములు చూపబడినవి. ఇందు

పొంగ, కామము సహజ మనుటకును; మాలిన్యము, వివేకము పశ్చాత్తాపము మొదలగువానిచే నీ కామమును పోగొట్టినను తిరిగి తిరిగి వచ్చుచునే యుండు ననుటకును; మావి తానెంత వివేకియై బలాఢ్యుడై ప్రయత్నించినను గ్రోసిపుచ్చరాకుండుటకును ఉదాహరణముగ జెప్పబడినవి.

కామము వాసననే బుట్టును గాన సహజమైనది. సహజమైన రజోగుణ సంపర్కము పోవునది కాదు కావున నది యున్నంతవరకు వచ్చుచు నేయుండును.

పాపకర్మకృతమగుటచే తొలగింప నలవిగాకుండును.

39 శ్లో॥-(87A)

ఇచ్చట జ్ఞానిశబ్దము నిష్పన్నజ్ఞాని పరము కాదు. అట్టివాని జ్ఞాన మెన్నడును కామముచే నావరింపబడజాలదు. కాబట్టి జ్ఞానమింకను పూర్తిగా లేని సకలచేతనుల విషయమని గ్రహించవలెను.

39 శ్లో॥-(87B)

ఈశ్లోకమున కామము నిత్యవైరి యని చెప్పబడినది. దీనికి రెండువిధములుగా వ్యాఖ్యానకారులు సమర్థించిరి.

1. ఇది యనాదియు ఆత్మసాక్షాత్కార పర్యంతము విడువక యుండునదియును గాన నిత్యవైరి యనబడినది.

2. నిత్యసంసారులు కొందరుందురను మతము ననుసరించి అట్టి కొన్ని యాత్మల విషయమై నిత్య శత్రువుగనే యుండును.

39 శ్లో॥-(88)

కామమున కీశ్లోకమున

"అనలమ"ను పేరుంచబడినది. అనగా- కావలసిన వెన్ని లభించినను

"అలం=చాలును" అనుతృప్తి

"న=లేదు" కనుక

"అనల" మనబడుచున్నది.

శ్లో॥ తృష్ణాఖని రగాధేయం। దుష్పూరా కేన పూర్యతే।
యా మహద్భి రపి క్షిప్తైః। పూరకై రేవ ఖన్యతే॥

కామ మనునది అంతులేని పెద్ద గొయ్యి. దీని నింపుట కెవ్వరికిని శక్యముకాదు. చిత్ర మేమనగా దీనిని నింపుటకు ఉపయోగించిన వాటిచేతనే ఇది మరింత లోతుగ త్రవ్వబడుచుండును.

లేక "అనల" మనగా నిప్పు అనల శబ్దము కామము నందు గౌణముగా ప్రయోగింపబడినది. గౌణమనగా గుణములను బట్టి వచ్చునది. అగ్నికి దీనిని తగులబెట్టవచ్చును, దీనిని తగులబెట్టరాదను విషయ విభాగము గాని ఇన్నిటిని తగులబెట్టవలెనను అవధి గాని లేనట్లే కామమునకు విషయ విభాగముగాని పరిమితిగాని లేవు.

39శ్లో॥ -(89)

తృతీయాధ్యాయసారము.

జ్ఞానయోగముకంటెను కర్మయోగమునకుగల వైశిష్ట్యము.

1. సంసారమున పడియుండి సుఖదుఃఖముల ననుభవించుచు పూర్వజన్మసుకృతవిశేషముచే గాని భగవన్నిర్హేతుకకృపచే గాని ఆచార్య కటాక్షముచేగాని మోక్షేచ్ఛ గలవానికి మొదటి కర్త

వ్యము కర్మయోగమే. ఇందుల కుదాహరణ మర్జునుఁడే. ఈవిషయ మీ అధ్యాయమున ననేకోపపత్తులతో సమర్థింపబడినది.

2. జన్మాంతరసుకృతవిశేషముచేగాని భగవత్కృపచే గాని సాధనాంతరముల నాచరింపకయే యీజన్మ ప్రారంభమునుండియు ఆత్మప్రవణులైన శిష్టాగ్రేసరులకు లోకసంగ్రహముకొరకును దాని నుపేక్షించుటచే తటస్థించు తన అనర్థమును బాపుకొనుటకును కర్మ యోగమునే చేయవలెను. ఇందుల కుదాహరణము జనకుఁడే.

3. భగవంతుఁడే మనుష్యుఁడుగా నవతరించినచో పైయన ర్థము లేకున్నను తాను చేయఁదలంచిన శిష్టరక్షణకును ధర్మసంస్థాపనమునకును ప్రతికూలముగా వారు తనదారినిబట్టి తమ కనర్హమగు జ్ఞానయోగము నవలంబించి తుదముట్టింపజాలక చెడిపోకుండుటకై తానును కర్మయోగమునే చేయవలెను. ఇందుల కుదాహరణము శ్రీకృష్ణపరమాత్మయే.

అను నీమూఁడు విషయములు ననేక ప్రమాణములతోను ఉదాహరణములతోను సమర్థింపబడినవి.

మరియు జీవుఁడు చేయు సాంసారికకృత్యములు ప్రకృతిసంబంధమువలన వచ్చినవే కాని అవి స్వాభావికములు కావనియు కాబట్టి వానిని చేయించునది ప్రకృతియే యనియు,

భగవంతునకు తాను దాసుఁడు గాన తనకు భగవంతుఁ డాతని కైంకర్యమున కుపయోగించు దేహేంద్రియబుద్ధ్యాది పరికరముల నొసంగి తానే తన సేవను చేయించుకొనుచున్నాఁడని భావించి కర్మ యోగమును ఫలసంగకర్తృత్వములను విడచి యాచరింపవలెనని యును, బోధించుచున్నది.

గీ తా ర్థ స ఙ్గ్ర హ ము

తృ తీ యా ధ్యా య ప్ర మే య ము.

7 శ్లో॥ అసక్త్యా లోకరక్షాయై । గుణేష్వారోప్య కర్తృతామ్ ।
సర్వేశ్వరే వా న్యస్యోక్తా । తృతీయే కర్మకార్యతా॥

తా. జ్ఞానయోగ విశిష్టులైనవారు కర్మయోగము నాచరింపకుండినచో తమను జూచి లోకులును దాని నాచరింపరు. దానివలన లోకులు చెడిపోవుదురు. దానిచే నీతనికి పాపము దాపరించును. అది యీతనిని జ్ఞానయోగమునుండియు భ్రష్టుని కావించును. కావున లోకమును రక్షించుటకొరకై స్వర్గాది ఫలములయం దాశను వీడి తనను కర్తనుగా భావింపక దానిని గుణములయం దారోపించిగాని లేక గుణములకును, వాని కాశ్రయమైన ప్రకృతికిని దానితో కూడి గాని దానిని విడచిగాని ఉండు జీవులకును నియంతయైన సర్వేశ్వరుని యందుంచిగాని కర్మయోగము నాచరింపవలెనని యీ తృతీయాధ్యాయమున చెప్పబడినది.

శ్రీ భగవద్గీతా-చతుర్థోఽధ్యాయః.

జ్ఞానయోగః.

~~~~~~

అవతారిక.

తృతీయాధ్యాయమునందు, ప్రకృతిసంబంధము గలయట్టి ముముక్షువు మొట్టమొదటనే జ్ఞానయోగారంభమునకుఁ దగనివాఁడగుటవలన కర్మయోగమె చేయవలసినదనియు, జ్ఞానయోగాధికారికిఁ గూడ అకర్తృత్వానుసంధానపూర్వకముగాఁ జేయఁబడు కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమనియు హేతుయుక్తముగాఁ జెప్పఁబడెను. *జనులలో శిష్టుఁడని ప్రసిద్ధికొందినవాఁడన్ననో, లోకమునకు ధర్మనిశ్చయము చేయుటకొఱకు విశేషించి కర్మయోగమే చేయఁదగినదనియును జెప్పఁబడెను. నాల్గవయధ్యాయమునందు. ఈవైవస్వతమన్వంతరప్రారంభమునందే నిఖిలజగత్తు నుద్ధరించుటకొఱకు నీకర్మయోగ ముపదేశింపఁబడిన దగుటచే నిదియే కర్తవ్య మగుటను దృఢపఱచి, దీనియందు జ్ఞాన మంతర్గతమై యుండుటచేత నిదియే జ్ఞానయోగరూపమై యుండుటను నిరూపించి, దీనిస్వరూపమును, దీనియందుఁగల భేదములను, దీనియందు జ్ఞానాంశమే ప్రధానముగా నుండుటయుఁ జెప్పఁబడుచున్నవి. ప్రస్తావవశముగ భగవదవతారరహస్యమును జెప్పఁబడుచున్నది.

శ్రీభగవానువాచ :

శ్లో॥ ఇమం వివస్వతే[3] యోగం ప్రోక్తవా[2] నహ మవ్యయమ్[1] ।
వివస్వాన్ మనవే ప్రాహ మను[4] రిక్ష్వాకవేఽబ్రవీత్ ॥ 1

---

* అప్రసిద్ధుఁడగువాఁడు, అశక్తుఁడైనను శక్తుడైనను తనకొఱకు కర్మయోగమే చేయఁదగినది. ప్రసిద్ధుఁడగువాఁడు, అశక్తుఁడైనను శక్తుఁడైనను, తనకొఱకును లోకరక్షకొఱకును ఆకర్మయోగమే చేయఁదగినది అని తృతీయాధ్యాయమున అధికారిచింతనము తెలియునది.
~~~~~~

5

శ్లో॥ ఏవం పరమ్పరాప్రాప్త మిమం రాజర్షయో విదుః।
స కాలే నేహ మహతా యోగో నష్టః పరన్తప॥ 2

శ్లో॥ స ఏవాయం మయా తేఽద్య యోగః ప్రోక్తః పురాతనః।
6 7
భక్తోఽసి మే సఖా చేతి రహస్యం హ్యేత దుత్తమమ్॥ 3

టీ. అవ్యయం=శాశ్వతమైన, ఇమం యోగం = ఈకర్మయోగమును, అహం=నేను, వివస్వతే=సూర్యునికొఱకు, ప్రోక్తవాన్=ఉపదేశించితిని, వివస్వాన్=సూర్యుఁడు, మనవే=వైవస్వతమనువుకొఱకు, ప్రాహ = చెప్పెను, మనుః=వైవస్వతమనువు. ఇక్ష్వాకవే = (తన పుత్రుఁడగు) ఇక్ష్వాకువుకొఱకు, అబ్రవీత్=చెప్పెను.

టీ. పరన్తప = శత్రువులను తపింపఁజేయు అర్జునా, ఏవం = ఈప్రకారము, పరమ్పరాప్రాప్తం=సంప్రదాయపరంపరగా వచ్చిన, ఇమం=ఈకర్మయోగమును, రాజర్షయః=జనకాది రాజర్షులు, విదుః= ఎఱుఁగుదురు. సః యోగః=ఆ యోగము, మహతా కాలేన = దీర్ఘకాలముగుటచేత, ఇహ=ఈలోకమునందు, నష్టః=(ఇంచుమించుగా) నశించినట్టిదైనది

టీ. స ఏవ=అదే, పురాతనః=ప్రాచీనమైన, అయం యోగః= ఈకర్మయోగము, మే=నాకు, భక్తః=భక్తుఁడవును, సఖాచ=మిత్రుఁడవును, అసి (ఇతి) = అగుచున్నావని, అద్య = ఇప్పుడు, మయా = నాచేత, తే = (ప్రపన్నుఁడ వగు) నీకు, ప్రోక్తః = సవిస్తరముగాఁ జెప్పఁబడినది, ఏతత్=ఇది, ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమైన, రహస్యం హి = రహస్యము గదా.

తా. అర్జునా. నీ కిప్పుడు చెప్పబడిన శాశ్వతమైన యీకర్మయోగమును కేవలము నిన్ను యుద్ధమునకు పురికొల్పుటకుఁగాను క్రొత్తగా నిప్పుడు కల్పించిచెప్పితినని తలఁపవలదు. సకల జగముల

నుద్ధరించుకొనుటకును, పరమపురుషార్థలక్షణ మగు మోక్షమునకు
సాధనముగాను, ఈయోగమును పూర్వమే *(అనఁగా మన్వంత
రారంభమునందే) నేనే సూర్యున కుపదేశించితిని, సూర్యుఁడు
వైవస్వతమనువునకుఁ జెప్పెను. ఆ మనువు ఇక్ష్వాకున కెఱింగించెను.
ఈవిధమున సంప్రదాయపరంపరగా ప్రాప్తించిన యీకర్మయోగ
మును పూర్వికు లగు జనకాదిరాజర్షు లెఱుఁగుదురు. అట్టియోగము
బహుకాలమగుటచేత ఈలోకమున (ఆ యాశ్రోతల బుద్ధిమాంద్యము [8]
వలన) నష్టప్రాయ మైనది. నీవు నాయెడ భక్తుఁడవును నాసఖుఁ
డవును నాయెడనే ప్రపన్నుఁడవును అగుటంజేసి పురాతన మైనయీ
యోగమును ఇప్పుడు చెడియున్నదానిని గాక అప్పటివలె స్వరూ
పము చెడక యున్నదానినే సపరికరముగాను సవిస్తరముగాను నిప్పుడు
నీకు నుపదేశించితిని, ఇది వేదాంతములయందుఁ జెప్పబడు ఉత్తమ
మయిన రహస్యము. (కావున దీనిని తెలిసికొనుటకును చెప్పుటకును
నాకుతప్ప మఱియొకనికి శక్యము కా దని భావము.)

అవ. ఈప్రసక్తియందు[9] భగవంతునియవతారముల స్వరూప[10]
మును[11] కలరీతి నెఱుఁగుట కర్జునుఁడు అడుగుచున్నాఁడు,

---

* ఇది మన్వంతరాదియందె చెప్పఁబడినది గాన నిఖిలజగము నుద్ధరించుకొనుటకే
యగును గాని నిన్నుయుద్ధమునకుఁ బురికొలుపుట కిప్పుడే కల్పించి చెప్పఁబడినదిగాదని
భావము. మఱియు నిట 'ఇమం వివస్వతే ప్రోక్తవానహమ్' 'సమయాతేఽద్య
ప్రోక్తః' అను నీరెంటిచే పూర్వము చెప్పినవాఁడను నేనేయని యేర్పడుచున్నది.
కాఁబట్టి 'నాకు తప్ప మఱియొకనికి శక్యముగాదు' అనుట సిద్ధించినది. అనఁగా
ప్రళయముచేతఁగాని యుగాది స్వభావముచేతఁగాని సంప్రదాయము విచ్ఛిన్నము
కాఁగా మరల నేనే యా సంప్రదాయమును బ్రవర్తింపఁజేయుదును. బ్రహ్మాదులకుఁ
గూడ నాయుపదేశము లేక దానిని తెలియుటకును చెప్పుటకును శక్యము గా దని
భావము.

అర్జున ఉవాచ :

శ్లో॥ *అవరం భవతో జన్మ పరం జన్మ వివస్వతః ।
కథ మేత ద్విజానీయాం త్వ మాదౌ ప్రోక్తవా నితి॥ 4

టీ. వివస్వతః = సూర్యునియొక్క, జన్మ=జననము, పరం = మునుపటిది, భవతః=నీయొక్క, జన్మ=జననము, అవరం=తరువాతిది, ఆదౌ=పూర్వము, త్వం=నీవు, ప్రోక్తవాన్=(సూర్యునికి) చెప్పితివి, ఇత్యేతత్ = అసంభావ్యమైన యీయంశమును, కథం = ఎట్లు, విజానీయాం=యథార్థముగా తెలిసికొనుదును.

తా. కాలసంఖ్యచే నీజన్మము నాజన్మముతో సమకాల మైనది గదా. నీవు ఇప్పుడు జనియించినవాఁడవు. సూర్యునిజన్మమో కాల సంఖ్యనుబట్టి పూర్వకాలమునందలిది. అనఁగా 28 చతుర్యుగములకు మునుపటిది. ఇట్టినీవు పూర్వముననే సూర్యున కుపదేశించితి వను మాట అసంభావనీయమైనది. ఇట్టిమాటను నే నెట్లు యథార్థముగా తెలియుదును ?

"ఈజన్మమే కాక ఇంతకుమునుపును జన్మాంతరములు గలవు గాన జన్మాంతరముచేతనుంగూడఁ జెప్పుట శక్యమగును. (అనఁగా, అప్పటి సూర్యునికి అప్పటిజన్మముచేతఁ జెప్పఁగూడును.) ఈశ్వరుఁ డగుకృష్ణునికే కాక మహాత్ము లైనవారికిని పూర్వజన్మములందుఁ

12

జేసినవానిని స్మరించుటయు నొప్పియున్నది. కాఁబట్టి ఇందు కాల సంఖ్యాదులనుబట్టి విరోధ మేదియుఁ గానరాదు. ఈ యర్జునుఁడును 'వివస్వతునికి నేను జెప్పితిని' అని తనకు చెప్పిన వసుదేవకుమారుని

* 'అపరం' అని పాఠాంతరము.

13 14

కృష్ణుని సర్వేశ్వరుఁ డని యెఱుంగును. కావుననే 'పరం బ్రహ్మ పరంధామ పవిత్రం పరమం భవాన్। పురుషం శాశ్వతం దివ్య మాదిదేవ మజం విభుమ్॥ ఆహు స్త్వా మృషయ స్సర్వే దేవర్షి ర్నారద స్తథా। అసితో దేవలో వ్యాస స్స్వయం చైవ బ్రవీషి మే' (గీతా-౧౦ అధ్యా--౧౨-శ్లో) అని చెప్పెడిని యుధిష్ఠిరరాజసూయాదులందు, భీష్మాదులు 'కృష్ణ ఏవహి లోకానా ముత్పత్తి రపిచాప్యయః। కృష్ణస్య హి కృతే భూత మిదం విశ్వం చరాచరమ్' (భారత. సభా. ౩౮--అధ్యా-౨౩-శ్లో) ఇత్యాదులందు పలుమాఱును జెప్పఁగా వినియు నున్నాఁడు. 'కృష్ణస్యహి కృతే' అనఁగా కృష్ణునకు శేషభూతమైనది యీ సమస్తమైనజగత్తనియర్థము. కాఁబట్టి యర్జునుఁడు కృష్ణునిపరత్వమును దెలిసియు నిట్లడుగుట కభిప్రాయమేమి ?" యని యడిగినచో, వసుదేవసూనుఁ డగు నీకృష్ణుని అర్జునుఁడు భగవంతుఁ డని యెఱుంగునే. ఎఱిగియు ఎఱుఁగని వానివలె నడుగుట కభిప్రాయ మిది. *నిఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానుఁడును సర్వేశ్వరుఁ

* హేయము=త్యజింపఁదగినది...అనగా దోషము, 'నిఖిల...నీక' అనఁగా దోషములకన్నిటికిని ప్రతివిరోధియైనవాఁడు - దోషలేశముచులేనివాఁ డనుట. 'కల్యాణ+ఏకతాన' మంగళములకే ఆశ్రయమైనవాఁడు - అఖండమంగళస్వరూపుఁ డనుట. వాని స్వరూపము దోషశూన్యమును అఖండమంగళాత్మకము నైనదని యర్థము.

భగవంతుని జన్మాదులు మిథ్యలా ? సత్యమా ? ఎట్టివి ? అని సందేహములను బుట్టించు భగవంతుని విశేషములను జెప్పుచున్నారు. (నిఖిలహేయప్రత్యనీక) సమస్తములైన హేయములకును విరోధియైనది. అనఁగా నెవఁడు ఇతరులయందలి జన్మము జర మొదలైన హేయములను దొలగించునో యట్టివాఁడు తా నెట్లు వానినే కయికొను ననుట. (కల్యాణైకతానుఁడు) నిలువెల్ల కల్యాణమే యైనవాఁడు-స్వరూపానందముచే తృప్తుఁడైనవానికి జన్మముతోఁ బనియేమి యనుట, (సర్వేశ్వరుఁడు(సమస్తమునకు నియామకుఁడు-ఎవఁడేని యొకస్వతంత్రుఁడు ఇతనికి నియామకుఁడుగా నుండునేని యప్పటికి ఇతనికి జన్మాదులు ఘటింపవచ్చును. అయిన, నట్టినియామకుఁడు లేఁడని భావము, (సర్వజ్ఞుఁడు) సమస్తము తెలిసినవాఁడు-ఇతఁడు తనకు

డును సర్వజ్ఞుఁడును సత్యసంకల్పుఁడును అవాప్తసమస్తకాముఁడు నగుభగవంతుఁడు, దేవమనుష్యాదులు కర్మవశమున నెత్తుజన్మముల వంటి జన్మము తాను ఎత్తుట యింద్రజాలములవలె మిథ్యయా లేక సత్యమా? సత్యమైనయెడల *జన్మించుప్రకార మెట్లు? ఈజన్మించిన దేహము దేనిమయము? జన్మించుటకు హేతు వేమి? జన్మించుట యెప్పుడు? ఎందుకొఱకు? అను నీవిషయములను తెలిసికొనుటకే కాని వేఱు కాదని వరుసగా శ్రీకృష్ణుని యుత్తరముల క్రమమును బట్టి ప్రశ్నార్థములు తెలియుచున్నవి.

శ్రీభగవానువాచ :

శ్లో॥ బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవ చార్జున ।
తాన్యహం వేద సర్వాణి న త్వం వేత్థ పరన్తప॥ 5

హితమును అహితమును తెలిసికొనఁజాలనివాఁడేని యప్పుడు బిడ్డలు మొదలైనవారు తెలియక అగ్ని మొదలగువానిని స్వేచ్ఛచేతనే యంటునట్లు, తానును తెలియమివలన స్వేచ్ఛచేతనే జన్మాదులు పరిగ్రహింపఁగలుగును. అయినను ఇతఁడిట్టివాఁడు గాఁడు గనుక జన్మాదులు గయికొనుట గలుగదని భావము. (సత్యసంకల్పుఁడు) పొల్లుగానిసంకల్పము గలవాఁడు-అనఁగా తలఁచినది తప్పక సిద్ధించునట్టివాఁడు. హితాహితజ్ఞాన ముండినను ఒకఁడు శుష్కములోఁ బడఁదలఁచి ఱొంపిలోఁబడుటగలదు. అట్లు తలఁచినది తప్పుట లేనివాఁడు గనుక తనతలంపు నతిక్రమించి జన్మాదుల నెత్తువాఁడు గాఁడనుట, (అవాప్తసమస్తకాముఁడు) సమస్తములైనకోరికలను బడసినవాఁడు. ఏకేని యొక ప్రయోజనమును సాధింపవలసి యున్నయెడ అందులకై జన్మాదులెత్తఁగూడును. ప్రయోజనమే లేకుండఁగా ఆజన్మాదు లెందుకు? అని భావము.

* జన్మప్రకార మెట్లు అనఁగా, జన్మించుట తన పరమేశ్వరస్వభావమును పరిత్యజించియా లేక మఱియొకవిధముననా? యని యర్థము. ఈదేహము దేని మయము? అనఁగా త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతిమయమా? లేక. అప్రాకృతమైనదా? యనుట. జన్మహేతు వేది? అనఁగా హేతువు సంకల్పమాత్రమా? లేక, ఇచ్ఛచేఁగైకొన్న పుణ్యపాపములా? యనుట. జన్మము ఎప్పుడు? అనఁగా పుణ్యపాపములు పరిపక్వమగుకాలమునందా? లేక, ధర్మగ్లాని కలుగుకాలమందా? యనుట. జన్మ మెందులకు? అనఁగా సుఖదుఃఖము లనుభవించుటకా? లేక, సాధుపరిత్రాణమునకా? యనుట.

టీ. హే అర్జునా, తవచ=నీకువలెనే, మే=నాకును, బహూని = అనేకములైన, జన్మాని = అవతారములు, వ్యతీతాని = కడచినవి, తాని సర్వాణి=వానినన్నిటిని, అహం = నేను, వేద = ఎఱుఁగుదును, పరన్తప=అర్జునా, త్వం=నీవు, న వేత్థ=ఎఱుఁగవు.

తా. అర్జునా, నీకువలెనే నాకును అనేకజన్మము లతిక్రమించినవి. మన యిద్దఱజన్మము లన్నింటిని సర్వజ్ఞుఁడ నగు నేనెఱుంగుదును. కర్మవశమున సంకుచిత మైనజ్ఞానము గల నీ వెఱుంగవు.

ఈశ్లోకముచే 'బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని' అని చెప్పుట వలనను 'తవచ' అని దృష్టాంతముగాఁ గొనుటవలనను భగవంతుని *జన్మములు సత్యమై యుండుట చెప్పఁబడినది.

---

* అర్జునుఁడు 'పూర్వజన్మములు ఒక్కటియా? పెక్కా?' యని కాని 'అవి నీకుఁ దెలియునా?' యని కాని యడుగలేదు గాన జన్మములు పెక్కు లనియు అవి తనకుఁ దెలియు ననియుఁ గృష్ణుఁ డుత్తరము చెప్ప నేల? యన్నచో, అట్లు చెప్పుట యవి సత్యములని తెలుపుటకే కాని మఱియొకటి కొఱకుఁ గాదనుటకే 'జన్మము సత్యమై యుండుట చెప్పఁబడినది' అని యున్నది. జన్మములు పెక్కు లనియుఁ గడచి పోయిన వనియు తనకుఁ దెలియు ననియు నే శ్లోకమున అర్థమగుచున్నదిగాని 'సత్యము లగు' నని యర్థము కాలేదే? యని యడుగవచ్చును. దీనికి సమాధాన మెట్లనఁగా- 'అప్పటివివస్వతునికి ఇప్పటి నీవు ఎట్లు చెప్పితివి?' అని యర్జునుని ప్రశ్నము. అందులకు 'అప్పటిజన్మముచేతఁ జెప్పితిని; ఇప్పుడు దానినే యనుసంధించి చెప్పుచున్నాను' అని సరిగా కృష్ణుఁడు చెప్పవలసిన యుత్తరము. అయినను అర్జునుఁడు కృష్ణునిపరత్వమును తెలిసియే తెలియనట్లు అడిగినాఁ డనియు, కాన నతని ప్రశ్నమునకుఁ దెలిసికొనఁగోరిన విషయములు వేఱనియు, కావుననే కృష్ణుఁడును ఆ చెప్పవలసిన యుత్తరమును జెప్పక 'బహూని...' అని వేఱుత్తరమును జెప్పె ననియు వివరింపఁబడినదిగదా. ఈ యుత్తరమునకు ఆ తెలిసికొనఁగోరినవానిలో ఏది ప్రశ్నముగా నుండఁగూడు నని యాలోచింపఁగా, 'జన్మము సత్యమా మిథ్యయా?' యనుటయే ప్రశ్నముగా నుండఁదగియున్నది. ఎట్లన (బహూని) పెక్కులు, (అతీతాని) కడచినవి అనెడి యీవిశేషణములు సత్యము లయినజన్మములకే చెప్పఁజెల్లునుగాని మిథ్య లయినవానికిఁ జెప్పఁదగవు. మిథ్యలైన జన్మములను 'జన్మాని' జన్మములు అనుట చెల్లదు; 'జన్మప్రతిభాసాః' జన్మమువలెనున్న తోఁపికలు అనుటయే చెల్లును; మఱియు 'అతీతాని' కడచినవి యనుట యొప్పదు; 'నష్టాని', 'నశించునవి' అనుటయే

అవ. *అవతారప్రకారమును దేహస్వరూపమును జన్మహేతువును జెప్పఁబడుచున్నవి.

శ్లో॥ అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానా మీశ్వరోఽపి సన్ ।
ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవా మ్యాత్మమాయయా॥ 6

టీ. అజః అపిసన్ = పుట్టుక లేనివాఁడ నగుచును, అవ్యయాత్మా (అపిసన్) = నాశరహితమైనస్వరూపము గలవాఁడ నగుచును, భూతానామ్ = సర్వప్రాణులకు, ఈశ్వరః అపిసన్ = నియామకుఁడ నగుచును, స్వాం = నాదైన, ప్రకృతిం = స్వభావమును (అప్రాకృత మంగళవిగ్రహమును), అధిష్ఠాయ = అధిష్ఠించి (అనగాఁ విడువక యే), ఆత్మమాయయా = నాసంకల్పరూప మగుజ్ఞానముచేత, సమ్భవామి = జనించుచున్నాను.

తా. కర్మకృత మగుజననమరణములు లేనివాఁడ నగుచును, సర్వభూతనియామకుఁడ నగుచును, నాపరమేశ్వరస్వభావమును విడు

యొప్పును. ఇంతే కాక అర్జునుఁడు తనజన్మము నెట్టిది యని యడుగకపోయినను దానిని 'తవచ' అని కృష్ణుఁడు దృష్టాంతముగాఁ గొనుటంజూడఁగా, అర్జునుని జన్మము వలెనే తన జన్మమును సత్య మని రూపించుటకే యట్లు గొనుట యొప్పును గాని మఱియొక కారణ మందులకుఁ బొసఁగదు. కాన సత్యత్వమే యాశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినదని గ్రాహ్యము. అనఁగా దృష్టాంతము సత్యమగుటచేతను, తన జన్మములకు 'బహూని' అనియు 'వ్యతీతాని' అనియు విశేషణము లుండుటచేతను, సర్వేశ్వరుని జన్మములు సత్యములే కాని మిథ్యలు కా వని నిరూపితమయ్యెనని తెలియుంగునది. అనఁగా, నీయిప్పటిజన్మ మెట్లు సత్యమో అట్లే నాయిప్పటి యవతారమును సత్యము. ఇట్లే మనపూర్వజన్మములును సత్యములు. అయినను నీవు వాని నెఱుంగవు నేనెఱుంగుదును. కాఁబట్టి నాపూర్వజన్మమునందుఁ జేసిన యోగోపదేశమును ఇప్పుడు స్మరించి చెప్పినవాఁడ నైతి ననిభావము.

* ఇచ్చట 'అజోఽపి...సన్' అని మొదటిసగముచేత అవతారప్రకారమును, 'ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ' అనుటచే దేహయాథాత్మ్యమును, 'సమ్భవా మ్యాత్మమాయయా' అనుటచే జన్మహేతువును జెప్పబడినవి.

వకయే, నాదివ్యవిగ్రహముతోనే నాసంకల్పముచేత దేవాదిరూపము గలవాఁడనై జనించుచుందును.

అజత్వము, అవ్యయత్వము, సర్వేశ్వరత్వము మొదలైనవి నాపరమేశ్వరత్వముయొక్క విశేషణములు. ఈప్రకారముల నన్నిటిని విడువకయే నాదైవప్రకృతి నధిష్ఠించి నామాయచేత పుట్టుచున్నాను. † ఇచట ప్రకృతి యనఁగా స్వభావము. నాస్వభావమునే యధిష్ఠించి,

---

† ఇట ప్రకృతిశబ్దముచే త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతిని గ్రహింపరాదు. పర స్వరూపమునను కాక అవతారములందుఁగూడ భగవంతుని విగ్రహము 'నభూత సఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మనః' 'ఈపరమాత్ముని దేహము భూతసమూహము లచే నైనదిగాదు' (భారతము) 'నతస్య ప్రాకృతా మూర్తిర్మాంసమేదోఽస్థిసమ్భవా' 'అతని ప్రాకృతదేహము-అనఁగా అవతారవిగ్రహము-మాంసము మెదడు ఎముకలు వీనిచేతఁ గలిగినదికాదు' (వాయుపురాణ-పూర్వఖండ-3౪-౪0) అన్నట్లు త్రిగుణా త్మకమైన ప్రకృతిచేఁగలిగినదిగాదు. కనుక నిట ప్రకృతియనుటకు అవతారమున కుపయుక్తమైన వేఱొకప్రకృతియగును. కాఁబట్టియు ప్రకృతియనఁగా 'ప్రకృతిః పఞ్చభూతేషు స్వభావే మూలకారణే' అను నిఘంటువు చెప్పిన స్వభావము అని యర్థము సేయఁబడినది. స్వభావ మనఁగా నిచట స్వభావమువలె అసాధారణ విశేషణమైయుండు విగ్రహము గ్రాహ్యము. కావుననే 'నారూపముచేతనే' యని విగ్రహము చెప్పబడెను. (అధిష్ఠాయ) అని తానే యాప్రకృతిని అధిష్ఠించుటవలన స్వాతంత్ర్యము తెలియుచున్నది గావున 'నా యిచ్ఛను' అనఁబడెను, లేక 'తన స్వభావమునే యధిష్ఠించి...బుట్టుచున్నాను' అనుట నేకవాక్యముగాఁ గొన్నచో, శ్లోకమునకు నిది మొత్తముమీఁది యర్థమగును అందు పరస్వభావమును దెలుపు మొదటిసగమునకు 'తన స్వభావమునే యధిష్ఠించి' యనియు 'ప్రకృతిం స్వామధి ష్ఠాయ' అనుటకు 'నా రూపముచేతనే' యనియు 'సమ్భవామ్యాత్మ మాయయా' యనుటకు 'నాయిచ్ఛను' అనియు నర్థములుగా గ్రహింపునది. ఈయోజనయందు ప్రకృతిశబ్దముచే అవతారమునకయిన దివ్యవిగ్రహమే గ్రాహ్యము. ఇందులకు 'ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్' (రా-పురుషసూక్త) 'తమస్సునకు (అనఁగా ప్రకృతికి) అవ్వల సూర్యవర్ణము గలవాఁడు' అని యర్థము దీనిచే అప్రాకృతుఁడనియు నిరతి శయదీప్తిమంతుఁ డనియు సిద్ధించుచున్నది. 'క్షయన్త మస్యరజసః పరాకే (సామ వేదసం-ఉత్తర ప్రపా. ౧౨ అధ్యా. ౨ఖం. ౪ అను. ౨ వా.) 'రజస్సునకంటె- (అనఁగా రజోగుణకమైన మూలప్రకృతికంటె)-నవ్వల నివసించువాఁడు' విగ్రహము లేక నివసించుట గలుగదు గనుక నిట నివసించువాఁ డనుటవలన విగ్రహము గలవాఁ

(అనఁగా) నారూపముచేతనే, నా యిచ్ఛను, బుట్టుచున్నానని యర్థము. తనస్వరూపము 'ఆదిత్య వర్ణం తమసః పరస్తాత్' 'క్షయ

డనియు సిద్ధించుచున్నది. ఇట్టిరెండుశ్రుతులచే ప్రకృతికంటె నవ్వలనైన పరమపదము నిలయముగాఁ గలనిత్యవిగ్రహము కలిమి చెప్పఁబడినది. ఈవిగ్రహమునకే అవతారదశను దెలుపుచున్నారు. 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే' (ఛాం-౧-౬-౬) 'సూర్యమండలములోపల వర్తించువాఁడు బంగారువర్ణము గలవాఁడు నగు ఈపురుషుఁడు కనఁబడుచున్నాఁడు. ఇచట 'హిరణ్మయుఁ' డనఁగా రమణీయుఁ డని యర్థము. ఆదిత్యవర్ణుఁ డన్నను హిరణ్మయుఁడన్నను ఒకవర్ణమే. అయితే ప్రతికూలురకు ఆదిత్య వర్ణుఁడనియు అనుకూలురకు హిరణ్మయుఁ డనియు ముఖభేదముచేతఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది. 'తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః'-'అందు (అనఁగా హృదయమునందు) శుద్ధమనస్సుచేత గ్రహింపందగినవాఁడును, మృత్యువులేనివాఁడును, హిరణ్మయుఁడునునగు నీపురుషుఁడు' (తైత్తి-శిక్షా-౬-౧) పూర్వశ్రుతిచే సూర్యమండలవర్తిగాను ఈశ్రుతిచే హృదయాంతర్వర్తిగాను జెప్పఁబడుటవలన నీరెంటిచే ఉపాసనస్థానవిశేషములందలిస్థితి తెలుపఁబడెను. 'సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి' (తైత్తి. నారా ౬-౧-౮) అనిమేషులగు దేవతలందఱును (లేక నిమేషులగుమనుష్యాదులందఱును) మెఱుపువన్నె గలపురుషునినుండి పుట్టిరి. '(మనోమయః ప్రాణశరీరం) భారూప స్సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధః సర్వరసః సర్వమిద మభ్యాత్తో' (ఛాం-౩-౧౪-౨) (భారూపః) భాస్వరరూపుఁడు-అప్రాకృత నిరతిశయకల్యాణ దివ్యరూపుఁడు, (సత్యసంకల్పః) కొట్టువడని సంకల్పము గలవాఁడు (ఆకాశాత్మా) ఆకాశమువలె సూక్ష్మమును స్వచ్ఛమును నైనస్వరూపము గలవాఁడు-లేక తక్కిన సమస్తమునకు కారణభూతమైన యాకాశమునకును ఆత్మభూతుఁడైనవాఁడు, (సర్వకర్మా) సర్వజగత్తు తనకర్మమైనవాఁడు లేక సర్వక్రియలును తనవియైనవాఁడు, (సర్వకామః) పరిశుద్ధములైన సర్వవిధభోగ్యభోగోపకరణాది కామితపదార్థములు గలవాఁడు. (సర్వగన్ధః సర్వరసః) ప్రాకృతములైన గంధరసాదులు లేనివాఁడు-అప్రాకృతములును తనకే యసాధారణములును నిరవద్యములును నిరతిశయములును కల్యాణములును తనకు భోగ్యములు నయినసర్వవిధగంధరసములు గలవాఁడు. (సర్వమిదమభ్యాత్తః) రూపము మొదలుగా రసమువఱకుఁ గలసర్వవిధకల్యాణగుణ సమూహమును స్వీకరించినవాఁడని యర్థము (మాహారజనం వాసః) అతనివస్త్రము కుసుంభరాగము గలది. (బృహ-౪-౩-౬) ఈశ్రుతులెల్ల, విలక్షణమైన పరమపద స్థానము కలిగియుండుట వర్ణవిశేషము పురుషశబ్దవాచ్యత్వము మొదలైనవానిచేత 'ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్' అని మొదటఁ జెప్పఁబడిన పురుషసూక్తవాక్యమునకు సమానార్థకములుగా నుండుట, తెలియునది.

స్త్తమస్య తమసఃపరాకే' 'య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః
తస్మిన్నయం పురుషో మనోమయః అమృతో హిరణ్మయః' 'సర్వే
నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధి' 'భారూపస్సత్యసఙ్కల్ప ఆకా
శాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగన్ధ స్సర్వరసః' 'మాహారజనం
వాసః' ఇత్యాది శ్రుతులవలన సిద్ధము. 'ఆత్మమాయయా' అనఁగా
ఆత్మీయమైన మాయచేత [ఇచట, మాయాశబ్దము 'మాయా
వయునం జ్ఞానమ్' (వేదనిఘంటు-ధర్మవర్గ ౨౨) అని జ్ఞానార్థకము.
ఇట్లే అభియుక్తులును, మాయయా సతతం వేత్తి ప్రాణినాంచ శుభా
శుభమ్' అని మాయాశబ్దమును జ్ఞాన మనునర్థమునఁ బ్రయోగించి
యున్నారు. కాన] తనజ్ఞానముచేత ననుట-తనసంకల్పముచేత నని
యర్థము. కాఁబట్టి అపహతపాప్మత్వము మొదలైన సమస్తకల్యాణ
గుణములమయమై యీశ్వరసంబంధియగు సమస్తమైన స్వభావ
మును విడువక నారూపమునే ఆయా దేవమనుష్యాదిజాతులకు సజా
తీయమైన యవయవాకృతులు గలదిగాఁ గావించుకొనుచు నాసంక
ల్పముచేత దేవాది రూపములతోఁ బుట్టుచున్నా నని యర్థము.
దీనినే 'అజాయమానో బహుధావిజాయతే' అని శ్రుతి చెప్పు
చున్నది. అనఁగా ఇతరపురుషులకు సాధారణముగా కర్మముచేతఁ
గలుగునట్టి జన్మము నొందక తనసంకల్పముచేత దేవాదిరూపములతోఁ
బూర్వోక్తప్రకారమునఁ బుట్టుచున్నాఁడని యీ శ్రుతి కర్థము.
* 'బహూని మే వ్యతీతాని జన్మాని తవచార్జున। తాన్యహం వేద

---

* ఇట 'వేద' 'సృజామి' 'దివ్యమ్' అను శబ్దములచే భగవంతుని జన్మము బుద్ధి
పూర్వకమనుట, తన యిచ్ఛచేతఁ గైకొనుట, దివ్య మనుట మొదలైనవి తెలియు
చున్నది. మాయాదిశబ్దములకు అవిద్యాదులుగా నర్థముచేసినచో వీనికెల్ల విరోధము
గలుగును. ఎట్లనఁగా 'జన్మాని' అని జన్మశబ్దము నిజమైన జన్మమును చెప్పునదే కాని
జన్మప్రతిభాసమును గాదు. వ్యతీతశబ్దము బాధమును జెప్పదు. 'ఆత్మమాయయా'
అనుటంబట్టి భగవంతుఁడు మాయాగృహీతుఁ డగునేని 'అహం వేదసర్వాణి' అని
యతనికి సర్వవేదిత్వము కలుఁగఁజాలదు. 'ఆత్మానం సృజామ్యహమ్' అనుచో ఆత్మ
మిథ్య యగునేని 'సృజామి' అని సృష్టిశబ్దము అందు బ్రయోగింపఁ జెల్లదు. అది

సర్వాణి' 'తదాత్మానం సృజామ్యహం' 'జన్మకర్మచ మే దివ్య మేవం యో వేత్తి తత్త్వతః' అని వెనుకను ముందును జెప్పఁబడిన వాని కీయర్థమే యవిరుద్ధము గావున నిదియే గ్రాహ్యము.

అవ. జన్మకాలము చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యదా యదా హి ధర్మస్య గ్లాని ర్భవతి భారత [15] ।
అభ్యుత్థాన [16] మధర్మస్య తదాఽఽ[17]త్మానం † సృజామ్యహమ్॥ 7

టీ. భారత=అర్జునా, యదాయదా=ఎప్పుడెప్పుడు, ధర్మస్య= వేదోక్తధర్మమునకు, గ్లానిః=హాని, భవతి=కలుగుచున్నదో, అధర్మ స్య=అధర్మమునకు, అభ్యుత్థానం=అభివృద్ధి, (భవతి—కలుగుచున్నదో) తదా—అప్పుడు, అహం=నేను, ఆత్మానం=నన్ను, సృజామి = సృజింతును.

తా.[18] నాజన్మమునకు కాలనియమము లేదు. ఎప్పుడెప్పుడు వేదోక్తమై వర్ణాశ్రమవ్యవస్థారూపముగాను కర్తవ్యముగాను నుండు ధర్మమునకు హానియు అధర్మమునకు వృద్ధియుఁ గలుగునో, అప్పుడెల్ల నేనే నాసంకల్పముచేతనే అవతారంబు గావించుచుందును.

అవ. తాను జన్మమెత్తుటకు ప్రయోజనమును జెప్పుచున్నాఁడు.

త్రిగుణములచేఁ గలిగినదేని 'దివ్యమ్' అని దివ్యత్వము చెప్పఁబడదు. కాన మాయాదులు సంకల్పాద్యర్థకములే యగును.

† ఈశ్వరుఁడు 'ఆత్మానం సృజామి' అనుచో ఆత్మ యనఁగా తనస్వరూపము గాదు; అది నిత్యమైనది గాన దానిని సృజించుట చెల్లదు ఇది జీవప్రకరణము గాదు కావున జీవుఁడునుగాదు. ఆదివ్యవిగ్రహముతోఁ గూడిన తానును గాదు; ఆరూపము గూడ నిత్యమైనది గాన సృజించుట కర్హము గాదు. కనుక అవతారవిగ్రహముతోఁ గూడినతన్నే 'ఆత్మానం' అని చెప్పినాఁడు గాన 'పూర్వోక్తప్రకారమున' నని యీవివరము తెలియుటకై కూర్పఁబడినది, అనఁగా పూర్వశ్లోకమున 'అపహతపాప్మత్వాదు...నారూపముననే' అని చెప్పఁబడినప్రకారముగా నని గ్రాహ్యము.

19

శ్లో॥ పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామ్ ।
ధర్మసంస్థాపనార్థాయ సమ్భవామి యుగే యుగే॥ 8

టీ. సాధూనాం=సద్ధర్మానుష్ఠానశీలురగు సత్పురుషులయొక్క, పరిత్రాణాయ = రక్షణముకొఱకును, దుష్కృతాం = పాపకర్మము చేయువారియొక్క, వినాశాయ = నాశముకొఱకును, ధర్మసంస్థాపనార్థాయ=ధర్మమును చక్కఁగా స్థాపించుటకొఱకును, యుగేయుగే= అయ్యయియుగమునందు, సమ్భవామి=పుట్టుచున్నాను.

తా. *పూర్వోక్తలక్షణమైన ధర్మమే శీలముగాఁగలిగి వైష్ణవాగ్రేసరులును నన్నాశ్రయింపఁబూనినవారు నగు సాధువులు నాయొక్క నామకర్మస్వరూపములు తమవాఙ్మనసములకు అందనివిగా నుండుటవలన నాదర్శనముచేత తప్ప తక్కిన విధములచేతఁ తమయొక్క ధారణపోషణాదులను బొందనివారై నన్ను చూడని క్షణమాత్ర కాలమును కల్పసహస్రముగా నెన్నుచు దుఃఖవశమున మిక్కిలి శిథిల గాత్రులగుదు రని తలఁచి, యట్టివారికి నా స్వరూపచేష్టితావలోకనాలాపాదుల నొసంగి రక్షించుటకును, అట్టివారు కానట్టి దుష్టులను శిక్షించుటకును, నా యారాధనరూపమైన వైదికధర్మము క్షీణింపఁగా *ఆరాధింపఁదగిన నాస్వరూపమును జూపుటచే మరల ఆధర్మమును

* 'పూర్వోక్తలక్షణమైన' అనఁగా పూర్వము 'వేదోక్తమై వర్ణాశ్రమవ్యవస్థారూపముగా నుండు' అని చెప్పఁబడిన ధర్మమని తెలియునది. స్వరూపాదు లనఁగా విగ్రహము, పనులు, చూచుట, సంభాషించుట మొదలైనవి. సాధువులచే నారాధింపఁబడుటకుఁ దగిన నావిగ్రహమును (ఆకారమును) చూపి మనోహరములైన నా చేష్టలచే వారిని చొక్కించి దయతోఁడి చూపులతో వీక్షించి యింపుగా సంభాషించి వారిని రక్షింతు ననుట.

* ధర్మమును అనుష్ఠానమూలముననఁగాని ఉపదేశమూలముననఁగాని వ్యాసాదుల ద్వారా ప్రవర్తింపఁజేయుట శక్యమైయుండఁగా అవతారము లెత్తుటకు ఆవశ్యకమేమి? అన్నచో అవతారములవలన ఆరాధ్యమగు భగవంతుని రూపము కన్నులార సేవింపఁగలుగుటచే భక్తి యుత్పన్నమగుటయే ప్రయోజనమనియు అది మఱొకవిధ

చక్కగా స్థాపించుటకొఱకును దేవమనుష్యాదిరూపములతోనే ఏయుగ మందుఁగాని అవతరించుచుండును. కృతత్రేతాదియుగవిశేషముల నియమముగూడ లేదని యర్థము. 20A

అవ. ఈశ్వరజన్మకర్మములవిషయమైనజ్ఞానమువలనఁ గల్గు ఫలమును చెప్పుచున్నాఁడు. 20B

శ్లో॥ జన్మ కర్మచ మే దివ్య మేవం యో వేత్తి తత్త్వతః।
త్యక్త్వా దేహం పున ర్జన్మ నైతి మా మేతి సోఽర్జున॥ 9

టీ. హే అర్జున=ఓ అర్జునా, మే=నాయొక్క, దివ్యం = అప్రాకృతమైన, జన్మ=దేవమనుష్యాదిరూపములతో జనించుటను, కర్మచ= సాధురక్షణము మొదలగువ్యాపారమును, యః=ఎవఁడు. ఏవం=ఇట్లు, తత్త్వతః = కలరూపున-పరానుగ్రహముకొఱకని, వేత్తి = ఎఱుఁగు చున్నాఁడో, సః=వాఁడు, దేహం=ఈ దేహమును, త్యక్త్వా = త్యజించినపిమ్మట, పునః = మఱల, జన్మ = జన్మమును, నైతి = పొందఁడు, మాం=నన్నే, ఏతి=పొందును.

తా. అర్జునా, ప్రకృతి కర్మమూలమై హేయమై త్రిగుణాత్మకమై యుండును. ఇట్టి ప్రకృతితోడిసంసర్గమే జీవులకు జన్మమగును. నాజన్మమో యట్టిది కాదు. మఱియు నేను సర్వేశ్వరత్వము సర్వజ్ఞత్వము సత్యసంకల్పత్వము మొదలైన సమస్తకల్యాణగుణములతోఁ గూడినవాఁడను. ఇట్టి నేను గైకొను జన్మములకును నాచేష్టితములకును, సాధులను రక్షించుటయు వారు నన్నాశ్రయించుటయునే ప్రయోజనములు. మఱియు నవి అప్రాకృతములును అసాధారణ

మున నంతసులభముగా లభింపదనియు నవతారప్రయోజనము తెలియనది. లెక్కకు మిక్కుటమైన పరుషోక్తులు పలుకు జన్మత్రయ శత్రువైన శిశుపాలుఁడున్ను శ్రీకృష్ణుని దివ్యమంగళవిగ్రహసందర్శనమున ప్రేమపరవశుఁడై ముక్తుఁడయ్యెనే ఇక భక్తులమాట చెప్ప నేల?

ములు నైనవి. నాజన్మచేష్టితములను ఇట్టివిగా కలరూపున నెవఁడెఱుఁగునో వాఁడు *వర్తించుచున్న దేహమును వదలి పునర్జన్మము నొందఁడు; నన్నే పొందును. అనఁగా మదీయములైన దివ్యజన్మచేష్టితముల యాథాత్మ్యజ్ఞానము చేత నన్నాశ్రయించుటకు విరోధులగు పాపముల నెల్ల నీజన్మముననే పోఁగొట్టుకొని నేను పూర్వము చెప్పినప్రకారమున నన్నాశ్రయించి, నన్నే ప్రియునిగాఁ గలిగి, నాయందే మనస్సు నుంచి, పునర్జన్మము నొందక నన్నే పొందును.

---

* 'త్యక్త్వాదేహం పునర్జన్మ నైతి' అనుటకు వర్తించుచున్న దేహమును పరిత్యజించి మరల జన్మము నొందఁడని చెప్పబడినది. ఇది యెట్లు! ప్రారబ్ధ కర్మము ముగిసినఁగదా మోక్షము సిద్ధించును. ప్రారబ్ధకర్మము ఇన్నిజన్మములకుఁ దీఱునని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఏలన, అది వ్యాసాదులందును ఇన్నిజన్మములకు తీఱినదని యొకనియతి కనఁబడలేదు. మఱియు జన్మకర్మములనుగూర్చిన జ్ఞానమాత్రము చేత మోక్షము కలుగదు. అట్లు కలుగునేని దీర్ఘకాలముగా నెడతెగక యక్కఱతో సేవింపఁదగినదై మిక్కిలియు దుష్కరములైన కర్మజ్ఞానయోగములచే నొడఁగూర్పఁబడిన భక్తిరూపమైన యుపాసనము చేతనే మోక్షము సిద్ధించునను శాస్త్రము వ్యర్థమగునుగదా? యన్నచో 'మదీయములైన...నన్నేపొందును' అని పరిహారము చెప్పఁబడినది. అనగా నాదివ్యజన్మచేష్టితములను గుఱించిన జ్ఞానము చేత ఉపాసనమునకు విరోధులగు సమస్తపాపములను తొలఁగఁగా, ఈజన్మమునందే, మఱియొకజన్మమును గలిగించునట్టి పాపాంశముల నన్నిటి నడంపఁజాలినట్లు, పుష్కలముగా ఉపాసనము కలుగునుగాన, దానివలన జన్మాంతరము సిద్ధింపఁదు. ఇదియే 'నిష్పన్నసమాధస్తు ముక్తింతత్రైవజన్మని । ప్రాప్నోతియోగీ యోగాగ్ని దగ్ధకర్మాచయోఽచిరాత్' (విష్ణు. పురా. ౬-౭-౩౪) అని సమాధి నిష్పన్నమైనవానికి ఆజన్మమందే ముక్తి కలుగునని చెప్పఁబడి యున్నది. ఇటఁగూడ 'పూర్వము చెప్పినప్రకారమున నన్నాశ్రయించి' అనుటచే పుష్కలమైన యుపాసనావస్థ చెప్పబడినది. 'నన్నే ప్రియునిగాఁ గలిగి' అనుటచే, ప్రీతిరూపమైన భక్తిరూపాపత్తి చెప్పఁబడినది. 'నాయందే చిత్తముగలిగి' సమాధ్యవస్థ చెప్పఁబడినది. పిదప 'నన్నే పొందు' నని మోక్షము చెప్పఁబడినది. ఇట్లు జన్మకర్మజ్ఞానము పాపములను తొలఁగించి పుష్కలోపాసనము గలిగించి మోక్షము నిచ్చునటచే అది ఉపాసనద్వారానే మోక్షసాధన మగుట సిద్ధించుచున్నది గాన ఉపాసనశాస్త్రము వ్యర్థముగాదు. కావున వర్తమానదేహమందే మోక్షము గలుగుటయు నొప్పుచున్నది.

అవ. * అదియె చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వీతరాగభయక్రోధా మన్మయా మాముపాశ్రితాః ।
బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావమాగతాః॥ 10

టీ. వీతరాగభయక్రోధాః = పోఁగొట్టఁబడిన అనురాగము భయము కోపము గలవారును, మన్మయాః=నాయందె చిత్తము గల వారును, మాం = నన్ను ఉపాశ్రితాః = ఆశ్రయించినవారునగు, బహవః=పెక్కుండ్రు, జ్ఞానతపసా=నాయవతారరహస్యవిషయమైన తత్త్వజ్ఞానమనెడి తపస్సుచేత, పూతాః=పవిత్రులై-నన్నాశ్రయించుటకు విరోధులగుపాపములను బోఁగొట్టుకొనినవారై, మద్భావం=నా సాధర్మ్యమును, ఆగతాః=పొందిరి.

---

* 'అదియే' అనఁగా 'మదీయములైన నన్నే పొందును' అని పూర్వశ్లోకవిషయమునే యనుట. దానినే యిట వివరించుట యెట్లనఁగా 'జ్ఞానతపసా పూతాః' అనుటయే 'మదీయదివ్యజన్మ...పోఁగొట్టుకొని' అని విస్తరింపఁబడినది. 'మాముపాశ్రితాః' అనుటకు 'నన్నాశ్రయించి' అని చెప్పఁబడినది. 'వీతరాగభయక్రోధాః' అను దానియభిప్రాయమే 'నన్నే ప్రియునిగాఁ గలిగి' అని చెప్పఁబడినది. ఇది యెట్లన, విషయాంతరములందు ప్రీతియే రాగము. ఆ రాగమున కడ్డుపడువారిని నిరసింపవలయు ననుకోరికయే క్రోధము. రానున్న యిష్టమునకు విరోధినిగాని అనిష్టముయొక్క రాకనుగాని యుత్ప్రేక్షించుట భయము. ఇవి యన్నియు వాసుదేవునిభక్తులకుఁ గలుగవు. వారికి వాసుదేవునియందే ప్రీతి గనుక విషయాంతరములందు రాగము గలుగదు. రాగము లేనిచో తన్మూలమైన క్రోధమును గలుగదు. వాసుదేవుని లభించుటయే యిష్టమును, లభింపమియే యనిష్టము, నగును గాన యీరెంటికంటె వేఱయిన యిష్టానిష్టములు వారికిఁ గలుగమిచే భయమును గలుగదు. ఇట్లు వాసుదేవునియందే ప్రీతిగలవారికి రాగభయక్రోధములు గలుగమివలన 'వీతరాగభయక్రోధాః' అనఁబడువారే 'నన్నే ప్రియునిగాఁ గలిగినవా' రని చెప్పబడిరి 'మన్మయాః' అనుటకు 'నాయందే చిత్తము గలిగి' యనఁబడినది. 'మద్భావమాగతాః' అనుటకు 'నన్నే పొందిరి' అనఁబడినది. కాన పూర్వోక్తమైనవిషయమే యీశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినదని తెలియునది. మఱియు నిచట 'మన్మయాః' అనుటచే భగవంతుని తోడియైక్యము చెప్పఁబడినదనిగా గ్రహింపరాదు. 'మామేతి సోఽర్జున' 'మమ సాధర్మ్యమాగతాః' 'మద్భావమాగతాః' అనువానింబట్టి భగవంతుని స్వభావమైన అపహతపాప్మత్వాదులను బొందుట యని తెలియునది.

తా. నా జన్మకర్మముల విషయమైన తత్త్వజ్ఞాన మనెడి తపస్సుచేతఁ బవిత్రులైన యనేకు లిట్లయిరి-(అనఁగా, విషయాంతరములయందు ప్రీతిని వదలి, భయము మాని, ఆ ప్రీతికి విరోధము చేయువానియెడల క్రోధములేక నన్నాశ్రయించి, నాయందె చిత్తము నిలిపి, నా సాధర్మ్యమును బొందిరి). ఇట్లె 'తస్యధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్' అని శ్రుతియు; [ధీరాః = ధీమంతులలో నగ్రేసరులైన వారే, తస్య=అతనియొక్క, యోనిం=జన్మప్రకారమును, జానన్తి= ఎఱుఁగుచున్నారని యర్థము.]

శ్లో॥ *యే [21] యథా మాంప్రపద్యన్తే తాం స్తథైవ భజామ్యహమ్ ।
మమ వర్త్మానువర్తన్తే [22] మనుష్యాః పార్థ సర్వశః॥ 11

టీ. పార్థ=అర్జునా, యే = ఎవరు-నన్నాశ్రయించుట కాసక్తులైనపురుషులు, యథా=ఏప్రకారము భావించుకొని, మాం = నన్ను, ప్రపద్యన్తే=ఆశ్రయింతురో, తాన్ = వారిని, తథైవ=ఆ భావించుకొన్నప్రకారముననే, అహం = నేను, భజామి = అనుగ్రహించుచున్నాను-వారికి నన్నుఁ జూపుచున్నాను, కాఁబట్టి, మనుష్యాః = నన్ననువర్తింపఁగోరు మనుష్యులు, మమ=నాయొక్క, † వర్త్మ=స్వభావమును, సర్వశః = తాము కోరినప్రకారములచేత, అనువర్తన్తే = అనుభవించి వర్తింతురు.

---

* ఈ శ్లోకము, జనులు కోరిన రూపములతో నెల్ల భగవంతు నుపాసింప వచ్చునని యనుటచే విగ్రహారాధనము ఒప్పు ననుటయు, యోగులకును గోచరింపని తాను జనులు కోరినవిధమున రూపమెత్తి వారు తన్ననుభవించునట్లు చేయు ననుటచే భగవంతుఁడు ఉపాసకులయెడఁ జూపు సౌలభ్యాతిశయమును దెలుపుచున్నది.

† ఇట 'వర్త్మ' యనఁగా దారియనికాని ఆచారమనికాని యర్థముసేయుట అసంగతము. శాస్త్రమర్యాదను అనువర్తించుటయుఁ గాదు. ఏలన నిది సౌలభ్యము నుపదేశించు ప్రకరణము గావున భగవంతుని యసాధారణ విగ్రహచేష్టాసౌశీల్యాదిస్వభావసముదాయపరముగా దానిని గ్రహింపవలయును గాన 'నాస్వభావము నంతయు' అని యర్థము సేయఁబడియె.

తా. అర్జునా, నేను దేవమనుష్యాదిరూపములతో అవతరించియె న న్నాశ్రయింపఁగోరినవారిని రక్షింతు నను నియమము లేదు. మఱేమనఁగా, వారు తమతమ యపేక్షలకుఁ దగినట్లు నన్ను పతి పితృ పుత్ర మిత్ర భృత్యాదిరూపముగాఁ గాని మఱి యేయర్చావతార రూపముగాఁ గాని యెట్లు సంకల్పించుకొని యాశ్రయింతురో యా రూపుననే వారికి నాదర్శన మొసఁగుదును. వేయేల, నావిగ్రహ చేష్టాసౌశీల్యాది స్వభావమంతయు యోగులయొక్క వాఙ్మనస్సులకును గోచరింపనిదయ్యును, న న్ననువర్తించుటయే మనోరథముగాఁ గల మనుష్యు లందఱును సామాన్యము లగుతమచక్షురాదీంద్రియములచేతనే తాముకోరినట్లెల్ల దానిని అనుభవించువారై *వర్తింతురు.

సింహావలోకనము.

---

* ఇంతవఱకును కలిగిన ప్రశ్నములును వానికి పరిహారములును ఎవ్వి యనఁగా, హేయప్రత్యనీకుఁడైన యీశ్వరుఁడు హేయములగు దేహాదులను దా నెట్లు గయికొనుచున్నాఁడు? అన్నందులకు, అతనియవతారాదులు కర్మవశమునఁ గలుగునవి కాకుండుట, త్రిగుణాత్మకమైన ప్రకృతిమయము గాక అప్రాకృతము లగుట, స్వేచ్ఛచేతనే కయికొనబడినవై యుండుట, మొదలగువానిచే హేయములు కావని పరిహారము చెప్పఁబడెను. అతనికి పుణ్యపాపాదులు లేకుండుటచేతను నియామకుఁడును గలుగమిచేతను జన్మాదు లెట్లు కలుగును? అన్నశంక స్వేచ్ఛచేత జన్మాదు లెత్తుచున్నాఁడని పరిహరింపఁబడెను. అతనికి హితాహితములు తెలియమిచేతఁగాని తెలిసియు అశక్తిచేతఁగాని జన్మాదులు కలుగఁగూడదా? యన్నయాక్షేపము కర్మమునకు వశుఁడు గానందునను లీలార్థ మవతరించుటచేతను అతనికి అహితమే కలుగదనియు, కాన అహితము తెలియకపోవుటయుఁ గలుగదనియుఁ బరిహరింపఁబడెను. ఏప్రయోజనము లేక జన్మాదు లేల యెత్తుచున్నాఁ డన్నందులకు సాధుపరిత్రాణము మొదలైన ప్రయోజనములు చెప్పఁబడెను సాధుపరిత్రాణాదులుగూడ సంకల్పమాత్రముచేతనే చేయఁగూడదా? అవతారాదు లేల? యన్నందులకు 'పరిత్రాణాయ సాధూనామ్' అనుచో 'నా నామకర్మస్వరూపములు . నా స్వరూప చేష్టితావలోకనాలాపాదుల నొసఁగి వారిని రక్షించుటకును' అనియు, 'ధర్మసంస్థాపనార్థాయ' అనుచో 'ఆరాధ్యమగు నాస్వరూపమును ప్రదర్శించుటచేత' ననియు 'యే యథా మాం ప్రపద్యన్తే' అనుచో, ఎవ రెట్లు సంకల్పించుకొన్నను ఆరూపుననే పొడసూపు తనసౌలభ్యాతిశయమును దెలిపియు, పరిహారము చెప్పఁబడినది. అనఁగా, తనభక్తులు

అవ. ప్రాసంగిక మగుభగవదవతారవిషయమును ముగించి ప్రకృతవిషయ మగుకర్మయోగము జ్ఞానాకారమును బొందువిధమును చెప్పుటకుఁగాను ముందు అట్టిజ్ఞానరూపమైన కర్మయోగమున కధికారి యైనవాఁడు దొరకుట † అరుదు అనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాఙ్క్షన్తః కర్మణాం సిద్ధిం యజన్త ఇహ దేవతాః ।
క్షిప్రం హి మానుషే లోకే సిద్ధి ర్భవతి కర్మజా॥ 12

టీ. ఇహ = ఈలోకమునందు, కర్మణాం=కర్మములయొక్క, సిద్ధిం=ఫలసిద్ధిని, కాఙ్క్షన్తః=కోరుచున్నవారయి. దేవతాః=ఇంద్రాది దేవతలనుమాత్రము, యజన్తే=ఆరాధించుచున్నారు, హి=ఏలనఁగా, మానుషేలోకే = మనుష్యలోకమునందు, కర్మజా = కర్మమువలనఁ గలిగెడె, సిద్ధిః=పుత్రపశ్వన్నాదిఫలసిద్ధి, క్షిప్రం=శీఘ్రముగా, భవతి= అగుచున్నది.

తా. ఈమనుష్యలోకమునందును తక్కిన స్వర్గాదులందును, కర్మములకు ఫలము శీఘ్రముగా సిద్ధించును కావున ఈలోకమునం గల పురుషు లందఱును అనాదికాలముగా ప్రవర్తించుచుండు తమ

తన్ను దర్శింపక క్షణమాత్రము నిలుపోపఁ జాలనందువలనను భక్తులు గోరినరూపమునఁ బొడసూపు సులభుఁ డగుటవలనను అవతారము లెత్తుచున్నాఁ డని తెలియునది. మఱియు భగవంతుని జన్మాదులు సత్యమా? మిథ్యలా? అన్నందులకు సత్యములే యని నిరూపింపఁబడినది. అవతారములందు భగవంతుఁడు దుఃఖశోకభయాదులు కొన్నియెడలఁ బడినట్లు చెప్పుట యెట్లు? అన్నచో, నతఁడు అపహతపాప్మత్వాదులు గలవాఁ డగుటంబట్టియు, 'తే వఞ్చయతే లోకాన్ మాయాయోగేన కేశవః। యే తమేవ ప్రపద్యన్తే తే నముహ్యన్తి మానవాః' (భారత. ఉద్యోగ. ౬౭-౧౫) అని మాయాయోగమున లోకులను వంచించుకొనుచు కనుటంబట్టియు, అవియెల్ల అభినయ మాత్రములే కాని యథార్థములు కావని యెఱుంగునది.

† అరుదగుటకు అది జ్ఞానరూపమై యుండుటయే కారణ మని భావము. రాగల యాఱుశ్లోకములలో నాలుగు అధికారినిగుఱించిన వనియు, రెండు కర్మస్వరూపమును గుఱించిన వనియుఁ దెలియనగును.

యొక్క అనంతపాపసంచయము నశింపకుండుటచేత వివేకము చెడిన వారై శీఘ్రఫలముఁ గోరుచు పుత్రపశ్వన్నాదిఫలములకొఱకును స్వర్గాదిఫలములకొఱకును యాగదానహోమాదిసమస్తకర్మములను ఇంద్రాదిదేవతలకు మాత్రమే ఆరాధనములుగాఁ గావింతురుగాని ఒక్కఁడైనను సంసారమునందు మనస్సున రోఁత గలిగి మోక్షాసక్తితో పూర్వోక్తలక్షణమైన కర్మయోగముచే నన్నారాధింపఁడు. (అనఁగా ఫలసంగము వదలి సమస్తకర్మములను తత్తద్దేవతలయందంతరాత్మనైన నన్నారాధించుటగా ననుష్ఠింపఁడని యర్థము.)23A

అవ. కర్మయోగారంభమునకు విరోధము సేయు పాపములు నశించుటకు హేతువును జెప్పుచున్నాఁడు.

23B

శ్లో॥ చాతుర్వర్ణ్యం మయా సృష్టం గుణకర్మవిభాగశః ।
తస్య కర్తార మపి మాం విద్ధ్యకర్తార మవ్యయమ్॥ 13

టీ. గుణకర్మ విభాగశః = సత్త్వాదిగుణములయొక్కయు, కర్మ=శమదమాదివ్యాపారములయొక్కయు, విభాగశః = విభాగము చొప్పున, చాతుర్వర్ణ్యం = బ్రహ్మక్షత్రియాది వర్ణచతుష్టయము, మయా=నాచేత, సృష్టం=సృజింపఁబడినది, తస్య=ఆసృష్టి మొదలైన దానికి, కర్తారమపి=కర్తనైనను, మాం = నన్ను, అకర్తారం=కర్త కానివానినిగాను – ఫలమునుబట్టి కర్తృత్వము లేనివానినిగాను, అవ్యయం=కర్మమువలనఁ గలుగు ఉత్పత్తి వినాశములు లేనివానిని గాను, విద్ధి= తెలిసికొనుము.

తా. * బ్రహ్మక్షత్రియాదులగు నాలుగువర్ణములు మొద

---

* 'తమశ్శూద్రే రజః క్షత్రే బ్రాహ్మణే సత్త్వముత్తమమ్' అని ఆయావర్ణముల కాయాగుణములను విభజించి పెట్టుట తెలియఁగఁ దగును. ఆయా వర్ణముల సత్త్వాదిగుణములకుఁ దగిన శమాదికర్మములవిభాగము, గీత-18 యధ్యాయమున 'బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం' అను 41వ శ్లోకము మొదలుకొని 'శూద్రస్యాపి స్వభావజమ్' అను 44వ శ్లోకవఱకుఁ దెలుపఁబడిన దైయున్నది.

లుగా (అనఁగా బ్రహ్మమొదలుకొని స్తంబపర్యంతమైన) సమస్త జగత్తు, సత్త్వాదిగుణములయొక్కయు ఆయాగుణములకుఁ దగిన శమదమాదివ్యాపారములయొక్కయు విభాగము చొప్పున, నాచే సృజింపఁబడుచున్నది. సంహరింపఁబడుచున్నదియు. ఆవిచిత్రసృష్టి మొదలైన వానికిని నిత్యుఁడ నగునేనే కర్తనైనను, నన్ను కర్తగానివానిఁగా నెఱుఁగుము. 24

అవ. అది యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న మాం కర్మాణి లిమ్పన్తి, న మే కర్మఫలే స్పృహా।
ఇతి మాం యోఽభిజానాతి కర్మభిర్న స బధ్యతే॥ 14

టీ. కర్మాణి=ఈవిచిత్రసృష్ట్యాదికర్మములు, మాం= నన్ను, నలిమ్పన్తి = అంటవు-సంబంధింపవు, కర్మఫలే = సృష్ట్యాదికర్మముల ఫలమునందును, పుణ్యాపాపకర్మఫలమునందును, స్పృహా = ఇచ్ఛ, మే=నాకు, న=లేదు. ఇతి=ఇట్లు, మాం=నన్ను, యః = ఎవఁడు, అభిజానాతి=ఎఱుఁగుచున్నాఁడో, సః=వాఁడు, కర్మభిః = కర్మముల చేత, నబధ్యతే=కట్టఁబడఁడు-విడివడు ననుట.

తా. సృష్ట్యాదికర్మములు నన్ను సంబంధింపవు. [అనఁగా దేవమనుష్యాదిరూప మగు సృష్టివైచిత్ర్యము వారివారి పుణ్యాపాపరూపకర్మవిశేషములంబట్టి వచ్చినదే కాని నావలన వచ్చినది కాదు. కాఁబట్టి ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకము చేయఁగా, ఆ విచిత్రసృష్ట్యాదులకు నేను కర్తను గాను. మఱియును సృష్టికి పూర్వము జీవులు కరణకళేబరములు (దేహేంద్రియములు) లేమిచే దేనిని భోగించు (అనుభవించు) శక్తియు లేనివారై యుండఁగా సృష్టివలన కరణకళేబరములును దానివలన (భోక్తృత్వమును) భోగించుశక్తియు, భోగ్య (భోగింపఁదగిన) వస్తువులును కలిగెను. ఇట్లు భోక్తలైనజీవులా భోగ్యవస్తువుల ననుభవింతురు, వారిట్లు వానిని అనుభవించుట,

ఫలసంగాదులకు హేతువు లగు వారివారి కర్మములను అనుసరించియే కాని కేవలము నాసంకల్పమునే యనుసరించి కాదు.] కావున సృష్ట్యాదికర్మములయొక్క ఫలములందును పుణ్యపాపకర్మఫలములందుఁ గూడ వారికే రక్తిగాని నాకు రక్తి లేదు. [అనఁగా వారువారు తమ యిచ్ఛచొప్పున చేయు పుణ్యపాపకర్మములకుఁ దగిన ఫలముల నే నిచ్చువాఁడను మాత్రమే కాని నేను నా యిచ్ఛచొప్పున ఫలములను వారి కిచ్చుటలేదు. కాఁబట్టి, ఆఫలములందు నాకు రక్తి లేదనుట. సామాన్యముగా *సృష్టికర్త నయ్యును దేవాది విచిత్రసృష్ట్యాది కర్మములును వానిఫలములును నావలననే కలుగునవి కావు గనుక నేను కర్తనుగా నని భావము.] ఇట్లే సూత్రకారులు † 'వైషమ్య

---

* హేతువు, సామాన్యమనియు విశేషమనియు రెండువిధములు. విచిత్రము లైన (నానావిధము లైన) మొలకలకు భూమి జలము మొదలైనవి సామాన్యహేతువులు. వాని వైచిత్ర్యమునకు నానిబీజవైచిత్ర్యము విశేషహేతువు. ఇట్లె సృష్ట్యాదులకు ఈశ్వరుఁడు సామాన్యహేతువు అందలి దేవమనుష్యాది వైచిత్ర్యమునకు వారివారిపుణ్యపాపకర్మమే విశేషహేతువు. సృష్ట్యాదులకు ఈశ్వరుఁడు సామాన్యహేతు వగుటచే కర్త యయ్యు, విశేషహేతువు కామిచే కర్త కాకయు నున్నాఁడు. కావుననే కర్తనయ్యు, కర్తను కా ననుట.

† ఈవిషయమునే వ్యాసులు 'వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్' (శారీర-౨-౧-౩౪) అను వేదాంతసూత్రమునఁ బ్రతిపాదించియున్నారు. అనఁగా-అందఱిని సమముగా సృజింపక దేవత లనియు మనుష్యు లనియు విషమముగా సృజించుటవలన ఈశ్వరునికి వైషమ్య (పక్షపాత) దోషమును, దానిచే నైర్ఘృణ్య (దయలేమి యను) దోషమును గలుగఁగా, ఈశ్వరుఁడు వారి వారి పుణ్యపాపకర్మము నపేక్షించి దాని సాహాయ్యము చేతనే విషమసృష్ట్యాదులను జేయునుగాని తనంతటఁ జేయఁడు గనుక నతనికా దోషములు కలుగవని నిరూపించియున్నారు. ఈశ్వరుఁడు సామాన్య హేతువుమాత్రమే యగుటను పరాశరులు విష్ణుపురాణమున 'నిమిత్తమాత్రమే వాయం సృజ్యానాం సర్గ కర్మణి' (1-4-51) అనుచో, 'దేవాది క్షేత్రజ్ఞులను సృజించు కార్యమునందు ఈశ్వరుఁడు నిమిత్తమాత్రమే యగును. ఏలన, దేవాదివిచిత్రసృష్టికి క్షేత్రజ్ఞులప్రాచీనకర్మశక్తులే ముఖ్యకారణ మైయున్నవి. కావున నీక్షేత్రజ్ఞవస్తువు దేవాదిభావము నొందుటకు నిమిత్తమాత్రమును (అనఁగా సృష్టికర్త యగు పరమ

నైర్ఘృణ్యే న సాపేక్షత్వాత్' అనియు, అస్మద్భగవంతుఁ డగుపరాశరులును 'నిమిత్తమాత్రమేవాయం సృజ్యానాం సర్గకర్మణి। ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః। నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వేదం నాన్యత్కిఞ్చిదపేక్షతే। నీయతే తపతాం శ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామ్' అని చెప్పియున్నారు. అనఁగా, (సృజ్యానాం సర్గకర్మణి) సృజ్యులయిన దేవాదిక్షేత్రజ్ఞులయొక్క సృష్టికి, (నిమిత్త...వాయం) కారణమాత్రమే యీపరమపురుషుఁ డగును. దేవాదివైచిత్ర్యమునకో, (సృజ్యశక్తయః) సృజ్యభూతులైన క్షేత్రజ్ఞుల (జీవుల) ప్రాచీనకర్మశక్తులే, (ప్రధానకారణీభూతాః) ప్రధానకారణ మగును. కాఁబట్టి, (నిమిత్తమాత్రం ముక్త్వా) సృష్టికి కర్తయగు పరమపురుషుని విడిచి, (ఇదం వస్తు) ఈ దేవాది క్షేత్రజ్ఞవస్తువు, దేవాదివిచిత్రభావమునొందుటకు, (న అన్యత్ కిఞ్చి దపేక్షతే) మఱొకటిని-అనగా వేఱొక విశేషకారణమును-అపేక్షింపదు. (స్వశక్త్యా) స్వగతమైన ప్రాచీనకర్మశక్తిచేతనే, (వస్తుతామ్) దేవాదివస్తుభావమును-ఆయారూపమును, (నీయతే) పొందింపఁబడుచున్నది, యని యర్థము.

ఇట్లు నేను సృష్ట్యాదులకు కర్తనయ్యును, కర్త కానివానినిగాను, సృష్ట్యాదికర్మములఫలములందు సంగము లేనివానినిగాను నన్ను ఎవఁ డెఱుఁగుచున్నాఁడో వాఁడు కర్మయోగారంభమునకు విరోధులును ఫలసంగాదులకు హేతువులు నగు ప్రాచీనకర్మముల నుండి విడివడును.

అవ. కర్మయోగమును విస్తరించిచెప్పుటకై అది అవశ్యము చేయఁదగిన దని శిష్టానుష్ఠానప్రదర్శనముచేత దృఢపఱచుచున్నాఁడు.

పురుషుని) వదలి వేఱొకటి నపేక్షింపదు. ఏలనఁగా, అవి తమయందుఁ గల ప్రాచీనకర్మ శక్తిచేతనే దేవాదివస్తుభావము పొందింపఁబడుచున్నవి అని నిరూపించియున్నారు.

శ్లో॥ ఏవం జ్ఞాత్వా కృతం కర్మ పూర్వైరపి ముముక్షుభిః ।
కురు కర్మైవ తస్మాత్త్వం పూర్వైః పూర్వతరం కృతమ్॥ 15

టీ. ఏవం = ఈప్రకారము, జ్ఞాత్వా = నా యవతారరహస్యమును తెలిసికొని, పూర్వైః = పూర్వీకులైన, ముముక్షుభిరపి = సూర్యుఁడు మనువు మొదలగు ముముక్షువులచేతను, కర్మ = కర్మయోగము, కృతం=ఆచరింపఁబడినది, తస్మాత్=కాఁబట్టి, త్వం = నీవు, పూర్వైః = ప్రాచీనులచేత, కృతం = చేయఁబడినదిగనుక నే, పూర్వతరం = పురాతనమైనదియు-పూర్వమే వారికి చెప్పఁబడిన, కర్మైవ=కర్మమునే, కురు=ఆచరింపుము.

26

తా. నే నిట్టివాఁడ ననెడియెఱుక గలిగి యీయెఱుకచేత పాపములం వీడి పూర్వీకులైన ముముక్షువులును పూర్వోక్తలక్షణమగు కర్మయోగం బాచరించిరి. కాఁబట్టి నీవును నన్నుగుఱించిన పూర్వోక్తజ్ఞానముచేత (అనఁగా నేను సృష్టికిఁ గర్తనయ్యును గర్తగానివాఁడ ననెడియెఱుకచేత) పాపరహితుఁడవై పూర్వీకులైన సూర్యుఁడు మనువు మొదలగువారిచే నాచరింపఁబడినదియు వారలకు పూర్వమే నాచేఁ జెప్పఁబడిన దగుటచే పురాతనమైనదియు నిప్పుడు నేను జెప్పఁబోవు నాకారము గలదియు నయిన యీకర్మయోగమునే చేయుము.

అవ. చెప్పఁబోవుకర్మయోగము నెఱుఁగుట కష్ట మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కిం కర్మ కిమకర్మేతి కవయోఽప్యత్ర మోహితాః ।
27
తత్తే కర్మ ప్రవక్ష్యామి యద్జ్ఞాత్వా మోక్ష్యసేఽశుభాత్॥ 16

* ఈశ్లోకమందు మొదటిసగమున 'కర్మము' 'అకర్మము' అను రెండును తెలియరానివి అని చెప్పి, రెండవసగమున, ప్రకృతములైన ఆ రెంటిని జెప్పునట్లు చెప్పక 'కర్మ ప్రవక్ష్యామి' అని కర్మమును మాత్రము చెప్పెద ననుట యెట్లు?

టీ. కర్మ=ముముక్షువు అనుష్ఠింపఁదగిన కర్మము, కిం=ఎట్టిది, అకర్మ=అకర్మము, ఆత్మవిషయమైనయథార్థజ్ఞానము, కిం=ఎట్టిది, ఇతి అత్ర=అను నీకర్మవిషయమునను తదంతర్గతజ్ఞానవిషయమునను, కవయః అపి=విద్వాంసులును, మోహితాః = మోహమును జెందిరి-కలరీతి నెఱుఁగ రనుట; యత్ = దేనిని; జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని (జ్ఞానపూర్వకముగా ననుష్ఠించి), అశుభాత్=సంసారబంధరూపమైన యనర్థమునుండి, మోక్ష్యసే=ముక్తుఁడవు కాఁగలవో, తత్=అట్టి, (కర్మ=జ్ఞానయుక్తమై నారాధనాత్మక మగు కర్మమును), తే=నీకు, ప్రవక్ష్యామి=చెప్పెదను.

తా. ముముక్షు వనుష్ఠింపవలసినకర్మ మెట్టిది ? కర్మమునందంతర్గతమగు ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము ఏరూప మైనది ? అను నీ రెంటివిషయమునందు విద్వాంసులుగూడ భ్రమించుచున్నారు గాని కలరూపు నెఱుఁగరు. ఇట్లు ఏ కర్మమునకు జ్ఞానము అంతర్గతముగా నుండునో యాకర్మమును నీకుఁ జెప్పెదను, నీవు దానిని అనుష్ఠించి యశుభంబగు సంసారబంధమునుండి ముక్తుఁడవు కాఁగలవు. [కర్తవ్యమైన కర్మము నెఱుంగుటకు ఫలము దాని ననుష్ఠించుటయే కదా. కావున నెఱుఁగుట యనఁగా అనుష్ఠించుటయే యగును.]

అన్నచో మీఁద 'కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేత్' అని కర్మమునందే అకర్మము ఉన్నదనుటంబట్టి కర్మాకర్మములు రెండును ఒకకర్మయోగము యొక్క అంశములే యగుచున్నవి. కర్మమునందు అంతర్గతమైయున్న ఆత్మస్వరూపజ్ఞానమే యగును. ఇట్లు కర్మము ప్రధానముగాను అకర్మము దానికి అంతర్భూతమైన విశేషణముగాను నుండుటచే కర్మశబ్దముచేతనే కర్మాకర్మములు రెండును గ్రాహ్యము లగుచున్నవి. కావుననే రెండవసగమున 'కర్మ' అని యొకటియే చెప్పెఁనాడు. దానికి 'తత్' అను విశేషణమువలన 'ఏది అకర్మమును (అనఁగా ఆత్మజ్ఞానమును) అంతర్గతముగాఁ గలదియో అకర్మము' అని యర్థము చెప్పఁబడియెను. ఇట్లు కర్మశబ్దముచేత నేతద్విశేషణమైన అకర్మముగూడ గ్రాహ్య మగుటంబట్టి 'కర్మ ప్రవక్ష్యామి' 'కురు కర్మైవ' 'గహనా కర్మణో గతిః' అని కేవలకర్మశబ్దమే యుభయమునకును చెప్పఁబడుచున్న దని గ్రాహ్యము.

అవ. ఈకర్మము నెఱుఁగుట యేల కష్టముగా నున్న దనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కర్మణో హ్యపి బోద్ధవ్యం బోద్ధవ్యం చ వికర్మణః ।
అకర్మణ శ్చ బోద్ధవ్యం గహనా కర్మణో గతిః॥ 17

టీ. హి=ఏకారణమువలన, కర్మణః అపి=కర్మముయొక్కయు, బోద్ధవ్యం = తెలిసికొనవలసినది-(ఉన్నదో), వికర్మణః చ = వివిధములగుకర్మములయొక్కయు, బోద్ధవ్యం= తెలిసికొనవలసినది (ఉన్నదో), అకర్మణశ్చ = ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానముయొక్కయు, బోద్ధవ్యం = తెలిసికొనవలసినది (ఉన్నదో), (అతః=దానివలన,) కర్మణః=ముముక్షువులచే ననుష్ఠింపఁదగిన కర్మముయొక్క. గతిః = విధము, తెలిసికొనవలసినదానిప్రకారము, గహనా= తెలియ నశక్యమైనది.

తా. మోక్షసాధనభూతమగు కర్మముయొక్క స్వరూపము విషయమై తెలిసికొనవలసినది యున్నది. నిత్యనైమిత్తిక కామ్యరూపములచేతను తత్సాధనము లైన ద్రవ్యార్జనాదిరూపములచేతను వివిధత్వము నొందినకర్మముల (వికర్మము) విషయమై తెలిసికొనవలసినదియు నున్నది. ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమువిషయమునందు తెలియఁదగిన యంశమును గలదు. కాఁబట్టి ముముక్షు వనుష్ఠింపవలసిన కర్మముయొక్క ప్రకారము నెఱుఁగుట కష్టము. (వికర్మమునందు తెలియఁదగినద యే మనఁగా, నిత్యనైమిత్తికకామ్యద్రవ్యార్జనాది కర్మములను ఫలభేదమునుబట్టి పెక్కువిధములుగా గ్రహింపక, అవి యెల్ల మోక్షమే ఫలముగాఁ గలిగియుండుటవలన ఏకశాస్త్రార్థమే యగు నని ఒక్కటే అనుసంధానము కలిగియుండుట. (ఇదియే 'వ్యవసాయాత్మికాబుద్ధి రేకా' అనుచోటనే చెప్పఁబడినది గాన యిట ప్రపంచింపంబడదు.

అవ. వికర్మమునందును అకర్మమునందును తెలిసికొనవలసినదానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కర్మణ్యకర్మయః పశ్యే దకర్మణి చ కర్మయః।
స బుద్ధిమా న్మనుష్యేషు స యుక్తః కృత్స్నకర్మకృత్॥ 18

టీ. యః = ఎవఁడు, కర్మణి = కర్మయోగమందు-కర్మమును చేయుచునే దానియందు, అకర్మ = ఆత్మజ్ఞానమును, పశ్యేత్ = చూచునో, యః=ఎవఁడు, అకర్మణి=జ్ఞానమందు-ఆత్మజ్ఞానము వర్తించుచుండఁగానే దానియం దనుట, కర్మచ=కర్మమును, పశ్యేత్ = చూచునో, సః = వాఁడు, మనుష్యేషు = మనుష్యులయందు, బుద్ధిమాన్ =సకలశాస్త్రార్థముల నెఱిఁగినవాఁడు, సః=వాఁడు, యుక్తః = మోక్షార్హుఁడు, కృత్స్నకర్మకృత్ = శాస్త్రార్థములను పూర్ణముగా నాచరించినవాఁడును.

తా. *కర్మమును జేయుచుండఁగానే దానియందు ఆత్మజ్ఞానమును, ఆత్మజ్ఞానము వర్తించుచుండగానే దానియందు కర్మము నెవఁడు చూచునో (అనఁగా కర్మమును జేయుచున్నపుడే, అందు ఆత్మ

---

* ఇంతవఱకును కర్మమునుగూర్చి యుపోద్ఘాతము రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పి యిప్పుడు ప్రకృతాంశము లగు కర్మమును అకర్మమును ఉపదేశించుచున్నాఁడని తెలియునది. ఇందు కర్మవిషయమున 'కర్మణ్యకర్మయః పశ్యేత్' అనుటయు, అకర్మమగు జ్ఞానమునందు 'అకర్మణిచ కర్మయః' అనుటయు 'బోద్ధవ్యము' నని తెలియునది.

* కర్మము కరచరణాదులచే అనుష్ఠింపఁబడునది. జ్ఞానము మనస్సుచే అనుసంధింపబడునది. ఇట్లు రెండును స్వరూపమున వేఱువే ఆగుటచే ఒకటితో నొకటి అన్వయింపదు. కనుక కర్మమునందు జ్ఞానమును జూచుట యనఁగా అనుష్ఠింపఁబడని వట్టికర్మమును జ్ఞానముగా చూచుట యనియు, జ్ఞానమునందు కర్మమును జూచుట యనఁగా అనుసంధింపఁబడని వట్టిజ్ఞానమును కర్మముగా చూచుట యనియు గ్రహింపవలయు' నని శంక రాఁగా, దానిని 'కర్మమును ..ఎవఁడు చూచునో' యని పరిహరించిరి. అనఁగా అనుష్ఠింపఁబడుచున్న కర్మమునందే జ్ఞానమును, అనుసంధింపఁబడుచున్న జ్ఞానమునందే కర్మమును జూడఁబడునని భావము. ఇది యెట్లు? ఒకటి ననుష్ఠించునపుడు మఱొకటిని కనుఁగొనుట యపేక్షితము కాదు ఒకటి ననుష్ఠించుచుండఁగా దానికంటె వేఱైనయొకటిని అనుసంధించుటయు దుష్కరము. మఱియు ఒకటిని అనుసంధించుచుండఁగా దానికంటె వేఱైన యొకటి ననుష్ఠించుట

యాథాత్మ్యము ననుసంధించుటచేత దానిని జ్ఞానాకారముగాను, ఆజ్ఞానము కర్మయోగమం దంతర్గత మగుటవలన దానిని కర్మాకా

యశక్యము. కాన చేయఁబడుచున్న కర్మమునందు జ్ఞానమును, అనుసంధింపఁబడుచున్న జ్ఞానమునందు కర్మమును, కనుట యెట్లు? వేఱువేఱువిధములైన రెంటిని ఏకకాలమున ఒక్కటిఁ జూచుట యశక్యము గాదా? అన్నచో, ఇట చేయఁబడుచున్న కర్మమునందు జ్ఞానమును జూచుట యనఁగా, అకర్మమును జేయుచుండునపుడే అందు, ఆత్మయాథాత్మ్యమును అనుసంధించుటచేత, దానిని జ్ఞానాకారమైనదిగా చూచుట యని తెలియునది. అనుసంధింపబడుచున్న జ్ఞానమునందు కర్మమును జూచుట యనఁగా ఆజ్ఞానము వర్తించుచుండునపుడు అది కర్మయోగమునం దంతర్గతమైయుండుటవలన దానిని కర్మాకారముగా చూచుటయని తెలియునది. కావుననే కర్మమును చేయుచున్నప్పుడే ..కర్మాకారముగా చూచునో యనఁబడినది. దీనివలన రెంటిని ఏకకాలమునఁ జూచుట పొసఁగుచున్నది. అనఁగా కేవలకర్మము గాక ఆత్మజ్ఞానముతోఁ గూడిన కర్మమే ఉపాయముగా విధింపఁబడియుండుటవలన ఒకటికి మఱొకటి యపేక్షితమే యగును గాన ఒకటి ననుష్ఠించునపుడు మఱొకటి అపేక్షితము కాకపోదు. కనుక రెండును ఒకటితోనొకటి అన్వయించియే యుండును. ఒక్కఁడే చూచుట పోవుట పలుకుట మొదలగువానిని ఏకకాలమునఁ జేయుట గలదు. కావున ఒకటి ననుష్ఠించుచుండఁగా మఱొకటిని జూచుట దుష్కరముగాదు. పోవుటయును నిలుచుటయును ఏకకాలమునఁ గలుగుట పరస్పరవిరుద్ధములైనట్లు జ్ఞానమును కర్మమును పరస్పరవిరుద్ధములు గావు; కాన నొకటి ననుసంధించునపుడు మఱొకటిని జేయవచ్చునని తెలియునది. ఇట్లు రెంటిని జేయుటవలన నుపయోగమును కలుగకపోదు. పాముకాటువలనివిషమును దీయుమాంత్రికుఁడు ధ్యానము సేయుచునే చేత దిగదుడుచుట మొదలగు చేష్టలను జపములను జేయుట గలదు గదా. దానిచే విషము నివర్తించి వానిధ్యానమును కర్మమును రెండు నుపయుక్తము లగుచున్నవి. అట్లే కర్మమును జేయుచుండఁగా దాని కర్తయగు ఆత్మయొక్క స్వరూపమును అనుసంధించుటచే కర్మమును జ్ఞానమును రెండును సంపన్నము లగుచున్నవని తెలియునది; కావున నే 'కర్మమును జేయుచుండఁగా దానిని చేయుకర్త ..గలుగుచున్నది' యనఁబడెను. మఱియు 'కృత్స్నకర్మకృత్' అని కృత్స్నశాస్త్రోక్తకర్మములను జేయువానికి కృత్స్నశాస్త్రార్థములు తెలిసియుండవలయును గాన 'బుద్ధిమాన్' అనుటకు సర్వశాస్త్రార్థవిదుఁ డనఁబడెను. 'బుద్ధిమాన్' అని జ్ఞానమును 'కృత్స్నకర్మకృత్' అని యనుష్ఠానమును జెప్పియుండుటంబట్టి అట్టివానికి అందుకుఁ దగిన ఫలమునకు యోగ్యత యుండవలయును గాన 'యుక్తః, అనుటకు 'అర్హుఁడు' అనగా మోక్షార్హుఁ డని యర్థము గ్రాహ్యమయ్యె.

రముగాను, ఎవ్వఁడు చూచునో) వాఁడే మనుష్యులయందు సర్వ
శాస్త్రార్థముల నెఱిఁగినవాఁడు; వాఁడే మోక్షార్హుఁడు; వాఁడే సకల
శాస్త్రోక్తకర్మముల నాచరించువాఁడు. కర్మమును చేయుచుండఁగా
దానిని చేయు కర్త ఆత్మయే కనుక అట్టి ఆత్మయొక్క స్వరూపము
ననుసంధించుటచేత అందే రెండును (అనఁగా జ్ఞానవిశిష్టమైన కర్మ
మును కర్మవిశిష్టమైన జ్ఞానమును) లెస్సగా కలుగుచున్నవి. ఇట్లు
లోపల ఆత్మస్వరూపానుసంధానము కలదానినిగా కర్మము నెవఁడు
చూచునో వాఁడే యట్టివాఁడని భావము.

అవ. ఇంద్రియవ్యాపారములు కలది కర్మము అవి లేనిది
జ్ఞానము. ఇంద్రియములతో *ప్రత్యక్షముగాఁ జేయఁబడుచున్న
కర్మము ఇంద్రియవ్యాపారము లేని జ్ఞానాకారమును బొందుట యెట్లు
పొసఁగు ననఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్య సర్వే సమారమ్భాః కామసఙ్కల్పవర్జితాః ।
28 29
జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం తమాహుః పణ్డితం బుధాః॥ 19

టీ. యస్య=ఏముముక్షువుయొక్క, సర్వే = సమస్తములగు,
సమారమ్భాః=కర్మములు, కామసంకల్ప వర్జితాః-(కామ)=ఫలసంగ
ముచేతను, †(సంకల్ప) = దేహమే యాత్మయనెడు భ్రాంతిజ్ఞానము

---

* కర్మము చిరకాలమునకు మునుపే చేసి తీఱినదై యిపుడు స్మరణమునకు మాత్రము వచ్చుచు, కావుననే జ్ఞానమాత్రముగా పరిశేషించెనేని దానిని జ్ఞానాకార మనవచ్చును గాని ప్రత్యక్షముగా చేయుచుండునట్టి కర్మమును జ్ఞానమని యెట్లు చెప్ప వచ్చునని భావము. లేక 'ప్రత్యక్షముగా' అనుటచే జ్ఞానమునకు ప్రత్యక్షవిషయమై, 'చేయఁబడుచున్న' యనుటచే జ్ఞానముయొక్క కార్యమై యుండుకర్మమును జ్ఞానమే యనుట యెట్లు? అనియు భావము గ్రాహ్యము.

† 'సంకల్ప మనుచో (ఏకీకృత్యకల్పన) 'సం' అనుట ఏకీకారమునను 'కల్పన' మనుట భ్రాంతిజ్ఞానము ననువర్తించుచున్నది. ప్రకృతితో (అనఁగా ప్రకృతివికార

చేతను, వర్జితాః=విడువఁబడినవో, తం=అట్టి, పణ్డితం = విద్వాంసుని, జ్ఞానాగ్నిదగ్ధకర్మాణం=కర్మాంతర్గత మగు ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన మను నగ్నిచేత దహింపఁబడిన ప్రాచీనకర్మములు గలవానినిగా, బుధాః = తత్త్వజ్ఞులు, ఆహుః=చెప్పుదురు.

తా. ఏముముక్షువుయొక్క ద్రవ్యార్జనాది లౌకికవ్యాపారములతోఁగూడిన నిత్యనైమిత్తికకామ్యరూపకర్మములన్నియు ఫలసంగరహితములై యుండునో, మఱియు ఆత్మస్వరూపమును ప్రకృతికంటె వేఱుగా అనుసంధించుటవలన, ప్రకృతియే (అనఁగా దేహరూపమునఁ బరిణమించిన ప్రకృతియే) ఆత్మయని భ్రమించుటయు ప్రకృతిగుణములే ఆత్మగుణములని భ్రమించుటయు లేనివియు నై యుండునో, ఆపండితుఁడు కర్మాంతర్గతమైన ఆత్మజ్ఞాన మనెడి యగ్నిచేత మోక్షవిరోధులగు ప్రాచీనకర్మములను దహించినవాఁడని తత్త్వజ్ఞులు పలుకుదురు. (ఫలసంగమును దేహాత్మభ్రమమును లేక కర్మములు సేయువాఁడు జ్ఞానాగ్ని గలవాఁడని చెప్పుటవలన అట్టిఫలసంగాదరహితకర్మమే ఆజ్ఞానాగ్ని కలది యగుచున్నది.) కావున ప్రవృత్తిరూపమైన కర్మముకూడ అంతర్గతమైన ఆత్మయాథాత్మ్యముకలది యగుటచేతను అట్టికర్మము జ్ఞానాకారమును బొందుట పొసఁగుచున్నది.

*అవ ఈవిషయమునే వివరించుచున్నాఁడు.

మైన దేహముతో) తన్ను నొక్కటిగాఁ జేసికొనియు-అనఁగా దేహమునే తన్నుగాఁ దలఁచియు, ప్రకృతిగుణములు హేతువుగాఁ గలకార్యములకు తన్నే హేతువుగాఁ దలఁచియు భ్రమించుట సంకల్పము. లేక, ప్రకృతిగుణము లగుసత్త్వరజస్తమస్సుల వలనఁ గలుగుదేవత్వ మనుష్యత్వాదిరూపములును, బలుపు బక్కన తెలుపు నలుపు మొదలయినవానిని, ఆత్మగుణములుగా అనుసంధించుటయు సంకల్పమనవచ్చును. ఇది ప్రకృతివియుక్తమైన యాత్మస్వరూపము నుపదేశించుప్రకరణము గనుక సంకల్పశబ్దమున కీయర్థమే యుపపన్నము.

* పూర్వశ్లోకార్థమునే యిందును వివరించుట యెట్లనఁగా 'కామవర్జిత' అనుటకు 'త్యక్త్వా కర్మఫలాసఙ్గమ్' అనఁబడినది. 'సంకల్పవర్జిత' అనఁగా అస్థిర

30

శ్లో॥ త్యక్త్వా కర్మఫలాసఙ్గం నిత్యతృప్తో నిరాశ్రయః ।
కర్మ ణ్యభిప్రవృత్తోఽపి నైవ కిఞ్చి త్కరోతి సః॥ 20

టీ. కర్మఫలాసఙ్గం=కర్మఫలమునం దాసక్తిని, త్యక్త్వా=విడిచి, నిత్యతృప్తః=నిత్యుఁ డగు తనయాత్మయందు తృప్తిఁ జెందినవాఁడును, నిరాశ్రయః = అస్థిరమగు ప్రకృతియందు ఆశ్రయబుద్ధి లేనివాఁడును, (యః=ఎవఁడో), సః=వాఁడు. కర్మణి=కర్మమందు, అభిప్రవృత్తోఽపి = ఆభిముఖ్యముతో ప్రవర్తించినవాఁ డైనను, కించిత్ కర్మ=ఒక్క కర్మము నైనను, న కరోత్యేవ=చేయకున్నవాఁడే.

తా. ఎవఁడు కర్మము ననుష్ఠించుచునే కర్మఫలమునం దాసక్తిని వదలి, నిత్యుఁ డయినతనయాత్మయందే తృప్తుఁ డగుచును, అస్థిరమగు ప్రకృతి తన కాశ్రయ మగు ననెడి యధ్యవసాయము లేనివాఁ డయ్యు నుండునో వాఁడు కర్మములయం దాభిముఖ్యముతో ప్రవర్తించినను ఒకకర్మము నైనను జేయనివాఁడె యగును. అనఁగా, కర్మానుష్ఠానవ్యాజముతో జ్ఞానాభ్యాసము నే చేయువాఁడని యర్థము, (కాఁబట్టి కర్మము జ్ఞానాకారమునుబొందుట పొసఁగుచున్నది.) 31

ప్రకృతితోడి యేకీకరణమును వదలుట యనుటకు 'నిత్యతృప్తః' 'స్థిరుఁడైన యాత్మయందే తృప్తుఁడు' అనుటచే అస్థిరమైన ప్రకృతియందు తృప్తిలేనివాఁడనుట (అనఁగా అస్థిరమైన ప్రకృతితోడి యేకీకరణము లేనివాఁడనుట) సిద్ధము. ఇట్లు పూర్వశ్లోకార్థమే యిందు వివరింపఁబడినది 'నిరాశ్రయః' అనుటకు ఆశ్రయభూతము లైన దేశాదిమాత్రము లేనివాఁడని యర్థము చెల్లదు. ఏలనఁగా దేశాదులు ఆశ్రయములుగా లేకయుండుట శక్యము గాదు. కనుక లౌకిక వస్తువులలో ఏది తన కాశ్రయ మని బుద్ధికిఁ దోఁచునో, దానియం దెల్ల ఆశ్రయమనెడి బుద్ధిమాత్రమే లేనివాఁడని యెఱుంగునది కావున 'ఆశ్రయ బుద్ధిలేనివా' డనఁబడెను. మఱియు కర్మములను జేయుచుండియు కర్మమేదియు చేయఁ డనుట విరుద్ధము గాన 'కర్మానుష్ఠాన వ్యాజమున...చేయుచున్నాఁ' డని చెప్పబడెను, అనఁగా విపరీతవిషయములందు సంచరించి జ్ఞానాభ్యాసమునకు విరోధులై యుండు నింద్రియములు దానికి అనుకూలములైనవిషయములందు సంచరించుట మాత్రమే కదా కర్మయోగము. కనుక నిట్టి

32

*అవ. 'మరల కర్మము జ్ఞానాకారమే యగుట వివేచించి ప్రతిపాదించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నిరాశీ ర్యతచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః।
శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వ న్నాప్నోతి కిల్బిషమ్॥ 21

టీ. నిరాశీః=ఫలోద్దేశము లేనివాఁడును, యతచిత్తాత్మా = నిగ్రహింపఁబడిన చిత్తమును మనస్సును గలవాఁడును, త్యక్తసర్వపరిగ్రహః-త్యక్త=విడువబడిన, సర్వ=సమస్తమైనవానినిగూర్చిన పరిగ్రహః = మమకారముగలవాఁడును, శారీరం = శరీరమాత్రముచేత సాధింపదగిన, కర్మ కేవలమ్ = కర్మమును మాత్రము, కుర్వన్ = చేయుచున్నవాఁడు, కిల్బిషం = సంసారబంధరూప మగుపాపమును, నాప్నోతి = పొందఁడు.

తా. ఫలాభిసంధి లేనివాఁ డై, †చిత్తమును మనస్సును నిగ్రహించి (అనఁగా విషయాంతరములందు చింత లేని మనస్సుగలవాఁడై) ఆత్మయే తనకు ముఖ్యప్రయోజనముగాఁ గలవాఁ డగుటవలన

కర్మయోగము ఆచరించుట జ్ఞానమును అభ్యాసము చేయుటయే యగుచున్న దని భావము.

* కర్మముయొక్క జ్ఞానత్వమును 'యస్యసర్వే' అని ఉపపాదించి 'త్యక్త్వాకర్మ' అని దానినే వివరించి యిఁక నిది మొదలుగా మూఁడుశ్లోకములచే విస్తరించి ప్రతిపాదించుచున్నారని తెలిసినది.

† బుద్ధి, అహంకారము, చిత్తము, అని మనస్సుయొక్క వృత్తులు మూఁడు. బుద్ధి యనఁగా అధ్యవసాయము (నిశ్చయము). అహంకార మనగాఁ అభిమానము (కోరుట). చిత్తమనఁగా చింత (విచారము). మనస్సు అనునది తలంపు అయిన యెడల, బుద్ధి అహంకారము చిత్తము ఈమూడును వరుసగా నిశ్చయించునట్టియు, కోరునట్టియు, చింతించునట్టియు తలంపు లగును. మనోవృత్తులైన యీ బుద్ధ్యహంకారములను తత్త్వములతోఁ జేరిన బుద్ధితత్త్వముగాను అహంకారతత్త్వముగాను భ్రమింపరాదు.

*భోగ్యభోగోపకరణము లగుతక్కినసమస్తప్రకృతిప్రాకృతవస్తువుల యందు మమత లేనివాఁడగుచు, జీవమున్నంతవఱకు శరీరసంబంధ మగు కర్మమాత్రము నాచరించువాఁడు జ్ఞాననిష్ఠ లేకపోయినను సంసారబంధరూప మగుపాపమును బొందఁడు. (అట్టివాఁడు నడుమ జ్ఞానయోగసాహాయ్య మక్కఱలేక కేవల మిట్టికర్మయోగముచేతనే ఆత్మస్వరూపమును దర్శించుచున్నాఁ డనుట.)

శ్లో॥ †యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టో ద్వన్ద్వాతీతో విమత్సరః ।
సమ స్సిద్ధా వసిద్ధౌ చ కృత్వాఽపి న నిబద్ధ్యతే॥ 22

టీ. యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టః = యత్నము లేకయే తనంతట ప్రాప్తించిన వస్తువుల లాభముచే తృప్తిఁ బొందినవాఁడును, ద్వన్ద్వాతీతః = శీతోష్ణాది ద్వంద్వములనుసహించువాఁడును, విమత్సరః = మాత్సర్యము లేనివాఁడును, సిద్ధౌ=ఫలప్రాప్తియందును, అసిద్ధౌ =

---

* ప్రకృతి వస్తువులు-భోగ్యము లగు శబ్దాదివిషయములు. ప్రాకృతవస్తువులు-భోగోపకరణము లగు ఇంద్రియములు.

† 'శారీరం కర్మ కుర్వన్' అని చెప్పియుండుటంబట్టి శరీరధారణము కొఱకు ద్రవ్యార్జనాదులందు అవశ్యము ప్రవర్తింపవలసియున్నది. దాని వలన శస్త్రపాతాదులు శీతోష్ణమృదుపరుషాదిస్పర్శములు త్రోసిపుచ్చరానివై కలుగును. అందును, పూనినదానికి విఘాతము సేయువానియెడల కోపము పుట్టును. పూనిక చెడఁగా సంతాపమును, చెడక లాభము కలుగఁగా సంతోషమును, పుట్టును. కాబట్టి యిట్లు కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు విరోధులగు సమస్తవైరివర్గమును రేపెట్టుచున్నదే యని శంకరాఁగా, ఈశ్లోకమున దానిని బరిహరించుచున్నారని తెలియునది. ఇచట 'యదృచ్ఛాలాభసంతుష్టః' అనుటచే సమస్తవ్యాపారములనివృత్తి చెప్పఁబడిన దని తలంపరాదు. అట్లు తలంచినచో తనంతట వచ్చినవస్తువులను లోఁగొనుట మొదలైనవ్యాపారములుఁగూడ నివర్తింపవలసివచ్చును. కనుక చేయుచున్న వ్యాపారములకే యభిసంధి మొదలైనవానియొక్క నివృత్తి చెప్పఁబడినది. ఇందువలన ఏదేని యొక శరీరధారణవస్తువు తనంతట లభించెనేని దానికన్న మఱింత మాధుర్యాదులు గలవస్తువులకై ప్రవృత్తి సేయరాదని యుపదిష్ట మగుచున్నది.

అప్రాప్తియందును, సమః=సమచిత్తుఁడు నైనపురుషుఁడు కృత్వా అపి=కర్మములఁ జేసినను, ననిబధ్యతే=సంసారబంధమును బొందఁడు.

తా. శరీరధారణమునకు సాధనముగా తనంతట లభించిన వస్తువు లెంతకొంచెమైనను వానితో తృప్తిఁ బొందినవాఁడై, సాధన సమాప్తివఱకు త్రోసిపుచ్చఁగూడని శీతోష్ణాదిద్వంద్వములను సహించుచు, తనకు అనిష్టములు కలుగుటకు తన కర్మమే హేతువని తలఁచుటవలన పరులయందు మాత్సర్యము లేక, యుద్ధాదికర్మములందు జయాదులు సిద్ధించినను సిద్ధింపక పోయినను సమచిత్తము గలిగి యుండు పురుషుఁడు కేవలకర్మమునే యాచరించినను జ్ఞాననిష్ఠ లేకున్నను సంసారబద్ధుఁడు గాఁడు.

శ్లో॥ *గతసఙ్గస్య ముక్తస్య జ్ఞానావస్థితచేతసః।
యజ్ఞాయాచరతః కర్మ సమగ్రం ప్రవిలీయతే॥ 23

టీ. జ్ఞానావస్థితచేతసః=దేహాతిరిక్తమైన ఆత్మవిషయజ్ఞానము నందు నిలిచినమనస్సు గలవాఁడును, కాబట్టియే గతసఙ్గస్య= (ఆత్మ

---

* ఇంతవఱకు బుద్ధిపూర్వకముగాఁ బ్రయత్నించి పొందిన సంగపరిత్యాగాదులు చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు అట్టిప్రయత్నము లేక తనంతటనే కలుగు సంగపరిత్యాగాదులు చెప్పఁబడుచున్నవి. అనఁగా 'త్యక్త్వాకర్మఫలాసఙ్గమ్' 'త్యక్తసర్వపరిగ్రహః' 'యతచిత్తాత్మా' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడిన బుద్ధిపూర్వక సంగత్యాగములచేత 'జ్ఞానావస్థితచేతసః' అని ఆత్మజ్ఞానమందు మనస్సు అవస్థితమయి యున్నది. కాఁబట్టి దానిని ఇప్పుడు నియమింపనక్కఱలేదు. ఇట్లు నిరతిశయభోగ్యమైన యాత్మస్వరూపము ననుసంధించుటవలన దానికి అన్యవిషయములందుఁ గలసంగము సవాసనముగా తనంతటనే నివర్తించుచున్నది. ఇట్లు సంగము నివర్తింపగా సర్వపరిగ్రహములను తాను త్యజింపవలసినది లేదు. అవియే తన్ను విడిచి పోవుచున్నవి. ఇట్లు జయింపవలసినవాని నెల్ల జయించి యథావస్థితమైనయుపాయమునందు నిరంతరాయముగా ప్రవర్తించువానికి ఆత్మసాక్షాత్కారమునకును తత్ప్రాప్తికిని విరోధులై పూర్వకృతములగు పుణ్యపాపములరూపమున నుండు సర్వకర్మములును నశించుచున్నవని తెలియునది.

తరవిషయములందు) ఆసక్తి లేనివాఁడును, ముక్తస్య = (సర్వపరిగ్రహములచేత) విడువఁబడినవాఁడును, యజ్ఞాయ = యజ్ఞముకొఱకు, ఆచరతః=వర్తించువాఁడు నగుపురుషుని యొక్క, కర్మ=బంధహేతుభూత మగుపుణ్యపాపరూప మైన ప్రాచీనకర్మము. సమగ్రం=నిశ్శేషముగా, ప్రవిలీయతే=నశించుచున్నది.

తా. ఆత్మజ్ఞానమందు నెలకొనినమనస్సు గలవాఁడగుటచే ఆత్మేతరవస్తువులయం దాసక్తి లేనివాఁడై, కావుననే యన్నిపరిగ్రహములనుండియు విడివడి, పూర్వోక్త లక్షణము లైన యజ్ఞాది కర్మముల నెఱవేర్చుకొఱకు వర్తించుపురుషునికి బంధహేతుభూత మగు ప్రాచీనకర్మ మంతయు నిశ్శేషముగా క్షీణించును.

అవ. ఇంతవఱకు ప్రకృతిబంధము లేనిశుద్ధాత్మస్వరూపమును అనుసంధానము చేయుటతోఁ గూడినదనుటవలన కర్మము జ్ఞానాకారమైనదని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు స్రుక్స్రువహవిరాది పరికరములతోఁ గూడినసమస్తకర్మము పరబ్రహ్మాత్మకమైనది అనెడి యనుసంధానముతోఁ గూడిన దగుటవలన ఆకర్మము జ్ఞానాకారమును బొందుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవి ర్బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్ ।
బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యం బ్రహ్మకర్మసమాధినా॥ 24

టీ. బ్రహ్మార్పణం-బ్రహ్మ=బ్రహ్మాత్మక మైన,అర్పణం=అర్పింపఁబడు స్రుగాదిహోమసాధనములు గలదియు, బ్రహ్మహవిః-బ్రహ్మ=తానును బ్రహ్మాత్మక మైనదియునగు, హవిః = పురోడాశాదికమగు హోమద్రవ్యము, బ్రహ్మాగ్నౌ = బ్రహ్మాత్మక మగు ఆహవనీయాది అగ్నియందు. బ్రహ్మణా=బ్రహ్మాత్మక మైనకర్తచేత, హుతం = హోమముచేయఁబడుచున్నది, (ఇతి=అని) బ్రహ్మకర్మసమాధినా =

సమస్తకర్మమును బ్రహ్మమయ మని అనుసంధానము చేయువాఁడు, తేన=ఆకర్తచేత, బ్రహ్మైవ=బ్రహ్మమగు తనయాత్మస్వరూపమే, గన్తవ్యం=పొందఁదగినది.

తా. బ్రహ్మకార్య మగుటవలన బ్రహ్మమగు స్రుగాదిహోమ సాధనములు గలదై తనంతట బ్రహ్మమగు హవిస్సు బ్రహ్మమగు నగ్నియందు బ్రహ్మరూపియైన యజమానునిచేత 'వేల్వఁబడుచున్నది'. అని సమస్తకర్మములు బ్రహ్మాత్మకమగుటవలన బ్రహ్మమయములుగా ఎవఁడు తలంచునో, అట్టివాఁడు బ్రహ్మాత్మక మగుటవలన బ్రహ్మభూత మగు ఆత్మస్వరూపమునే తప్పక పొందును. అనఁగా, ముముక్షువు చేయుచుండు సమస్తకర్మములు పరబ్రహ్మాత్మకమే యనెడి యనుసంధానముతోఁ గూడియుండుటవలన జ్ఞానాకారమై జ్ఞాననిష్ఠా వ్యవధానము లేకయే సాక్షాదాత్మావలోకనమునకు సాధన మగు నని భావము. (ఇచట అన్నియు బ్రహ్మకార్యము లగుటచే బ్రహ్మములుగాఁ జెప్పఁబడె నని యెఱుంగునది.)

అవ. ఇట్లు కర్మము జ్ఞానాకార మగుటను ప్రతిపాదించి కర్మయోగ భేదములను దెలుపుచున్నాఁడు. 33

శ్లో॥ దైవ మే వాపరే యజ్ఞం యోగినః పర్యుపాసతే ।
బ్రహ్మాగ్నా వపరే యజ్ఞం యజ్ఞే నై వోపజుహ్వతి॥ 25

టీ. అపరేయోగినః = కొందఱు కర్మయోగులు, దైవం = ఇంద్రాది దేవతార్చనరూపమగు, యజ్ఞమేవ = యజ్ఞమునే, పర్యుపాసతే = సేవించుచున్నారు-అపరే = మఱికొందఱు కర్మయోగులు, బ్రహ్మాగ్నౌ = బ్రహ్మరూపమైన అగ్నియందు, యజ్ఞేనైవ=స్రుగాది యజ్ఞోపకరణములచేతనే, యజ్ఞం = యజ్ఞసాధనమగు హవిస్సును, ఉపజుహ్వతి=హోమము చేయుచున్నారు.

తా. కొందఱు కర్మయోగులు *దైవతార్చనరూప మగు యజ్ఞమునందె నిష్ఠగలిగియుందురు. మఱికొందఱు బ్రహ్మరూపమైన అగ్నియందు స్రుక్స్రువాదులచేతనే హవిస్సును హోమము

---

* దైవమనఁగా దేవతతోడిసంబంధముగలదియని యర్థము. దైవముతోడి సంబంధము కర్మయోగుల కందఱికిని సామాన్యము. ఇట సామాన్యముగా కర్మయోగమును జెప్పక "అపరే" అని యొకకొందఱాచరించుకర్మయోగ విశేషమును మాత్రము చెప్పుటచే ఇందలి యీ దైవసంబంధము సామాన్యమైనదిగాక విశేషమైనదిగా నుండవలయును గాన అర్చనరూప మైనదిగా గ్రహింపఁబడినది. పూర్వోక్తము లైన యాగాదులును దేవతార్చనములే కాన నిట అర్చనమునకుఁ గలవిశేష మేమి? యన్నచో, అర్చనశబ్దము ఆయాదేవతారూపాదులకుఁ గావించుపరిచర్యయందు ప్రసిద్ధము గాన నిట విశేషించినదిగానే గ్రహింపవలయును. అయినను మన్వాదులు 'దేవతాభ్యర్చనం చైవ సమిదాధాన మేవచ' అని దేవతార్చనమును నిత్యకర్మముగా చెప్పియుండుటవలన కర్మయోగులకందఱకును అవశ్యమై యుండఁగా ఈ యొకతెగవారికి విశేషించి చెప్పుట యెట్లు? అన్నచో 'దేవతార్చన . నిష్ఠగలిగి యుందురు' అనంబడినది. అనఁగా అది కర్మయోగుల కందఱికిని గలిగియున్నను ఈ తెగవారికి మాత్రమూ అందు మిక్కిలి నిష్ఠ యుండునని గ్రాహ్యము. మఱియు నిట 'బ్రహ్మాగ్నా అపరేయజ్ఞం యజ్ఞేనైవ ఉపజుహ్వతి' అనుచో 'యజ్ఞమ్' అనుటకు కేవలయజ్ఞ మని కాని తత్కారణమైన పరమాత్మాదులని కాని యర్థముసేసినచో నట్టియజ్ఞముగాని పరమాత్మాదులనుగాని 'ఉపజుహ్వతి' అని యాహోమముచేయుటకును హోమసాధనములుగా చేయుటకును పొసఁగదు కాన యజ్ఞ మనుటను యజ్ఞసాధనములుగా గ్రహించునది. అనఁగా 'యజ్ఞమ్' అనుటను హవిస్సుగాను 'యజ్ఞేన' యనుటను స్రుగాదిసాధనములుగాను గ్రహించునది. మఱియు పూర్వశ్లోకమున 'బ్రహ్మాగ్నౌ బ్రహ్మణా హుతమ్' అనబడినది. అదియే యిచటఁగూడ 'బ్రహ్మాగ్నౌ అపరే' అని చెప్పఁబడినది. కాన పునరుక్తి కలుగుచున్నది. మఱియు సర్వకర్మయోగులకును సాధారణమైనదిగా పూర్వము చెప్పఁబడినదానిని ఇట నీతెగవారికి విశేషించి చెప్పుట యొప్పదు. కనుక నిందలి 'యజ్ఞేన' అనుటకు అర్థము వేఱుగా గ్రహింపవలయును. అనఁగా యజ్ఞశబ్దముచేత యాగమును, ఉపజుహ్వతిశబ్దముచేత హోమమును జెప్పఁబడుచున్నదిగదా. అవి కర్మయోగుల కందఱకు సామాన్యమే యైనను ఈకర్మయోగులకు అందు నిష్ఠయుండుటయే విశేషము అని భేదము తెలియునది. కావుననే 'బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః' అనువ్యాఖ్యయందున యాగములందును హోమములందును నిష్ఠ గలిగియుందురు అనఁబడెను. దీనివలన పునరుక్తి మొదలగుదోషములు పరిహృతములు.

చేయుచున్నారు. అనఁగా 'బ్రహ్మార్పణం బ్రహ్మహవిః' అను న్యాయమున వీరు యాగములందును హోమములయందును నిష్ఠగలవారగుచున్నారు.

శ్లో॥ శ్రోత్రాదీనీన్ద్రియాణ్యన్యే సంయమాగ్నిషు జుహ్వతి ।
శబ్దాదీన్విషయానన్య ఇన్ద్రియాగ్నిషు జుహ్వతి॥ 26

టీ. అన్యే=మఱికొందఱు, శ్రోత్రాదీని = శ్రోత్రము మొదలగు, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములను, సంయమాగ్నిషు = నిగ్రహమనెడి యగ్నులయందు, జుహ్వతి = హోమము చేయుచున్నారు. అన్యే=ఇతరులు, శబ్దాదీన్ =శబ్దము మొదలయిన, విషయాన్ = విషయములను, ఇన్ద్రియాగ్నిషు = ఇంద్రియము లనెడు అగ్నులయందు, జుహ్వతి=హోమము చేయుచున్నారు.

తా. కొందఱు కర్మయోగులు శ్రోత్రాదీంద్రియములనెడు హావిస్సును *నియమనసంయమ మనునట్టి యగ్నియందు హోమము

---

* ఇచట సంయమమును అగ్నిగా రూపించుట యింద్రియములను భస్మముసేయుటకు (అనఁగా ఇంద్రియములను వ్యాపారములు లేనివానినిగాఁ జేయుటకు) అని తెలియునది. ఒక్కొక్క యింద్రియమునకు ఒక్కొక సంయమము చెప్పన సంయమాగ్నులు అని బహువచనము. ఇట్లే మీఁద ఇంద్రియాదులను అగ్నులుగా రూపించుటకు భావము తెలియునది ఇంద్రియ నియమనము సర్వకర్మయోగులకును సాధారణమై యుండఁగా నిట విశేషించి చెప్పనేల యని శంకరాఁగా 'నిగ్రహమునందె ప్రయత్నింతురు' అనఁబడినది. అనఁగా అందఱికిని అది అవశ్యమే కాని వీరుమాత్రము అందు విశేషించి ప్రయత్నపడుదురని భేదము తెలియునది. ఇట్లే; 'ప్రయత్నింతురు' అనుటకుఁ దాత్పర్యము మీఁదనెల్లఁ దెలియునది 'శ్రోత్రాదీని...' 'ఇంద్రియములను సంయమాగ్నియందు హోమము సేయుట'చే ఇంద్రియ నియమనము చెప్పఁబడినది. 'శబ్దాదీన్' అనుచో ఇంద్రియాగ్నులందు శబ్దాదివిషయములను హోమముసేయుట యననేమి? ఇంద్రియములందు శబ్దాదివిషయములను సమర్పించుటయా? కాదు. హోమముచేత హావిస్సునకు నాశము గలుగునుగదా. శబ్దాదులను ఇంద్రియాగ్నులయందు హోమము సేయుట యనఁగా వానికి ఇంద్రియములతోడి సంబంధమును నాశము సేయుట యని యర్థము. కాన 'ఇంద్రియములకు శబ్దాదులందలి యాసక్తిని నివా

సేయుదురు-అనఁగా శ్రోత్రాదీంద్రియనిగ్రహమునందె ప్రయత్నము చేయుదురు. మఱికొందఱు కర్మయోగులు శబ్దాదివిషయరూపమగు హవిస్సును నింద్రియవర్గ మనునట్టి యగ్నియందు వేల్తురు-అనఁగా ఇంద్రియములకు శబ్దాదివిషయములందుఁ గలయాసక్తిని నివారించు విషయమున ప్రయత్నము చేయుదురు. తమంతట ప్రాప్తము లగు విషయముల ననుభవించుచున్నను వానియం దాసక్తి లేనివా రగుచు ఆ విషయములను హవిస్సుగా భావించి వానిని అగ్నిగా భావింపఁబడు నింద్రియములయందుఁ బడవేయుదురు.

శ్లో॥ సర్వాణీన్ద్రియకర్మాణి ప్రాణకర్మాణి చాపరే ।
*ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ జుహ్వతి జ్ఞానదీపితే॥ 27

టీ. అపరే=మఱికొందఱు, సర్వాణి=సమస్తములైన, ఇన్ద్రియకర్మాణి-ఇంద్రియ = చక్షురాదీంద్రియములయొక్క, కర్మాణి =

రించుటకు ప్రయత్నించుచున్నా' రని తాత్పర్యము సేయబడెను. 'శ్రోత్రాదీని' అని యింద్రియముల నియమనము చెప్పఁబడెను. 'ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః' అని యింద్రియములకంటె విషయములు బలీయములైనవిగావున విషయముల నియమనము 'శబ్దాదీన్' అని చెప్పఁబడెను. మీఁద, విషయములకంటె బలీయమైన మనస్సుయొక్క నియమనము చెప్పఁబడును. విషయములను నియమించుట యనఁగా దూరముగాఁజేయుట లేక వానిసన్నిధిని పరిహరించుటయు నగును. దీనివలననే యింద్రియములకు ఆవిషయమందలి ఆసక్తి నివర్తించుచున్నదని భావము. లేక, 'శ్రోత్రాదీని' అని విషయములసన్నిధిని పరిహరించుట చెప్పఁబడిన దనియు, 'శబ్దాదీన్' అని విషయములు సన్నిహితములైనను అవి యేమియు పనిసేయఁజాలనట్లు గావింపఁబడుట చెప్పఁబడిన దనియు విభాగము గ్రహింపవచ్చును.

* 'అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః' అని అర్థములకంటె బలీయమైన మనస్సుయొక్క సంయమనము ఇట 'ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ' అని చెప్పఁబడినది. ఇంద్రియకర్మము లనఁగా దర్శనస్పర్శనాదులు. ప్రాణకర్మములు ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసాదులు: లేక, ఇంద్రియవ్యాపారములకు హేతువులయిన సూక్ష్మవ్యాపారవిశేషములు దీనివలన మీఁదఁ జెప్పబడిన ప్రాణాయామము వేఱగుచున్నది. మనస్సు, దేహమునకంటె వేఱైనదిగా శుద్ధాత్మస్వరూపమును అనుసంధించుటవలన జ్ఞానదీపిత మగుచున్నదని తెలియునది.

దర్శనము స్పర్శనము మొదలైన వ్యాపారములను, ప్రాణకర్మాణిచ-ప్రాణ=పంచప్రాణములయొక్క, కర్మాణిచ=ఉచ్ఛ్వాసము నిశ్శ్వాసము మొదలైన వ్యాపారములను, జ్ఞానదీపితే=జ్ఞానముచేతఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడుచున్న, ఆత్మసంయమయోగాగ్నౌ-ఆత్మ = మనస్సుయొక్క, సంయమ = నిగ్రహరూపమైన, యోగ = అభ్యాసమనెడి, అగ్నౌ=అగ్నియందు, జుహ్వతి=హోమము చేయుచున్నారు.

తా. మఱికొందఱు సమస్తేంద్రియవ్యాపారములను, ప్రాణాది వాయువులయొక్క బహిర్గమనాదివ్యాపారములను, జ్ఞానప్రకాశితమగుమనోనిగ్రహాభ్యాస మనెడి యగ్నియందు వేల్తురు-అనఁగా మనస్సునకు ఇంద్రియవ్యాపారములయందును ప్రాణవ్యాపారములయందును గలయాసక్తిని నివర్తింపఁజేయుటకు ప్రయత్నము చేయుచున్నారు-అని భావము.

శ్లో॥ ద్రవ్యయజ్ఞా స్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞా స్తథాఽపరే।
స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞా శ్చ యతయ స్సంశితవ్రతాః॥ 28

టీ. యతయః = యతనశీలురును, సంశితవ్రతాః = దృఢసంకల్పము గలవారునైన, అపరే = మఱికొందఱు, ద్రవ్యయజ్ఞాః=ద్రవ్యోపార్జనము చేసి దానిని దేవతార్చన దానాదులయందును యాగహోమాదులయందును వినియోగించుటయే యజ్ఞముగాఁగలవారును, (అపరే=ఇతరులు), తపోయజ్ఞాః = కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణోపవాసాది తపస్సులె యజ్ఞముగాఁ గలవారును, తథా అపరే=అట్లే మఱికొందఱు, యోగయజ్ఞాః = పుణ్యతీర్థ పుణ్యక్షేత్ర స్థానప్రాప్తులే యజ్ఞముగాఁ గలవారును, (అపరే = మఱికొందఱు,) స్వాధ్యాయ జ్ఞానయజ్ఞాశ్చ-స్వాధ్యాయయజ్ఞాః జ్ఞానయజ్ఞాః = వేదాధ్యయనాభ్యాసము (మఱికొందఱు) తదర్థజ్ఞానాభ్యాసమునే యజ్ఞముగాఁ గలవారునై యున్నారు.

తా. గట్టిపూనికయు దృఢసంకల్పమును గల కర్మయోగులు, తాము న్యాయమున ద్రవ్యమును సంపాదించి, కొందఱు దేవతార్చనమునను, గొందఱు దానమందును, గొందఱు యాగములందును; కొందఱు హోమములందును వినియోగించుటకు యత్నింతురు, *వీరందఱును ద్రవ్యయజ్ఞులు. కొందఱు కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణోపవాసాదులయందు నిష్ఠ గలవారై యుందురు; కొందఱు పుణ్యతీర్థ పుణ్యక్షేత్రాభిగమనమునందే ఆసక్తి గలవారై యుందురు; మఱి కొందఱు వేదాధ్యయనాభ్యాసపరులై యుందురు; తదర్థజ్ఞానాభ్యాసమునందు కొందఱాసక్తులై యుందురు.

శ్లో॥ అపానే జుహ్వతి ప్రాణం ప్రాణేఽపానం తథాఽపరే।
ప్రాణాపానగతీ రుద్ధ్వా ప్రాణాయామపరాయణాః॥ 29

శ్లో॥ అపరే నియతాహారాః ప్రాణాన్ ప్రాణేషు జుహ్వతి।

---

* దేవతార్చనయాగాదులు పూర్వమే చెప్పఁబడియుండఁగా నిచట 'ద్రవ్య యజ్ఞాః' అని అయర్చనాదులను మరలఁ జెప్పుట నిరర్థకముగదా యన్నచో, ద్రవ్య శబ్దము సామాన్యవాచకముగాన దానమునుగూడఁ జెప్పునది యగును. దానము పూర్వము చెప్పబడలేదు గావున నందులకై దానిని గ్రహించు ద్రవ్యశబ్ద మిచటఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్లైని, 'ద్రవ్యయజ్ఞాః' అని సామాన్యముగా చెప్పుటకంటె 'దానయజ్ఞాః' అని విశేషించి చెప్పరాదా? యన్నచో అర్చనదానయాగహోమయజ్ఞములు నాలుగును తపోయజ్ఞాదులకంటె నితరములైన యవాంతరయజ్ఞముల నెల్ల సంగ్రహించుచున్నవని సూచించుటకును, న్యాయార్జిత ద్రవ్యముచేతనే సాధింపదగినవని తెలుపుటకును, వానికెల్లను సామాన్యమైన ద్రవ్య శబ్దము ప్రయోగింపఁబడె నని తెలియునది. కావుననే 'వీరందఱును ద్రవ్యయజ్ఞు' లనఁబడిరి. ఇట తపస్సు అనఁగా శాస్త్రోక్తమైనభోగసంకోచము. మఱియు నిది కర్మనిష్ఠాప్రకరణము గనుక 'యోగ' మనగా యోగాభ్యాసము కానేరదు; కర్మనిష్ఠాభేదప్రకరణము గనుక సామాన్యమైన కర్మయోగము గానేరదు. కనుక యోగ మనఁగా 'సంయోగము' అనఁగా 'ప్రాప్తి' యని యర్థము సేసి 'కర్మయోగస్తపస్తీర్థ దానయజ్ఞాదిసేవనమ్' అని సంగ్రహశ్లోకముచే సూచింపఁబడినట్లు పుణ్యతీర్థాది ప్రాప్తిగా గ్రహింపబడినది.

టీ. ప్రాణాయామపరాయణాః=ప్రాణాయామమునందు ఆసక్తులైన, అపరే=కొందఱు. నియతాహారాః=పరిమితమైన యాహారము గలవా రగుచు, ప్రాణం=ప్రాణవాయువును, అపానే=అపానవాయువునందు, జుహ్వతి=హోమము సేయుచున్నారు, తథా=అట్లే, అపరే=మఱికొందఱు, అపానం=అపానవాయువును, ప్రాణే = ప్రాణవాయువునందు, జుహ్వతి=హోమము సేయుచున్నారు. అపరే = మఱికొందఱు, ప్రాణాపానగతీ=ప్రాణవాయువుయొక్క ఊర్ధ్వగతిని అపానవాయువుయొక్క అధోగతిని, రుద్ధ్వా=బంధించి, ప్రాణాన్=ప్రాణవృత్తిభేదములను, ప్రాణేషు=ప్రాణములయందు, జుహ్వతి—హోమము సేయుచున్నారు.

తా. కొందఱు కర్మయోగులు ఆచారనియమములతో పూరక రేచక కుంభకము లనెడు మూఁడువిధము లైన ప్రాణాయామము లందు నిష్ఠగలవా రగుదురు. అనఁగా, వారు ప్రాణాయామపరులై పూరక రేచక కుంభకము లనుమూఁడు భేదములనుబట్టి మూఁడు విధములవా రగుదురు. ఎట్లనఁగా కొందఱు ఊర్ధ్వగతి గల ప్రాణవాయువును అపానవాయువునందుఁ జేర్చి (క్రిందికిఁ బోనిచ్చి) పూరక మను నిష్ఠను సలుపుదురు. అట్లే కొందరు క్రింద నుండు అపానవాయువును ప్రాణవాయువునందుఁ జేర్చి (ఊర్ధ్వమునకుఁ బోనిచ్చి) రేచకమను నిష్ఠను సలుపుదురు. మఱికొందఱు ప్రాణవాయువుయొక్క ఊర్ధ్వగతి యగు ఉచ్ఛ్వాసమును అపానవాయువుయొక్క అధోగతి యగు నిశ్శ్వాసమును నిలిపి కుంభక మను ప్రాణాయామము సేయుదురు. 'అపానే జుహ్వతి ప్రాణం' అని పూరకము. 'ప్రాణే అపానం జుహ్వతి' అని రేచకము. 'ప్రాణాపానగతీ రుద్ధ్వా ప్రాణాన్ ప్రాణేషు జుహ్వతి' అని కుంభకము. ఈ మూఁడు తెగలవారును నియతాహారు లగుదురు.

అవ. ఇప్పుడు చెప్పబడినవయి రెండువిధములైన యజ్ఞముల యందు నిష్ఠగలవారికి గలుగుఫలమును చెప్పుచున్నారు.

సర్వేఽప్యేతే యజ్ఞవిదో యజ్ఞక్షపితకల్మషాః॥ 30

శ్లో॥ యజ్ఞశిష్టామృతభుజో యాన్తి బ్రహ్మసనాతనమ్।

టీ. ఏతేసర్వేఅపి=వీరందఱును. యజ్ఞవిదః=యజ్ఞాన్ విన్దన్తి (లభన్తే)-మహాయజ్ఞములు మొదలుగాఁ గల యజ్ఞములందు నిష్ఠ గలవారు. యజ్ఞ = యజ్ఞముచేత, క్షపిత = నశింపఁజేయఁబడిన, కల్మషాః=పాపము గలవారును, యజ్ఞశిష్టామృతభుజః=యజ్ఞమునందు మిగిలిన అమృత మనబడు నన్నము భుజించువారునై, సనాతనం= శాశ్వతమైన, బ్రహ్మ=బ్రహ్మమును-ఆత్మస్వరూపమును, యాన్తి = పొందుచున్నారు.

తా. *ద్రవ్యయజ్ఞము మొదలుకొని ప్రాణాయామపర్యంతము

---

* ఇట్లు కర్మయోగము నానాభేదములు గలిగియుండుటంబట్టి యాభేదము లందు నిష్ఠులైనవారికి అవాంతరఫలములందు భేదములు గలుగునా ? ప్రాణాయామ నిష్ఠులైనవారికి యజ్ఞాదులు త్యాజ్యములగునా ? యని శంకలు గలుగఁగా, ఈశ్లోకమున వానిని పరిహరించుచున్నా రని తెలియునది. ఇట కర్మయోగభేదము లన్నియు సమములై ఫలభేదము లేకుండుటంబట్టి యెవఁ డేని కోరినను దానిని గయికొనవచ్చును గాన 'శమకు సవిరాహితము లైన' యనఁబడెను. మఱియు పూర్వము 'యజ్ఞశిష్టాశిన స్సన్తో ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషైః' అని యజ్ఞశిష్టాశనముచేత శరీరయాత్ర సేయుచు పాపములు వీడుదు రన్న విషయమే యిచట 'యజ్ఞశిష్టామృతభుజః' 'యజ్ఞ క్షపిత కల్మషాః' అని చెప్పఁబడినది గాన కర్మయోగులందఱికిని 'అమృత మనం బరఁగు... చేయుచునే' యనంబడినది. మఱి యజ్ఞశబ్దము సామాన్యము గాను బ్రయోగింపబడి యుండుటచే, అది మహాయజ్ఞములు నిత్యనైమిత్తికకర్మములునే, యగునుగాని వేఱు గాదు. ఇట్లందఱిని యజ్ఞశిష్టామృతభుజు లనుటచేతను, ఆయజ్ఞములును పరిహరింప రాని నిత్యాదులే యగుటచేతను, ప్రాణాయామనిష్ఠులకుఁ గూడ నవి కర్తవ్యములే కాని త్యాజ్యములు గావని తెలియునది. 'చేయుచునే' అని ఏవకారముచేత శరీర ధారణార్థమైన యిట్టివ్యాపారము ఆత్మావలోకమునకు విరోధి గాదు; ఉపయుక్త మైనదే యని తెలియుచున్నది. అది లేనిచో వ్యాపారమే యశక్య మని భావము. పూర్వము 'బ్రహ్మైవ తేన గన్తవ్యమ్' అన్నదానికివలెనే యిట 'యాన్తి బ్రహ్మ సనాతనమ్' అనుటకును ఆత్మస్వరూపప్రాప్తి అర్థముగా గ్రహించునది.

తమకు సమీహితము లయిన (అనఁగా వారువారు కోరిన) కర్మ
యోగభేదములయందు ప్రవర్తించిన వీర లందఱును 'సహయజ్ఞైః
ప్రజాః సృష్ట్వా' అని చెప్పఁబడినవియు మహాయజ్ఞపూర్వకములైన
వియునగు వివిధయజ్ఞములందు నిష్ఠ గలవారై, కావుననే యజ్ఞముల
చేత పాపముల నాశముఁ బొందించి, అమృత మనఁబరగు యజ్ఞశేషా
న్నముచేత శరీరధారణము చేయుచునే కర్మయోగమును అనుష్ఠిం
చుచు శాశ్వతమైన బ్రహ్మమును (అనఁగా ఆత్మస్వరూపమును)
బొందుదురు.

నాయం లోకోఽస్త్యయజ్ఞస్య కుతోఽన్యః కురుసత్తమ॥ 31

టీ. హే-కురుసత్తమ=అర్జునా, అయజ్ఞస్య=మహాయజ్ఞముల
తోడ నిత్యనైమిత్తిక కర్మయజ్ఞములు చేయనివానికి, అయం=
ఈప్రాకృతమైన, లోకః=ధర్మార్థకామము లనునట్టి పురుషార్థము,
నాస్తి=లేదు, అన్యః=తక్కిన మోక్ష మను పరమపురుషార్థము,
కుతః=ఎక్కడిది.

తా. అర్జునా, *మహాయజ్ఞాదిపూర్వకనిత్యనైమిత్తిక కర్మ
ములు సేయనివారికి ఇహలోకసంబంధ మగు ధర్మార్థకామములనఁ

---

* నిత్యనైమిత్తికములు సర్వకర్మయోగభేదములకును సామాన్యముగా నావశ్య
కము లైనవని తెలిసెనుగదా. కొందఱు తాము ఒక కర్మయోగభేదమును ఆచరించు
చున్నా మనెడి యభిమానముచే ఆ నిత్యాదులను వదలిరేని సర్వపురుషార్థములును
వారికి నశించునని యిందు చెప్పుచున్నారు. మఱియు మొదటినుండియు మోక్షమే
పరమపురుషార్థముగా ప్రస్తుత మగువిషయమై యున్నది గాన 'అన్యః' అనుటచే
ఇప్పటివానికి వేఱై మొదటినుండియుఁ బ్రస్తుతమై యుండు మోక్షమే గ్రాహ్యము.
అప్రాకృతమైన మోక్షమునకు విరుద్ధముగా తక్కిన మూఁడుపురుషార్థములును ప్రాకృ
తము లై యుండు సామాన్యలక్షణము గలిగియుండుటంబట్టి యామూటికిని 'అయం'
అని ఒకటిగా నిర్దేశము గలిగినదని తెలియునది. కావుననే 'తదితరమైన...ప్రాకృత
మైనది గదా' అనఁబడినది. అనఁగా నీమూఁడును ప్రాకృతము లగుటంబట్టి యొక్క
టిగాను మోక్షమునకంటె వేఱుగాను గ్రహింపఁబడిన వని భావము.

బహు పురుషార్థములు సిద్ధింప వనఁగా తదితర మగుమోక్ష మనఁబడు పరమపురుషార్థసిద్ధి యెక్కడిది? (పరమపురుషార్థమైనదిగా మోక్షము ప్రస్తుతింపఁబడుటవలన తదితర మైన పురుషార్థము 'అయం లోకః' అని నిర్దేశింపఁబడు చున్నది. అది ప్రాకృత మైనదిగదా.)

శ్లో॥ ఏవం బహువిధా యజ్ఞా వితతా బ్రహ్మణో ముఖే।
కర్మజాన్ విద్ధి తా న్సర్వా నేవం జ్ఞాత్వా విమోక్ష్యసే॥ 32

టీ. ఏవం=ఈప్రకారము, బహువిధాః = అనేకవిధము లగు, యజ్ఞాః = కర్మయోగములు, బ్రహ్మణః = ఆత్మస్వరూపముయొక్క, ముఖే = ప్రాప్త్యుపాయ మగుటయందు, వితతాః = విస్తరించినవై యున్నవి, తాన్ సర్వాన్ = వాని నన్నిటిని, కర్మజాన్ = ప్రతిదిన మనుష్ఠింపఁబడుచున్న నిత్యనైమిత్తికకర్మములవలనఁ బుట్టినవానినిగా, విద్ధి = తెలిసికొనుము, ఏవం = ఇట్లు, జ్ఞాత్వా = జ్ఞానపూర్వకముగా అనుష్ఠించి, విమోక్ష్యసే = సంసారబంధమునుండి విడివడుదువు.

తా. ఈప్రకారము *అనేకవిధములగు కర్మయోగములు

* బహుప్రకారము లగు కర్మయోగముభేదముల నుపదేశించినపిదప 'ఏవం బహువిధాయజ్ఞాః' అని చెప్పుటచే బహువిధయజ్ఞములు ప్రకృతవిషయములగు బహుప్రకారకర్మయోగములే యగును గాన 'బహుప్రకారము లగుకర్మయోగములు' అని యర్థముసేయఁబడియెను. మఱియు నిట 'బ్రహ్మ' మనఁగా శుద్ధాత్మస్వరూపము. ముఖశబ్దమునకు 'ముఖంతు వదనే ముఖ్యారంభే ద్వారా భ్యుపాయయోః' అని యుపాయము అర్థము కనుక 'బ్రహ్మణోముఖే' అనుటకు ఆత్మప్రాప్తికి ఉపాయ మనుట. అట్టియుపాయమైన కర్మయోగమున అవాంతరభేదములు విస్తరించియున్న వని భావము. మఱియు 'తాన్ సర్వాన్ కర్మజాన్విద్ధి' అనుచో 'తాన్' అని ప్రాణాయామాదులను వేఱుగను 'కర్మజాన్' అని నిత్యనైమిత్తికకర్మములను వేఱుగను చెప్పుటచే మొదటివి ప్రధానము లనియు రెండవతెగ తదర్థము లనియుఁ దెలియునది. 'ప్రతిదినము...కర్మములు' అనుటవలన నిత్యాదులు ఫలసిద్ధివఱకు అనుష్ఠింపఁదగు వనియు ప్రతిదినమును పాపమును బోఁగొట్టి పయిపయి సత్త్వమును వికసిల్లఁజేయునవి గాన మిక్కిలియుపయుక్తములైన వనియు సూచిత మగుచున్నది. [బ్రహ్మణః = వేదముయొక్క, ముఖే = అంతము (శిరస్సు)లో-వేదాన్తమునందు, వితతాః = విస్తారముగా ప్రతిపాదింపఁబడినవి:—వరవరముని.]

యథావస్థితాత్మప్రాప్తికి సాధనములై యున్నవి. పూర్వోక్త లక్షణములను (అనగా అంతర్వ్యాతజ్ఞానము లగుటచే జ్ఞానాకారములును) పూర్వోక్త భేదములు నగు ఆకర్మయోగము లన్నియు ప్రతిదిన మనుష్ఠింపఁబడుచున్న నిత్యనైమిత్తికకర్మములవలనఁ గలిగినవిగా తెలిసికొనుము. ఇట్లు తెలిసి అనుష్ఠించితివేని సంసారబంధమునుండి విడువడుదువు.

అవ. అంతర్గత మగు జ్ఞానము గలది యగుటచే కర్మము జ్ఞానాకార మని చెప్పఁబడెను. ఇట్లు అంతర్గతజ్ఞాన మగుకర్మమునందు జ్ఞానాంశమే ప్రధానమని చెప్పుచున్నారు.

శ్లో॥ శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః పరన్తప।
సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే॥ 33

టీ. పరన్తప=శత్రువులను తపింపఁజేయునట్టి, పార్థ=అర్జునా, ద్రవ్యమయాత్ =ద్రవ్యత్యాగరూప మగు క్రియా ప్రచుర మైన, యజ్ఞాత్ =యజ్ఞముకంటె, జ్ఞానయజ్ఞః=జ్ఞానరూపమయిన యజ్ఞము, శ్రేయాన్=శ్రేష్ఠము, (ఏలనఁగా,) సర్వం=సమస్తవిధ మయినదియు, అఖిలం=వైకల్యము లేనిదియు, కర్మ=క్రియారూపమైన అంశము, జ్ఞానే=జ్ఞానమునందు, పరిసమాప్యతే=పర్యవసించుచున్నది.

తా. *కర్మజ్ఞాన క్రియా ఉభయరూప మగు కర్మయోగ

---

* ఇక్కడ సంశయ మొకటి కలుగుచున్నది.—'శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్ జ్ఞానయజ్ఞః' అని ద్రవ్యయజ్ఞముకంటె జ్ఞానయజ్ఞము మేలైన దనుటచే, ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు అంతరంగసాధన మగుజ్ఞానయోగమే ప్రధానమని గ్రహించుట యుచితము. 'సర్వం కర్మాఖిలం పార్థ జ్ఞానే పరిసమాప్యతే' అనుటచే కర్మఫలమంతయు జ్ఞానమం దంతర్భూత మగుట తోఁచుచున్నది. మఱియు 'అపిచేదసి సర్వేభ్యః పాపేభ్యః పాపకృత్తమః' 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే' 'యోగసన్న్యస్త కర్మాణమ్' ఇత్యాదులగు మీఁదినిర్దేశములును కర్మయోగమునకు సరోధులుగానున్నవి. 'నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహవిద్యతే' అనుశ్లోకము

మంచు ధనాదిసామగ్రిరూప మగు ద్రవ్యమయాంశముకంటె (లేక ద్రవ్యార్జనాదిరూప మగు కర్మమయాంశముకంటె) జ్ఞానమయాంశము శ్రేష్ఠము (ప్రధానము). సర్వకర్మములును తదితరములైన సము

కర్మయోగముకంటె జ్ఞానమే మిక్కిలి పావనమని చెప్పుట తెలియుచున్నది' 'జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాంశాన్తి మచిరేణాధిగచ్ఛతి' అని యిందును జ్ఞానయోగము అంతరంగ సాధనము గావున శీఘ్రముగా ఫలము నిచ్చు ననియు తక్కినది యాలస్యమున నిచ్చు ననియుఁ దెలియుచున్నది. 'యేన భూతాన్య శేషేణ ద్రక్ష్యస్యాత్మన్యథో మయి' అని సమదర్శనరూపమైన జ్ఞానస్వరూపమును మీఁదఁ జెప్పుటచే నిచ్చటఁ జెప్పఁబడు నదియు జ్ఞానయోగమే యని దృఢీకృత మగుచున్నది. ఏలన, కర్మయోగాంతర్గతమైన ఆత్మజ్ఞానముచేతనే అంతయు నిట్లు సాక్షాత్కరింపదు. కాన నిట చెప్పఁబడినది జ్ఞానయోగమే కావలయును. కాఁబట్టి యిది జ్ఞానయోగప్రశంసాప్రకరణమే కావలయును' అని యాక్షేపింపవచ్చును. ఇందులకు సమాధానము.—'శ్రేయాన్ ద్రవ్యమయా ద్యజ్ఞాత్' అని జ్ఞానమును ప్రధానముగా చెప్పినంతనే జ్ఞానయోగమే చెప్పఁబడినదనరాదు. ఏలన 'కర్మజ్యాయో హ్యకర్మణః' ఇత్యాదులందు పూర్వము జ్ఞానముకంటె కర్మమే ప్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియున్నది. మీఁదియధ్యాయమునను 'తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్కర్మయోగో విశిష్యతే' అని కర్మయోగమే విశేషించినదిగా చెప్పఁబడుచున్నది. ఇట్లు ముందును వెనుకను కర్మమును అధికమైనదిగాఁ జెప్పి నడుమ విరుద్ధముగా జ్ఞానయోగమే ప్రధాన మని చెప్పుట యుచితముగాదు. కాఁబట్టి యిట జ్ఞానము కర్మయోగాంశమైన ఆత్మజ్ఞానమే కావలయును. మఱియు నీ యధ్యాయమునందు ఉపసంహారశ్లోకమగు 'తస్మాదజ్ఞానసమ్భూతమ్' అనుదానిలో జ్ఞానాసిచేత సంశయమును ఛేదించి 'యోగ మాతిష్ఠ ఉత్తిష్ఠ' అని యుద్ధమునకు లేచునట్లు విధింపఁబడినది. ఈజ్ఞానము సర్వవ్యాపారనివృత్తిరూపమైన జ్ఞానమగునేని దానిని శ్రేష్ఠమైనదిగాఁ జెప్పిన వెనుక 'ఉత్తిష్ఠ' అని వ్యాపారరూపమగు కర్మమును జెప్పుట యొప్పునా? కనుక జ్ఞానమనఁగా కర్మయోగాంతర్గతమైనదే యుపసంహారమునఁ జెప్పఁబడిన దగును, కాన నిటఁగూడ నట్టిజ్ఞానమే చెప్పఁబడి యుండవలయును. 'సర్వంకర్మాఖిలం' అనుటయు కర్మములోని జ్ఞానాంశము ప్రధానమగుటకు హేతువును జెప్పుచున్నదే కాని వేఱు కాదు. 'జ్ఞానాగ్నిస్సర్వకర్మాణి' 'నహి జ్ఞానేన సదృశమ్' ఇత్యాదులును జ్ఞానాంశము పాపనివర్తకమైన దని ప్రశంసించుచున్నవే కాని జ్ఞానయోగమును గుఱింపలేదు. 'యోగసన్న్యస్తకర్మాణమ్' అనుచో కర్మము ఫలసంగాదులు లేనిదై జ్ఞానాకారమును బొందుటమాత్రమే చెప్పఁబడినది. 'జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాన్తిమ్' అనుచో కర్మయోగమునందలి జ్ఞానాంశమే సాక్షాత్కారరూపముగా పరిపాకమునొందుట చెప్పఁబడినది. దాని పరిపాకావస్థయే 'తత్స్వయం

స్తోపాదేయములును జ్ఞానమందు పర్యవసించుచున్నవి. (అనఁగా సమస్తసాధనములచేతను బ్రాప్యభూతమైన యాజ్ఞానమే కర్మాంతర్గతముగా నభ్యసింపఁబడుచున్నది. అనఁగా అట్లభ్యసింపఁబడుచున్న యాజ్ఞానమే క్రమముగా ఆత్మసాక్షాత్కారమును బొందించు ప్రాప్యదశకు వచ్చుచున్నదని భావము.)

శ్లో॥ తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా ।
ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానినస్తత్త్వదర్శినః॥ 34

టీ. తత్=ఆయాత్మవిషయజ్ఞానమును, ప్రణిపాతేన=సాష్టాంగనమస్కారముచేతను, పరిప్రశ్నేన= అడుగుటచేతను, సేవయా = గురుశుశ్రూషచేతను, విద్ధి= తెలిసికొనుము, తత్త్వదర్శినః = ఆత్మస్వరూపసాక్షాత్కారముగల, జ్ఞానినః=జ్ఞానులు, తే=నీకు, జ్ఞానం = జ్ఞానమును, ఉపదేక్ష్యన్తి=ఉపదేశముచేత ప్రత్యక్షమువలె విశదము చేయుదురు.

యోగసంసిద్ధః కాలేనాత్మని విన్దతి' 'శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానమ్' అని తోట్తోనే విశదీకరింపఁబడుచున్నదిగాన నదియే యిచటను గ్రాహ్యము. ఇట్లే తక్కినవానికి సమాధానము తెలియఁగునది. కాన జ్ఞానమనఁగా కర్మయోగాంతర్గతమగు జ్ఞానాంశమే యిచట గ్రాహ్యము. కర్మముకంటె నితరములైన యుపాదేయము లెవ్వి యనఁగా, దానికి సాధనములైనవే. కర్మమును తత్సాధనములును జ్ఞానమునందు సమాప్తినొందు వనఁబడెనుగదా. సాధనములు జ్ఞానమున సమాప్తినొందుట యనఁగా ఆసమస్తసాధనములచేతను జ్ఞానమే ప్రాప్య మగుట. ఇట్లాజ్ఞానమునకై సమస్తసాధనముల ననుష్ఠించుచు వానిని కర్మయోగాంతర్గతముగా అభ్యసించుచు రావలయును. కర్మము జ్ఞానమునందు సమాప్తి నొందుట యనఁగా అట్లు కర్మమునందు జ్ఞానము నభ్యసించుచురాఁగా నదియే పరిపాకము నొంది క్రమమున ఆత్మసాక్షాత్కారదశను పొందుట యని యర్థము. అనఁగా కర్మమే ఆత్మజ్ఞానాభ్యాసముచేత జ్ఞానాకారమై ఆత్మదర్శనమును గలిగించునని భావము. ఇట్లు కర్మమును తత్సాధనములను అనుష్ఠించుచునే ఆత్మజ్ఞానమును అభ్యసించుచు రాఁగా కర్మముతోడి యాజ్ఞానమే పరిపక్వమై జ్ఞానయోగసాహాయ్య మక్కఱలేక తానే ఆత్మావలోకనమును గలిగించునని ఫలితార్థము.

తా. (ఆత్మవిషయ మైనజ్ఞానము 'అవినాశితు తద్విద్ధి' మొదలుకొని 'ఏషా తేఽభిహితా సాఙ్ఖ్యే' అనువఱకు నాచే నుపదేశింపఁబడినది. అట్టి జ్ఞానముతోఁ గూడినకర్మమునందు ప్రవర్తించుచున్న నీవు) నే నుపదేశించిన యాజ్ఞానమును నీపరిపాకమునకుఁ దగినట్లు అప్పుడప్పుడు ఆత్మస్వరూపసాక్షాత్కారము గలజ్ఞానులకు *ప్రణిపాతపరిప్రశ్నసేవాదులను జేసి వారివలన విశదముగా తెలిసికొనుము. ఆత్మస్వరూపము సాక్షాత్కరించినజ్ఞానులు ప్రణిపాతాదులచే సేవితులై, జ్ఞానమును దెలిసికొనుకోరికచే కలయ నడుగుచున్న

---

* ఉపదేశింపఁబడిన జ్ఞానమునే ఆయాపరిపాకదశలందు ప్రతిక్షణము విశదమగునట్లు మాటిమాటికి జ్ఞానులవలన వినఁదగు నని యిందు చెప్పుచున్నారు. భగవంతుఁ డర్జునునకు జ్ఞానమును విశదముగా నుపదేశింపఁడయ్యెనా? లేక యర్జునుఁడు విశదముగా తెలియఁడయ్యెనా? మరల మరల జ్ఞానులవలన దానిని వినవలసినదేల? యన్నచో, భగవంతుఁడు విశదముగానే యుపదేశించెను; అర్జునుఁడును ఎచ్చరికతోనే గ్రహించెను. కాని అనాదికర్మార్జితము అయిన యనంతపాపసమూహము తత్త్వజ్ఞానమును అంతఃకరణముద్వారా ప్రసరింపనీక యడ్డపెట్టుచున్నది గాన నుపదేశింపఁబడియు, జ్ఞానము మిక్కిలి విశదము గానేరదు. కామిలారోగికి శంఖము తెల్లనిదని యెంతయుపదేశించినను ఆరోగము తీఱువఱకు అది పచ్చగనే కనఁబడును గదా. కనుక పాపములు తీఱువఱకు తత్త్వజ్ఞానము విశదము కానేరదు. కనుక కర్మయోగము ననుష్ఠించి పాపములను పోఁగొట్టుకొన్నపిదప జ్ఞానము విశదము గావించుకొను యోగ్యత కుదురును. పిదప నుపదేశమూలముగా పొందిన జ్ఞానమును సామాన్యముగా తానై పొందిన జ్ఞానమును సరియా యని తెలిసికొనుటకును, తెలియనిదానిని ఎఱుఁగుటకును, మఱచినదానిని తెలుపుకొనుటకును మరలమరల ప్రశ్న మావశ్యకము. అనఁగా నప్పుడప్పుడు జ్ఞానము పరిపాకమగుకొలఁదిని ప్రశ్నము సేయుచు రావలయును. కావుననే 'పరిపాకమునకుఁ దగినట్లు' అనఁబడెను. ప్రణిపాతమనఁగా మిక్కిలియు క్రిందుగా వ్రాఁగిలఁబడుట. దీనివలన ప్రశ్నమునకు పూర్వాంగము లయిన ప్రణామము పాదసంగ్రహము మొదలైనవి గ్రహింపఁబడినవి. పరిప్రశ్నమనఁగా తాను మిక్కిలి బుద్ధిమంతుఁ డగుటను మాటుచేసికొని తెలియనివానివలె చక్కఁగ అడుగవలసినవానిని అడుగక దానిని సంబంధించినవానిని అడుగుచు తన్మూలమున అడుగవలసినవానిని అడుగుట; ప్రతివాదివలె కుయుక్తులచే నాక్షేపించుట గాదని భావము. సేవ యనఁగా భక్తి; లేక, చిరకాలముగా అనువర్తించుట యని తెలియునది.

నీయభిప్రాయమును గనుఁగొని జ్ఞాన ముపదేశింపఁగలరు. నే నుప దేశించిన జ్ఞానమును మరలమరల జ్ఞానులవలన విశదముగా తెలిసి కొను మని భావము

-వ. సాక్షాత్కారరూపమైన ఆత్మయాథాత్మ్యవిషయజ్ఞాన ముయొక్క లక్షణము చెప్పఁబడుచున్నది. (అనఁగా కర్మాంతర్భూ తమై యప్పటప్పటిపరిపాకముకొలఁదికి తెలిసికొనవలసినదై యుండు ఆత్మజ్ఞానము ఆత్మసాక్షాత్కారావస్థ నొందఁగా అప్పుడు దానిస్వరూప మెట్టిదిగా దెలియవచ్చునో చెప్పుచున్నాఁ డని భావము.) 34

శ్లో॥ యద్ జ్ఞాత్వా న పున ర్మోహ మేవం యాస్యసి పాణ్డవ ।
యేన భూతా న్యశేషేణ ద్రక్ష్య స్యాత్మ న్యథో మయి॥ 35

టీ. హే పాణ్డవ = అర్జునా, యత్ = ఏజ్ఞానమును, జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని, పునః = మఱల, ఏవం = ఇటువంటి, మోహం = అజ్ఞానమును, న యాస్యసి = పొందవో, యేన = ఏజ్ఞానముచేత, భూతాని = దేవమను ష్యాదిరూపములతో నెంచఁబడుప్రాణులను, అశేషేణ = అన్నిటి నిముఖ, ఆత్మని = నీవలెనే యవియన్నియు జ్ఞానైకాకారములై యుండు ననియు, అథో = అటుపైని, మయి = అవియన్నియు నావలెనే యుండు ననియును, ద్రక్ష్యసి = ప్రత్యక్షము చేసికొనగలవో.

తా. ఆత్మస్వరూపజ్ఞానము సాక్షాత్కరించినపిదప *అజ్ఞానము

---

* ఇచట భూతశబ్దముచే అచిత్సంసర్గము గల క్షేత్రజ్ఞవస్తువులను గ్రహించు నది. 'నీయందు సమస్తభూతములను జూతువు' అనఁగా నీయందు సమస్తభూతము లును ఉండఁగాఁ జూతు వని యర్థముకాదు. ఏలన, ఆత్మ సమస్తభూతములకును ఆధారము గాదు 'నీయందు' అనఁగా 'నీయంతరాత్మయైన భగవంతునియందు' అని అంతరాత్మపర్యంతముగా గ్రహించినచో అన్నిటికిని ఆధారము గాఁగూడదా యన్నచో, ఇట ప్రకరణార్థము జీవసమాధి గాన నిదియుఁ జెల్లదు. ఇక గ్రహిం చుట యెట్లు? అన్నచో ఆత్మలన్నియు ప్రకృతిసంసర్గమువలన నానావిధరూపముల నొంది దేవుఁ డనియు మనుష్యుఁ డనియు నిట్లు విషమములుగా గ్రహింపబడుచున్న వే

వలన మరల నిట్లు ప్రకృతిబంధకృతములగు దేవమనుష్యాది శరీరములు మొదలగువానినే ఆత్మలుగా భ్రమించునట్టియు ఆ భ్రమముచే ఈ దేహము నాది యను మమత మొదలగువానికి ఆస్పదమైనట్టియు అజ్ఞానమును నీవు పొందవు. మఱియును దానివలన దేవమనుష్యాద్యాకారములతో ననుసంధింపఁబడిన సర్వభూతములను నీయందే చూడఁగలవు. (అనఁగా ప్రకృతిసంబంధరహితుఁడవై జ్ఞానైకస్వరూపుఁడ వగుచున్న కనుగొన్నపిదప స్థాలీపులాకన్యాయమున నీవలెనే తక్కినయాత్మలన్నియు జ్ఞానైకాకారములైనను సమానములై యుండుటను కనుఁగొందువు. ఏలనఁగా) ఆత్మ లన్నియు ప్రకృతిబంధదోషమువలన దేవత లని మనుష్యు లని నానాభేదములు కలిగియుండును గాని అవియన్నియు జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలవి గనుక ఆ ప్రకృతిబంధదోషము వీడినవెను అన్నియును జ్ఞానైకాకారములై వడ్లగింజలవలె ఒకటివలెనే మఱియొకటి యుండును. ప్రకృతిసంసర్గదోషము వీడిన యాత్మలయొక్క రూపము లన్నియును సమానములుగానే యుండునని మీఁద 'నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః' అని చెప్పఁబడెను. దేవమనుష్యాద్యాకారములతో ననుసంధింపఁబడు భూతముల నన్నిటిని నాయందే చూతువు.

కాని యవి ప్రకృతిబంధమును వీడి పరిశుద్ధములైనచో, అన్నియు జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలవి గావున అన్నియు సమానాకారములుగానే యుండును; కనుక 'నీయందు సర్వభూతములను జూతువు' అనఁగా నీపరిశుద్ధాత్మస్వరూపమును జూడఁగా తక్కిన భూతముల యాత్మస్వరూపములును అట్లే యుండును గాన, అవికూడ స్థాలీపులాకన్యాయమున చూడఁబడినట్టే యగునని భావము. 'నాయందు సమస్తభూతములను జూతువు' అనఁగా పరిశుద్ధాత్మలు నాస్వరూపమే కలవి గావున నన్నుఁ జూడఁగా వానిని జూచినట్టే యగునని భావము. ఇందులకే 'తదా విద్వాన్...ముపైతి' (ముణ్డ-3-1-3) యని శ్రుతి యుదాహరింపఁబడెను. పుణ్యపాపములను వీడఁగా, (నిరంజనః) ఆ పుణ్యపాపములవలని ప్రకృతిసంసర్గమును ఆసంసర్గమువలని క్లేశాదులును లేనివాఁడై, పరమపురుషునితోడి సామ్యము నొందునని భావము. 'నామరూపములు వీడిన' అనుట 'తథా విద్వాన్నామ రూపా ద్విముక్తః' (ముణ్డ-3-2-8) అని యీయుపనిషత్తునందలి వాక్యాంతరమును తలఁపించుచున్న దని గ్రాహ్యము.

ఏ లనఁగా పరిశుద్ధములగునాత్మవస్తువు లన్నియును నాస్వరూపము వంటిస్వరూపమునే కలిగియుండును. కనుక నన్ను చూడఁగా తక్కిన యాత్మస్వరూపములును నావలెనే యుండుట కనుగొందువు ఇదియే 'ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః' అని గీతయందు మీఁదఁ జెప్పబడుచున్నది. ఇట్లే 'తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి' ఇత్యాదులందు నామరూపములు వీడిన ఆత్మవస్తువునకు పరస్వరూపముతోడిసామ్య ముండుట తెలియుచున్నది. కాబట్టి ప్రకృతిబంధరహితము లైనపరిశుద్ధాత్మవస్తువులెల్ల పరస్పరము సమానముగాను సర్వేశ్వరునితో సమానముగాను నుండు నని భావము.

అవ. ఇట్టిజ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

35

శ్లో॥ అపి చే దసి పాపేభ్యః సర్వేభ్యః పాపకృత్తమః ।
సర్వం జ్ఞానప్లవే నైవ వృజినం సన్తరిష్యసి॥ 36

టీ. సర్వేభ్యః పాపేభ్యః=పాపము చేసినవా రందఱికంటెను, పాపకృత్తమః=ఎక్కిలి పాపములను జేసినవాఁడవు, అసిచేత్ అపి= అయితివేని యు, సర్వం=సమస్తమైన, వృజినం=పాపమును, జ్ఞానప్లవేన ఏవ = జ్ఞానమనెడి తెప్పచేతనే, సన్తరిష్యసి = చక్కఁగా దాఁటఁగలవు. 36

తా. మహాపాతకము లాచరించినవారికన్న నీ వధికపాపములు చేసినవాఁడవైనను అట్టిపాపరూపమగు సముద్రమును ఆత్మవిషయ జ్ఞానరూప మగు తెప్పచేతనే దాఁటెదవు.

శ్లో॥ యథైధాంసి సమిద్ధోఽగ్ని ర్భస్మసాత్కురుతేఽర్జున ।
జ్ఞానాగ్నిః సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా॥ 37

టీ. హేఅర్జున=ఓఅర్జునా, సమిద్ధః=చక్కఁగామండుచున్న, అగ్నిః=అగ్ని, యథా=ఎట్లు, ఏధాంసి=కట్టెలను, భస్మసాత్కురుతే=

భస్మముగాఁ జేయునో, తథా=అట్లు, జ్ఞానాగ్నిః = అగ్నివలె ప్రకాశించు ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానము, సర్వకర్మాణి=సమస్తకర్మములను, భస్మసాత్కురుతే=కార్యకరములు గానివానినిగాఁ జేయును.

తా. అర్జునా, ప్రజ్వలించుచున్న యగ్ని కట్టెలను ఏవిధముగా భస్మము గావించునో, ఆప్రకారమే *ఆత్మజ్ఞానరూపమైనయగ్ని మోక్షప్రతిబంధకము లగు సమస్తప్రాచీనకర్మములను భస్మముగా (అనఁగా, కార్యకరములు గానివానినిగాఁ) జేయును.

37

శ్లో॥ † నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహ విద్యతే ।
త త్స్వయం యోగసంసిద్ధః కాలేనాఽఽత్మని విన్దతి॥ 38

---

* 'ఒక్కజ్ఞానమే అనాదికాలప్రవృత్తము లైన అనంతపాపకర్మములను దొలఁగించుట యెట్లు? 'నాభుక్తం క్షీయతే కర్మకల్పకోటిశతైరపి । అవశ్య మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మశుభాశుభమ్॥' (బ్రహ్మవైవర్తే ప్రకృతిఖండే ౨౬-౭౦) ఇత్యాదివచనములంబట్టియు జ్ఞానము పాపమును దొలగించు ననుట యొప్పదు. కాన విలంబముననే పాపము నివర్తించును' అని శంక కలుగఁగా నిందు సమాధానము చెప్పఁబడుచున్నది. పూర్వశ్లోకమున సముద్రతరణదృష్టాంతమున, పాపసముద్రమును దాఁటియు మరల దానిని బ్రవేశించుటకు అయితి లేకపోవదు. ఇందు, కాష్ఠభస్మసాత్కరణదృష్టాంతమున భస్మమైన కట్టెలవలెపాపములు ఎంతమాత్రమును కార్యకరములు కాఁజాలనట్లు పూర్ణముగా నశించుటచే మరల నవి కలుగుటకు అయితి లేదని 'సర్వకర్మాణి' అనుటచే విరోధములై యుండు సాంసారికపుణ్యకర్మవిశేషములనుగూడ నివర్తింపఁజేయు ననుట గ్రాహ్యము. కనుక 'నాభుక్తమ్' ఇత్యాదులను అన్యపరములుగా గ్రహించునది.

† 'క్షేత్రజ్ఞ స్యేశ్వరజ్ఞానా ద్విశుద్ధిః పరమామతా' 'క్షేత్రజ్ఞునకు ఈశ్వరజ్ఞానమువలన మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన శుద్ధస్వరూపము గలుగును' (యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి-3-అధ్యా) అనుటంబట్టి ఈశ్వరజ్ఞానము ఉత్కృష్టమైనపావనము. దానికి తక్కువయగువానియందెల్ల పరిశుద్ధాత్మజ్ఞానమువలె పావనమైనదిలేదని భావము. అయితే అటువంటిజ్ఞానమును ఆచరించుమని కోరినను అది కలుగదు. ఇట్లు అది పురుషవ్యాపారమునకు లోఁబడు కాకుండుటచే దానిని విధింపఁదగదే' యన్నశంక 'తత్స్వయం...విన్దతి' అని పరిహరింపబడెను. అనఁగా అహరహము జ్ఞానాకార

టీ. జ్ఞానేన=ఆత్మజ్ఞానముతో, సదృశం = సమానమైనదియు, పవిత్రం = శుద్ధికరమయినదియు, ఇహ = ఈలోకమునందు, నవిద్యతే హి= లేదుగదా, తత్ =అట్టిజ్ఞానమును, యోగసంసిద్ధః=కర్మయోగసిద్ధిని పొందినవాఁడు, కాలేన = కాలక్రమమున, ఆత్మని=తన ఆత్మయందు, స్వయం = తానే-ఉపదేశము అక్కఱలేకయే యనుట, విన్దతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఆత్మజ్ఞానముతో సమానముగా శుద్ధికరమైనవస్తువు వేఱొకటి యీలోకమునందు లేదు. కాఁబట్టి అది సర్వపాపములను నాశముచేయును. ఎవఁడు, తా నుపదేశము నొందినప్రకారమున ప్రతిదినము జ్ఞానాకారమైన కర్మయోగము ననుష్ఠించుచు, దానిచేత సంసిద్ధిని బొందునో (అనఁగా రాగద్వేషాదులను వీడి నిర్మలాంతఃకరణము గలవాఁడగునో) వాఁడు పరిపక్వదశ నొందిన అట్టిజ్ఞానమును కాలక్రమమున తన యాత్మయందు తనంతటనె పొందుచున్నాఁడు. (అట్టి కర్మయోగికి తనంతటనే యాజ్ఞానము కాలక్రమమునఁ గలుగుచున్నదని భావము).

అవ. *దీనినే విస్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

ముగా కర్మయోగమును అనుష్ఠించుచు రాఁగా దానివలన సంసిద్ధి గలుగును-అనఁగా రాగద్వేషములు వీడి జ్ఞానమును ప్రాప్తించు యోగ్యత సిద్ధించును. ఇట్లు కర్మయోగమునందు అంతర్గతముగా జ్ఞానము నభ్యసించుచు వచ్చిన సంస్కారబలమువలనను, ఆ జ్ఞానము మును పెట్లు ఉపదేశింపఁబడెనో యదేవిధమయి యిప్పుడు ఉపదేశ మక్కఱలేక తనంతటనే లభించును. జ్ఞానస్వరూపము తన్నెనగుణించిన ప్రయత్నములకు లోఁబడ కానిదైనను తన్మూలమును పూర్వోక్తరూపము నగుకర్మయోగము ద్వారా సిద్ధించుచున్నది గాన నది విఫలంపఁ దగినదియే యగునని భావము.

* 'దీనినే విస్పష్టముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు' అనఁగా పూర్వశ్లోకముయొక్క రెండుపగములకు ఈశ్లోకముయొక్క రెండుపగములు వ్యుత్క్రమముగా (అనఁగా అందలి మొదటిపగమునకు ఇందలి రెండవపగమును అందలి రెండవదానికి ఇందలి మొదటిదియు) వివరణము లని భావము. మీఁదిశ్లోకమున 'అజ్ఞశ్చ అశ్రద్దధానశ్చ' అని యుండగా దానికిఁ బ్రతియైన యిందు 'శ్రద్ధావాన్' అని యొకటియే యున్నను

శ్లో॥ శ్రద్ధావాన్ లభతే జ్ఞానం తత్పర స్సంయతేన్ద్రియః।
జ్ఞానం లబ్ధ్వా పరాం శాన్తి మచిరే ణాధిగచ్ఛతి॥ 39

టీ. శ్రద్ధావాన్ = విశ్వాసమును త్వరయును గలవాఁడును, తత్పరః=దానియందె ఆసక్తి గలవాఁడును-సంయతేన్ద్రియః=ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడును అగుపురుషుఁడు. జ్ఞానం = ప్రత్యక్షమువలె విశద మైన ఆత్మవిషయజ్ఞానమును, లభతే = పొందుచున్నాఁడు, జ్ఞానం లబ్ధ్వా=అట్టిపరిపాకావస్థయైన జ్ఞానమును బొంది, అచిరేణ = శీఘ్రముననే, పరాం=ఉత్కృష్టమయిన, శాన్తిం=మోక్షరూప మైన నిర్వాణమును, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఇట్లు గురూపదేశమువలన జ్ఞానమును బడసి, ఉపదిష్ట మైన యాజ్ఞానమును వృద్ధిచేసికొనుటయందు త్వరగలవాఁడును, దాని యందే మనసు నిలిపినవాఁడును, తదితరవిషయములనుండి ఇంద్రియ ములను మరల్చుకొన్నవాఁడు నగు పురుషుఁడు పూర్వోక్తలక్షణము గలదై పరిపక్వదశ నొందినజ్ఞానమును త్వరలోనే పొందుచున్నాఁడు. అట్టిజ్ఞానమును బడసి శీఘ్రకాలముననే పరనిర్వాణమును బొందు చున్నాఁడు.

'జ్ఞశ్చ శ్రద్ధావాన్' అని రెండును ఉండఁదగునని యెంచి 'జ్ఞశ్చ' అనుటకు పర్యాయముగా 'ఇట్లు ఉపదేశమువలన జ్ఞానమును బడసినవాఁడై' అని కూర్పబడినది. మఱియు నిచట ఉపాయము పూర్ణముగా నిష్పన్నమయి ఫలదశ ప్రస్తావింపఁదగి యుండుటంబట్టి 'శాన్తి' అనుటను శమముగా గ్రహింపరాదు 'సశాన్తి మాప్నోతి న కామకామీ' 'సశాన్తి మధిగచ్ఛతి' 'బ్రహ్మనిర్వాణమృచ్ఛతి' అని ద్వితీయాధ్యాయపు కడపటి మూఁడుశ్లోకములందును ఫలదశయందు శాంతినిర్వాణశబ్దములు సమార్థకములుగా చెప్పఁబడినవిగాన శాంతి యనఁగా నిర్వాణమగును. వానిలో నడిమిశ్లోకమందలి 'శాన్తి మధిగచ్ఛతి' అనుటయే యిటఁ గయికొనఁబడినది. దానికి మునుపటి శ్లోకమందలి 'ఆప్నోతి' అనుపదమును వెనుకటిశ్లోకమందలి 'నిర్వాణ' పదమును గొని 'నిర్వాణ మాప్నోతి' 'నిర్వాణమును బొందును' అని యారెంటిని దలఁపించుటకై వ్యాఖ్య సేయంబడుట గ్రాహ్యము. నిర్వాణమును అచిరకాలమునఁ బొందుట యనఁగా జ్ఞానయోగముచేఁ గాని దేహాంతరాదులచేఁ గాని విలంబనము నొందక ఈయాత్మజ్ఞానముచేతనే పొందుట యని తెలియనగు.

అవ. ఇట్లు జ్ఞానాధికారిని జెప్పి తద్విపరీతమైన యధికారిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి ।
నాయం లోకో౽స్తి న పరో న సుఖం సంశయాత్మనః॥ 40

టీ. అజ్ఞః=ఉపదేశమువలన లభించుజ్ఞానము లేనివాఁడును, అశ్రద్ధధానశ్చ=జ్ఞానమును వృద్ధిచేసికొను నుపాయమునందు త్వర లేనివాఁడును, సంశయాత్మాచ = జ్ఞానమునందు సంశయముతోఁ గూడినమనస్సు గలవాఁడును, వినశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు. సంశయాత్మనః=సంశయముతోఁగూడినమనస్సు గలవానికి, అయం=ఈ, లోకః=ధర్మార్థకామము లనెడు పురుషార్థము, నాస్తి=లేదు, పరః= మోక్షము, న=లేదు, సుఖం=సుఖమును, న=లేదు.

తా. ఉపదేశమువలన జ్ఞానము లభింపనివాఁడును, ఉపదేశింపఁబడినజ్ఞానమును వృద్ధిచేసికొనుటకు త్వరపడనివాఁడును, ఉపదేశింపఁబడిన యాజ్ఞానమునందును మనఃసంశయము గలవాఁడును నశింతుడు. ఇట్లు ఉపదేశింపఁబడిన ఆత్మస్వరూపవిషయ జ్ఞానమునందు సంశయముగలవానికి *ఇహలోకమునందలి ధర్మార్థకామము లను

---

* మోక్షమున కుపాయభూతమైన శాస్త్రార్థమందు సంశయము కలుగఁగా మోక్షపురుషార్థము లేకపోవలయునే గాని యితరపురుషార్థములుగూడ లేకపోవుట యెట్లు? అని యడుగఁగా శాస్త్రీయకర్మములవలననే సమస్తపురుషార్థములును సిద్ధించును గాన శాస్త్రమునందును సంశయము గూడదని తెలియునది. కావుననే 'సమస్త... సిద్ధులే యగును' అనఁబడినది. అయిన, ఆయాశాస్త్రములచేత ఆయా పురుషార్థములు సిద్ధించుఁగాక. మోక్షశాస్త్రమందలిసందేహముచేత తక్కినవి సిద్ధింపకపోవు టెట్లు? అన్నచో, ఆయుర్వేదాదులు కేవల మీదేహమాత్రముతోఁ జేరినఫలములను సాధించు కర్మములను బ్రతిపాదించునట్లు ఆయాశాస్త్రములును బ్రతిపాదించునేని యప్పుడు దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱొకటి కల దనునిశ్చయము అక్కఱలేకపోవచ్చును. శాస్త్రము లట్టివి గావు. అవి, యజ్ఞాదులచే సాధింపఁదగినవియు దేహాంతరమునందుఁ గలుగునవియు నగు స్వర్గాదిఫలములను మిక్కిలియు

నట్టిపురుషార్థములే సిద్ధింపవు. ఇఁక మోక్షమెక్కడిది? (సమస్త పురుషార్థములును శాస్త్రీయకర్మములయొక్క సిద్ధులే యగును. దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱైనదనునిశ్చయము గలవాఁడే అట్టిశాస్త్రీయకర్మములను జేసి సిద్ధిఁబొందును. ఆత్మయెడల అట్టి నిశ్చయము లేక సంశయము గలవానికి అట్టికర్మములను జేయుటగాని వానివలన పురుషార్థసిద్ధులుగాని కలుగవు గనుక) సుఖము కొంచెమైనను కలుగనేరదు.

* శ్లో॥ యోగసన్న్యస్తకర్మాణం జ్ఞానసఞ్ఛిన్నసంశయమ్ ।
ఆత్మవన్తం న కర్మాణి నిబధ్నన్తి ధనఞ్జయ ॥ 41

టీ. ధనఞ్జయ=అర్జునా, యోగసన్న్యస్తకర్మాణం-యోగ=అట్టి బుద్ధియోగముచేత, సన్న్యస్తకర్మాణం=విడువఁబడిన కర్మములు గలవాఁడును, జ్ఞానసఞ్ఛిన్నసంశయం = ఆత్మజ్ఞానముచేత పోఁగొట్టఁ

ప్రతిపాదించుచున్నవి. కావున వానివిషయమున దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱొకటి యున్నదను నిశ్చయము మిక్కిలి యావశ్యకముగా నున్నది. ఆ నిశ్చయము లేక యేశాస్త్రీయకర్మములును సిద్ధింపవు. ఇట్లు దేహాతిరిక్తాత్మవిషయమున సంశయముగల వానికి ఏశాస్త్రీయకర్మమును సిద్ధింపమిచే వానివలనఁ గలుగు మోక్షమే కాక మఱి తక్కిన యేపురుషార్థమును గలుగదని చెప్పఁబడినది.

* ఇందు అధ్యాయముయొక్క ప్రధానార్థము ఉపసంహరింపఁబడుచున్నది. ఇట యోగమనఁగా 'కర్మణ్యకర్మ యః పశ్యేత్' ఇత్యాదులచే నుపదిష్టమైనబుద్ధియోగముగాని ఆత్మదర్శనరూపమైన యోగము కాదు.' 'సన్న్యస్తకర్మాణమ్' అనుట కర్మస్వరూపమును త్యజించుట యని భ్రమింపరాదు. కర్మము, కర్తృత్వాది త్యాగమువలన తన కర్మాకారము తిరస్కృతము కాఁగా జ్ఞానాకారమును పొందు చున్నది గదా. ఈకర్మాకారతిరస్కృతియే 'సన్న్యస్త' శబ్దముచే ఉపచరితమైనదని తెలియునది. కర్మాకారమును తిరస్కరించి జ్ఞానాకారమును బొందిన కర్మము గలవానిని అని భావము. దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు అనువిషయమున పూర్వము సంశయము గలిగినదిగా చెప్పఁబడుటవలన ఇట 'జ్ఞానసంఛిన్నసంశయః' అనఁగా దేహమునకంటె ఆత్మ వేఱు అనుజ్ఞానము సంశయముచేత ఛిన్నమైనదని గ్రహింపవలయునేకాని జ్ఞానయోగముచేత ఛిన్నముగా గ్రహించుట తగదని తెలియునది.

బడిన సందేహములు గలవాఁడును, ఆత్మవన్తం = పరిశాంతమైన మనస్సు గలవాడు నగుపురుషుని, కర్మాణి = ప్రాచీనకర్మములు, న నిబధ్నన్తి = బంధింపవు.

తా. అర్జునా, ఈయుపదేశింపబడిన బుద్ధియోగముచేత జ్ఞానాకారమును బొందినకర్మము గలవాఁడును, అట్లు ఉపదేశమువలన లభించిన విశదమైన ఆత్మజ్ఞానముచేత ఆత్మావలోకవిషయమైన సందేహములు పోఁగొట్టుకొన్నవాఁడును నై, ఉపదిష్టార్థమందు దృఢమైన మనస్సు గలవానిని బంధహేతువు లగుప్రాచీనకర్మములు బంధింపఁజాలవు.

38

శ్లో॥ తస్మాదజ్ఞానసమ్భూతం హృత్స్థం జ్ఞానాసినాఽత్మనః ।
ఛిత్త్వైనం సంశయం యోగ మాతిష్ఠోత్తిష్ఠ భారత॥ 42

టీ. తస్మాత్ = ఆ హేతువు వలన, భారత = అర్జునా, అజ్ఞానసంభూతం = అజ్ఞానమువలన కలిగినదియు, హృత్స్థం = హృదయమున నాటియున్నదియు నగు, ఆత్మనః = ఆత్మవిషయమైన ఏవం = ఈ, సంశయం = సందేహమును, జ్ఞానాసినా = ఆత్మజ్ఞాన మనెడి కత్తిచేత, ఛిత్త్వా = (ఖండించి) ఛేదించి, యోగం = నే నుపదేశించిన కర్మయోగమును, ఆతిష్ఠ = ఆచరింపుము, ఉత్తిష్ఠ = దానికొఱకు లెమ్ము.

తా. కాఁబట్టి, అర్జునా, అనాదిప్రవృత్తమగు నజ్ఞానమువలనఁ బుట్టి హృదయమునందు శల్యమువలె నాటియున్న యీ యాత్మవిషయమైన సందేహమును నే నుపదేశించిన యాత్మజ్ఞాన మనెడి కత్తిచేత ఖండించి నే నుపదేశించినట్టి కర్మయోగము నాచరింపుము. అందుకొఱకు లెమ్ము.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతా సూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగ
శాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే జ్ఞానయోగోనామ
చతుర్థోధ్యాయః.

నాల్గవ అధ్యాయము-విశేషాంశములు

1 శ్లో॥-(1)

నిత్యసర్వజ్ఞుడైన భగవంతునియందుండుటచే నిదియును నిత్యమైనదియే. లేక నిత్యమైన ఫలము నొసంగునదియు నను నర్థమును చెప్పవచ్చును.

1 శ్లో॥-(2)

మన్వంతరమునగాని మహాకల్పారంభమునగాని భారతయుద్ధారంభమునగాని నాకన్న వేరొకని నెఱింగినవాడును చెప్పగలవాడును లేడని తాత్పర్యము.

1 శ్లో॥(3)

ఇది బుద్ధాగమమువలె అసురులకు నేను చెప్పినది కాదు. కాని సకలవేదమయుడగు సూర్యునికి చెప్పితిని.

1 శ్లో॥-(4)

('యద్వైకిఞ్చన మనురవదత్ తద్భేషజమ్'') అని మనువు చెప్పినదెల్ల మందేయని వేదముచే కొనియాడబడినట్టియు మానవధర్మనిర్ణేతగా నాచే నాదేశింపబడినట్టియు మనువు మొదలగు అధికారికోటిలో జేరినవారి యుపదేశపరంపరగా నిదిలోకమున నొకప్పుడు వ్యాపించినదియే.

1 శ్లో॥(5)

రాజులు విశాలగంభీరహృదయులు.. అందును త్రికాలవస్తువులను సాక్షాత్కరించు ఋషులునునగు అశ్వపతి, జనక, అంబరీషాది అనేకమంది కలరు, వీరందరును కర్మయోగము ననుష్ఠించి తరించినవారే.

1 శ్లో॥(6)

భక్తోఽసి=శాస్త్రమూలముగ నా మహత్త్వ నెఱింగినవాడగుటచే నాయందు మిక్కిలి ప్రీతిగలవాడవు.

1 శ్లో॥(7)

నా కృష్ణావతారమున గావించిన సౌలభ్యాతిశయముచే ప్రణయము (స్నేహము) విస్రంభమును (నమ్మకము) కలవాడవు.

1 శ్లో॥-(8)

"నష్టః" అను శబ్దమునకు వ్యాస భీష్మ అక్రూరాది మహాత్ము లిప్పటికిని ఉండుటచే పూర్తిగ నశించిన దనరాదు. అందుచే నష్ట ప్రాయమైనదని చెప్పబడినది.

1 శ్లో॥(9)

అర్జునుని కర్తవ్యము నుపదేశించు నీ ప్రసంగమున.

1 శ్లో॥(10)

కర్మవశ్యుడు కాకుండుట మొదలగుదానిని.

1 శ్లో॥-(11)

భ్రాంతిసిద్ధము లనుటను ఖండించు ప్రమాణములు, యుక్తులు మొదలగువానితో (ఉన్నదున్నటుల)

4 శ్లో॥-(12)

అనుభవమువలన నింతకుపూర్వమే సంస్కారము పుట్టియుండి అది యదృష్టవిశేషముచే నుద్బుద్ధమై (మేల్కొని) పూర్వ మనుభవించినదానిని స్మరించుటలో నేమి యనౌచిత్యము ? అప్పుడు పుట్టిన ఆవుదూడ జన్మాంతరమున స్తన్యము ఆకలిని పోగొట్టిన అనుభవముచే బుట్టిన సంస్కారము ఇప్పుడు బ్రతుకురోజు లుండుటచే నుద్బుద్ధమై జ్ఞాపకమునకువచ్చి ఎవ్వరి యుపదేశము అవసరములేకనే తల్లి పొదుగులో మూతినిబెట్టి స్తన్యమును పానముచేయుచున్నదిగదా !

మహాత్ములగు నితరులకు స్మృతిగాని భగవంతునకు ప్రాచీన వృత్తాంతసాక్షాత్కారమేగాని స్మృతికాదు. స్మృతియనుట ఔపచారికము.

4 శ్లో॥-(13)

గోవర్ధనపర్వతము నెత్తుట మొదలగు అద్భుత కృత్యములను బాల్యమునందే చూపియు, పుట్టినప్పుడే చతుర్భుజాదులను చూపియు తన సర్వేశ్వరత్వమును తెలియజేసియే యుండెను.

4 శ్లో॥-(14)

శ్రీకృష్ణుడు పరాత్పరుడను జ్ఞాన మర్జునునకు కలదని-కార్యము ద్వారా-వ్యవహారము ద్వారా-కారణముద్వారా-ఉపదేశము ద్వారా స్థిరపరచుచున్నారు.

భాష్యకారు లిచ్చట వసుదేవసూనుః పార్థః అని రెండుపదములను వాడిరి. దానివలన అర్జును డాతనికి మేనమామబిడ్డ యనియు, పినతల్లి కుమారు డనియును తెలుపబడినవి. ఇది యితరులకువలె ఈశ్వరుని తెలుసుకొనుట కాటంకములైన ప్రాకృత సంబంధములు కాని యర్జునుని పుణ్యవిశేషమువలనను సర్వజ్ఞశిఖామణియైన శ్రీకృష్ణుని యుపదేశబలముచేతను తెలియగల్గెను.

ఇది పెద్దలను ప్రశ్నించుపద్ధతి. ఇదియే వినయముతోకూడిన పరిప్రశ్న యనబడును.

7 శ్లో॥-(15)

ధర్మము కొంచెము వాడినను సహించని నేను ధర్మవినాశము నెట్లు సహింతును.

7 శ్లో॥-(16)

అధర్మ మొకింత తలయెత్తిననే సహించని నేను అది శాఖోపశాఖలుగా వ్యాపించిన నే నెట్లు సహింతును.

7 శ్లో॥-(17)

"ఆత్మానం" అనగా "జ్ఞానీత్వాత్మైవ మే మత" మ్మనుటచే జ్ఞానిని సృష్టింతునను నర్థమును సృష్టింపవచ్చును.

7 శ్లో॥-(18)

జీవునకువలె పుణ్యపాపవిపాకముచే గలుగు కాలనియమము గాని నిర్ణీతమైన భగవంతుని సంకల్పముచే నేర్పడు కాలనియమము గాని మన్వంతర మహాకల్పరూపమగు కాలనియమముగాని లేవని అర్థము.

8 శ్లో॥-(19)

ఇచ్చట త్రాణ మనగా అనిష్టములను పోగొట్టి ఇష్టముల నొసంగుట. ఇట్టి వైష్ణవాగ్రేసరుల కనిష్టము భగవంతుడు లభించ కుండుటయే. భగవంతు నాశ్రయించి యాతనిని లభించుటచేతనే యా యనిష్టము తొలంగును.

8 శ్లో॥-(20A)

ఈశ్లోకమున త్రాణమునకు "పరి" యనియు నాశనమునకు "సం" అనియు ఉపసర్గల యర్థవిశేషములం పరికించతగినవి.

పరిత్రాణ మనుటచే కేవలము శరీర సంబంధమును పోగొట్టి మోక్షము నిచ్చుటయేకాక తన దివ్యమంగళ విగ్రహమును హృద యాకర్షక ఆధ్యాత్మికచేష్టలను చూపియు, కరుణారస ముట్టిపడు నటుల కటాక్షించియు మృదుమధురభాషణములను వినిపించియు సంతోషపెట్టుట.

వినాశమనగా-స్వరూపనాశము నొనరించుటగాక విలక్షణమైన నాశనము. అది యెట్లనగా వైపరీత్యమునకు కారణమైన రాక్షస ప్రకృతి శరీరగ్రంధిని పోగొట్టుట మాత్రమే. అది పోయినచో వారి కిని ధార్మికత్వ ముదయింపవచ్చును.

సంస్థాపన మనగా- సమ్యక్ స్థాపనమ్- అనగా వారేమి చేసి నను యేమి పలికినను యేమి తలంచినను తనయందే పర్యవసించు నటుల చేయుట.

9 శ్లో॥-(20B)

అవతారిక-ప్రసంగవశమున చెప్పవలసివచ్చిన అవతారరహస్య. వాస్తవజ్ఞానము పరమపురుషార్థమగు మోక్షమున కుపాయమని చెప్పుచున్నారు-

11 శ్లో॥-(21)

అవతారిక-సజ్జనులను రక్షించుటకై దేవమనుష్యాది సజాతీయములగు నవతారములను తన సంకల్పము మాత్రముచేతనే పరిగ్రహింతునని చెప్పుటచే తన నుపాసించుటకు ముఖ్యముగ నుండవలసిన తన సౌలభ్యము చెప్పబడినది. ఇప్పుడీశ్లోకమున ఆ సౌలభ్యమునకు చివర హద్దు చెప్పబడుచున్నది. ఇచట కృష్ణావతార వృత్తాంతముతోపాటుగ నర్చావతార వృత్తాంతముగూడ సూచుపబడినదని గ్రహించవలెను.

11 శ్లో॥-(22)

సర్వశః అనుటచే ప్రియతమ పితృ పుత్ర సుహృత్ భ్రాతృ భృత్య సారథిత్వాది రూపములును అర్చావతారరూపములును చెప్పబడినవి.

సర్వశః అనగా అన్నివిధములుగా అనగా అలంకరించుట, ఊరేగించుట, ఉత్సవమును చేయుట మొదలగునవి.

12 శ్లో॥-(23A)

ఈశ్లోకమున "వరమద్యకాకః శ్వోమయూరాత్" రేపటి నెమలికన్న నేటి కాకియే నయమను న్యాయము, సూచింపబడుచున్నది.

13 శ్లో॥-(23B)

తరగని పాపరాశి యందరకును సమానమే. దానిచే నవివేకమును తప్పదు. దానిచె నల్పఫలముల శీఘ్రముగా బడయవలెనను

నాశయు నందరకు నుండును. ఇక మోక్షేచ్ఛ యెవని కుదయించును? అట్టితరి మోక్షోపాయశాస్త్ర మెవరికని శంక రాగా రెండుశ్లోకము లతో సమాధానమును చెప్పుచున్నారు.

13శ్లో॥-(24)

సారాంశ మేమనగా సృష్టిరహస్యము నెఱింగినచో విరోధు లైన పాపములు పోయి నిష్కామకర్మయోగము ఘటించును.

14 శ్లో॥-(25)

ప్రాప్తాప్రాప్తవివేకమనగా పుణ్యపాప తారతమ్యమునుబట్టి సుఖదుఃఖాది విషమసృష్టిని చూచుచున్నాము గాన దానినిబట్టి విమ ర్శింపగా యని యర్థము.

15 శ్లో॥-(26)

ఎఱుక కలిగి పాపములు వీడి యనుటచే జ్ఞానము కర్మయోగ మునకు విరోధులగు పాపములను పోగొట్టి కర్మయోగమునకు కారణమగుచున్నది.

16 శ్లో।-(27)

ఇచ్చట 'జ్ఞాత్వా' అనుపదము అజహల్లక్షణతో కర్మజ్ఞానా నుష్ఠానములను బోధించును.

19 శ్లో॥-(28)

పండా యనగా- ఊహాపోహలకు తగినబుద్ధి.

పండితు డనగా- దేహము విడువదగిన దనియును, ఆత్మ ఆద రింపదగిన దనియును నెఱుంగువాఁడు.

19 శ్లో॥-(29)

బుధులనగా- ప్రాప్యమును, ప్రాప్తయునగు నాత్మను ప్రాపక మగు కర్మయోగమును సంశయ విపర్యయములు లేకుండగ చక్కగ నెఱింగినవాడు.

20 శ్లో॥-(30)

నిత్య తృప్తపదమునకు 'నిత్యం'-తృప్తః' అని యర్థమును చెప్ప రాదు. అట్టి తృప్తికి కారణమును జెప్పలేదుగదా! ఇక 'కర్మఫలా సఙ్గం త్యక్త్వా' అనుటచే వెనుకటి శ్లోకమునందలి కామవర్జితత్వము వివరింపబడినది.

ఇక 'సఙ్గవర్జితత్వము' వివరింపబడవలెను,

కామవర్జితపదముచే ననిత్యత్యాగము చెప్పఁబడినదిగాన దీనిచే నిత్యస్వీకారమును జెప్పుట ఉచితము.

కావున- 'నిత్యే స్వాత్మన్యేవతృప్తః' అని భాష్యకారులు వివరించిరి.

20 శ్లో|-(31)

ఈలి డాచరించు కర్మయోగమనగా- విపరీతవిషయములలో సంచరించుటచే జ్ఞానాభ్యాసమును చెడగొట్టు నింద్రియములను అనుకూల విషయమున సంచరింపజేయుటయే.

21 శ్లో॥-(32)

ఈ చెప్పబడిన అర్థము తెలియశక్యము కానిదగుటచే స్పష్ట ముగా తెలియుటకును, ఇంతవరకు వేరువేరు స్థలములలో వ్యాకుల ముగా జెప్పబడిన దానినిన్నీ యొకటచేర్చి చెప్పుటకును,

ఈయర్థము తనకు మిక్కిలి యాదరించదగినదని తెలుపుటకును తిరిగిచెప్పుచున్నాడు.

25 శ్లో॥(33)

అవతారిక- ఇంతవరకు కర్మజ్ఞానాకారమగుటను వివరించి యిప్పుడు కర్మయోగభేదములను జెప్పుచున్నాడు,

ఈశ్లోకమునందలి 'యజ్ఞ' మనగా=హావిస్సు.

'యజ్ఞేన' అనగా స్రుగాది సాధనములచేత నని యర్థము.

35 శ్లో॥(34)

అవతారిక- ఈశ్లోకమున కర్మయోగములో నంతర్భూతమై యప్పటప్పటి పరిపాకదశకు తగినటుల తెలిసికొనవలసినదై యుండు ఆత్మజ్ఞానము ఆత్మసాక్షాత్కారమువరకు వచ్చును. అప్పుడు దాని జ్ఞానస్వరూప మెట్టిదిగా తెలియవచ్చునో చెప్పుచున్నాడని భావము.

36 శ్లో॥-(35)

అవతారిక-

ఇంతవరకు కర్మయోగమున కర్మాంశకన్నను జ్ఞానాంశ ప్రధానమనియును, జ్ఞానముయొక్క పరిపాకమునుబట్టి దానికి తగినట్లుగా అప్పుడప్పుడు తెలుసుకొనుచుండవలె ననియును, అట్లు పరిపక్వదశకు వచ్చిన జ్ఞానముయొక్క లక్షణమున్ను తెలుపబడినవి.

ఇకముందు ఆ జ్ఞానమునకు విరోధులను పరిహరించు మాహాత్మ్యము తెలుపబడుచున్నది,

36 శ్లో॥-(36)

ఈశ్లోకమున జ్ఞానమొక తెప్పగా రూపింపబడినది. పాపమునకు "సర్వం=సమస్తమైన" అని విశేషణ మొకటి చేర్చబడినది.

"సంతరిష్యసి" అని దానిచే దాటుట చెప్పబడినది. దీనిని బట్టి పాప మొక అపారమైన సముద్రముగాను, ఆత్మజ్ఞానము దానిని దాటించు గొప్ప తెప్పగాను చెప్పబడుట తగియున్నది.

38 శ్లో॥-(37)

అవతారిక- అగ్నికి ఇతరపదార్థములు వేనికిని లేని దాహకత్వశక్తి యున్నటులనే యీ జ్ఞానమునకును పవిత్రతమ స్వభావము కలిగియుండుటను తెలుపుచున్నాడు.

42 శ్లో॥-(38)

అవతారిక- ఇట్లు విస్తారముగ నుపదేశించి ముగించిన యర్థమును యర్జునుని యనుష్ఠింపమని యుపదేశించి ముగించుచున్నాడు.

42 శ్లో॥-(39)

గీతార్థసఙ్గ్రహము-

చతుర్థాధ్యాయసారము-

8 శ్లో॥ ప్రసఙ్గాత్స్వ స్వభావోక్తిః।
కర్మణోఽకర్మతాస్యచ।
భేదాజ్ఞానస్య మాహాత్మ్యం।
చతుర్థాధ్యాయ ఉచ్యతే॥

తాత్పర్యము-

ప్రసంగవశమున అవతరించిన భగవంతుడు తన యసాధారణ భావమును జెప్పుటయు, కర్మము జ్ఞానాకార మగుటయు, కర్మ యోగముయొక్క భేదములును, జ్ఞానముయొక్క మాహాత్మ్యమును చతుర్థాధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

శ్రీ భగవద్గీతా-పఞ్చమో ఽధ్యాయః.

కర్మసన్న్యాసయోగః

అవతారిక.

చతుర్థాధ్యాయమునందు కర్మయోగము జ్ఞానాకారమైనదనియు, దాని స్వరూపభేదములును, అందు జ్ఞానాంశమే ప్రధానమైనదనియుఁ జెప్పఁబడెను. మూఁడవయధ్యాయమునందు కర్మయోగము ఆత్మజ్ఞానము లోపలఁ గలదియు ప్రమాదము లేనిదియు సుకరమైనదియు నిరపేక్షమైనదియు నగుటవలన జ్ఞానయోగాధికారికిఁగూడ అదియే శ్రేష్ఠమైనదని చెప్పఁబడెను. ఇప్పుడు ఆత్మప్రాప్తికి కర్మయోగము జ్ఞానయోగమునకంటె శీఘ్రసాధనమగుటయు కర్మయోగమునందంతర్గతమైన అకర్తృత్వానుసంధానమును చేయవలసినప్రకారమును ప్రతిపాదించి, ఆయనుసంధానము మూలమై పరిపాకదశను బొందియుండుజ్ఞానమును వివరించుచున్నాఁడు. 1

అర్జున ఉవాచ:

2

శ్లో॥ సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణ పునర్యోగం చ శంససి।
యచ్ఛ్రేయ ఏతయోరేకం తన్మే బ్రూహి సునిశ్చితమ్॥ 1

టీ. హేకృష్ణ = ఓకృష్ణా, కర్మణాం = కర్మములయొక్క, సన్న్యాసం = పరిత్యాగమును (జ్ఞానయోగమును,) పునః=మఱల, (కర్మణాం) యోగంచ=కర్మయోగమునును, శంససి=చెప్పుచున్నావు, ఏతయోః= ఈ రెంటిలో, యత్=ఏది, శ్రేయః = శ్రేష్ఠమయినదని, సునిశ్చితం=చక్కఁగా నిశ్చయింపఁబడినదో, తత్=అట్టి, ఏకం = ఒకదానిని, మే=నాకు, బ్రూహి=చెప్పుము.

తా. కృష్ణా, కర్మసన్న్యాసమును (అనఁగా జ్ఞానయోగమును) చేయుమనియును, మరల కర్మయోగము నాచరింపుమని

యును వచియించెదవు. ఈరెంటిలో నేది సులభముగా నాచరింపఁ దగిన దగుటవలన శ్రేష్ఠ మని నిశ్చయింపఁబడినదో దానిని నా కెఱిఁగింపుము.

(ద్వితీయాధ్యాయమందు ముముక్షు వైనవానికి మొదట కర్మయోగమే చేయఁదగిన దనియు, ఆ కర్మయోగముచే అంతఃకరణము నందలి దోషము లన్నియు తొలఁగి అది పరిశుద్ధ మైనవెనుక జ్ఞానయోగమును బొంది దానిచేత ఆత్మదర్శనము చేయవలసిన దనియు, ప్రతిపాదించితివి. ఇట్లు కర్మయోగముచేత జ్ఞానయోగమును జ్ఞానయోగముచేత ఆత్మప్రాప్తియు కలుగు నని చెప్పి మరల తృతీయ చతుర్థాధ్యాయములందు జ్ఞానయోగాధికారదశను బొందినవానికిఁ గూడ కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమైనదనియు అది జ్ఞానయోగమును అపేక్షింపక తానే ఆత్మప్రాప్తికి సాధన మగు ననియుఁ జెప్పుచున్నావు. ఈ జ్ఞానయోగ కర్మయోగములు *రెంటిలో ఆత్మప్రాప్తికి సాధనముగా సులభముగా నాచరింపఁదగియుండుటయందును ఆత్మప్రాప్తిని శీఘ్రముగా కలిగించుటయందును నెద్ది శ్రేష్ఠ మని రూఢిగా నిశ్చయింపఁబడియున్నదో దానిని నాకుఁ జెప్పు మని భావము.) 3

శ్రీభగవా నువాచ :

4

శ్లో॥ సన్న్యాసః కర్మయోగ శ్చ నిశ్శ్రేయసకరా వుభౌ ।
తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్ కర్మయోగో విశిష్యతే॥ 2

టీ. సన్న్యాసః = కర్మసన్న్యాసమును- (జ్ఞానయోగమును,) కర్మయోగశ్చ = కర్మయోగమును, ఉభౌ = ఈరెండును, నిశ్శ్రేయ

* జ్ఞానయోగ కర్మయోగములు రెండును ఒకటే ఫలమునకు సాధనము లగుటచే సమానము లగును గాన ఫలమును బట్టి ఆ రెంటిలో (శ్రేయః) మేలైనది యిది యని చెప్పవలవిగాదు. ఫలమును సుకరముగాను శీఘ్రముగాను ఒడఁగూర్చు విషయమునకే ఆ రెంటిలో ఏదైన నొకటి మేలైనది గావచ్చును. కావుననే 'రెంటిలో .. శ్రేష్ఠము' అనఁబడినది.

సకరౌ=మోక్షమును కలుగఁజేయునవి, తయోః=ఆ రెంటిలో, కర్మసన్న్యాసాత్=జ్ఞానయోగముకంటె, కర్మయోగః=కర్మానుష్ఠానము, విశిష్యతే=శ్రేష్ఠ మగుచున్నది.

తా. జ్ఞానయోగకర్మయోగములు రెండును జ్ఞానయోగము నాచరింప శక్తి గలవానికిఁగూడ మోక్షమునకు *నిరపేక్షము లైన సాధనము లగుచున్నవి. అయినను ఈరెంటిలో జ్ఞానయోగముకంటె కర్మయోగమే విశేషించినది.

అవ. ఏల యనఁగా.

శ్లో॥ జ్ఞేయ స్స నిత్యసన్న్యాసీ యో న ద్వేష్టి న కాఙ్క్షతి।
నిర్ద్వన్ద్వో హి మహాబాహో సుఖం బన్ధాత్ప్రముచ్యతే॥ 3

టీ. హే మహాబాహో=ఓ అర్జునా, యః=ఏకర్మయోగి, న కాఙ్క్షతి=ఆత్మతప్ప తక్కిన దేనిని కోరఁడో, న ద్వేష్టి=(కావుననే) దేనిని ద్వేషింపఁడో, నిర్ద్వన్ద్వః=(కావుననే శీతోష్ణాది) ద్వంద్వములను ఓర్చుకొనువాఁ డగునో, సః=వాఁడు, నిత్యసన్న్యాసీ=నిత్యజ్ఞాననిష్ఠుఁ డని, జ్ఞేయః=తెలియఁదగినవాఁడు, సుఖం=(వాఁడు) సుఖముగా, బన్ధాత్=సంసారబంధమునుండి, ప్రముచ్యతే హి=విడివడుచున్నాఁడు గదా.

తా. అర్జునా, ఏకర్మయోగి కర్మయోగాంతర్గతమగు ఆత్మానుభవముచేత తృప్తుఁడై, ఆత్మతప్ప తక్కిన దేనియందును కోరిక (రాగము) లేకయు, కావుననే దేనియందును ద్వేషమును లేకయు, ఇట్లు రాగద్వేషములు లేమివలన శీతోష్ణాదిద్వంద్వములు సహించువాఁ

---

* నిరపేక్షము—అనగా మఱియొక్కదాని సాహాయ్యమును అపేక్షింపనిది. నిరపేక్షసాధన మనగా, వేఱొక్కసాధనమును అపేక్షింపక తానే సాధనమై యుండునది. సాపేక్షమనఁగా వేరొక్కసాధనము సాహాయ్యము నపేక్షించునది. జ్ఞానయోగమునకు అశక్తుఁ డైనవానికి కర్మయోగము సాపేక్షమే కాని నిరపేక్షము కానేరదు. జ్ఞానయోగమునకు శక్తుఁడైనవానికే అది నిరపేక్ష మగునపుట యొప్పును గనుక 'జ్ఞానయోగము నాచరింపశక్తి గలవానికిఁ గూడ' అనఁబడినది.

డయ్యు నుండునో వాఁడు నిత్యజ్ఞాన నిష్ఠుఁ డని యెఱుఁగుము. వాఁడు సుకర మైన కర్మయోగమునందు నిష్ఠగలవాఁ డగుటవలన సుఖముగా సంసారబంధమునుండి విడువడును. (ఇచట సాధనము కర్మయోగము, ఫలము సంసారబంధవిముక్తి సాధనము సుకర మగుటచే ఫలము సుఖముగా కలుగునని భావము.)

అవ. ఆత్మప్రాప్తికి జ్ఞానయోగకర్మయోగములలో ఒక్కొక్క టియు తనంతట నే సాధనమగునుగాని ఒకటి మఱియొక దానిసాహాయ్య మపేక్షింప దనుచున్నాఁడు. రెండును నిరపేక్షాసాధనములని భావము.

శ్లో॥ *సాఙ్ఖ్యయోగౌ పృథగ్బాలాః[6] ప్రవదన్తి[7] న పణ్డితాః[8] ।
ఏకమప్యాస్థితస్సమ్యగుభయోర్విన్దతే ఫలమ్॥ 4

టీ. సాఙ్ఖ్యయోగౌ = జ్ఞానయోగకర్మయోగములు, పృథక్ = (ఫలభేదముచేత) వేఱువేఱైనవిగా, (యే) ప్రవదన్తి = (ఎవరు) చెప్పుచున్నారో, (తే) బాలాః = (వారు) అపక్వమైన జ్ఞానముగలవారు, న పణ్డితాః = పూర్ణముగా తెలిసినవారు కారు, ఉభయోః = రెంటిలోపల, ఏక మపి=ఏ ఒకదానినైనను, సమ్యక్ = లెస్సగా, ఆస్థితః= అనుష్ఠించినవాఁడు, ఫలం = (ఆత్మావలోకనరూపమైన) అఫలమునే, లభతే=పొందుచున్నాఁడు.

తా. (జ్ఞానయోగ కర్మయోగములు రెంటికిని ఆత్మదర్శన మొకటియే ఫలము. కావున ఆ రెండును స్వరూపమునందు వేఱు

* ఇచ్చట సాంఖ్యశబ్దము కపిలదర్శనమును యోగశబ్దము హిరణ్యగర్భదర్శనమును గుఱించినవి కావు. ఏలన కపిలాదిదర్శనములు ఇచ్చట ప్రస్తుతములుగావు. 'తయోస్తు కర్మసన్న్యాసాత్ కర్మయోగో విశిష్యతే' 'సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖమాప్తుమయోగతః' అని ముందును వెనుకను కర్మసన్న్యాస కర్మయోగములే చెప్పఁబడుచుండఁగా నడుమ నున్న సాంఖ్యయోగములును వానినిగుఱించినవే కావలయునుగాని మఱొకటి యగుట విరుద్ధము.

వేఱైనను ఫలమునందు ఒకటియే యగును. అయినను కొందఱు 'కర్మయోగము జ్ఞానయోగమునుమాత్రమే సాధించుచున్నది. జ్ఞానయోగ మొకటియే ఆత్మదర్శనమును సాధించుచున్నది' అని కర్మయోగమునకు జ్ఞానయోగమే ఫలముగాను జ్ఞానయోగ మొక్కటికే ఆత్మదర్శనము ఫలముగాను ఇట్లు రెంటికిని వేఱువేఱు ఫలములను జెప్పుచున్నారు. ఇట్లు) జ్ఞానయోగ కర్మయోగములు రెండును ఫలభేదముచేత వేఱువేఱైన వని చెప్పువారు బాలురవలె పరిపక్వముకాని జ్ఞానముగలవారే యగుదురు గాని చక్కఁగాఁ దెలిసినపండితులు కారు, రెంటికిని ఆత్మావలోకన మొక్కటియే ఫలము గాన నా రెంటిలో దేనినిగాని ఆశ్రయించినవాఁడు ఆత్మావలోకన మనెడి యాఫలమునే పొందుచున్నాఁడు.

అవ. ఈవిషయమునే వివరించుచున్నాఁడు. 9

10

శ్లో॥ యత్సాఙ్ఖ్యైః ప్రాప్యతే స్థానం తద్యోగైరపి గమ్యతే ।

ఏకం సాఙ్ఖ్యంచ యోగంచ యః పశ్యతి స పశ్యతి॥ 5

టీ. సాఙ్ఖ్యైః=జ్ఞాననిష్ఠులచేత, యత్=ఏ, స్థానం = స్థానము-(ఆత్మావలోకరూపమయినఫలము) ప్రాప్యతే=పొందఁబడుచున్నదో, తత్=ఆస్థానము, యోగైరపి=కర్మయోగనిష్ఠులచేతను, గమ్యతే = పొందఁబడుచున్నది. యః=ఎవ్వఁడు సాఙ్ఖ్యంచ= జ్ఞానయోగమును, యోగంచ=కర్మయోగమును, ఏకం = (ఒకఫలము గలవి యగుటచే) ఒక్కటే యగువానినిగా, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో-ఎఱుఁగుచున్నాఁడో, సః = వాఁడే, పశ్యతి=చక్కఁగా తెలిసినవాఁడు.

తా. జ్ఞాననిష్ఠులచేఁ బొందఁబడెడి యాత్మావలోకరూపమైన ఫలమునే కర్మయోగనిష్ఠులును బడయుదురు. ఇట్లు జ్ఞానయోగకర్మయోగములు ఏకఫలప్రదములగుటవలన రెండును ఒక్కటే యగునని

(అనగా రెంటిలో నేదియైన నొకటి ఆత్మ దర్శనరూప మైనఫలము నిచ్చునని) యెవఁడు తెలిసికొనునో వాఁడే చక్కఁగా తెలిసిన పండితుఁడు.

11

అవ. కర్మయోగజ్ఞానయోగములు రెండును సమానము లైన యెడల 'కర్మయోగో విశిష్యతే' అని కర్మయోగమును విశేషించినదిగా చెప్పనేల ? యనఁగా కర్మయోగమునకు విశేష మింతమాత్రము కల దని చెప్పుచున్నాఁడు. 12

శ్లో॥ సన్న్యాసస్తు మహాబాహో దుఃఖ మాప్తు మయోగతః ।
యోగయుక్తో ముని ర్బ్రహ్మ న చిరే ణాధిగచ్ఛతి॥ 6

టీ. హేమహాబాహో = భుజబలము గలయర్జునా, సన్న్యాసస్తు=జ్ఞానయోగమైతే, అయోగతః=కర్మయోగము లేకయే, ఆప్తుం=పొందుటకు-సాధించుటకు, దుఃఖం=అశక్యము, యోగయుక్తః = కర్మయోగము నాచరించునట్టి, మునిః=ఆత్మమననశీలుఁడు, న చిరేణ = స్వల్పకాలములోనే, బ్రహ్మ=ఆత్మను, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. *అర్జునా, కర్మయోగము లేకయే జ్ఞానయోగము పొందుట యశక్యము. కర్మయోగముతోఁగూడినవాఁడు అంతర్గతజ్ఞానము చేత స్వయముగా ఆత్మమననశీలుఁడై సుఖముగా కర్మయోగమును సాధించి స్వల్పకాలములోనే ఆత్మస్వరూపమును బొందును. జ్ఞానయోగముతోఁ గూడినవాఁడు బహుకష్టముతో జ్ఞానయోగమును సాధించును. కాఁబట్టి బహుకాలమునకు దానివలన ఆత్మప్రాప్తిని బొందు నని భావము.

---

* ఇచట కర్మయోగజ్ఞానయోగములు రెంటికిని ఆత్మదర్శన మొకటే ఫలము గనుక రెండును సమానములే యగును. అయినను కర్మయోగము ఆచరించుటకు సులువుగాను ఫలము శీఘ్రముగా నిచ్చునదిగాను నున్నది. జ్ఞానయోగము ఆచరించుటకు బహుకష్టముగాను కావుననే బహుకాలమునకు పిదప ఫలము నిచ్చునదిగాను నున్నది. ఈ రెంటికిని గలభేద మింతమాత్రమే యని యెఱుఁగునది.

13
శ్లో॥ యోగయుక్తో విశుద్ధాత్మా విజితాత్మా జితేన్ద్రియః ।
14
సర్వభూతాత్మభూతాత్మా కుర్వన్నపి న లిప్యతే॥ 7

టీ. యోగయుక్తః=కర్మయోగముతోఁ గూడినవాఁడును, విశుద్ధాత్మా=పరిశుద్ధమైనమనస్సు గలవాఁడును, విజితాత్మా = స్వాధీనమయినమనస్సుగలవాఁడును, జితేన్ద్రియః=ఇంద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడును, † సర్వభూతాత్మభూతాత్మా-సర్వభూత=దేవాది సమస్తభూతములయొక్క, ఆత్మభూత = ఆత్మ అయిన, ఆత్మా=తనయాత్మ గలవాఁడు, కుర్వన్నపి=కర్మములఁ జేయుచున్నను, న లిప్యతే=పూయబడినవాఁడు కాఁడు.

---

† ఆత్మలన్నియు ఒకటొకటికి వేఱువేఱై యున్నవనికదా సిద్ధాంతము. ఇట్లుండ 'సర్వభూతాత్మభూతాత్మా' 'దేవాదిసమస్తభూతములందలి ఆత్మయైన తనయాత్మ గలవాఁడు' అనఁబడినది. దీనిచే సమస్తభూతముల ఆత్మయు తనయాత్మయు ఏకమేయైనవాఁడు అని యర్థమగుటచే ఆత్మలకెల్ల ఐక్యము చెప్పినట్లగుచున్నది. ఇదియెట్లు? అన్నచో ఇచట 'అన్నిభూతముల ఆత్మయైన తనయాత్మ' అని అన్నిభూతములందు తనయాత్మయే యున్న దనుట ఆత్మలకుఁ గల ఆకారసామ్యమునుబట్టియే కాని స్వరూపైక్యమునుబట్టి కాదు. ఎట్లన 'సమస్తగృహములం దున్న వ్రీహి(వడ్లగింజ) యిదియే' అన్నప్పుడు ఒక వడ్లగింజయే అన్నిగృహములం దున్నదనుట కాక, ఈవడ్లగింజవంటి వడ్లగింజలే అన్నిగృహములం దున్నవనియే ఆకారసామ్యమునుబట్టి గ్రహింపఁదగునట్లు 'సమస్తదేహములందు నున్న ఆత్మ యిదియే' అన్నప్పుడు ఈ ఒక యాత్మయే అన్ని దేహములం దున్నది యనుటకాక, ఈ యాత్మవంటి యాత్మలే యున్నవని జ్ఞానైకాకారసామ్యమునుబట్టి గ్రహింపవలసియున్నది. కాన వాస్తవమునకు ఆత్మలు వేఱువేఱనియే తెలియునది. కావున 'ఆత్మయాథాత్మ్యమును అనుసంధించువానికి ... ఏకాకారిమే యగునుగదా' యనఁబడినది. అయినను ఆత్మలు సమానము లగుట ప్రత్యక్షాదులకు విరుద్ధముగా నున్నదే. దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది నానాభేదభిన్నములైకదా ఆత్మలున్నవి. అవి సమానము లెట్లగును?' అన్నందులకు 'దేవాదిభేదములు చెప్పఁబడెడిని' అనఁబడినది. అనగా ఆత్మలకు గల దేవాదిరూపభేదములు సత్యములే, అయినను ఆభేదములు స్వరూపసిద్ధములు గావు. కర్మోపాధిచే ఆత్మకు దేహాదిరూపముగాఁ గలిగినప్రకృతియొక్క పరిణామభేదములచే నయినవి. ఆత్మలు తమశుద్ధాకారమునందు సమానములే. ఆశుద్ధస్వరూపమునందే వానికి సామ్యమిట చెప్పబడినది యని భావము.

తా. కర్మయోగయుక్తుఁ డన్నచో శాస్త్రీయమై పరమ పురుషారాధనరూపమైన పరిశుద్ధకర్మమునందు వర్తించుచు అట్టి కర్మయోగమువలన పరిశుద్ధమైన మనస్సు గలవాఁడై, ఆ కర్మము తన కలవాటుపడియున్నదే కనుక అట్టిదానియందు మనస్సు ప్రవర్తించుటవలన దానిని సుఖముగా జయించి, దానివలననే యింద్రియములను

15

జయించినవాఁడునై, కర్తయైన ఆత్మయొక్క యాథాత్మ్యము ననుసంధించు చుండుటయందే నిష్ఠుఁ డగుటవలన సమస్తములైన దేవాది భూతములయందలి యాత్మలవంటిదిగా తనయాత్మను అనుసంధించుచుండును, ఏలనఁగా ఆత్మయాథాత్మ్యమును అనుసంధించుచుండువానికి దేవాదులయాత్మలును తనయాత్మయు నేకాకారమైయుండును గదా, దేవాదిభేదములు ప్రకృతియొక్క పరిణామవిశేషరూపములే కాని ఆత్మయొక్క ఆకారములు కానేరవు. అట్టి ప్రకృతి పరిణామ బంధము వీడినయాత్మ లన్నియు దేవాది సమస్తదేహములందును జ్ఞానైకాకారము లగుటవలన సమానాకారములే యగు నని 'నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ' అనుచో వెంటనే చెప్పఁబడెడిని. (కాన దేవాదుల యొక్క ఆత్మలును తనయొక్క ఆత్మయు జ్ఞానైకస్వరూపము లగుటవలన అన్నియు నేకాకారము లని యనుసంధించునట్టి) పురుషుఁడు కర్మములు చేయుచున్నవాఁడైనను ఆత్మకానివానియందు ఆత్మయనెడి యభిమానములేనివాఁ డగుచున్నాఁడు. దానివలన స్వల్ప కాలములోనే వానికి ఆత్మప్రాప్తి కలుగుచున్నదని యర్థము.

16

అవ. సుకరమైనదియు శీఘ్రమైనదియు నగుటవలన కర్మయోగమే శ్రేష్ఠమైనది గనుక దానికి కావలసిన దేదో చెప్పెద వినుమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవ కిఞ్చిత్కరోమీతి యుక్తో మన్యేత తత్త్వవిత్ ।
పశ్యన్ శృణ్వన్ స్పృశన్ జిఘ్రన్నశ్నన్గచ్ఛన్ స్వపన్ శ్వసన్ ॥

ప్రలపన్ విసృజన్ గృహ్ణ న్నున్మిష న్నిమిషన్నపి।
ఇన్ద్రియా ణీన్ద్రియార్థేషు వర్తన్త ఇతి ధారయన్॥ 9

టీ. తత్త్వవిత్ = ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానముగల, యుక్తః = కర్మయోగి, పశ్యన్ = చూచుచున్నను, శృణ్వన్ = వినుచున్నను, స్పృశన్ = తాకుచున్నను, జిఘ్రన్ = ఆఘ్రాణించుచున్నను, అశ్నన్ = భుజించుచున్నను, గచ్ఛన్ = నడచుచున్నను, స్వపన్ = నిద్రించుచున్నను, శ్వసన్ = ఊపిరి విడుచుచున్నను, ప్రలపన్ = మాటలాడుచున్నను, విసృజన్ = (మలమూత్రములను) విడుచుచున్నను, గృహ్ణన్ = గ్రహించుచున్నను, ఉన్మిషన్ = కన్నులు తెఱచుచున్నను, నిమిషన్నపి = కన్నులు మూయుచున్నను, ఇన్ద్రియాణి = ఇంద్రియములు, ఇన్ద్రియార్థేషు = శబ్దాదివిషయములయందు, వర్తన్తేఇతి = ప్రవర్తించుచున్నవి యని, ధారయన్ = బుద్ధిచే నిశ్చయించినవాఁడగుచు, కించిత్ = ఒకదానినైనను, న కరోమి ఏవ ఇతి = నేను చేయకయే యున్నాను అని, మన్యేత = తలంపవలయును,

తా. * ఆత్మతత్త్వజ్ఞానము గలకర్మయోగి, నేత్రేంద్రియముచే

---

* 'పశ్యన్' 'శృణ్వన్' 'స్పృశన్' 'జిఘ్రన్' అను నివి చక్షురాదు లయిన జ్ఞానేంద్రియముల వ్యాపారములు. 'గచ్ఛన్' 'ప్రలపన్' 'విసృజన్' 'గృహ్ణన్' అను నివి పాదాదులైన కర్మేంద్రియముల వ్యాపారములు. ఇందు 'విసృజన్' అనునది 'పాయూపస్థే విసర్గార్థ మిన్ద్రియే తుల్యకర్మణి' అనునట్లు పాయూపస్థల రెంటియొక్క వ్యాపారమును గుర్తించుచున్నది. 'స్వపన్' 'శ్వసన్' 'ఉన్మిషన్' 'నిమిషన్' అను నివి ప్రాణవ్యాపారములు. ఇందు 'ఉన్మిషన్' నిమిషన్' అనునవి వ్యాన మనెడి ప్రాణముయొక్క వ్యాపారములు. 'శ్వసన్' అనునది ప్రాణము అనెడి ప్రాణవిశేషముయొక్క వ్యాపారము 'గృహ్ణన్' అనునది పాణివ్యాపారమైనను దానిచే 'తదపానేనాజిఘృక్షత్తదావయత్సయ ఏషోఽన్నస్య గ్రహో యద్వాయుః' అన్నట్లు అపానముయొక్క వ్యాపారము గృహీత మగుచున్నది. ఈవిభాగమును దెలుపుటకై 'శ్రోత్రాదులగు...ప్రవర్తించుచున్నవి' అనఁబడినది. ఇట్లు ఆయా వ్యాపారములకు కర్తలు ఇంద్రియాదు లనికదా అనుసంధింపవలయును. అయినను 'కర్తాశాస్త్రార్థవత్వాత్' (శారీరక ౧-3-33) ఇత్యాదులచే ఆత్మకే కర్తృత్వము స్థాపితమై యుండఁగా కర్తృ

చూచుచున్నను, శ్రవణేంద్రియముచే వినుచున్నను, త్వగింద్రియముచే స్పృశించుచున్నను, నాసికచే నాఘ్రాణించుచున్నను, జిహ్వచే రసాస్వాదనము చేయుచున్నను, పాదములచే నడచుచున్నను, నిదురించుచున్నను, ప్రాణవాయువుచే ఊపిరిపుచ్చుచున్నను, నోటిచే మాటలాడుచున్నను, పాయుగుహ్యములచే మలమూత్రములను విడుచుచున్నను, హస్తములచే గ్రహించుచున్నను, కూర్మమను వాయుభేదముచే కన్నులఁ దెఱచుచు మూయుచున్నను, ఈశ్రోత్రాదు లగు జ్ఞానేంద్రియములును, వాగాదు లగు కర్మేంద్రియములును ప్రాణములును తమతమవిషయములయందుఁ బ్రవర్తించు చున్నవి యని యనుసంధించుచున్నవాఁడై నే నేకర్మమునైనను జేయువాఁడనుగా నని తలఁపవలయును. అనగాఁ జ్ఞానమే స్వభావముగాఁ గలనాకు ఇట్టి పుణ్యపాపరూపమైన కర్తృత్వము ప్రాచీనకర్మమూలముగా వచ్చిన యింద్రియప్రాణములతోడి సంబంధమునలనఁ గలిగినదిగాని స్వరూపసిద్ధము కా దని తలంపవలయు నని యర్థము.

అవ. అకర్తృత్వానుసంధానమునకు ఫలము చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వా కరోతి యః ।
లిప్యతే న స పాపేన పద్మపత్రమి వామ్భసా॥ 10

టీ. యః=ఎవఁడు, కర్మాణి=శ్రోత్రాదీంద్రియవ్యాపారములను, బ్రహ్మణి=ప్రకృతిపరిణామవిశేషరూప మగు ఇంద్రియసమూహమందు,

---

యగు ఆత్మను అకర్తగాను అకర్తలగు ఇంద్రియములను కర్తలుగాను అనుసంధించుట భ్రాంతియేకదా అన్నందులకు 'జ్ఞానమే...తలఁపవలయును' అనఁబడినది. అనఁగా ఆత్మకు కర్తృత్వ మున్నదికాని యది యిట స్వరూపసిద్ధమైనది కాదు; కర్మోపాధికృత మైనయింద్రియాదులతోడి సంబంధమువలనఁ గలిగినది. కాన యింద్రియాదులే యావ్యాపారములకు కర్తలు గాఁదగునని భావము. మఱియు జ్ఞానమే స్వభావము గాఁ గలయాత్మ నికి ఇంద్రియాదిసంబంధము స్వేచ్ఛచేతఁ గలుగుచున్నది. బద్ధులకు అట్లు స్వేచ్ఛచేతఁ గాక కర్మమూలముననే అసంబంధము కలుగు నని తెలుపుటకై 'ప్రాచీనకర్మమూలముగా' ననఁబడినది.

ఆధాయ=ఉంచి, సఙ్గం=ఫలసంగమును, త్యక్త్వా=విడిచి, కరోతి = కర్మములను జేయుచున్నాఁడో, సః = వాఁడు. అమ్భసా = నీటిచేత. పద్మపత్రమివ=తామరపాకువలె, పాపేన=దేహాత్మభ్రమరూప మైన పాపముచేత, న లిప్యతే=అంటఁబడఁడు.

తా. * బ్రహ్మశబ్దముచే ఇచట ప్రకృతి చెప్పఁబడుచున్నది.

---

* 'ఫలము నుద్దేశించియే కర్మము చేయుచున్నను 'నైవకిఞ్చిత్కరోమి' అని భావన యున్నచో దోషము కలుగదు. కాన నిట్టిభావనతో ఫలోద్దేశపూర్వకముగా కర్మము చేయవచ్చునుగదా. మఱియు వాస్తవమునకు తనకే కర్తృత్వము గలదేని అది ఉపాధివలనఁ గలిగినదిగా అనుసంధించుటవలనఁ బ్రయోజన మేమి? అట్లు అనుసంధించినను ప్రకృతిసంసర్గమే దేహాత్మభ్రమ మందు ముంచివేయదా" యని శంకలు రాఁగా ఈశ్లోకమున పరిహారములు చెప్పఁబడుచున్నవి. 'నైవ కిఞ్చిత్కరోమి' అని భావన యున్నను 'సఙ్గం త్యక్త్వా' అని ఫలసంగముకూడ త్యజింపవలయు ననియు వాస్తవమునకు కర్తృత్వము ఉపాధికృత మైనదిగాన ;బ్రహ్మణ్యాధాయ కర్మాణి' అని దానిని ప్రకృతియందే సన్న్యసింపవలయు ననియు, ఇట్లు చేయఁగా 'లిప్యతే న సపాపేన' అని దేహాత్మభ్రమ మనెడిపాపమున మునుఁగుట కలుగ దనియు పరిహారములు తెలియునది. బ్రహ్మశబ్దమునకు 'తస్మాదేతద్బ్రహ్మ నామ రూప మన్నంచ జాయతే' (ముణ్డక-౦-౧-౧౦.) ఇత్యాదులందు ప్రకృతి అని యర్థమగుచున్నది. ఇందులకు 'మమయోని ర్మహద్బ్రహ్మ' అని గీతయందే యుదాహరణము చూపఁబడెను. బ్రహ్మ మనఁగ ప్రకృతి యగుఁగాక. ఇచట ఈయర్థమునకుఁ బ్రసక్తి యేమి? అని శంక రాఁగా 'ఇంద్రియములు...కాన' అనఁబడినది. అనఁగా పూర్వశ్లోకమున కర్మములకు ఇంద్రియాదులే కర్తలుగా ననుసంధించుట చెప్పఁబడెను ఇందు 'బ్రహ్మణ్యాధాయకర్మాణి' అని బ్రహ్మమే కర్తగా చెప్పఁబడెను. ఈ రెంటికి సామరస్యము కావలయునుగదా. కాఁబట్టి యింద్రియములకు కారణ మైన ప్రకృతియే బ్రహ్మశబ్దమున కర్థముగా గ్రహింపవలసినదయ్యె. మఱియు 'బృంహతీతిబ్రహ్మ' అని బృహత్వగుణమువలనను ప్రయోగబలమువలనను బ్రహ్మశబ్దము మూలప్రకృతి గావచ్చును. ప్రకృతి, మూలప్రకృతిరూపముననున్నపు డది పూర్వోక్తములైన 'పశ్యన్' 'శృణ్వన్' అను దర్శనశ్రవణాదులకు హేతువు గానేరదు. కాన ప్రకృతిని ఆరూపమందు ఆవ్యాపారములకర్తృత్వము గలదిగా అనుసంధించుట అశక్యము. అది యింద్రియరూపముననుండిననే ఆవ్యాపారముల కర్తృత్వమును దానియందు అనుసంధింపఁగూడును. కావున 'ఇంద్రియరూపముగా నెలకొనియున్న ప్రకృతియందు' అనఁబడెను. ఇట పాప మనఁగా నేమి? 'యోऽన్యథా సన్త

'మమ యోని ర్మహద్బ్రహ్మ' (౧౪-అధ్యా. 3 శ్లో) అని ప్రకృత్యర్థమున బ్రహ్మశబ్దమిందే చెప్పబడెడినిగదా. ఇంద్రియములు ప్రకృతి పరిణామవిశేషరూపములే కావున నింద్రియాకారముగా నెలకొని యున్న ప్రకృతియందు 'పశ్యన్ శృణ్వన్' ఇత్యాద్యుక్త ప్రకారమున కర్మముల నుంచి (అనఁగా చూచుట వినుట మొదలైనకర్మముల కర్తృత్వమును దానిదాని యింద్రియములయం దారోపించి) ఫల సంగమును విడిచి, 'నైవకించిత్కరోమి' (నే నేమియు చేయుటలేదు) అని అకర్తృత్వమును అనుసంధించుచు, ఎవ్వఁడు కర్మము లాచరించునో వాఁడు ఇంద్రియాద్యాకారముగాఁ బరిణమించిన ప్రకృతితోడి సంసర్గము గలిగి వర్తించుచున్నవాఁడైనను, *తామరాకు జలముతోడిసంసర్గము గలిగి వర్తించుచున్నను అది జలముచే నెట్లు తడుపఁ బడదో అట్లు, తానును ఆ ప్రకృతినే ఆత్మగాఁ దలఁచుట యనెడి బంధహేతువైనపాపముచే పంటఁబడఁడు.

మాత్మాన మన్యథా ప్రతిపద్యతే। కింతేన నకృతం పాపం చోరేణాత్మాపహారిణా' (భారత-ఆది-౭౪-౨౮) (యః) ఎవఁడు (అన్యథా సన్తం) దేహేంద్రియాదులకు విలక్షణుఁడై జ్ఞానానందాది స్వరూపుఁడైయున్న, (ఆత్మానం) జీవాత్మని, (అన్యథా) వేఱువిధముగా-'దేవోహమ్' 'మనుష్యోహమ్' ఇత్యాదిప్రకారముగా ననుట, (ప్రతిపద్యతే) అనుసంధించునో, (తేన) మూర్ఖుఁడైనయా. (ఆత్మాపహారిణా) తన్నపహరించునట్టి, (చోరేణ) దొంగచేత, (కిం పాపం నకృతం) ఏపాపము చేయఁబడలేదు- మహాపాతకాదులన్నియు వానిచేతనే చేయఁబడిన వగునని యర్థము. దీనింబట్టి ఆత్మను అన్యథా గ్రహించుటయే పాపముగా ప్రసిద్ధమై యున్నది. ఆత్మయొక్క అకర్తృత్వమును అనుసంధించెడి యీ ప్రకరణమున అట్టి యనుసంధానమునకు విరోధియైన దేహాత్మభ్రమ మనెడి పాపముయొక్క నివృత్తిఁ జెప్పుటయే యుచితము గాన నిట పాప మనఁగా 'ప్రకృతినే ఆత్మగాఁ దలఁచుట' యనఁబడినది.

* ఇట పద్మపత్ర జలదృష్టాంతము పంసర్గము లేకుండు మాత్రమును దెలుపుటకుఁ గాదు. పద్మపత్రమునకు నీటియందే జన్మము స్థితి మొదలైనవి కలిగినను ఆనీటిచే నగు తడియుట మొదలైనవి దాని కెట్లు కలుగవో అట్లే ఆత్మకు ప్రకృతివలననే భోగము స్థితి మొదలైనవి కలిగినను ఆప్రకృతిచే నగుదేహాత్మభ్రమాదులు దానికి కలుగ వని తెలుపుటకుఁ గూడ నని గ్రహించునది.

20 18 19

శ్లో॥ కాయేన మనసా బుద్ధ్యా కేవలై రిన్ద్రియై రపి।

17

యోగినః కర్మ కుర్వన్తి సఙ్గం త్యక్త్వాఽఽత్మశుద్ధయే॥ 11

టీ. యోగినః = కర్మయోగులు, ఆత్మశుద్ధయే = ఆత్మయొక్క ప్రాచీనకర్మబంధము నివర్తించుకొఱకు, సఙ్గం = ఫలసంగమును, త్యక్త్వా=విడిచి, కాయేన=శరీరముచేతను, మనసా=మనస్సుచేతను, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేతను-అధ్యవసాయముచేతననుట, *కేవలైః=అభినివేశములేని, ఇన్ద్రియైరపి=ఇంద్రియములచేతను, కర్మ = కర్మమును, కుర్వన్తి=చేయుచున్నారు.

తా. ఆత్మకుఁ గలిగిన ప్రాచీనకర్మబంధములు నశించి అది పరిశుద్ధమగుటకొఱకు కర్మయోగనిష్ఠులు స్వర్గాదిఫలసంగమును వదలి, శరీరముచేతను, మనస్సుచేతను, బుద్ధి (అధ్యవసాయము) చేతను, ఇంద్రియములచేతను, సాధ్యములగుకర్మములను ఆచరింతురు.

21

శ్లో॥ *యుక్తః కర్మఫలం త్యక్త్వా శాన్తి మాప్నోతి నైష్ఠికీమ్।

22

అయుక్తః కామకారేణ ఫలే సక్తో నిబధ్యతే॥ 12

* 'కేవలైః' అనుచో కేవలశబ్దము కాయము మనస్సు బుద్ధి అనునీ మూఁటితో విపరిణామముచే వేఱువేఱుగ నన్వయించినచో వట్టియింద్రియాదులు వానివానిపనులు చేయుచున్నవే కాని తా మేమియు చేయుటలే దని కర్తృత్వాభిమానము లేమిగాని, లేక, వానిపనులు తమవిగా గ్రహింపమిచే వానియెడల మమత్వబుద్ధి లేమిగాని తెలియుచున్నది. లేక, అది 'ఇంద్రియైః' అనుదానితో నన్వయించెనేని, కాయశబ్దముచే కర్మేంద్రియవర్గమును 'కేవలై రిన్ద్రియైః' అని జ్ఞానేంద్రియములను గ్రహించుకొనునది. జ్ఞానేంద్రియములు కేవలములైనవియనఁగా మాటాడుట పుచ్చుకొనుట మొదలైన యితరకర్మములు లేనివై తమతమ కర్మములుమాత్రమే కలవి అనిభావము. దీనిచే 'ధర్మ స్మృతో వా దృష్టో వా కథితో వా కృతోఽపి వా। అనుమోదితో వా రాజేన్ద్ర పునాతి పురుషం సదా' (భారత. అశ్వమేధికపర్వ. ౯౪-౨౯) ఇత్యాదులు సూచితము లగుచున్నవి.

* ఇందు కర్మ మొకటియే ఫలసంగముచే బంధహేతువును ఫలసంగము లేమిచే మోక్షహేతువును అగు నని చెప్పఁబడుటను తెలియునది.

టీ. యుక్తః = ఆత్మవ్యతిరిక్తములైన ఫలములందు చిత్త చాపల్యము లేక ఆత్మయందు ప్రావణ్యము కలవాఁడు, కర్మఫలం = కర్మమందు ఫలాపేక్షను, త్యక్త్వా = విడిచి, నైష్ఠికీం = స్థిర మైన, శాన్తిం = ఆత్మానుభవరూప మైన యూఁటను, ఆప్నోతి = పొందు చున్నాఁడు. అయుక్తః = ఆత్మావలోకనమం దాసక్తి లేనివాఁడు, కామకారేణ=కామప్రేరణచేత, ఫలే=కర్మఫలమందు, సక్తః = ఆస క్తుఁడై, నిబధ్యతే = బద్ధుఁ డగుచున్నాఁడు- నిత్యసంసారి యగు చున్నాఁడు.

తా. ఆత్మతప్ప తక్కినఫలములందు చపలుఁడు కానందున ఆత్మయందే ప్రావణ్యము గలవాఁడు కర్మముయొక్క ఫలమును వదలి, కేవలము ఆత్మపరిశుద్ధికొఱకు కర్మస్వరూపమును మాత్రము విడువక అనుష్ఠించి, స్థిర మై ఆత్మానుభవరూప మైననెమ్మదిని పొందుచున్నాఁడు. ఆత్మేతరము లగుఫలములందు చపలుఁ డగు వాఁడు ఆత్మదర్శనవిముఖుఁ డై కామప్రేరణమున ఫలమునందు సంగము కలిగి కర్మములను జేయుచు నిత్యమును కర్మబద్ధుఁ డై నిత్యసంసారి యగుచున్నాఁడు. (కావున ఫలసంగమును వదలినవాఁడై ఇంద్రియాకారముగా పరిణమించినప్రకృతియందు కర్మములను సన్న్యసించి ఆత్మయొక్కబంధము వదలుకొఱకె కర్మములను జేయవలయును గాని స్వర్గాదిఫలములకొఱకుఁ గాదని భావము.)

అవ. ఇఁక దేహాకారముగా పరిణమించిన ప్రకృతియందు కర్తృత్వమును సన్న్యసించుటను జెప్పుచున్నాఁడు. (ఇంతవఱకు ఇంద్రియములందును ప్రాణములయందును కర్తృత్వ సన్న్యాసమును జెప్పి యిప్పు డారెంటికి నాశ్రయ మైనశరీరమునందే కర్తృత్వమును సన్న్యసించుటను జెప్పుచున్నాఁడనుట.)

శ్లో॥ సర్వకర్మాణి మనసా సన్న్యస్యాస్తే సుఖం వశీ।
నవద్వారే పురే దేహీ నైవ కుర్వన్న కారయన్॥ 13

టీ. దేహీ = దేహధారి యైనవాఁడు, మనసా = మనస్సుచేత, సర్వకర్మాణి=తనసమస్తకర్మములును, నవద్వారే = తొమ్మిదిద్వారములు గల, పురే = పట్టణమందు-నవరంధ్రములు గలదేహమునందనుట, సన్న్యస్య = సన్న్యసించి-వదలి, వశీ = స్వతంత్రుఁడై, నకుర్వన్ = ఏప్రయత్నమును చేయకున్నఁవాఁడును, నకారయన్ ఏవ = ఆదేహముచేత దేనిని చేయింపకున్నవాఁడును నై, సుఖం = సుఖముగా, ఆస్తే=కూర్చుండును.

తా. దేహియైనవాఁడు కర్మములవిషయమున తనకుఁగల యీకర్తృత్వము ప్రాచీనకర్మమూలమున వచ్చిన దేహసంబంధముచేఁ గలిగినదే కాని స్వరూపముచేఁ గలిగినది కాదు అనెడి వివేకముతోఁ గూడిన మనస్సుతో తాను చేయునట్టి సమస్తకర్మములను తొమ్మిది ద్వారములపట్టణ మగు శరీరమునందు సన్న్యసించి, (అభిమానాదులకు వశము గాక తన పరిశుద్ధస్వరూపముచేత) స్వతంత్రుఁడై తాను * దేహమును అధిష్ఠించుటవలన చేయఁగలుగునట్టి ప్రయత్నమును చేయకయు, ఆదేహముచేత దేనిని చేయింపకయు నున్నవాఁడై (స్వకర్తృత్వాభిమానమువలనఁ గలుగునట్టి క్లేశాదులు లేక) సుఖముగా నుండును.

---

* ఆత్మ దేహప్రయత్నమునకు ఆశ్రయమగుటయు దేహస్పందనాదులకు హేతువగుటయు స్వరూపసిద్ధములు కాక ఉపాధికృతములే యగును. ఇట్లు స్వరూపసిద్ధముగా ప్రయత్నాశ్రయుఁడు కామిచే 'నకుర్వన్' అనియు, అట్లే స్పందనాది హేతువు కామిచే 'నైనకారయన్' అనియు చెప్పఁబడినది.

దేహమును దేహ మని చెప్పక 'నవద్వారపుర' మనుట యది ఆత్మవలె నిరవయవమును నిశ్ఛిద్రమును అణువును నియంతయు మొదలగునవి కాక, సావయవమును సచ్ఛిద్రమును పృథువును నియంతవ్యమును మొదలగునవి యగునని దేహాత్మల వివేకమును దెలుపుకొఱకని తెలియునది. పురమువలె శరీరమును, పురజనులవలె ఇంద్రియములను, సార్వభౌమునివలె పరమాత్మను, భృత్యునివలె స్వాత్మను చూచువానికిఁగదా స్పష్టతగలుగును. దేహమునే ఆత్మగా భ్రమించినచో తాను దేహమందుండుటను తెలియక పురము మొదలైనవానియం దుండునట్లు తలఁచుచున్నాఁడు. ఆభ్రమము నివర్తించెనేని దేహమునే పురముగా తలఁచు నని భావము

అవ. ఇంద్రియాద్యుపాధులవలన ఆత్మకుఁ గలుగురూపమును ఆయుపాధులందే సన్న్యసించుట చెప్పఁబడినది. ఇప్పుడు శుద్ధాత్మ యొక్క స్వాభావికమైనరూపమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న కర్తృత్వం న కర్మాణి లోకస్య సృజతి ప్రభుః ।
న కర్మఫలసంయోగం స్వభావ స్తు ప్రవర్తతే॥ 14

టీ. ప్రభుః = స్వాభావిక మైన స్వరూపముతో నుండెడి ఆత్మ, లోకస్య=ప్రకృతితోఁ జేరియున్న ఈలోకమునకు, కర్తృత్వం= దేవాదులకుఁ గల ఆయా కర్తృత్వమునుగాని, కర్మాణి= దేవాదులకుఁగల ఆయా కర్మములనుగాని, కర్మఫలసంయోగం=ఆయా కర్మములవలనఁ గలిగెడి దేవాదిఫలానుభవమునుగాని, న సృజతి = కలుగఁజేయఁడు, స్వభావస్తు=ప్రకృతివాసనయే. ప్రవర్తతే=ప్రవృత్తిని గలుగఁజేయుచున్నది.

తా. కర్మపరతంత్రుఁడు గాక స్వాభావిక మగుస్వరూపముతో నుండెడి ఆత్మ, దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదిరూపముగా ప్రకృతిసంసర్గము గలిగి వర్తించెడి యీలోకమునకు, ఇందలి దేవమనుష్యాదులకుఁ గల ఆయా కర్తృత్వమునుగాని, ఆ దేవాదులకుఁ గల ఆయా కర్మములనుగాని, ఆయాకర్మములవలనఁ గలిగెడి దేవాదిఫలసంబంధములనుగాని కలుగఁజేయుట లేదు. అయిన నెవఁడు కలుగఁ జేయును ? అన్నచో, ప్రకృతివాసనయే ఈ కర్తృత్వాదికము నంతయు కలిగించుచున్నది. *అనాదికాలప్రవృత్త మగునట్టి పూర్వ

* చేతనుఁ డగు ఆత్మకు కర్తృత్వాదులు లేనియెడల అచేతనమై చేతనము యొక్క గుణమాత్ర మగువాసనకు కర్తృత్వాదులు గలుగు నని తెలియు టెట్లు? స్వతశ్శుద్ధుఁ డైనయాత్మకు కర్తృత్వము లేదేని (అనగా కర్మమునకు తాను కర్త గాఁడేని) అట్టివానికి వాసనయు ఎక్కడనుండి వచ్చినది? ఎక్కడనుండియు రాని యెడల నప్పుడు వాసనయే వానికి స్వభావసిద్ధమైన దగునుగాన ఆవాసనచేఁ గలుగు కర్తృత్వాదులుకూడ స్వభావసిద్ధము లగును. అది యొకానొక హేతువువలనఁ గలిగినదేని, అప్పుడా హేతువుకూడ స్వభావసిద్ధ మగునేని దానివలనఁ గలుగువాస

పూర్వకర్మమువలన ఆత్మకు దేవాద్యాకార మైన ప్రకృతితోడి సంసర్గము కలుగుచున్నది. (అగ్నిసంసర్గమువలన కాలినయినుపగుండు అగ్నిగాఁ దలఁపఁబడునట్లు) ప్రకృతిసంసర్గమువలన ఆత్మయు ప్రకృతి గానే గ్రహింపఁబడుచున్నది. అనఁగా ప్రకృతిపరిణామము లగు దేవాదిదేహములే ఆత్మయనెడి భ్రమము కలుగుచున్నది. ఇట్లు దేహాకార మైనప్రకృతియే ఆత్మ యనెడి అభిమానమును కలుగుచుండఁగా దానివలనఁ బుట్టు *వాసనచేత ప్రకృతికార్యము లయిన

నాదులును స్వభావసిద్ధములే యగునని మునుపటిదోషము కలుగుచున్నది. ఆ హేతువు ఉపాధిచేఁ గలిగినదేని, కర్తృత్వములేని (అనఁగా కర్తగాని) ఆత్మకు అది వచ్చుట యెక్కడనుండి? వాసనచేతనే ఆ వాసన వచ్చుచున్న దన్నయెడల అన్యోన్యాశ్రయణము కలుగును. ఏదో వేఱొక దానివలనఁ గలుగునన్నయెడల ఆ వేఱొకటి యెట్లు వచ్చెనని అనవస్థ కలుగును కనుక ఇన్నిటికిని పరిహారముగా 'అనాది కాల ప్రవృత్తము కావని భావము' అనఁబడినది. అనఁగా కర్మమునకు మొదలిది యని చెప్పనలవిగాదు. అది అనాదికాలమునుండి వచ్చుచున్నది. ముందుముందు చేయఁబడిన కర్మములవలన వెనుకవెనుక విడువక దేవాద్యాకారముతో ప్రకృతి సంబంధించుచు వచ్చుచున్నది. ఆ సంబంధమువలన ఆదేవాద్యాకారములే ఆత్మ యను భ్రమము కలుగుచు వచ్చుచున్నది. ఆభ్రమమువలన వాసనయు ఆవాసనవలన ఈ కర్తృత్వాదులును గలుగుచున్నవి. ఈ కర్తృత్వాదులవలన కర్మములును వానివలన దేవాద్యాకారప్రకృతిసంసర్గాదులును మరలఁ గలుగుచున్నవి. ఇట్లు బీజాంకుర న్యాయమున (అనఁగా విత్తునుండి మొలకయు మరల మొలకనుండి యావిత్తును వరుసగాఁ గలుగుచు వచ్చుచున్నట్లుగా) ఇవి వచ్చుచుండుటచే అన్యోన్యాశ్రయాది దోషములు గలుగవు. ఇందు వాసన స్వభావసిద్ధముగాక ప్రకృతిసంసర్గము దాని వలనఁ గలిగిన దేహాత్మాభిమానము అనెడి హేతువులచేతఁ గలిగినదనియు, ఆహేతువులును స్వభావసిద్ధములు గాక కర్మోపాధిచేఁ గలిగినవనియు, ఈ యుపాయము అనాదికాలమునుండియు ప్రవర్తించుచుండుటచే కర్తృత్వములేని యాత్మకు ఎట్లు గలిగినదో చెప్ప నలవి గాదనియు ఆశయము లూహించునది.

* వాసన యనఁగా సంస్కారము-అనుభూతార్థస్మరణము-అనఁగా ఇంతకు పూర్వమందో లేక పూర్వజన్మమందో చేయుచుఁగాని అనుభవించుచుఁగాని వచ్చినట్టి విషయమునుగుఱించి యిప్పుడు మనకు తెలియకయే తనంతనె కలుగునట్టిస్మృతిగాని, అట్టి స్మృతిమూలమున వానియందు మనకు తెలియక తనంతనె కలుగు అనురక్తి, అభిలాష, శక్తి, వానినిసంబంధించినవాడుక మొదలైనవిగాని వాసన యనఁబడును.

యిట్టి కర్తృత్వాదులు అన్నియును ఆత్మవిగా తోఁచుచున్నవి గాని ఆకర్తృత్వాదులు ఆత్మకు స్వరూపసిద్ధముగా కావని భావము.

24

శ్లో॥ † నాదత్తే కస్యచి త్పాపం న చైవ సుకృతం విభుః।
అజ్ఞానే నాఽవృతం జ్ఞానం తేన ముహ్యన్తి జన్తవః॥ 15

టీ. విభుః = ఆయాసమస్తదేహములయందు ప్రవేశించుటకు యోగ్యతగల ఆత్మ, కస్యచిత్=ఎవ్వని దైనను, పాపం = పాపమును, నాదత్తే=పోఁగొట్టఁడు, సుకృతం చ=పుణ్యమునుగూడ, నాదత్త ఏవ=పోఁగొట్టఁడు, అజ్ఞానేన=జ్ఞానవిరోధి యగు పూర్వాపూర్వకర్మము చేత, జ్ఞానమ్=జ్ఞానము, ఆవృతం = కప్పఁబడినది, తేన = దాని చేత, జన్తవః=ప్రాణులు, ముహ్యన్తి=మోహముఁ జెందుచున్నారు.

తా. ఆత్మ తనకు సంబంధించినవాఁడగు నెవనియొక్క దుఃఖమునుగాని పోఁగొట్టఁడు; తనకు ప్రతికూలుఁడగు నెవనియొక్క సుఖమునుగాని పోఁగొట్టఁడు. వాఁడు ఒక్కచోటనె ఉండువాఁడుగాఁడు.

---

† ఇందు మొదటి సగము ఆత్మయొక్క అకర్తృత్వాదికమునకును, రెండవ సగము వాసనయొక్క కర్తృత్వాదికమునకును వివరణములని తెలియునది. ఒకరి పాపమును సుకృతమును పుచ్చుకొనుప్రసక్తియే లేదుగాన పాపమనఁగా తత్కార్య మయిన దుఃఖముగాను సుకృతమనఁగా తత్కార్యమయిన సుఖముగాను అర్థములు చేయఁబడెను. అందును పరులసుఖదుఃఖములంగూడ 'ఆదత్తే' అని పుచ్చుకొనుట యశక్యముగాన 'ఆదత్తే' యనుటకు పోఁగొట్టుకొనుటయని యర్థము చెప్పఁబడినది. మఱియు ఆత్మ అణువుగా శ్రుత్యాది సిద్ధమగుటచే 'విభుః' అనుటకు సర్వవ్యాప్తుఁడని యర్థము తగదు. ఆయా కర్మముల కనుగుణముగా సమస్తదేహములను జొచ్చుటకు యోగ్యుఁడనిమాత్రమే యర్థము గ్రాహ్యము. ఏ ప్రదేశమును అనఁగా ఏదేహము గాని వానికి నియతము గాదని భావము. కావుననే నడుమఁగలుగు మిత్రులందును అమిత్రులందును జూపెడిసంబంధిత్వమును ప్రతికూలత్వమును నడుమఁ గలుగు దేహము లతోఁ జేరినవే కాని ఆత్మతోఁగాదని సిద్ధించుచున్నది. దీనివలన మిత్రులదుఃఖము పోఁగొట్టుటయు, శత్రుల సుఖము చెఱుపుటయు ఆత్మకు ఉపాధికృత్యము లే కాని స్వరూపసిద్ధములు గా వనియుఁ దెలియుచున్నది.

దేవాదిదేహములు వానిదేయగుచోటు గాదు. ఆయాకర్మములకుఁ
దగినట్లు సమస్తదేహములందును ప్రవేశించునట్టియోగ్యత గలవాఁ
డగుటవలన సర్వవ్యాపకుఁడై యుండును. కావుననే వాఁడు ఒక్క
రికిని అనుకూలుఁడు కాఁడు; ప్రతికూలుఁడు గాఁడు. ఈసంబంధిత్వ
ప్రతికూలత్వాదు లన్నియును వాసనచే కల్పింపఁబడినవిగాని ఆత్మకు
23
లేవు. ఇట్టి స్వభావము గల ఆత్మకు ఈవిపరీతవాసన కలుగుటకు
కారణ మేమనఁగా-జ్ఞానవిరోధి యగు పూర్వాపూర్వకర్మములు,
ఆత్మను తమఫలములను అనుభవించుటకుఁ దగినవానినిగాఁ జేయుట
కొఱకు వీనియొక్క జ్ఞానమును * సంకోచింపజేయుచున్నవి. జ్ఞానా
వరణరూప మైన ఆకర్మముచేత ఆత్మలు దేవాదిదేహములతోఁ
గూడి జంతువు లగుటయే కాక ఆయాదేహాదులయందు † ఆత్మాభి
మానరూపమైన మోహమునుగూడఁ జెందుచున్నవి. దానివలన
అటువంటి ఆత్మాభిమానవాసనయు దానికిఁ దగిన కర్మవాసనయు
గలుగుచున్నవి. ఈద్వివిధమైన వాసనవలన విపరీతమగు ఆత్మాభి
మానమును కర్మముల నారంభించుటయు పొసగుచున్నవి.

అవ. 'సర్వం జ్ఞానప్లవేనైవ వృజినం సన్తరిష్యసి' 'జ్ఞానాగ్ని
స్సర్వకర్మాణి భస్మసాత్కురుతే తథా' 'నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర
మిహ విద్యతే, అని పూర్వము చెప్పినజ్ఞానమును తిరిగి చెప్పుటకుఁ
§ దగినసందర్భము రాఁగా ప్రస్తావమునకుఁ దెచ్చుచున్నాఁడు.

---

* జ్ఞానము వికాసము నొందియున్నప్పుడు కర్మఫలము లైనసుఖదుఃఖములే
తోపవు గనుక వానిని అనుభవించుటకు వలనుపడదు. కావుననే యాజ్ఞానమును
కర్మములు సంకోచింపఁజేయుచున్నవని యెఱుంగునది.

† అభిమానము అనఁగా అజ్ఞానము-తప్పు అయినట్టి జ్ఞానము-తప్పుగాఁ దలం
చుట. ఆత్మాభిమాన మనఁగా ఆత్మ కానిదానిని ఆత్మ యని తప్పుగా భావించుట.

§ ఇంతవఱకును తృతీయాధ్యాయప్రోక్తమైన అకర్తృత్వానుసంధానముయొక్క
ప్రకారవిశేషములు చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు చతుర్థాధ్యాయప్రోక్తమైన జ్ఞానస్వరూ
పమును జెప్పుటకు సమయ మని తెలియఁదగును.

శ్లో॥ జ్ఞానేనతు తదజ్ఞానం యేషాం నాశిత మాత్మనామ్।
తేషా మాదిత్యవద్ జ్ఞానం ప్రకాశయతి తత్పరమ్॥ 16

టీ. యేషాం ఆత్మనాం = ఏయాత్మలయొక్క, జ్ఞానేన = ఆత్మయాథాత్మ్యవిషయ మైన జ్ఞానముచేత, తత్ అజ్ఞానం=జ్ఞానమును ఆవరించునట్టి యా అజ్ఞానము, నాశితం = నశింపఁజేయఁబడినదో, తేషాం=ఆయాత్మలయొక్క, పరం=ఉత్కృష్టమైన-అసంకుచితమైన, తత్ =ఆ-స్వాభావికమగు, జ్ఞానం=జ్ఞానమును, ఆదిత్యవత్ =సూర్యునివలె-సూర్యప్రభవలె ననుట, (సర్వం=సమస్తమును), ప్రకాశయతి=ప్రత్యక్ష మగునట్లు చేయును.

తా. ఇట్లు ఆత్మలన్నియును వర్తింపఁగా, వానిలో ఏయాత్మలకు పూర్వోక్తలక్షణ మైనదియు ఆత్మస్వరూపోపదేశమువలన జనించినదియు ప్రతిదిన మభ్యాసముచేయుటయొక్క అతిశయమున మిక్కిలి పవిత్ర మైనదియు నైన ఆత్మవిషయ మగు జ్ఞానముచేత, జ్ఞానావరణ మైనదియు అనాదికాలప్రవృత్త మగు అనంతకర్మసంచయరూప మైనదియు నగు అజ్ఞానము నాశము చేయఁబడిన దగునో, అట్టి యాత్మలయొక్క స్వాభావిక మై అపరిమిత మై సంకోచము లేనట్టి దైన జ్ఞానము వారికి సూర్యుని (ప్రభ) వలె సమస్తమును యథావస్థితముగా (ఉన్నది ఉన్నట్లు) ప్రకాశింపఁజేయుచున్నది. * ఇచట 'తేషామ్'

---

* మొట్టమొదట ద్వితీయాధ్యాయమున 'నత్వేవాహం' అనుశ్లోకమునందు ఆత్మలకు బహుత్వము చెప్పఁబడినది. అది తత్త్వోపదేశసమయ మగుటచే నప్పుడు యథార్థమునే చెప్పవలయును గాన నాసందర్భమున వేఱువేఱుగ చెప్పిన 'అహం' (నేను) 'త్వం' (నీవు) 'ఇమే' (వీరు) 'వయం' (మనము) అనువారెల్ల వేఱువేఱు అగుట సత్యమై ఆత్మలుం పెక్కులగుటను నిరూపించుచున్నది. అందుఁ జెప్పఁబడిన బహుత్వమే చతుర్థాధ్యాయమున 'బహవో జ్ఞానతపసా పూతా మద్భావ మాగతాః' అనుశ్లోకమునందును ప్రతిపాదింపఁబడినది. బ్రహ్మసారూప్యమును పొందిన ఆత్మలకు ఉపాధివలనఁ గాని బహుత్వము కలుగదుగదా. కాఁబట్టి 'బహవః' అనుట వలన వాని బహుత్వము సత్యమేయగును. ఈబహుత్వమునే యీశ్లోకముకూడ

అని బహువచనముచేత అజ్ఞానము నశించిన ఆత్మలు పెక్కు లని చెప్పఁబడినది. దీనివలన 'న త్వేవాహం జాతు నాసమ్' అని ఆరంభమున ఆత్మస్వరూపములు పెక్కులని తెలిసియున్న విషయమే యిచట మఱింత స్పష్టముగా చెప్పఁబడినదయ్యెను. (కనుక అజ్ఞానముచే బహుత్వ మని చెప్పరాదు.) అజ్ఞానము నశించిన ఆత్మలకు ఉపాధి లేశముకూడఁ గలుగదు. కావున నిచట ఆత్మలకు చెప్పఁబడిన బహుత్వము ఉపాధిచేతఁ గలిగినది గానేరదు (కాన ఉపాధిచేతను బహుత్వము చెప్పుటకు లేదు.) 'తేషా మాదిత్యవద్ జ్ఞానమ్' అనుచో 'తేషామ్' అను జ్ఞాతలకు 'జ్ఞానమ్' అని జ్ఞానము వ్యతిరిక్తముగా నిర్దే

శింపఁ బడుటవలన అది ఆత్మలకు స్వరూపానుబంధి యగు ధర్మముగా

25

నుండుట చెప్పఁబడిన దయ్యెను. ఆదిత్యదృష్టాంతమువలన ప్రభకును ప్రభ గలదానికిని ఎట్లో అట్లే జ్ఞాతకును (అనఁగా ఆత్మకును) జ్ఞానమునకును సంబంధ మని గ్రహింపవలయును. * కావుననే జ్ఞానమునకు సంసారదశయందు కర్మముచేత సంకోచమును మోక్షదశయందు వికాసమును దెలియుచున్నది.

మఱింత స్పష్టముగాఁ దెలుపుచున్నది. ఎట్లన, అజ్ఞానము నశించిన ఆత్మలకు 'తేషాం' అని బహుత్వము చెప్పబడినది. అజ్ఞానము నశించిన ఆత్మలకు ఉపాధివలన వానికి బహుత్వము కలుగదు. కావున బహుత్వము స్వరూపసిద్ధమే యని తెలుపఁబడినదయ్యెనని భావము. 'తేషాం' జ్ఞానమ్ అనుచో 'తేషాం' సంబంధషష్ఠిగాను 'జ్ఞానమ్' ప్రథమగాను ఉన్నది. ఇట్లు జ్ఞానము 'తేషాం' అనుదానికి వ్యతిరేకముగా (వానికంటె వేఱుగా) నిర్దేశింపబడినదిగాన జ్ఞానము 'తేషాం' అని నిర్దేశింపఁబడిన ఆత్మస్వరూపములు గాక వానికి వేఱై వానిని సంబంధించిన ధర్మముమాత్ర మగుట సంబంధషష్ఠిచే తెలియుచున్నది.

* 'కావుననే' యనఁగా 'ప్రభవంటిది కావుననే' యని యర్థము. అనఁగా ప్రభకు ఏదైన నొకటి కప్పినచో సంకోచము అది నివర్తించినచో వికాసమును కలుగును. జ్ఞానము ప్రభవంటిది గావుననే అట్టి సంకోచవికాసముల నొందుచున్నదని భావము.

అవ. శుద్ధాత్మస్వరూపము నుపాసించువారికిఁ గలుగుఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తద్బుద్ధయ స్తదాత్మాన స్తన్నిష్ఠా స్తత్పరాయణాః ।
గచ్ఛన్త్యపునరావృత్తిం జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః॥ 17

టీ. తద్బుద్ధయః=అట్టి ఆత్మదర్శనమునందె అధ్యవసాయము గలవారును, తదాత్మానః = ఆయాత్మవిషయమైన మనస్సు గలవారును, తన్నిష్ఠాః=ఆయాత్మజానమును అభ్యసించుటయందే నిరతులైనవారును, తత్పరాయణాః=ఆయాత్మయే పరమప్రయోజనమని తలఁచువారును, జ్ఞాననిర్ధూతకల్మషాః=జ్ఞానాభ్యాసముచేత పోఁగొట్టఁబడిన పాపములు గలవారును, అపునరావృత్తిం=పునర్జన్మరహితమైన యవస్థను బొంది స్వస్వరూపముతో నుండు ఆత్మను, గచ్ఛన్తి = పొందుచున్నారు.

తా. అటువంటి శుద్ధాత్మదర్శనరూపమైనజ్ఞానమునందె అధ్యవసాయము గలవారును, ఆత్మవిషయమునందె మనసుగలవారును, ఆత్మజానాభ్యాసమునం దాసక్తి గలవారును, ఆత్మనే పరమప్రయోజనముగాఁ దలఁచువారును, ఇట్లభ్యసింపఁబడినజ్ఞానముచేత సమస్త ప్రాచీనపాపములను నశింపఁజేసి, పునర్జన్మము లేనిదై స్వస్వరూపముతో నుండు ఆత్మను (ఆత్మసాక్షాత్కారమును) బొందుదురు. *ఏయవస్థ గల యాత్మకు పునరావృత్తి గలుగదో ఆయాత్మ అపునరావృత్తి యైనది. కనుక 'గచ్ఛన్తి అపునరావృత్తిమ్' అనఁగా 'స్వరూపముతో అవస్థితమైన ఆత్మను బొందుదు' రని యర్థము.

---

* ఇందు ఆత్మస్వరూపము అనెడి మేడకు ఎక్కు సోపాన మగు జ్ఞానముయొక్క మెట్లను జెప్పుచున్నాఁడు. ప్రాప్య మైనది ఆత్మస్వరూపము కడపటిమెట్టు. దానికి మునుముందటిమెట్టు దానిప్రాప్తికి విరోధు లగుసమస్త పూర్వపాపములు నశించుట యనుమెట్టు లభింపఁగా పిదప ఆత్మప్రాప్తియే పొందదగినమెట్టు గాన 'అపునరావృత్తి' యనుటకు 'శుద్ధాత్మస్వరూపప్రాప్తి'గా అర్థము సేయఁబడియెను.

అవ. ఈయాత్మసాక్షాత్కార మెట్టి దనఁగా,

27
శ్లో॥ విద్యావినయసమ్పన్నే బ్రాహ్మణే గవి హస్తిని।
శునిచైవ శ్వపాకేచ పణ్డితా స్సమదర్శినః॥ 18

టీ. పణ్డితాః=ఆత్మజ్ఞానము గలవారు, విద్యావినయసమ్పన్నే=విద్యావినయములు గలవానియందును, బ్రాహ్మణే=కేవల బ్రాహ్మణునియందును, గవి=గోవునందును, హస్తిని=ఏనుఁగునందును. శుని చ=కుక్కయందును, శ్వపాకే చైవ=కుక్కను వండి తినుచండాలుని యందును, సమదర్శినః=సమముగా దర్శించువారు (అగుదురు.)

తా. ఆత్మస్వరూపయాథాత్మ్యము నెఱిఁగినవారు, విద్యావినయములు గలవానియందును, కేవలబ్రాహ్మణునియందును, గోవునందును, ఏనుఁగునందును, శునకమునందును, శునకమాంసమును భక్షించు చండాలునియందును ఇట్లు ప్రకృష్ట నికృష్టము లగుసమస్తశరీరములయందు నుండు ఆత్మలన్నియు జ్ఞానైకస్వరూపము లగుటనుబట్టి అంత
26
టను వానిని సమానముగా (అనఁగా ఏకాకారము లైనవానినిగాఁ) జూతురు. దృశ్యములగు బ్రాహ్మణ గో గజాది * విషమాకారములు ప్రకృతివియె కాని ఆత్మవికావు. ఆత్మయె సర్వత్ర జ్ఞానైకాకారమున సముఁడని కనుఁగొందు రని యర్థము.

---

* ఇట్టియాత్మసాక్షాత్కారమే చతుర్థాధ్యాయమున 'యేన భూతా న్యశేషేణ ద్రక్ష్య స్యాత్మ న్యథో మయి' అని చెప్పఁబడినది. ఇట 'సమదర్శినః' అనుచో సమత్వమును అనుసంధించువారని చెప్పఁబడినదికదా. ఈసమత్వమువలన ఆత్మలకు శరీరగత మైన విషమత్వముగాని, శరీరవిశిష్టములై యుండుటచేఁ గలుగు జ్ఞానసంకోచాదులందలి విషమత్వముగాని, లేదని నిషేధింపఁబడలేదు. ఆత్మలకు శరీరగతమైన విషమత్వము కలదనియే ప్రతిపాదింపఁబడుచున్నది. జ్ఞానసంకోచాది విషమత్వము ఉపాధిమూలమునఁ గలదనియే చెప్పబడుచున్నది. కాన సమత్వ మనఁగా ఇచట ఆత్మలయొక్క స్వాభావికస్వరూపమందలి సామ్య మనియే గ్రహింపవలయును. కావుననే 'విషమాకారములు....రని యర్థము' అనఁబడినది.

అవ. సామ్యదర్శనముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ † ఇహైవ తైర్జిత స్సర్గో యేషాం సామ్యే స్థితం మనః ।
29
నిర్దోషం హి సమం బ్రహ్మ తస్మాద్బ్రహ్మణి తే స్థితాః॥ 19

టీ. యేషాం=ఎవరియొక్క, మనః=మనస్సు, సామ్యే=(ఆత్మలన్నియును జ్ఞానైకస్వరూపములనెడు సమత్వమందు), స్థితం=స్థిరముగా నున్నదో, తైః=వారిచేత, ఇహైవ=ఈ సాధనానుష్ఠానదశయందే, సర్గః=సంసారము, జితః=జయింపఁబడినది, నిర్దోషం-ప్రకృతిసంసర్గమనెడి దోషము లేకుండునది (కాఁబట్టి), సమంహి=సమముగా నుండెడి యాత్మవస్తువేకదా, బ్రహ్మ=బ్రహ్మము, తస్మాత్=

---

† ఇప్పటిసమదర్శిత్వము కాలాంతరమునందుఁ గలుగుఫలమునకు సాధనమగుటయేకాక యిప్పటికే ముక్తితో సాటియైన దుఃఖనివృత్తి గలిగించుచున్న దని యీశ్లోకమున సమదర్శిత్వమును ప్రశంసించుటమ తెలియునది.) మఱియు ఆత్మసామ్యమునందలి స్థితి సంసారజయమును గలిగించు నని కదా యున్నది. సంసారజయమునకు ఆత్మయందలి స్థితియే హేతువగునుగాని ఆత్మసామ్యమందలిస్థితి హేతువగునా? యని శంకరాఁగా 'నిర్దోషం...స్థితాః' అనఁబడినది. అనఁగా ప్రకృతిసంసర్గము వీడి సమమైయుండు ఆత్మవస్తువే బ్రహ్మము; కనుక ఆత్మసామ్యమందలిస్థితి బ్రహ్మమందలిస్థితియే యగును. బ్రహ్మమందలిస్థితియే సంసారజయము. కనుక ఆత్మసామ్యమందలిస్థితి సంసారజయమునకు హేతువగు నని యర్థము. ఇట భావమేమనఁగా మొదట బ్రహ్మశబ్దము పరబ్రహ్మసామ్యమునుబట్టి శుద్ధాత్మపర మని తెలియునది. ప్రకృతిసంబంధము గలిగియున్నపుడే ఆత్మలు విషమములుగా కనఁబడును గాని ప్రకృతిబంధము వీడగా అవియన్నియు సమములై యుండును. కనుక సమమైనయాత్మయనఁగా ప్రకృతిబంధము వీడిన శుద్ధాత్మయేయగును. శుద్ధాత్మయే బ్రహ్మముతోడి సామ్యమునుబట్టి బ్రహ్మమనఁబడుచున్నది. ఆత్మయొక్క సమత్వమందు ఉండుటయనఁగా సమమైనయాత్మయందు (అనఁగా శుద్ధాత్మయందు-అనగా బ్రహ్మమందు) ఉండుటలో యగును. శుద్ధాత్మయందు నెలకొనుటయె సంసారమును జయించుట. ఇదియే ముక్తి. కనుక ఆత్మసామ్యమందు ఉండుట ముక్తిని బొందుటతో సాటియే యగు నని భావము.

దానివలన, తే=ఆత్మసామ్యమునందు మనసు గలవారు, బ్రహ్మణి = శుద్ధాత్మస్వరూపమునందు, స్థితాః=ఉన్నవారే.

28

తా. ఎవరికి, జ్ఞానైకస్వరూపములగుటచేత ఆత్మలన్నియు సమ మనుభావమునందు మనస్సు స్థిరముగా నుండునో, వారు, ఈసాధనాను ష్ఠానదశయందె సంసారమును జయించినవారగుదురు. ప్రకృతిసంబంధ మనునట్టిదోషము లేకపోవుటచే సమముగా నుండెడి ఆత్మవస్తువే కదా బ్రహ్మము. కాఁబట్టి యుక్తరీతిని ఆత్మసామ్యమునం దుండు వారు బ్రహ్మమునందు (అనఁగా ఆత్మస్వరూపమునందు) ఉన్నవారే. అనఁగా, శుద్ధాత్మస్వరూపమునం దుండుటయే సంసారమును జయిం చుట యగును గదా. ఆత్మలయందు జ్ఞానైకాకారత్వమునుబట్టి సామ్యమునే యనుసంధించుచుండువారు ముక్తులే యగుదు రని యర్థము.

అవ. కర్మయోగి యేప్రకారమున నుండినయెడల సమదర్శన రూపమైన యీజ్ఞానపరిపాకము కలుగునో ఆప్రకారమును ఆఱుశ్లోక ములచే ఉపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ప్రహృష్యే త్ప్రియం ప్రాప్య।
నోద్విజే త్ప్రాప్య చాప్రియమ్।
స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవి ద్బ్రహ్మణి స్థితః॥ 20

టీ. బ్రహ్మవిత్ సన్=తత్త్వజ్ఞుల యుపదేశముచే ఆత్మస్వరూ పమును ఎఱిఁగినవాఁడగుచు, బ్రహ్మణి స్థితః=ఆత్మస్వరూప అభ్యాస ముతోఁ గూడినవాఁడై, స్థిరబుద్ధిః = స్థిరరూపమైన ఆత్మయొక్క దర్శనమును అనుభవించుటయందు నెలకొన్నవాఁడై, అసమ్మూఢః= దేహాత్మాభిమానము లేనివాఁడై, ప్రియం=తనకు ఇష్టమైనదానిని, ప్రాప్య=పొంది, న ప్రహృష్యేత్=సంతోషింపఁగూడదు. అప్రియం=

తనకు అనిష్టమయినదానిని, ప్రాప్య=పొంది, న ఉద్విజేత్ చ = దుఃఖింపనుంగూడదు.*

తా. తత్త్వజ్ఞుల యుపదేశము చేత ఆత్మయాథాత్మ్యమును దెలిసికొన్నవాఁడై ఆయాత్మకొఱకె ప్రయత్నము చేయుచు, దాని వలన దేహమే ఆత్మ యనుభ్రమమును వదలి, స్థిరరూపమయిన యాత్మయొక్క దర్శనమే తనకు అత్యంత ప్రియము అగుటవలన అట్టి ప్రియమును అనుభవించువాఁడగుటచేత అస్థిరములై ప్రాకృతములై యున్న తక్కిన ప్రియాప్రియములకు హర్షముగాని దుఃఖముగాని పొందక యుండవలయును.

శ్లో॥ * బాహ్యస్పర్శేష్వసక్తాత్మా[31] విన్దత్యాత్మని యస్సుఖమ్ ।
స బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా[30] సుఖమక్షయమశ్నుతే॥ 21

టీ. యః=ఎవ్వఁడు, బాహ్యస్పర్శేషు=ఆత్మవ్యతిరిక్తవిషయానుభవములయందు, అసక్తాత్మా = తగులులేనిమనస్సు గలవాఁడై,

---

* ఒకరికి ప్రియమైనదియు అప్రియమైనదియు మఱొకటి ప్రియమును అప్రియమును గానేరదు. తనుః ఒకరికి ఒకదానివలనఁ గలుగుహర్షము గాని ఉద్వేగము గాని మఱొకనికి అద్దానివలనఁ గలుగదు. కాఁబట్టి అందఱికిని సామాన్యముగా ప్రియమైనదియు నరుదు. ప్రియమును అప్రియమును వానివలనిహర్షమును ఉద్వేగమును, వారివారి దేహములు దేహావస్థలు మొదలైన యుపాధుల ననుసరించి యేర్పడునవేకాని వేఱుకాదు. కావుననే 'ఎట్టిదేహము....గయికొనఁడు' అనఁబడినది. ఇందు సమదర్శనము గోరు కర్మయోగికి హర్షోద్వేగనివృత్తి చెప్పఁబడినది.

* ఇందు 'విన్దత్యాత్మని యస్సుఖమ్' అనుచోఁ గలసుఖము ఉపదేశాదులచే జనించిన జ్ఞానమువలనఁ గలుగు సుఖమనియు, 'సుఖమక్షయమశ్నుతే' అనుచోటఁ గలసుఖము ఆత్మసాక్షాత్కారమయినపిదపఁ గలుగు నిత్యసుఖమనియు, విశేషము తెలియునది. ప్రకృత్యభ్యాసమనఁగా మరలమరల ప్రాకృతములగు శబ్దాదిభోగ్యము లనుగుఱించినచింత. ఇందు బాహ్యవిషయములందు సంగములేమి చెప్పఁబడినది. బ్రహ్మయోగ మనగా శుద్ధాత్మసమత్వానుసంధానము.

ఆత్మని = అంతరాత్మయందే, సుఖం = సుఖమును, విన్దతి=పొందు చున్నాఁడో, సః=వాఁడు, బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా = ఆత్మాభ్యాస ముతోఁ గూడినమనస్సు గలవాఁడై, అక్షయం = మోక్షరూపమైన, సుఖం=సుఖమును, అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఎవఁడు, పూర్వోక్తప్రకారమున ఆత్మవ్యతిరిక్తవిషయాను భవములందాసక్తిలేనిమనసు గలవాఁడై, తనఅంతరాత్మయందే
32
సుఖముఁ బొందుచున్నాఁడో, వాఁడు ప్రకృతివిషయాభ్యాసము మాని బ్రహ్మాభ్యాసముతోఁ గూడినమనస్సు గలవాఁడై బ్రహ్మానుభవరూప మగు శాశ్వతమైనమోక్షసుఖమును బొందును.

అవ. ప్రకృతిసంబంధము లగు భోగములు మిక్కిలి త్యజింపఁ దగిన వని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *యే హి సంస్పర్శజా భోగా దుఃఖయోనయ ఏవ తే।
ఆద్యన్తవన్తః కౌన్తేయ న తేషు రమతే బుధః॥ 22

---

* అనాదికాలమునుండియు బాహ్యస్పర్శములను చవిగొనుచున్నవానికి దానిని త్యజించుట యెట్లు? అని యడుగఁగా, వానియందు ఆర్జనాదిదోషములఁ గనుగొనుట వలన వానినుండి ఉపరమించుట శక్యమగునని యిందు చెప్పుచున్నాఁడు. దోష ములు ఐదు గలవు:—రాజసేవాదులందు శరీరము నశించుపర్యంతము ఆర్జింపవలసిన ఆర్జనదోషము; వేయిప్రాకారములు గలగర్భగృహమందున్నను రాజు, నిప్పు, ఎలుక మొదలగువానినుండి రక్ష్యవస్తువును రక్షింపవలసిన రక్షణదోషము; 'స్వర్గేపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణో ర్నాస్తి నిర్వృతిః' (వి-పు-౬-౫-౫౦) స్వర్గమునందును భ్రంశము గలుగు ననుభయమున క్షీణించుచుండును గనుక వానికి నెమ్మది గలుగదు.' అన్నట్లు క్షయదోషము; న జాతు కామః కామానా ముపభోగేన శామ్యతి। హవిషా కృష్ణవర్త్మేవ భూయ ఏవాభివర్ధతే' 'కామము లనుభవించుటవలన కామ మడఁగదు. ఆజ్యముచే అగ్నిహోత్రమువలె అది మరల పెరుఁగనే పెరుఁగు చున్నది.' అన్నట్లు భోగదోషము; ఇవి యన్నియు తెలియుచుగా పరహింసాగర్భము లగుటచే హింసాదోషము; అని యైదు. ఈయైదును ప్రత్యక్షసిద్ధములే కాన వీని నుపదేశింప నక్కఱ లేదనుటకై 'కనఁబడుచున్నవి' అనఁబడినది. ఈదోషములను కనుఁగొనుటచే బాహ్య

టీ. హే కౌన్తేయ=అర్జునా, సంస్పర్శజాః = విషయేంద్రియసంబంధమువలనఁ గలుగునట్టి, భోగాః యే=సుఖములు ఏవియో, తే = ఆవిషయభోగములు, దుఃఖయోనయ ఏవ హి = దుఃఖహేతువులే కదా, ఆద్యన్తవన్తః=అల్పకాలమే వర్తించునవి, బుధః=విషయస్వరూపము నెఱిఁగినవాఁడు. తేషు=ఆవిషయసుఖములందు, న రమతే = రమింపఁడు-సంతోషింపఁడు.

తా. అర్జునా, విషయేంద్రియసంబంధమువలనఁ గలుగు సుఖములు దుఃఖహేతువులే యగును. మఱియు నవి యల్పకాలమే యుండునవిగాను గనఁబడుచున్నవి. వానియాథాత్మ్యము నెఱింగినవాఁడు వానియందు ప్రీతి నుంపఁడు.

శ్లో॥ *శక్నోతీహైవ యః సోఢుం ప్రాక్ఛరీరవిమోక్షణాత్ ।
కామక్రోధోద్భవం వేగం స యుక్తస్స సుఖీ నరః॥ 23

టీ. యః=ఎవఁడు, శరీరవిమోక్షణాత్ప్రాక్=శరీరమును విడుచుటకుముందు-శరీరపాతపర్యంతము, ఇహైవ = ఈ సాధనానుష్ఠానదశ

స్పర్శములను గెలువ శక్యమగునని భావము. ఇందు బాహ్యవిషయములందు సంగము లేకుండుటకై వానిని దోషములుగా కనుఁగొనుట చెప్పఁబడినది

* ఇట్లు బాహ్యస్పర్శములందు మనస్సు తగులులేక సుఖము నొందుచు ప్రాకృత భోగములను దోషములుగాఁ గనుఁగొనువాఁడు, ఆత్మసాక్షాత్కారమునకును దానివలని సుఖమునకును యోగ్యుఁ డగుట చెప్పబడుచున్నది. సాక్షాత్కారదశయందు కామక్రోధములప్రసక్తియే కలుగదు గాన నవి నివర్తించుట చెప్పఁదగదు. అవి కలుగునట్టిదశయందే అవి నివర్తించుట చెప్పఁదగును. కాన కలుగునట్టిదశ యగు సాధనానుష్ఠానసమయ మిట చెప్పఁబడినది. ఇట వేగ మనఁగా మనోవాక్కాయాదులయురవడి, అనుచితవిషయములను చింతించుట, నీచోక్తులు, రాజాంతఃపుర ప్రవేశము, మొదలైనవి కామజములైనవేగములు. పరహింసాదుల కుపాయములు చింతించుట, పరుషము లాడుట, ప్రహరించుట మొదలైనవి క్రోధజములైన వేగములు. 'విన్ద త్యాత్మని యస్సుఖమ్' అనుటచే 'ఆత్మానుభవమందలిప్రీతిచే' నని తెలఁపించినారు. 'సుఖ మక్షయ మశ్నుతే' అన్నచో ఫలముగాఁ జెప్పఁబడిన భవిష్యత్సుఖయోగము 'స సుఖీ' అని యిట చెప్పఁబడెనని తెలియునది. ఇందు కామక్రోధజ మైనవేగము నివారించుట చెప్పఁబడినది.

యందే, కామక్రోధోద్భవం = కామక్రోధములవలనఁ గలిగినట్టి, వేగం=ఉరవడిని, సోఢుం = సహించుటకు-అణఁచుటకు, శక్నోతి= సమర్థుఁడై యుత్సహించుచున్నాఁడో, సః నరః = ఆపురుషుఁడు. యుక్తః=ఆత్మానుభవమునకు తగినవాఁడు, సః=వాడే, సుఖీ = ఆత్మానుభవసుఖము గలవాఁడును.

తా. శరీరవియోగమునకు మునుపు, ఈ సాధనానుష్ఠానదశయందే యాత్మానుభవమందలి ప్రీతిచే కామక్రోధమువలన మనోవాక్కాయములకుఁ గలుగునురవడిని నిరోధించుట కెవఁడు శక్తుఁడై యుత్సహించునో, వాఁడే ఆత్మానుభవమునకు తగినవాఁడు. వానికే శరీరవిమోక్షణానంతరము ఆత్మానుభవరూప మగుసుఖము గలుగును.

శ్లో॥ * యోఽన్తస్సుఖోఽన్తరారామస్తథాఽన్తర్జ్యోతిరేవయః ।
(33, 34, 37)
స యోగీ బ్రహ్మనిర్వాణం బ్రహ్మభూతోఽధిగచ్ఛతి॥ 24
(35, 36)

టీ. యః=ఎవఁడు, అన్తస్సుఖః=ఆత్మానుభవమే సుఖముగాఁ గలవాఁడో, అన్తరారామః=ఆత్మయే క్రీడాస్థానముగాఁ గలవాఁడో, తథా=అట్లే, యః=ఎవఁడు, అన్తర్జ్యోతిరేవ = ఆత్మయే జ్ఞానముగాఁ గలవాఁడో, సః=అట్టి, యోగీ=యోగి, బ్రహ్మభూతః = అసంకుచిత జ్ఞానాదిస్వరూపముతోనుండి, బ్రహ్మనిర్వాణం=శుద్ధాత్మయందు సుఖమును, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. ఎవఁడుఁ సమస్తబాహ్యవిషయానుభవములను త్యజించి ఆత్మానుభవమె సుఖముగాఁ గలిగి, ఆత్మయె తనకు సుఖమును వృద్ధిఁ బొందించునదిగాను, ఆత్మయె తనజ్ఞానమునకు విషయముగాను గలిగి

---

* ఇచట 'అన్తస్సుఖః' 'అన్తరారామః' అన్తర్జ్యోతిః' అను పదములచే ఆత్మయే వరుసగా భోగ్య, భోగస్థాన, భోగోపకరణములుగాఁ గలవాఁడని తెలియనగు. ఇందు ఆత్మస్వరూపమునే అన్నివిధములైన భోగ్యములనుగాఁ జేసికొనుట తెలియనగు.

వర్తించునో, అసంకుచితజ్ఞానాదియుక్తుఁడై బ్రహ్మస్వరూపుఁడగు యోగి ఆత్మానుభవసుఖమును బొందుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * లభన్తే బ్రహ్మనిర్వాణ మృషయః క్షీణకల్మషాః ।
38
ఛిన్నద్వైధా యతాత్మానః సర్వభూతహితే రతాః॥ 25

టీ. ఛిన్నద్వైధాః = శీతోష్ణాదిద్వంద్వములచే విడువఁబడినవారును, యతాత్మానః=ఆత్మయందే నియమింపఁబడిన మనసు గలవారును, సర్వభూతహితే రతాః =సమస్తప్రాణులయొక్క మేలును గోరినవారునునగు, ఋషయః = అతీంద్రియవిషయములను జూడఁజాలినవారు, క్షీణకల్మషాః=నశించిన పాపములు గలవారై, బ్రహ్మనిర్వాణం=ఆత్మానుభవసుఖమును, లభన్తే=పొందుచున్నారు

తా. శీతోష్ణాదిద్వంద్వములను విడిచి, ఆత్మయందె మనసును నిలిపి, తమకువలెనే సమస్తప్రాణికోట్లకును మేలుకలుగఁజేయుటయందెఆసక్తులగుఋషులు (అనఁగా ఆత్మావలోకనపరులు) ఆత్మ

* సమదర్శిత్వమనెడు జ్ఞానము పరిపాకము నొందుటకై దానిని సాధించు ననుష్ఠానప్రకారము 'న ప్రహృష్యేత్' అనుశ్లోకము మొదలుకొని చెప్పబడుచున్నది హర్షోద్వేగములనివృత్తి, బాహ్యవిషయములందు నిస్సంగత్వము, అందుకై బాహ్యస్పర్శములను దోషములుగా దర్శించుట, కామక్రోధముల వేగము నివారించుట, ఆత్మనే సర్వవిధభోగ్యములుగా కల్పించుకొనుట, అను నీయైదు వరుసగా నయిదు శ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినవి. ఇఁక పూర్వోక్తములైన ద్వంద్వసమత్వాదులను దలపించుచు సమదర్శిత్వమునకు మిక్కిలియు నంతరంగసాధనమైన సర్వభూతహితరతిత్వము నిం దుపదేశించుచున్నాఁడు. సర్వభూతహితరతి యనఁగా 'శ్రూయతాం ధర్మసర్వస్వం శ్రుత్వా చాప్యవధార్యతామ్। ఆత్మనః ప్రతికూలాని పరేషాం న సమాచరేత్' (భారతే) అన్నట్లు తనకువలెనే తక్కినభూతములకును హితమాచరించుట. ఇట, 'ఋషయః' అనగా ద్రష్టలు-అనఁగా పరిశుద్ధములై పరస్పరసదృశములై యుండు ఆత్మస్వరూపముల సాక్షాత్కరించువారు. ఇట్టిసాక్షాత్కారసిద్ధియందు, 'నహి జ్ఞానేన సదృశం పవిత్ర మిహ విద్యతే' అన్నట్లు అత్యంత పావనమైన ఆత్మజ్ఞానముచేత 'క్షీణకల్మషాః' అని అనిష్టనివృత్తియు 'బ్రహ్మనిర్వాణం లభన్తే' అని యిష్టప్రాప్తియుఁ జెప్పఁబడినది.

ప్రాప్తికి విరోధు లగుసమస్తపాపములను బోఁగొట్టుకొనినవారై ఆత్మానుభవసుఖమును బొందుచున్నారు.

అవ. ఈ చెప్పఁబడినగుణములు గలవారికి బ్రహ్మమును (అనఁగా ఆత్మస్వరూపమును) బొందుట మిక్కిలి సులభ మను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కామక్రోధవియుక్తానాం యతీనాం యతచేతసామ్ ।
అభితో బ్రహ్మనిర్వాణం వర్తతే విజితాత్మనామ్॥ 26

టీ. కామక్రోధవియుక్తానాం = కామక్రోధములచే విడువఁబడినవారును, యతచేతసాం=ఆత్మయందే నియమింపఁబడిన మనసు గలవారును, విజితాత్మనాం = జయింపఁబడిన మనస్సు కలవారును నగు, యతీనాం=ప్రయత్నశీలురకు, బ్రహ్మనిర్వాణం = ఆత్మానుభవసుఖము, అభితః=అంతటను, వర్తతే=ఉన్నది.

తా. కామక్రోధములను త్యజించి, మనసును జయించి, దానిని ఆత్మయందే నియమించి, సమదర్శిత్వమునకుఁగాను ప్రయత్నముఁ జేయువారికి ఆత్మానుభవసుఖము అఱచేతిదై యుండును.

39

* పూర్వోక్తములైన ఆఱుశ్లోకములందు సమదర్శిత్వమునకు సాధకములుగాఁ జెప్పఁబడిన అనుష్ఠానప్రకారములే ఈశ్లోకమునందు సంగ్రహముగాఁ గూర్చి చెప్పఁబడినవి. ఎట్లన, 'కామక్రోధవియుక్తానాం' అనుట 'శక్నోతి' అనుశ్లోకముయొక్కయు, 'యతీనాం' (యతనశీలానాం) అనుట 'నప్రహృష్యేత్' 'బాహ్యస్పర్శేషు' అను రెండుశ్లోకములయొక్కయు 'యతచేతసాం' అనుట 'యోఽన్తస్సుఖః' అను శ్లోకముయొక్కయు, 'విజితాత్మనామ్' అనుట 'యేహి సంస్పర్శజాః' అని విషయభోగములందలిదోషములను కనఁబఱచుటచే మనసు వానియెడల ప్రవర్తింపనిది ఆత్మవిషయముగా జయింపబడుటం జెప్పు శ్లోకముయొక్కయు అర్థములే యగుచున్నవి. ఈ యనుష్ఠానమందు అతిశీఘ్రముగా ప్రవర్తింతురుగాక యని దీనికి బ్రహ్మనిర్వాణమనుఫలము అవిళంబముగా నుండుటను జెప్పిరని తెలియునది.

అవ. ఇంతవఱకుఁ జెప్పఁబడినదియు యోగమనెడి ఆత్మావలోకనమే ఉద్దేశ్యముగాఁ గలదియు నగుకర్మయోగమును ఉపసంహారించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్పర్శాన్ కృత్వా బహి ర్బాహ్యాం ।
శ్చక్షు శ్చైవా న్తరే భ్రువోః ।
ప్రాణాపానౌ సమౌ కృత్వానాసాభ్యన్తరచారిణౌ॥ 27

శ్లో॥ యతేన్ద్రియమనోబుద్ధి ర్ముని ర్మోక్షపరాయణః ।
విగతేచ్ఛాభయక్రోధో య స్సదా ముక్త ఏవ సః॥ 28

టీ. యః=ఎవఁడు-ఏకర్మయోగి, బాహ్యాన్ = ఆత్మవ్యతిరిక్తములగు, స్పర్శాన్=శబ్దాదివిషయములను, బహిఃకృత్వా=బహిష్కరించి-బాహ్యేంద్రియవ్యాపారమును వదలి, చక్షుః = చూపును, భ్రువోః=కనుబొమలయొక్క, అన్తరే ఏవ=నడుమనే-నాసాగ్రమందనుట, (కృత్వా=ఉనిచి,) నాసాభ్యన్తరచారిణౌ=ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసరూపమున ముక్కులోవల సంచరించునట్టి, ప్రాణాపానౌ = ప్రాణాపానవాయువులను, సమౌకృత్వా = సమగతి గలవానినిగాఁ జేసి, యతేన్ద్రియ మనోబుద్ధిః- *యత = ఇతరములయందు ప్రవర్తించుటకనర్హములైనవిగాఁ జేయబడిన, ఇన్ద్రియమనోబుద్ధిః= బాహ్యేంద్రియములు మనస్సు బుద్ధియుఁ గలవాఁడును, విగతేచ్ఛాభయక్రోధః=రాగము భయము ద్వేషము లేనివాఁడును, మోక్షపరాయణః=మోక్ష మొక్కటియె ప్రయోజనముగాఁ గలవాఁడును అగు, మునిః=ఆత్మావలోకనపరుఁడో, సః=ఆ పురుషుఁడు, సదా = ఎల్లప్పుడును, ముక్త ఏవ=ముక్తుఁడేను-సంసారమును నివర్తించినవాఁడే.

---

* ఇట ఆత్మసాక్షాత్కారమునకు అవ్యవహితమైన పూర్వావస్థను గుఱించుటచే 'యత' అనుటకు 'ఆత్మ...కనర్హములైన' యని యర్థము సేయబడెను. 'స్పర్శాన్ కృత్వా బహి ర్బాహ్యాన్' అనుచో బాహ్యేంద్రియాదుల ప్రవృత్తిని వారించుటయు 'యతేంద్రియః' అనుచో అట్లు నివారించుటకు ఫలముగా ఆత్మదర్శనేతరములందు ప్రవృత్తి కనర్హము లై యుండుటయుఁ జెప్పఁబడె నని తెలియునది.

తా. సమస్తబాహ్యేంద్రియవ్యాపారములను చాలించికొని, యోగమునకుఁ దగినయాసనమునందు దేహము సరిగా పెట్టుకొని కూర్చుండి, నాసాగ్రమునందు దృష్టి నిలిపి, నాసికములలోపల సంచరించు ప్రాణాపానవాయువులకు ఉచ్ఛ్వాస నిశ్వాసములను సమగతిగలవానినిగాఁ జేసి, ఇంద్రియములను మనస్సును బుద్ధిని ఆత్మదర్శనమునందె నియమించుటచేత విషయాంతరములందు ప్రవర్తించుటకు అసమర్థములైనవానినిగాఁ జేసి, దానిచేతనే యిచ్ఛాభయక్రోధరహితుఁడై, మోక్షమొక్కటియె ప్రయోజనముగాఁ దలఁచి, ఆత్మదర్శనశీలుఁడై యుండువాఁ డెవఁడో, వాఁ డెల్లప్పుడు (అనఁగా సాధ్యదశయందువలె సాధనదశయందును) ముక్తుడే యనఁదగును. (అనఁగా ముక్తప్రాయుఁ డనుట.)

41

అవ *నిత్యనైమిత్తికకర్మములను ఇతికర్తవ్యతయుఁ గలదై యోగమును ఉద్దేశ్యముగాఁ గలిగియుండు కర్మయోగమును ఆచరించుటకు సుకరమైనమార్గమును జెప్పుచున్నాఁడు.

---

* ఈ యధ్యాయము మొదట 'సన్న్యాసం కర్మణాం కృష్ణ' ఇత్యాదులచే అర్జునుఁడు జ్ఞానకర్మయోగముల భేదము నడుగఁగా కృష్ణుఁడు జ్ఞానయోగముయొక్క దుష్కరత్వాదులను కర్మయోగముల భేదము నడుగఁగా కృష్ణుఁడు జ్ఞానయోగముయొక్క దుష్కరత్వాదులను కర్మయోగముయొక్క సౌకర్యాదులను జెప్పెను. పిదప కర్మయోగముయొక్క యితికర్తవ్యత దానిశిరస్సగు యోగమును విశదీకరించెను. ఇచట ఉపసంహారమునందును మునుపు ప్రశ్నోత్తరములుగా ఉపక్రమించిన సౌకర్యాదులనే ప్రకారాంతరమున దృఢీకరించుచున్నాఁడు. కాన 'నిత్యనైమిత్తి...చెప్పుచున్నాఁడు' అనఁబడినది. కాఁబట్టియే 'శాన్తి' శబ్దమునకు భగవత్ప్రాప్తిరూపమైన మోక్ష మని కాని కర్మయోగసాధ్యమగు ఫల మని కాని చెప్పక 'సుఖం బద్ధాత్ప్రముచ్యతే' (గీత-౫ 3) ఇత్యాదులందు చెప్పఁబడిన మనఃక్లేశశాంతి మొదలగు రూపమైన సుఖముగా తెలియునది. కనుక 'కర్మయోగమున సుఖముగా వర్తింతువు' అనఁబడినది.

శ్లో॥ భోక్తారం యజ్ఞతపసాం సర్వలోకమహేశ్వరమ్।
43
సుహృదం సర్వభూతానాం జ్ఞాత్వామాం శాన్తిమృచ్ఛతి॥ 29

టీ. **మాం** = నన్ను, యజ్ఞతపసాం = యజ్ఞములకును తపస్సులకును, భోక్తారం = భోక్తగాను-అనుభవించువానిని గాను, * సర్వలోకమహేశ్వరం = సమస్తలోకేశ్వరులకును నీశ్వరునిగాను, సర్వభూతానాం=సమస్తప్రాణులకును, సుహృదం = పరమమిత్రునిగాను, జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని, శాన్తిం=సుఖమును, ఋచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు (కర్మయోగమునందు సుఖముగా ప్రవర్తించుచున్నాఁడనుట.)

తా. మహాయజ్ఞాదులకును కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది తపస్సులకును ఆరాధ్యునిగాను లోకేశ్వరులకందఱికిని ఈశ్వరుఁడైనవానిని గాను సర్వభూతములకును హితునిగాను నన్ను తెలిసికొంటివేని పిదప కర్మయోగము నా యారాధనరూపమనెడి బుద్ధితో దానియందు నీవు సుఖముగా ప్రవర్తింతువు. [సర్వలోకమహేశ్వరుఁ డనఁగా సమస్తలోకేశ్వరులకుఁగూడ ఈశ్వరుఁ డైనవాఁడు. 'త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్' అనికదా శ్రుతి. సుహృదులను ఆరాధించుటకు ఎల్లవారును ప్రయత్నింతురు కదా.] 40

---

* మహేశ్వరశబ్దమును రూఢ్యర్థమున రుద్రపరముగా గ్రహింపకుండుటకై 'సర్వలోకేశ్వరులకుఁగూడ నీశ్వరుఁ డైనవాఁడు' అని సమాసార్థము చెప్పఁబడెను. ఇందులకు ప్రమాణముగా 'త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్। తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్। పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాత్। విదామదేవం భువనేశ మీడ్యమ్' అని శ్రుతి యుదాహరింపఁబడియె. ఉదారుఁడును హితుడు నైనవానిని ఆరాధించుట అందఱికిని ప్రియమే కదా. నన్నును అట్టివానినిగానే యెఱుగుము. అప్పుడు నన్ను ఆరాధించుటయే యగుకర్మయోగము నీకు సుఖముగా నుండు నని భావము. యజ్ఞాదులకు తానే భోక్తయనుటవలన యజ్ఞరూపమగుకర్మయోగము తనయారాధనమే యగుట తెలియుచున్నది. 'సర్వలోకమహేశ్వరమ్' అనుటచే ప్రభుత్వమును 'సర్వభూతసుహృదమ్' అనుటచే పరమహితత్వమును స్ఫురించుచున్నవి.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగ
శాస్త్రే శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదే కర్మసన్న్యాసయోగోనామ
పఞ్చమోధ్యాయః.

ఇది యుపనిషదర్థప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీ భగవద్గీతలలో కర్మసన్న్యాసయోగం బన్నది
పంచమాధ్యాయము.

ఐదవ అధ్యాయము-విశేషాంశములు

1 శ్లో॥-(1)

ఈ యైదవ యధ్యాయమునకు కొంత మూడు నాలుగు అధ్యాయములతో సంబంధము కలదు. దానిని తెలుపుటకై వానియందు జెప్పబడిన విషయము లేవియో చెప్పబడని వేవియో విమర్శించుచు వానియందు చెప్పక విడచిన యంశములే యీ యధ్యాయమునకు ముఖ్యతాత్పర్యములని యీ పై యవతారికలో జెప్పబడినది.

కర్మయోగము దానికి ఫలమగు ఆత్మసాక్షాత్కారమును సాధించుటలో సుకరము శీఘ్రమును అనునవియే యిందలి ముఖ్యాంశములు,

1 శ్లో॥-(2)

అవతారిక-

'తద్విద్ధిప్రణిపాతేన' యన శ్రీకృష్ణు డుపదేశించిన మాటను తలంచుకొని యీ చెప్పనిదియు తెలుసుకొనవలసినదియు నేదియో నెఱుంగగోరి చెప్పిన దానినే తిరిగి యడుగుచు యర్జును డిట్లు పలుకుచున్నాడు.

1 శ్లో॥-(3)

(తాత్పర్యమునకు చివర చేర్చవలెను.)

కషాయము తొలగుటకై కర్మయోగము నాచరించవలెను. అది తొలంగినచో కర్మయోగమును విడిచి జ్ఞానయోగము నవలంబించవలెను. కావున జ్ఞానయోగమే ఆత్మదర్శనమునకు సాక్షాత్సాధన మని రెండవ యధ్యాయమును జెప్పబడెనని యర్జునుడు భ్రమించెను.

2 శ్లో॥-(4)

అవతారిక-

కర్మయోగము జ్ఞానయోగమును బుట్టించి ఆత్మదర్శన మొసంగు ననువిషయము అధికారిభేదమునుబట్టి చెప్పబడినది. నిజమునకు కర్మయోగజ్ఞానములు రెండును మధ్య వేరొకదాని యపేక్ష లేకయే ఆత్మసాక్షాత్కారమును కలుగజేయునని తెలుపుచు కషాయ రహితుడైనను సుకరముగను శీఘ్రముగను ఆత్మసాక్షాత్కారమును బడయగోరునేని కర్మయోగమునే తప్పక చేయవలెనని భగవంతు డానతిచ్చుచున్నాడు.

ఇచ్చట నొకవిషయమును గమనించవలెను. ఒక గ్రామమునకు దగ్గరదారియును, చుట్టుదారియును గలవు. దగ్గరదారి అరణ్యమార్గము. నలగనిది. చుట్టుదారి రాజబాట. నిరంతరసంచారము గలది అరణ్యమార్గ మపాయబహుళము. ఆదారిని పోవువానికంటెను నలిగిన నిరపాయమైన చుట్టుదారిని పోవువాడే తన గంతవ్యమును త్వరగా చేరగలుగునుగదా. అదే న్యాయ మిచటను గమనించ వలెను.

3 శ్లో॥-(5)

రాగద్వేషములు కలవాఁడు ద్వంద్వములను సహింపజాలడు.

4 శ్లో॥-(6)

శారీరకసూత్రములలో 'రచనానుపపత్తే శ్చ నానుమానం ప్రవృత్తే శ్చ' 'ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్తః' మొదలగు సూత్రములచే ఆ రెండు సిద్ధాంతములను సూత్రకారుమే ఖండించిరి.

ఇంకను-

బహవః పురుషా రాజన్ సాంఖ్యయోగ విచారిణః। నైత దిచ్ఛన్తి పురుషం ఏకం కురుకులోద్భవః॥ అనియు, 'సమాసేన తు తద్వ్యాసః పురుషైకాత్మ్య ముక్తవాన్' అని మోక్షధర్మమున ఆ రెండింటికిని గల విరుద్ధాంశములను వక్కాణించెను.

కావున- సంఖ్యా=బుద్ధిః, తయా అవధారణీయం ఆత్మతత్త్వం సాంఖ్యం-తదవధారణరూపం సాంఖ్యం, అని ఆత్మతత్త్వనిర్ణయాత్మకమైన జ్ఞానయోగమనియు, యోగమనగా తదతిరిక్తమును తత్సహచరితమును నగు కర్మయోగ మనియును అర్థము.

4 శ్లో॥-(7)

ఈ శ్లోకమున "పృథక్ బాలాః ప్రవదన్తి" యనుచో కర్మజ్ఞానయోగముల స్వరూపభేదము ప్రామాణిక మగుటచే నది నిషేధింపబడుటలేదు. ఆరెండిటి సంచయమును ఇచ్చట విధింపబడుట లేదు. ఏలనన ముందున్న పెక్కుశ్లోకములకే వేరువేరుగా నా రెండింటి యనుష్ఠానమును విధింపబడుచున్నది. కావున ఫలైక్యము మాత్రమే ఇచట విధింపబడుచున్నదని గ్రహించవలెను.

4 శ్లో॥-(8)

"న పణ్డితాః" అనుటచే శాస్త్రీయానుష్ఠానము నెఱుంగని పామరులను నర్థమును చెప్పరాదు. రెండింటికిని ఫల మొక్కటియే యని యెఱుంగరని మాత్రమే అర్థము. ఇచ్చట పాండిత్యమనగా-

సదాచార్యుల యనుగ్రహము మాత్రముచేమాత్రమే లభింపదగిన జ్ఞానమని యర్థము. అది లేనివారు పండితులు కారని యభిప్రాయము,

5 శ్లో॥-(9)

అవతారికతో చేర్చవలెను.

అనగా- కర్మయోగ జ్ఞానయోగములకు ఫలములు వేరగుటచే నవి వేరనువారిని నిందించెను, ఇప్పుడు రెండింటికిని యొకటే ఫలమగుటచే రెండు నొక్కటియే యను వారిని ప్రశంసించుచున్నాడు.

5 శ్లో॥-(10)

ఇచ్చట 'స్థాన' శబ్దమునకు దేశవిశేష మని యర్థమును జెప్పరాదు, ఏమనగా- జ్ఞానయోగాదులచే మాత్రము లభించు దేశ మొక్కటి యెచ్చటను చెప్పబడలేదు. మరి ఫలమే ఆస్థాన శబ్దమున కర్థము. ఆ ఫల మేమనగా-వెనుకను ముందును నున్న ప్రతిబంధముచే పడి ఆత్మావలోకనమే యని యెఱుంగవలెను.

6 శ్లో॥-(11)

అవతారికకు ముందు అవతారికగనే చేర్చవలెను. (అవతారికకు అవతారిక)

"కర్మయోగో విశిష్యతే" అనుటచే జ్ఞానయోగమున కన్న కర్మయోగము గొప్పదనిగదా చెప్పబడినది. అట్టితరి యీ రెండింటికిని వికల్ప మెట్లు ఘటించును. అత్యంతతౌల్య మున్ననే గదా వికల్పము. అని శంకించగా- సౌకర్యశైఘ్ర్యములచే కర్మయోగము గొప్పదని చెప్పబడెను. రెండింటికిని ఫలములో భేదము లేకుండుటచే వికల్పము చెప్పబడినది. సుకరముగను శీఘ్రముగను ఫలము నిచ్చు ఉపాయము లుండగా నిది వ్యర్థముకాదా యనరాదు. అయ్యది యధికారి భేదములనుబట్టి యేర్పడినది. ఈవిషయమును "వికల్పోఽవిశిష్ట ఫలత్వాత్" అనెడు బ్రహ్మసూత్రముచే తెలుపబడుచున్నది,

7 శ్లో॥-(12)

అవతారిక-

కర్మయోగము సుకరమగుటలోను, శీఘ్రఫలప్రద మగుట లోను కారణమును జెప్పుచున్నాడు.

7 శ్లో॥-(13)

ఇచ్చట 'విశుద్ధి' యనగా రజస్తమో నివృత్తియును, దాని వలన కలుగు రాగద్వేషాది కషాయ నివృత్తియును.

7 శ్లో॥-(14)

ఇచ్చట "నలిప్యతే" యనుటచే కూడనిపనిని చేయుచున్నను దుష్టుడు కాడని యర్థమును గ్రహించినచో ననేకశాస్త్రములు నిష్ఫల ములగును. లేక కర్మయోగము నాచరించుచున్నను దానిచే లిప్తుడు కాడనియును నర్థమును చెప్పరాదు. అట్లైనచో నిష్ఫల మగు ప్రయాస యగుటచే 'న కుర్యా న్నిష్ఫలం కర్మ' యనుటచే దానిని విడువవలసివచ్చును. జ్ఞానయోగివలెనే కర్మయోగియును ఆత్మసాక్షా త్కారఫలమునకు విరోధులగు వేటిచేతనుగాని లిప్తుడు కాడని మాత్రమే దీని భావము.

7 శ్లో॥-(15)

భిన్నముల నాత్మలకు నైక్య మెట్లనిన-

"ఆత్మయాథాత్మ్యము ననుసంధించువానికి" అని చెప్పబడి నది. దానిపై భిన్నములను ఆత్మల నైక్యము విరుద్ధము కాదా యని ప్రశ్న యుదయించుచున్నది- దానికి సమాధానము నిజమే- ఇచ్చట విధించబడునది స్వరూపైక్యము కాదు. అది ప్రత్యక్షానుమానాగమ పూర్వాపరగ్రంథ విరుద్ధము. ఇక నేమనగా- ఏకాకారత్వమే ఇచ్చట విధింపబగుచున్నది. ఎట్లనగా- 'మా గ్రామములోని యన్ని యిండ్లలో నున్న ధాన్యమంతయు నిదియే' యన్నచో అ ధాన్యమంతయు నేక

జాతీయ మని యర్థమును చెప్పినట్లు అన్ని శరీరములలో నుండు ఆత్మ యిదియే యన్నను ఇతర దేహములలో నుండునట్టియు యీ దేహములో నుండునట్టియు నాత్మలు సమానాకారములే యని యర్థమే గాని స్వరూపైక్య మెంతమాత్రమునుగాదు.

ఈ సమానత్వముమాత్రము ప్రత్యక్షాది విరుద్ధము కాదా? దేవతిర్యగ్బ్రాహ్మణ క్షత్రియ బ్రహ్మచారి గృహస్థ పండిత పామర సబల దుర్బల ధనిక దరిద్ర వృద్ధ యువక మొదలగు పెక్కు వైషమ్యములతో నాత్మలు గోచరించుచుండ నవి యొకే ఆకారము కలవని చెప్పుట యెట్లు? అట్లు కానిచో 'బ్రాహ్మణో యజేత' యని ఆత్మపర్యంతమగు శాస్త్రీయ ప్రయోగము వ్యర్థము కాదా-యన్నచో "దేవాది భేదములు" అనుగ్రంథము ఆరంభమగుచున్నది.

ఈ గ్రంథాభిప్రాయ మేమనగా-

నిజమే, నీవు చెప్పిన దేవాదిభేదము ప్రమాణసిద్ధమైనదే. కాదనజాలము. కాని యది ఆత్మల స్వరూపములకు చెందినదికాదు. అది కర్మమూలమున ప్రకృతి పరిణమించగా వచ్చిన భేద ప్రయుక్తము గాన ఔపాధికము-వాస్తవముకాదు.

ఇచ్చట చెప్పిన సామ్యమిూ శుద్ధావస్థకు సంబంధించినది. అనగా ఉపాధి రహితములగు ఆత్మ లన్నియు జ్ఞానాకారములో సామ్యమును పొందియే యుండును.

8 శ్లో॥-(16)

అవతారిక-

ఇట్లడుగుచున్న నర్జునునకు సాక్షాత్తుగా నడిగిన ప్రశ్నకు భగవంతు డుత్తరము నొసంగెను.

ఇక పైన నాతని హృదయము నెఱింగిన శ్రీకృష్ణుడు చెప్పబోవు వాక్యమునకు ముందు గ్రంథములో గల సందర్భమును జూపుచున్నాడు.

11 శ్లో॥-(17)

ఇచ్చట శుద్ధి యనునది రాగద్వేషాది దోషముచే దూషితమైన దానికే యవసరము కదా! ఆత్మకాదోష మేదియనగా-

ఆత్మస్వతః శుద్ధమైనదైనను అనాదికాలమునుండియు నాత్మతత్త్వము నెఱుంగకుండ జేయు కర్మమే ఆదోషముగా గ్రహించవలెను.

11 శ్లో॥(18)

బుద్ధ్యా యనగా- కృత్యధ్యవసాయముచే అనగా- చేయవలెననెడు గట్టి పట్టుదలచే.

11 శ్లో॥-(19)

కర్తృత్వాభిమానము లేకయే, లేక మమతాబుద్ధికి లోనుగాని అని యర్థము.

11 శ్లో॥-(20)

అవతారిక-

చెప్పిన యర్థమును బలపరచుటకై యిది శిష్టాచారమని చెప్పుచున్నాడు. ఇదియే గదా ప్రమాణ మూర్ధన్యము.

12 శ్లో॥-(21)

ఇచట "యుక్తః" అనగా సమాహితచిత్తుడని యర్థము.

అనగా- ఫలాంతరములయందు విరక్తియు ఆత్మయందు రక్తియును కలవాడని తాత్పర్యము.

12 శ్లో॥-(22)

ఇచ్చట "కామకార', మనగా- స్వేచ్ఛాచారము కాదు. అది యెప్పుడో చాల దూరముగ తరిమివేయబడినది. కాబట్టి కామము చేయు ప్రేరణ యని యర్థమును గ్రహించవలెను.

దీనిచే ఫలమునందు సంగముమాత్రము చెప్పబడుచున్నది,

15 శ్లో॥-(23)

ఇట్టి స్వరూపస్వభావమున ఆత్మకు......అనుచోట-
ఈప్రశ్నకు సమాధానము-
"అజ్ఞానే నావృతం జ్ఞానం......"

శ్రీ. వి. పు. అవిద్యాకర్మసంజ్ఞాన్యా తృతీయా శక్తిరిష్యతే।
యయా క్షేత్రజ్ఞ శక్తిస్సా వేష్టితా నృప! సర్వదా।
సంసారతాపానఖిలా నవాప్నోత్యతిసన్తతాన్।
తయాతిరోహితత్వాచ్చ శక్తిః క్షేత్రజ్ఞసంజ్ఞితా।
సర్వభూతేషు భూపాల! తారతమ్యేన వర్తతే॥

విష్ణుశక్తి, క్షేత్రజ్ఞశక్తి కర్మశక్తి యని శక్తులు మూడువిధములు- అందు కర్మశక్తికి అవిద్య యనియును పేరు. ఇది మూడవది ఈకర్మ శక్తిచే (కర్మచే) క్షేత్రజ్ఞశక్తి (జీవసముదాయము) అంతటను ఆవ రింపబడినది. దానిమూలమున నవిచ్ఛిన్నమగు సంసారతాపములనే చేతను లనుభవించుచున్నారు. ఈ శక్తియొక్క ఆవరణ సకలప్రాణు లకును అనగా- దేవతిర్యఙ్మనుష్యస్థావరాదులకు సహజమే, కాని హెచ్చుతగ్గులుగా మాత్ర ముండును అని పరాశరుడు తెలవిచ్చెను.

15 శ్లో॥-(24)

అణువగు ఆత్మను విభువని తెలుపుటలోగల రహస్యమును గుర్తించవలెను. అది ఏమనగా-

పూర్వోక్తవివరణను బట్టి కర్మానుగుణముగా సకలదేహము లలో ప్రవేశించదగిన యోగ్యత ఆత్మకు కలదని తెలుసుకొంటిమి గదా! దీనినిబట్టి జీవునకు నిర్దిష్టమైన నొక ప్రదేశము లేదని సుస్ప ష్టము.

ఇందువలన గ్రహించదగినదేమనగా- జీవునకు దేహము నొక అద్దెకొంప యని భావించవలెనని తెలియుచున్నది. ఎవ్వడైనను అద్దె కొంపయందు మమకారమును బెట్టుకొని దానిని చక్కఁబరచ జూచునా? శిథిలమైనచో దానిని విడచి మరియొక యింటి కేగును గాని దానిపై మరమ్మత్తు భారమును తనపై నిడుకొనడు. దానియం దాతడు ఉపేక్షాభావమునే వహించి యుండవలెను గాని దాని సంరక్షణయందే తన జీవితమును గడపరాదు. ఇటులనే దేహము విషయ మయ్యును అను సీతత్త్వ మీా సద్గ్రేశమువలన ధ్వనించుచున్నది.

16 శ్లో॥-(25)

ఇచ్చట ఆదిత్యశబ్దమునకు సూర్యకాంతి యర్థము. కాంతివల ననే సూర్యునకు ప్రకాశకత్వము ప్రసిద్ధము. జీవునియందుండు జ్ఞానమున కీప్రభయే దృష్టాంతము కాదగినది.

యథాన క్రియతే జ్యోత్స్నా మల ప్రక్షాళనాన్మణేః।
దోష ప్రహాణా న్నజ్ఞానం, ఆత్మనః క్రియతే తథా॥

బురదలోపడి కాంతివిహీనమైన మాణిక్యమునకు ఆ బురద కడిగివైచిన కాంతికై వేరొక ప్రయత్న మవసరము లేకయే అది ప్రకాశించును. అటులనే ఆత్మకుగల జ్ఞానమున్ను కర్మచే సంకుచితమై ఆ కర్మను పోగొట్టుకొనిన స్వయముగనే ఆ జ్ఞానము ప్రకాశించును గాని దానికై చేయవలసిన దేదియును లేదు- అని సామ్యమును గాంచనగును. ప్రభ యనగా పెద్దదీపము సూర్యుడు మొదలగువాని యందుండు విడదీయ వీలులేని తేజోద్రవ్యము. అటులనే జ్ఞానమున్ను ఆత్మయందుండే అపృథక్సిద్ధసంబంధముచే నుండు ద్రవ్యవిశేష మేయని గ్రహించవలెను. దీనికి సంకోచవికాసములు కలవను విషయము శ్రీభాష్యములో విస్తారముగా చెప్పబడినది.

18 శ్లో॥-(26)

ఆత్మలకు సామ్యమే సిద్ధాంతమైనచో బ్రాహ్మణ చండాలాదులకు స్పృశ్యత్వాదిసామ్యముకూడా నుండవలదా ? యన్నచో వెనుక చెప్పినరీతిగా నని శ్రీ భాష్యకారులు సెలవిచ్చిరి,

అనగా- ఉపాధి లేని ఆత్మస్వరూపము జ్ఞానాకారముతో సమానమైనదని నమ్మకము కల మనస్సు కలిగియున్న వారనియే తాత్పర్యము. ఇదియే ఆత్మసామ్యమునం దుండుట.

18 శ్లో॥-(27)

ఈ శ్లోకమున "విద్యావినయ సంపన్నే" అను పదమును "బ్రాహ్మణే" అను పదమునకు విశేషణమని భ్రమించరాదు. ముందున్న పదములకు విశేషణములు లేకుండుటచేనిచ్చట విశేషణముగా నన్వయించిన క్రమభంగమగును- ఇచ్చట సాత్విక- రాజస- తామస శరీరములలో నున్నను ఆత్మలకు జ్ఞానమేయాకార మగుటచే వైషమ్యము లేదని తెలుపుటయే ముఖ్యోద్దేశ్యము.

అధికరణార్థముగల సప్తమీవిభక్తి ప్రయోగింపబడుటచే నందున్న ఆత్మలకు భేదము లేదనియే తాత్పర్యముగాని బ్రాహ్మణుని చండాలుని సమముగ జూచువాడు పండితుడని యర్థమును జెప్పుట యవివేకమే.

19 శ్లో॥-(28)

ఇచ్చట "జ్ఞానైకాకారతయా" అను వివరణను చేయనిచో బ్రాహ్మణ చండాలాదులకు తాక తగుట మొదలగు సామ్యము సిద్ధించెడిది. దానిని పరిహరించుటకై యీ వివరణ చేయబడినది.

19 శ్లో॥-(29)

శుద్ధాత్మ బ్రహ్మతో సమానమైన దగుటచే బ్రహ్మశబ్దముచే శుద్ధాత్మయే చెప్పబడుచున్నది.

21 శ్లో॥-(30)

బ్రహ్మయోగయుక్తాత్మా=శుద్ధాత్మస్వరూపానుసంధానముతో.

21 శ్లో॥-(31)

అవతారిక-

ఇట్లు పొంగుక్రుంగులు లేనివానికి ఆత్మలన్నియును, జ్ఞానాకారమైనవి యనెడు సమదర్శిత్వము కలిగి దానిమూలమున నిరతిశయ సుఖము స్వయముగనే సిద్ధించునని చెప్పుచున్నాడు.

21 శ్లో॥-(32)

మాటిమాటికిని ప్రాకృతములైన శబ్దాది భోగ్యపదార్థాభ్యాసము.

24 శ్లో॥-(33)

అవతారిక-

ప్రాకృత భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానములను సవాసనగా విడచి, వాని నన్నిటిని ఆత్మయందే (రసానుభవసిద్ధికై) కల్పించుకొని "విద్ధ్యాత్మని యస్సుఖం" అని చెప్పబడిన ఉపాయదశలోని యానందాతిశయమును విశదీకరించుచున్నాడు.

24 శ్లో॥-(34)

ఆరామము-

"ఆరామం స్యాదుపవనం
కృత్రిమం వనమేవ తత్"

ఇంటిచుట్టును సమీపమునందును విశ్రాంతికై నిర్మించుకొనిన చిన్న తోట.

ఇది భోగస్థానము. ఇది తన నీడ, చిగురు, పువ్వులు, పండ్లు మొదలగు తన గుణములతో సుఖమును వృద్ధిచేయును,

అటులనే ఆత్మానుభవమున్ను పరమయోగ్య స్వభావమునైన "అపహతపాప్మత్వ జ్ఞానానందాది గుణములు గలది, దానిని కూర్చిన చర్చలవలనను, గ్రంధరచనలవలనను క్రీడలలో చేసినట్లే ఆత్మయోగము సుఖవర్ధకమగును. ఈ సాదృశ్యమును బట్టి ఆత్మ ఆరామమని నిరూపింపబడినది.

ఇతర భోగ్యవస్తువులకన్న దానిని సంపాదించుటకు ఉపకరణముల స్వరూపము తెలియగానుండును. కాబట్టి ఆ ఉపకరణముల జ్ఞానముకూడా నుండవలెను. కాబట్టి యచ్చటి దేశజ్ఞానము మృగ్యము. ఇచ్చట అన్ని యునాత్మగా గదా!

24 శ్లో॥-(35)

బ్రహ్మనిర్వాణం- బ్రహ్మమే నిర్వాణ మనగా బ్రహ్మమనుగా నిర్వాణ మనిగాని అర్థమును చెప్పవలెను. నిర్వాణ మనగా సుఖము.

24 శ్లో॥-(36)

ఇదివరకు దేహమే యాత్మయను భ్రాంతి కలవాడగుటచే దేవభూతుడును మనుష్యభూతుడును నైన చేతను డిప్పు డాయభిమానము లేకుండుటచే వాస్తవమగు సంకోచరహితమైన జ్ఞానాది స్వరూపముతో వెలుగొందుచుండుటచే బ్రహ్మభూతు డని చెప్పబడుచున్నాడు.

24 శ్లో॥-(37)

జ్యోతిరేవ అనుచోటనున్న "ఏవ" కారమును శ్లోకమునందున్న పదము లన్నిటితోను చేర్చవలెను. కావుననే భాష్యకారులు తమ గీతాభాష్యమున "ఏక" శబ్దమును ప్రయోగించిరి.

25 శ్లో॥-(38)

యతాత్మనః=నియమితమనస్సును కలవారై.

ఇచ్చుట నియమన మనగా- దానిని తగినస్థానమున నెల కొల్పుట. ఆస్థానము శుద్ధాత్మయే.

26 శ్లో॥-(39)

అంతియకాని చేతితో నెత్తిన కఱ్ఱతో నందుకొనవలసిన కొన పండువంటిది కాదు.

29 శ్లో॥-(41)

ఈశ్లోక మొక చక్కని యర్థమును బోధించుచున్నది.

భగవదారాధన బుద్ధితో నిష్కామకర్మయోగము నాచరించుటకు ముఖ్యమైన మూడు విషయము లిందు బోధింపబడుచున్నవి.

దీని కొకలౌకిక దృష్టాంతమును తీసికొందము. లోకమున లక్షలాదిగ సంపాదించువాడు ఔరసు డగు భోక్త యొకడు లేనిచో విరక్తిని చెంది తన సంపాదనను నేదో యొక యితర కార్యములకై వినియోగించుటకు సమకట్టును. అట్టిసమయమున నొక బిడ్డడు కడుపున బుట్టిన ఇక వాని తాపత్రియమును చూడుడు.

మన మెంతో పెట్టినను ఎంత చేసినను వాడు గిక్కడైనచో వానివలన మన మేయుపకారమును నెన్నడును గాననిచో నా సేవ యందు విరక్తి జనించి చేసినదానికి పశ్చాత్తాపము గలుగును. ఉన్నవాడైనచోచేయగా చేయగా నెన్నటికైన నేదోఒరగదోయుడా యను యాశచే నాసేవ పెరుగుచుండును. ఉన్నవాడైనను పరుల పచ్చ గిట్టనివాడైనచో చేసిన దంతయు బూడిదబోసిన పన్నీరగును.

కావున నా మూడు దోషములును నాకు లేవని భగవాను డీశ్లోకమున నుపదేశించుచున్నాడు.

నేను నీవు సంపాదించిన కర్మల కన్నిటికిని భోక్తను. నీ కిచ్చుటకై నాకు లెఖ్ఖలేనన్ని లోకము లున్నవి. నేను నీ శ్రేయస్సునే కోరువాడను.

ఇక నాసేవచేయుటలో నీ కుపేక్ష యేల ? కావున నా కైంకర్యభావనతో కర్మయోగము నాచరింపుము.

29 శ్లో॥-(41)

నిత్యనైమిత్తికేత్యాది వాక్యములే- కర్మయోగ భేదములలో నేయొకదాని నవలంబించినను, జ్ఞానకర్మయోగముల నవలంబించి నిత్యనైమిత్తికాద్యంగకత్వమందరకును సాధారణమే యని తెలుపుచున్నది.

29 శ్లో॥-(42)

ఇచ్చట సర్వశబ్దమును ప్రయోగించుటచే కేవలము శాస్త్రము నెఱింగిన వారేగాక పామరులును పశుపక్ష్యాదులును ననియర్థము. కొందరింగితాకారములచే నొక పురుషుని తన వారియందు ప్రేమ కలవాడని యెఱింగి యంతమాత్రముచే సంతోషించి తృప్తులై యట్టి వారి ననువర్తించుట కెన్నివిధములుగనో ప్రయత్నింతురు.

సుహృత్తు గనుకనే యితరుల కైశ్వర్యమదగర్వముచే నుద్భవించు దౌర్మఖ్యము లేనివాడని తెలియదగును.

29 శ్లో॥-(43)

గీతార్థసంగ్రహము

ఐదవయధ్యాయసారార్థము.

శ్లో॥ కర్మయోగస్య సౌకర్యం।
శైఘ్ర్యం కాశ్చన తద్విధాః।
బ్రహ్మజ్ఞాన ప్రకారశ్చ।
పఞ్చమాధ్యాయ ఉచ్యతే॥

తాత్పర్యము :

కర్మయోగము జ్ఞానయోగముకన్న సుకరమును శీఘ్రముగ నాత్మసాక్షాత్కారమును కలిగించునదియు నని చెప్పి- కొన్ని దానివిధములను, కర్మయోగి ఏప్రకారముగ నెలకొనియున్న శుద్ధాత్మవిషయమైన సమదర్శనరూపమగు జ్ఞానపరిపాకము స్థిరముగ గలుగునో ఆప్రకారము యీ పంచమాధ్యాయమున చెప్పబడుచున్నది.

శ్రీ భగవద్గీతా - షష్ఠోఽధ్యాయః

ఆత్మసంయమయోగః

అవతారిక.

ఇంతవఱకు కర్మయోగము దానిసాధనములతోఁగూడ చెప్పబడెను. ఈయధ్యాయమునందు, జ్ఞానయోగ కర్మయోగములచే సాధింపదగినదై ఆత్మదర్శనరూపమై యుండుయోగము నభ్యసించువిధి చెప్పఁబడుచున్నది. అందును, కర్మయోగము జ్ఞానాకార మగుటవలన అది ఆత్మదర్శనమునకు నిరపేక్షసాధన మని ముందే చెప్పఁబడినను దానినే మఱింత దృఢపఱచుటకుఁగాను మఱల నది జ్ఞానాకారమైనదనియు, యోగమును (ఆత్మదర్శనమును) ఉద్దేశ్యముగాఁ గలదనియు, మొదటి తొమ్మిదిశ్లోకములచేఁ చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి యః ।
స సన్న్యాసీచ యోగీచ న నిరగ్ని ర్న చాక్రియః॥ 1

టీ. కర్మఫలం=కర్మములయొక్క స్వర్గాదిఫలమును, అనాశ్రితస్సన్=అపేక్షింపనివాఁడగుచు. కార్యం (ఇతి)=స్వతః ప్రయోజనము (అని), యః=ఎవడు, కర్మ=యజ్ఞాదికర్మమును, కరోతి = చేయుచున్నాడో, సః = వాఁడే, సన్న్యాసీచ = జ్ఞానయోగనిష్ఠుఁడును, యోగీచ=కర్మయోగనిష్ఠుఁడును (అగును), నిరగ్నిః = యజ్ఞాదులు లేనివాఁడు, న=సన్న్యాసియు కాఁడు, అక్రియశ్చ=కేవల జ్ఞాననిష్ఠుఁడును, న=కాఁడు.

తా. *ఎవ్వఁడు పరమపురుషారాధనరూపమగు కర్మమే తనకు

---

* అనాశ్రితః' అనుశ్లోకమున పూర్వార్థముచే కర్మయోగము ఫలరహితముగాను సుహృద్భూతపరమపురుషారాధనరూపముగాను నాచరించుటచే జ్ఞానాకార మగుట అనువదింపఁబడినది. ఉత్తరార్థముచే ఆకర్మమునకు 'స సన్న్యాసీచ యోగీచ' అని

ప్రయోజనమగునుగాని దానివలన సాధింపఁదగుస్వర్గాదిఫలము లొక్కటియు ప్రయోజనము గాదని తలఁచుటచే ఆ స్వర్గాదిఫలముల నపేక్షింపక కర్మము ననుష్ఠించుచున్నాఁడో, వాఁడే జ్ఞానయోగనిష్ఠుఁడును కర్మయోగనిష్ఠుఁడును అగును. అనఁగా ఆత్మదర్శనరూపమైన యోగమునకు సాధనములగు జ్ఞానయోగకర్మయోగములు రెంటియందును నిష్ఠగలవాఁ డగునని యర్థము. శాస్త్రోక్తము లైనయజ్ఞాదికర్మములందు ప్రవర్తింపనివాఁడును కేవలజ్ఞాననిష్ఠుఁడును అట్లు రెండుయోగములందును నిష్ఠగలవాఁడు కాఁడు.

జ్ఞానకర్మయోగసాధ్యమగు ఆత్మదర్శనమునందలినిష్ఠ ఫలముగా చెప్పుటచే అది నిరపేక్షసాధన మని (అనఁగా జ్ఞానయోగవ్యవధానము లేక తానే యోగమనెడి ఆత్మదర్శనమును సాధించునదని) దృఢీకరింపఁబడినది. 'స సన్న్యాసీ చ యోగీచ' అనుటచే జ్ఞానయోగనిష్ఠుఁడును కర్మయోగనిష్ఠుఁడును అని యర్థమగునేగాని ఆత్మదర్శననిష్ఠుఁడని యర్థ మెట్లులభించెనన్నచో 'కర్మ కరోతి' అని కర్మయోగనిష్ఠుని అనువదించివానినే 'సన్న్యాసీ' అని జ్ఞానయోగనిష్ఠునిగాఁ జెప్పుట విరుద్ధము. 'యోగీచ' అని కర్మయోగిగాఁ జెప్పుట నిరర్థకమును పునరుక్తము నగును. కాన 'సన్న్యాసీ' 'యోగీ' అనుటకు జ్ఞానయోగ కర్మయోగములచే సాధ్యమగు ఆత్మదర్శనమునందు నిష్ఠుఁడనుటయే యుక్తము. ఫలమగు ఆత్మదర్శనమందలి నిష్ఠయే దానికి సాధనము లగు జ్ఞానకర్మయోగములందలినిష్ఠగా ఉపచరితమైనదని తెలియునది. మఱియు 'నిరగ్నిః' అనుటచేతనే కర్మనివృత్తి చెప్పఁబడినదగుటచే 'అక్రియః' అనుటకు క్రియానివృత్తిమూలముగా క్రియావ్యతిరిక్తమైనదానియందు-అనఁగా దానికాసన్నమగు జ్ఞానయోగమునందు-నిష్ఠుఁడని యర్థము సిద్ధించుచున్నది. కావుననే 'అక్రియః' అనుటకు కేవలజ్ఞాననిష్ఠుఁడనఁబడియె. లేక 'న నిరగ్ని ర్నచాక్రియః' అను రెంటిచే శ్రౌతస్మార్తక్రియావిశేషములు నిషేధింపఁబడుటచే 'శాస్త్రోక్తములైన యజ్ఞాదికర్మములందు ప్రవర్తింపనివాఁడు' అని ఫలితార్థముగాను, దీనికి 'కేవలజ్ఞాననిష్ఠుఁడు' అనుట యాశయముగాను గ్రహించునది. సామాన్యమగు సన్న్యాసాశ్రమమునకు 'అనగ్ని రనికేతస్స్యాత్' (మనుస్మృతి-౬-౪౩) అనియు 'త్యక్త్వా ద్రవ్యాగ్ని సాధ్యాని కర్మాణి' అనియు వ్యవచ్ఛేదములు చెప్పఁబడియున్నవి. ఇవియె యిచ్చట 'నిరగ్నిః' 'అక్రియః' అనఁబడినవి. కనుక ఈవ్యవచ్ఛేదములు గలవాఁడును సన్న్యాసికాఁడా యని శంకరాఁగా ఇట్టివ్యవచ్ఛేదము లిచట అసంగతములు గనుక ఇవి గలవాఁడు ఇట చెప్పఁబడిన సన్న్యాసియు యోగియుఁ గాఁడు గాని 'అనాశ్రితః...కర్మ కరోతి' అనునట్లు చేయువాఁడే అట్టివాఁ డగునని భావము.

కేవలజ్ఞాననిష్ఠునికి జ్ఞాననిష్ఠ యొకటి మాత్రమే. కర్మయోగనిష్ఠునికి రెండునిష్ఠలును గలవని యభిప్రాయము. (ఇచట అగ్నిశబ్దమువలన అగ్నిహోత్రసంబంధము గల యజ్ఞాదులను గ్రహింపవలెను).

అవ. పూర్వోక్తలక్షణ మగు కర్మయోగమందు జ్ఞానము కూడఁ గల దని చెప్పుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ యం సన్న్యాస మితి ప్రాహు ర్యోగం తం విద్ధి పాణ్డవ ।
న హ్య[1]సన్న్యస్తసఙ్కల్పో యోగీ భవతి కశ్చన॥ 2

టీ. పాణ్డవ=అర్జునా, యం=దేనిని, సన్న్యాసమ్ ఇతి = ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞాన మని, ప్రాహుః = చెప్పుదురో, తం = దానిని, యోగం=కర్మయోగమె యని, విద్ధి=ఎఱుఁగుము, హి = ఏలననగా, అసన్న్యస్తసఙ్కల్పః= దేహమె ఆత్మయని తలంచుటను విడువనివాఁడు. కశ్చన=ఒకానొకడును, యోగీ=కర్మయోగి, న భవతి హి = కాఁడు గదా.

తా. అర్జునా, ఏది జ్ఞానయోగమని (అనఁగా ఆత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానమని) వచియింతురో అది కర్మయోగమే యని తెలిసికొనుము. ఏలన, నేను చెప్పియున్న కర్మయోగులలో (ఆత్మయాథాత్మ్యము ననుసంధించుటచేత దేహము ఆత్మ యనెడి భ్రమమును బోఁగొట్టుకొనని కర్మయోగి యెవ్వఁడును గలుగఁడు గదా.) [ఇచట కర్మయోగివిషయమున 'యస్య సర్వే సమారమ్భాః కామసఙ్కల్పవర్జితాః' (గీత-౪-౧౯) అని సంకల్పవర్జనము పూర్వము చెప్పఁబడి యున్నది కదా.]

అవ. కర్మయోగమె ప్రమాదములేక ఆత్మావలోకనమును సాధించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరురుక్షో ర్మునే ర్యోగం కర్మ కారణ ముచ్యతే ।
యోగారూఢస్య తస్యైవ శమః కారణ ముచ్యతే॥ 3

టీ. యోగం=ఆత్మావలోకనమును, ఆరురుక్షోః=పొంద నిచ్ఛగించు, మునేః=ముముక్షువునకు, కర్మ = కర్మయోగము, కారణం = సాధనముగా, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది. యోగారూఢస్య = యోగమును ఎక్కిన-ఆత్మావలోకమున నెలకొన్నట్టి, తస్యైవ = వానికే, శమః = కర్మనివృత్తి, కారణం = సాధనముగా, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది.

తా. * ఆత్మావలోకనరూపమగు యోగమును పొంద నిచ్ఛగించు ముముక్షువునకు కర్మయోగమె సాధనము, అట్టియోగమున గట్టిగా నెలకొన్నవానికే కర్మనివృత్తి మోక్షసాధనమని చెప్పఁబడును. అనఁగా ఆత్మావలోకనరూపమైనమోక్షము కలుగువఱకు కర్మము చేయఁ దగిన దని భావము.

అవ. ఆత్మావలోకనమునందు స్థిరముగా నెలకొన్నవాఁ డగుట యెప్పు డనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా హి నేన్ద్రియార్థేషు న †కర్మ[2] స్వనుషజ్జతే[3]।
సర్వసఙ్కల్పసన్న్యాసీ యోగారూఢ స్తదోచ్యతే॥ 4

---

* కర్మయోగమాత్రముచే సాధ్య మగుయోగము ఆత్మావలోకనమే యగును గాని పరమాత్మావలోకనముగాదనుటకై 'ఆత్మా ...గోర ముముక్షువు' అనఁబడెను. 'మోక్షపర్యంతము ఏదైన కర్మము చేయవలయు నను భావముతో 'ముముక్షువునకు కర్మయోగమే' అనఁబడెను. ఆత్మావలోకనము మోక్షప్రాయ మగుటచే మోక్ష శబ్దము దానియందు ఉపచరించుచున్న దని తెలియునది.

† 'కర్మసు' అనుచో చోదితకర్మమాత్రము గాదు; ఏలన, వానిని నిషేధింప నలవిగాదు. వైదికకర్మములును గావు; ఏలన వానియందు నిస్సంగత్వము దగదు. కనుక ఇంద్రియార్థములందు సంగముగలవారికి తదుపాయభూతము లైనకర్మములే యిట గ్రాహ్యములు గాన వానియందు సంగము లేమి చెప్పఁబడెను. మఱియు 'సఙ్గం త్యజతి' ఇత్యాదిప్రయోగములందు సంగము కలుఁగఁగా దానిని బలవంతముగా నివారించుట తోఁచుచున్నది. ఇచట 'నానుషజ్జతే' అనుటచే సంగము స్వయముగానే కలుగకుండుట తెలియుచున్నది గాన 'సంగమున కర్హుఁడు గాఁ' డని యర్థము ఫలించుచున్నది.

టీ. యదా=ఎప్పుడు, ఇన్ద్రియార్థేషు=ఆత్మవ్యతిరిక్తములైన ప్రాకృతవిషయములయందును, కర్మసుచ=వానిని సంబంధించిన కర్మములయందును, న అనుషజ్జతే=సంగమున కర్హుఁడుగాఁడో, తదాహి=అప్పుడు గదా, సర్వసఙ్కల్పసన్న్యాసీ = సమస్తమనోరథములను విడిచినవాఁడై, యోగారూఢః = ఆత్మదర్శనమందు నెలకొన్నవాఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఎప్పుడు, (ఆత్మావలోకనపర్యంతము కర్మయోగమునందే వర్తించుచుండెడి) ఈయోగి ఆత్మనే యనుభవించుట స్వభావముగాఁ గలవాఁడు గనుక ఆత్మతప్ప తక్కిన ప్రాకృతవిషయములందును వానిని సంబంధించిన కర్మములందును సంగము నొందుటకు తగనివాఁ డగునో, యప్పుడే, సమస్తసంకల్పములను విడిచినట్టి తాను ఆత్మదర్శనరూప మగు యోగమునందు నెలకొన్నవాడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు. ఇట్లు యోగమునందు నెలకొనక దానిని పొందఁగోరుచుమాత్ర ముండువాఁ డన్నచో ఆత్మానుభవమునకు తగక విషయానుభవమునకే తగినవాఁ డగును, గాన అట్టివానికి విషయములందు సంగము లేమిని అభ్యసించుటయె స్వరూపముగాఁ గలది యగు కర్మయోగమే ఆత్మదర్శనమును కలిగించుటకు సాధనమగునుగాని యోగారూఢునికివలె కర్మనివృత్తి సాధనము కాదు. కాఁబట్టి ఆత్మదర్శనమును బడయఁ గోరువాఁడు కర్మనివృత్తిని మాని, విషయసంగము లేమిని అభ్యసించునట్టిది యగు కర్మయోగమునే చేయవలయు నని భావము.

అవ. ఆవిషయమునే చెప్పుచున్నాఁడు.

2
శ్లో॥ ఉద్ధరే దాత్మనాఽఽత్మానం నాత్మాన మవసాదయేత్ ।
ఆత్మైవ హ్యాత్మనో బన్ధు రాత్మైవ రిపు రాత్మనః॥ 5

టీ. ఆత్మనా=విషయాసక్తము కానిమనస్సుచేత, ఆత్మానం=ఆత్మను, ఉద్ధరేత్=పైకెత్తవలయును, ఆత్మానం = ఆత్మను, న అవ

సాదయేత్ = క్లేశము నొందింపఁగూడదు, హి = ఏలనగా ఆత్మనః = తనకు, ఆత్మైవ = మనసే, బన్ధుః = బంధువు, ఆత్మనః - తనకు, ఆత్మైవ = మనసే, రిపుః = శత్రువు.

తా. విషయములందు తగులనిమనస్సుచేత (సంసారసముద్రమునుండి) ఆత్మ నుద్ధరింపవలయునుగాని, విషయాసక్తమగు మనస్సుచేత దాని నధోగతిఁ బొందింపఁగూడదు. ఏ లనఁగా విషయాసక్తము కానిమనస్సే తనకు బంధువు[3], విషయాసక్తమైన దే శత్రువు[4].

శ్లో॥ బన్ధురాత్మాఽఽత్మన స్తస్య యే నాత్మై వాత్మనా జితః।[5]
అనాత్మనస్తు శత్రుత్వే వర్తే తాత్మైవ శత్రువత్॥ 6

టీ. యేన = ఏపురుషునిచేత, ఆత్మనైవ = తనచేతనే, ఆత్మా = మనసు, జితః = విషయములవలననుండి జయింపఁబడినదో, తస్య = వానియొక్క, ఆత్మనః = ఆత్మకు, ఆత్మా = మనసు, బన్ధుః = బంధువు, అనాత్మనస్తు = మనస్సులేనివానికైనచో - మనస్సును జయింపనివానికైనచో, ఆత్మైవ = తనమనసే, శత్రువత్ = శత్రువువలె, శత్రుత్వే = శత్రుభావ మగునపకారమునందు, వర్తేత = ప్రవర్తించును.

తా. ఏపురుషుఁడు తనమనస్సు విషయములనుండి మరల్చుట వలన దానిని జయించినవాఁ డగునో అట్టివానికి వాని మనసే బంధువు. మనసును జయింపనివానికి వానిమనసే శత్రువువలె వానియెడల పగ చూపుటయందుఁ బ్రవర్తించును; అనఁగా, వానిమోక్షమునకు విరోధియగుమార్గమునందుఁ బ్రవర్తించు నని భావము. మనస్సును విషయములనుండి మరల్చుటయే దానిని జయించుట యని తెలియనగును. ఈవిషయమునే భగవంతుఁ డగుపరాశరుఁడును విష్ణుపురాణమున 'మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః। బన్ధాయ విషయాసంగి ముక్త్యై నిర్విషయం మనః॥ (విష్ణు. పు. ౬. ౭. ౨౮) అని చెప్పియున్నాఁడు.

అవ. యోగమునందు గట్టిగా నెలకొన్నవాని యవస్థయు యోగమును పొందుట కుపాయమును చెప్పఁబడినవి. ఇప్పుడు యోగము నారంభించుటకు యుక్తమైన యవస్థ యేదియో దానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జితాత్మనః ప్రశాన్తస్య పరమాత్మా సమాహితః ।
శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః॥ 7

టీ. శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు = శీతోష్ణసుఖదుఃఖాదిద్వంద్వములయందును, జితాత్మనః=వికారము నొందని మనస్సు గలవాఁడును, ప్రశాన్తస్య = బాహ్యేంద్రియవ్యాపారనివృత్తి గలవాఁడును నగు * పురుషునికి, (మనసి=మనస్సునందు,) పరమాత్మా=ఉత్కృష్టమైన ఆత్మ, సమాహితః=స్పష్టముగా అనుసంధింపఁదగినవాఁ డగుననుట. ఆత్మా=ప్రత్యగాత్మ, పరం=మిక్కిలి, సమాహితః=విశదముగా అనుసంధింపఁదగినవాఁడు.

తా. శీతోష్ణములు, సుఖదుఃఖములు, మానావమానములు మొదలగు ద్వంద్వములయందు వికారము నొందక సమచిత్తుఁడును

* ఇట్టిపురుషునికి పరిశుద్ధాత్మస్వరూపముయొక్క విశదానుసంధానము కలిగి పిదప తద్దర్శనరూప మగుయోగము సిద్ధించు నని భావము. మొదట విశదానుసంధానము పిదప దర్శనము అని తెలియునది. ఇట్లు ద్వంద్వములందు మనోవికారము లేక బాహ్యేంద్రియవ్యాపారము మానియుండునట్టి యవస్థయే యోగారంభమునకుఁ దగిన యవస్థయని గ్రాహ్యము. పరమాత్మ శబ్దము ఈశ్వరపరముగా ప్రయోగింపఁబడుట ప్రసిద్ధమైనను ఇది జీవాత్మ ప్రకరణము కనుక నిజస్వరూపముతోఁ గూడియున్న జీవాత్మ యిచట పరమాత్మయని చెప్పఁబడినదని గ్రహింపవలయును. ఇట్టిజీవాత్మకు పరమాత్మశబ్ద మెట్లు చెల్లు ననఁగా ఆత్మకు ఇంతకుఁ బూర్వము కలిగియుండిన అవస్థలకంటె నిజరూపముతోఁ గూడియున్నయవస్థ పరమము (ఉత్కృష్టము) అయినది గనుక నిట్టిస్వరూపావస్థితమైనయాత్మ పరమైనయాత్మగా (పరమాత్మగాఁ) జెప్పఁబడిన దని తెలియవలయును. లేక మీఁదఁ జూపఁబడిన మఱియొక యన్వయముచేతను అర్థము సేయవచ్చును.

బాహ్యేంద్రియవ్యాపారనివృత్తి గలవాఁడును నగు పురుషునియొక్క మనస్సునందు ప్రత్యగాత్మ నిజస్వరూపముతో స్పష్టముగా ననుసంధింపఁబడుచుండును. అనఁగా ధ్యానవిషయ మగును.

శ్లో॥ జ్ఞాన విజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేంద్రియః ।
యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః॥ 8

టీ. (యః) యోగీ = (ఏ) కర్మయోగి, జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా-జ్ఞాన=ఆత్మస్వరూపమునుగుఱించిన జ్ఞానముచేతను, విజ్ఞాన=ఆత్మస్వరూపమునుగురించిన విశేషజ్ఞానముచేతను. తృప్తాత్మా=తృప్తిఁబొందిన మనసు గలవాఁడును, *కూటస్థః=దేవమనుష్యాది జ్ఞానమే శుద్ధాత్మస్వరూపము ననుసంధానముచేయువాఁడు ననుట, విజితేన్ద్రియః = (కావుననే) ఇంద్రియములను జయించినవాఁడును, సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః=మట్టిపెల్లయందును రాతియందును బంగారమునందును సమప్రయోజనముగలవాఁడును నగునో, (సః) యుక్తః = (వాఁడు) ఆత్మావలోకనరూప మగు యోగాభ్యాసమునకు తగినవాఁడు, ఇతి = అని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

తా. ఏకర్మయోగి ఆత్మస్వరూపవిషయమైన జ్ఞానముచేతను *ఆత్మస్వరూపమునకు ప్రకృతికంటె విలక్షణముగాఁగల యాకార

---

* కూటము అనఁగా సమ్మెట. కూటమునకు ఇనుము మొదలైనవానితోడి సంయోగవియోగములు కలిగినను ఆ యినుము మొదలైనవియే చెడుచు మాఱుచు నుండును గాని తాను చెడకయు ఏవికారమును జెందకయు ఎట్లుండునో అట్లే ఆత్మకు దేవాదిశరీరములతోడి సంయోగవియోగములు కలుగుచుండినను ఆశరీరములే చెడుచు మాఱుచు నుండునుగాని తాను, తన జ్ఞానైక స్వరూపముచెడక యనువర్తించుచుండుటచే, ఏవికారమును బొందకయుండును. కావున ఆత్మ కూటముగా చెప్పఁబడినది. కూటస్థుఁ డనఁగా ఆత్మయందు నెలకొన్నవాఁడు. నిర్వికారమై జ్ఞానైకాకారమగు ఆత్మస్వరూపమును అనుసంధించువాఁ డనుట.

* ఇచట దేహమునకంటె వేఱైన ఆత్మ యొకటి కలదనుబుద్ధియే జ్ఞానము. ఇది పరలోక సుఖాదులకుఁగాను కర్మములు చేయువారికెల్ల నావశ్యకము. దేహము

మునుగురించిన విశేషజ్ఞానము చేతను తృప్తిఁబొందిన మనసుగలవాఁడై, దేవత్వమనుష్యత్వాది సర్వావస్థలందును అనువర్తించుచున్నదియు జ్ఞానమే సర్వసాధారణమైన యాకారముగాఁ గలదియు నగుఆత్మను అనుసంధించుచు, దానివలన నింద్రియములను జయించి, (ప్రకృతి బంధరహితమైన ఆత్మస్వరూపమునందె నిష్ఠగలవాఁడగుటవలన ప్రాకృతవస్తు విశేషములందు భోగ్యతాబుద్ధి తనకు లేమిచే) మట్టిపెల్లయందును ఱాతియందును ఎంతప్రయోజనమో అంతప్రయోజనమే బంగారునందును గలవాఁడై యుండునో అట్టివాఁడు ఆత్మదర్శనరూపమైనయోగమును అభ్యసించుటకుఁ దగినవాఁడని చెప్పబడుచున్నాఁడు.

అవ. అచేతనములగు లోష్టాశ్మకాంచనాదులందుఁ గల సమప్రయోజనమే చేతనులగు సుహృదాదులందును అట్టియోగికి కలిగి యుండు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సుహృన్మిత్రా ర్యుదాసీన మధ్యస్థ ద్వేష్య బన్ధుషు ।
6
సాధుష్వపి చ పాపేషు *సమబుద్ధి ర్విశిష్యతే॥ 9

నకు వేఱైనఆత్మ లేదని తలఁచినచో అది పరలోకమునకుఁ బోవు ననుతలంపుగాని, దానికి వలయు కర్మములం జేయుటగాని వారికిఁ గలుగదు. ప్రకృతికంటె విజాతీయమైన ఆత్మయొక్క ఆకారమునుగుఱించినజ్ఞానము విజ్ఞానము. అనఁగా ఆత్మకు నిత్యత్వ నిరతిశయానందత్వాది విశేషలక్షణములుంగలవు. ఇవి ప్రకృతికి లేవు. ఆత్మ ప్రకృతి కంటె విలక్షణ మైనది యని తెలుపునట్టి ఆత్మయొక్క నిత్యత్వాదిలక్షణములను తెలిసికొనుటయే విజ్ఞానము. ఇది మోక్షాధికారులకు విశేషించి యావశ్యక మైనది.

* సుహృదాదులయెడల సమబుద్ధి కలిగియుండుట యుక్తమే. కాని, సాధువులందును పాపులయందును యోగులకు సమముగా ప్రయోజన ముండునా? సత్సాంగత్యమును అసత్పరిత్యాగమును జ్ఞానవృద్ధికి హేతువులు గాన అవి యోగులకు అపేక్షితములు గదా. కాన సాధువులందును పాపులందును సమబుద్ధి యోగుల కెట్లు దగును? అన్నచో, ఇప్పుడు నిర్దేశింపఁబడుచున్న యోగి యొకరిచే నుపజీవింపవలసిన దశలోనివాఁడు గాఁడు. అతఁడు సమస్తశ్రోతవ్యములను విని సమస్తకర్తవ్యములను చేసి సాక్షాత్కారమున కత్యంతయోగ్యమైనదశను బొందియున్నవాఁడు. అట్టివానికి

టీ. సుహృత్=తనహితమును గోరువారియందును, మిత్ర= సమవయస్సుగలవారై) హితముగోరువారియందును, అరి=అనర్థము గోరువారియందును, ఉదాసీన=హితముగాని అనర్థముగాని కోరుట నిమిత్తము లేనివారియందును, మధ్యస్థ=జన్మముచేతనే హితాహిత ములను గోరనివారియందును, ద్వేష్య=పుట్టుకవలననే అనిష్టమును గోరువారియందును, బన్ధుషు = జన్మముచేతనే హితమును గోరునట్టి బంధువులయందును, సాధుష్వపి=సత్పురుషులయందును, పాపేషుచ= పాపాత్ములయందును, సమబుద్ధిః = సమమైనబుద్ధిగలవాఁడు, విశి ష్యతే=అధికుఁ డగుచున్నాఁడు.

తా. వయస్సు పాటింపక తన హితమును గోరునట్టి సుహృ దులయందును, సమానవయస్కులై తనహితముఁ గోరునట్టి మిత్రుల యందును. ఏదే నొక కారణమునుబట్టి అనర్థమును కలిగింపఁగోరు శత్రువులందును, హితమునుగాని అనర్థమునుగాని కలిగించుట హేతువు లేమిచే నా రెంటిని జేయనివారగు ఉదాసీనులయందును, జన్మసిద్ధముగా ఆరెంటిని జేయని వా రగుమధ్యస్థులయందును, జన్మ సిద్ధముగా అనర్థమును జేయఁగోరు ద్వేష్యులయందును, జన్మసిద్ధ ముగా హితము గోరువారైన బంధువులయందును, ధర్మశీలురయం దును, పాపశీలురయందును సమానబుద్ధి గలవాఁడు యోగాభ్యాస మున కర్హుఁడగుటచే అధికుఁ డగుచున్నాఁడు. (ఆత్మయొక్కటియే ప్రయోజనముగాఁగలవాఁ డగుటచే తక్కిన సుహృన్మిత్రాదులచే ఏప్రయోజనముగాని విరోధముగాని తనకు లేనందున వారియందెల్ల

సాధువులతోఁగాని పాపులతోఁగాని ప్రయోజనము సమానమే. వానికి కేవలము యోగమున కుపయుక్తమైన రహస్యస్థానాదులు మాత్రమే ఉపాదేయములు కాన సాధువులందును పాపులందును సమబుద్ధి నుంచుట తప్పిదముగాదు. యోగాభ్యాసము కుఁ దగినదశ పూర్వముగూడ చెప్పఁబడినది. ఇదియే దానికాష్ఠాదశ గావున 'విశిష్యతే' యనఁబడె నని తెలియునది.

సమబుద్ధి గలవాఁడు యోగము నభ్యసించుటకుఁ దగుటయందు విశే షించినవాఁ డగును.)

అవ. ఈ యధ్యాయమునయొ ప్రధానార్థమగు సాంగయోగము నభ్యసించువిధిని జెప్పుచున్నాఁడు.

7

శ్లో॥ యోగీ యుఞ్జీత సతత మాత్మానం *రహసి స్థితః ।
ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా నిరాశీ రపరిగ్రహః॥ 10

టీ. యోగీ=కర్మయోగనిష్ఠుఁడు, సతతం=ఎల్లప్పుడు, ఏకాకీ=ఒంటరివాఁడును, యతచిత్తాత్మా=నియమింపఁబడిన మనోబుద్ధులు గలవాఁడును, మనస్సుయొక్క చింతావ్యాపారమును అడఁచిన వాఁడును, నిరాశీః=ఆత్మేతరవస్తువులయం దాశ లేనివాఁడు, అపరిగ్రహః=ఆత్మేతరవస్తువులందు మమత లేనివాఁడును, రహసి=జనులు లేని నిశ్శబ్దమైన ప్రదేశమునందు, స్థితఃసన్=ఉన్నవాఁడు నగుచు, ఆత్మానం=తన ఆత్మను, యుఞ్జీత=జేయవలయును-యోగమునందు ఉంపవలయును.

తా. పూర్వోక్తప్రకార మగుకర్మయోగమునందు నిష్ఠగల వాఁడు ప్రతిదినమును యోగాభ్యాసమునకుఁ దగినకాలమునందెల్ల, జనులులేక నిశ్శబ్దముగానుండు ప్రదేశమందు ఎవ్వరును తనతోఁ గూడలేక, యొంటరియై యుండి చింతలేనిమనస్సుతో ఆత్మేతర వస్తువులం దపేక్షగాని, ఆత్మవ్యతిరిక్తమైనవస్తువును దేనినైనను నాది

---

* రహసి అనఁగా జనులు లేనిచోటని యర్థము. జను లాచోట లేకున్నను దానికి బయట నుండువారిశబ్దము లచటికి వచ్చునేని మనస్సునకు సమాధానము కలుగ నేరదు గనుక 'నిశ్శబ్దము' అనఁబడినది. 'రహసి' అనుటచేతనే జనులులేనిచోటు ఏర్పడఁగా మరల 'ఏకాకీ' అనుపదము పెట్టుట, రహస్యమున కర్హులై యుండు తోడిశిష్యులు సబ్రహ్మచారులు మొదలైన వారినిగూడఁ బరిత్యజించుటకొఱకుఁ గాన 'సహాయము లేనివాఁడు' అనఁబడినది.

యనుమమతతో స్వీకరించుట గాని లేనివాఁడై. ఆత్మను యోగము నందు ఉంపవలయును. అనఁగా ఆత్మదర్శనమందు నిష్ఠ గలవాఁడు కావలయును:

అవ. యోగాభ్యాసమునకుఁ గావలసిన బాహ్యోపకరణముల యొక్క నియమమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర మాసన మాత్మన, [8]
నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతినీచం చేలాజినకుశోత్తరమ్॥ [9] 11
తత్రైకాగ్రం మనఃకృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియ క్రియః ।
ఉపవిశ్యాఽఽసనే యుఞ్జ్యా ద్యోగ మాత్మవిశుద్ధయే॥ 12

టీ. శుచౌ=పరిశుద్ధమగు, దేశే=ప్రదేశమునందు, స్థిరం=చలింపనిదియు, న అతి ఉచ్ఛ్రితం=మిక్కిలిపొడవు కానిదియు, న అతినీచం=మిక్కిలి తగ్గు కానిదియు, చేలాజినకుశోత్తరం=వస్త్రము కృష్ణాజినము దర్భలు పైపైని గలదియునగు, ఆత్మనః=తనయొక్క, ఆసనం=ఆసనమును, ప్రతిష్ఠాప్య=దృఢముగా వైచికొని, తత్ర ఆసనే=ఆ స్థిరాసనమునందు, ఉపవిశ్య=కూర్చుండి, మనః=మనస్సును, ఏకాగ్రం=యోగమునందే ఆసక్తమైనదిగా, కృత్వా=చేసి, యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః=అడఁపఁబడిన చిత్తేంద్రియ వ్యాపారములు గలవాఁడై, ఆత్మవిశుద్ధయే=బంధనివృత్తికొఱకు, యోగం యుఞ్జ్యాత్=ఆత్మదర్శనము చేయవలయుననుట.

తా. (* అశుచులైనపురుషులు అధిష్ఠింపనిదియు పరిగ్రహింప

* అశుచులైనపురుషులు పాషండులు పతితులు మొదలగువారు. అనుష్ఠించుట అనఁగా పరకీయవస్తువులతో తాను నిర్వాహకుఁడు మొదలైన వాఁడుగా సంబంధపడియుండుట. పరిగ్రహమనఁగా పరకీయవస్తువులు స్వకీయములుగా తలఁచుట. శుచియైన ప్రదేశ మనఁగా అశుచులైనవారు అధిష్ఠింపనిదియు (అనఁగా వారి

నిదియును అపరిశుద్ధవస్తువులస్పర్శము లేనిదియు నగుటచే) పవిత్రముగా నుండునట్టి ప్రదేశమునందు దారువు మొదలైనవానిచే గట్టిగా నిర్మింపఁబడినదై మిక్కిలి యెత్తును మిక్కిలితగ్గును గానియాసనమును వైచి దానిపై దర్భలు పఱచి వానిమీఁద కృష్ణాజినమును దానిపై మడుఁగువస్త్రమును పఱువవలయును. ఇట్లు మనఃప్రసాదమును కలిగించునట్టి యాయాసనమునందు (శరీరము నిలుకడగా నిలుచునట్లు ఒఱగు వైచుకొని) కూర్చుండి యోగమునందే మనస్సును ముఖ్యముగా వర్తించునట్లు గావించి సర్వవిధముల చిత్తేంద్రియ వ్యాపారముల నడంచి బంధనివృత్తికొఱకు యోగమును (ఆత్మదర్శనమును) జేయవలయును.

9

అవ. కాయమునకును మనస్సునకును జేయవలసిన నియమములను జెప్పుచున్నాఁడు.

నిర్వాహకత్వాదులు లేనిదియు) వారు పరిగ్రహింపనిదియు (అనఁగా వారు తమదిగా తలఁపనిదియు) నగు ప్రదేశ మని యర్థము. ఆసనము స్థిరముగా నుండుటకు దార్వాదులతో నిర్మించుట హేతువు. అది దార్వాదిమయ మగుటంబట్టి కఠినముగా నుండును గాన మృదువుగా నుండుటకై పయిని చేలమును; అందును మిట్టపల్లములు లేక యుండుటకును శుద్ధికొఱకును దానిపయిని కృష్ణాజినమును; ఆయన్నిటిపయిని శుద్ధికొఱకును సత్త్వము నున్మేషించుకొఱకును కుశలును; పఱవబడునని తెలియునది. 'కుశాజిన చేలోత్తరమ్' అని భాష్యపాఠ మొకట జూపట్టుచున్నది. అప్పుడు పయిపయిని మృదువుగానుండుటకు మొదట కుశలును వానిపై కృష్ణాజినమును దానిపైని చేలమును పఱవఁబడినదని యర్థము. ఈ చెప్పబడిన శుచిదేశాదులవలని యుపయోగము మనస్సునకు ప్రసన్నత కలిగించుటయే కాన 'మనఃప్రసాదము కలిగించు' అనఁబడినది. నిలుచుకొన్నచో ఆయాసము పరుండినచో నిదురయు ప్రసక్తించును గాన 'కూర్చుండి' యనఁబడినది. కూర్చున్నను వెనుక ఒఱగకుండువట్లు తనదేహమును నిలఁబెట్టుకొనఁ బ్రయత్నము సేయవలసియుండును. ఆ ప్రయత్నము సమాధికి విరోధము గాన దానిని లేకుండఁ జేయుటకై 'ఒఱగు వైచుకొని' అనఁబడినది. చిత్తమనగాఁ ఇట చింతావృత్తి. 'ఏకాగ్రం మనః కృత్వా' అని అంతరేంద్రియ మగు మనస్సుయొక్క వ్యాపారమును జెప్పుటచే అది యడంపఁబడినది కాదు. ఇట అడంపఁబడు 'ఇంద్రియ'ములు బాహ్యేంద్రియములే యగు నని తెలియునది.

శ్లో॥ *సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయ న్నచలం స్థిరమ్ ।
సమ్ప్రేక్ష్య నాసికాగ్రం స్వం దిశ శ్చానవలోకయన్ ॥ 13

ప్రశాన్తాత్మా విగతభీ ర్బ్రహ్మచారివ్రతే స్థితః ।
మన స్సంయమ్య మచ్చిత్తో యుక్త ఆసీత మత్పరః॥ 14

---

* ఇదివఱకు శుచిదేశమందుఁ గూర్చుండుట మొదలుగా బాహ్యములగు యోగోపకరణములును మనస్సుయొక్క ఏకాగ్రత్వమును చెప్పబడెను. ఇక ఈ రెండుశ్లోకములయందు అంతరాంతము లగు కాయమనస్సులు గావింపవలసిన నియమవిశేషములు క్రమముగా చెప్పఁబడుచున్నవి. ఇట కాయ మనఁగా 'సిద్ధము' అనఁబడు శరీరముయొక్క మధ్యప్రదేశము. 'సమమ్' 'అచలమ్' 'స్థిరమ్' అను మూఁడును ధారణక్రియావిశేషములు. సమ మనఁగా ఋజుత్వము. సరిసలువుగానుండుట. అచల మనఁగా కదలుటలేమి. స్థిర మనఁగా వెనుక కొఱగకుండునట్లు నిలఁబెట్టుకొను ప్రయాసముచే అంగములు కదలును గనుక ఆనిక వైచుకొని ఆ ప్రయాసమును కలుగనీయమిచే అంగముల కదలుటను మాన్చుట. ఈ యానికవలని 'స్థిరత్వ'ముచే 'అచల'ముగా నుండుట చిరకాలము కొనసాగఁదగిన దగుచున్నది. కావుననే 'ఆనికచే స్థిరముగా' ననఁబడినది. నాసికాగ్రమును జూచుట బాహ్యవస్తువులను జూడకుండుట కని తెలియునది. కన్నులు మూసికొన్నను బాహ్యవస్తువులను జూడకుండుట సిద్ధింపఁగా అందులకై నాసికాగ్రమును జూచుటను విధింపనేల? అన్నచో, నాసికాగ్రమును జూచుట నిద్రాదులను నివర్తించుటకుఁగూడ నని తెలియునది. అయినను యోగమున మనస్సు అంతర్ముఖమై యుండుటచే నాసికాగ్రమును సంభవింపదు గాన 'సంప్రేక్ష్యనాసికాగ్రమ్' అనుటచే నేత్రములదృష్టి సన్నిపాతము మాత్రము (అనఁగా నేత్రసంబంధి యగు తేజస్సు తనంతటనే నాసాగ్రమున నిపాత మగుట మాత్రము) చెప్పఁబడె నని తెలియునది. బ్రహ్మచారివ్రత మనఁగా ఇట బ్రహ్మచర్యాశ్రమము గాదు; 'బ్రహ్మచర్యంచ యోషిత్సు భోగ్యతాబుద్ధివర్జనమ్' అన్నట్లు స్త్రీలయెడ భోగ్యతాబుద్ధిలేమి. 'స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృతిరేవచ । ఏతన్మైథున మష్టాంగం ప్రవదన్తి మనీషిణః । విపరీతం బ్రహ్మచర్య మేతదేవాష్టలక్షణమ్' (ఆగ్నేయపురాణమ్. ౩౭౨-అ. ౧౦-౧౧. శ్లో, బృహస్పతిస్మృతౌచ) మైథునముయొక్క అష్టాంగము లగు స్మరణాదులు లేకుండుటయే బ్రహ్మచర్యము; అనఁగా స్త్రీలదెస భోగ్యతాబుద్ధిపూర్వకమగు స్మరణాలోకనాలాపాదులు లేకుండుట యని తెలియునది.

టీ. కాయశిరోగ్రీవం = శరీరమును శిరస్సును కంఠమును, సమం=సమముగాను, అచలం=కదలకుండునట్లును, స్థిరం = ఆనికచేత స్థిరముగాను, ధారయన్=నిలుపుకొనుచు, దిశః=దిక్కులను, అనలోకయన్ చ=చూడకయు, స్వం=తనది యగు, నాసికాగ్రం=కనుబొమల మధ్యస్థానమును, సమ్ప్రేక్ష్య = చూచుచు, ప్రశాన్తాత్మా=మిక్కిలి నిమ్మళపాటు నొందినమనస్సు గలవాఁడును, విగతభీః = నిర్భయుఁడును, బ్రహ్మచారివ్రతే = బ్రహ్మచర్యవ్రతమునందు, స్థితః = ఉన్నవాఁడు నై, మనః=మనస్సును, సంయమ్య = అడంచి విషయములనుండి మరల్చి, మచ్చిత్తః = నాయందే మనస్సు గలవాఁడును, యుక్తః=అవధానము గలవాఁడును, మత్పరః = నేనే పరమప్రాప్యుఁడుగా గలవాఁడును నై-అనఁగా, నన్నే చింతించుచున్నవాఁడును నై, ఆసీత = కూర్చుండవలయును.

తా. శరీరమును శిరస్సును మెడను వంపు లేక సమముగావించి, యిటునటు కదల్పక ఆనికచేత స్థిరముగా నుంచుకొని దిక్కులం జూడక తన నాసాగ్రము నవలోకించుచు, మిక్కిలి యూరట నొందినట్టి మనస్సు గలవాఁ డై, భయరహితుఁ డై, బ్రహ్మచర్యయుక్తుఁ డై, మనస్సు అడంచి, నాయందు చిత్తముఁ జేర్చి, సావధానుఁ డై, నన్నే చింతించుచు కూర్చుండవలయును.

అవ. యోగాభ్యాసఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యుఞ్జన్నేవం సదాఽఽత్మానం యోగీ నియతమానసః ।
శాన్తిం నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థా మధిగచ్ఛతి॥ 15

టీ. యోగీ = యోగాభ్యాసము చేయువాఁడు, ఏవం = ఇట్లు సదా = ఎల్లప్పుడు, ఆత్మానం=మనస్సును, (మయి = నాయందు), యుఞ్జన్ = చేర్చుచు, నియతమానసః = నిశ్చలమైనమనస్సు గలవాఁడై, నిర్వాణపరమాం = మోక్షముయొక్క స్వరూప మయి

నదియు, మత్సంస్థాం = నాయందు నున్నట్టిదియునగు, శాన్తిం = నివృత్తిరూప మైనముక్తిని, అధిగచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. యోగాభ్యాసపరుఁ డైనవాఁ *డిట్లు పరబ్రహ్మమును పురుషోత్తముడును మనస్సునకు శుభాశ్రయభూతుఁడునునగు నాయందు నెల్లప్పుడు మనస్సును జేర్చి, అట్లు నన్ను స్పృశించుటచే పవిత్రము గావింపఁబడిన దగుటవలన నిశ్చలమైన దగు మనస్సుగల వాఁడై, సుఖముయొక్క ఉత్కృష్టదశ యైనదియు నాయందుఁ గలిగి యున్నట్టిదియు నగు ముక్తిని బొందుచున్నాఁడు. (అనగాఁ మనస్సునకు శుభాశ్రయుఁ డైనట్టి నాయందే మనస్సును నెలకొల్పి నన్నే చింతించుచుండుటవలన మిక్కిలి యుత్కృష్ట మైననిర్వాణసుఖమును నాయందుఁ బొందుచున్నాఁ డని భావము.)

అవ. ఇట్లు ఆత్మయోగమును ఆరంభించుచున్న వానికి మనస్సు నిర్మల మగుటకుఁగాను దానిని శుభాశ్రయభూతుఁ డగు

---

* జీవాత్మ యోగప్రకరణమున 'మచ్చిత్తః' 'మత్పరః' అని పరమాత్మ చింతనము చెప్పనేల? యనఁగా అందులకు కారణము ఈశ్లోకమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు. 'మచ్చిత్తః' 'మత్పరః' అని మచ్ఛబ్దముచే పరత్వాదులు వ్యంజితము లగుచున్నవిగాన 'పరబ్రహ్మ...నాయందు' అనఁబడినది. సర్వకారణుఁ డగుటచే సర్వాత్ముఁడు మొదలగువాఁ డగుట 'పరబ్రహ్మ' శబ్దముచే చెప్పఁబడినది. సర్వాత్ముఁ డయ్యును సర్వమునకు విలక్షణుఁడు గాన ఆ సర్వమునందలి దోషముల యొక్క సంస్పర్శములేని దేవతావిశేష మని 'పురుషోత్తమ' శబ్దాభిప్రాయము: ఇట్టివాఁ డగుటవలన 'మనస్సునకు శుభాశ్రయ భూతుఁ' డని తెలియునది. ఇట్టి వానియందు 'ఆత్మానం యుఞ్జన్' అని మనస్సు నిలుపుటచే అది అద్దేవుని స్పర్శముచే పవిత్రీకృతమై 'నియతమానసః' అన్నట్లు నిశ్చలమగు చున్నది. యోగమునకు ఈ మనోనిశ్చలత్వము ఆవశ్యకము గాన నిందులకై పరమాత్మచింతనము సాధనముగా చెప్పఁబడె నని తెలియునది. 'నిర్వాణపరమాం మత్సంస్థాం శాన్తిమ్' అనుచో పరమాత్మయందు సంస్థితమైనశాంతి ఆఁకలి మొదలయిన ఊర్ములు అనునవి లేకుండురూపమైనది. ఇదియే నిర్వాణముయొక్క కాష్ఠాదశ. లేక, మీఁది యవతారికలోఁ జెప్పఁబడినట్లు 'శుభాశ్రయభూతుండగు భగవంతునియందు మనస్సు నిలుపుట' యైనను ఈశాంతి గావచ్చు నని తెలియునది.

భగవంతునియందు నిలుపుటను జెప్పి, యిట్లు 'శుచౌ దేశే' అని ఉచితప్రదేశము మొదలుగా 'ఆసీతమత్పరః' అని పరమాత్మచింతన మువఱకుఁ గల యోగోపకరణములను జెప్పి, మఱియు నితరమైన యోగోపకరణములను జెప్పుచున్నాఁడు. (యోగోపకరణ మనఁగా యోగమునకు ఉపకారకమైనది-దానికి సహాయపడునది అని తెలియ నగును.)

శ్లో॥ నాత్యశ్నతస్తు యోగోఽస్తి న చైకాన్త మనశ్నతః।
న చాతిస్వప్నశీలస్య జాగ్రతో నైవ చార్జున॥ 16

10

శ్లో॥ యుక్తాహారవిహారస్య యుక్తచేష్టస్య కర్మసు।
యుక్తస్వప్నావబోధస్య యోగో భవతి దుఃఖహా॥ 17

టీ. హే అర్జున, అత్యశ్నతః తు = అపరిమితముగా భుజించు వానికిని, యోగః = యోగము, నాస్తి = కలుగదు, ఏకాన్తం = భ్రాన్తిగా, అనశ్నత శ్చ=భుజింపనివానికిని, న=కలుగదు, అతిస్వప్న శీలస్య=మిక్కిలి నిద్రించుస్వభావము గలవానికి, న=లేదు, (అతి) జాగ్రతశ్చ=నిద్రయే లేక మేలుకొనియుండువానికిని, నఏవ=లేదు, యుక్తాహారవిహారస్య=మితమైన ఆహారమును సంచారమును గలవాని కిని, కర్మసు=చేయఁదగినపనులయందు, యుక్తచేష్టస్య = మితమైన వ్యాపారము గలవానికిని, యుక్తస్వప్నావబోధస్య=మితమైననిద్రయు మెలఁకువయుఁ గలవానికిని, దుఃఖహా=బంధనాశక మగు, యోగః= యోగము, భవతి=సిద్ధించుచున్నది.

తా. అర్జునా, అపరిమితముగా భుజించువానికిని, ఎప్పుడును భుజింపకయే యుండువానికిని, అతినిద్రాసక్తునికిని, నిద్ర లేకయే మేలుకొని యుండువానికిని, ఆత్మావలోకనాభ్యాసరూపమైన యీ యోగము సిద్ధింపఁజాలదు అయిన నెట్టివానికి సిద్ధించు ననఁగా,

మితమైన భోజనము మితమైన సంచారమును గలిగి, కర్మములయందు మితమైన పరిశ్రమము గలిగి, మితమగు నిద్రయు మెలకువయును గలిగి యుండువానికి సంసారబంధనాశక మగు నీయోగము సిద్ధించును. 11

[* అత్యాహారమును నిరాహారత్వమును అతివిహారమును అవిహారమును, అట్లే అతిమాత్రనిద్రయు అతిమాత్రజాగరమును, అట్లె అత్యాయాసమును అనాయాసమును, యోగమునకు విరోధులు. మితాహారవిహారములును, మితాయాసమును, మితస్వప్నజాగరమును గలవానికి సమస్తబంధనాశక మగు యోగము సంపన్న మగుచున్నది.]

అవ. ఇట్లు యోగోపకరణములను జెప్పినపిదప ఆయోగ దశను ప్రదర్శింపఁదలఁచినవాఁడై పూర్వము 'జితాత్మనః ప్రశాన్తస్య' ఇత్యాదులచేఁ జెప్పఁబడిన యోగయోగ్యమైన దశను మఱల పరామర్శించుచున్నాఁడు.

12

శ్లో॥ యదా వినియతం చిత్త మాత్మన్యే వావతిష్ఠతే ।
నిస్స్పృహ స్సర్వకామేభ్యో యుక్త ఇత్యుచ్యతే తదా॥ 18

టీ. యదా=ఎప్పుడు, చిత్తం=చిత్తము, ఆత్మన్యేవ = ఆత్మయందే, వినియతంసత్=విశేషించి నియమింపఁబడినదై, అవతిష్ఠతే= నిలుచుచున్నదో, తదా=అప్పుడు, సర్వకామేభ్యః = అన్నికోరికల యెడల, నిస్స్పృహస్సన్ = ఆశ లేనివాఁడగుచు, యుక్త ఇతి = యోగార్హుఁడని, ఉచ్యతే=చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

---

* 'యుక్తాహార' అను శ్లోకమున విహారాయాసములు కూడ చెప్పఁబడి యుండుటవలన అవి 'నాత్యశ్నతః' అను శ్లోకమునకు గమ్యము లగు నని తెలుపుటకై 'అతివిహారమును అవిహారమును అత్యాయాసమును అనాయాసమును అనఁబడెను'.

తా. ఏదేని ప్రయోజనమును గుఱించుచుండు చిత్తము ఎప్పుడైతే ఆత్మనే నిరతిశయప్రయోజనముగాఁ గొనుటచే అందే విశేషించి నియమింపఁబడి నిశ్చలమై నెలకొని యుండునో, అప్పుడు ఎల్లకోరికలయెడల నిస్స్పృహుఁడగుచు యోగార్హుఁడని చెప్పఁబడుచున్నాఁడు.

అవ. ముందు యోగదశ చెప్పఁబడుచున్నది.

శ్లో॥ యథా దీపో నివాతస్థో నేఙ్గతే సోపమా స్మృతా ।
యోగినో యతచిత్తస్య యుఞ్జతో యోగమాత్మనః॥ 19

టీ. నివాతస్థః=గాలిలేనిచోట నున్న, దీపః=దీపము, యథా=ఏప్రకారముగా, న ఇఙ్గతే=అచలమై ప్రభతోఁ గూడియుండునో, యతచిత్తస్య=నివర్తింపఁబడిన యితర మనోవ్యాపారములు గలవాఁడును, యోగం యుఞ్జతః=ఆత్మస్వరూపమును సాక్షాత్కరించుచున్నవాఁడగు, యోగినః=యోగియొక్క, ఆత్మనః=ఆత్మస్వరూపమునకు, సా=అది అనగా ఆదీపము కదలకుండుట, ఉపమా = సామ్యముగా, స్మృతా=యోగులచే ఉదాహరింపఁబడినది.

తా. గాలి లేనిచోట దీపము *నిశ్చలమై ప్రభతోఁ గూడియుండు ప్రకారము, మనస్సునకు ఆత్మయందలి వ్యాపారముతప్ప

---

* న+ఇఙ్గతే = చలింపదు-నిశ్చలమైన దనుట. నిశ్చలత్వమునకు పర్వతము మొదలైననిదర్శనము లుండినను దీపమునే దృష్టాంతీకరించుటచే దీపమువలె 'నిశ్చలమై ప్రభతోఁ గూడియుండు' నని తెలుపుట కని తెలియునది. దీపముయొక్క నిశ్చలత్వము ఇట శరీరముయొక్క కంపము లేమికిఁ గాను ఉదాహరింపఁబడినది గాదు. శరీరకంపము లేకుండుట 'సమం కాయశిరోగ్రీవం ధారయన్నచలంస్థిరమ్' అని ధ్యానదశకు సాధారణమై యుండుటచే ఇట విశేషించి చెప్పనక్కఱలేదు. ఇంద్రియముల యొక్క కంపము లేమికిగానును అది ఉదాహరింపఁబడినది గాదు. ఆ ట్లింద్రియ కంపము లేమికే యుదాహృతమైనచో 'యోగినః సోపమా' అని యన్వయము గలుగదు; ఆత్మస్వరూపముయొక్క నిశ్చలత్వముకొఱకును అది యుదాహృతము గాదు. ఆత్మ తెక్కినయవస్థయందును నిశ్చలమే యగును. కనుక స్వయంప్రకాశ

తక్కిన చింత మొదలైన వ్యాపారము లెల్ల నివర్తించుటచేత ఆత్మ
సాక్షాత్కారము చేయుచున్న యోగియొక్క ఆత్మస్వరూపమునకు,
ఉపమగానుండునని (సమాధిదశను సందర్శించునట్టి యోగులు) చెప్పు
దురు. గాలి లేనిచోట నుండుటచే దీపము నిశ్చలమై ప్రభతోఁ
గూడియుండునట్లు మనస్సుయొక్క యితర వ్యాపారము లెల్ల నివ
ర్తించుటచేత ఆత్మయు నిశ్చలమై జ్ఞానప్రభతోఁ గూడియుండు నని
యర్థము.

మైన స్వజ్ఞానముయొక్క ప్రభచే ఇతరములైన సమస్తవృత్తులను నివర్తించి పరిశుద్ధ
మైయుండు ఆత్మస్వరూపమును ప్రదర్శించుటకే యీదీపదృష్టాంత మని తెలియునది.
ఈవిషయమును సూచించుటకే 'యోగినః' అని ఆత్మసాక్షాత్కారము చేయువానినే
చెప్పినను మరల 'ఆత్మనః' అని ఆత్మశబ్దముకూడ చెప్పఁబడినది గాన 'యోగికి
ఉపమ' అనక ఆత్మస్వరూపమునకు 'ఉపమ' అనఁబడినది. 'యోగినః ఆత్మనః'
అనుటకు యోగియొక్క ఆత్మకు అని యర్థము. ఇది సరికాని, దృష్టాంతమందు
'యథా నేఙ్గతే' అని యుండుటకు సాటిగా దార్ష్టాంతికమున 'తథా నేఙ్గతే' అని
యుండవలయును. దీనికి బదులుగానే 'సోపమా' అని యున్నది గాన 'సోపమా'
అనుటకు, అట్లు చలింపకుండును' అనఁగా 'నిశ్చలమైయుండును' అని మాత్రమే యర్థ
మగును గాని 'ప్రభతోఁ గూడియుండును' అనికూడ దానికి దార్ష్టాంతికమున నర్థ
మెట్లు సరిపడివచ్చును? మఱి యోగులు గానివారి ఆత్మస్వరూపమునకుఁగూడ
చలత్వము కానిపింపదు. కనుక యోగి యాత్మస్వరూపమునకు నిశ్చలత్వము చెప్ప
నేల? అని శంక కలుగఁగా 'గాలిలేని...యర్థము' అని చెప్పఁబడినది. అనగా
'ఉపమా' అనుటచే దీపముతోడి సాధర్మ్యము ఆత్మస్వరూపమునకు నిర్దేశింపఁబడి
నది. కనుక 'యథా' అనుటతో 'సోపమా' అనుటకు అన్వయము పొసఁగుచున్నది.
దీపమందు ధర్మము ప్రభ. దీనికి ప్రతిధర్మము ఆత్మయందు జ్ఞానప్రభ. రెంటికిఁ
గల సాధర్మ్యమునుబట్టి దార్ష్టాంతికమునందు 'ప్రభతోఁ గూడియుండును' అనుట
పొసఁగుచున్నది. ఆత్మస్వరూపము నిశ్చల మైన దనఁగా తనంతట నిశ్చలమైనది
కాదు. అది యెప్పుడును నిశ్చలమే. దాని ప్రభయైన జ్ఞానము నానావిధముల
ప్రసరింపక నిశ్చలమైయుండుట యని భావము కాన దోషము లేదు. సంసారదశ
యందును జ్ఞానము ఇంద్రియములద్వారముననే ప్రసరించును. సమాధిదశయందు
బాహ్యవిషయములందు మనోవృత్తియే లేకుండుటవలన తన్మూలమున జ్ఞానమును
ప్రసరింపకుండునని తెలియునది. 'యతచిత్తస్య' అనుచో, చిత్తము మనస్సుయొక్క
చింతావ్యాపారముమాత్రమేయైనను దాని తక్కిన వ్యాపారములను గూడ నిట
గ్రహింపవలయును.

శ్లో॥ *యత్రోపరమతే చిత్తం నిరుద్ధం యోగసేవయా।
యత్ర చైవాత్మనాఽఽత్మానం పశ్యన్నాత్మని తుష్యతి॥ 20
సుఖ మాత్యన్తికం యత్త ద్బుద్ధిగ్రాహ్య మతీన్ద్రియమ్।
వేత్తి యత్ర న చైవాయం స్థిత శ్చలతి తత్త్వతః॥ 21
యం లబ్ధ్వా చాపరం లాభం మన్యతే నాధికం తతః।
యస్మిన్ స్థితో న దుఃఖేన గురుణాఽపి విచాల్యతే॥ 22
తం విద్యాద్దుఃఖసంయోగవియోగం యోగసంజ్ఞితమ్।
స నిశ్చయేన యోక్తవ్యో యోగోఽనిర్విణ్ణచేతసా॥ 23

టీ. యోగసేవయా = యోగానుష్ఠానముచేత, నిరుద్ధం = విషయాంతరములనుండి నివర్తింపఁజేయఁబడిన, చిత్తం = మనస్సు, యత్ర = ఏ యోగమందు, ఉపరమతే = సుఖించుచున్నదో, యత్ర చ = ఏ

---

* యోగమునే మరల ఆదరాతిశయముచే నిరతిశయపురుషార్థముగా చెప్పుచున్నాఁడు. సుఖము 'అతీంద్రియ' మని ఇంద్రియములకు మీఱినదిగాఁ జెప్పుటచే 'బుద్ధిగ్రాహ్యమ్' అనుచో, బుద్ధిశబ్దమును ఇంద్రియవర్గముతోడి కేవలబుద్ధిగా గ్రహింపక 'ఆత్మబుద్ధి'గా గ్రహింపవలసినదయ్యెనని తెలియునది. ఆత్యంతికమనఁగా మరల దుఃఖముతో గలియనిది. 'ఆత్మని తుష్యతి' అన్న ఆత్మయందలి తోషము ఇతరసుఖములందు నిరపేక్షత్వము గలిగియుండుటపరముగాను 'సుఖ మాత్యన్తికమ్' ఇత్యాదుల సుఖము స్వరూపసుఖానుభవపరముగాను భేదము గ్రహించుటచే రెంటికి పునరుక్తి గలుగదు. ఇట 'వేత్తి' యనఁగా భోగరూపమైన వేదనము గ్రాహ్యముగాన అనుభవించుచున్నాఁడని యర్థము సిద్ధము. ఇతరవిషయములను నిరోధించుటయు వానియందు నిరపేక్షయు 'యత్ర' అనుశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినవి. ఆ రెంటిచే ఆత్మస్వరూపసుఖానుభవమును, అది తనంతట నిగుడుచుండుటవలన విచ్ఛేదము నొందింపరానిదై యుండుటయు 'సుఖమ్' అనుశ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినవి. పిదప 'యం లబ్ధ్వా' అను శ్లోకముచే యోగమును విరమించియుండు కాలములందుఁగూడ ఆత్మయే అభిలాషాస్పదమై యుండుటవలన బాహ్యములయిన సుఖములం దభిలాష చేతను దుఃఖముచేతను ఆత్మాభిలాష పరిహృతము గాకుండుట చెప్పబడుచున్నదని విషయవిభాగము తెలియునది. కావుననే దానిని (యోగము) 'విరమించినప్పుడు' అని విభాగము తెలుపఁబడినది. యోగదశయందు ఆత్మతప్ప తక్కిన లాభమును అనుసంధించుటయే కలుగదు. అట్లే వ్యుత్థానమందును ఉండవలయు నని భావము.

యోగమందైతే, ఆత్మనా = మనస్సుచేత, ఆత్మానం = ఆత్మను, పశ్యన్=చూచుచున్నవాఁడై, ఆత్మన్యేవ=ఆత్మయందే, తుష్యతి = సంతోషించుచున్నాడో, యత్=ఏది, అతీన్ద్రియం=ఇంద్రియములకు గోచరము కానిదియు, బుద్ధిగ్రాహ్యం=ఆత్మవిషయమైన బుద్ధిచేతనే గ్రహింపఁబడఁదగినదియు, ఆత్యన్తికం=మరల దుఃఖముతోఁ గలియనిదగు, సుఖం=సుఖమో, తత్=ఆసుఖమును, యత్ర=ఏ యోగమందు, వేత్తి=అనుభవించుచున్నాఁడో, యత్రస్థితః = ఏ యోగమునందున్నవాఁడై, అయం=ఈ యోగి, తత్త్వతః = అట్టి సుఖాతిశయస్థితినుండి యనుట, నచలతి ఏవ = బొత్తిగా చలింపఁడో, యం = దేనిని (ఏ యోగమును), లబ్ధ్వా=పొంది, తతః=దానికంటె, అపరం = ఇతరమైన, లాభం = లాభమును, అధికమైనదానినిగా, న మన్యతే = తలంపఁడో, యస్మిన్ = ఏ యోగమందు, స్థితః = నిష్ఠగలవాఁడై, గురుణా=అధికమైన, దుఃఖేనాపి=దుఃఖముచేతనైనను, న విచాల్యతే = చలింపఁబడఁడో- అనఁగా యోగమునకు ప్రతికూలమైన కీడ్పాటు నొందఁడో, దుఃఖసంయోగవియోగం=దుఃఖసంబంధమునకు విరుద్ధమైన స్వరూపముగల, తం=దానిని, యోగసంజ్ఞితం = యోగమనుపేరు గలదానినిగా, విద్యాత్ = తెలిసికొనవలయును, స యోగః=అట్టి యోగము, నిశ్చయేన = ఇటువంటిది అనునిశ్చయముతో, అనిర్విణ్ణచేతసా = సంతోషముతోఁగూడిన మనస్సు గలవానిచేత, యోక్తవ్యః=ఆచరింపబడవలసినది.

తా. యోగానుష్ఠానమునంజేసి సమస్తవిషయములనుండి నివర్తింపఁబడినమనస్సు దేనియందు 'ఇది నిరతిశయ మగు సుఖము' అని తలఁచి రమించునో, దేనియందు తనమనస్సుచేత నాత్మను గనుఁగొన్నవాఁడై తక్కినవానిని గోరక ఆయాత్మయందే సంతోషించుచుండునో, దేనియందు ఇంద్రియములకు గోచరము గానిదై ఆత్మవిషయమగు బుద్ధిచేతనే గ్రహింపఁదగిన దగు నిరతిశయసుఖము

ననుభవించుచున్నాఁడో, దేనియం దుండువాఁడు అండలిసుఖాతిశయము
చేత ఆస్థితినుండి చలింపఁడో, దేనిని పొందినపిమ్మట దానిని విర
మించినపుడు దానినే కోరుచు మరియొకలాభము తలంపకుండునో,
దేనియం దున్నవాఁడు దానిని విరమించియున్నప్పటికిని గుణవంతు
లగుపుత్రాదుల నెడఁబాయుట మొదలైనట్టి భరింపరాని దుఃఖముల
కేనియు చలింపకయుండునో, అట్టిదుఃఖసంబంధవిరుద్ధాకార మైనదియే
యోగమనఁబడుచున్న దని యెఱుఁగవలయును. ఆయోగము
ఇటువంటిది (అనఁగా నిరతిశయపురుషార్థ మైనది) అని ఆరంభించు
నపుడు నిశ్చయము కలిగియుండుటచే ఫలసిద్ధియందు కొంచెము
విళంబ మైనను దుఃఖము లేని (అనగా సంతుష్టినొందిన)మనస్సుతో
దాని నభ్యసింపవలయును.

శ్లో॥ *సఙ్కల్పప్రభవాన్ కామాంస్త్యక్త్వా సర్వానశేషతః ।
మనసైవేన్ద్రియగ్రామం వినియమ్య సమన్తతః॥ 24

---

* పూర్వము అందందు చెప్పఁబడిన మమకారపరిత్యాగాదుల నెల్ల సుఖ
గ్రహణమునకై యొక్కటిగాఁ గూర్చి వానిని యోగదశపరకును అనుష్ఠింపవల
యునని యిట తలఁపించుచున్నారు. 'త్యక్త్వా సర్వాన్' అనుటచే సమస్తమును
త్యజించుట సిద్ధింపఁగా 'అశేషతః' యనియు చెప్పుటవలన నిశ్శేషముగా త్యజింప
నర్హములు గానివిషయముల నది సూచించుచున్నది. అట్టివానిని గూడ త్యజింప
వలయు నని తెలుపుటకై 'అశేషతః' అని ప్రయుక్త మగుటచే 'అశేషతశ్చ' అని
చకారము దానికిఁ గూర్పవలయును. లేకున్న దానిని ప్రయోగించుట వ్యర్థమగును. మఱి
ఈశాస్త్రవాక్యమునందు గ్రామశబ్దమే దానియర్థమును నియ్యజాలియున్నది గాన నందు
దాని కన్వయము గలుగదు. కామములను మనస్సుచే త్యజించుట యనఁగా వానితో
సంబంధములేమిని అనుసంధించుట. అనఁగా 'కర్మముచేఁ గలిగిన శరీరముతో సంబం
ధించినవారుగదా పుత్రాదులు; ఆత్మస్వరూపమును సంబంధించినవారు గారుగదా'
యని యనుసంధించుట యని తెలియుచున్నది. మఱియు కామములను 'సంకల్పప్రభవాన్'
అని సంకల్పప్రభవము లైనవిగా విశేషించుటచే అసంకల్పప్రభవము లైనకామములు
సూచితము లగుచున్నవి గాన కామములను సంకల్పజములని అసంకల్పజములని
(అనఁగా స్పర్శజములని) విభజించి స్పర్శజములందు 'నప్రహృష్యేత్' ఇత్యాదులచే
పూర్వము చెప్పినట్లు హర్షోద్వేగములు లేకుండుటను దలపించినవారైరి.

శనైశ్శనై రుపరమే ద్బుద్ధ్యా ధృతిగృహీతయా ।
ఆత్మసంస్థం మనః కృత్వా న కిఞ్చి దపి చిన్తయేత్ ॥ 25

టీ. సంకల్పప్రభవాన్=సంకల్పమువలనఁ గలుగు, కామాన్=విషయాశలను, సర్వాన్ = సమస్తమును, అశేషతశ్చ=నిశ్శేషము గానును, మనసైవ = మనస్సుచేతనే, త్యక్త్వా = విడిచి, ఇన్ద్రియగ్రామం = సమస్తేంద్రియములను, సమన్తతః = సమస్తవిషయముల నుండి, వినియమ్య = నిగ్రహించి, ధృతిగృహీతయా = వివేకముతోఁ గూడిన, బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత, శనైశ్శనైః = మెల్లమెల్లఁగా, ఉపరమేత్=ఆత్మవ్యతిరిక్తము లైనవానినుండి విరమింపవలెను, మనః = మనస్సును, ఆత్మసంస్థం=ఆత్మయం దున్నవానినిగా, కృత్వా = చేసి, కిఞ్చిదపి = ఆత్మవ్యతిరిక్త మగు నేవస్తువునుగాని, న చిన్తయేత్ = తలఁపఁగూడదు.

తా. కామములు స్పర్శజములనియు సంకల్పజము లనియు రెండువిధములు. అందు శీతోష్ణాదులు స్పర్శజములు-అనఁగా స్పర్శమువలనఁ గలుగునవి. పశుపుత్రాదులు సంకల్పజములు-అనఁగా సంకల్పమువలనఁ గలుగునవి. అందు సంకల్పజములు స్వరూపముతో (అనఁగా సంపూర్ణముగా)నే విడువఁగూడినవి. అట్టి సంకల్పజముల నన్నిటిని మనస్సుచేతనే (అనఁగా నవి తన్ను సంబంధింపనివిగా ననుసంధించుటచేత) విడిచి, స్పర్శజములు త్రోసిపుచ్చరానివి గనుక అవి కలిగినపుడు వానివలనఁ గలుగు సంతోషమును దుఃఖమును మాని, ఇంద్రియసమూహము నన్నిటిని సమస్తవిషయములనుండి నిరోధించి, వివేకవిషయిక మగు బుద్ధిచేత మెల్లమెల్లగా ఆత్మవ్యతిరిక్తములగు నెల్లవిషయములనుండి విరమించి, మనస్సును ఆత్మయం దునిచి, యించుకయును వేఱొక్కటి చింతింపఁగూడదు.

అవ. రజోగుణవశమువలన మనస్సు చలించెనేని చేయవలసిన దానిని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యతో యతో నిశ్చరతి మన *శ్చఞ్చల మస్థిరమ్ ।
తత స్తతో నియ మ్యైత దాత్మ న్యేవ వశం నయేత్॥ 26

టీ. చఞ్చలం = చలనస్వభావము గలది గనుకనే, అస్థిరం = (ఆత్మయందు) నిలుకడగా నుండనిది యగు, మనః=మనస్సు, యతః యతః=ఏవిషయము దిక్కుగా, నిశ్చరతి = బయలువెడలుచున్నదో, తత స్తతః=ఆయాదానివలననుండి, ఏతత్ = ఈమనస్సును, నియమ్య= మరల్చి, ఆత్మన్యేవ=ఆత్మయందే, వశం నయేత్ వశమును బొందింపవలయును.

తా. మనస్సు చలనస్వభావము గలది. కనుకనే అది ఆత్మయందు నిలకడగా నిలువనిదై విషయాసక్తికి హేతువగు నేయేదానికొఱకు (లేక, విషయసంబంధార్థము ఏయే యింద్రియముద్వారా) బయలువెడలునో ఆయాదానినుండి, యత్నముచే ఆమనస్సును మరలించి, ఆత్మయే నిరతిశయసుఖమైనదని భావించుటవలన అట్టియాత్మయందే అది వశమై నిలుచునట్లు చేయవలయును.

శ్లో॥ ప్రశాన్తమనసం హ్యేనం యోగినం సుఖ ముత్తమమ్ ।
ఉపైతి శాన్తరజసం బ్రహ్మభూత మకల్మషమ్॥ 27

టీ. ప్రశాన్తమనసం=ఆత్మయందు నిశ్చల మగు మనస్సు గలవాఁడును-(కావుననే), అకల్మషం = పాపము లేనివాఁడును, (కావుననే) శాన్తరజసం=నశించినరజోగుణము గలవాఁడును, (కావుననే) బ్రహ్మభూతం=స్వ (శుద్ధాత్మ) స్వరూపముతో నున్నవాఁడునునగు, ఏనం = ఈ, యోగినం = యోగిని, ఉత్తమం = నిరతిశయ మగు,

* 'చఞ్చలమ్' 'అస్థిరమ్' అని రెంటిచే పునరుక్తి గలుగును గాన 'చంచల స్వభావము గలది గనుకనే ఆత్మయందు అస్థిరముగానుండునది' యని యర్థము సేయఁబడెను. ఇందు మనస్సును ఆత్మయందు వశీకరించు నుపాయము చెప్పఁబడియె.

† సుఖం = ఆత్మానుభవరూప మైనసుఖము, ఉపైతి హి = పొందుచున్నదిగదా.

తా. మనస్సును ఆత్మయందు నిశ్చలముగా నుంచుటచే, సకలకల్మషములును దగ్ధములు కాఁగా, రజోగుణము నశించి, దాని వలననే శుద్ధాత్మస్వరూపముతో నుండు నీయోగనిష్ఠుని ఆత్మానుభవరూపమగు నుత్తమసుఖము పొందును.

॥ *ఏవం యుఞ్జన్ సదాఽఽత్మానం యోగీవిగతకల్మషః ।
సుఖేన బ్రహ్మసంస్పర్శ మత్యన్తం సుఖ మశ్నుతే॥ 28

టీ. ఏవం=పైని జెప్పఁబడినప్రకారమున, ఆత్మానం=ఆత్మను, యుఞ్జన్ = యోగమునుచే చూచుచున్నవాఁడై, విగతకల్మషః = పోఁగొట్టఁబడిన సమస్త పాపములుగల, యోగీ = యోగి, బ్రహ్మసంస్పర్శం = బ్రహ్మానుభవరూపమై, అత్యన్తం = అపరిమితమగు, సుఖం=సుఖమును, సుఖేన = అనాయాసముగా, సదా = ఎల్లప్పుడు, అశ్నుతే=అనుభవించుచున్నాఁడు.

తా. ఈ చెప్పబడినవిధముగా యోగి యగువాఁడు ఆత్మయోగము నభ్యసించుచు దానిచేతనే సమస్తప్రాచీన పాపములను

† సుఖము విషయసుఖము గాదనుటకై 'ఉత్తమ' విశేషణము గూర్పబడెను గాన 'ఆత్మానుభవరూపమైన యుత్తమసుఖము' అనఁబడెను. ఆ సుఖము నిరతిశయమై దుఃఖసంభేదరహితమై యుండుటచే ఉత్తమ మనఁబడినది. ఇచట 'హి' శబ్దము పూర్వశ్లోకమందలి మనోవశీకరణమునకుఁ గాని ఈశ్లోకమందలి మనోవశీకరణమునకు గాని హేతువును జెప్పుచున్న దని గ్రాహ్యము.

* ఇట్లు యోగప్రభావముచే నావిర్భవించుసుఖము 'బ్రహ్మసంస్పర్శమ్' అ' బ్రహ్మానుభవరూప మైనదిగాను, సాక్షాత్కారమునకు పిదప 'అత్యంతమ్' అని నిరతిశయ మైనదిగాను, 'సదా' అనుటచే నివర్తింపరానిదిగాను, 'సుఖేన' అనుటచే అనాయాస సాధ్యమైనదిగాను జెప్పఁబడుచున్నది, 'ఏవమ్' పూర్వోక్తప్రకారమున అనఁగా 'యోగీ యుఞ్జీత' (గీ-౬-౮) అని యారంభమునఁ జెప్పఁబడిన ప్రకారమున నని యర్థము.

బోఁగొట్టుకొని బ్రహ్మానుభవరూపమై అపరిమిత మగుసుఖమును అనాయాసముగా నెల్లపుడు అనుభవించుచుండును.

13 అవ. (ఇట్లు యోగమును అభ్యసించువిధిని వివరించి) యిఁక యోగపరిపాకమునకుఁ గల నాలుగువిధములైన దశలను (జెప్పఁబూని యందు ప్రథమదశను) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సర్వభూతస్థ మాత్మానం సర్వభూతాని చాత్మని ।
ఈక్షతే యోగయుక్తాత్మా సర్వత్ర సమదర్శనః॥ 29

టీ. యోగయుక్తాత్మా = యోగముచేత పొందఁబడిన ఆత్మస్వరూపము గలపురుషుఁడు, సర్వత్ర=ఆత్మలయందంతటను, సమదర్శనః సన్=సమదృష్టి గలవాఁడగుచు, ఆత్మానం=తనయాత్మను, సర్వభూతస్థం=దేవాది సమస్తభూతములతో సమానమైన యాకారము గలదానినిగాను, సర్వభూతాని = సర్వభూతములయొక్క ఆత్మస్వరూపములను, ఆత్మని స్థితానిచ=తన యాత్మతో సమానమైన యాకారము గలవానినిగాను, ఈక్షతే=చూచుచున్నాఁడు. (దీనిచే సమస్తాత్మలయందును సామ్యదర్శనావస్థ చెప్పఁబడినది.)

తా. *ప్రకృతిబంధము వీడినయాత్మస్వరూపము లన్నియు

---

* 'ఆత్మ' శబ్దము పరమాత్మపరముగా గ్రహించినయెడల సర్వభూతములందు పరమాత్మయు పరమాత్మయందు సర్వభూతములు నుండుననుట పొసఁగునే! ఇట్లు ఆధారాధేయభావముచే అర్థము సుఖముగా నుండఁగా సామ్యదర్శనపరముగా అర్థక్లేశ మేల? యన్నచో, ఇది పరమాత్మయోగ ప్రకరణముగాదు గనుక నిది చెల్లదు. లేక, జీవాత్మయోగమున కుపయుక్తమైన పరమాత్మధ్యానముగా నిది చెప్పరాదో? యన్నచో ఈసమాధి కంతటి పరిపాకదశ యింకను ప్రసక్తము కాలేదు. లేక 'భూత'శబ్దవాచ్యము లగుజీవులకు 'ఆత్మ'శబ్దవాచ్యుడగు పరమాత్మకును నిచ్చట సామ్యము చెప్పఁబడినదని గ్రహింపఁగూడదా? యన్నచో, ఆజీవపరసామ్యము 'యోమామ్' అని వెంబడిని చెప్పఁబడుటచే నిట గ్రహించుట పునరుక్తి యగును. కనుక 'సర్వత్ర సమదర్శనః', 'యోఽయం యోగస్త్వయాప్రోక్తః సామ్యేన' 'నిర్దోషంహి సమం బ్రహ్మ' ఇత్యాదులచే ప్రతిపాదితమైనజీవులపరస్పర సామ్యమే యిచట వివక్షితమని యెఱుఁగునది.

జ్ఞానమే ఆకారముగా గలవి. కాఁబట్టి అట్టి తనయాత్మకును నితర భూతముల యాత్మలకును జ్ఞానైకాకార మగుస్వరూపమునందు సామ్యమే. పైఁకి గనఁబడు దేవాదిదేహవైషమ్యము ప్రకృతివలననే కలుగునది. ఇట్లగుటంబట్టి యోగముచేత ఆత్మస్వరూపమును బొంది నవాఁడు ప్రకృతివియుక్తము లైనయాత్మ లన్నియు జ్ఞానైకాకారము లగుటచే వాని నెల్ల సమానములైన వానిగా చూచుచున్నాఁడు.

14

అట్టిసమదర్శనముగలవాఁడు తన యాత్మను సర్వభూతములందును సర్వభూతములను తనయాత్మయందును జూచుచున్నాఁడు. అనఁగా (ఆత్మ అణుస్వరూపము గనుక ఒకయాత్మ సర్వభూతములందును సర్వభూతములు ఒక యాత్మయందును ఉండుట పొసఁగదు. 'విద్యావినయ...పణ్డితాః సమదర్శినః' 'సర్వత్రసమదర్శనః' అనుటచేతను, 'యోఽయంయోగ స్త్వయాప్రోక్తః సామ్యేన' అని యనువదించుట చేతను 'నిర్దోషంహి సమంబ్రహ్మ' అనియు వచించుటచేతను (జ్ఞానైక స్వరూపము లగుటవలన ఆత్మలకు పరస్పరసామ్యము చెప్పఁబడి యున్నది. కావున దీని ననుసరించి) తనయాత్మను సర్వభూతము

15

లతో సమానమైన యాకారము గలదానినిగాను సర్వభూతములను తనయాత్మతో సమానమైన యాకారము గలదానినిగాను చూచుచున్నాఁడని యర్థము గ్రహింపవలయును. (ఆత్మలన్నియు సమానములే యైనను యోగమునందు తనయాత్మనుమాత్రమే అనుసంధించుచుండువాఁడు దానితో సమానములైనవానినిగా తక్కిన యాత్మలను జూచుట యెట్లు? అనినచో, స్థాలీపులాకన్యాయమున ఏకజాతీయము లగువస్తువులలో ఒక్కటిని చూచినయెడల తక్కిన వానిని జూడకపోయినను జూచినట్లే యగునుగాన 'యోగమునందు ఆత్మల నెల్ల సమానము లైనవానినిగా దర్శించును' అనుటచే) తన ఒక్క ఆత్మను దర్శించినయెడల తక్కినయాత్మలన్నియు దానికి

సమానములే యగును గనుక వానిని జూడకపోయినను వానినెల్లఁ జూచినట్లే యగు నని యర్థము.

అవ. దానికంటె నధిక మగుదశను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *యో మాం పశ్యతి సర్వత్ర సర్వం చ మయి పశ్యతి ।
తస్యాహం న ప్రణశ్యామి సచ మే న ప్రణశ్యతి॥ 30

టీ. యః = ఎవఁడు, సర్వత్ర = సమస్తాత్మవస్తువులయందు, మాం=నాస్వరూపమును, పశ్యతి=సమస్తాత్మస్వరూపములతో సమానమైనవానినిగా నన్నుఁ జూచుచున్నాఁడో, సర్వంచ=సమస్తాత్మవస్తువులను, మయి = నాయందు, పశ్యతి = సమస్తాత్మవస్తువులను నాతో సమానమైనవానినిగా చూచుచున్నాఁడో, తస్య = వానికి, అహం= నేను, న ప్రణశ్యామి = కనబడకపోను, మేచ=నన్నుఁ జూచుకొనునట్టినాకును, సః=వాఁడు, న ప్రణశ్యతి=కనఁబడకపోఁడు.

తా. ఎవఁడు మఱింత యోగపరిపాకదశను బొందినవాఁడై, నాతోడిసాధర్మ్యమును *ఇంచుమించుగాఁ బొంది (అనగా తాను

* ఇట్లు జీవాత్మలకు రూపవైషమ్యము దేవమనుష్యాది ప్రకృతివికారములచేఁ గలిగినదే కాని స్వతస్సిద్ధము కాదని యావైషమ్యమును నిరసించి, జ్ఞానాకారమునవానికిఁ గల పరస్పరసామ్యమును అనుసంధించుట చెప్పఁబడినది. ఇట ఆయాత్మలకే దేవాదిరూపభేదములకు హేతువగు పుణ్యపాపములవలని తారతమ్యము ధ్వంసము నొందఁగా పరమాత్మతోడిపరమసామ్యమును అనుసంధించుట చెప్పఁబడుచున్నది.

*ఇంచుమించుగాఁ బొందినవాఁడు (ఉపాగతుఁడు) అనఁగా బుద్ధిచే పొందినవాఁ డని యర్థము. ఏలన, వీఁ డింతకును ముక్తుఁడు గాడు కాన సామ్యమును బుద్ధిచేమాత్రము పొందినవాఁ డని గ్రాహ్యము. పూర్వము శ్రుతిసిద్ధమయిన దానివి మరల వివరణార్థముగా చెప్పుట అనువాదమగును. ఇట పుణ్యపాపవిధ్వంసముచే పరమసామ్యము 'తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమంసామ్యముపైతి' అనుశ్రుతిచే సిద్ధము. ఇందులకు 'యో మాంపశ్యతి' అని అనువాదము; ఈ యనువాదము (అనఁగా ఆశ్రుతి ప్రతిపాదితమయిన పరమసామ్యము) పూర్వమే సిద్ధించియుండినఁగదా కలుగును. అది యింతకుమును పెక్కడ సిద్ధించియున్నది?

నాయట్టివాఁడగుట బుద్ధిచే నెఱింగినవాఁడై) 'నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి' అన్నట్లు పుణ్యపాపము లెల్ల నశించి నిజస్వరూప

యని శంకరాఁగా ఆ పరమసామ్యము ఈ 'నిరంజన' శ్రుత్యాదులచే సిద్ధమయి యున్నది; దాని యనుసంధానమును విహితమయి యున్నది. కాన దానియనువాదము ఇట ఉపపన్నమే యని తెలుపుటకై, 'నిరఞ్జనః...' అని శ్రుతి నుదాహరించి 'నాసామ్యమును జూచుచు ఎవఁడు సమస్తములైన యాత్మవస్తువులందు నన్నుఁ జూచుచున్నాఁడో' అని అనువాదమును చెప్పిరి. ఐనను ఈశ్లోకమున పరమాత్మ సర్వవ్యాపిగాను సర్వమును పరమాత్మనిష్ఠముగాను అర్థము తనంతట పైకి తోఁచుచున్నదిగాని, యది యిచట ప్రకరణాదులకుఁ దగియుండలేదు. కాబట్టి జీవపరమాత్మలకు ఆధారాధేయభావము గాక సామ్యదర్శనమే వివక్షితమయినదని చెప్ప వలయును. అయినను, తన యాత్మను అనుసంధానముచేయు నీయోగి విపాకమున పరమాత్మగాని తక్కినవిగాని స్ఫురింపవు గనుక జీవపరసామ్యముకూడ ఎట్లు గలుగునని శంక రాఁగా 'అందఱును పరస్పర...యనుసంధించుచున్నాడో' యనఁబడెను, (అనగా తన ఒక ఆత్మస్వరూపమునే చూచునట్టి యోగమునందు తక్కిన వాని నెల్ల దానితో సమానములుగా చూచుట పొసఁగదు, కాన తక్కిన వానినెల్ల దానితో సమానములుగా చూచు టనఁగా తక్కినవి యెల్ల దానివంటివే యని యనుసంధించుట మాత్రమే కాని చూచుటగాదు. పరమాత్మ-ఆత్మవర్గము- అను రెంటిలో ఒకటిని జూచుటచే మఱియొకటికూడ నిటువంటిదేయని యనుసంధించుచున్నాఁ డని భావము. అనఁగా ఆయోగి తన యాత్మస్వరూపమును అనుసంధించుట, దానివంటిదైన నా స్వరూపమును అనుసంధించునట్టిదే యగును గాన నన్నుఁ జూచినట్టే యనఁదగును. అట్టి వానికి నేను కనఁబడకున్నను కనఁబడునట్టివాఁడనే యగుదును. నేను నా స్వరూపమును అనుసంధించుట, దానివంటిదైన వాని యాత్మస్వరూపమును అనుసంధించునట్టే యగును గాన వాని నెప్పుడుఁ జూచునట్టే యగును. అట్టివాఁడు నా కెప్పుడును నావంటివాఁడుగాఁ గనఁబడుచుండును. ఇట్లు మే మొకరి నొకరు చూడకున్నను మామా స్వరూపానుసంధానములవలన ఒకరి నొకరు చూచుచున్నవారమే యనఁదగుదుమని భావము. ఎప్పుడును అన్నిటిని జూచుచుండు నీశ్వరునికి ఆయోగి కనఁబడుననుట యొక విశేషము కాదు. కావున చూచుట యనఁగా స్వరూపము ననుసంధించుట యనియే గ్రాహ్యము. ఈశ్వరుడు తన స్వరూపమును అనుసంధించుచో సామ్యమువలన ఆయోగియొక్క ఆత్మస్వరూపమును సైతము అనుసంధించునట్టివాఁడే యగును గాన అతనికి అట్టియోగి తనతో సమానుఁడుగా కనఁబడుచున్నాఁ డనుట. అట్టియోగి యీశ్వరునికి తక్కినవారివలె సామాన్యుఁడుగాఁ గనఁబడక యెప్పుడును తనకు సమానుఁడుగా కనఁబడునని యాశయమే కాని ఊరక కనఁబడుచున్నాఁ డని యర్థము కాదు.

ములో నున్న యాత్మవస్తువు లెల్ల నాతో సమానము లైనవిగాఁ జూచుచున్నవాఁడై యీ సామ్యముచేత ఆత్మవస్తువులందెల్ల నన్నును, నాయందు ఆత్మవస్తువుల నెల్లను జూచుచున్నాఁడో (అనఁగా అందఱును స్వరూపమున పరస్పరసమానుల మగుటం జేసి పరమాత్మ, ఆత్మవర్గము, అను నీరెంటిలో ఒకటిని జూచుటచే మఱియొకటికూడ నిట్టిదే యని యనుసంధించుచున్నాఁడో) ఆ యోగికి, తనయాత్మస్వరూపమును జూచునపుడు వానివలెనే యుండుటవలన, నేను కనఁబడకపోవను. నన్నుఁ జూచుకొనుచుండునాకును, వాఁడు, నావలెనే యుండుటవలన తనయాత్మను నాతో సమమైనదిగాఁ గనుఁగొనుచు, ఎప్పుడును కనఁబడుచుండును. (దీనిచే ఆత్మ పరమాత్మలకు సామ్యదర్శనావస్థ చెప్పబడినది.)

అవ. ఇట మఱింత యెక్కువపరిపాకము గలదశను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సర్వభూతస్థితం యో మాం భజ త్యేకత్వ మాస్థితః।
సర్వథా వర్తమానోఽపి స యోగీ మయి వర్తతే॥ 31

టీ. యః=ఎవఁడు, ఏకత్వం=నాతోడి యేకత్వమును, ఆస్థితః=అంగీకరించినవాఁ డగుచు, సర్వభూతస్థితం=సమస్తభూతములం దంతర్యామి యై యున్నట్టి, మాం=నన్ను, భజతే=సేవించుచున్నాఁడో, సః యోగీ = ఆ యోగి, సర్వథా=అన్నివిధముల, వర్తమానోఽపి = యోగమును విడిచి లేచినవాఁడైనను, మయి=వర్తతే = నాయందు వర్తించుచున్నాఁడు.

తా. (జ్ఞానము యోగదశయందు సంకోచము లేక వికసించి యుండును. కావున) యోగదశయందు ఎవఁడు, *అసంకుచితజ్ఞానమే

* పూర్వశ్లోకమున 'పుణ్యపాపే విధూయ' అను శ్రుతిచెప్పిన (పుణ్యపాప) కర్మములకు వశ్యులు గాకుండుటంబట్టి యాత్మలకు ఈశ్వరునితోడఁ గల సామ్య

యాకారముగాఁ గలిగియున్నవాఁ డగుటవలనఁ దాను సర్వభూతస్థితుఁడగునాతో సమానుఁడై యుండుటను గట్టిగా ననుసంధించువాఁడై, ప్రాకృతభేదమునువదలి (అనఁగా నాజ్ఞాన మెప్పుడును

మును దర్శించుట చెప్పఁబడినది. ఈశ్లోకమున కర్మరూప మయిన యవిద్య ఆవరించుట లేమిచే అసంకుచిత మయి స్ఫురించెడిజ్ఞానమే యాకారముగాఁ గలిగియుండుటం బట్టి ఆత్మలకు ఈశ్వరునితోడి సామ్యము ననుసంధించుటయు, ఇట్లనుసంధానము సేయు సంస్కారపు బలిమివలన వ్యుత్థాన (యోగమునుండి లేచిన) కాలమందును, తనంతటనే అట్టి యనుసంధానము అనువర్తించుచుండుటయుఁ జెప్పబడుచున్నది. 'సర్వథా వర్తమానః' అని సర్వథా వర్తించుట సమాధిదశయందుఁ గలుగదు. కనుక నది వ్యుత్థానకాలమందని కాలభేదము గ్రహింపఁబడినది. ఇందు యోగి, సర్వభూతస్థితుఁడగు పరమాత్మునితో తాను ఏకత్వమును (సామ్యమును) అనుసంధించుట యనఁగా తానును పరమాత్మతోపాటు సర్వభూతస్థితుఁడై యుండుట ననుసంధించుట యగుచున్నది. అయినను ఆత్మ అణుస్వరూపుడు గనుక నట్టి స్వరూపముచేత వానికి సర్వభూతవ్యాప్తి కలుగదు. దీపము స్వరూపముచేత అంతటను వ్యాపింపక తనధర్మమగుప్రకాశముచేతనే సర్వత్ర వ్యాపించునట్లు అణువగు నాత్మయు స్వరూపముచేతఁ గాక స్వధర్మ మగుజ్ఞానముచేత నంతటను వ్యాపించుచున్నది. ఈశ్వరునికి స్వరూపముచేతను జ్ఞానముచేతను వ్యాప్తి కలదని తెలియునది. ఇట్లు ఆత్మ అసంకుచితజ్ఞానముచే సర్వవ్యాప్తి గలదగుటచేత అట్టివ్యాప్తి గల యీశ్వరునితో సామ్యమును బొందుచున్నది. కాఁబట్టి 'ఏకత్వ మాస్థితః' అనఁగా స్వరూపమున ఈశ్వరునితో ఐక్యమనిచెప్పక అసంకుచితజ్ఞానైకాకారమున ఈశ్వరునితో సామ్యమని చెప్పఁబడెను. మఱియు ఆత్మలకు కర్మముచే ప్రకృతిసంబంధము గలుగఁగా దానివలన పూర్వము అసంకుచిత మయి యుండినవానిజ్ఞానమునకు సంకోచము గలుగుచున్నది ఈశ్వరునిజ్ఞానమునకో అట్లు సంకోచ మెప్పుడును గలుగదు. జ్ఞానమందలి యీ యెక్కువతక్కువలవలన ఈశ్వరునికిని ఆత్మలకును సామ్యము లేక భేదము గలుగుచున్నది. ఇదియె ప్రాకృతభేద మనఁబడును. ఈప్రాకృతభేదమును (అనఁగా ప్రకృతిసంబంధముచేఁ గలిగిన జ్ఞానతారతమ్యమును—అనఁగా జ్ఞానతారతమ్యమునకు హేతుభూతమయినట్టి ప్రకృతిసంబంధమును) పరిత్యజింపఁగా ఆత్మలకు జ్ఞానము ఈశ్వరునిజ్ఞానమువలె అసంకుచిత మగుచున్నది గావున ఈయసంకుచితజ్ఞానైకాకారమునందు వారి కుభయులకు సామ్యము గలుగుచున్నది. కావుననే 'ప్రకృతిసంసర్గము ..వదలి' అనఁబడినది. 'ఆస్థిత' శబ్దముయొక్క బలముచే 'మిక్కిలి దృఢముగా' అని లభించినది. ఇట్టి దృఢానుసంధానముచేతఁ బుట్టిన సంస్కారప్రాబల్యమువలననే వ్యుత్థానమందును ఆయనుసంధాన మనువర్తించు నని తెలియునది.

సంకోచింపక వికసించియున్నట్టిదియు, తన జ్ఞానము కర్మమూలక మగు ప్రకృతిసంసర్గమువలన సంకోచించి యున్నట్టిదియుఁ, గనుక జ్ఞానమందలి యిట్టితారతమ్యమువలన నాకును తనకును గలిగినభేద మును తనజ్ఞానము వికసించినపిదప వదలి, అట్టివికాసముచేత నాతో సమానుఁడై యేకత్వరూపమును మిక్కిలి దృఢముగా దర్శించుచు న్నాఁడో, ఆయోగి యోగమును విడిచి లేచి లౌకికవిషయములందు యథాయుక్తముగా ప్రవర్తించుచున్నపుడును తన్నును సర్వభూతము లను చూచుచున్నవాఁడైనను నన్నే చూచుచున్నవాఁ డగును. అనఁగా తనయందు సర్వభూతములందునుసర్వదా నాతోడిసామ్యమే చూచుచున్నాఁ డని యర్థము.

అవ. యోగముయొక్క కాష్ఠాదశను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆత్మౌపమ్యేన సర్వత్ర సమం పశ్యతి యోఽర్జున।
సుఖం వా యది వా దుఃఖం స యోగీ పరమో మతః॥ 32

టీ. అర్జున, సర్వత్ర=అంతటనుగల, ఆత్మౌపమ్యేన-ఆత్మ= ఆత్మలయొక్క, ఔపమ్యేన=సామ్యముచేత, సర్వత్ర=తనయందును అన్యులయందును అంతటను గల, సుఖం వా=సుఖమునుగాని, దుఃఖం

'మాం భజతి' 'నన్ను భజించుచున్నాఁ' డనగా 'నాతో సమమైనయాత్మ... దర్శించుచున్నాఁ' డని యభిప్రాయము. 'మయి వర్తతే' 'నాయందు వర్తించు చున్నాఁడు' అని యర్థము. పరమాత్మయందు యోగివలెనే అయోగియు వర్తించుచు న్నాఁడు గనుక ఈయర్థమున విశేష మేమియుఁ గలుగదు. కాన నిట వర్తించుట యనఁగా బుద్ధిచేత వర్తించుట (అనగా చూచుట యగును) గాన 'నన్నే చూచు చున్నవాఁ' డని యర్థము చెప్పఁబడెను. తనయాత్మను చూచినంతమాత్రముననే 'మాం' అనఁబడు పరమాత్మను జూచుట యెట్లు గలుగు నని శంక రాఁగా 'తన యందును...నాతోడిసామ్యమునే చూచుచున్నాఁడు' అని దానికి భావము చెప్పఁ బడెను. వ్యుత్థానకాలమందు తన యాత్మను సాక్షాత్కరింపకపోయినను పరోక్ష మున దానిని అనుసంధించుట మిక్కిలి విశదముగా నుండుటచే, అదియును తక్కిన యాత్మలను ప్రత్యక్షమునఁ జూచినట్లే యుండు నని తెలియునది.

యది వా=దుఃఖము నైనను గాని, సమం=తనసుఖదుఃఖములను పరుల సుఖదుఃఖములతో సమముగా, యః = ఎవఁడు, పశ్యతి = చూచుచున్నాఁడో, సః యోగీ=ఆ యోగి, పరమః=యోగకాష్ఠను బొందినవాఁడుగా, మతః=తలపఁబడినవాఁడు.

తా. *ప్రకృతిసంబంధము వీడినయాత్మలన్నియును అసంకుచితమైనజ్ఞానమే ఆకారముగాఁ గలవగుటవలన సమానములగును. ఈ కారణముంబట్టి పుత్రజన్మాదిరూపసుఖముగాని పుత్రమరణాదిరూప దుఃఖముగాని తనకుఁ గలిగినదైనను మఱియెవరికిఁ గలిగిన దైనను అన్నియు తనకు సమానముగా సంబంధింపనివై యుండుటచే ఆ సుఖదుఃఖము లన్నిటిని సమానముగానే యెవఁడు చూచునో (అనఁగా పరపుత్రజన్మమరణాదు లెట్లు తన్ను సంబంధింపవో యట్లే తనపుత్రజన్మమరణాదులును తన్ను సంబంధింపనివిగా నెవఁడు చూచునో) అట్టియోగియే యోగముయొక్క యుత్కృష్టపరిపాకదశను బొందినవాఁడని తెలుపఁబడుచున్నాఁడు.

అవ. చెప్పఁబడినయోగము మనోనిగ్రహమువలన సాధింపఁదగినది యగుటచేత ఆనిగ్రహోపాయమును దెలియఁగోరి అర్జునుఁడడుగుచున్నాఁడు.

---

* ఇది యోగపరిపాకమునకు మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన నాలుగవదశ. ఈదశ ప్రబలదుఃఖహేతువులు సంభవించినను నిర్వికారత్వము కలిగించును. మఱియు సర్వైక్యకర్మములయు జ్ఞానములయు ఎక్కువతక్కువలచే సర్వైక్యసుఖములును దుఃఖములును ఎక్కువతక్కువలుగాఁ దోఁచుచున్నను అట్లవితోఁచుటను తొలఁగించుట యనుసంధింపఁబడును. తక్కినవారి సుఖదుఃఖములవలెనే తన సుఖదుఃఖములును తన్ను సంబంధింపకుండుటకు, తక్కినవారును తానును స్వరూపమున సమానులగుటయే (ఆత్మౌపమ్యమే) హేతువు. అనఁగా పరపుత్రజన్మాదులకు తనయందును తనపుత్రజన్మాదులకు పరులయందును ఎట్లు సంబంధము లేదో యట్లే వానికెల్ల తనయందును సంబంధము లేదని భావము. కావుననే అన్నియెడలఁ గలుగు సుఖదుఃఖములును తనకు సంబంధశూన్యము అగుటచే సమానములే యగుచున్నవని భావము. సర్వత్రశబ్దము 'ఆత్మౌపమ్యేన' 'సమం పశ్యతి' అను నీరెంటితోను అన్వయించుచున్నదని గ్రాహ్యము.

అర్జున ఉవాచ :

16

శ్లో॥ యోఽయం యోగస్త్వయా ప్రోక్తః సామ్యేన మధుసూదన ।
ఏతస్యాహం న పశ్యామి చఞ్చలత్వాత్ స్థితిం స్థిరామ్॥ 33
చఞ్చలం హి మనః కృష్ణ ప్రమాథి బలవద్దృఢమ్ ।
తస్యాహం నిగ్రహం మన్యే వాయోరివ సుదుష్కరమ్॥ 34

టీ. హే మధుసూదన=ఓకృష్ణా, సామ్యేన = సామ్యముచేత, యః=ఏ, అయం = ఈ, యోగః = సమదర్శనరూపమైన యోగము, త్వయా=నీచేత, ప్రోక్తః = చెప్పఁబడినదో, ఏతస్య = ఈయోగము యొక్క, స్థిరాం స్థితిం = నిలుకడయైన ఉనికిని, చఞ్చలత్వాత్ = (మనస్సుయొక్క) చపల స్వభావమువలన, అహం= నేను, నపశ్యామి= కనుఁగొనకున్నాను. హే కృష్ణ=ఓకృష్ణా, మనః=మనస్సు, చఞ్చలం= చపలస్వభావము గలదియు. బలవత్ = బలవంతమైనది గనుక, ప్రమాథి = క్షోభపెట్టునదియు, దృఢంహి = విపరీతవిషయప్రవర్తనమందు దృఢమైనదియును గదా, తస్య = అట్టి మనస్సుయొక్క, నిగ్రహం-నిరోధమును, వాయోః నిగ్రహమివ=ప్రతికూలముగా వీచు మహావాతమును నిగ్రహించుటవలె, సుదుష్కరం=మిక్కిలి యసాధ్యమైనదానినిగా, అహం=నేను, మన్యే=తలఁచుచున్నాను.

తా. *కృష్ణా, ఆత్మలెల్ల ఒకటికొకటి సమములుగాక దేవ

---

* ఇట్లు జ్ఞానైకాకారత్వమునను, నిర్దోషత్వమునను, బ్రహ్మతద్గుణసంబంధమునను, ఇతరాసంబంధమునను సామ్యము వరుసగా నాలుగుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడెను. యోగాభ్యాసవిధియు నాలుగువిధములగు యోగులును జెప్పఁబడిరి. ఇఁక పూర్వము చెప్పఁబడిన యోగసాధనమునే విశదముగాఁ దెలియుటకు మరల నర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు. జీవాత్మపరస్పరము దేవమనుష్యాదిరూపభేదములచే వైషమ్యము; జ్ఞానైకాకారత్వముచే సామ్యము. పరమాత్మ మొదలుగాఁగల యాత్మ లన్నియు 'మిక్కిలియు భిన్నము' లైనవనఁగా వానికి భేదమును గలిగించు ధర్మములుమాత్రమే కాదు, విరుద్ధస్వభావములే చూపట్టుచున్నవని భావము. 'త్వయాప్రోక్తః' నీయంతటనే సర్వజ్ఞుఁడవై యున్న నీకే దీనిని అనుసంధించుటకును ప్రవచించుటకును శక్యమగునని భావము.

తలు మనుష్యులు మొదలైన భేదములవలనను, జీవుడు ఈశ్వరుఁడు అను భేదములవలనను, మిక్కిలియు భిన్నములైనవిగా నింతకాలము అనుసంధింపఁబడుచుండినవి. ఇప్పుడు ఆత్మలన్నియు జ్ఞానైకాకారము లగుటవలన ఒకటితో నొకటి సామ్యము గలిగియుండుటచేతను, పుణ్యపాపరూపకర్మమునకు వశము గాకుండుటవలన ఈశ్వరునితో సామ్యము గలిగియుండుటచేతను, వాని నన్నిటిని సమానము లైనవిగా దర్శించునట్టి (సర్వత్ర సమదర్శనరూపమైన) యోగమును నీవు నాకుఁ జెప్పితివి. 34 (ఈయోగమువలన ఆత్మలయొక్క సామ్యమును తెలిసినవాఁడ నయ్యు అనాదిగా వానిభేదమునే అనుసంధించు వాఁడనై చిత్తశుద్ధి లేకున్నట్టినాకు) మనస్సుయొక్క చంచలత్వము వలన ఆయోగము స్థిరముగా నిలుచుట గానకున్నాను. కృష్ణా, అట్లే కద! ఎడతెగక అలవాటుపడి యుండు విషయములందు సైతము నిలుకడలేక తనంతనే చంచలమైనదై పురుషునిచేత నొక్కచోట నిలుపుటకు శక్యము గాకుండు మనస్సు, వానియొక్క శరీరేంద్రియము లను బలవంతముగా వ్యాకులము గావించి (వాఁడు నిలిపినచోట నుండక) మఱియొకచోట దృఢముగా చరించుచున్నది. ఇట్లు తనకు అలవడినవిషయములందుఁగూడ చలించునట్టిస్వభావము గలమన మును, దాని కలవాటుపడనిదై కావున దానికి విపరీతాకారమై యుండునాత్మస్వరూపమునందు నిలుపుకొఱకు నిరోధించుట, ప్రతి

17

కూలముగా వీచు మహావాతమును విసనకఱ్ఱ మొదలైనవానిచే నిరోధించుటవలెనే, మిక్కిలి దుష్కరమని నేను తలఁచుచున్నాను. మనస్సును నిగ్రహించుటకు నుపాయమును జెప్పుమని యభి ప్రాయము.

---

*'అహం నపశ్యామి' అనాదికాలమునుండి భేదమునే యనుసంధించుచు చిత్తమును గలుషమున్న నాకు౹ దాని గనుఁగొన శక్యము గాదని భావము.

శ్రీ భగవానువాచ:

శ్లో॥ అసంశయం మహాబాహో మనో దుర్నిగ్రహం చలమ్ ।
18
అభ్యాసేన తు కౌన్తేయ వైరాగ్యేణ చ గృహ్యతే॥ 35

శ్లో॥ అసంయతాత్మనా యోగో దుష్ప్రాప ఇతి మే మతిః ।
వశ్యాత్మనా తు యతతా శక్యోఽవాప్తు ముపాయతః॥ 36

టీ. మహాబాహో = భుజబలము గల, కౌన్తేయ = అర్జునా, మనః=మనస్సు, చలం=చంచలస్వభావము గలది కనుకనే, దుర్నిగ్రహం=నిగ్రహింపశక్యము కానిది (అనుటయందు), అసంశయం= సందేహము లేదు, తు=అయినప్పటికిని, అభ్యాసేన = ఆత్మయొక్క అనుసంధానము చేయుటచేతను, వైరాగ్యేణచ = ఆత్మవ్యతిరిక్తము లైన వానియెడలఁ గలుగుసట్టి విరక్తిచేతను, గృహ్యతే=వశమగు చున్నది. (36) అసంయతాత్మనా = జయింపఁబడని మనస్సుగల వానిచేత, యోగః=సమదర్శనరూపమగు యోగము, దుష్ప్రాపః= పొంద శక్యము కానిది, ఇతి = అని, మే=నాయొక్క, మతిః = నిశ్చయము, ఉపాయతస్తు=కర్మయోగము అనెడి యుపాయముచేతనైతే, వశ్యాత్మనా=జయింపబడిన మనస్సుగలవాఁడై, యతతా=యోగము నభ్యసించువానిచేత, అవాప్తుం=పొందుటకు, శక్యః=సాధ్య మైనది.

తా. భుజపరాక్రమము గలయర్జునా, *మనస్సు చపలస్వభా

* ఇట శ్రీకృష్ణుఁడు, అర్జునుఁడు శంకోక్తముగాఁ జెప్పినదానినే యనువదించుచు నతఁడు తెలియఁగోరిన యుపాయమును రెండుశ్లోకములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. అర్జునుఁడు మనస్సుమగూర్చి 'చఞ్చలం' 'ప్రమాథిబలవద్దృఢమ్' అని చెప్పినదానినే 'మనోదుర్నిగ్రహమ్ చలమ్' అని యంగీకరించి 'ఏతస్యాహం నపశ్యామి స్థితింస్థిరామ్' అన్నట్లు దానిస్థిరమైనస్థితి తెలియకుండుటకు 'అసంయతాత్మనా' అసంయతాత్మత్వమే కారణమని చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందు 'అసంశయమ్' అనుట 'సత్యమ్' 'జానుపరె' అన్నట్లు అర్ధాంగీకారమును దెలుపుచున్నది. ఆత్మ నిత్యత్వము జ్ఞానత్వము ఆనందత్వము అకర్మవశ్యత్వము అమలత్వము మొదలైనగుణములు గలది గాన నిట్లది గుణాకారమైయుండుటను అలవాటుచేసికొనుటచే దానియందుఁ గలుగు ఆసక్తిచేతను,

వము కలది గనుక నిగ్రహింప శక్యముకానిదియే యను నీవిషయము నందు సందేహము లేదు. అయినను, ఆత్మను గుణాకార మైనదిగా అభ్యాసము చేయుటచే దానియెడలఁ బుట్టిన అభిముఖ్యముచేతను, ఆత్మవ్యతిరిక్త విషయము లయినవానిని దోషాకారములుగా కనుగొనుటవలన వానియెడలఁ బుట్టిన వైరాగ్యముచేతను, ఒకానొక విధమున మనస్సు నిగ్రహింపఁ బడుచున్నది. (36) మనస్సును జయింపనివాఁడు ఎంతటిబలిమి చేతఁగాని యోగమును బొందజాలఁడే యని నాయభిప్రాయము. నేను నీకు పూర్వము అంతర్గత మగు జ్ఞానము గలదై మదారాధనరూప మైయుండు కర్మయోగ మనెడి యుపాయమును జెప్పియున్నాను. ఆయుపాయముచేత మనస్సును జయించినవాఁడై యోగము నభ్యసించువాని కైనచో సమదర్శన రూప మగునీయోగమె పొందుటకు సాధ్యమగును.

అవ. ఇఁక అర్జునుడు *'నేహాభిక్రమనాశోఽస్తి' ఇత్యాదు

ఆత్మతప్ప తక్కినవానిని దోషాకారములుగా కనుఁగొనుటచే వానియందుఁ గలుగు విరక్తిచేతను, దానిని వశముచేసికొనవచ్చును. ఆత్మవ్యతిరిక్తము లైనవానియందలి విరక్తివలన వానినుండి మనస్సును మరల్చి, ఆత్మ గుణాకారమగుటను అలవాటు చేయుటచే మనస్సునకు దానియందే ఆసక్తి కలిగించి, యిట్లు దానిని వశముచేసికొన వచ్చునని భావము. ఏదియైనను అనుకూలమైనదిగా అలవాటు చేయుటవలన దాని యందు ఆసక్తియు, ప్రతికూలమైనదిగా కనుఁగొనుటవలన దానియందు విరక్తియు కలుగుట ప్రసిద్ధము. ఇది మనోనిగ్రహప్రకరణము గనుక 'అసంయతాత్మనా' 'వశ్యాత్మనా' అనుచోఁ గల ఆత్మన్ శబ్దమునకు మనస్సు అని యర్థము గ్రాహ్యము. 'మహాబాహో' అని సంబోధించుటచే సూచితమైన బలిమియే 'మిక్కిలి బలముచేతను' అని ఫలించినది. 'మే మతిః' అని తననిస్సందేహత్వమును దెలుపుటచే 'పొందఁ జాలఁడే' యనబడినది. మనోనిగ్రహమునకు పూర్వోక్తలక్షణమైన కర్మముమాత్రమే యుపాయము, ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన అభ్యాసవైరాగ్యము లన్ననో దానికి అంగములు మాత్రమే యగునుగాన 'వశ్యాత్మనా' అనుటకు 'కర్మము...చేత మనసును జయించి' అనఁబడెను.

* ఇట్లు పూర్వము చెప్పఁబడిన యోగసాధనమే చక్కఁగా విననయ్యెను. ఇఁక పూర్వము చెప్పఁబడినయోగమాహాత్మ్యమే వినఁదగినది గాన దాని యన్ని

లందు తాను వినిన యోగమాహాత్మ్యమునే కలరూపున దెలియు నట్లు వినఁగోరి మరల నడుగుచున్నాఁడు. జ్ఞానము అంతర్గతముగాఁ గలిగియుండుటచేతను యోగమును ఉద్దేశ్యముగాఁ బొందియుండుట చేతనుగదా కర్మయోగమునకు మాహాత్మ్యమని యందుఁ జెప్పఁబడినది. ఆకర్మమాహాత్మ్యము యోగమాహాత్మ్యమే.

అర్జున ఉవాచ :

శ్లో॥ అయతి శ్శ్రద్ధయోపేతో యోగాచ్చలితమానసః ।
అప్రాప్య యోగసంసిద్ధిం కాం గతిం కృష్ణ గచ్ఛతి॥ 37
కచ్చిన్నోభయవిభ్రష్ట శ్ఛిన్నాభ్రమివ నశ్యతి ।
అప్రతిష్ఠో మహాబాహో విమూఢో బ్రహ్మణః పథి॥ 38
ఏతం మే సంశయం కృష్ణ! ఛేత్తు మర్హ స్యశేషతః ।
త్వదన్య స్సంశయ స్యాస్య ఛేత్తా న హ్యుపపద్యతే॥ 39

37. టీ. కృష్ణ=కృష్ణా, శ్రద్ధయా=శ్రద్ధతో-ఆస్తికబుద్ధితో, ఉపేతః=కూడినవాఁడును-శ్రద్ధతో యోగమునందు ప్రవర్తించినవాఁడును, అయతిః = యత్నము లేనివాఁడునై, యోగసంసిద్ధిం =

ప్రకారములను సవిస్తరముగా వినుటకై యర్జునుఁ డడుగుచున్నాఁడు. యోగమాహాత్మ్య మనఁగా-యోగము శిథిలమైనను చిరకాలము అనేకపుణ్యలోకప్రాప్తి, మరల యోగయోగ్యులకులమునను యోగులకులమునను బుట్టుట, తన్మూలమున మరల యోగము పుష్కలముగాఁ గలుగుట, దానివలన అపవర్గసిద్ధి, యనునిదియే. 'నేహాభిక్రమ' ఇత్యాదులు కర్మయోగమాహాత్మ్యమును జెప్పునవే కాని కర్మయోగమునకు ఫలమువంటి దగు ఆత్మావలోక మనెడి యోగముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పునవి గావు. కాన యోగమాహాత్మ్యమే వినఁబడినదై యుండగా యోగమాహాత్మ్యము వినబడినదనుట యెట్లు? అనఁగా, ఆకర్మయోగము యోగమునకు అంకురమైన ఆత్మజ్ఞానము అంతర్గతముగాఁ గలదియు యోగమును ఉద్దేశ్యముగాఁ గలదియు నే యగును. కాఁబట్టి యిట్లు యోగమే నిమిత్తముగాఁ గలదై యోగమున కంగభూతమై యున్న కర్మయోగముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పియుండుట దానికి అంగి యైనయోగము మాహాత్మ్యమును జెప్పియుండుటయే యగును. అంగముయొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుట అంగియొక్క మాహాత్మ్యమును జెప్పుటే యని భావము.

యోగసిద్ధిని, అప్రాప్య=పొందక, యోగాత్ = ఆయోగమునుండి, చలితమానసః = చలించినమనస్సు గలవాఁడు, కాం=ఏ, గతిం = కామము భోగము మోక్షము నరకము అనువానిలో నేగతిని, గచ్ఛతి=పొందుచున్నాఁడు.

38. టీ. హేమహాబాహో = గొప్పబాహువులు గల హే కృష్ణా, అప్రతిష్ఠః=కర్మయోగమును స్వర్గాదిఫలసాధనముగా అనుష్ఠింపనివాఁడును, బ్రహ్మణః పథి = ఆత్మప్రాప్త్యుపాయభూత మగు యోగమునందు, విమూఢః=మోహమువలన దానినుండి భ్రష్టుఁడైన వాఁడును, (ఇట్లు) ఉభయవిభ్రష్టః = రెంటికిని జెడినవాఁడై, (ఉభయవిభ్రష్టుఁ) ఛిన్నాభ్రమివ = తునిగిన మేఘమువలె, న నశ్యతి కచ్చిత్=నశింపఁడుగదా.

39. టీ. హేకృష్ణ = ఓకృష్ణా, మే=నాయొక్క, ఏతం సంశయం = ఈసందేహమును, అశేషతః = నిశ్శేషముగా, ఛేత్తుం = పోఁగొట్టుటకు, అర్హసి=తగుదువు, అస్య సంశయస్య=ఈసందేహము యొక్క, ఛేత్తా=నాశకుఁడు-త్వదన్యః = నీకంటె నితరుఁడు, న ఉపపద్యతేహి=పొసగదుగదా-తగినవాఁడు కాఁడనుట.

తా. కృష్ణా, శ్రద్ధతో *యోగమునఁ బ్రవర్తించియు, దానిని

---

* 'శ్రద్ధయోపేతః' అని యోగమునందు శ్రద్ధమాత్రము గలిగి యందు ప్రవర్తింపకయున్నచో 'యోగాచ్చలితమానసః' అని దానినుండి చలించెననుట పొసఁగదు. ఒకదానియందు ప్రవృత్తియే లేనపుడు దానినుండి చలించుట యెక్కడిది? కనుక యోగమునందు శ్రద్ధయు దానియందు ప్రవృత్తియుఁగూడ నుండిననే దానినుండి చలించెననుట యొప్పనుగాన 'యోగమునందు ప్రవర్తించియు' అని కూర్పఁబడెను. 'యోగాచ్చలిత మానసః' అనఁగా పుష్కలమైన యోగమును ఆచరించుటకు తగినది గానట్టిచిత్తము గలవాఁడనుట. గతులం-కామము భోగము మోక్షము నరకము అని తెలియునది. ఇచట 'ఉభయవిభ్రష్టః' అని ఉభయమునుండి భ్రంశము చెప్పఁబడినది. ఆ ఉభయములో ఒకటి 'అప్రతిష్ఠః' అనియు మఱొకటి 'విమూఢః బ్రహ్మణఃపథి' అనియుఁ జెప్పఁబడినవి. 'బ్రహ్మణఃపథి' అనఁగా 'బ్రహ్మప్రాప్తి

మఱెంత దృఢముగా నభ్యసించు ప్రయత్నము లేకుండుటవలన, యోగసిద్ధిని బడయక యోగమునుండి చిత్తము చలించినవాఁడు (కామభోగ మోక్ష నరకము లనెడిగతులలో) ఏగతిని బొందును? కృష్ణా! (సమదర్శనరూప మైన యోగమునుండి చలించి సమదర్శనరూప మైనయోగమునకుఁ బూనినపుడు దానిసాధన మైనకర్మయోగమును ఫలాపేక్ష విడిచి యథావిధిగా నాచరించుచున్నాఁడు.) కర్మయోగము యథావస్థిత మై (అనగా అనుష్ఠింపవలసిన ప్రకారముగా అనుష్ఠింపఁబడిన దై) స్వర్గాదులకు సాధనభూత మగును గాని దానిని

నుపాయభూత మైనయోగము' అని యర్థము. ఇట్లు రెండవది ఆత్మప్రాప్తిసాధన మైనయోగము అగుటచే దానికి ప్రతియోగి యైన మొదటిది సాంసారికఫలసాధన మైన కర్మమే కావలయును. కనుక 'అప్రతిష్ఠః' అనఁగా, అట్టికర్మము తనకు ప్రతిష్ఠ (అనఁగా పట్టు) గానివాఁడు-అనగా కర్మమునందు నెలకొనినవాఁడు అని యర్థము గ్రాహ్యమగుచున్నది. అయినను ఈయోగి కర్మస్వరూపమును అనుష్ఠించుటయందుఁ గాని దానికి వలయు ప్రయాసములందుఁ గాని కొంచెమైనను కొఱఁతపడలేదే. కనుక కర్మమందు నెలకొననివాఁడనుట యెట్లు? అన్నచో, కర్మమును యథావిధిగా అనుష్ఠించినను దానియందు ఫలసంగము లేనివాఁడు గాన నది నిష్ఫలమే యైనది. కనుక వానికి కర్మము ప్రతిష్ఠ గాదయ్యె ననఁగా అది యనుష్ఠించినంతమాత్ర ప్రతిష్ఠయయ్యెనే కాని ఫలము నిచ్చునంత ప్రతిష్ఠ గాలేదని భావము. కాన యథా.....ప్రతిష్ఠగా నేర'దని అనఁబడెను. ఇట్లు కర్మము అనుష్ఠించియు అందు ఫలసిద్ధి లేకపోవుటచే దానినుండి భ్రంశము చెప్పఁబడెను. యోగమునుండి భ్రంశము 'విమూఢో బ్రహ్మణః పథి' అనఁబడెను. ఇచట 'విమూఢః' అనగా తెలియనివాఁడని యర్థము గాదు. తెలిసికొని యుపక్రమించి పిదప చలించినవానిని గుఱించియేకదా యిపుడు ప్రశ్నము. కాన 'విమూఢః' అనఁగా విమోహమువలన యోగమునుండి నివర్తించుటయే గ్రాహ్యము. 'అర్హసి' అనఁగా సర్వజ్ఞత్వకారుణికత్వప్రియసఖిత్వాదులు గలిగియున్ననీవే నాసంశయమును ఛేదించుటకు యోగ్యుఁడవని యర్థము 'కృష్ణ' శబ్దము చేతను 'త్వ' చ్ఛబ్దముచేతను సూచితమైనయర్థమే 'స్వయమూగానే .....అర్హుఁడు గాఁడు అనఁబడెను. అనఁగా ఇతరులజ్ఞానము ఇంద్రియాధీనమై అవిశదములైన యనుమానాదులప్రాయమై, క్రమక్రమముగాఁ గలుగునదై యుండును. నీజ్ఞానమో 'యోవేత్తి యుగపత్సర్వం ప్రత్యక్షేణ సదా స్వతః। తం ప్రణమ్య హరిం శాస్త్రం న్యాయతత్త్వం ప్రచక్ష్మహే' అను భగవన్నాథమునులవచనము చొప్పున నుండు నని తెలియునది.

ఫలాభిసంధి లేక యాచరించునట్టి యీపురుషునికి, అది ప్రతిష్ఠ (అనఁగా స్వర్గాదిఫలములను సాధించి యిచ్చునట్టు) కానేరదు; (కాబట్టి సాంసారికఫలసాధన మగుకర్మయోగమునుండి భ్రష్టుఁ డగుచున్నాఁడు.) మఱి వాఁడు ఆత్మప్రాప్తికి మార్గమగు యోగమును ప్రారంభించినవాఁడైనను విమోహామువలన దానినుండి చ్యుతుఁ డగుచున్నాఁడు; (కాన ఆత్మ ప్రాప్తిసాధన మగుయోగమునుండియు భ్రష్టుఁ డగుచున్నాఁడు.) కాఁబట్టి ఇట్లు కర్మయోగము వలన స్వర్గాదిఫలప్రాప్తిగాని యోగమువలన ఆత్మప్రాప్తిగాని లేనివాఁడై, యుభయ భ్రష్టుఁడగువీఁడు, ముందున్న పెద్దమేఘమునుండి చీలి, వెనుక నున్నట్టి వేఱొకపెద్దమేఘముతోను గూడికొనక, నడుమ నశించుమేఘఖండమువలె రెంటికిం జెడి నశించిపోవఁడుగదా, కృష్ణా, ఉభయభ్రష్టతవలన వీఁడు నశించియేతీఱునో, లేక, నశింపకుండునో (భోగమోక్షములలో నొక ఫలము నైనను బొందునో) యీసంశయమును నిశ్శేషముగాఁ దొలఁగించుటకు నీవ యర్హుఁడవు. స్వయముగా సమస్తము నెప్పుడును ఏకకాలమున ప్రత్యక్షముగా కనుఁగొనునట్టినీవు తక్క వేఱొక్కఁడు ఈనాసంశయమును బోఁగొట్టుట కర్హుఁడు కాఁడు గదా.

శ్రీ భగవానువాచ:

శ్లో॥ పార్థ నైవేహ నాముత్ర వినాశ స్తస్యవిద్యతే।
న హి కల్యాణకృత్కశ్చి ద్దుర్గతిం తాత గచ్ఛతి॥ 40

టీ. హేపార్థ=ఓయర్జునా, తస్య = యోగము నుపక్రమించి దానినుండి భ్రష్టుఁడైనవానికి, ఇహ = ప్రాకృతస్వర్గాదిభోగానుభవమందు, వినాశః=(కోరినది లభింపకపోవుట) నాశము, న విద్యతే ఏవ= కలుగనేరదు, అముత్ర చ = అనఁగా బ్రహ్మానుభవమునందును, న (విద్యతే) = (అట్టినాశము) కలుగనేరదు, తాత = తండ్రీ, కల్యాణ

కృత్ కశ్చిత్ = శుభరూపమగు యోగము చేయువాఁ డెవ్వఁడుగాని, దుర్గతిం = చెడుగతిని, న గచ్ఛతి హి = పొందఁడు గదా.

తా. అర్జునా, *శ్రద్ధతో యోగము నారంభించి పిదప దాని నుండి భ్రంశము నొందినవానికి ప్రాకృతస్వర్గాదిభోగానుభవమందుఁ గాని బ్రహ్మానుభవమందుఁగాని తాను కోరినది లభింపకపోవుటయు ప్రత్యవాయమనెడియనిష్టము కలుగుటయును లేదు. నాయనా! నిరతిశయకల్యాణరూపమగు యోగమును చేయువాఁ డెవ్వఁడును కాలత్రయమునందును దుర్గతిని జెందఁడు గదా.

అవ. వాఁడు మఱి యెట్లగు ననఁగా జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్య పుణ్యకృతాం లోకానుషిత్వా శాశ్వతీస్సమాః।
శుచీనాం శ్రీమతాం గేహే యోగభ్రష్టోఽభిజాయతే॥ 41

---

* ఇట కర్మఫలము యోగసిద్ధి అను రెండు పురుషార్థములకొరకు అన్వయమును జెప్పి యీ రెంటినుండి భ్రంశము నొందుటను బరిహరించుచున్నారు. ఇందు 'ఇహ' 'అముత్ర' అనుట భూలోక స్వర్గలోకాది పరములు గావని పరిహరించి 'ప్రాకృతస్వర్గాదిభోగానుభవము' అనియు 'బ్రహ్మానుభవము' అనియు నర్థము నేసిరి. ముముక్షువునకు పుణ్యముకూడ పాపమువంటిదే కాన దానికి పుణ్యఫలములైన స్వర్గాదులు గూడ భూలోకాదులవలెనే 'ఇహ' శబ్దముచే నిర్దేశింపదగియున్నది గాన 'ఇహ' అనుటకు 'ప్రాకృతస్వర్గాదిభోగానుభవ' మనఁబడెను. ఇట 'వినాశ' శబ్దము 'ప్రత్యవాయో న విద్యతే' అని పూర్వోక్తమైన ప్రత్యవాయమునుగూడ సంగ్రహించుచున్నది గాన 'ప్రత్యవాయమనెడియనిష్ట...' అనఁబడెను. కల్యాణమనఁగా సామాన్యమైన కల్యాణము గాక నిరతిశయకల్యాణమైన ప్రస్తుతయోగమునఁ బర్యవసించుటను దెలుపుటకై 'నిరతిశయ.... యోగము' అనఁబడెను. 'గచ్ఛతి' అని అనవచ్ఛిన్నమైన వర్తమాననిర్దేశమువలన 'కాలత్రయమునందును' అని ఫలితము. అనఁగా యోగము అనేకకాలమునుండి పెరుగుచున్న యనంతపుణ్యముచే సిద్ధించునది గాన నింతకుముందుగూడ దుష్కృతము లేదయ్యెను. ఇప్పుడును అది నిరతిశయకల్యాణమై వర్తించుచున్నది. ఇకమీఁదను దానివలన పుణ్యలోకప్రాప్తి యోగసిద్ధి అపవర్గము మొదలైనవి కలుగనున్నవి. కావున కాలత్రయమునందును దుర్గతి లేదని భావము. లేక దుర్గతి యనఁగా నరకమని గాని యనిష్టమాత్రముగాఁ గాని గ్రహించినచో యోగము నుపక్రమించినవాని కట్టిదుర్గతి గలుగదని భావము

టీ. యోగభ్రష్టః = యోగభ్రష్టుఁడు, పుణ్యకృతాం = అతి పుణ్యము చేసినవారియొక్క, లోకాన్ = స్వర్గాది లోకములను, ప్రాప్య=పొంది, శాశ్వతీః=అనేకము లగు, సమాః=సంవత్సరములు, ఉషిత్వా=అచట వసించి, శుచీనాం=పరిశుద్ధు లగు-సదాచారశీలము గల, శ్రీమతాం = శ్రీమంతులయొక్క, గేహే = గృహమందు అభిజాయతే=పుట్టుచున్నాఁడు.

తా. *యోగమును ఉపక్రమించి భ్రష్టుఁడైన వాఁడు, అతి

---

* ఉభయపురుషార్థములంగోడి యన్వయమును 'ప్రాప్య' అనుట మొదలుకొని 'పరాఙ్గతిమ్' (41-45) అనువఱకును విస్తరించి చెప్పుచున్నారు. ఇందు యోగము నుండి భ్రంశము నొందుటకు హేతువును, పుణ్యలోకప్రాప్తివలన నతిశయించిన ప్రాకృతపురుషార్థముల ననుభవించుటకు కర్మమనెడిసాధనము లేకపోయినను యోగ మాహాత్మ్యమే సాధన మగుటయు, భోగములనుండి విగమింపఁజేయు విరక్తిని బుట్టించి యోగారంభయోగ్యు లగువారికులమునఁ బుట్టించుటకు మరల యోగ మాహాత్మ్యమే హేతు వగుటయుఁ బ్రదర్శించుచున్నారు. 'మఱింత - కల్యాణము లైన' అనఁగా పూర్ణముగ తాను గోరినభోగములజాతిలోఁ జేరినవే యైనను దానికంటె నతిశయించినసుఖము గలవి యనుట. పూర్వపుణ్యములచేత పుణ్యలోకప్రాప్తి, పాపములచేత పాపలోకప్రాప్తి యగును గాని యోగమాహాత్మ్యమువలన నేమియు లేదనుపక్షమును నిరసించుటకై 'యోగమహిమచేతనే' యనఁబడినది. అనఁగా ధర్మార్థము సంపాదించిన ద్రవ్యమును భోగార్థముగా వినియోగించునట్లు ఆత్మప్రాప్తికిఁ గాను అనుష్ఠించినయోగమును భోగప్రాప్తికిని నుపయోగించుకొనవచ్చును గాన యోగమహాత్మ్యమువలననే యట్టియతికల్యాణభోగములు గలుగుచున్నవియని భావము. మఱియు పుణ్యము క్షీణించునట్లు యోగమహాత్మ్యము క్షీణింపదు గాన దానివలని భోగములను క్షీణింపకుండుటచే ఆభోగములం దెంతకాలమువఱకుఁ దృష్ణ యుండునో యంతకాలమును వానిని భోగించుచుండవచ్చునని 'భోగతృష్ణ..వఱకు' అనఁబడెను. మఱియు 'శుచీనాం శ్రీమతాంగేహే' అని యోగి, శుచులును శ్రీమంతులునగువారి గృహమునఁ బుట్టుననుటచే వారిశుచిత్వమును శ్రీమత్త్వమును వానియోగమునకు ఉపకారకములగును గాన వారిని యోగ ముపక్రమించుటకు యోగ్యులయినవారినిగాఁ జెప్పెను. మీఁదిశ్లోకమున 'యోగినామేవకులే' యోగులేయైనవారియింటఁ బుట్టు చున్నాఁడు. యోగయోగ్యులయింటఁ బుట్టు యోగికంటె యోగులయింటఁబుట్టు యోగి యెక్కువయైనవాఁడుగా గ్రహింపవలయును. కాన మొదటియోగి యోగా రంభమందు భ్రష్టుఁడైనవాఁడుగాను రెండవయోగి యోగపరిపాకమందు భ్రష్టుఁడైన వాఁడుగాను ఇరువురకు తారతమ్యము గ్రహింపవలయు నని తెలియునది.

పుణ్యాత్ములు పొందఁదగినట్టి స్వర్గాదిలోకములను బొంది, ముందు తా నేజాతిభోగముల ననుభవింపఁ గోరి యోగమునుండి చలించినవాఁ డయ్యెనో యాజాతిభోగములను మఱింత మిక్కిలికల్యాణము లైన వానిని యోగమహిమచేతనే యనుభవించుచు, ఆభోగతృష్ణ ముగియు నంతవఱకును బెక్కేండ్లు అక్కడ వసించియుండి, పిదప నాభోగము నందు తృష్ణ మానినవాఁడై, సదాచారశీలము గలవారును ఐశ్వర్య సంపన్నులు నై యుండుటవలన తనయోగారంభమునకు అనుకూలురై యుండువారికులమునందు యోగమహాత్మ్యముచేతనే పుట్టుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అథవా యోగినామేవ కులే భవతి ధీమతామ్ ।
ఏతద్ధి దుర్లభతరం లోకే జన్మ యదీదృశమ్॥ 42

టీ. అథవా=అట్లుకాదేని, ధీమతాం=తామే యోగము నుపదేశింపఁజాలినవా రగు, యోగినాం=యోగము నాచరించుచున్నవారియొక్క, కులే ఏవ=గృహమందే, భవతి = పుట్టుచున్నాఁడు, లోకే=ప్రాకృతు లైనవారికి, ఈదృశం=ఇట్టి, జన్మ=జన్మము, యత్ =ఏది కలదో, ఏతత్ = ఇది, దుర్లభతరం హి = మిక్కిలి దుర్లభ మైనది గదా.

తా. *యోగము పరిపక్వ మగునపుడు దానినుండి చలించిన

---

* ఇట 'యోగినాంకులే' అనుటచే ఒకానొకయోగియొక్క వంశమునందుఁ బుట్టుటగా గ్రహింపగాదు. ఏలన అంతమాత్రముచే, అట్లు పుట్టినవాని యోగమునకు సాహాయ్య మేమియుఁ గలుగదు. యోగియైనవానికే పుత్రాదులుగాఁ బుట్టిననే యతనివలన నుపదేశాదులను అట్లు పుట్టినవాఁడు పాత్రుఁ డగును. కాన 'యోగినామ్' అనుటకు 'యోగము నాచరించుచున్నవారు' అని యర్థము చెప్పఁబడెను. మఱియు పూర్వశ్లోకమున 'శుచీనామ్ శ్రీమతామ్' అనబడ్డవారు, ఆపుట్టినవాఁడు మఱొక యుపదేష్టవలన యోగోపదేశము నొందుటకు అనుకూలురై మాత్ర ముండువారే కాని తామే యోగము నుపదేశింపఁజాలువారు కారని చెప్పఁబడెను. ఇందు 'ధీమతామ్' అనఁబడ్డవారు, తామే యోగోపదేశము సేయఁజాలువా రని చెప్పఁదగును గాన

వాఁడు, తమంతటనే యోగము నాచరించుచున్నట్టివారును కావుననే యోగము నుపదేశింపఁజాలిన బుద్ధిమంతులును అగువారియింటఁ బుట్టుచున్నాఁడు. ఇట్లు యోగయోగ్యుల గృహమునందుఁ బుట్టుట యోగులగృహమునందుఁ బుట్టుట అను రెండువిధము లైనపుట్టుకలు. లోకమున ప్రాకృతము లైనవారికి మిక్కిలి దుర్లభము ఇది యోగ మహత్త్వమువలననే కలుగునది.

శ్లో॥ తత్ర తం బుద్ధిసంయోగం లభతే పౌర్వదైహికమ్ ।
యతతే చ తతో భూయ స్సంసిద్ధౌ కురునన్దన॥ 43

పూర్వాభ్యాసేన తేనైవ హ్రియతే హ్యవశోఽపి సః ।

టీ. హే కురునన్దన=అర్జునా, తత్ర=ఆజన్మమునందు, పౌర్వదైహికం=పూర్వదేహమందుఁ గలిగిన, తం = ఆయోగవిషయమైన బుద్ధితోడి సంబంధమును, లభతే=పొందుచున్నాఁడు. తతః=ఆబుద్ధిసంయోగమువలన, సంసిద్ధౌ = యోగము సిద్ధించువిషయమునందు, భూయః=మరల, యతతే=ప్రయత్నము సేయుచున్నాఁడు, సః = ఆ యోగభ్రష్టుఁడు, అవశోపి=స్వాధీనత (ఇచ్ఛ) లేనివాఁ డైనను, తేన= ఆయోగవిషయమైన, పూర్వాభ్యాసేన ఏవ = పూర్వజన్మాభ్యాసము చేతనే, హ్రియతే=యోగమునందే ఆకర్షింపబడుచున్నాఁడు, హి = ప్రసిద్ధము గదా.

తా. అర్జునా, యోగభ్రష్టుఁడు, ఆజన్మమందును, పూర్వజన్మమునం దనుష్ఠించిన యోగమును గుఱించిన బుద్ధితోడ మరలఁ

'తమంతటనే యోగము...వారు' అనబడెనని తెలియునది. 'ఈదృశమ్' ఇటువంటిది. అనఁగా యోగమహత్త్వముచేతనే కలుగునది కావుననే దుర్లభమైనదని భావము.

గూడుచున్నాఁడు. ఆ బుద్ధికూడికవలన *నిద్రనుండి మేలుకొన్న వానివలె మరల ఏవిఘ్నముచేతను గొట్టవడనట్లు యోగము లెస్సగా సిద్ధించుకొఱకు ప్రయత్నము చేయుచున్నాఁడు. పూర్వము యోగ మభ్యసించుచుండినందున ఆయోగవిషయమైన పూర్వాభ్యాసముచే ఆయోగభ్రష్టుఁడు వివశుఁడయ్యును మరల ఆయోగమునందే ఆకర్షింపఁబడుచున్నాఁడు. ఈ యోగమహత్త్వము ప్రసిద్ధము కదా యని యర్థము.

శ్లో॥ జిజ్ఞాసు రపి యోగస్య శబ్దబ్రహ్మాతివర్తతే॥ 44

---

* పూర్వదేహమం దారంభించినయోగము శిథిల మగుటవలనను, యోగికులమున జన్మించినంతమాత్రమున మోక్షము కలుగనందువలనను, మోక్షము సిద్ధించుటయెట్లు? అని యడుగఁగా నిందు ఉత్తరము చెప్పఁబడుచున్నది' పూర్వదేహమున సంసార హేతు వయిన బుద్ధియుఁ గలదు కాఁబట్టి 'బుద్ధిసంయోగమ్' అనఁబడినబుద్ధి యట్టి బుద్ధి గాదని తెలుపుటకై 'యోగమునుగుఱించినబుద్ధి' యనఁబడినది. అయినను సంస్కారము లన్నియు మఱియొకజన్మము రాఁగా మఱఁగి మానిపోవును గాన పూర్వ దేహమందలి యోగబుద్ధి యవలిదేహమునందు మాయక యనువర్తించుట యెట్లు? అన్నందులకు సుప్తప్రబుద్ధుని (అనఁగా నిదురపోయి లేచినవాని) దృష్టాంత మియ్యఁబడినది. అనఁగా పూర్వజన్మమునందు చేసినవెల్ల మఱుసటిజన్మమందు మఱవఁబడును గాని పుణ్యాత్ముల కట్టిమఱపు కలుగదు. కావున నిద్ర పోయిలేచినవాఁడు నిదురించుటకు మును పు చేయుచుండిన కార్యమును మేలుకొన్నపిదప మఱవక యెట్లు చేయునో యట్లే పుణ్యాత్ములు పూర్వజన్మమం దారంభించినయోగమును మఱుసటిజన్మమందు మఱవక గట్టిగా అనుష్ఠింపఁజొత్తురని భావము. 'సంసిద్ధౌ' అనుచో 'సమ్' అను ఉపసర్గమువలన 'ఏవిఘ్నముచేతను కొట్టువడకుండునట్లు' అని సిద్ధించినది. పూర్వాభ్యాసమునకు 'తేన' అను విశేషణము నుంచుటచేత 'యోగవిషయమైన యభ్యాస' మనబడినది. ఏవకారముచేత 'యోగమునందే' యనుటయు ఫలించినది. ఇట 'హి' అని ప్రసిద్ధిని జూపుటచే పుణ్యాత్ములు పూర్వజన్మస్మృతి తప్పక పూర్వానుష్ఠానములను జేయుచుండుట యోగమాహాత్మ్యమనియు, ఈమాహాత్మ్యము ఆదిభరత విదురభీష్మాదులవృత్తాంతమువలన ప్రసిద్ధమే యగుననియు నాశయము. అర్జునుని 'పార్థ' అని మాతృకులశుద్ధియు 'కురునన్దన' అని పితృకులశుద్ధియు సూచించు శబ్దములచే సంబోధించుటవలన నతనికిని 'శుచీనాం శ్రీమతామ్' అనునవి యన్వయించుట సూచితము.

టీ. యోగస్య = యోగముయొక్క (స్వరూపమును), జిజ్ఞాసురపి = తెలియ నిచ్ఛగించినవాఁడును, శబ్దబ్రహ్మ = దేవమనుష్యాది శబ్దములచేఁ బేర్కొనఁదగినది యగుప్రకృతిని, అతివర్తతే = ప్రకృతి బంధమునుండి విడివడుచున్నాఁడు.

తా. *యోగమునందు ప్రవర్తింపక దానిని తెలిసికొనఁ గోరికమాత్రము గలవాఁడుసైతము దానినుండి మనసు చలించినవాఁడగునేని మరల దానిని తెలిసికొనవలె ననెడిమునుపటికోరికనే పొందినవాఁడై, కర్మయోగాదులను ఆత్మసాక్షాత్కారరూపమైన యోగమును అనుష్ఠించి దేవమనుష్యాదిశబ్దవాచ్యమైన ప్రకృతి యొక్క బంధమునుండి విముక్తుఁడగుచున్నాఁడు. శబ్దబ్రహ్మమనఁగా– దేవుఁడు, మనుష్యుఁడు, భూమి, ఆకాశము, స్వర్గము అనుమొదలయినశబ్దములచేఁ జెప్పఁబడఁదగిన ప్రకృతి. శబ్దబ్రహ్మమును అతివర్తించుచున్నాఁడనగా దేవమనుష్యాది శబ్దవాచ్యమగుప్రకృతి యొక్క బంధమునుండి విడివడి దేవమనుష్యాదిశబ్దములచే జెప్పఁదగనిదై జ్ఞానానందైకస్వరూపమై యుండునట్టి ఆత్మను బొందుచున్నాఁడని యర్థము.

శ్లో॥ ప్రయత్నాద్యతమానస్తు యోగీ సంశుద్ధకిల్బిషః ।
అనేకజన్మసంసిద్ధస్తతో యాతి పరాం గతిమ్॥ 45

---

* ఇందు ఒకవిషయమును గుఱించినవాసనయైనది ఆవిషయము నడుమ విచ్ఛిన్నమయినను మరల ఘటింపఁజేయునని ప్రసంగవశమునఁ దెలుపఁబడుచున్నది. శబ్దబ్రహ్మమనఁగా పరబ్రహ్మముగాదు. ఏలన, నది యతివర్తింపఁదగనిది ఈకారణమునుబట్టియే జీవాదులును గానేరరు. శబ్దజన్యమగు జ్ఞానమునుగాదు. యోగవిషయమై జిజ్ఞాసగలవాఁడు జ్ఞానము నతివర్తించుట విరుద్ధముగదా. కనుక భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానములనెడి నానావస్తువులుగఁ బరిణమించి దేవమనుష్యాది నానాశబ్దములచే పేర్కొనఁదగినదియు అతివర్తించుటకుఁ దగినదియు నగు ప్రకృతియే శబ్దబ్రహ్మమనుట యుక్తము.

టీ. తతః=యోగమహత్త్వమిట్టిదగుటవలన, సంశుద్ధకిల్బిషః = బొత్తిగా పోయినపాపములు గలవాఁడుగా, అనేక జన్మసంసిద్ధః = అనేకజన్మములచే యోగ్యుడైనవాఁడును, యత్నాత్ = అధికమైన పూనికవలన, యతమానః=యోగమునందు ప్రయత్నముచేయుచున్న వాఁడును అగు, యోగీతు=యోగి యున్ననో, (చలించినవాఁడైనను), పరాంగతిం=ఉత్కృష్టమైన ఆత్మప్రాప్తిని, యాతి=పొందుచున్నాఁడు.

తా. *ఈయోగముయొక్క మాహాత్మ్య మిట్టిదగుటవలన. అనేకజన్మములం దార్జించిన పుణ్యసమూహములచే పాపము లెల్ల పోఁగొట్టుకొనినవాఁడై దానివలన లెస్సగా యోగమున కర్హుఁడై యెక్కువపూనికతో దానిని అనుష్ఠించుచుండు యోగియున్ననో, దాని నుండి చలించినను మరల నాయోగమును (లేక, దాని ఫలమగు ఆత్మప్రాప్తిని) తప్పక పొందును.

అవ. యోగము అన్నిటిని అతిశయించినపురుషార్థమగుటవలన దానియందు నిష్ఠగలయోగి యందఱికంటె నధికుఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ †తపస్విభ్యోఽధికో యోగీ జ్ఞానిభ్యోఽపి మతోఽధికః।
కర్మిభ్యశ్చాధికో యోగీ తస్మా ద్యోగీ భవార్జున॥ 46

టీ. హే అర్జున = ఓయర్జునా, యోగీ = యోగాభ్యాసము చేయువాఁడు, తపస్విభ్యః= కేవల కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపోనిష్ఠుల కంటెను, అధికః=శ్రేష్ఠుఁడు, జ్ఞానిభ్యోపి = శాస్త్రజన్యజ్ఞానము గల

---

* ఇంతవఱకును యోగభ్రష్టుఁడయినవానికి మరల దానిసంసిద్ధికై యత్నము చేయునంతవఱకు చెప్పఁబడినది. ఇక నాయత్నమువలననే వాఁడు ఆత్మప్రాప్తి లక్షణమయిన పరమపురుషార్థయోగము నొందుట చెప్పఁబడుచున్నదని తెలియునది.

† యోగమునకుఁ గలయిటువంటిమాహాత్మ్యము తపస్సు మొదలైనవానియం దొకప్పుడును గలుగదు. కాఁబట్టి తపస్విప్రభృతులకంటెను యోగియే యధికుఁడని యోగమును యోగిని ప్రశంసించుచు జీవాత్మ యోగోపదేశమును ఉపసంహరించుచున్నాఁ డని తెలియునది.

వారికంటెను, అధికః = అధికుఁడుగా, మతః = తలఁపఁబడినవాఁడు, యోగీ = యోగియగువాఁడు, కర్మిభ్యశ్చ = కేవలము అశ్వమేధాది కర్మములఁ జేయువారికంటెను, అధికః = అధికుఁడు, తస్మాత్ = అహేతువువలన, యోగీ = యోగివి, భవ = అగుము.

తా. *కేవల కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదితపములచే నేపురుషార్థము సాధింపఁబడునో, ఆత్మజ్ఞానముతప్పఁ దక్కినజ్ఞానములచే ఏది సాధింపఁబడునో, కేవలములైన యశ్వమేధాదికర్మములచే సాధింపఁబడున దేదియో, యాయన్నిటికంటెను అధికమైనట్టి పురుషార్థమును యోగము సాధించునదిగావున ఆతపస్వులకంటెను జ్ఞానులకంటెను కర్ములకంటెను యోగి యధికుఁడై యుండును. అర్జునా, అట్లగుట చేత యోగివిగమ్ము.

అవ ఇంతవఱకు పరవిద్య యగుభక్తికి అంగమై ప్రజాపతి వాక్యమునఁ జెప్పఁబడిన ప్రత్యగాత్మదర్శనము చెప్పఁబడినది. ఇఁక పరవిద్యయైనభక్తిని ప్రస్తావించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *యోగినామపి సర్వేషాం మద్గతేనాన్తరాత్మనా।

---

* యోగికిఁగూడ తపోజ్ఞానకర్మములు గలవు. అయినను వాని తపోజ్ఞాన కర్మములకంటె తక్కినవారి తపోజ్ఞానకర్మములు వేఱైనవి. కాఁబట్టి యిచట తక్కినవారికిఁ గలతపస్సు కేవలతపస్సనియు, వారిజ్ఞానము యోగులజ్ఞానమువలె ఆత్మమగుణించినది కాక తక్కినవిషయములనుగుణించినజ్ఞాన మనియు, వారికర్మము యోగులకర్మయోగముగాక కేవలమైన అశ్వమేధాది కర్మము లనియును గ్రహింపఁదగును, ఇట్టి కేవలతపోజ్ఞానాదులచేఁ గలుగు పురుషార్థములకంటె యోగము అధికమైన పురుషార్థ మగుటవలన యోగియైనవాఁడు అట్టికేవలతపోజ్ఞానాదులు గలతపస్వులు జ్ఞానులు మొదలైనవారికంటె నధికుఁ డగును. కావున, అర్జునా, అట్టి యోగివి కమ్మని భావము.

* ఇట్లు జీవాత్మయోగము సమస్తమునకంటెను నధికమైనదిగా ప్రతిపాదించిన పిదప అంతకంటెను పరమపురుషార్థము లేదని వినువారికి బుద్ధినిశ్చయము కలుగునో యని శంకించి ఆయోగమునకంటె అతిశయించినపురుషార్థమును స్వాయముగానే సాధించునదియు, దానికి అంగియైనదియు, స్వవిషయమైనదియునగు భక్తియోగమును

శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మతః॥ 47

టీ. మద్గతేన = నాయందే ఆసక్తమైనట్టి, అన్తరాత్మనా = మనస్సుతో, శ్రద్ధావాన్ = నన్ను పొందుటకు త్వరపడువాఁడై, యః = ఎవఁడు, మాం = నన్ను, భజతే = ఉపాసించునో, సః = అట్టినా భక్తుఁడు, మే = నాకు, యోగినాం = యోగులకంటెను, సర్వేషామపి = తపస్విప్రభృతు లందఱికంటెను, యుక్తతమః = మిక్కిలి శ్రేష్ఠుఁ డని, మతః = తలఁపఁబడినవాఁడు.

తా. †'యోగినామ్' అని పంచమ్యర్థమందు షష్ఠి 'సర్వభూతస్థ

మధ్యమషట్కమునఁ బ్రతిపాదించుటకై తానే యిచటఁ బ్రస్తావించుచున్నాఁడని తెలియునది.

† ఇచట 'యోగినామ్' అనుటకు 'యోగులలోపల' అని నిర్ధారణషష్ఠి చెప్పఁబడక 'యోగులకంటె' అని పంచమ్యర్థషష్ఠి చెప్పఁబడినదిగదా. పూర్వము చెప్పఁబడిన నాలుగుయోగులలో 'సర్వభూతస్థితం యో మాం భజతి' అని చెప్పఁబడిన యోగియే 'శ్రద్ధావాన్ భజతే యో మామ్' అని యిట సూచితుఁడైనాఁడు; వాఁడు ఆనలుగురిలోపల 'యుక్తతమః' అని నిర్ధారణముచే ప్రశంసింపఁబడినాఁడు; 'యుక్తతమః' అనుచో తమప్ప్రత్యయము నిర్ధారణార్థక మగును. కనుక నిర్ధారణషష్ఠి చెప్పఁదగియుండఁగా పంచమ్యర్థషష్ఠి యేల? యనఁగా, ఈశ్లోకమున ప్రస్తావింపఁబడు యోగి మధ్యమషట్కమునఁ జెప్పఁబడఁబోవు పరమాత్మోపాసకుఁడగు యోగియే కాని యింతకు మును చెప్పఁబడిన జీవాత్మోపాసకుఁడగు యోగి కాఁడు. 'సర్వభూతస్థితం యో మాం భజతి' ఇత్యాదులు సామ్యదర్శనము ననుసంధించినయోగులనుగుఱించిన వని పూర్వమే ప్రతిపాదింపఁబడియున్నవి. మఱియు 'ఆత్మౌపమ్యేన' అను శ్లోకమున 'సర్వభూతస్థితమ్' ఇత్యాదులచే చెప్పఁబడినయోగికంటెను నెక్కుడైన యోగియు పూర్వము చెప్పఁబడియుండుటచే ఈయోగియు సర్వాధికుఁడు గాఁడు గాన నితనిని ఇట సర్వాధికుఁడుగా చెప్పుట పూర్వముతో విరోధించును. కాన నిట చెప్పఁబడినయోగి పూర్వోక్తులైన యోగులలోపలివాఁడు గాక వారికంటె నితరుఁడు గాన నిట పంచమ్యర్థమే యుక్తము. మఱియు 'యోగినామ్' 'అపిసర్వేషామ్' అనుచో 'యోగినామ్' అనబడినవారికే 'సర్వేషామ్' అనునది విశేషణముగా గ్రహించినచో అపిశబ్దమువలన నంతగా ప్రయోజనము గలుగదు ఎట్లన, అపిశబ్దము ప్రసిద్ధిని గాని సముచ్చయమును గాని తెలుపునది. 'యోగినామపి' 'యోగులకంటెనుగూడ' అని అపిశబ్దము యోగులను బ్రశంసించుట (అనఁగా ప్రసిద్ధిని) ఇట సూచించినదగును. యోగులప్రశంస పూర్వమే తెలిసియున్నదిగాన నిట ననవసరము. మఱియు

మాత్మానమ్' (గీత. ౬-౪౭) ఇత్యాదులచే చతుర్విధులగు యోగులు ప్రతిపాదింపఁబడిరి. వారిలో నంతర్యాత్ముఁడు స్వామిచే చెప్పఁబడఁబోవు యోగికి నిర్ధారణమున షష్ఠి సంభవింపదు. 'అపి సర్వేషామ్' అని సర్వశబ్దముచే తపస్విప్రభృతులు నిర్దేశింపఁబడిరి. అందును ఉక్తన్యాయమున పంచమ్యర్థము గ్రహింపవలయును. యోగులందఱకంటెను చెప్పఁబడఁబోవు యోగి శ్రేష్ఠతముఁడు. అతనితోఁ బోల్పఁగా తపస్విప్రభృతులును యోగులును అతనికి తక్కువై యుండుటయందు సమానులే కాని ఒకరికన్న నొకరు విశేషించినవా రెంతమాత్రమును గారని యర్థము. *మేరువును బట్టిచూడఁగా ఆవగింజలవలె, ఆవగింజ

'సముద్రాదపి అయం విపులః' అని సముద్రమునకంటె విపులము గానిదానిని ప్రశంసాపరముగా సముద్రమునకంటె విపులమైనదిగా చెప్పినట్లు యోగులకంటె అధికుఁడు గానివానిని ప్రశంసాపరముగా నధికుడన్నట్లు విపరీతప్రతీతియుఁ దోఁపవచ్చును. 'అపి' యొక్క ప్రశంసార్థకమును వదలి సముచ్చయార్థకము నాశ్రయింతము. అప్పుడు 'యోగినామపి' అని యింతమాత్రమే సముచ్చయమునకుఁ జాలును గాన 'సర్వేషామ్' అనుట యక్కఱలేదు. కాఁబట్టి సర్వశబ్దము యోగులకు విశేషణముగా గ్రహించుట యొప్పకున్నది, కాన 'యోగినామ్' అని యొకరిని 'సర్వేషామ్' అని వేఱొకరిని గ్రహించి యిరుతెగలకు 'అపి' చే సముచ్చయము చేయుట యుక్తము. అందు 'యోగినామ్' అని చతుర్విధులైనయోగు లేర్పడిరి. 'సర్వేషామ్' అనుటచే మఱొకరి నేర్పఱచుట యుక్తము. కాన సర్వశబ్దముచే ఆయోగులకంటె నితరులై యింతవఱకే ప్రసక్తులునై యున్నతపస్విప్రభృతులను గ్రహించుటే యొప్పియున్నది. కాన 'అపిసర్వేషామ్...నిర్దేశింపఁబడిరి' అనఁబడినది. యోగులకంటె తక్కువగా నుండు తపస్విప్రభృతులను గ్రహించుట యేల? యనఁగా ఉభయులును ఇట చెప్పఁబడు యోగికి తక్కువై యుండుటయందు సమానులే కాన తక్కువపాటునందు యోగులతోఁగూడ తపస్విప్రభృతులను సమముగా గ్రహించుట దోషము కాదని తెలియునది.

* 'యోగితోఁ బోల్పఁగా తపస్విప్రభృతులును యోగులును అతనికి తక్కువై యుండుటయందు సమానులే కాని యుభయులకు భేదము లేదు' అనుటచే తపస్విప్రభృతులును యోగులును సమాను లని ప్రసక్తి కలుగును. కావున మేరుసర్షప దృష్టాంత మియ్యఁబడినది. అనఁగా ఆవగింజలు మేరువునకు తక్కువై యుండుటయందు అన్నియు సమానములే యైనను ఒకటి కొకటిమాత్రము ఎక్కువతక్కువలుగానే యుండునట్లు, యోగులును తపస్వులును ఈయోగికి తక్కువై యుండుటయందు

లలో ఒండొంటికి ఎక్కువతక్కువ లుండినను మేరువునుబట్టి చూడఁగా దానికి తక్కువై యుండుటయందు అవన్నియు సమానములే యని నిర్దేశింపవచ్చును. ఎవఁడు నన్ను అత్యంతప్రియునిగాఁ గొని నా యందలి ప్రీత్యతిశయమువలన నేను దప్ప మఱొకటి ధారకముగా లేనిస్వభావము గలవాఁడై యుండుటచే నాయందు మనస్సునుంచి యిట్టియత్యంతప్రియుఁడనగు నన్నెడఁబాసి క్షణమాత్రము నోర్వఁ జాలకుండుటచే మత్ప్రాప్తివిషయమున త్వరగలవాఁడై నన్ను

† అనఁగా విచిత్రానంత భోగ్య భోక్తృవర్గ భోగోపకరణ భోగస్థానపరి

సమానులే యైనను ఒకరికొకరు మాత్రము ఎక్కువతక్కువలుగానే యుందురని భావము.

† ఇవి మొదలుగా పన్నెండు విశేషణములచేత శ్రుతిస్మృత్యాది సిద్ధములై ఉపాసనోపయుక్తములయిన యాకారములను భజనీయుఁడగు తనకు చెప్పికొను చున్నాఁడు. అందు 'విచిత్రానంత' అనుట మొదలుకొని 'వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్య స్వరూపస్వభావుఁడును' అనువఱకును పరత్వమున కుపయుక్తము లయిన విశేషణము లనియు, తక్కినవి సౌలభ్యమున కుపయుక్తములయిన విశేషణములనియుఁ దెలియునది. మఱియు 'విచిత్రా . లీలుఁడును' అనుటచే జగత్కారణత్వమును తన్మూలమున లీలా విభూతియోగమును ప్రతిపాదించినాఁడు. పిదప ఆకారణత్వమువలన గుణమయము లగు ప్రకృత్యాదులతోడిసంబంధముచే తనకును దోషవత్త్వమును గుణవైకల్యమును కలుగునో యని శంక రాఁగా 'అస్పృష్ట ..నిధియు' అని దోషలేశరాహిత్యము కల్యాణగుణైకస్వరూపత్వము అను ఉభయలింగములను బ్రతిపాదించినాఁడు. పిదప 'స్వాభిమత ..రూపుఁడును' అని శుభాశ్రయమైన యప్రాకృత విగ్రహమును దెలుపుచు తన్మూలమున దివ్యాభరణాయుధ మహిషీపరిజనాదులను బ్రదర్శించుచు నిత్య విభూతియోగము సూచించినాఁడయ్యె. ఇట్లు ఉభయవిభూతియోగమును ఉభయ లింగత్వమును జెప్పి తన్మూలమున కేవలపరత్వమునందు ఉపాసనమున కందరానివాఁ డగుట 'వాఙ్మ...స్వభావుఁడును' అని చెప్పినాఁడు పిదప అవతారసౌలభ్యమునకు హేతువు లయినవానిని 'అపార...దధియు' అని చెప్పినాఁడు. ఇట విశేషము లనఁగా జాతి, గుణము, వృత్తము, విద్య మొదలయినవని తెలియునది. ఇట్లు శరణ్యుఁ డగుటకు వలయు కారుణ్యాదులం జెప్పి శరణ్యత్వమువలన ఫలించిన ఆశ్రితవిరోధినిరసనత్వమును 'ప్రణతార్తిహరుండును' అన్నాఁడు. ఇతరగుణములతో పాటుగా వాత్సల్యగుణమును జెప్పియున్నను దానితో తనకుఁగలవిశేషసంబంధమును,

పూర్ణ నిఖిలజగదుదయ విభవలయలీలుఁడును, అస్పృష్టాశేషదోషానవధికాతిశయజ్ఞాన బలైశ్వర్య వీర్య శక్తి తేజఃప్రభృత్యసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణనిధియు, స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్య దివ్యాద్భుతనిత్య నిరవద్య నిరతిశయౌజ్జ్వల్య సౌన్దర్య సౌగన్ధ్య సౌకుమార్య లావణ్య యౌవనాద్యనంతగుణనిధిదివ్యరూపుఁడును, వాఙ్మనసాఽపరిచ్ఛేద్యస్వరూపస్వభావుండును. అపారకారుణ్య సౌశీల్యవాత్సల్యౌదార్యమహోదధియు, అనాలోచిత విశేషలోకశరణ్యుఁడును, ప్రణతార్తిహరుఁడును, ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధియు, అఖిలమనుజనయన విషయత్వము నొందినవాఁడును, అజహత్స్వభావుఁడును, వసుదేవగృహమునం దవతరించినవాఁడును, అనవధికాతిశయం బగు తేజముచే జగమంతయు వెలిగించుచున్నవాఁడును, నిజకాంతిచే సమస్తమును ఆప్యాయితముఁ జేయుచున్నవాఁడు నగునన్ను-భజించుచున్నాఁడో (అనగా సేవించుచున్నాఁడో-ఉపాసించుచున్నాఁడో) యతఁడే ముందు చెప్పఁబడిన చతుర్విధయోగులు తపస్వులు మొదలైనవా రందఱికంటెను శ్రేష్ఠుఁ డని, సర్వమును సర్వదా యథావస్థితముగా, నాయంతటనే, సాక్షాత్కరించుచుండునట్టి నేను దలచుచున్నాను. 19

విశేషించి యది యవతారములందు తనకు కార్యకారియగుటయు, సాపరాధులైన వారును తన్నుజూచి భయపడకుండుటకును, జ్ఞానాదిశూన్యత కలిగియున్నప్పుడును తానే రక్షకుఁడై యుండుటం దెలుపుటకును, తనయెడల వైముఖ్యము నివర్తించుటకును, మరల 'ఆశ్రిత వాత్సల్యైకజలధి' అనుదానినే చెప్పినాఁడు. ఈ చెప్పఁబడిన కారుణ్యాదిగుణములచే ప్రకృతావతారమునకు, తక్కినయవతారములకంటె, గలిగిన వైలక్షణ్యమును 'అఖిల...నొందినవాఁడును' అనంబడినది. అవతారదశయందే పరత్వసౌలభ్యములను సూచించునట్టి 'తేజస్సు' 'కాంతి' యను నవతారవిగ్రహ గుణవిశేషములను 'అనవధికా...ఆప్యాయితముఁ జేయుచున్నవాఁడును' అన్నాఁడు. ఇచట తేజ మనఁగా భాస్వరత్వము-నిగనిగ మెఱయుట, కాంతి యనఁగా రామణీయకము - ఇంపుగా నుండుట; లేక లావణ్య మనెడి వెన్నెలవంటి ప్రభ యనికాని తెలియునది. దీనివలన 'అనౌపమ్యేన వపుషా హ్యామూర్ధ్నో మూర్తితాంగతః। విశ్వమాప్యాయయన్ కాన్త్యా పూర్ణేన్ద్వయుతతుల్యయా॥ (సాత్వతసంహిత-౨-౭౦) అనుట స్మరించునది.

ఇతి శ్రీ భగవద్గీతాసూపనిషత్సు బ్రహ్మవిద్యాయాం యోగ
శాస్త్రే శ్రీ కృష్ణార్జునసంవాదే ఆత్మసంయమ
యోగోనామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

ఇది యుపనిషదర్థ ప్రతిపాదకంబును బ్రహ్మవిద్యయు యోగ
శాస్త్రంబును శ్రీ కృష్ణార్జునసంవాదరూపంబును నగు
శ్రీ భగవద్గీతలయందు ఆత్మసంయమయోగం
బన్నది షష్ఠాధ్యాయము.
ప్రథమషట్కము సంపూర్ణము.

ఆరవఅధ్యాయము - విశేషాంశములు

2 శ్లో॥-(1)

ఇచ్చట సంకల్ప శబ్దమునకు 'చేయుదును' అను తలంపును గూర్చిన యర్థమును చెప్పరాదు.

దానిని విడిచిన నిక కర్మ నాచరించుటయే దుర్ఘటము.

'ఫలవాంఛ' యనియు నర్థమును చెప్పరాదు. అట్లు చెప్పినచో కర్మయోగమునందు జ్ఞానయోగ మంతర్భూతమై యుండునని సమర్థించుట కేమి చెప్పినట్లగును. కావున ఆ యర్థము నిరర్థకమే.

సంకల్పము కామమునకున్ను కర్మలకున్ను కారణము. అట్టి సంకల్పమున్ను యిచ్చట చెప్పబడదు. అందులకు కారణము చెప్ప దలంచిన కర్మయోగమున జ్ఞానయోగ మంతర్భూత మనుటలో ఉపపాదకము కాకుండుటయే.

కావున- సం అనగా ఏకీభావము. అనగా దేహాత్మభ్రాంతి యని యర్థము. తత్వజ్ఞానముచే దానిని విడువవలెను.

5 శ్లో॥-(2)

యోగారూఢావస్థను సంపాదించి ఆత్మను సంసారసాగరము నుండి పైకి లేవతీయవలెను గాని దానియందు ముంచరాదు. రెండింటికిని మనస్సొక్కటియే కారణము.

5 శ్లో॥-(3)

ఇతర బాహ్యబంధువులు మోక్షవిరోధులగుటచే నబంధువులు.

5 శ్లో॥-(4)

ఇతరశత్రువులు ఆత్మప్రవృత్తికే కారణభూతులగుదురు. కావున శత్రువులు కానేరరు.

6 శ్లో॥-(5)

ఈశ్లోకమున నాత్మశబ్దమునకు మన స్సని యర్థ మెట్లు ? ఇతర వ్యాఖ్యానకర్తలు 'కార్యకరణసంఘాత' మని యర్థమును గ్రహించిరే ? ఇచ్చట నున్న సమస్తాత్మ శబ్దములకును స్వాత్మపరముగా నర్థము నేల చెప్పరాదు ?

విషయములనుండి మనస్సును మరలించుట యనెడు మనోజయ మని యర్థ మెట్లు ? అన్నచో- దీనిని కర్మగాను కర్తనుగాను అన్వయించవలసియుండుటచే వానికి భేద ముచితమే గాన నీయర్థమే సమంజసము.

మరియు పూర్వోత్తర గ్రంథ సందర్భమున్ను దీనినే బలపరచుచున్నది. దీని కనుకూలమైన నభియుక్తోక్తియు గలదని ప్రమాణ శ్లోకము నుదహరించిరి.

9 శ్లో॥-(6)

సమబుద్ధిః-

ఇచ్చట కొందరు వ్యాఖ్యానకర్తలు 'మయా సహావర్తత ఇతి సమః' శ్రీమన్నారాయణః- తద్బుద్ధిః సుహృదాదిషు- అనగా సుహృ

న్మిత్రాదులయందు ప్రహ్లాదునివలె భగవద్బుద్ధి కలవాఁడు 'విశిష్యతే' గొప్పవాడని తాత్పర్యమును వర్ణించిరి.

'విష్ణు శ్శస్త్రేషుయుష్మాసు మయి చాసౌ యథాస్థితః' అనియు విష్ణు. పురా. ప్రహ్లాదవచనము.

చిన్తయ సర్వం చిదచిద్రూపం।
తను రితి తస్య హరే రనురూపమ్।
తస్మాత్కస్మిన్ కలయసి కోపం।
పశ్చా ద్భజసి దురాపం తాపమ్॥

అను భజయతిరాజశ్లోకమును యీ యర్థమును సమర్థించుచున్నవి.

10 శ్లో॥-(7)

ఇచ్చట సతతం అనగా- సర్వకాలములయం దను నర్థము కాదు. అది అశక్యమును, అశాస్త్రీయమును కావున యోగాభ్యాసమునకై అనుకూలముగా శాస్త్రమున నిర్ణయింపబడిన సత్వగుణమును వృద్ధిపరచునట్టి సమస్తకాలములయందు నని అర్థము.

11 శ్లో॥-(8)

శుచౌ-

శుచిశబ్దమును సంకోచించుటకు ప్రమాణము లేదు గాన ఒకదాని సంబంధముచే వచ్చిన అశుచిత్వముగాని స్వతస్సిద్ధమైన అశుచిత్త్వముగాని లేని ప్రదేశమని యర్థము చేయబడినది. ఇయ్యది శాస్త్రాంతరములలో చెప్పబడిన శోధకత్వమునుకూడా లక్షణయా చెప్పును.

శుచీభూత అని చ్విప్రత్యయము లేకుండుటచే సహజమైన శుద్ధికల ప్రదేశమని యర్థము. నదీతీరము, దేవాలయము, పర్వత గుహా మొదలైన ప్రదేశము.

11 శ్లో॥-(9)

నాత్యుచ్ఛ్రితం నాతి నీచం- ఇది ప్రత్యక్ష సౌకర్యమును తెలుపు పదములు.

17 శ్లో॥-(10)

యుక్తశబ్దమున కర్థము-

ఉదరస్యార్థ మన్నస్య తృతీయముదకస్యతు।

వాయోస్స ఞ్చరణార్థం తు చతుర్థ మవశేషయేత్॥

తనపొట్టలో సగముభాగము అన్నమునకును, మూడవభాగము నీళ్ళకున్ను, నాల్గవభాగము ఊపిరి యాడుటకును ఉంచవలెను.

హెచ్చుతగ్గు లుండకుండుటకై యుక్తశబ్దము వాడబడినది,

ద్వంద్వసమాసమునందలి పూర్వశబ్దము సన్నిహితశబ్దముతో వలె అందున్న వ్యవహిత శబ్దముతోను అన్వయించును, అందుచే 'యుక్తాహారము, యుక్తవిహారము' అని యన్వయించవలెను.

విహారమనగా సంచారము లేక బద్ధకము కునికిపాట్లు పోగొట్టు వినోదమనియును చెప్పవచ్చును.

చేష్ట యనగా- శ్రమవలనబుట్టు ఆయాసము.

17 శ్లో॥-(11)

ఆత్మసంయమయోగ మనబడు నీ యధ్యాయమున ఆహారము నకు ప్రాధాన్య మొసంగబడినది. అందులకు కారణము 'అన్న మయం హి సోమ్యమనః' అను సద్విద్యావాక్యమే. మన స్సన్నమయ మగుట నచ్చటనే ప్రత్యక్షముగా ఋజువుచేయబడినది. పదునైదు దినము లన్నమును తినకుండుటచే చదివినదంతయు జ్ఞాపకము లేక పోవుట తిరిగి యన్నమును తినుటచే నది జ్ఞాపకమునకు వచ్చుటయు నందు చెప్పబడి మన స్సన్నపరిణామమని చక్కగ నిరూపింపబడెను. అనగా- తినబడిన అన్నములోని మిక్కిలి సూక్ష్మాంశమువలన మన స్సాప్యాయితమై శక్తిమంత మగును.

18 శ్లో॥-(12)

అవతారిక-

ఇట్టి యోగాభ్యాసపరికరములను చెప్పి వెంటనే యోగదశను తెలుపవలసియున్నది. కాని దానికి ముందుగా వెనుకనే చెప్పబడిన యోగయోగ్యదశ జ్ఞాపకము చేయబడుచున్నది.

29 శ్లో॥(13)

అవతారిక-

ఇంతవరకును యోగాభ్యాసవిధి విశదీకరింపబడినది.

'ఆత్మలాభ సుఖంయావత్ । తావద్ధ్యానం విధీయతే॥'

అనునట్లు ఆధ్యానమును ఆత్మలాభము కలుగువరకును చేయవలయు ననియు చెప్పబడెను.

29 శ్లో॥-(14)

ఆత్మలకు పరస్పరమును ఆధారాధేయభావ మెట్లు ఘటించును?

అణువగు నాత్మ సర్వభూతములయం దెట్లుండును? విభిన్న స్థానములయందున్న ఆత్మలకు ఒకేచోటనున్న తనయాత్మయందు నెలకొనియుండుట ఎట్లు ఘటించును? కావున నిచ్చట ఆత్మశబ్దము నకు పరమాత్మ యర్థమని చెప్పిన చక్కగ సమన్వయము కావచ్చునే యున్నచో చెప్పుచున్నారు.

29 శ్లో॥-(15)

ఇతడు తన యాత్మను మాత్రము అనుసంధించుట యనెడు యోగము నారంభించి యిప్పుడు ఆత్మల నన్నిటిని తనతో సమా నాకారము కలవానినిగాను తన ఆత్మ వానితో సమానాకారము కలదిగను- ఆయాత్మల నన్నిటిని చూచుట పొసగు నెట్లనిన-

సన్నికర్ష లౌకిక సన్నికర్ష-అలౌకిక సన్నికర్షయని రెండు విధములు. అలౌకికసన్నికర్ష జ్ఞానలక్షణా, సామాన్యలక్షణా, యోగజ

లక్షణా యని మూడువిధములు. అందు సామాన్యలక్షణానన్ని గ్రహచే నిది పొసగుననని చెప్పుచున్నారు. అనగా ఒకేజాతికి చెందిన పదార్థము లలో నొక్కదానిని జూచిన స్థాలీపులాకన్యాయముగ ఆ జాతికి చెందిన వన్నియు నిట్లే యుండునని తెలియదగియున్నవి.

33 శ్లో॥-(16)

'మధుసూదన' యను సంబోధనకు-

కృష్ణా! నీవు రజస్తమోమయములగు ప్రబలమైన విరోధు లను స్వభావము కలవాడవు. కావున నీవే మనస్సును స్వాధీనపఱచు కొను ఉపాయమును సెలవిమ్మని భావము.

34 శ్లో॥-(17)

మనస్సును వశపరచుకొనుటకు సాధనమేదైనను దుర్బల మైనదియే యని తెలుపుటకును, ప్రబలమగు గాలిని దుర్బలమైన విసనికఱ్ఱ మొదలగునవి నివారింపజాలవనియును తెలుపుచున్నాడు.

అర్జును డిట్లు ప్రశ్నించుట దుష్కరమని విడుచుటకు కాదు. మరి ఉపాయము నెఱింగి సాధించుటకే.

35 శ్లో॥-(18)

మనస్సును స్వాధీనపఱచుకొనుటకు కర్మయోగమే ముఖ్య సాధనము.

అభ్యాసవైరాగ్యములు దాని కంగములుగా జెప్పబడినవి.

47 శ్లో॥-(19)

46వ శ్లోకమున యోగానుష్ఠానపరు డందఱికన్నను మిన్న గావున నీవా యోగానుష్ఠానపరుడవు కమ్మని యర్జునున కాదేశింపగా నాత డంతకు మించిన పురుషార్థము లేదని నమ్మి దానియందే నిలచి పోయి పరమపురుషార్థమునకు దూరు డగునని భయపడి పరమాత్మ స్వయముగనే మధ్యమషట్కమునందు విస్తారముగా దెలుపబోవు భక్తియోగమునకు బీజన్యాసమును జేయుచున్నాడు.

ఇంతవరకు వినిన యర్జునున కికముందు ఆరధ్యాయములతో భక్తియోగమును గూర్చి చెప్పెదను వినుమని జెప్పిన వినుకునుచెంది వినడను భయముతో తనంతనే ప్రశ్నించి తెలుసుకొనవలెనను జిజ్ఞాస కలుగునటుల సంగ్రహముగ

'సమే యుక్త తమో మతః' అని విడిచెను.

ఈ యుపదేశ నైపుణ్యమున కొక ఉదాహరణము కలదు.

ఒక మహాపండితుడు కరువుచే కుటుంబమును బోషించుకొన జాలక భారత-రామాయణకోశముల నొకబండి కెక్కించి యొక రాజసదనమునకేగి తానొక పండితుడననియును భారత రామాయణములను బాగుగ చెప్పగల ననియును ఆ రాజును వినుమని ప్రార్థించెను. రాజా గ్రంథముల పరిమాణమును కాలక్షేపపరిమితిని యెఱింగి ప్రబంధగౌరవమునకు భయపడి తనకు వానిని వినుటకు తీరిక లేదని విరమించెను. అంత నాబుద్ధికుశలుడగు నా పండితుడు ఒక్క శ్లోకము నైనను వినుమని-

శ్లో॥ ద్వావిమౌ పురుషౌ మూర్ఖౌ।
సుయోధన దశాననౌ।
గోగ్రహణం వనభఙ్గంచ।
దృష్ట్వా యుద్ధం ముహుర్ముహుః॥

అను నొకశ్లోకమును జదివి యర్థమును వివరించెను. అంత నారాజునకు ఆ గోగ్రహణమేదియో, ఆ వనభంగమేదియో వాని నెవ్వ రెప్పుడెందుల కేల్లుచేసిరో వానిని జూచియును యుద్ధమునకు సిద్ధపడిన నా మూర్ఖు లెవ్వరో ఆ కథనంతను సవిస్తరముగ చెప్పుమని ప్రార్థించి ఆ పండితు నాదరించి కార్యాంతరవిముఖుడై కొన్ని సంవత్సరములు వినుగు విరామము లేకుండగ నా రెండు ఇతిహాసములను వినెనట.

అటులనే మిగిలిన 12 అధ్యాయములును భగవాను డర్జునున కుపదేశించెను. దానినా యర్జును డెంతయో శ్రద్ధాభక్తులతో వినెను.

గీ తా ర్థ సం గ్ర హ ము

ఆ ర వ అ ధ్యా య సా ర ము

10 శ్లో॥ యోగాభ్యాస విధిర్యోగీ।
చతుర్ధా యోగసాధనమ్।
యోగసిద్ధి స్స్వయోగస్య।
పారమ్యం షష్ఠఉచ్యతే॥

తా త్ప ర్య ము-

ఆత్మావలోకన మనెడు యోగము నభ్యసించు పద్ధతియును, యోగి నాలుగువిధము లగుటయును, యోగసాధనములైన అభ్యాస వైరాగ్యములును, మధ్యవిడిచినను యోగ మనర్థముల నాపాదించదనియును, చేసినంతకే పుణ్యలోకములు లభించు ననియు, అట్లు మధ్యే విచ్ఛిన్నమైన యోగము తుదముట్టుటకు తగిన శ్రేష్ఠుల వంశమున బుట్టు ననియు, అట్లారంభించి విడుచుటచే ప్రత్యవాయము లేదనియు భక్తిరూపభగవదుపాసనము భగవద్ధ్యానమే యగుటచే మిక్కిలి గొప్పదనియు, నారవ యధ్యాయమున జెప్పబడెను.

